C. IULIJ CAESARIS OMNIA QUAE EXTANT EX BIBLIOTHECA OLIM FULUIJ...

Gaius Iulius Caesar, Fulvio Orsini, Aulus Hirtius, ...



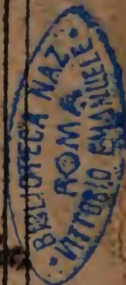

BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
9
2 G
54

C. IVLII CÆSARIS OMNIA QVÆ EXTANT

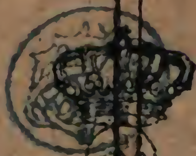
Ex Bibliotheca olim

FVLVII VRSINI ROMANI,

Veterum auctorum instauratoris eximij maiore, nunc verò demum hac minore forma edita, additisq́ nonnullis quæ sequens indicabit pagina.

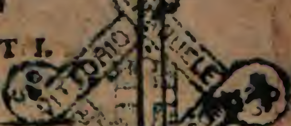






FRANCOFVRTI.

Impensis Lazari Zetzneri.



ANNO CIↃ IↃ CV.

TABELLA ORDINIS
Librorum.

QVÆ AD CVRANDAM HANC *editionem ſtudio doctiſs. virorum acceſsêre.*




BRITONIS VETERIS
EFFIGIES GLASTO. SEV
vt alij ſegunt, luteo
depi. cti.

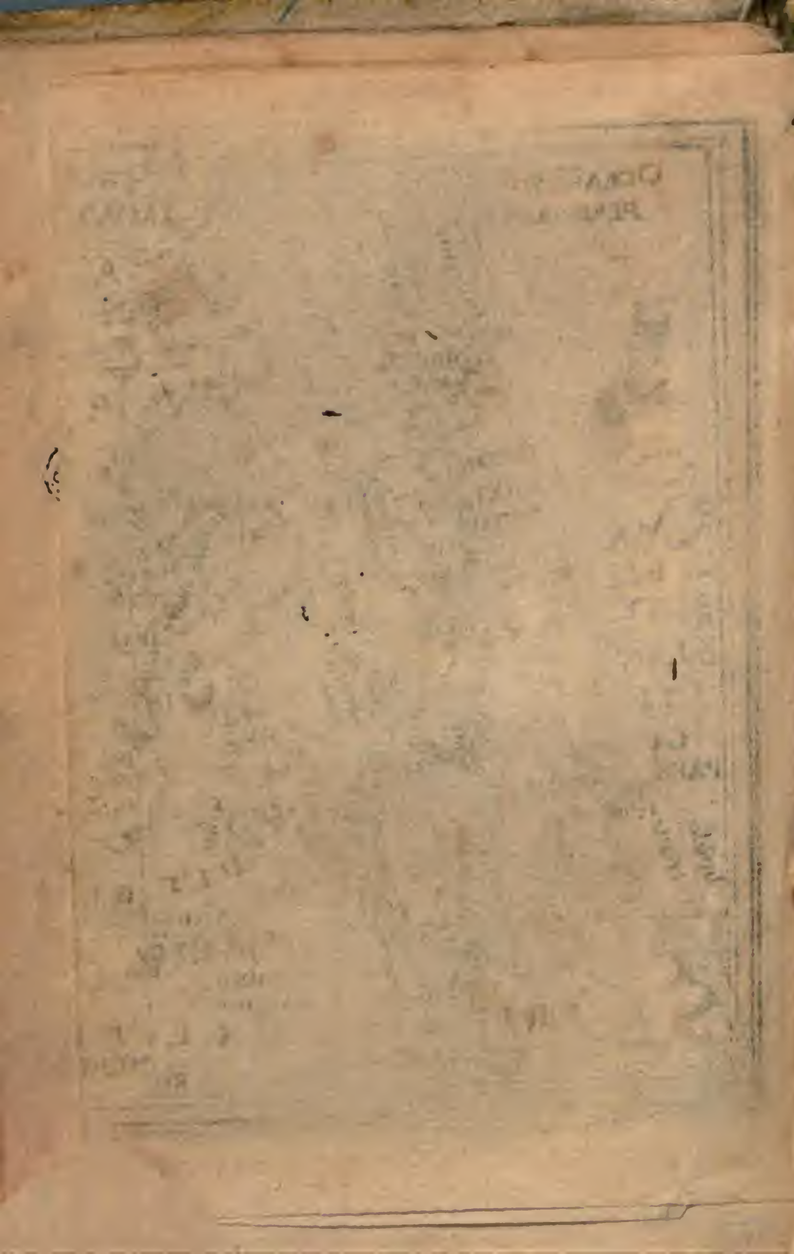
BRITANNICA MVLIER
GLASTO ſeu luteo, vt
Cæſar in commentar.
ÿs ſcribit picta.



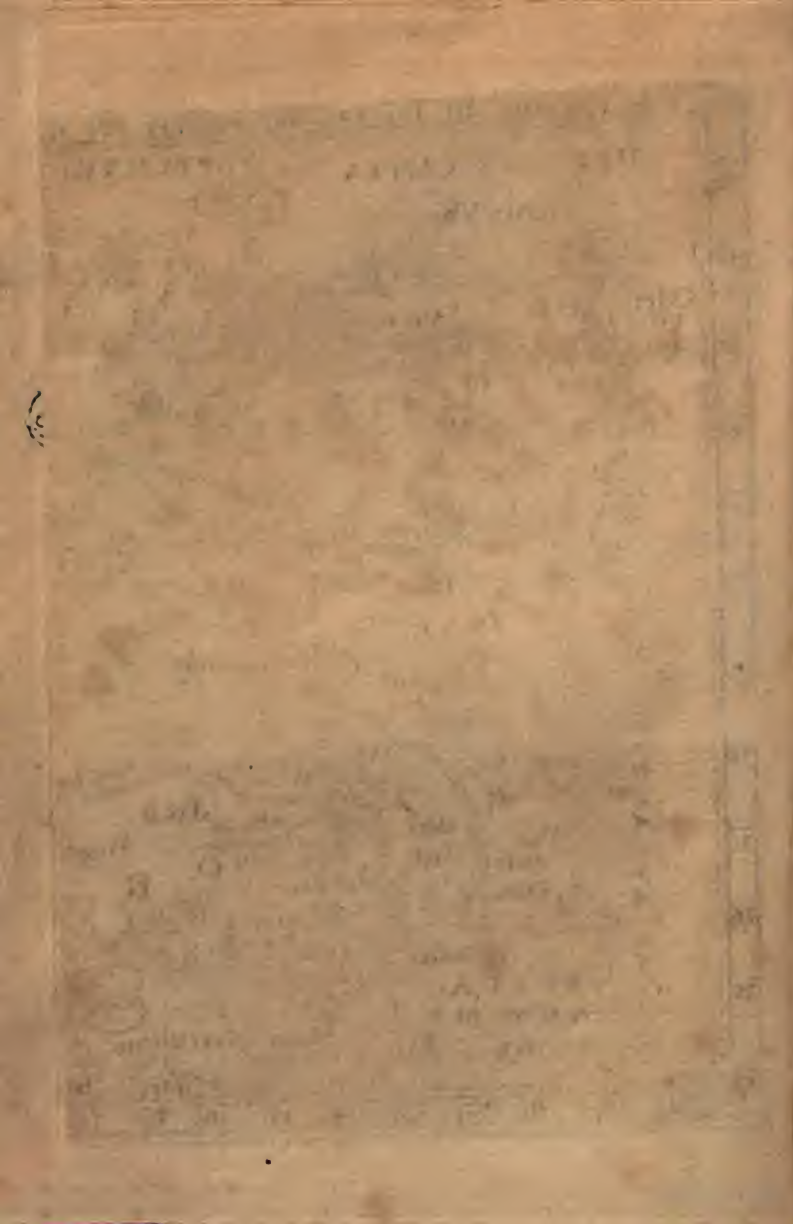

IN ROMA








VITTORIO
IN ROMA



IMPIGERRIMI FELICISSIMIQVE BELLATORIS EFFIGIES.

C. IVLIVS CAESAR.



Imperium binis fuerat ſolemne quod olim
Conſulibus, Cæſar Iulius arripuit.
Sed breue iūs regni, ſola trieteride geſtum
Perculit armatæ factio gnaua togæ.

FABIO FARNESIO EQVITI HIEROSOLYMITANO

FVLVIVS VRSINVS S.



VO difficilius, atque laborioſius eſt hiſtoriam ſuis legibus ſcribere; eo maior debetur laus ijs, qui in ea excelluerũt. in qua quidem, vt de Græcis taceam, quorũ ſemper in omni virtutum genere ſplendor fuit maximus, Latinis hiſtoricis tantum præſtitit Cæſar, vt primum in ea dignitatis gradum, antiquitatis ipſius teſtimonio, fuerit conſecutus.

Scripſit enim eas res geſtas, quibus ipſe non ſolum interfuit, ſed etiam præfuit. in quo certe illud quoque multo mihi magis admirandum videtur, eundem virum & gerendis feliciſſime, prudentiſſimeque rebus, & ſcribendis doctiſſime, natum eſſe. Sed tanti viri facta præclara è multorum monumentis, qui ea cum Græce, tum Latinè immortalitati mandarũt, cognoſcere abunde licet. Doctrinam vero, atque eloquentiæ, quam ſumma cum laude coluit, ſuauitatem, quum eius ſcripta, præ-

pta, præter Commentarios, desiderentur omnia, ex ijs, quæ supersunt, vndique dispersis reliquijs, gustare aliquo pacto, expleri nullo modo possumus. Contigit enim diuinis Cæsaris scriptis, quod & optimis plerisque Scriptoribus accidit, siue fato, siue hominum potius incuria, vt quædam vel penitus interciderint, vel si quid ex eius monumentis reliquum fuerit, mutilum id & mancum, multisque pollutum maculis circumferatur. Atque in Commentarijs quidem, multis per doctissimos viros sublatis mendis, non suæ tamen adhuc integritati restitutus est Cæsar. Librorum vero, qui deperierunt fragmenta, nullus, quod sciam, præter vnum Antonium Augustinum Ilerdensem Episcopum, à quo nonnulla huiusmodi accepimus, vulgauit, vel collegit. Sed cum superioribus his diebus incidissem in Commentariorum exemplar; sexcentis fere abhinc annis manuscriptum, atque illud cum vulgatis codicibus contulissem, librique bonitatem in multis probassem, operæpretium me facturum sum arbitratus, si quas ex optimo libro correctiones eruissem, adiunctis Octauij Pantagathi, & Gabrielis Faerni, doctissimorum virorum emendationibus, cum ijs etiam quæ collegissem, Cæsaris scriptorũ fragmentis, in lucem proderem. Ad hanc meam voluntatem, amicissimorum

quoq; hortationes acceſſerunt, qui communicari hæc, qualiacunque eſſent, cum ſtudioſis omnibus impulerunt. Cum igitur profetendum hunc librum in publicum ſtatuiſſem, tu potiſſimum, cui mitterem, occurriſti. non ea quidem de cauſa, quod ex nobiliſſima, ampliſſimaq; Farneſiorum ſis ortus familia, etſi magnum hoc ſit, vt certe eſt: vel quod amori erga me tuo debeam plurimum, meæque in te obſeruantiæ teſtimonium aliquod extare cupiam, ſed quod virtuti imprimis tuæ, naturæque bonitati, debitum id, quicquid eſſet, iudicarem. Cuius quidem ſpecimen cum Romæ, tum Bononiæ adoleſcens, apud clariſſ. virum Ranutium Farneſium Cardinalem, cui acceptiſſimus eras, illuſtre ſatis dediſti. nemo enim ex ijs, qui te vel ſemel ſunt allocuti, tunc fuit, qui tuam in ea ætate prudentiam, grauitatemque non ſit ſummopere admiratus: qui compoſitos mores, comitatem, affabilitatemque ſermonis, quæ ad conciliandos hominum animos plurimum valent, non ſit iucunde amplexus: qui maximos in literarum ſtudijs, atque in vtraque lingua progreſſus, non in cœlum extulerit. quibus nunc te artibus honeſtiſſimo iſti equitum ordini chariſſimum eſſe, incredibili omnium, qui te in oculis ferunt, voluptate, ad nos perfertur. quo certe cum cogitationes tuas prudenti iudicio direxe-

direxeris, atque in ornanda Hierosolymitana religione omne tuũ studium ponendum statueris, recte Cæsarem ipsum, his à se Commentarijs repræsentatim imitari, & tanquam intueri poteris. quos quidem nostris annotationibus emendatiores legendo, tum ea, quæ cupis, assequeris, in consilijs scilicet capiendis prudentiam, & rerum humanarum, quę semper eiusdem fere sunt generis, scientiam: tum amicissimorum tuorum Pantagathi & Faerni, quos, dum viuebant, summopere coluisti, recordatio gratissima erit. Me quoque ipsum, nominis tui studiosissimum, eundem librum in manibus quoties habebis, tacitus toties cogitatione complecteris; loquarque tecum absens, quando interuallo locorum disiunctus, coram id facere minus possum: facturus, vt spero, vbi tu susceptis magnis pro Christi fide laboribus, veram illam, cuius cupidissimus semper fuisti, gloriam consecutus, nos aliquando reuises. Vale. Romæ, XII. Kalend. Iun. 1569.

Typographus Lectori S.

NE desiderio forte tenearis beneuole Lector, earum delineationum pontis Rhenensis locorumq; nonnullorum Galliæ, quæ vulgò hactenus libris hisce præfigi solitæ sunt: commonendum te duximus, sequentibus de causis à nobis omissas. Ad pontis namque Rheni effigiem quod attinet: errorem iam ante deprehendit quidem Cardanus de subtil. lib. 17. sed meliora ipsum non substituisse contendit C. Iul. Cæs. Scalig. exercit. 329. nec ipse integrum delineat. Reliquas autem plerasque à Cæsaris descriptione discedere: nouaq; vti addantur nec opus nec consultum esse, dum minore hac forma libri hi eduntur, ab aliis quoque iam ante animaduersum, facileq; intellectu est. Quamobrem hoc itidem vt & cætera, te boni consulturum non dubitamus.

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Gallico,

LIBER I.

A. Galliæ Comatæ descriptio. B. Heluetiorum motus & irruptio. C. Eorundem profligatio. D. Reliquiarum deditio relegatioque in patriam. E. Gallorum conquestio apud Cæsarem, de Germanorum qui Ariouisto duce Sequanorum agrum insederant, insolentia. F. Legationes eius rei componendæ ad Ariouistum missæ. G. Relatis insolentibus responsis, ductæ aduersus ipsos copiæ; trementes quidem initio: post tamen hortatu Cæs. animatæ. H. Duces partium inter se sed frustra colloquuntur. I. Prælio commisso. K. Germani clade insigni accepta, è Gallijs profugiunt.



ALLIA est omnis diuisa in partes tres: quarum vnam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus in-

A. Galliæ Comatæ trifida partitio.

1. ter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna
Gallia Cel- flumen, à Belgis Matrona, & Sequana diuidit.
tica. horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea
quod à cultu, atque humanitate prouinciæ lon-
gissime absunt, minimeq; ad eos mercatores sæpe
commeant, atque ea, quæ ad effœminandos ani-
mos pertinent, important; * proximiq; sunt Ger-
manis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum
continenter bellum gerũt. qua de causa Heluetij
quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod
fere * quotidianis præliis cum Germanis contin-
dunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi
in eorum finibus bellum gerunt. Eorum vna pars
quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à
2. flumine Rhodano, * continetur; Garumna flu-
Belgium. mine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam
3. à Sequanis, & Heluetiis flumen Rhenum: ver-
Aquita- git ad Septemtriones: Belgæ ab extremis Galliæ
nia. finibus oriuntur: pertinent ad * inferiorem par-
Anno V.C. tem fluminis Rheni; spectant in Septemtriones,
693. & orientem Solem. Aquitania à Garumna flu-
Ante Chri- mine ad Pyrenæos montes, & * eam partem O-
stum 59. ceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter
B. occasum Solis, & Septemtriones. Apud Helue-
Heluetio- tios longe nobilissimus, & ditissimus fuit Orge-
rũ motus torix. is M. Messalla & M. Pisone Cos. regni cu-
Orgetori- piditate inductus, coniurationem nobilitatis fe-
ge auctore. cit & ciuitati persuasit, vt de finibus suis cum
omnibus copijs exirent: perfacile esse, cum vir-

tute

tute omnib. præstaret, totius Galliæ imperio potiri id hoc facilius eis persuasit, † q undiq; loci natura Heluetij continentur, vna ex parte flumine Rheno latissimo, atq; altissimo, qui agrũ Heluetium à Germanis diuidit, altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios; tertia, † lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciã nostrã ab Heluetiis diuidit. his reb. fiebat, vt & minus late vagarentur. & minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. pro multitudine autẽ hominũ, & pro gloria belli, atq; fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabãtur, qui in longitudine millia passuũ ccxl. in latitudine clxxx. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, cõstituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerẽt, comparare, iumentorum, & carrorum quã maximum numerũ coëmere, semẽtes quã maximas facere, vt in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis ciuitatibus pacẽ, & amicitiã confirmare. ad eas res conficiendas bienniũ sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionẽ lege cõfirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. is sibi legationẽ ad ciuitates suscepit. in eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat, vt regnũ in ciuitate sua occuparet, q*

Causa assensionis.
Heluetiæ situs.
1
2

Heluetiorum assensio.

Orgetorix dux fit huius cœpti: apparatusque eius reliquus.

pater ante habuerat: itemq; Dumnorigi Æduo, fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, vt idem conaretur, persuadet: eiq; filiam suam in matrimonium dat. perfacile factu esse, illis probat, conata perficere; propter ea quod ipse suæ ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Heluetij possent. se suis copiis, suoq; exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem, & iusiurãdum dant, & regno occupato, per tres potentissimos, ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant.

Orgetorix capitis arcessitur.

*Ea res vt est Heluetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coëgerunt. * damnatum pœnam sequi oportebat, vt igni cremaretur. die constituta causæ dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suã familiam, ad hominum millia decem, vndiq; coëgit; & omnes clientes, obæratosq; suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. cum ciuitas, ob eam rem incitata, armis ius suum exequi conaretur, multitudinemq; hominũ ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est, neq; abest suspicio, vt Heluetij arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluetij id, quod constituerant, facere conantur, vt è finibus suis exeant. vbi iam se*

Obitus eiusdem.

Heluetiorum strategema.

*ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, opida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt, frumentum omne præter quod secum portaturi erant, comburunt; vt domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent: persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobricis finitimis, vti, eodem vsi concilio, opidis suis, vicisq́; exustis, vnà cum ijs proficiscantur: Boiosq́; qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noricamq́; oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent, vnum per Sequanos, angustum, & difficile, inter montem Iuram, & flumen Rhodanum, quo vix, singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, vt facile perpauci prohibere possent: alterum per prouinciam nostram, multo facilius, atque expeditius: propterea quod inter fines Heluetiorum, & Allobrogum, qui nuper, populo R. pacati erant, Rhodanus fluit, isq́; nonnullis locis vado transitur, extremum opidum * Allobrogum est, proximamq́; Heluetiorum finibus Geneua. ex eo opido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogib. sese vel * persuasuros, quod nondum bono animo in populum R. viderētur, existimabant, vel vi coacturos, vt per suos fines eos ire paterentur. Omni-*

Socij huius expeditionis.

Itinerū descriptio.

Dies profectioni dictus. *bus rebus ad profectionem comparatis, diem di-*
cunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conue-
niant. is dies erat, a.d V. Kal. Apr. L. Pisone, A.
Anno V.C. 696. *Ante Christum* 56. *Cabinio Cos. Cæsari cum id nuntiatum esset, eos*
per prouinciam nostram iter facere conari, ma-
turat ab vrbe proficisci; & quam maximis iti-
neribus potest, in Galliam vlteriorem contendit,
Cæsaris aduentus in Galliã. *& ad Geneuam peruenit: prouinciæ toti quam*
maximum potest militum numerum imperat.
erat omnino in Gallia vlteriore legio vna. pon-
tem, qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi
Heluetiorum legatio ad Cæs. Oratio. *de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, le-*
gatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cu-
ius legationis Numeius, & Verodoctius princi-
pem locum obtinebant; qui dicerent, sibi esse in
„ *animo, sine vllo maleficio iter per prouinciam*
3 „ *facere † propterea quod iter haberent nullum*
„ *aliud: rogare, vt eius voluntate id sibi facere*
„ *liceat. Cæsar, quod memoria tenebat, L. Cassiũ*
Consulem occisum, exercitumque eius ab He-
luetijs pulsum, & sub iugũ missum, concedendum
non putabat; neq; homines inimico animo, data
facultate per prouinciam itineris faciundi, tem-
peraturos ab iniuria & maleficio existimabat:
Strategema. *tamen, vt spatiũ intercedere posset, dum milites*
quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit,
diem se ad deliberandũ sumpturũ; si quid vellēt,
4 *† ad Idus Apr. reuerterentur. Interea eã legione,*
quam secũ habebat, militibusq; qui ex prouincia

conuene

*conuenerant, à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, millia passuum * decemnouem, murũ, in altitudinẽ pedum sexdecim, fossamq; perducit: eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quo facilius, si se nuito transire conarentur, prohiberi possent. Vbi a dies, quam constituerat cum legatis, venit, & egati ad eum reuerterũt, negat se more, & exẽlo populi Rom. posse iter vlli per prouinciam dae; & si vim facere conentur, prohibiturum oendit. Heluetij, ea spe deiecti, nauibus iunctis, atibusq; compluribus factis; alij vadis Rhodai, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunuam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere posnt, conati, operis munitione, & militũ cõcursu, telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinqueitur vna per Sequanos, via qua, Sequanis intis, propter angustias ire non poterãt. * ijs cum a spõte persuadere nõ possent, legatos ad Dumrigem Æduũ mittunt, vt eo deprecatore à Seanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & rgitione apud Sequanos plurimum poterat, & eluetiis erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgerigis filiam in matrimonium duxerat; & cuditate regni adductus, nouis rebus studebat, & iam plurimas ciuitates suo sibi beneficio habeobstrictas volebat: itaque rem suscipit; & à equanis impetrat, vt per fines suos Heluetios*

Murus lõgus.

Cæs. responsum.

Heluetiorum conatus frustraneus.

Consiliæ secundaria.

Transitus ab Sequanis impetratus.

*ire patiantur; obsidesq́ vti inter sese dent, perficit, Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant, Heluetij, vt sine maleficio, & iniuria transeant. Cæsar renunciatur, Heluetijs esse in animo per agrum Sequanorum, & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui nō longe à Tolosatium finibus absunt; quæ ciuitas est in prouincia. id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, vt homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus, maximeq́ frumentarijs, finitimos haberet. ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duasq́ ibi legiones * conscribit; & tres quæ circū Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, & qua proximum erat iter, per Alpes in vlteriorem Galliam cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his præliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum vlterioris prouinciæ die septimo peruenit: inde Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, & fines Sequanorum suas copias transduxerant, & in Æduorum fines peruenerant, eorumq́ agros populabantur.* 5 *† Ædui cum se suaq́ ab his defendere non possent, legatos ad Ca-*

Cæs. apparatus.

Helue. expeditio.

ad Cæsarem mittunt, rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo R. meritos esse, vt pene in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in seruitutem abduci, opida expugnari non debuerint. * *Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque, necessarij & consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab opidis vim hostium porhibere. item Allobroges, qui trans Rhodanũ vicos, possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant, sibi præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumtis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum, & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili* leuitate, ita vt oculis, in vtram partem fluat, iudicari non possit. id Heluetij ratibus, ac lintribus* iunctis transibant. vbi per exploratores Cæsar certior factus est, tres iam copiarum partes Heluetios id flumen* traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus è castris profectus, ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen transierat. eos impeditos, & inopinãtes aggreßus magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugæ mãdarunt, atq; in proximas siluas abdiderunt is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis ci-*

Araris descriptio.

C.

Strategema quo Tigurini cæsi sunt.

Heluetia in 4. pagos diuisa.

*uitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. hic pagus vnus, cum domo exisset patrũ nostrorum memoria, L. Cassium Consulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. ita siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignẽ calamitatem populo R. intulerat, ea princeps pœnas persoluit. qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias vltus est: quod eius soceri L. Pisonis auum L. Pisonem, legatum, Tigurini eodem prælio quo Cassium interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Heluetiorum vt consequi posset, pontem in Arare faciendũ * curat; atq; ita exercitum transducit. Heluetij, repentino eius aduẽtu commoti, cum id, quod ipsi diebus XX. ægerrime confecerant, vt flumen transirent, illum vno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. is ita cum Cæsare egit: Si pacem populus R. cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros, atq; ibi futuros Heluetios, * vbi eos Cæsar constituisset, atq; esse voluisset: sin bello * persequi perseueraret, reminiscerentur & veteris incommodi populi R. & pristinæ virtutis Heluetiorum: quod improuisò vnum pagum adortus esset, cum ij qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret: se ita à patribus, maioribusq; suis didicisse,*

Heluetij reliqui pacem petunt.

Oratio.

diciſſe, vt magis virtute, quã dolo contenderent, "
aut inſidiis nitcrẽtur: quare, ne committeret, vt "
*is locus, vbi conſtitiſſent. * ex calamitate populi* "
R. † & internetione exercitus nomẽ caperet, aut " 6
memoriam proderet. His Cæſar ita reſpondit. Eo " Cæſ. re-
ſibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas " ſpõſum.
legati Heluetij commemoraſſent, memoria tene- "
*ret: * atq; eo grauius ferre, quo minus merito po-* "
puli R. accidiſſet: qui ſi alicuius iniuriæ ſibi con- "
ſcius fuiſſet, non fuiſſe difficile cauere: ſed eo dece- "
ptum, quod neq; cõmiſſum à ſe intelligeret, quare "
timeret; neq; ſine cauſa timendum putaret: quod "
ſi veteris contumeliæ obliuiſci vellet, num etiam "
recentium iniuriarũ, quod eo inuito, iter per pro- "
uinciam per vim tentaſſent, quod Æduos, quod "
Ambaros, quod Allobroges vexaſſent, memoriã "
deponere poſſet? quòd ſua victoria tam inſolen- "
ter gloriarentur, quodq; ſe tam diu impune tuliſ- "
ſe iniurias admirarentur, eodem pertinere: con- "
ſueſſe enim deos immortales, Quo grauius homi- " Γνώμη.
nes ex commutatione rerũ doleãt, quos pro ſcele- "
re eorum vlciſci velint, his ſecundiores interdum "
res, & diuturniorem impunitatem concedere: "
cum ea ita ſint, tamen ſi obſides ab ijs ſibi den "
tur, vti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat, "
& ſi Æduis de iniuriis, quas ipſis, ſociiſq; eorum "
intulerint, item ſi Allobrogibus ſatisfa iant, ſeſe "
cum ijs pacem eſſe facturum. Diuico reſpondit: " Diuico-
Ita Heluetios à maioribus ſuis inſtitutos eſſe, vti " nis legati

responsum. „ *obsides accipere, non dare, consueuerint: eius rei* „ *populum R. esse testem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent: idem Cæsar facit; equitatumq; omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni prouincia, & Æduis, atq; eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant.*

Prælium Rom. aduersum. *qui cupidius nouissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt; & pauci de nostris cadunt. quo prælio sublati Heluetij, quod quingẽtis equitibus tantã multitudinem equitum propulerãt. audacius subsistere, nonnunquam ex nouissimo agmine prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat, ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, populationibusq; prohibere. ita dies circiter quindecim iter fecerunt, vt inter nouissimum hostium agmen, & nostrum primum, non amplius quinis, aut senis millibus passuum interesset.*

Æduorũ lentitudo in frumẽto sumministrando. *interim quotidie Cæsar Æduos frumentum quod essent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora, quod Gallia sub Septemtrionibus, vt ante dictum est posita non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minus vti poterat, quod iter ab Arare Heluetij auerterant; à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui; conferri,*

*ferri, * comportari, adesse dicere. Vbi se diutius duci intellexit Cæsar, diem instare quo die frumentum militibus metiri oporteret; conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco, & Lisco, qui summo magistratui præerant (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ, necisq; in suos habet potestatem) grauiter eos accusat; quod cum neq; emi, neq; ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab ijs non subleuetur, præsertim cum magna ex parte, eorum precib. adductus, bellum susceperit: multo etiam grauius, quod sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui priuatim * plus possint, quam ipsi magistratus: hos seditiosa, atq; improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod præstare dicant, si iam principatum Galliæ obtinere non possent, Gallorum, quam Romanorum, imperia perferre; neq; dubitare debeant, quin si Heluetios superauerint Romani, vnà cum reliqua Gallia Æduis libertatem sint erepturi: ab ijsdem nostra consilia quæq; in castris gerantur, hostibus enunciari. hos à se coerceri non posse: † * quin etiam, quod ne-* 7
cessariam rem coactus Cæsari enunciarit, intelligere sese quanto id cum periculo fecerit; & ob Stratege-ma.



pater ante habuerat: itemq; Dumnorigi Æduo, fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, vt idem conaretur, persuadet: eiq; filiam suam in matrimonium dat. perfacile factu esse, illis probat, conata perficere; propter ea quod ipse suæ ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Heluetij possent. se suis copiis, suoq; exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem, & iusiurãdum dant, & regno occupato, per tres potentissimos, ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant.

Orgetorix capitis arcessitur.

*Ea res vt est Heluetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coëgerunt. * damnatum pœnam sequi oportebat, vt igni cremaretur. die constituta causæ dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suã familiam, ad hominum millia decem, vndiq; coëgit; & omnes clientes, obæratosq; suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. cum ciuitas, ob eam rem incitata, armis ius suum exequi conaretur, multitudinemq; hominũ ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est, neq; abest suspicio, vt Heluetij arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciuerit.*

Obitus eiusdem.

Heluetiorum strategema.

Post eius mortem nihilo minus Heluetij id, quod constituerant, facere conantur, vt è finibus suis exeant. vbi iam se

ad eam

ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, opida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt, frumentum omne præter quod secum portaturi erant, comburunt; vt domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent: persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobricis finitimis, vti, eodem vsi concilio, opidis suis, vicisq; exustis, vnà cum ijs proficiscantur: Boiosq;, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noricamq; oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent, vnum per Sequanos, angustum, & difficile, inter montem Iuram, & flumen Rhodanum, quo vix, singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, vt facile perpauci prohibere possent: alterum per prouinciam nostram, multo facilius, atque expeditius: propterea quod inter fines Heluetiorum, & Allobrogum, qui nuper, populo R. pacati erant, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis vado transitur, extremum opidum Allobrogum est, proximamq; Heluetiorum finibus Geneua. ex eo opido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogib. sese vel* persuasuros, quod nondum bono animo in populum R. viderētur, existimabant, vel vi coacturos, vt per suos fines eos ire paterentur. Omni-*

Socij huius expeditionis.

Itinerũ descriptio.

Dies profectioni dictus. *Anno V.C. 696. Ante Christum 56.* Cæsaris aduentus in Galliã.

bus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. is dies erat, ad V. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio Cos. Cæsari cum id nuntiatum esset, eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab vrbe proficisci; & quam maximis itineribus potest, in Galliam vlteriorem contendit, & ad Geneuam peruenit: prouinciæ toti quam maximum potest militum numerum imperat. erat omnino in Gallia vlteriore legio vna. pontem, qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi

Heluetiorum legatio ad Cæs. Oratio.

de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numeius, & Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, sibi esse in
,, *animo, sine vllo maleficio iter per prouinciam*
3 ,, *facere † propterea quod iter haberent nullum*
,, *aliud: rogare, vt eius voluntate id sibi facere*
,, *liceat. Cæsar, quod memoria tenebat, L. Cassiũ Consulem occisum, exercitumque eius ab Heluetijs pulsum, & sub iugũ missum, concedendum non putabat; neq; homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciundi, temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat:*

Strategema.

tamen, vt spatiũ intercedere posset, dum milites quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandũ sumpturũ; si quid vellet,
4 *† ad Idus Apr. reuerterentur. Interea ea legione, quam secũ habebat, militibusq; qui ex prouincia*

conuene

*conuenerant, à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, millia passuum * decemnouem, murũ, in altitudinẽ pedum sexdecim, fossamq; perducit: eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quo facilius, si se inuito transire conarentur, prohiberi possent. Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, & legati ad eum reuerterũt, negat se more, & exẽplo populi Rom. posse iter vlli per prouinciam dare; & si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Heluetij, ea spe deiecti, nauibus iunctis, ratibusq; compluribus factis; alij vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione, & militũ cõcursu, & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur vna per Sequanos, via qua, Sequanis inuitis, propter angustias ire non poterãt. * ijs cum sua spõte persuadere nõ possent, legatos ad Dumnorigem Æduũ mittunt, vt eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetiis erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; & cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat, & quam plurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat: itaque rem suscipit; & à Sequanis impetrat, vt per fines suos Heluetios*

Murus lõgus.

Cæs. responsum.

Heluetiorum conatus frustraneus.

Consiliæ secundaria.

Transitus ab Sequanis impetratus.

ire patiantur; obsidesq; vti inter sese dent, perficit, Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant, Heluetij, vt sine maleficio, & iniuria transeant. Cæsar renunciatur, Heluetijs esse in animo per agrum Sequanorum, & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui nō longe à Tolosatium finibus absunt; quæ ciuitas est in prouincia. id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, vt homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus, maximeq; frumentarijs, finitimos haberet. ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit.

Cæs. apparatus.

*ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duasq; ibi legiones * conscribit; & tres quæ circū Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, & qua proximum erat iter, per Alpes in vlteriorem Galliam cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his præliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum vlterioris prouinciæ die septimo peruenit: inde Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi.*

Helue. expeditio.

Heluetij iam per angustias, & fines Sequanorum suas copias transduxerant, & in Æduorum fines peruenerant, eorumq; agros populabantur. 5 *† Ædui cum se suaq; ab his defendere non possent, legatos ad Ca-*

*ad Cæsarem mittunt, rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo R. meritos esse, vt pene in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in seruitutem abduci, opida expugnari non debuerint. * Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque, necessarij & consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab opidis vim hostium porhibere. item Allobroges, qui trans Rhodanũ vicos, possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant, sibi præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumtis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum, & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili * leuitate, ita vt oculis, in vtram partem fluat, iudicari non possit. id Heluetij ratibus, ac lintribus * iunctis transibant. vbi per exploratores Cæsar certior factus est, tres iam copiarum partes Heluetios id flumen * traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus è castris profectus, ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen transierat. eos impeditos, & inopinãtes aggressus magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugæ mãdarunt, atq; in proximas siluas abdiderunt is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis ci-*

Araris descriptio.

c.

Stratege-ma quo Tigurini cæsi sunt.

Heluetia in 4. pagos diuisa.

uitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. hic pagus vnus, cum domo exisset patrũ nostrorum memoria, L. Cassium Consulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. ita siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars ci-
" *uitatis Heluetiæ insignẽ calamitatem populo R.*
" *intulerat, ea princeps pœnas persoluit. qua in re*
" *Cæsar non solum publicas, sed etiam priuatas in-*
" *iurias vltus est: quod eius soceri L. Pisonis auum L. Pisonem, legatum, Tigurini eodem prælio quo Cassium interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Heluetiorum vt consequi posset, pontem in Arare faciendũ* curat; atq; ita exercitum transducit. Heluetij, repentino eius aduẽtu commoti, cum id, quod ipsi diebus XX. ægerrime confecerant, vt flumen transirent, illum vno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. is ita cum Cæsare*

Heluetij reliqui pacem petunt.

Oratio.

" *egit: Si pacem populus R. cum Heluetijs faceret,*
" *in eam partem ituros, atq; ibi futuros Heluetios,*
" **vbi eos Cæsar constituisset, atq; esse voluisset:*
" *sin bello* persequi perseueraret, reminiscerentur*
" *& veteris incommodi populi R. & pristinæ vir-*
" *tutis Heluetiorum: quod improuisò vnum pa-*
" *gum adortus esset, cum ij qui flumen transissent,*
" *suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem,*
" *aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos*
" *despiceret: se ita à patribus, maioribusq; suis di-*
dicisse,

dicisse, vt magis virtute, quã dolo contenderent, " aut insidiis niterẽtur: quare, ne committeret, vt " is locus, vbi constitissent. * ex calamitate populi " R. † & internetione exercitus nomẽ caperet, aut " 6 memoriam proderet. His Cæsar ita respondit. Eo " Cæs. responsum. sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas " legati Heluetij commemorassent, memoria tene- " ret:* atq; eo grauius ferre, quo minus merito po- " puli R. accidisset: qui si alicuius iniuriæ sibi con- " scius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eo dece- " ptum, quod neq; cõmissum à se intelligeret, quare " timeret; neq; sine causa timendum putaret: quod " si veteris contumeliæ obliuisci vellet, num etiam " recentium iniuriarũ, quod eo inuito, iter per pro- " uinciam per vim tentassent, quod Æduos, quod " Ambaros, quod Allobroges vexassent, memoriã " deponere posset? quòd sua victoria tam insolen- " ter gloriarentur, quodq; se tam diu impune tulis- " se iniurias admirarentur, eodem pertinere: con- " suesse enim deos immortales, Quo grauius homi- " Γνώμη. nes ex commutatione rerũ doleãt, quos pro scele- " re eorum vlcisci velint, his secundiores interdum " res, & diuturniorem impunitatem concedere: " cum ea ita sint, tamen si obsides ab ijs sibi den " tur, vti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat, " & si Æduis de iniuriis, quas ipsis, sociisq; eorum " intulerint, item si Allobrogibus satisfa iant, sese " cum ijs pacem esse facturum. Diuico respondit: " Diuiconis legati Ita Heluetios à maioribus suis institutos esse, vti "

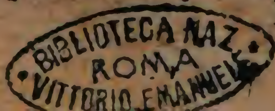
respon- sum. „ *obsides accipere, non dare, consueuerint: eius rei* „ *populum R. esse testem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent: idem Cæsar facit; equitatumq; omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni prouincia, & Æduis, atq; eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. qui cupidius nouissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt; & pauci de nostris cadunt. quo prælio sublati Heluetij, quod quingẽtis equitibus tantã multitudinem equitum propulerãt, audacius subsistere, nonnunquam ex nouissimo agmine prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat, ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, populationibusq; prohibere. ita dies circiter quindecim iter fecerunt, vt inter nouissimum hostium agmen, & nostrum primum, non amplius quinis, aut senis millibus passuum interesset. interim quotidie Cæsar Æduos frumentum quod essent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora, quod Gallia sub Septemtrionibus, vt ante dictum est posita non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minus vti poterat, quod iter ab Arare Heluetij auerterant; à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui; conferri,*

Prælium Rom. aduersum.

Æduorũ lentitudo in frumẽto sumministrando.

*ferri, * comportari, adesse dicere. Vbi se diutius duci intellexit Caesar, diem instare. quo die frumentum militibus metiri oporteret; conuocatis eorum principibus. quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco, & Lisco, qui summo magistratui praerant (quem Vergobretum appellant: Ædui, qui creatur annuus, & vitae, necisq; in suos habet potestatem) grauiter eos accusat; quod cum neq; emi, neq; ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab ijs non subleuetur, praesertim cum magna ex parte, eorum precib. adductus, bellum susceperit: multo etiam grauius, quod sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui priuatim * plus possint, quam ipsi magistratus: hos seditiosa, atq; improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod praestare dicant, si iam principatum Galliae obtinere non possent, Gallorum, quam Romanorum, imperia perferre; neq; dubitare debeant, quin si Heluetios superauerint Romani, vnà cum reliqua Gallia Æduis libertatem sint erepturi: ab ijsdem nostra consilia quaeq; in castris gerantur, hostibus enuntiari. hos à se coerceri non posse: † * quin etiam, quod necessariam rem coactus Caesari enunciarit, intelligere sese quanto id cum periculo fecerit; & ob*

7 Strategema.



Strategema.

*eam causam, quam diu potuerit, tacuisse Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diuitiaci fratrem designari sentiebat: sed quod pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, celeriter cõcilium dimittit; Liscũ retinet; quærit ex solo ea, quæ in cõuentu dixerat, dicit liberius, atq; audacius. eadem secreto ab alijs quærit: * reperit esse vera:*

Dumnorigis accusatio, seu delatio potius.

ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia cupidum nouarum rerum, complures annos portoria, reliquaq; omnia Æduorum vectigalia paruo pretio redemta habere: propterea quod illo licẽte, cõtrà liceri audeat nemo: his rebus & suã rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerũ equitatus suo sumtu semper alere, & circum se habere: neq; solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse: atq; huius potentiæ causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Heluetijs vxorem habere: sororem ex matre, & propinquas suas nuptum in alias ciuitates collasse. fauere, & cupere Heluetijs, propter eam affinitatem: odisse etiã suo nomine Cæsarem, & Romanos? quod eorum aduentu potẽtia eius deminuta, & Diuitiacus frater in antiquũ locum gratiæ, atq; honoris sit restitutus: si quid accidat Romanis, summam in† spem regni obtinendi per Heluetios venire; imperio populi R. non modo de regno, sed etiam de ea,

quam

quã habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar, inquirendo, quod initiũ fugæ prælij equestris aduersi à Dumnorige, atq; eius equitib. factũ esset: (nam equitatui, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat) eorumq; fuga reliquũ esse equitatum perterritũ. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimæ res accederent, quod per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suó & ciuitatis sed etiam inscientib. ipsis fecisset, quod à magistratu Æduorum accusaretur, satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnib. rebus vnũ repugnabat, quod Diuitiaci fratris summũ in populum R. studium, summam in se voluntatẽ, egregiam fidem, iustitiam temperantiã cognouerat. nam, ne eius supplicio Diuitiaci animum offenderet, verebatur. itaq; prius quã quidquam conaretur Diuitiacũ ad se vocari iubet; & quotidianis interpretibus remotis, † per C. Valerium Procilium principem Galliæ prouinciæ, familiarẽ suum, cui summã rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta: & ostendit, quæ separatim quisq; de eo apud se dixerit: petit, atque hortatur, vt sine eius offensione animi, vel ipse de eo, causa cognita, statuat, vel ciui- 9

Diuitiaci deprecatio.

*tatem statuere iubeat. Diuitiacus, multis cum lacrymis Cæsarem complexus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fratrem statueret, scire se, illa esse vera: nec quemquam ex eo plus, quam se doloris capere: propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi, atq; in reliqua Gallia, ille minimũ propter adolescentiam posset, per se creuisset; quibus opibus, ac neruis non solum ad minuendam gratiam, sed pene ad perniciem suam vteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi commoueri: quod si quid ei à Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum, vti totius Galliæ animi à se auerterentur. Hæc cum plurib. verbis flens à Cæsar peteret, Cæsare eius dexteram prehendit. consolatus, rogat, finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, vti & Reip. iniuriam, & suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet, vt in reliquum tempus omnes suspiciones * vitet. præterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit: vt, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura*

Dumnorigi condonãtur prę-terita.

montis,

ōtis, & qualis in circuitu adſcenſus, qui cogno-
erent, miſit. renunciatum eſt, facilem eſſe. de Strategema.
rtia vigilia T. Labienū legatum * propere cum
uabus legionibus, & † iiſdem ducibus, qui iter 10
ognouerant, ſummum iugum mōtis adſcendere
ubet: quid ſui conſilij ſit, oſtendit. ipſe de quarta
igilia eodem itinere, quo hoſtes ierant, ad eos
ontendit; equitatumq́; omnem ante mittit P. P.Conſidij error.
Conſidius, qui rei militaris peritiſſimus habeba-
tur, & in exercitu L. Syllæ, & poſtea in M. Craſſi
fuerat, cum exploratoribus præmittitur. prima
luce, cum ſummus mons à T. Labieno teneretur,
ipſe ab hoſtium caſtris non longius mille & quin-
gentis paſſibus abeſſet; neq;, vt poſtea ex captiuis
comperit, aut ipſius aduētus, aut Labieni cogni-
tus eſſet; Conſidius, equo admiſſo, ad eum accur-
rit: dicit, montem, quem à Labieno occupari vo-
luerit, ab hoſtibus teneri: id ſe † à Gallicis armis, 11
atq; inſignibus cognouiſſe. Cæſar ſuas copias in
proximum collem ſubducit; aciem inſtruit. La-
bienus, vt erat ei præceptum à Cæſare, ne præliū
committeret, niſi ipſius copiæ prope hoſtium ca-
ſtra viſæ eſſent, vt vndiq; vno tempore in hoſtes
impetus fieret; monte occupato, noſtros exſpecta-
bat, prælióq; abſtinebat. multo deniq; die per ex-
ploratores cognouit, & montem à ſuis teneri, &
Heluetios caſtra mouiſſe, & Conſidium timore
perterritū, quod non vidiſſet, pro viſo ſibi renun-
ciaſſe. eo die, quo conſuerat, * interuallo hoſtes ſe-

quitur, & millia passuũ tria ab eorũ castris castra ponit. postridie eius die; quod omnino biduũ supererat, cum exercitui frumentũ metiri oporteret; & quod à Bibracte, opido Æduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuũ xiix. aberat: rei frumentariæ prospiciẽdum existimauit; * iter ab Heluetijs auertit; ac Bibractæ ire contendit ea res per fugitiuos L. Æmilij; Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Heluetij, seu quod* timore perterritos Romanos discedere à se existimarẽt, * eo magis, quod pridie superioribus locis occupatis, prælium non cõmisissent, siue eò quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato cõsilio, atq; itinere conuerso, nostros à nouissimo agmine insequi, ac lacessere cœperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collẽ subducit; equitatumq;, qui sustineret hostiũ impetum, misit ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit, legionũ quatuor veteranorum, ita vti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia* certiore proxime cõscripserat, & omnia auxilia collocarit, ac totũ montem hominibus* complerit. interea sarcinas in vnũ locum cõferri, & eũ ab ijs qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in vnũ locum cõtulerunt; ipsi cõfertissima acie, reiecto nostro equitatu, phalãge facta, sub primã nostram aciem successerunt.

Cæs. consilia mutare cogitur.

Heluetiorum error.

Acies Ro.

Acies Heluet.

cesserunt. Cæsar, primum suo deinde omnium è conspectu remotis equis, vt æquato omnium periculo spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. * *milites è loco superiore pilis, missis facile hostium phalangē perfregerunt. ea disiecta gladiis districtis, in eos impetum fecerūt Gallis magno ad pugnam erat impedimēto, quod pluribus eorum scutis vno ictu pilorum transfixis & colligatis, cùm ferrum se inflexisset neq; euellere, neque sinistra impedita, satis commode pugnare poterant, multi vt diu iactato brachio, præoptarēt scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare tandem, vulneribus defessi, & pedem referre, & quod mons suberat circiter* ∞ *passuum eò se recipere cœperunt. capto monte, & succedentibus nostris Boij, & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV. agmen hostium claudebant, & nouissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumuenire. Conspicati Heluetij, qui in montem sese receperant, rursus instare, & prælium redintegare cœperunt. Romani conuersa signa* * *bipartitò intulerunt: prima, ac secunda acies, vt victis, ac submotis, resisteret; tertia, vt venientes sustineret ita, ancipiti prælio, diu atque acriter pugnatum est. diutius cum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, vt cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta, & carros suos se contulerunt.* † *nam hoc toto prælio, cum ab hora septima ad* 12

Strategema.

Prælium.

vesperum pugnatum sit, auersum hostem videre nemo potuit: ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quod pro vallo carros obiecerant & è loco superiore in no-
13 *stros venientes tela conijciebant, † & nonnulli inter carros, rotasq; mazaras ac tragulas subijciebant, nostrosq; vulnerabant. diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisq; nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia atq; vnus è filijs captus est ex eo prælio circiter millia hominum CXXX. superfuerunt: eaq; tota nocte continenter ierunt:*
14 *† in nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die IV. peruenerunt, cum, & propter vulnera militum, & propter sepulturã occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones litteras, nuntiosq; misit, ne eos frumento, neue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco illos, quo Heluetios, ha-*
D. *biturum. ipse, triduo intermisso, cum omnibus copijs eos sequi cœpit.*

Heluetiorum reliquorum deditio.

Heluetij, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt: qui cum eum in itinere conuenissent; seq; ad pedes proiecissent; suppliciterque locuti, flentes pacem petissent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum exspectare iussisset; paruerũt. eo postquam Cæsar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos perfugissent, poposcit.

Verbigenensiũ interitus.

dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa, circiter hominũ millia VI. eius pagi, qui

Verbi-

*Verbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, siue spe salutis inducti, quod in tanta multitudine deditiorum, suam fugam aut ocultari, aut omnino ignorari posse existimarent, † prima nocte, ex castris Heluetiorum egressi, ad Rhenum, finesq; Germanorum, contenderunt quod vbi Cæsar resciuit; quorum per fines ierant, his, uti conquirerent, & reducerent si sibi purgati esse vellent, imperauit; reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit: Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, vnde erant profecti reuerti iussit; & quod omnibus frugibus amissis domi nihil erat, quo famem tolerarent, * Allobrogibus imperauit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos opida, vicosq;, quos incenderant, restituere iussit. id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, vnde Heluetij discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Heluetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ prouinciæ Allobrogibusq; essent. Boios, petentibus Æduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit. quib. illi agros dederunt; * eosq; postea in partem iuris, libertatisq; conditione, atq; ipsi erant, acceperūt. In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt, litteris Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ; quib.* 15

Heluetiorum sociorumq; reditus in patriam.

Boiis sedes data.

Numerus exercitus Heluet.

in tabulis nominatim ratio cõfecta erat, qui numerus domo exisset eorũ qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulieresq́;. quarũ omnium rerũ summa erat, capitum Heluetiorũ millia CCLXIII, Tulingorum millia XXXVI, Latobrigorũ XIV, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII: ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. summa omnium fuerant ad millia CCCLXIIX. eorum, qui domum redierunt, censu habito, vt Cæsar imperauerat, repertus est numerus milliũ C. & X. Bello Heluetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes ciuitatum, ad Cæsarem gratulatũ conuenerunt: intelligere sese, tametsi, pro veteribus Heluetiorum iniuriis populus R. ab ijs pœnas bello repetisset, tamen eam rem nõ minus ex vsu terræ Galliæ, quã populi R. accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Heluetij reliquissent, vt toti Galliæ bellum inferrẽt, imperioq́; potirentur, locumq́; domicilio ex magna copia diligerent, quem ex omni Gallia opportunissimũ, ac fructuosissimum iudicassent, reliquasq́; ciuitates stipendiarias haberent. petierunt, vti sibi concilium totius Galliæ in diem certã indicere, idq́; Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere vellent. ea re permissa, diem concilio constituerunt, & iureiurando ne quis enũciaret, nisi quib. communi consilio mandatũ esset, inter se sanxerunt.

Gallorum legatio ad Cæsarem.

Conciliũ.

*runt. Eo concilio dimiſſo, iidem principes ciuitatum, qui ante fuerant, ad Cæſarem reuerterunt; petieruntq́; , † vti ſibi ſecretò, in occulto, de ſua, omniumq́; ſalute cum eo agere liceret. ea re impetrata, ſeſe omnes flentes Cæſari ad pedes proiecerunt: non minus ſe id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixiſſent, enunciarẽtur, quam, vti ea, quæ vellent, impetrarẽt, propterea quòd ſi enunciatum eſſet, ſummum in cruciatum ſe venturos viderẽt. Locutus eſt pro his Diuitiacus Æduus: Galliæ totius factiones eſſe duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Aruernos: hi cum tantopere de potẽtatu inter ſe multos annos contenderent, factũ eſſe, vti ab Aruernis Sequanisq́; Germani mercede accerſerentur, horũ primo circiter millia xv. Rhenum tranſiſſe: poſtea quam agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri, ac barbari adamaſſent, trãſductos plures: nunc eſſe in Gallia ad C. & XX. millium numerum: * cum his Æduos, eorumq́; clientes ſemel, atq; iterum armis contendiſſe; magnã calamitatem pulſos accepiſſe, omnem nobilitatem, omnem Senatũ, omnem equitatũ amiſiſſe: quib. prœliis calamitatibusq́; fractos, qui & ſua virtute, & populi R. hoſpitio, atq; amicitia plurimũ ante in Gallia potuiſſent, coactos eſſe Sequanis obſides dare nobiliſſimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obſtringere; ſeſe neq; obſides repetituros, neq; auxilium à populo R. imploraturos,*

Gallorum querimonia de Arioiuiſto.

16

Oratio Diuitiaci.

,, *neq; recusaturos, quo minus perpetuò sub illorum*
,, *ditione, atque imperio essent: vnum se esse, ex*
,, *omni ciuitate Æduorum, qui adduci non potue-*
,, *rit, vt iuraret, aut suos liberos obsides daret: ob*
,, *eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romam ad*
,, *Senatum venisse, auxilium postulatum; quod so-*
,, *lus neq; iureiurando, neque obsidibus teneretur:*
,, *sed peius victoribus Sequanis, quam Æduis vi-*
,, *ctis, accidisse: propterea quod Ariouistus, rex*
,, *Germanorum, in eorum finibus consedisset, ter-*
,, *tiamq; partem agri Sequani, qui esset optimus*
,, *totius Galliæ, occupauisset, & nūc de altera par-*
,, *te tertia Sequanos decedere iuberet, propterea*
,, *quod, paucis mensib. ante, Harudum millia ho-*
,, *minum XXIV. ad eum venissent; quibus locus,*
,, *ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis,*
,, *vti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque*
,, *omnes Germani Rhenum transirent: * neque*
,, *enim conferendum esse Gallicum cum Germa-*
,, *norum agro, neque hanc consuetudinem victus*
,, *cum illa comparandam. Ariouistum autem, vt*
,, *semel Gallorum copias prælio vicerit, quod præ-*
,, *lium factum sit Amagetobriæ, superbe, & cru-*
,, *deliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque li-*
,, *beros poscere, & in eos omnia exempla * crucia-*
,, *tus edere: si qua res nō ā nutū, aut ad volunta-*
,, *tem eius facta sit, hominē esse barbarum, iracun-*
,, *dum, temerariū: nō posse eius imperia diutius su-*
,, *stineri: nisi quid in Cæsare populoq; R. sit auxilij;*

omnibus

*omnibus Gallis idem esse faciẽdum, quod Heluetij fecerunt, vt domo * emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis petãt, fortunamq́; quæcunq; accidat, experiantur: hæc si enunciata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat: Cæsarem vel auctoritate sua, atq; exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi R. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum transducatur; Galliamq́; omnem ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. animaduertit Cæsar, vnos ex omnibus Sequanos nihil earũ rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso terram intueri. eius rei quæ causa esset miratus, ex ipsis quæsiuit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. cũ ab iis * sæpius quæreret, neq; vllam omnino vocem exprimere posset; idem Diuitiacus Æduus respondit, hoc esse miseriorem, & grauiorem fortunam Sequanorũ, quam reliquorum; quod soli * ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent; absentisq́; Ariouisti crudelitatem, velut si corã adesset, horrerent: propterea quod reliquis * tamen fugæ facultas daretur, Sequanis vero, qui * intra fines suos Ariouistum * recepissent, quorum opida omnia in potestate eius essent, omnes cru-*

Sequanarũ rerũ status miserrimus.

Solatium Cæs.

ciatus essent se ferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmauit: pollicitusq; est sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem; & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariouistum finem iniurijs facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit. & secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam, & suscipiendam putaret;

1. Prætextus belli Germanici.

*inprimis, quod Æduos, fratres consanguineosque sæpe numero ab Senatu appellatos, in seruitute, atque in ditione videbat Germanorum teneri; * eorumque obsides esse apud Ariouistum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi, & Reipubl. esse arbitrabatur. paullatim autem Germanos*

2. Prætextus.

consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat: neque, sibi homines feros, ac barbaros obtemperaturos, existimabat, quin, cum omnem Galliam occupassent, vt ante Cimbri, Teutoniq; fecissent in prouinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præsertim cum Sequanos à prouincia nostra Rhodanus diuideret. quibus rebus quam

3. Prætextus.

maturrimè occurrendum putabat, ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiã sumpserat, vt ferendus nõ videretur. quamobrem placuit ei, vt ad Ariouistũ legatos mitterẽt, qui ab eo postularent, vt aliquem locũ me-

F.

Legatio ad Ariouistũ missa.

dium

dium vtriusq; colloquio deligeret: velle sese de Rep. & summis vtriusq; rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouistus respondit: Si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse: † si quid ille à se velit, illum ad se venire oportere: præterea, se neq; sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret, neq; exercitũ sine magno commeatu, † atq; emolumento in vnum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quã bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo R. negotij esset. His responsis ad Cæsarẽ relatis, iterũ ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: Quoniã tãto suo, populiq; R. beneficio affectus, cum in cõsulatu suo* rex, atq; amicus à senatu appellatus esset, hanc sibi populoq; R. gratiam referret, vt in colloquium venire inuitatus grauaretur, † neq; de communi re dicendum sibi, & cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenũ in Galliam transduceret: deinde, obsides, quos haberet ab Æduis, redderet: Sequanisq; permitteret, vt quos illi haberent, voluntate eius reddere, illis liceret; neue Æduos iniuria lacesseret, neue his, sociisq; eorum bellum inferret: † si id ita fecisset, sibi, populoq; R. perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram: si* non impetraret, quoniam M. Messalla, L. Pisone Cos. Senatus censuisset, vti, quicumque Galliam*

Respõsum eius.

17

18

Legatio altera.

19

Postulata.

20

prouinciam obtineret, quod commodo Reip. facere posset, Æduos, ceterosq́; amicos populi R. defenderet, se Æduorum iniurias non neglecturū.

Respōsum Ariouisti.

*Ad hæc Ariouistus respondit: Ius esse belli, vt qui vicissent, iis quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: * item populum R. victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare * consuesse: si ipse populo R. non præscriberet, quemadmodum suo iure vteretur, non oportere se à populo R. * in suo iure impediri: Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos: magnā Cæsarem iniuriam facere, qui * suo aduentu vectigalia sibi deteriora faceret: Æduis se obsides redditurū non esse; neq; ijs neq; eorū sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod conuenissent, stipendiumq́; quotan-*

21 *nis penderent: si id non fecissent, † longe ijs fraternum nomen populi R. abfuturum: quod sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum iniurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse: cum vellet, congrederetur; intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos XIV. tectum non subissent, virtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari*

Æduorū.

mandata referebantur, & legati ab Æduis, & Treuiris veniebant: Ædui, questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent,

& *fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem*

dem datis pacē Arioviſti redimere potuiſſe; Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni conſediſſe; qui Rhenum tranſire conarentur: ijs praeeſſe Naſuam, & Cimberium fratres. Quibus rebus Cæſar vehemēter commotus, maturandum ſibi exiſtimauit, ne ſi noua manus Sueuorum cum veteribus copiis Arioviſti ſeſe cō iunxiſſet, minus facile reſiſti poſſet. itaque, re ſi umentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itinerib. ad Arioviſtum contendit. cum tridui viam proceſſiſſet, nunciatum eſt ei, Arioviſtum cum ſuis omnibus copiis ad occupandum Veſontionem, quod eſt opidum maximum Sequanorū, contendere, triduiq́; viam à ſuis finibus proceſſiſſe. id ne accideret, magnopere praecauendum ſibi Cæſar exiſtimabat. namq; omnium rerum, quæ ad bellum vſui erant, ſumma erat in eo opido difficultas: idq́; natura loci ſic muniebatur, vt magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod* flumen Alduabis, vt circino circumductum, pene totū opidum cingit: reliquum ſpatium, quod non eſt amplius pedum D.C.* qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita vt radices eius montis ex vtraque parte ripæ fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum opido coniungit. huc Cæſar magnis diurnis, nocturnisq́; itineribus contendit, occupatoq́; opido, ibi* præſidiū collocat. dum paucos dies ad Veſontionem,*

Treuirorū querimoniæ.

Strategema.

Arioviſti conatus.

Veſontio.

Occupatio eius vrbis.

*rei frumẽtariæ commeatusq; causa, moratur, ex percunctatione nostrorum, vocibusq; Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atq; exercitatione in armis, esse * prædicabant, sæpenumero*
22 *sese cum iis congressos ne vultum quidem, † atq; aciem oculorum dicebant ferre potuisse; tantus subito timor omnem exercitum occupauit, vt non mediocriter omnium mentes, animosq; perturbaret. hic primum ortus est * à tribunis militum, ac præfectis, reliquisque, qui ex vrbe, a-*
23 *micitiæ causa, Cæsarem secuti, † non magnum periculum miserabantur, quod non magnum in re militari vsum habebant. quorum alius, alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse * dicerent; petebant, vt eius voluntate discedere liceret. nonnulli, pudore adducti, vt timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neq; vultũ fingere, neq; interdum lachrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut * cum familiaribus suis commune periculum miserabantur: vulgo totis castris testamenta * obsignabantur. horum vocibus, ac timore paulatim etiam ij, qui magnum in castris vsum habebant, milites, centuriones q;, quiq; equitatui præerant, perturbabantur: qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias * itineris, & magnitudinem siluarum, quæ inter eos, atque Ariouistum,*

Timor in castris Cæs. exortus.

uistum, intercederet, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebāt. nonnulli etiam Cæsari renunciabant, cum castra moueri, ac signa ferri iussisset: non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos. Hæc cum animaduertisset Cæsar, conuocato concilio, omniumq́ ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusauit: primum, quod aut, quam in partem, aut, quo consilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum, putarent: Ariouistum, se consule, cupidissime populi R. amicitiam appetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atq; † æquitate * conditionis perspecta, eum neque suam, neque populi Romani gratiam repudiaturum; quod si furore, atq; amētia impulsus, bellum intulisset; quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia, desperarent? factum eius hostis periculū patrum nostrorum memoria, cum, Cimbris, & Teutonis à C. Mario pulsis, nō minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus esse * videbatur: factum etiam nuper in Italia seruili tumultu; quos tamen aliquis vsus ac disciplina quā à nobis accepissent, * subleuaret: ex quo iudicari posset, quantū haberet in se boni constātia; propterea ꝙ, quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos, ac victores, su-

Oratio Cæs.

24

,, *perassent: * denique, hos esse eosdem Germanos,*
,, *quibuscum sæpenumero Heluetij congressi, non so-*
,, *lum in suis sedibus, sed etiam in illorum finibus,*
,, *plerumq; * superassent, qui tamen pares esse no-*
,, *stro exercitui nō potuerint: si quos aduersum præ-*
,, *lium, & fuga Gallorum commoueret, hoc si quæ-*
,, *rerent, reperiri posse, diuturnitate belli defatiga-*
,, *tis Gallis, Ariouistum, cum multos menses ca-*
,, *stris, ac paludibus se continuisset, neque sui pote-*
,, *statem fecisset, desperantes iam de pugna, & dis-*
,, *persos subito adortum, magis ratione ac consilio,*
,, *quam virtute vicisse: cui rationi contra homi-*
,, *nes barbaros, atque imperitos, locus fuisset, hac*
,, *ne ipsum quidem sperare, nostros exercitus capi*
,, *posse: qui suum timorem in rei frumentariæ si-*
,, *mulationem, angustiasque * itineris, * confer-*
,, *rent, facere arroganter; cum aut de officio Impe-*
25 ,, *ratoris desperare, † aut ei præscribere, auderent:*
,, * *hæc sibi esse curæ: frumentum Sequanos, Leu-*
,, *cos, Lingones subministrare; iamq; esse in agris*
,, *frumenta matura: de itinere ipsos breui tempore*
,, *iudicaturos: quod non fore dicto audientes, neq;*
,, *signa laturi, dicantur, nihil se ea re commoueri:*
,, *scire enim, quibuscumq; exercitus dicto audiens*
,, *non fuerit: aut male re gesta, fortunam defuis-*
,, *se; aut aliquo facinore comperto, auaritiam esse*
,, *coniunctam: suam innocentiam perpetua vita,*
,, *felicitatem Heluetiorum bello esse perspectam:*
,, *itaq; se, quod in longiorem diem collaturus esset,*

repræ-

*repræsentaturum, & proxima nocte de quarta "
vigilia castra moturum, vt quam primum in- "
telligere posset, vtrum apud eos pudor, atque offi- "
cium, an timor, plus valeret: quod si præterea "
nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione "
iturum, de qua non dubitaret, sibique eam Præ- "
toriam cohortem futuram. huic legioni Cæsar & "
indulserat præcipue, & propter virtutem confi- "
debat maxime. Hac oratione habita, mirum in* Animorũ conuersio.
*modum conuersæ sunt omnium mentes, summaq́; alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princepsq́; decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seq́; esse ad bellum gerendum paratissimam confirmauit; * deinde, reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, vti Cæsari satisfacerent: se neque vnquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suũ iudicium, sed Imperatoris esse existimauisse. Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Diuitiacum, quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, vt milliũ amplius * quinquaginta circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, vti dixerat, profectus est. septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias à castris millibus passuum IV. & XX. abesse. Cognito Cæsaris aduentu, Ariouistus legatos ad eũ mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per*

H. Legatio Ariouisti ad Cæs. se fieri licere, quoniam propius accessisset; seque id sine periculo facere posse existimaret: non respuit conditionem Cæsar: iamq; eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur; cum id, quod ante petenti denegasset, vltrò polliceretur: magnamq; in spem veniebat, pro suis * tantis populiq; R. in eum beneficiis cognitis suis postulatis, fore vti pertinacia desisteret. dies colloquio dictus est, ex eo die quinctus.

Postulatū insidiosum Ariouisti. * Interim, cum sæpe vltro citroq; legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit, ne quem peditem ad colloquiū Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: vterq; cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum.

Strategema. Cæsar, quod nec colloquiū, interposita causa, tolli volebat, neq; salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis decimæ, cui quam maxime confidebat, imponere; vt præsidium quam amicissimum, si quid opus facto esset haberet. quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit; Plus, quam pollicitus esset, Cæsarem facere; pollicitum esse in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere. Planicies erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis, hic locus æquo fere spatio ab castris vtriusq; aberat. * eo, vt erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis deuexe-

deuexerat, paſſibus C C. ab eo tumulo conſtituit
itẽ equites Arioviſti pari interuallo cõſtiterunt.
Arioviſtus, vt ex equis colloqueretur, & præter Colloquiũ
ſe denos vt ad colloquium adducerẽt, poſtulauit Cæſ. cum
vbi eo ventum eſt, Cæſar, initio orationis, ſua Arioviſto.
Senatusq́; in eum beneficia commemorauit, quod "
rex appellatus eſſet à Senatu, quod amicus, * "
quod munera ampliſſime miſſa. quam rem & "
paucis contigiſſe, & à Romanis pro maximis ho- "
minum officijs conſueuiſſe tribui docebat: illum, "
cum neque aditum, neque cauſſam poſtulandi "
iuſtam haberet, beneficio, ac liberalitate ſua, ac "
Senatus, ea præmia conſecutum. docebat etiam, "
quam veteres, quamq́; iuſtæ cauſſæ neceſſitudi- "
nis ipſis cum Æduis intercederent; quæ Senatuſ- "
conſulta, quoties, quamq́; honorifica in eos facta "
eſſent? vt omni tempore totius Galliæ principatũ "
Ædui tenuiſſent, prius etiam, quam noſtram "
amicitiam appetiſſent: populi R. hanc eſſe con- "
ſuetudinem, vt ſocios, atque amicos non modo "
ſui nihil deperdere, ſed gratia dignitate, honore † " 26
auctiores velit eſſe: quod verò ad amicitiã populi "
R. attuliſſent; id ijs eripi, quis pati poſſet? poſtula- "
uit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dede- "
rat, ne aut Æduis, aut eorũ ſociis, bellũ inferret; "
obſides redderet: ſi nullam partem Germanorum "
domum remittere poſſet; at ne quos amplius Rhe- " Reſpon-
num tranſire pateretur. Arioviſtus ad poſtulata " ſum A-
Cæſaris pauca reſpondit; de ſuis virtutib. multa " rioviſti,

*praedicauit: transisse Rhenum sese, non sua sponte, sed rogatum, & accersitum à Gallis, non sine magna spe, magnisq́; praemijs domũ, propinquosq́; reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas: obsides ipsorum voluntate datos: stipendium capere iure belli; quod victores victis imponere consueuerint; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellũ intulisse: omnes Galliae ciuitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse; eas omnes copias vno abs se * praelio fusas ac superatas esse; si iterum experiri velint, paratum se decertare; sin pacem malint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus * dependerint. amicitiam populi R. sibi ornamento, & praesidio, non detrimento, esse oportere, idq́; se ea spe petisse. si per populum R. stipendium remittatur, & deditiçij subtrahantur, nõ minus libenter sese recusaturum populi R. amicitiam, quam appetierit. quod multitudinem Germanorum in*
27 *Galliã transducat, id se sui muniendi, † nõ Galliae oppugnandae, causa facere, eius rei testimoniũ esse, quod, nisi rogatus, non venerit, & quod bellum non intulerit, sed defenderit. se prius in Galliam venisse, quam populum R. numquam, ante hoc tempus, exercitũ populi R. Galliae prouinciae * finibus egressum. quid sibi vellet, * cur in suas possessiones veniret. Prouinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram, vt * ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetũ faceret, sic*

*item,

* *item, nos esse iniquos, * quod in suo iure se interpellaremus. Quod ex S.C. Aeduos appellatos amicos diceret, non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, vt non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Æduos Romanis auxilium tulisse, neq; ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum, & cum Sequanis, habuissent, auxilio populi R. vsos esse. † debere se suspicari, si-* 28
mulata Cæsarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi caussa habere: quod nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste, habiturum: quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusq; populi R. gratum esse facturũ; id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam, atq; amicitiam, eius morte redimere posset. quod si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum & quæcunq; bella geri vellet sine vllo eius labore & periculo, confecturum. Multa à Cæsare in Responsum Cæsaris.
*eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, * & neque suam, neq; populi R. consuetudinem pati, vti optime * meritos socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Ariouisti, quam populi R. bello superatos esse Aruernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignouisset; neq; in prouinciam redegisset; neque stipendium imposuisset. quod si anti-*

,, *quissimum quodq; tempus spectari oporteret, po-*
,, *puli R. iustissimum esse in Gallia imperium. si*
,, *iudicium Senatus seruari oporteret, liberam de-*
,, *bere esse Galliam, quam bello victam suis legi-*
,, *bus vti voluisset. Dum hæc in colloquio gerun-*
,, *tur, Cæsari nunciatum est, equites Ariouisti pro-*
29 *pius tumulum accedere; † & ad nostros ade-*
quitare; lapides, telaq́; in nostros conijcere. Cæsar
loquẽdi finem fecit, seq; ad suos recepit; suisq; im-
perauit, ne quod omnino telum in hostes reijce-
ret. † nam, etsi sine vllo periculo legionis delectæ
commissum cum equitatu prælium fore videbat:
tamen committendum non putabat, vt pulsis
30 *hostibus, dici posset, eos à se per fidem in colloquio*
circumuentos. Posteaquam in vulgus militũ re-
latum est, qua arrogãtia in colloquio Ariouistus
vsus, omni Gallia Romanis interdixisset; impe-
tumq́; in nostros eius equites fecissent; eaq; res
*colloquium * vt diremisset: multo maior alacri-*
tas, studiumq́; pugnandi maius exercitui iniectũ
est. Biduo post Ariouistus legatos ad Cæsare mit-
tit, velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ,
neq; perfectæ essent, agere cum eo: vti iterũ collo-
quio diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex
suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi
Cæsari causa visa non est, & eo magis, quod pri-
*die eius diei, Germani retineri nõ * poterãt, quin*
in nostros tela conijcerent. legatũ ex suis, sese ma-
gno cum periculo ad eum missurũ, & hominibus
feris

Germanorum conatus, quo interruptũ est colloquium.

Legatio Ariouisti altera.

Cæs. Consilia.

*feris obiecturum, existimabat. commodissimum visum est, † M. Valerium Procilium. C.Valerij Caburi filium, summa virtute, & humanitate adolescentem, (cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat) & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa iam Ariouistus longinqua cõsuetudine vtebatur, & quod in eo peccandi Germanis caussa nõ esset, ad eum mittere; & M. † *Titiũ, qui hospitio Ariouisti vsus erat. his mandauit: vt quæ diceret Ariouistus, cognoscerẽt, & ad se referrẽt. quos cum apud se in castris Ariouistus cõspexisset; exercitu suo præsente,* conclamauit; Quid ad se venirẽt? an speculandi causa? conantes dicere prohibuit, & in catenas cõiecit; eodem die castra promouit, & millibus passuum VI. à Cæsaris castris sub monte consedit. postridie eius diei, præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millib. passuũ II. vltra eum castra fecit; eo consilio, vti frumẽto, commeatuq́, qui ex Sequanis, & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. ex eo die dies continuos V. Cæsar, pro castris suas copias produxit; & aciem instructam habuit; vt si vellet Ariouistus prælio contendere, ei potestas nõ deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerãt. Equitũ millia erãt VI. totidem *numero pedites velocissimi, ac fortissimi quos ex omni copia sin-*

31

32 Legatorũ violatio.

Strategema.

Germanorum militandi ratio.

*guli singulos, suæ salutis caussa, delegerant. cum his in prælijs versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui grauiore vulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant: si quo erat longius prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, vt iubis equorũ subleuati, cursum adæquarent. Vbi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, vltra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus DC. ab his castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, vti dictũ est, aberat, eo circiter hominũ numero XVI. millia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit; quæ copiæ nostros * deterrerent, & munitione prohiberent. nihilo secius Cæsar, vt ante constituerat, duas acies, hostem propulsare; tertiam, opus perficere iussit. munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum; quattuor * reliquas in castra maiora reduxit. proximo die instituto suo Cæsar ex castris vtrisq; copias suas eduxit: paullulumque à maioribus castris progressus, * aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. vbi, ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum demum Ariouistus partem suarum*

Antistrategema.

copia-

*copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. acriter vtrimq; vsque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariouistus, multis & illatis, & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Cum ex captiuis quæreret Cæsar, quamobrem Ariouistus prælio non decertaret, hanc reperiebat caussam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, vt matresfamilias eorum sortibus, & vaticinationibus declararent, vtrum prælium committi ex vsu esset, necne: eas * ita dicere, Non esse fas Germanos superare, si ante nouam Lunam prælio contendissent. Postridie eius diei Cæsar † præsidium vtrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit: omnes alarios in cõspectu hostium pro castris minoribus constituit: quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, vt ad speciem alarijs vteretur ipse triplici instructa acie vsq; ad castra hostium accessit * tum demum necessariò Germani suas copias * è castris eduxerunt, generatimq; constituerunt, paribusq; interuallis Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemq; aciem suam rhedis, & carris circumdederunt: ne qua spes in fuga relinqueretur eo mulieres imposuerunt, quæ in præliũ proficiscentes milites passis manibus, flentes implorabant, ne se in seruitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus, singulos legatos, & quæstorem præfecit; vti eos testes suæ*

Castrorũ minorum oppugnatio.

Mulieres Ger. fatidicæ.

33.

Acies Ger.

Acies Ro.

*quisque virtutis haberet. ipse à dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animaduerterat, prælium commisit. ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt, itaque hostes repente, celeriterque * procurrerunt, vt spatium, pila in hostes coniiciendi, non daretur. reiectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, & scuta manibus reuellerent, & desuper vulnerarent. cum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conuersa esset, à dextro cornu vehementer multitudine suorum, nostram aciem premebant. id cum animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui praeerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita prælium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter V. peruenerunt. ibi perpauci, aut viribus confisi, transnare contenderunt: aut lintribus inuentis salutem sibi petierunt, in his fuit Ariouistus, qui nauiculam deligatam ad ripam nactus ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt, duæ fuerunt Ariouisti vxores vna Sueua natione, quam domo * secum adduxerat:*

X. Prælium Germanis aduersum.

Ariouistus fuga elabitur.

xerat: altera Norica, regis Vocionis soror, quam in * Gallia duxerat, à fratre missam, * vtraque in ea fuga periit. † duæ filiæ harum, altera occisa, 34
altera capta est. M. Valerius Procilus, cum à custodib. in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostium equitatum persequẽtem incidit, quæ quidem res Cæsari nõ minorem, quam ipsa victoria, voluptatẽ, attulit: quod hominem honestissimũ prouinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manib. hostiũ, sibi restitutum * videbat: neque eius calamitate de tanta voluptate, & gratulatione quidquam fortuna deminuerat, is, se præsente, de se, ter sortibus consultum dicebat, vtrum igni statim necaretur, an in aliud tẽpus reseruaretur, sortium beneficio se esse incolumẽ. item M. Titius repertus & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenũ nunciato, Sueui, qui ad ripâs Rheni venerãt, domũ reuerti cœperunt: quos vbi qui proxime Rhenum incolunt, * perterritos senserunt, insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar vna æstate, duobus maximis bellis confectis, maturius paulò, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conuentus agendos, profectus est.

Sueuorum reditus.

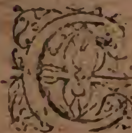
C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Gallico,

LIBER II.

A. Belgij totius motus. B. Rhemis exceptis. C. Cæs. exercitum flumen Axonam transducit. D. Bibracti opido, & Q. Titurio legato a Belgis oppugnatis subsidia mittit. E. Illi frustra oppugnationibus iis tentatis, ad suos quisque fines tuendos discedere conantur. F. Absq; ordine id ipsum facientes Cæs. insequitur: Suessones, Bellouacos, Ambianos in deditionem accipit. G. Neruios fortiter sese defendentes, debellat. H. Vt & Aduaticos.

Anno V.C. 697. Ante Christum 55.

A. Belgarum motus. Causæ eiusdem.



VM esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita vti supra demōstrauimus, crebri ad eum rumores afferebantur, literisq; item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. coniurare; obsidesq; inter se dare, coniurandi has esse causas: primum, quod vererētur, ne omni pacata Gal-

Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim, qui vt Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare, atque inueterascere in Gallia, moleste ferebant, partim, qui mobilitate & leuitate animi, nouis imperijs studebant; ab nonnullis etiam, quod in Gallia à potentioribus, atq; ijs, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant. Iis nuncijs, literisq; commotus Cæsar, duas legiones in citeriore
Gallia nouas conscripsit, & † ineunte æstate, in 35
* vlteriorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. ipse cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. dat negotium Senonibus, reliquisq; Gallis, qui finitimi Belgis erant, vti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seq; de his rebus certiorem faciant. hi constanter
omnes nunciauerũt, manus cogi, † excercitus in 36
vnum locum conduci: tum vero dubitandum non existimauit, quin ad eos proficisceretur. re frumentaria comparata, castra mouet, diebusq; circiter XV. ad fines Belgarum peruenit. eò cum de improuiso, celeriusq; * omnium opinione venisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium, & * Antebrogium primos ciuitatis suæ miserunt: qui dicerent, se suaq; omnia in fidem, atque potestatem populi R. per-

Senonibus exploratio iniungitur.

B.

Rhemorũ legati ad Cæs. missi.

mittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum R. * *omnino coniurasse; paratosq́; esse & obsides dare, & imperata facere, & opidis recipere, & frumento,* * *ceterisq́; rebus iuuare. reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosq́;, qui ripas Rheni incolunt, sese cum his coniunxisse; tantumq́; esse eorum omniũ furorem, vt ne Suessones quidem fratres, consanguineosq́; suos, qui eodem iure, iisdem legibus* * *vtantur, vnum imperium vnumq́; magistratũ cum ipsis* * *habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent. cum ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæq́; in armis essent, & quid in bello possent; sic reperiebat. plerosq́; Belgas esse ortos à Germanis; Rhenumq́; antiquitus transductos, propter loci fertilitatem, ibi consedisse, Gallosq́; qui ea loca incolerent, expulisse: solosq́; esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata,* † *Teutones, Cimbrosq́; intra fines suos ingredi* * *prohibuissent. qua ex re fieri, vti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosq́; spiritus in re militari sumerent. de numero eorũ omnia se habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propinquitatibus, affinitatibusq́; coniuncti, quantam quisq; multitudinem in communi Belgarum* * *concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. plurimum inter eos Bellouacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere. hos posse conficere*

Belgarum in has terras aduentus & potentia.

37

Viriũ inita subductaque ratio.

armata

*armata millia centum, pollicitos ex eo * numero lecta millia LX. totiusq; belli imperium sibi postulare. * Suessones suos esse finitimos; latissimos, feracissimosq; agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum totius Galliæ potentissimum, (qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit) nunc esse regem Galbam: ad hũc propter iustitiam, * prudentiamque, summam totius belli omnium voluntate deferri: opida habere numero XII. polliceri millia armata quinquaginta, totidem Neruios, qui maximè feri inter ipsos habeãtur, longissimeq; * absint XV. millia Atrebates, Ambianos X. millia Morinos XV. millia, Menapios VII. millia, † Caletes X.* 38
*millia, Verocasses, & Veromanduos totidem, Catuacos XXIX. millia, Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pamanos, qui vno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL. millia. Cæsar, Rhemos cohortatus, liberaliterq; oratione prosecutus, omnem senatum ad se conuenire, principumque liberos obsides ad se adduci iussit. quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse, Diuitiacum Aeduum magnopere * cohortatus, docet, quantopere Reipub. communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine vno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellouacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. his*

Obsides ab Rhemis dati.

Strategema.

c. Cæſ. contra Belgas tendit Axona fluuio traiecto.

*mandatis, eum ab ſe dimittit. Poſtquam omnes Belgarum copias in vnum locum coactas ad ſe * venire vidit, neque iam longe abeſſe ab his, quos miſerat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit flumen Axonam, quod eſt in extremis Rhemorum finibus, exercitum tranſducere maturauit, atque ibi caſtra poſuit. quæ res, & latus vnum caſtrorum ripis fluminis muniebat, & poſt eam, quæ eſſent, tuta ab hoſtibus reddebat. & commeatus ab Rhemis, reliquiſque ciuitatibus, vt ſine periculo ad eum portari poſſet, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi præſidium ponit, & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI. cohortibus reliquit. caſtra in altitudinem pedum XII. vallo, foſſaq́ XIIX. pedum munire iubet. ab ipſis caſtris opidum Rhemorum, nomine Bibrax aberat millia paſſuum IIX. id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt, ægre eo die ſuſtentatum eſt. Gallorũ eadem, atque Belgarum, oppugnatio eſt, * hi, vbi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, vndique in murum lapides iaci cœpti ſunt, muruſq; defenſoribus nudatus eſt, teſtudine facta, * portis ſuccedunt, murumq́; ſubruunt. quod tum facile fiebat * nam tanta multitudo lapides, ac tela conijciebant, vt in muro conſiſtendi poteſtas eſſet nulli cùm finem oppugnandi nox feciſſet, * Iccius Rhemus, ſumma nobilitate & gratia inter ſuos, qui tum opido præfuerat, vnus*

Strategema ſeu cōmoda caſtrorũ collocatio.

Bibractis oppugnatio.

ex ijs,

ex ijs, qui legati de pace ad Cæsarem venerant,*
nuncios ad eum mittit. Nisi subsidium sibi mit-
tatur,* se diutius sustinere non posse. eo de media D.
nocte Cæsar, ijsdem ducibus vsus, qui nuncij ab* Subsidium
Iccio venerant, Numidas, & Cretas sagittarios, Bibractensibus mis-
† & funditores Baleares subsidio opidanis mit- sum.
tit. quorum aduentu, & Rhemis cum spe defen-
sionis studium propugnandi accessit, & hostibus 39
eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Ita-
que paulisper apud opidum morati, agrosq; Rhe-
morum depopulati, omnibus vicis, ædificiisque,*
quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris
cum omnibus copiis contenderunt: & à millibus
passuum minus II. castra posuerunt. quæ castra,
vt fumo, atque ignibus significabatur, amplius
millibus passuum IIX. in latitudinem patebāt.
Cæsar primo, & propter multitudinem hostium, Strategema.
& propter eximiam opinionem virtutis,* prælio
supersedere statuit. quotidie tamen equestribus
præliis, quid hostis virtute posset, † & quid no- 40
stri auderent, periclitabatur. vbi nostros non esse Locus aciei
inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem in- instruendę aptus
struendam natura oportuno, atque idoneo, quod Cæs. dilectus.
is collis, vbi castra posita erat, paullulum ex pla-
nicie editus, tātum aduersus in latitudinem pa-
tebat, quantum loci acies instructa occupare po
terat, atq; ex vtraq; parte lateris deiectus ha-
bebat: † & in fronte leuiter fastigiatus, paulla- 41
tim ad planiciem redibat: ab vtroque latere eius

*collis transuersam fossam obduxit circiter passuum CD. & ad extremas fossas * castella constituit, ibiq; tormenta collocauit, ne cum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumuenire possent. hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, vt si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt, palus erat non magna inter nostrum atq; hostium exercitum, hanc si nostri transirent, hostes exspectabant, nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, vt impeditos aggrederentur, parati in armis erāt. interim prælio equestri inter duas acies contendebatur.* vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prælio, Cæsar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt; eo consilio, vt si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemq; interscinderent; sin * minus possent, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis vsui ad bellum gerendum erant; * commeatusq; nostros sustinebant. Cæsar certior factus à Titurio omnem equitatum, & leuis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosq; pōtem transducit,*

Acies Belgarum.

Prælium equestre.

Strategema.

transducit, atq; ad eos cõtendit. acriter in eo loco pugnatum est. hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerũ occiderunt. per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorũ repulerũt. primos qui transierant, equitatu circumuentos, interfecerunt. Hostes, vbi & de expugnando opido, & de x.
*flumine transeundo spem se fefellisse intellexerũt, neque nostros in locum iniquiorem progredi, pugnandi causa, viderunt; atque eos res frumentaria deficere cœpit; * concilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quemq; reuerti; & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent; ad eos defendendos vndique conuenire; vt potius in suis, quam * in alienis finibus decertarent: & domesticis copijs rei frumentariæ vterentur. ad eam sentiam, cum reliquis causis, hæc quoq; ratio eos deduxit; † quod* 42
*Diuitiacum quoque, atque Æduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant: his persuaderi, vt diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu, ac tumultu, castris egressi, nullo certo ordine, * neq; imperio, cum sibi quisq; primũ itineris locum peteret, & domũ peruenire properaret; fecerunt vt consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus: quod qua de causa discederent, nondũ * perspexerat: exercitũ,*

Belgarum consultatio.

Discessus turbulentus.

*equitatumq́; castris continuit prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, præmisit; eiq́; Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. hi, nouissimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnã multitudinem eorum fugientium * conciderunt. * cum ab extremo agmine hi, ad quos ventũ erat, consisterent; fortiterq́; impetum nostrorum militum sustinerent: priores, quod abesse à periculo viderentur, neque vlla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi subsidium posuerũt. ita sine vllo periculo tantam eorum multitudinem, nostri interfecerunt, quãtum fuit diei spatium; sub * occasumq́; Solis sequi destiterunt; seque in castra, vti erat imperatum, receperunt.*

Cædes.

43 F. *Postridie eius diei Cæsar, prius quam se hostes † ex pauore, ac fuga reciperent, in fines Suessonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; & magno itinere confecto, ad opidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, muriq́; altitudinẽ, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere, quæq́; ad oppugnandum vsui erant, comparare cœpit. interim omnis ex fuga Suessonum multitudo in opidum proxima nocte conue-*

Nouioduni oppugnatio.

Suessonũ deditio.

cōuenit.* celeriter vineis ad opidum actis, aggere iacto, turribusq́; constitutis, magnitudine operum, quæ neq; viderant ante Galli, neq; audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem, de deditione, mittūt; & petentibus Rhemis, vt conseruarentur, impetrant. Cæsar, obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atq; ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisq́; omnib. ex opido transditis, in deditionē* Suessones accepit; exercitumq́; in Bellouacos duxit: qui cum se suaq́; omnia in opidum Bratuspantium cōtulissent, atq; ab eo opido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum V. abesset, omnes maiores natu ex opido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœperunt, sese in eius fidem, ac potestatē venire; neq; contra populum R. armis contendere. item cum ad opidū accessisset; castraq́; ibi poneret, pueri, mulieresq́; ex muro passis manibus, suo more, pacem à Romanis petierunt. pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarū, dimissis Æduorum copiis, ad eum reuerterat) facit verba: Bellouacos, omni tempore in fide, atq; amicitia ciuitatis Æduæ fuisse. impulsos à suis principibus, qui dicerent, Æduos, à Cæsare in seruitutē redactos, omnes indignitates contumeliasq́; perferre; & ab Æduis defecisse, & populo R. bellum intulisse.* qui huius consilij principes fuissent, quod intelligerent, quantam calamitatē ciuitati intulissent, in Britāniam profugisse, petere non

Bellouacorum deditio.

Oratio Diuitiaci.

,, *solum Bellouacos, sed etiam pro his Æduos, vt sua*
,, *clementia, ac mansuetudine in eos vtatur. quod*
,, *si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes*
,, *Belgas amplificaturum: quorum auxiliis, atque*
,, *opibus, si qua bella inciderint, sustentare consue-*
,, *uerint. Cæsar, honoris Diuitiaci, atq; Æduorum*
causa, sese eos in fidem recepturum, & conserua-
turum, dixit: sed quod erat ciuitas magna, &
Ambianorum deditio. *inter Belgas auctoritate, ac hominum multitu-*
dine, præstabat, DC. obsides poposcit. his tradi-
tis, omnibusq; armis ex opido collatis, ab eo loco
G. *in fines Ambianorum peruenit. qui se, suaq; o-*
Neruiorũ conatus moresque. *mnia, sine mora, dediderũt. eorũ fines Neruij at-*
tingebãt: quorũ de natura, moribusq; Cæsar cum
quæreret, sic reperiebat: Nullum aditũ esse ad eos
mercatoribus nihil pati vini, reliquarumq; rerũ,
ad luxuriam pertinentium inferri: quod his re-
bus relanguescere animos, eorumq; remitti vir-
tutem, existimarent. esse homines feros, magna-
que virtutis. increpitare, atq; incusare reliquos
Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam
virtutem proiecissent: confirmare, sese neq; lega-
tos missuros, neq; vllam conditionem pacis acce-
44 *pturos. †cum per eorum fines triduo iter fecisset*
*inueniebat ex * captiuis, Sabin flumen ab castris*
suis, non amplius millia passuum X. abesse trans
id flumen omnes Neruios consedisse; aduentum-
que ibi Romanorum exspectare, vnà cum Atre-
batibus, & Veromanduis, finitimis suis nam his
vtrisq;

*utrisq; persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur. exspectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque esse in itinere. mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles * viderentur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus nõ esset: Cæsar, his rebus cognitis, exploratores, centurionesq; præmittit, qui locũ castris idoneũ deligant. * cum ex dedititiis Belgis, reliquisq; Gallis, complures; Cæsarem secuti, una iter facerẽt: quidam ex his, ut postea ex captiuis cognitũ est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerũt, atq; his demonstrarunt inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neq; esse quidquam negotij; cum prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatiũ abessent, hanc sub sarcinis adoriri. qua pulsa, impedimentisq; direptis, futurũ, ut reliquæ contra consistere non auderent. adiuuabat etiam eorum consilium, qui rem deferebãt, quod Neruij antiquitus, cum equitatu nihil possent, (neq; enim ad hoc tempus ei rei student) sed quidquid possunt, pedestribus valent copiis, quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos venisset, impedirẽt, teneris arborib. incisis, atq; inflexis, crebrisq; in latitudinẽ ramis enatis, & rubis, sentibusq; interiectis effecerant, ut instar muri hæ sæpes munimenta præberent; quo non modo non intrari, sed ne perspici qui-*

Proditio.

Strategema.

dem posset. ijs rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruij existimauerunt. loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo

Loci descriptio.

æqualiter decliuis, ad flumen Sabin, quod suprà nominauimus, vergebat. ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur aduersus huic, & contrarius, passus circiter CC. infimus apertus, ab superiore parte siluestris. vt non facile introrsus perspici posset. intra eas siluas hostes in occulto sese continebant. in aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum III. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copijs: sed ratio ordoq; agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad

45 Neruios detulerunt. † nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI. legiones expeditas ducebat. post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ legiones, quæ proximæ conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioq; impedimentis erant. equites nostri cum funditoribus, sagittarijsq; flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium † commiserunt. cum se illi identidem in siluas ad suos reciperent, ac rursus è silua in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta, ac loco aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quæ primæ venerant, opera dimenso, castra munire cœperunt.

Prælium leue.

perunt vbi prima impedimenta nostri exercitus ab ijs qui in siluis abditi latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi prælij conuenerat, ita vt intra siluam aciem, ordinesq; constituerant, atq; ipsi sese confirmauerant: subito omnibus copijs prouolarunt, impetumque in nostros equites fecerunt. † His facile pulsis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt; vt pene vno tempore, & ad siluas, & in flumine etiam in manibus nostris hostes viderentur. eadem autē celeritate aduerso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia vno tempore erāt agenda. vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurri oporteret. signum tuba dandum ab opere reuocandi milites. qui paullo longius aggeris petendi causa processerant, accersendi. acies instruenda. milites cohortandi. signum dandum. quarum rerum magnam partem temporis breuitas, & * incursus hostium impediebat. * ijs difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia, atq; vsus militum: quod superioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quam ab alijs doceri poterant; & quod ab opere singulisq; legionibus singulis legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi propter celeritatem, & propinquitatē hostium, nihil iam Cæsaris imperiū exspectabāt, sed per se, quæ*

Prælium iustum. 46

videbantur, administrabant. Cæsar, necessarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem sors obtulit, decurrit: & ad legionem decimam deuenit. milites non longiore oratione est* cohortatus, quam vti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumq; impetum fortiter sustinerent. & *quia non longius hostes aberant, quam quo telum adijci posset: *prælij committendi signum dedit. atq; item in alteram partem cohortandi causa profectus, pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, vt non modo ad insig-

57 nia accommodanda, †sed etiam ad galeas induendas, scutisq;* tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisq; in partem ab opere casu deuenit, quæq; prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret. instructo exercitu, magis vt loci natura, deiectusq; collis, & necessitas temporis, quã vt rei militaris ratio, atq; ordo postulabat. *cũ diuersis locis legiones aliæ, alia in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, vt antè demõstrauimus, interiectis, prospectus impediretur,* neq; certa subsidia collocari, neq; quid in* quaque parte opus esset, prouideri, neque ab vno omnia imperia administrari poterant. itaq; in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoq; euentus varij* sequebantur. Legionis nonæ, & decimæ milites,

Cohortatio militũ.

Atrebatẽsium cædes.

*milites, † ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, vulneribusq; confectos Atrebates, (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt; & transire conantes, insecuti gladijs, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitauerunt; & in locum iniquum progressi, † rursus regressos, ac resistentes hostes, redintegrato prælio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersæ duæ legiones, vndecima, & octaua, profligatis Veromanduis, quibuscumq; erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. * ac totis fere castris à fronte, et à sinistra parte nudatis, quod in dextro cornu leg... duodecima, & non magno ab ea inter...uo septima constitisset, omnes Neruij co...ertissimo agmine, duce Boduognato, ...i summam imperij tenebat, ad eum loc... contenderunt: quorum pars, aperto ...re legiones circumuenire, pars summ... locum castrorum petere cœpit. Eodem ...empore equites nostri leuisq; armaturæ pedites, *qui cum his vna fuerāt, quos primo hostiū impetu pulsos dixerā, cū se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliā in partem fugæ petebant & calones, qui ab Decumana porta, ac summo iugo collis nostros victores flumē transire ...onspexerant, prædandi causa egressi, cum respexissent, & hostes in nostris castris ver-*

48 49

Veromanduorum cædes.

Boduognatus.

sari vidissent, præcipites sese fugæ mandabant, simul eorum, qui cum impedimentis veniebant,
50 *† clamor, fremitusq; exaudiebatur: aliiq; aliā in partem perterriti ferebātur. quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilij causa à ciuitate missi, ad Cæsarem venerant, cum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & pene circumuentas teneri, calones, equites, fundiores Numidas, * diuersos, dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pulsos, superatosque castris, impedimentisq; eorum hostes potitos, ciuitati renunciauerunt.*

Treuirorū equitum reditus præpropetas.

Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus; vbi suos vrgeri, signisq; in vnum locum collatis duodecimæ legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnam esse impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoq; interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionib. aut vulneratis, aut occisis; in his primopilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis grauibusq; vulneribus confecto, vt iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores: & nonnullos à nouissimis desertos, prælio excedere, ac tela vitare, hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab vtroque latere instare: & rem esse in angusto vidit, neque vllum esse subsidium,

Rom. acies admodum laborat.

quod

quod submitti posset scuto ab nouissimis vni militi detracto, (quod ipse eò sine scuto venerat) in primam aciem processit; centurionibusq; nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre; & manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis vti possent. * *huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paullum hostium impetus tardatus est. Cæsar, cum septimam legionem, quæ iuxta constiterat, item vrgeri ab hoste vidisset, Trib. mil. monuit, vt paullatim sese legiones coniungerent,* * *& cõuersi signa in hostes* * *inferrent. quo facto, cum aliis alij subsidium ferrent, neque timerent, ne auersi ab hoste circumuenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt. interim milites legionum duarum, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. & T. Labienus, castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit: qui cum ex equitum, & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoq; in periculo & castra, & legiones, & Imperator versaretur, cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, vt nostri etiam, qui vulneri-*

Strategema.

Strategema.

Castra Neruiorũ occupantur.

*bus confecti procubuissent, scutis innixi, prælium redintegrarent. tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt. equites vero, vt turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se legionarijs militibus præferrent. at hostes, etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, vt cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atq; ex eorum corporibus pugnarent. his deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui superessent, vt ex tumulo tela in nostros conijcerent, . * pilaque intercepta remitterent; vt non nequidquam tantæ virtutis homi-*

Neruiorũ animi fortitudo.

51 *nes iudicari deberent; † ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, * subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. hoc prælio facto, & propè ad internicionem, gente ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos vnà cũ pueris, mulieribusq; in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nũciata, cum victorib. nihil impeditũ, victis nihil tutũ arbitrarentur; omniũ, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarẽ miserunt. seq; ei dediderũt. & in commemoranda ciuitatis calamitate, ex DC. ad III. senatores, ex hominũ millib. LX. vix ad D. qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, vt in miseros ac supplices vsus misericordia videretur, diligentissime cõseruauit; suisq; finibus*

Rebus desperatis se se dedunt

*bus atq; opidis uti iussit; & finitimis imperauit, ut ab iniuria, & maleficio se, suosq; prohiberent. Aduatici de quibus supra scripsimus, cum omnibus * copijs auxilio Neruijs uenirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reuerterunt: cunctis opidis castellisq; desertis, sua omnia in unum opidum egregie natura munitum contulerunt. quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectusque haberet, una ex parte leniter accliuis aditus, in * latitudinem non amplius C C pedum relinquebatur. quem locum duplici altissimo muro * munierant. tum magni ponderis saxa, & praacutas trabes in muro * collocarant. ipsi erant ex Cimbris, Teutonisque procreati; qui cum iter in prouinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, † custodiæ ex suis, ac præsidio VI. millia hominum una reliquerunt. hi post eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent; alias illatum defenderent; * consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt, ac primo aduentu exercitus nostri, crebras ex opido excursiones faciebant, paruulisque prælijs cum nostris contendebant. postea, uallo pedum XII. in circuitu XV. millium crebrisque castellis circummuniti, opido sese continebant. ubi, uineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul*

Aduaticorum reditus & præparatio.

Origo eorundem.

52

Obsidio.

Turris.

viderunt, primum irridere ex muro, atq; increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur. quibus nam manibus, aut quibus viribus praesertim homines tantulae staturae (nam plerumque omnibus Gallis prae magnitudine corporum suorũ breuitas nostra contemtui est) † tanti oneris turrim in muros sese
53 Aduatici pacem petunt.
*collocare confiderent. vbi vero moueri, & * appropinquare moenibus, viderunt; noua atque inusitata specie commoti, legatos ad Caesarem de pace miserunt: qui ad hunc modum locuti:*
» Non se existimare, Romanos sine ope * deorum
» bellum gerere. qui tantae altitudinis machina-
» tiones tanta celeritate promouere, & ex propin-
» quitate pugnare, possent. se, suaq; omnia eorum
» potestati permittere, dixerunt. unum petere, ac
» deprecari: si forte pro sua clementia, ac man-
» suetudine, quam ipsi ab alijs audissent, statuisset,
» Aduaticos esse conseruandos, ne se armis despo-
» liaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac
» suae virtuti inuidere; à quibus se defendere, tra-
» ditis armis, non possent. sibi praestare, si in eum
» casum deducerentur, quamuis fortunam à po-
» pulo R. pati, quam ab his per cruciatum interfici
» inter quos dominari consuessent. * ad haec Caesar

Caes. responsum.
respondit: Se magis consuetudine sua, quam merito eorum ciuitatem cõseruaturum: si prius, quam aries murum attigisset se dedidissent; sed deditionis nullã esse conditionem, nisi armis traditis:

ditis: se id quod in Neruios fecisset facturum: finitimisq́ imperaturum, nequ in dediticiis populi R. iniuriam inferrent. renunciata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in fossam, quæ erat ante opidum, iacta sic vt prope summā muri, *aggerisq́ alitudinem acerui armorum adæquarent: & tamen circiter parte tertia († vt postea compertum est) celata, atque in opido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt vsi.* | Arma tradunt Aduatici, haud bona tamen fide.

54 sub vesperum Cæsar portas claudi, milites que ex opido exire iussit, ne quam noctu opidani à militibus iniuriam acciperent. illi, ante initio (vt intellectum est) consilio, quod deditione facta †

55 nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius seruaturos crediderant, partim cum his quæ retinuerant. & celauerant, armis; partim scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (vt temporis exiguitas postulabat) pellibus* induxerant: tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex opido eruptionem fecerunt. celeriter, vt ante Cæsar imperauerat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo* concursum est; pugnatumque ab hostibus ita acriter, vt à viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo, turribusque tela iacerent, pugnari debuit: cum vna in virtute omnis spes salutis consisteret. Oc- | Romanos inuadunt.

*cisis ad hominũ millibus IV. reliqui in opidum reiecti sunt. postridie eius diei, refractis portis, cum iam defenderet * nemo, atq; intromissis militib. nostris, sectionẽ eius opidi vniuersam Cæsar vendidit. ab his, qui emerãt, capitũ numerus ad eum relatus est milliũ LIII. Eodem tempore à P. Crasso, quẽ cum legione vna miserat ad Venetes, Vnellos, † Osisinos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ ciuitates, Occanumq; attingunt, certior factus est, omnes eas ciuitates in deditionem, potestatemq; populi R. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad Barbaros opinio perlata est, vt ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. quas legationes Cæsar, quod in Italiam, Illyricumq; properabat, inita proxima æstate, ad se reuerti iussit. Ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant vbi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. ob * easq; res, ex litteris Cæsaris, dies XV. supplicatio decreta est. quod ante id tempus * acciderat nulli.*

Occupatio opidi eorũdem.

Nationes multæ sese dedunt.

56

Legati transrhenani.

Hiberna.

Supplicatio.

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Gallico,

LIBER III.

A. Ser. Galba legatus quasdam inter Alpes Rhodanumque sitas gentes, secundis aliquot præliis subigit. B. Sedunos Veragrosq; rebellantes, graui clade afficit. C. Veneti quoque res nouas moliuntur, Vnelli, Cursalitæq; vt & alij ad oceanum in Celtica populi. D. Cæsar diu frustra terrestri bello lacessitis Venetis, nauali tandem eos superat. E. Idum interea etiam legati Q. Titurius cum Vnellis. F. P. Crassus cum Aquitaniæ compluribus populis feliciter bellum gerunt. G. Cæs Morinos Menapiosque aggressus, ob anni tempus exercitus reducit.

Anno V.C. 698. Ante Christum 54.

A. Antuates, Veragri Sedunique ab Ser. Galba debellantur.



VM *in Italiam proficisceretur Cæsar. Ser. Galbam cum legione duodecima, & parte equitatus in Antuates, Veragros, Sedunosque misit, qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. cau-*

*sa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo, magnisq; * portoriis mercatores ire consueuerant, patefieri volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in iis locis legionem, hiemandi causa collocaret. Galba secundis aliquot prœliis factis, castellisq; compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, & pace facta, constituit, cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hiemare. qui vicus positus in valle, non magna adiecta planicie, altissimis montibus vndiq; continetur. cum hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius vici Gallis ad hiemandum concessit, alteram, vacuam ab * his relictam, cohortibus attribuit. eum locum vallo, fossaq; muniuit. cum dies hibernorum complures transissent, frumentumq; eo comportari iussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent à maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri: id aliquot de causis acciderat, vt subito Galli belli renouãdi, legionisq; opprimendæ consilium caperent. primum, quod legionem, neq; eam plenissimam detractis cohortibus duabus, & compluribus sigillatim, qui commeatus petendi causa, missi erãt, absentibus, propter paucitatem despiciebãt: tum*

Octodorus.

Seduni Veragrique bellum renouant.

Causę eius rei.

etiam,

*etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conijcerent, † ne primum quidem posse impetum suũ sustineri existimabant. accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; & Romanos, non solum * itinerum causa sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ prouinciæ adiungere, sibi persuasum habebant. His nuncijs acceptis, Galba; cum neque opus hibernorum, munitiones plene essent perfectæ, neque de frumento, reliquoq́ commeatu satis esset prouisum; quod deditione facta, obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimauerat; concilio celeriter conuocato, sententias exquirere cœpit. quo in concilio cum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neq; commeatus supportari, interclusis itineribus, * posset, prope iam desperata salute, nonnulla huiusmodi sententiæ dicebantur, vt impedimentis relictis, eruptione facta, ijsdem itineribus, quibus eò peruenissent, ad salutem contenderent. maiori tamen parti placuit hoc reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum experiri, & castra defendere. breui spatio interiecto, vix vt his rebus, quas constituissent, * collocandis, atque administrandis tempus daretur. hostes ex omnibus par-*

57

Incõmoda exercitus Rom.

Castra Galbæ oppugnantur.

58 *tibus, signo dato, decurrere; lapides, † gessaq; in vallum conijcere. nostri, primò integris viribus fortiter repugnare, neq; ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quaq; pars castrorum * nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, & auxiliū ferre. sed hoc superari, quod diuturnitate pugnæ hostes defessi, * cum prælio excedebant, alij integris viribus succedebant: quarum rerum à nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi cōstiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. cum iam amplius horis VI. continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusq; nostris vallum scindere, & fossas complere cœpissent, resq; esset iam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Neruico prælio compluribus confectum vulneribus diximus, & item C. Volusenus tribunus mil. vir & consilij magni, & virtutis, ad Galbam accurrunt, atq; unam esse spem salutis, docent: si eruptione facta extremum auxilium experirentur. itaq; conuocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent. post, signo dato, è castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent.*

Erumpunt Ro. hostesque cędũt.

quod

quod iussi sunt faciunt, ac subito omnibus portis eruptione facta, neq; cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquũt. ita commutata fortuna, eos qui in spem potiendorum castrorum venerant, vndiq; circumuentos interficiunt, & ex hominum millib. amplius XXX quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam coniiciunt: ac ne in locis quidem superiorib. consistere patiuntur. sic omnibus hostiũ copiis fusis, armisq; exutis, se in castra munitionesq; suas recipiũt. quo prælio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse

Galbæ discessus in hiberna.

meminerat, † aliis occurrisse rebus viderat, ma- 59
xime frumenti, commeatusque inopia permotus, postero die omnibus eius vici ædificiis incensis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde Allobrogas perduxit, ibique hiemauit. His rebus gestis, cum omnibus de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. eius belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione VII. † 60
proximis Oceano in Andibus hiemabat. is quod

*in his locis inopia * frumenti erat, præfectos, tri-*
61 *bunosque mil. complures in finitimas ciuitates, †*
c. *frumenti, commeatusque petendi causa dimisit.*
Veneti Vnelli Curiosolitæ rebellant. *quo in numero erat T. Terrasidius, missus in †*
Vnellos, M. Trebius Gallus, in Curiosolitas, Q.
Velanius, cum T. Silio, in Venetos. huius ciuita-
tis est longe amplissima auctoritas omnis ora
62 *maritimæ regionum earum, * quod & naues ha-*
bent Veneti plurimas, quibus in Britanniam na-
uigare consueuerunt, & scientia, atque vsu nau-
63 *ticarum rerum † ceteros antecedunt: & in ma-*
gno impetu maris, atque aperto, paucis portibus
interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere qui eodem
mari vti consueuerunt, habent vectigales. ab ijs
fuit initium retinendi Silij, atque Velanij, quod
per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recu-
peraturos existimabant. horum auctoritate fini-
timi adducti (vt sunt Gallorum subita, & re-
pentina consilia) eadem de causa Trebium, Ter-
rasidiumq; retinent: & celeriter missis legatis,
per suos principes inter se coniurant, nihil nisi
communi consilio acturos, eundemq; omnis for-
tunæ exitum esse laturos, reliquasq; ciuitates sol-
licitant, vt in ea libertate, quam à maioribus
acceperant, permanere, quam Romanorum ser-
uitutem perferre mallent. omni ora maritima
celeriter ad suam sententiam perducta, commu-
nem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit
suos recuperare, obsides sibi remittat. quibus de
rebus

*rebus Cæsar à Crasso certior factus; † quod ille aberat longius, naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresq́ comparari iubet. his reb. celeriter administratis, ipse cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. † Veneti reliquæ quæ ciuitates, cognito Cæsaris aduentu, simul quod quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos † quod nomen apud omnes nationes sanctum, inuiolatumq́ semper fuisset * retentos abs se, & in vincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad vsum nauium pertinerent, prouidere instituunt; hoc maiore spe, quod multum natura loci cōfidebant; pedestria esse itinera concisa æstuarijs, nauigationem impeditam propter * inscitiam locorum, paucitatemq́ portuum sciebāt. neq; nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant: ac iam vt omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum nauibus posse, Romanos neq; vllam facultatem habere nauium, neque eorum locorum, vbi bellum gesturi essent, vada, portus * insulasq́ nouisse: ac longe aliam esse nauigationem in concluso mari, atq; in vastissimo, * ac apertissimo Oceano, perspiciebant. his initis consilijs, opida muniunt, frumenta ex agris in opida comportāt naues in Venetiam, vbi Cæsarem primū bellum*

Marginal notes: 64 Magni vtrinq; apparatus. — 65 — 66

gesturum esse constabat, quam plurimas possunt,
cogunt. socios sibi ad id bellum Osismos, Lexo-
67 bios, Nannetes, † Ambiliates, Morinos, † Dia-
68 blintres, Menapios adsciscunt. auxilia ex Bri-
tannia, quæ contra eas regiones posita est, accer-
sunt. erant hæ difficultates belli gerendi, quas
suprà ostendimus. sed multa tamen Cæsarem ad
id bellum incitabant: iniuriæ retentorum* equi-
tum Romanorum; rebellio facta post deditionem;
defectio datis obsidibus; tot ciuitatum coniura-
tio; in primis, ne hac parte neglecta, reliquæ na-
tiones idem sibi licere arbitrarentur. itaque, cum
intelligeret omnes fere Gallos nouis rebus studere
& ad bellum mobiliter celeriterq́; excitari, o-
69 mnes autem homines natura † libertati studere,
& * conditionem seruitutis odisse, priusquam
plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi, ac
latius distribuendum exercitum putauit. itaque
T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi
Rheno flumini sunt; cum equitatu mittit. huic
mandat, Rhemos, reliquosque Belgas adeat, at-
que in officio* contineat: Germanosque, qui au-
xilio à Belgis accersiti dicebantur, si per vim na-
uibus flumen transire conentur, prohibeat. P.
Crassum cum cohortibus legionarijs XII. &
magno numero equitatus, in Aquitaniam pro-
ficisci iubet. ne ex his nationibus auxilia in Gal-
liam mittantur; ac tantæ nationes coniungan-
tur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legio-
nibus

Causæ suscepti ab Cæs. huius belli.

Distributio legatorum in varias Galliæ partes.

nibus III. in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiosque mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisque nauibus, quas ex Pictonibus, & Sentonis, reliquisq; pacatis regionibus conuenire iusserat, præfecit; & cum primum posset, in Venetos proficisci iubet. ipse eò pedestribus copijs contendit. erant eiusmodi fere situs opidorum, vt posita in extremis lingulis, promontorijsque, neque pedibus aditũ haberent, cum ex alto se æstus incitauisset; quod bis semper accidit horarum XII. spatio, neque nauibus; quod rursus minuente æstu, naues in vadis afflictarentur. ita vtraque re opidorum oppugnatio impediebatur: ac si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere, ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant: magno numero nauium appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant, seque in proxima opida recipiebant. ibi se rursus ijsdem opportunitatibus loci defendebant. * hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naues tempestatibus detinebantur, summaq; erat vasto, atque aperto mari, magnis æstibus, raris, ac prope nullis portibus difficultas nauigandi. namq; ipsorum naues ad hunc modũ factæ, armatæq; erant. carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum nauium, quo facilius vada, ac * decessum æstus, excipere possent. proræ

Cæs. contra Venetos tendit.

Nauium Venetarũ descriptio.

*proræ admodum erectæ, atque item puppes ad ma-
gnitudinem fluctuum, tempestatumque, accom-
modatæ. naues totæ factæ ex robore, ad quamuis
vim & contumeliam perferendam. * transtra
ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa
clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine. anchoræ,
pro funibus, ferreis catenis reuinctæ pelles pro ve-
lis, alutæq; tenuiter confectæ, siue propter lini in-
70 opiam, † atq; eius vsus inscitiam siue quod est*
magis verisimile, quod tantas tempestates Oce-
ani, tantosq; impetus ventorum sustineri, ac tā-
ta onera nauium regi velis, non satis commode
arbitrabantur. Cum his nauibus nostræ classi
eiusmodi congressus erat, vt vna celeritate, &
pulsu remorum præstaret, reliqua pro loci natura
pro vi tempestatum, illis essent aptiora, & ac-
commodatiora. neque enim his nostræ rostro no-
cere poterant: tanta in his erat firmitudo: neq;,
propter altitudinem, facile telum adigebatur, &
eadem de causa minus incommode scopulis con-
tinebantur. accedebat, vt cum sæuire ventus
cœpisset, & se vento dedissent, & tempestatem
ferrent * facilius, & in vadis cōsisterent tutius,
& ab æstu derelictæ, nihil saxa, & cautes time-
71 rent: quarum rerum omnium nostris nauibus †
casus erat extimescendus. compluribus expug-
natis opidis, Cæsar vbi intellexit, frustra tantū
laborem sumi, neq; hostium fugam, captis opidis,
reprimi, neq; his noceri posse, statuit * exspectā-
dam*

dam classem. quæ ubi conuenit, ac primum ab hostibus visa est; circiter CCXX. naues eorum D.
* *paratissimæ, atq; omni genere armorum ornatissimæ, è portu profectæ, nostris aduersæ constiterunt. neq; satis Bruto, qui classi præerat, neq; tribunis mil. centurionibusque, quibus singulæ naues erant attributæ, constabat, quid agerent, aut qua * ratione pugnæ insisterent. * rostro enim noceri non posse cognouerant: turribus autem excitatis tamen has altitudo puppiũ ex barbaris nauib. superabat; vt neq; ex inferiore loco satis commode tela adijci possent, & missa à Gallis grauius acciderent. vna erat magno vsui res præparata à nostris, falces præacutæ, insertæ, affixæque longurijs † non absimili forma muralium falcium.* 70 *his cum funes, qui antennas ad malos * distinebant, comprehensi, adductique erant, nauigio remis incitato prærumpebantur. quibus abscisis, antennæ necessario concidebant, vt cum omnis Gallicis nauibus spes in velis, armamentisque consisteret, his ereptis, omnis vsus nauium vno tempore eriperetur. reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur, vt nullum paullo fortius factum latere posset. omnes enim colles, & loca superiora, vnde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. disiectis, vt diximus, antennis,*

Præliũ nauale quo Veneti deuicti sunt

*eum singulas binæ, * aut ternæ naues circumsisterant, milites summa vi transcendere in hostium naues contendebant. quod postquam Barbari fieri animaduerterunt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium; fuga salutem petere contenderunt. ac*
73 *iam conuersis in eam partem nauibus, † quò ventus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas existit, vt se* loco mouere non possent.*
74 *quæ quidem res ad negotium conficiendum † maxime fuit opportuna. nam singulas nostri cõsectati expugnauerunt, vt perpaucæ ex omni numero, noctis interuentu, ad terram peruenerint, cum ab hora fere IV. vsque ad Solis occasum pugnaretur. quo prælio bellum Venetorum, totiusque oræ maritimæ confectum est. nam cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij aut dignitatis fuit, eò conuenerant. tum nauium, quod vbiq; fuerat, vnũ in locum coegerant: quibus amissis, reliqui, neq; quò se reciperent, neq; quemadmodum opida defenderent, habebant. itaque se suaque omnia Cæsari dediderunt. in quos eo grauiùs Cæsar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum*
E. *tempus à Barbaris ius legatorum conuersaretur. itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs, quas à Cæsare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. his præerat*

Q. Titurij legati res gestæ in Vnellis.

Viridouix,

*Viridouix, ac summam imperij tenebat earum omnium ciuitatum, quæ defecerant, ex quibus exercitum, magnasque copias coegerat. atque his paucis diebus Aulerci, Eburionices, Lexouij quæ senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seque cum Viridouice coniunxerunt, magnaq́; præterea multitudo vndiq; ex Gallia perditorum hominum, latronumq́; conuenerat, quos spes prædandi, studiumq́; bellandi, ab agricultura, & quotidiano labore, reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat: cum Viridouix contra eum duum millium * spatio consedisse, quotidieq́; productis copijs pugnandi potestatem faceret, † vt* 75
*iam non solum hostibus in * contemtum Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus non nihil carperetur: tantamq́; opinionem timoris præbuit, vt iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id ea causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum nõ existimabat. Hac confirmata opi-* Strategema.
nione timoris, idoneũ quendam hominẽ, & callidum, delegit (Gallum) ex ijs, quos auxilij causa secũ habebat: huic magnis præmijs pollicitationibusq́; persuadet, vti ad hostes trãseat, & quid fieri velit, edocet. q vbi ꝓ perfuga ad eos venit, timorẽ Romanorũ proponit. quib. angustiis ipse Ca-

sar à Venetis prematur, docet, neq; longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilij ferendi causa, proficiscatur. quod vbi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotij bene gerendi amittendam nõ esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur. superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, & quod fere libenter homines, id quod volũt, credunt. ijs rebus adducti, nõ prius Viridouicem, reliquosq; duces, ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma vti capiant, & ad castra contendant. qua re concessa, læti, velut explorata victoria, sarmentis, virgultisq; collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt. locus erat castrorũ editus, & paullatim ab imo accliuis, circiter passus ↀ. huc magno cursu contenderunt, vt quam minimum spatij ad se colligendos, armandosq; Romanis daretur, exanimatiq; peruenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant onera, subito duabus portis eruptionem fieri iubet. factum est opportunitate loci, hostium inscitia, ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarũ exercitatione, vt ne vnum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. quos impeditos,*

Quo & Venelli profligati.

peditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt, reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. sic, vno tempore, & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæsar certior factus est: ciuitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. nam vt ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus, sic mollis, ac minime resistens ad calamitates perferendas
mens eorum est. * Eodem fere tempore, P. Cras- F.
sus, cum in Aquitaniam peruenisset, quæ pars, vt ante dictum est, & regionũ latitudine, & multitudine hominum, † ex tertia parte Galliæ est existimanda, cum intelligeret in illis locis sibi
bellum gerendum, vbi paucis ante annis L. Va- 76
lerius Præconius legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque vnde L. Manilius procos, impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. itaque re frumentaria prouisa, auxiliis, equitatuq; comparato, multis præterea viris fortibus † Tolosa, 77
& Narbone, quæ sunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis,
† in Sontiatium fines exercitum introduxit. cu- 78
ius aduentu cognito, Sontiates magnis copiis coactis, equitatuq;, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primũ equestre prælium commiserunt: deinde equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subitò pedestres copias,

P. Licinij Crassi res gestæ in Aquitania.

Prælium Sontiatibus aduersum.

*quas in conualle in insidiis collocauerant, osten-
derunt. hi nostros disiectos adorti, prælium reno-
uauerunt: pugnatum est diu, atque acriter, cum
Sontiates superioribus victoriis freti, in sua vir-
tute totius Aquitaniæ salutem positam puta-
rent; nostri autem, quid sine Imperatore, & sine
reliquis legionibus, adulescentulo duce, efficere
possent, perspici cuperent.* tandem confecti vul-*

Sontiatiũ opidi oppugnatio deditioq;.

*neribus, hostes terga vertere. quorum magno
numero interfecto, Crassus ex itinere opidum
Sontiatium oppugnare cœpit. quibus fortiter re-
sistentibus, vineas turresque egit. illi aliâs eru-
ptione tentata, aliâs cuniculis ad aggerem, vi-
neasque actis, cuius rei sunt longe peritissimi A-*
79 *quitani, propterea quod multis locis apud eos †
ærariæ secturæ sunt: vbi diligentia nostrorum ni-
hil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad
Crassum mittunt, seque in deditionem vt reci-
piat, petunt. qua re impetrata, arma tradere
iussi, faciunt. atque in ea re omnium nostrorum*

Adcantuanni conatus.

intentis animis, alia ex parte opidi Adcan-
tuannus, qui summam imperij tenebat, cum*
80 *DC. de votis, † quos illi Soldurios appellant,*

Soldurij.

*quorũ hæc est conditio, vt omnibus in vita com-
modis vnà cum his fruantur, quorum se amici-
tiæ dediderint. si quid ijs per vim accidat, aut
eundem casum vnà ferãt, aut sibi mortem con-
sciscant: neq; adhuc hominum memoria repertus
est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitiæ
deuouis-*

*deuouisset, mori recusaret. cum ijs * Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent, vehementerq́; ibi pugnatum esset, repulsus in * opidum est: vti tamen eadem deditionis conditione vteretur, à Crasso impetrauit. armis, obsidibusque acceptis, † Crassus in fines Vocontiorum, & Tarusatium, profectus est. tum vero Barbari commoti, quod opidum, & natura loci, & manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognouerant, legatos * quoquo versus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare, cœperunt: mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia, ducesq́; accersuntur. quorum aduentu magna cum auctoritate & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ij deliguntur, qui vnà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant. summamq́; scientiam rei militaris habere existimabantur. ij consuetudine populi R. loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere, instituunt. quod vbi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidij relinquere, * ob eam causam minus commode frumentum, commeatumq́; sibi supportari, * in dies hostium numerũ augeri; nõ cunctandum existimauit, quin pugna*

81 Ad alias gentes pergit Crassus.

*decertaret. hac re ad cõcilium delata, vbi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit. prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instructa, auxiliis in mediam aciem * collocatis; quid hostes consilij caperent, exspectabat. illi etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine vllo vulnere victoria potiri: & si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos agmine, & sub sarcinis * infirmiore animo adoriri cogitabant. hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebãt. hac re perspecta, † Crassus, cum sua cunctatione, atque opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnãdum effecisset, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, * cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit. ibi cum alij fossas complerent, alij multis telis coniectis, defensores vallo, munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus, telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent, cum * item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur, telaq́ue ex loco superiore missa non frustra accide-*

Illæ se castris continent.

82

Quæ ab Crasso oppugnata.

accidèrent; equites, circuitis hostium castris, Crasso renunciauerunt, non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemq́; aditum habere. Crassus, equitum præfectos cohortatus, vt magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri* velit, ostendit. illi vt erat imperatum,* eductis quattuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ,* integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omniũ oculis, mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerũt; atque his perruptis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. tum vero clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerunq; in spe victoriæ accidere consueuit, acrius* impugnare cœperunt, hostes vndiq; circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deijcere, & fuga salutem petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex milium L. numero, quæ ex Aquitania Cantabrisq; venisse constabat. vix IV. parte relicta, multa nocte se in Castra* recipit. hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesq́; vltro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, † Elustates, Garites, Ausci, Garumni, Sibutzates, Cocosatesq;. paucæ vltimæ na-*

Stratege-mate expugnantur.

*nationes, anni tempore confisa, quod hiems suberat, id facere neglexerunt. Eodem fere tempore Cæsar, etsi propè exacta iam æstas erat, tamen quod omni Gallia pacata, Morini, Menapijq; supererant, qui in armis essent, neque ad eum vnquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, † eò exercitum adduxit. qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum gerere cœperunt. nam quod intelligebāt, maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesq; siluas, ac paludes habebant: eò se suaq; omnia contulerunt. ad quarum initium siluarum cum peruenisset Cæsar, castraq; munire instituisset; neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris, subitò ex omnibus partibus siluæ euolauerunt, & in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma cœperunt, eosq; in siluas repulerunt: & compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis desiderauerunt. reliquis deinceps diebus Cæsar siluas cædere instituit: * & ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiā, quæ erat cæsa, conuersam ad hostem collocabat, & pro vallo ad vtrumque latus exstruebat. incre[illegible]i celeritate magno spatio paucis diebus confecto, * cum iam pecus, atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores siluas peterent, eiusmodi tempestates sunt consecutæ, vti*

Cæs. interea Morinos Menapiosq; aggreditur.

34

Leui tamē ob tempestates effectu.

*ra, uti opus necessariò intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. itaque, vastatis omnibus eorũ agris, vicis, ædificiisq; incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobiisq; reliquis item ciuitatibus, quæ * proxime bellum fecerant, in hibernis collocauit.*

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Gallico,

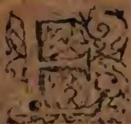
LIBER IV.

A. Vsipetes & Tenchteri Germani, metu Sueuorum nouas sibi sedes in Gallijs quærunt. B. Menapiosq; finibus pellunt. C. Inde ad Eburones Condrasosq; delati, quamuis primum equestri pugna superiores: post tamen castris exuuntur à Cæsare: & reliquiæ ad Sicambros trans Rhenum sese recipiunt. D. Cæs. fabricato ponte Rhenum transit: Sicambros vlciscitur; Vbios liberat. E. Inde in Galliam reuersus. F. E Morinis in Britanniam traijcit. G. atque ægre in terram exposito exercitu, incolas in deditionem

accipit. H. Qui tamen quod afflictam tempestate Rom. classem equitatumq; abesse cernerent, armati rebellant. I. Sed denuo subacti obsides tradunt, Cæsarq; in Galliam redit.

Anno V.C. 699. Ante Christum 53.

A. Vsipetes & Tenchteri Rhenum transeunt. Sueuorum mores.



*A, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso Cos. Vsipetes Germani, & item Tenchteri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt, non longe à mari, quo Rhenus influit. causa transeundi fuit, quod ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebātur, & agricultura prohibebantur. Sueuorum gens est longe maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. ij centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi * causa, suis ex finibus educunt.* 85 *† reliqui, qui domi remanserint, se atq; illos alunt. hi rursus inuicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque vsus belli intermittitur: sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est. neque longius anno remanere vno in loco, incolendi causa licet. neq; multum frumento, sed maximam partem lacte, atque pecore viuunt, multumq; sunt in venationibus. quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate vitæ (quod à pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant)*

*ciant) & vires alit, & immani corporum ma-
gnitudine * homines efficit. atque in eam se con-
suetudinem adduxerunt, vt locis frigidissimis, † 86
neque vestitus, præter * pelles habeant; quarum
propter exiguitatem, magna est corporis pars a-
perta, & lauentur in fluminibus. Mercatoribus
est ad eos aditus magis eo, vt quæ bello ceperint,
quib. vendant, habeant: quàm quo vllam rem
ad se importari desiderent. quin etiam iumentis,
† quibus maxime Galli delectantur, quæque 87
impenso parant pretio, Germani * importatis nõ
vtuntur; sed quæ sunt apud eos nata praua, atq;
deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi
vt sint laboris efficiunt. equestribus prælijs sæpe
ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur; equosq;
eodem remanere vestigio assuefaciunt: ad quos
se celeriter, cum vsus poscit, recipiũt. neq; eorum
moribus turpius quidquam, aut inertius habe-
tur, quam ephippijs vti. itaq; ad quemuis nume-
rum ephippiatorum equitũ quamuis pauci adire
* audent. vinum ad se omnino importari non si-
nunt, quod ea re ad laborem ferendum remolles-
cere homines, atque effeminari arbitrantur.
publice maximam putant esse laudem, quam
latissime à suis finibus vacare agros: hac re sig-
nificari, magnum numerum ciuitatũ suam vim
sustinere non potuisse. itaq; vna ex parte à Sueuis
circiter millia passuum D C. agri vacare dicun- Vbij à Sue-
tur. Ad alteram partem succedunt Vbij, quorum uis vexati.*

*fuit ciuitas ampla, atque florens, vt eſt captus Germanorum, * & paulo, qui ſunt eiuſdem generis, etiam ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multiq; ad eos mercatores ventitãt, & ipſi propter propinquitatem Gallicis ſunt moribus aſſuefacti. hos cum Sueui, multis ſæpe bellis experti, propter amplitudinem grauitatemq; ciuitatis, finibus expellere non potuiſ-*
88 *ſent, tamen vectigales ſibi fecerunt, † ac multo*
n. *humiliores, infirmioresq; redegerunt. in eadem cauſa fuerunt Vſipetes, & Tenchteri, quos ſupra diximus, qui complures annos Sueuorum vim * ſuſtinuerint, ad extremum tamen, agris expulſi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum peruenerunt: quas regiones Menapij incolebant, * & ad vtramque ripam fluminis agros, ædificia, vicoſq; habebãt. ſed tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigrauerunt: & cis Rhenum diſpoſitis præſidiis, Germanos tranſire prohibebant. illi, omnia experti, cum neq; vi contendere, propter inopiam nauiũ; neq; clam tranſire, propter cuſtodias Menapiorum poſſent; reuerti ſe in ſuas ſedes regioneſq; ſimulauerunt; & tridui viam progreſſi, rurſus reuerterunt: atq; omni hoc itinere vna nocte equitatu confecto, inſcios inopinanteſq; Menapios oppreſſerũt: qui de Germanorũ diſceſſu per exploratores certiores facti, ſine metu trans Rhenum in ſuos vicos* remigrauerant.*

Vſipetes & Tenchteri Menapios inuadunt.

uerant. his interfectis, nauibusq; eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt, atque omnibus eorum ædificiis occupatis, * reliquam partem hiemis se eorũ copiis aluerunt. His de reb. Cæsar certior factus, & infirmitatẽ Gallorũ veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, & nouis plerumq; rebus student, nihil his committendum existimauit. est autem hoc Gallicæ consuetudinis; vt & viatores etiam inuitos consistere cogant, & quod quisq; eorum de quaq; re audierit aut cognouerit, quærant, & mercatores in opidis vulgus circumsistat: quibus ex regionibus veniant, quasq; res ibi cognouerint, pronunciare cogãt: & his * rumorib. atq; auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineũt: quorum eos è vestigio pœnitere necesse est: cum incertis rumorib. seruiant, & plerīq; ad voluntatem eorum ficta respõdeant. qua consuetudine cognita, Cæsar ne grauiori bello occurreret, maturius quàm consueuerat, ad exercitũ proficiscitur. eo cum venisset, ea quæ fore suspicatus erat, facta cognouit: missas legationes à nonnullis ci[illegible] Germanos, inuitatosq; eos, uti ab * Rheno d[illegible] quæ postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani, * latius iam vagabantur, & in fines Eburonum, & Condrusonum, qui sunt Treuerorum clientes, peruenerant. Principibus Galliæ euocatis, Cæsar

Praua quædam Gallorum cõsuetudo.

C.

Vsipet. & Tenchter. irruptio in fines Eburonum & Cõdrusonum. Cæl. apparatur

ea quæ cognouerat dissimulanda sibi existimauit: eorumq; animis permulsis & confirmatis, equitatuq; imperato bellum cum Germanis gerere constituit. re frumentaria cōparata, equitibusq; delectis iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat. à quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab ijs venerunt

Legati German. Oratio.

*quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit à maioribus tradita, * quicunque bellum inferant, resistere neque deprecari: hoc tamen dicere, venisse inuitos, eiectos domo: si suā gratiam Romani velint, posse eis * vtiles esse amicos; vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis * possederint: sese vnis Sueuis concedere; quibus ne dij quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem nō superare possint. * Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit. sed*

Responsum Cæs.

*exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse si in Gallia remanerent. neque verum esse, qui suos fines [illegible] ali-nos occupare: neq; [illegible] Gallia vacare agros, qui dari tantæ [illegible] multitudini, sine iniuria possint: sed licere, si velint, in Vbiorum finibus considere; quorum sint legati apud se, & de Sueuorum iniurijs querantur, & à se auxilium petant: * hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati,*

hæc

*hæc se ad suos relaturos dixerunt; & re delibera-ta, post diem tertium ad Cæsarem reuersuros: interea ne propius se castra moueret, petierunt. ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse, dixit: cognouerat enim, magnam partem equitatus ab ijs aliquot diebus antè, prædandi frumentandiq; causa † ad Ambiuaritos trans Mosam missam. hos exspectari equites, atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, & * parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur Vacalos, insulam efficit Batauorum. neq; longius ab eo millibus passuum LXXX. in Rhenum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontijs, qui Alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, † Mediomatricum, Tribotorum, Treuirorum citatus fertur: & vbi Oceano appropinquauit, in plures diffluit partes, multis ingentibusq; insulis effectis, quarum pars magna à feris, barbarisq; nationibus incolitur: ex quibus sunt, qui piscibus, atque ouis auium viuere existimantur; multisq; capitibus in Oceanum influit. Cæsar cum ab hoste non amplius passuum XII. millibus abesset, vt erat constitutum, ad eum legati reuertuntur. qui in itineere congressi magnopere ne longius progrederetur, orabant cum id non impetrassent, petebant vti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret eosq; pugna prohiberet; sibiq; vti potestatem fa-*

Legatorũ respõsum postulataque.

Cæs. prudens responsum.

89

Mosæ descriptio

Rheni descriptio.

90

Legatorũ German. postulata.

*cere in Vbios legatos mittendi. quorum si principes ac senatus sibi iureiurando fidem fecissent, ea conditione, quæ à Cæsare ferretur, se vsuros ostendebat. ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, vt tridui mora interposita, equites eorum qui abessent, reuerterentur: tamen sese non longius millibus passuum IV. aquationis causa, processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi conuenirent, vt de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes prælio lacesserent, & si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, vbi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat V. millium numerus, † cum ipsi non amplius DCCC. equites haberent, quod ij qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil nostris timentibus, quod legati eorum paullo ante à Cæsare discesserant, atq; is dies inducijs erat ab ijs petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbauerunt: rursus resistentibus nostris, consuetudine sua ad pedes desilierunt, * suffossisq; equis, compluribusq; nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt, atque ita perterritos egerunt, vt non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur IV. & LXX.*

Germani vincunt Romanos prælio equestri.
91

*LXX. in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipse, equo vulnerato, deiectus, quoad potuit fortissime restitit. cum circumuentus, multis vulnerib. acceptis, cecidisset, atque id frater, qui iam prælio excesserat, procul animaduertisset: incitato equo sese hostibus obtulit, atq; interfectus est. Hoc facto prælio, Cæsar neque iam sibi legatos audiẽdos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui per dolum atque insidias petita pace, vltro bellum intulissent. exspectare vero, dum hostium copiæ augerentur, equitatusque reuerteretur, summæ dementiæ esse iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate, * quantum iam apud eos hostes vno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatij dandum existimabat. his constitutis rebus, & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem & perfidia, & simulatione vsi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribusq; natu adhibitis, ad eum in castra venerunt, simul, vt dicebatur, sui purgandi causa, quod contrà atque esset dictum, & ipsi petissent, prælium pridie commisissent, simul vt si quid pos-*

Cæs. ea re exacerbatus.

Iterũ missos legatos detinet.

*sent, de induciis fallendo impetrarent. quos sibi Cæsar oblatos * gauisus retineri iussit: ipse omnes copias castris eduxit, equitatum quod recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit. acie triplici instructa, & celeriter IIX. millium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit, quam quid ageretur, Germani sentire possent. qui omnibus rebus subito perterriti, & celeritate aduentus nostri, & discessu suorum, neq. consilij habendi, neq; arma capiendi spatio dato, perturbantur, vt copias ne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, nescirent quid præstaret. quorum timor, cum fremitu & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. * quo in loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atq; inter carros, impedimentaq; prælium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierumq; (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumq; transierant) passim fugere cœpit: ad quos consectandos Cæsar equitatum misit. Germani, post tergum clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abiectis, signisq; militaribus relictis, se ex castris eiecerunt, & cum ad confluentem Mosæ, & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitauerunt, atque ibi timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt.*

Et castra eorum occupat.

runt. nostri ad vnum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CDXXX. millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar ijs, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia, cruciatusq́; Gallorum veriti, quorum agros vexauerant, remanere se apud eum velle dixerunt. ijs Cæsar libertatem concessit. Germanico bello cōfecto, multis de causis Cæsar statuit Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quod cum videret Germanos tam facile impelli, vt in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, cum intelligerent & posse & audere populi R. exercitū Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Vsipetum, & Tenchterorum, quam suprà commemoraui, prædandi, frumentandiq́; caussa, Mosum transisse, neq; prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines † Sicambrorum receperat, seque cum ijs coniunxerat. ad quos cum Cæsar nuncios misisset, qui postularent; eos qui sibi Galliæq́; bellum intulissent, vti sibi dederent, responderunt: Populi R. imperium Rhenum finire: si se inuito, Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperij, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbij autem, qui vni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, vt sibi auxi-

Cæs. Rhenum trāsire multis causis statuit.

9 a.

Maxima vt auxiliū Vbiis ferat.

*lium ferret, quod grauiter ab Sueuis premerentur, vel si id facere occupationibus populi R. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: * id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satis futurum.*
93 ** † tantum esse nomen, atque opinionem exercitus Romani, Ariouisto pulso, & hoc nouissimo prælio facto, uti etiam ad vltimas Germanorum nationes, opinione & amicitia populi R. tuti esse possint. nauium magnã copiã ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de caussis, quas commemoraui, Rhenum transire decreuerat: sed nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi R. dignitatis esse statuebat. itaq; etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinẽ, rapiditatem, altitudinemq́; fluminis: tamen id sibi contendendũ, aut aliter nõ transducendum exercitum existimabat. rationem igitur pontis hanc instituit.*

D.
Põtem super Rhenũ extruit.

Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. † hæc cũ
94 *machinationibus immissa in flumine defixerat, fistucisque adegerat, non * sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigiata, vt secundum naturam fluminis procumberent. his item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenũ ab inferiore parte cõtra vim atq; impetum fluminis conuersa statuebat:*

tuebat: hæc vtraq; bipedalib. trabibus immissis, quam tum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrinq; fibulis ab extrema parte distinebãtur. quibus disclusis, atq; in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atq; ea rerum natura, vt quo maior vis aquæ se incitauisset, hoc artius illigata tenerentur. hæc directa materia iniecta contexebãtur, ac longuriis cratibusq; cõsternebantur, ac nihilo secius sublicæ ad inferiorẽ partẽ fluminis obliquæ adigebantur, q̃ † pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent: & aliæ item supra* 95 *pontem mediocri spatio: vt si arborum trunci, siue naues, deijciendi operis causa essent à Barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus X. quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto exercitus transducitur. Cæsar ad vtramq; partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sicambrorum contendit. interim à* compluribus ciuitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacẽ atq; amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesq; ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus ijs quos ex Tenchteris, atq; Vsipetibus apud se habebant, finib. suis excesserant; suaq; omnia exportauerant, seq; in solitudinem, ac siluas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis ædificiisq;*

Sicambrorum agrũ depopulatur.

incensis, frumentisq́ue succisis, se in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium suum pollicitus, si à Sueuis premerentur, hæc ab ijs cognouit: Sueuos postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo consilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, vti de oppidis demigrarent, liberos, vxores, suaq́ue omnia in siluas deponerent: atque omnes, qui arma ferre possent, vnum in locum conuenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Sueui obtinerent: ibi Romanorum aduentum exspectare, atque ibi decertare constituisse. quod vbi Cæsar comperit, omnib. his rebus confectis,* quarum rerum causa exercitum transducere constituerat, vt Germanis metum injiceret, vt Sicambros vlcisceretur, vt Vbios obsidione liberaret. dieb. omnino XIIX. trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem, & ad vtilitatem* profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemq́ue rescidit, exigua parte æstatis reliqua. Cæsar, etsi in ijs locis, quod omnis Gallia ad Septemtrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat; & si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi vsui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, & genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognouisset: quæ omnia fere Gallis erant incognita. neq́ue enim temere*

E: Cæs. reditus in Galliam. Causa susceptæ expeditionis Britannicæ.

mere

mere præter mercatores † adit ad illos quisquam 96
neq; ijs ipsis quidquam, præter oram maritimã, atq; eas regiones quæ sunt contra Galliam, notum est. itaq; conuocatis ad se vndiq; mercatoribus, neq; quanta esset insulæ magnitudo, neq; quæ, aut quantæ nationes incolerent, neq; quem vsum belli haberent, aut quibus institutis vterentur, neq; qui essent ad maiorũ nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat. ad hæc cognoscẽda, prius quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum naui longa præmittit. huic mandat, vt exploratis omnibus rebus, ad se quam primum reuertatur. ipse cum omnibus copijs, in Morinos proficiscitur: quod inde erat breuissimus in Britanniam transiectus. huc naues vndiq; ex finitimis regionibus, & quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, iubet conuenire. interim consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus eius insulæ ciuitatibus ad eum legati veniunt, qui* polliceantur obsides dare, † atque imperio populi R. obtemperare.* 97
Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque vt in ea sententia permanerent, eos domum Atrebatibus [illegible] *: & * cum his vnà Comium, quem ipse ius & virtu[illegible] superatis regem ibi cõstituerat, cusibi fidelem * esse a[illegible] [illegible] consilium probabat, & quẽ tas in his regionibus ma[illegible] [illegible]abatur, cuiusq; auctori- -habebatur, mittit.*

C. Volusenus exploratũ præmittitur.

Legati multarum Britanniæ ciuitatum.

Comius Rex Atrebat. in Britanniam ablegatur.

*huic imperat, quas possit adeat ciuitates, horteturq; * vt populi R. fidem sequantur, seq; celeriter eo venturũ nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se Barbaris cõmittere non auderet, V. die ad Cæsarem reuertitur: quæq; ibi perspexisset, renũciat. Dum in his locis Cæsar nauiũ parandarum caussa moratur, ex magna parte Morinorũ legati ad eum venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari, & nostræ cõsuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent, seq; ea quæ imperasset, facturos pollicerẽtur.* hoc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quod neq; post tergũ hostem relinquere volebat, neq; belli gerẽdi, propter anni tempus, facultatẽ habebat, † neq; has tantularum rerum occupationes Britanniæ anteponendas iudicabat, magnum his numerũ obsidum imperat. quib. adductis, eos in fidem recepit, nauibus circiter LXXX. onerariis coactis, contractisq; * quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat.* quicquid præterea nauiũ longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisq; distribuit. huc accedebant XIIX. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum IIX. vento tenebantur quo minus in eundem portũ venire possent. has equitib. distri... Aurunculeio Cottæ, Q. Titurio Sabino, ... atq; in eos pagos Morinorum, legatis, in Mena...*

Morini se dedunt.

98

rum, ab quib. ad eum legati non venerant, ducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum, cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. his cõstitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere vigilia soluit, equitesq; in vlteriorem portũ progredi, & naues conscendere, ac se sequi iussit: ab quibus * cum paullo tardius esset administratũ, ipse hora circiter diei IV. cum primis nauib. Britanniam attigit: atq; ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas cõspexit. * cuius loci hæc erat natura. † atq; ita montib. angustis mare cõtinebatur, vti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eo conuenirent, ad horam IX. in anchoris exspectauit. interim legatis, tribunisq; mil. conuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset, & quæ fieri vellet ostendit: monuitq;, vt rei militaris ratio, maximeq; vt res maritimæ postularent, vt quæ celerem, atq; instabilem motum haberẽt, ad nutũ & ad tẽpus omnes res ab iis administrarẽtur. his demissis, & ventũ, & æstum vno tẽpore nactus secundũ, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuũ IIX. ab eo loco ꝓgressus, aperto, ac plano litore naues cõstituit. at Barbari cõsilio Romanorũ cognito, ꝑmisso equitatu, et essedariis, quo plerumq; genere in præliis vti * cõsueuerũt, reliquis copiis subsecuti, nostros nauib.

F. Cæs. in Britanniã traijcit.

99

Terræ appulsæ ab incolis prohibetur.

6 egredi prohibebant. erat ob has causas summa
difficultas, quod naues propter magnitudinem,
nisi in alto constitui non poterant. militibus au-
tem ignotis locis, impeditis manibus, magno, &
graui onere armorum* pressis † simul & de na-
100 uibus desiliendum, & in fluctibus consistendum,
& cum hostibus erat pugnandum: cum illi aut
ex arido, aut paullulũ in aquam progressi, omni-
bus membris expediti, notissimis locis audacter
tela conijcerent, & equos* assuefactos incitarent
quibus rebus nostri perterriti, atq; huius omni-
no generis pugnæ imperiti, non omnes eadem ala-
critate ac studio, quo in pedestrib. vti prælijs cõ-
sueuerant, vtebantur. quod vbi Cæsar animad-
uertit, naues longas, quarum & species erat Bar-
baris inusitatior, & motus ad vsum expeditior
paullulum remoueri ab onerarijs nauibus, & re-
mis incitari, & ad latus apertum hostium con-
stitui, atq; inde fundis, tormentis, sagittis, hostes
propelli, ac submoueri iussit: quæ res magno vsui
nostris fuit. nam & nauium figura, & remorum
motu & inusitato genere tormentorum permoti
Barbari, constiterunt; ac paullum modo pedem
retulerunt. at nostris militibus cunctantibus,
maxime propter altitudinem maris, qui X. le-
gionis aquilam ferebat, contestatus deos, vt ea
res legioni feliciter eueniret: Desilite, inquit,
milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere.
ego certe meum Reipublicæ atque Imperatori of-
ficium

Virtute aquiliferi perrumpunt Ro.

*ficium præstitero. hoc cum magna voce dixisset, se ex naui proiecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, vniuersi ex naui desilierunt. hos item alij ex primis, proximi nauibus, cum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt. pugnatum est ab vtrisque acriter. nostri tamen, quod neque ordines seruare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex naui, quibuscumq; signis * occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. hostes vero notis omnibus vadis, vbi ex litore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur. plures paucos circumsistebant; alij ab latere aperto in vniuersos tela conijciebant. quod cum animaduertisset Cæsar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit: & quos laborantes conspexerat, ijs subsidia summittebat. nostri simul atque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt. hoc vnum ad pristinam fortunā Cæsari defuit. hostes prælio superati, simulatque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides daturos, quæque imperasset, sese facturos polliciti sunt. vnà cum his le-*

Dedunt se Britanni.

gatis Comius Atrebas venit, quem supra demõstraueram à Cæsare in Britanniam præmissum. hunc illi è naui egressum, cum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atq; in vincula coniecerãt. tunc facto prælio, remiserũt,

101 *& in petenda pace eius rei † culpam in multitudinem coniecerunt, & propter imprudentiam vt ignosceretur, petiuerũt. Cæsar questus, quod cum vltrò in continentem legatis missis, pacẽ à se petissent, bellũ sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesq; imperauit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis accersitam, paucis post diebus sese daturos dixerunt. interea suos remigrare in agros iusserunt: principesq; vndiq; conuenere, & se ciuitatesq; suas * Cæsari commendarunt. his rebus * pace firmata, post diem IV. quã est in Britanniam ventum, naues XIIX. de quib. suprà demonstratum est, quæ equites sustulerãt, ex superiori portu leni vento soluerunt. quæ cum appropinquarent Britanniæ, & ex castris viderentur, tanta tempestas subitò coorta est, vt nulla earũ cursum tenere posset: sed aliæ eodem, vnde erant profectæ, * referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius Solis occasum, magno suo cum periculo deijcerentur. * quæ tamen, anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessariò aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerũt. Eadem nocte accidit, vt esset Luna plena,*

Classis Ro. tempestate conquassata.

qui

*quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere * consueuit: nostrisq́; id erat incognitũ. ita vno tempore & longas naues, quib. Cæsar exercitum transportandũ curauerat, quasq́; in aridum subduxerat, æstus * complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erãt deligatæ, tempestas afflictabat, neque vlla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus nauibus * fractis, reliquæ cũ essent funibus, anchoris, reliquisq́; armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neq; enim naues erant aliæ, quib. reportari possent; & omnia deerãt, quæ ad reficiẽdas eas vsui sunt; & quod omnibus constabat, hiemare in Gallia oportere, frumentũ his in locis in hiemem prouisum nõ erat. Quibus reb. cognitis, principes Britanniæ, qui post prælium ad ea, quæ iusserat Cæsar, facienda conuenerant, inter se collocuti, cum equites, & naues, & frumentũ Romanis deesse intelligerent, & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quæ hoc erant etiã angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones trãsportauerat: optimũ factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuq́; nostros prohibere, & rem in hiemem producere, quod his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturũ confidebant. itaq; rursus coniuratione facta, paullatim ex castris discedere, * ac*

H. Britanni rebellant.

suos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia* cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo quod obsides dare intermiserant, fore id quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat, & quæ grauissime afflictæ erant naues, earum materia, atque ære ad reliquas reficiendas vtebatur, & quæ ad eas res erãt vsui, ex continenti comportari iubebat. itaque* cum id summo studio à militibus administraretur, XII. nauibus amissis, reliquis vt nauigari commode posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, vna frumentatum missa, quæ appellabatur VII. neque vlla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ij qui pro portis castrorum in statione erãt, Cæsari* renunciarũt, puluerem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar id quod erat, suspicatus, aliquid noui à Barbaris initum consilij, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci,* duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi iussit. cum paullo longius à castris* processisset, & suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conijci animaduertit. nam quod omni

Legionem frumentandi causa egressam adoriuntur.

ex reli-

*ex reliquis partibus demesso frumento, vna pars erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in siluis delituerant. tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. genus hoc est ex essedis pugna. primò, per omnes partes perequitant, & tela conijciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerunque perturbant: † & cum se inter equitum turmas insinuauere, & ex essedis desiliunt, & * pedites præliantur. aurigæ interim paullum è prælio excedunt, atque ita se collocant, vt si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in præliis præstant; ac tantum vsu quotidiano, & exercitatione efficiunt, vt in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citissime recipere, consueuerint. quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnæ, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit. namque eius aduentu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. quo facto, ad * lacessendum hostem, & committendum prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; & breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. dum hæc gerun-*

Genus pugnæ Britannorũ. 102

Auxilium laboranti legioni latum.

*tur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. secutæ sunt * continuos complures dies tempestates, quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. interim Barbari nuncios in omnes partes dimiserunt; paucitatemq́; nostrorum militum suis prædicauerunt; & quanta prædæ faciundæ, atq; in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. his diebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatusq́; coacta, ad castra venerunt. Cæsar etsi idem quod superioribus diebus acciderat fore videbat, vt si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter XXX. quos Comius Atrebas, de quo antè dictũ est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. commisso prælio, diutius nostrorum militum impetũ hostes ferre non potuerunt, ac terga verterũt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu, & viribus efficere potuerũt, complures ex iis occiderunt; deinde omnibus longe lateq́; ædificiis incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pace venerunt. his Cæsar numerũ obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit; eosq́; in cõtinentem adduci iussit, quod propinqua die æquinoctij, † infirmis nauibus hiemis nauigationẽ subeundam non existimabat. ipse idoneam tempestatem nactus, paullo pòst mediã noctem naues soluit. quæ omnes*

1. Britanni iusto victi prælio iterum se dedunt.

103 Cæs. in Galliam redit

omnes incolumes ad continentem peruenerunt. ex his onerariæ II. eosdem portus, quos reliquæ capere non potuerũt, sed paullo infra delatæ sunt. quibus ex nauibus cum essent expositi milites circiter CCC. atq; in castra contenderent, Morini, quos Cæsar in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt, cum illi orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia VI. conuenerunt. qua re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atq; amplius horis fortissime IV. pugnauerunt, & paucis vulneribus acceptis, complures ex ijs occiderũt. postea vero quam equitatus noster in conspectũ venit, hostes abiectis armis terga verterũt, magnusq; eorum numerus est occisus. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum ijs legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos qui rebellionẽ fecerãt, misit: qui cum propter siccitates paludum, quo se reciperent non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant vsi, omnes fere in potestatẽ Labieni * venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta legati, qui in Menapiorũ fines legiones * duxerãt, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisq; incensis, quod Menapij omnes se in densissimas siluas abdiderãt, ad Cæsarẽ se recepe-

Morinorũ perfidia.

Prælium.

T. Labien.

Res in Menapijs gestæ.

Hiberna. *runt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eò duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex litteris Cæsaris dierum XX. supplicatio à senatu decreta est.*

Supplicatio.

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Gallico,

LIBER V.

A. Cæs. grandem in Gallia per legatos instrui classem iubet. ipse in Illyricum profectus, Pirustas cohibet. B. In Galliam reuersus, turbisq; Treuirorum compositis, in Britanniam traijcit. C. Cum Insulanis citra vltraq; Thamesin bella gerit. D. Quibus confectis in Galliam reductas legiones in varias partes distribuit. E. Plærique Galli deficiũt: primique Eburones, duce Ambiorige, castra Q. Titurij legati adoriuntur, ac desperata expugnatione, dolo ipsum cum omnibus copijs circumueniunt. F. Victor Ambiorix iunctis Neruijs castra Q. Ciceronis obsidet. G. Obsidione ob aduentum Cæsaris soluta, totus eius exercitus profligatur. H. Senones nihilominus

minus & Treuiri res nouas moliuntur. Sed interfecto Induciomaro, res paulùm pacatæ.

LVCIO *Domitio, Ap. Claudio Cos. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, vt quotannis facere consueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, vti quamplurimas possent hieme naues ædificandas, veteresq; reficiendas curarent. earum modum, formamq; demonstrat.* ad celeritatem onerandi, subductionesq; paullo facit humiliores, quam quibus nostro mari vti consueuimus; atq; id eo magis, quod propter crebras commutationes æstuum,† magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam paullò latiores, quàm quibus in alio mari vti assueuerant. has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat. ea quæ sunt vsui ad armandas naues, ex Hispania apportari iubet. ipse conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod à Pirustis finitimam partem prouinciæ incursionib. vastari audiebat. eò cum venisset, ciuitatibus milites imperat: certumq; in locum conuenire iubet. qua re nunciata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio: seseq; paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de iniuriis satisfacere.* † accepta* 105

[Margin: Anno V. C. 700. Ante Christum 52. A. — Cæs. classem parãdam reficiendamq; curat. 104 — Ipse in Illyrico Pirustas cohibet.]

*oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosq; ad certam diem adduci iubet. nisi ita fecerint sese bello ciuitatem persecuturum demonstrat. ijs ad diem adductis, vt imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æstiment, pœnamque cõstituant. His confectis rebus, conuentibusq; peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eò cum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, * in summa rerum omnium inopia, circiter D C. eius generis, cuius suprà demonstrauimus, naues, & longas XXIIX. inuenit instructas, neq; multum abesse ab eo, quin paucis dieb. deduci possent. collaudatis militib. atq; ijs qui ne-*

B. In Galliam vlteriorem reuersus.

106 *gotio præfuerãt, † quid fieri velit ostendit: † atq;*
107 *omnes ad portum Iccium conuenire iubet. quo ex portu cõmodissimum in Britanniam transiectũ*
108 *esse cognouerat, † circiter milliũ passuum XXX. transmissum à continenti. huic rei quod satis esse visum est militum relinquit: ipse cum legionibus expeditis IV. & equitibus DCCC. in fines Treuirorũ proficiscitur: quod hi neq; ad consilia veniebãt, neq; imperio parebant, Germanosq; trãsrhenanos sollicitare dicebãtur. hæc ciuitas longe plurimũ totius Galliæ equitatu valet, magnasq; habet copias peditum, Rhenumq;, vt supra demonstrauimus, tãgit. in ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Induciomarus, & Cingetorix: ex quibus alter, simul atq; de Cæsa-*

Ad Treuiros proficiscitur.

Turbas ibidem enatas componit.

Cingetorix.

ris, legionumq; aduentu cognitũ est, ad eum venit; seſuosq; omnes in officio futuros, neq; ab amicitia populi R. defecturos, confirmauit, quæq; in Treuiris gererentur, oſtendit. * *at Inducıomarus equitatum, peditatumq; cogere: ijsq; qui per ætatem in armis eſſe nõ poterant, in ſiluam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum flumine Rheno ad initium Rhemorũ pertinet, bellum parare inſtituit. ſed poſteaquam nonnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & aduentu noſtri exercitus perterriti, ad Cæſarem venerunt, & de ſuis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati conſulere non poſſent, veritus, ne ab omnibus deſereretur, Inducıomarus, legatos ad Cæſarem mittit, ſeſe iccirco à ſuis diſcedere, atq; ad eum venire noluiſſe, quò facilius ciuitatem in officio contineret: ne omnis nobilitatis diſceſſu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaq; ciuitatem in ſua poteſtate eſſe: ſeq; ſi Cæſar permitteret, ad eum in caſtra venturũ, & ſuas, ciuitatisq; fortunas eius fidei permiſſurum. Cæſar, etſi intelligebat, qua de cauſa ea dicerentur, quæq; eum res ab inſtituto conſilio deterreret, tamen, ne æſtatem in Treuiris conſumere cogeretur, omnibus rebus † ad Britannicũ bellum comparatis, Inducıomarũ ad ſe cum C C. obſidibus venire iuſſit. his adductis, & filio, propinquisq; eius omnibus, quos nominatim euo-*

Inducıomari excuſatio.

109

cauerat, consolatus Inducioma[r]um, hortatusq́; est, vti in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Treuirorum ad se conuocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliauit. quod cum merito eius à se fieri intelligebat: tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. * *id factum grauiter tulit Induciomarus, suã gratiam inter suos minui, & qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portũ Iccium cum legionib. peruenit. ibi cognoscit, XL. naues,* * *quæ in Meldis factæ erãt, tempestate reiectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, vnde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad nauigandum, atq; omnibus rebus instructas inuenit. Eodem equitatus totius Galliæ conuenit, numero millium IV. principesq́; ex omnibus ciuitatibus, ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat: q cum ipse abesset, motum Galliæ verebatur. erat vnà cum ceteris Dumnorix Æduus, de quo à nobis antea dictum est. hunc secum ducere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis cognouerat. Accedebat huc, quod iam in consilio Æduorum Dumnorix dixerat, Sibi à Cæsar regnum*

Classem in portu Iccio adit Cæsar.

gnum ciuitatis deferri: quod dictum Ædui grauiter ferebant, neq; recusandi, neq; deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant, id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat. ille primò omnibus precibus petere contendit, vt in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus nauigandi, mare timeret; partim, quod religionibus sese diceret impediri. posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrãdi adempta, principes Galliæ sollicitare, seuocare singulos, hortariq; cœpit, vt in continenti remanerent, metu territare, non sine causa fieri, vt Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, vt quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere; iusiurandum poscere; vt quod esse ex vsu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur. qua re cognita, Cæsar, quod tãtum ciuitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum, atq; deterrendum quibuscumq; rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi, ac Reip. nocere posset. itaque dies circiter XXV. in eo loco commoratus, quòd Corus ventus nauigationem impediebat; qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consueuit, dabat operam, vt Dũnorigem in officio contineret, nihilo tamen minus rati-

Dumnorix Cæsarẽ in Britanniam comitari renuit.

omnia eius consilia cognosceret; tandē idoneam tempestatem nactus, milites, equitesq́; conscendere naues iubet. At impeditis omnium animis, E castris fugit. *Dumnorix cum equitibus Æduorum à castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. quare nunciata, Cæsar, intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahiq́; imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici iubet. nihil hunc, se absente, pro sano facturum ar-*
110 *bitratus, qui præsentis imperium neglexisset.* † *ille* + *autem reuocatus resistere, ac se manu defendere, suorumq́; fidem implorare cœpit, sæpe clamitans: Liberum se, liberæq́; ciuitatis esse.* In fuga occiditur. *illi vt erat imperatū, circumsistunt, hominemq́; interficiunt.* * *at Ædui equites ad Cæsarē omnes reuertuntur. His reb. gestis, Labieno in cōtinente cum III. legionibus, & equitū millib. II. relicto, vt portus tueretur, & rei frumētariæ prouideret, quæq́; in Gallia gererentur,* * *cognosceret, & cōsilium pro tempore, & pro re caperet, ipse cum legionibus V. & pari numero equitum quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naues soluit, & leni Africo prouectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit, & longius delatus æstu, orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum rursus, æstus commutatione secutus, remis contendit, vt eam partem insulæ caperet, qua optimū* * *esse egressum superiore*

periore æſtate cognouerat. qua in re admodum
fuit militum virtus laudanda, qui vectorijs,
grauibusq; nauigijs, non intermiſſo remigandi la-
bore, longarum nauium curſum adæquauerunt.
acceſſum eſt ad Britanniam omnibus nauibus
meridiano fere tempore, neque in eo loco hoſtis
eſt viſus. ſed, vt poſtea Cæſar ex captis compe-*
rit, cum magnæ manus eò conueniſſent, multitu-
dine nauium perterritæ, quæ cum annotinis, pri-
uatisque, quas ſui quiſque commodi cauſa fece-
rat, amplius DCCC. †vno erant viſæ tempore, III.
à litore diſceſſerant, ac ſe in ſuperiora loca abdi- C.
derant. Cæſar, expoſito exercitu, ac loco caſtris Cæſ. in Britanniam exercitum exponit.
idoneo capto, vbi ex captiuis cognouit, quo in loco
hoſtium copiæ conſediſſent, cohortibus X. ad mare
relictis, & equitibus CCC. qui præſidio nauib.
eſſent, de III. vigilia ad hoſtes contendit, eo mi-
nus veritus nauibus, quod in litore molli, atq; a-
perto, deligatas ad anchoras relinquebat, & præ-
ſidio nauibus Q. Atrium præfecit. ipſe noctu pro-
greſſus millia paſſuum circiter XII. hoſtium co-
pias conſpicatus eſt. illi equitatu, atq; eſſedis ad
flumen progreſſi, ex loco ſuperiore noſtros prohi-
bere, & prælium committere cœperunt: repulſi
ab equitatu, ſe in ſiluas abdiderunt, locum nacti,
egregie & natura, & opere munitum, quem do-
meſtici belli, vt videbatur, cauſa, iam antè
præparauerant: nam crebris arboribus ſucci-
ſis, omnes introitus præcluſi. ipſi ex ſiluis rari

*propugnabant, nostrosq́; intra munitiones ingre-
di prohibebant. at milites legionis VII. testudi-
ne facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum
ceperunt, eosq́; ex siluis expulerunt, paucis vul-
neribus acceptis. sed eos fugientes longius Cæsar
persequi vetuit, & quod loci naturã ignorabat,
& quod magna parte diei consumpta, munitioni
castrorum tempus relinqui volebat. Postridie
eius diei, mane tripartito, milites equitesq́; in ex-
peditionem misit, vt eos qui fugerant, perseque-
rentur. * ijs aliquantum itineris progressis, cum
iam extremi essent in * conspectu, equites à Q.
Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent,
superiori nocte maxima coorta tempestate, prope*

Dum contra hostes tendit, ad classem tempestate afflictã reuocatur.

112 *omnes naues afflictas, † atq́; in littus eiectas esse;
quod neque anchoræ, funesq́; subsisterent, neque
nautæ gubernatoresq́; vim tempestatis pati pos-
sent; itaque ex eo concursu, nauium magnum
esse incommodum acceptum. His rebus cognitis,
Cæsar legiones, equitatumq́; reuocari, atq́; itine-
re * desistere iubet: ipse ad naues reuertitur: ea-
dem fere, quæ ex nuncijs literisq́; cognouerat, co-
ram * perspicit, sic vt amissis circiter XL. naui-
bus, reliquæ tamen refici posse magno negotio vi-
derentur. itaque ex legionibus fabros deligit, &
ex continenti alios accersiri iubet; Labieno scri-
bit, vt quam plurimas posset, ijs legionibus, quæ
sunt apud eum, naues instituat: ipse etsi res erat
* multæ operæ, ac laboris, tamen commodissimũ*

esse

*esse statuit, omnes naues subduci, & cum castris vna munitione coniungi. in his rebus circiter dies X. consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis: subductis nauibus, castrisq́ egregie munitis, easdem copias, * quæ antea præsidio nauibus fuerãt, relinquit. ipse eodem, vnde redierat, proficiscitur. eò cum venisset, maiores iam vndiq́ in eum locum copiæ Britannorum conuenerant. summa imperij, belliq́ administrandi communi consilio permissa est Cassiuellauno, cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, à mari circiter millia passuum LXXX. huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. sed nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello, imperioq́ præfecerant. Britanniæ pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. maritima pars ab ijs, qui prædæ, ac belli inferendi causa, ex Belgio transierant, qui omnes fere ijs nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt, & bello illato ibi* remanserunt, atq́ agros colere cœperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimaque ædificia, fere Gallicis consimilia: * pecoris magnus numerus: vtuntur autem nummo æreo, † aut anulis ferreis ad certum pondus examinatis. pro nummo nascitur ibi plumbũ album in mediterraneis regionibus; in maritimis ferrum: sed eius*

Classe refecta ad hostes redit.

Britanniæ situs, gentes, mores.

113

*exigua est copia: ære vtũtur importato. materia cuiusq; generis, vt in Gallia, est præter fagum, atq; abietem. Leporem, & gallinam & anserem gustare, fas non putant; hæc tamen alunt, animi voluptatisq; causa. loca sunt temperatiora quã in Gallia, remissioribus frigoribus. insula natura triquetra, cuius vnum latus est contra Galliam: huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere * omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem Solem inferior ad Meridiem spectat. * huius latus tenet circiter millia passuum D. alterum vergit ad Hispaniam, atq; occidentem Solem, qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, vt existimatur, quam Britannia: sed pari spatio transmissus, atq; ex Gallia, est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona: complures præterea minores obiectæ insulæ existimantur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos x x x. sub bruma esse noctem. * nos nihil de eo percunctantibus reperiebamus, nisi quod certis ex aqua mensuris, breuiores esse noctes, quam in continente, videbamus. huius est longitudo lateris, vt fert illorum opinio, D C C. millium passuum. tertium est cõtra Septemtrionem cui parti nulla est obiecta terra: sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat.*

114 *me ad Germaniam spectat. * † hoc millia passuũ D C C C. in longitudinem esse arbitrantur. ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum.*

paſſuum. ex his omnib. longe ſunt humaniſſimi, qui Cantium incolunt, quæ regio eſt maritima omnis, neq; multum à Gallica differunt conſuetudine. interiores pleriq; frumenta non ſerunt: ſed lacte, & carne viuunt: pellibusque ſunt veſtiti: † omnes vero ſe * Britanni luteo inficiunt,* 115 *quod cæruleum efficit colorem: atq; hoc horribiliore ſunt in pugna adſpectu: capilloque ſunt promiſſo: atq; omni parte corporis raſæ, præter caput & labrum ſuperius. vxores habent deni duodenique inter ſe communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. ſed ſi qui ſunt ex his nati, eorũ habentur liberi, * à quibus primum virgines quæque ductæ ſunt. Equites hoſtium eſſedariiq; acriter prælio cum equitatu noſtro in itinere conflixerunt, * ita tamen, vt noſtri omnibus partibus ſuperiores fuerint, atque * eos in ſiluas colleſq; compulerint, ſed compluribus interfectis, cupidius inſecuti, nonnullos ex ſuis amiſerunt. at illi intermiſſo ſpatio, imprudentibus noſtris, atq; occupatis in munitione caſtrorum, ſubitò ſe ex ſiluis eiecerũt, impetuq; in eos facto, qui erãt in ſtatione pro caſtris collocati, acriter pugnauerũt: duabusq; miſſis ſubſidio cohortibus à Cæſare, atq; his primis legionũ II. cum hæ intermiſſo perexiguo loci ſpatio, inter ſe conſtitiſſent, nouo genere pugnæ perterritis noſtris, per medios audaciſſime proruperunt, ſeq; inde inco-*

Velitationes equeſtres.

*lumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus, tribunus mil. interficitur. illi pluribus submissis cohortibus, repelluntur. toto hoc in genere pugnæ cum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros porpter grauitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neq; ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem; equites autem magno cum * periculo dimicare, propterea quod illi etiã consulto plerumq; cederent; & cum paullulum ab legionibus nostros * remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prælio contenderent. equestris autem prælij ratio, & cedentibus, & insequentibus par, atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, vt nunquam conferti, sed rari, magnisq; interuallis præliarẽtur, stationesque dispositas haberent, atque alios alij deinceps exciperent, integrique & recentes defatigatis succederent. postero die procul à castris hostes in collibus constiterunt, rariq; se ostendere, & * lẽtiùs, quam pridie, nostros equites prælio lacessere cœperunt. sed meridie, cum Cæsar pabulandi * causa III. legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repẽte ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt, sic vti ab signis legionibusq; non absisterent. nostri acriter in eos impetu facto, repulerunt: neq; finem insequendi fecerunt, * quoad subsidio confisi equites, cum post se legiones viderent, præcipites*

Britanni iusto prælio superati.

hostes

*hostes egerunt: magnoq́ eorum numero interfecto, neq́ sui colligendi, neq́ consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quæ vndique conuenerant, auxilia discesserunt; neq́ post id tempus vnquam summis nobiscum copijs hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eorum ad flumen Thamesim, in fines Cassiuellauni exercitum duxit: quod flumen vno omnino loco pedibus, atque hoc ægre transiri potest. eò cum venisset, animaduertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita: eiusdemq́ generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebãtur. ijs rebus cognitis à captiuis perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, cõfestim legiones subsequi iussit. sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua exstarent, vt hostes impetum legionum, atq́ * equitum sustinere non possent, ripasq́ dimitterent, ac se fugæ mãdarent. Cassiuellaunus, vt suprà demonstrauimus, omni spe deposita cõtentionis, dimissis amplioribus copijs millibus circiter IV. essedariorum * retentis, itinera nostra seruabat: paullulumq́ ex via excedebat, locisq́ impeditis, atq́ siluestribus sese occultabat: atq́ ijs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atq́ homines ex agris in siluas compellebat: & cum eqitatus noster liberiùs, vastandi, prædandiq́ causa, se in * agros effunderet,*

Cæs. trans Thamesim hostes insequitur.

omnibus vijs notis ſemitiſq;, eſſedarios ex ſiluis emittebat; & cum magno periculo noſtrorum equitum, cum ijs confligebat; atque hoc metu latius * *vagari prohibebat. relinquebatur, vt neq; longius ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur, & tantum in agris vaſtandis, incendiiſq; faciendis hoſtibus noceretur, quantum labore, atq; itinere legionarij milites efficere poterant. interim Trinobantes prope firmiſſima earum regionum ciuitas, ex qua Mandubratius adoleſcens, Cæſaris fidem ſecutus ad eum in continentem Galliam venerat, cuius* * *pater Imanuentius in ea ciuitate regnum obtinuerat, interfectusque erat à Caſſiuellauno, ipſe fuga mortem vitauerat, legatos ad Cæſarem mittunt: polliceturq; ſeſe ei dedituros, & imperata facturos: petunt, vt Mandubratium ab iniuria Caſſiuellauni defendat, atq; in ciuitatē mittat, qui præſit, imperiumq; obtineat. his Cæſar imperat obſides XL. frumentumq; exercitui: Mandubratiumq; ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obſides ad numerum, frumentumq; miſerunt: Trinobantibus defenſis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, quæ Cenimagni, Segontiaci, Ancalites,* * *Bibroci, Caſſi, legationibus miſſis ſeſe Cæſari* * *dediderunt. ab his cognoſcit, nō longe ex eo loco opidum Caſſiuellauni abeſſe,*

116 *eſſe, ſiluis, paludibuſq; munitū, quo ſatis † magnus hominum* * *pecoriſq; numerus conuenerit.*

opidum

Trinobantes auxiliū cōtra Caſ. ſiuellaunū petunt.

opidum autẽ Britanni vocant, cum siluas impeditas vallo, atq; fossa munierunt, quò incursionis hostiũ vitandæ causa conuenire consueuerunt. eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura, atq; opere munitum: tamen hunc duabus * ex partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati, militum nostrorum impetũ non tulerunt; seseq; ex alia parte opidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecorum repertus: multiq; in fuga sunt comprehensi, atq; interfecti. Dum hæc in his locis gerũtur, Cassiuellaunus ad Cantium quod esse ad mare suprà demonstrauimus, quib. regionibus IV. regès præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit: atque his imperat, vt coactis omnibus copijs, castra naualia de improuiso adoriantur, atque oppugnent. hi cum ad castra venissent, nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiuellaunus, hoc prælio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. * Cæsar, † cum statuisset hiemare in continente, propter repentinos Galliæ motus, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: & * quid in annos singulos vectigalis populo R. Britãnia penderet, constituit. interdicit atq; imperat

Cassiuellauni opidum Cæs. expugnat.

117

D. *Cassiuellauno, ne Mandubratio, neu Trinoban-*
Eo subacto Britāniaque pacata, in Galliam cum exercitu redit. *tibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectas. his deductis, quod & captiuorum magnum numerum habebat, & nonnulla tempestate deperierāt naues, duobus commeatibus exercitum * reportare constituit. ac sic accidit, vt ex tanto nauiū numero, tot nauigationibus, neq; hoc, neq; superiore anno vlla omnino nauis, quæ milites portaret, desideraretur. at * ex ijs, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat, numero LX. perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes * reijcerentur. quas cum aliquandiu Cæsar frustra exspectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat, necessario angustiùs milites collocauit: ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita cum soluisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesq; incolumes naues perduxit. subductis nauibus, conciliòq; Gallorū*
118 *† Samarobrinæ peracto, quod eo anno frumen-*
Conciliū peragit. *tum in Gallia, propter siccitates angustiùs prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesq; in plu-*
Legiones in hiberna distribuit. *res ciuitates distribuere: ex quibus vnā in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Neruios, Q. Ciceroni; tertiam in Essuos, L. Roscio; quartam in Rhemis, cum T. Labieno, in*

confi-

*confinio Treuirorum, hiemare iussit: tres in Bel-
gio collocauit: his M. Crassum quæstorem, & L.
Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos,
præfecit: vnam legionem, quam proxime trans
Padum conscripserat, & cohortes V. in Eburo-
nes, quorum pars maxima est inter Mosam, &
Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Cati-
uulci erant, misit. his militibus Q. Titurium Sa-
binum, & L. Aurunculeium Cottam, legatos
præesse iussit. Ad hunc modum distributis legio-
nibus, facillime inopiæ frumentari sese mederi
posse existimauit. atque harum tamen omnium
legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio
in pacatissimam, & quietissimam partem du-
cendam dederat) millibus passuum C. contine-
bantur. ipse interea, quoad legiones collocasset,
munitaq; hiberna cognouisset, in Gallia morari
constituit. Erat in Carnutibus summo loco na-* Carnutū
tus Tasgetius; cuius maiores in sua ciuitate re- motus se-
gnum obtinuerant. huic Cæsar, pro eius virtute, dat.
*atque in se beneuolentia, quod in omnibus bellis
singulari eius opera fuerat vsus, maiorum lo-
cum restituerat. tertium iam hunc annum re-
gnantem, † inimici palam, multis etiam ex ci-* 119
*uitate auctoribus, interfecerunt. defertur ea res
ad Cæsarem. ille veritus quod ad plures * res
pertinebat, ne ciuitas eorum * impulsu deficeret,
L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in
Carnutes proficisci iubet, ibiq; hiemare; † quo-* 120

rum opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos cõprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis, quæstoribusque, quibus legiones trãsdiderat, certior factus est, in hiberna peruentum, locumque hibernis esse munitum. diebus circiter XV. quibus in hiberna * ventum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortũ est ab Ambiorige, & Catiuulco: qui cum ad fines regni sui Sabino, Cottæque præstò fuissent, * frumentumque in hiberna comportauissent, Induciomari, Treuiri nuncijs impulsi, suos concitauerunt, subitoq; oppressis lignatoribus, magna

Galli plæ-rique ab Ro. deficiunt.

121 manu † ad castra oppugnanda venerunt. cum celeriter nostri arma cepissent, vallumq; adscendissent; atq; vna ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamauerunt, vti aliqui ex nostris ad colloquiuum prodirent; habere sese quæ de re communi dicere vellent; * quibus controuersias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi causa † C. Carpineius, eques Romanus,

122 familiaris Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante, missu Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare cõsueuerat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: Sese pro Cæsaris „ in se beneficijs plurimum ei confiteri debere, quod „ eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset; * quodque

Ambiorigis dolus. Oratio.

ei &

ei & filius, & fratris filius ab Cæsare remissi es-
sent, quos Aduatici, obsidum numero missos, a-
pud se in seruitute, & catenis tenuissent: neq; id
quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut iu-
dicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu ciuita-
tis: suaq; esse eiusmodi imperia, vt non minus
haberet in se iuris multitudo, quam ipse in mul-
titudinem: ciuitati porro hanc fuisse belli cau-
sam, quod repentinæ Gallorum coniurationi re-
sistere non potuerit: id se facile ex humilitate sua
probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum,
vt suis copijs populum R. se superare posse confi-
dat: sed esse Galliæ commune consilium, omni-
bus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictũ
diem, ne qua legio alteri legioni † subsidio veni- 123
re posset: non facile Gallos Gallus negare potuisse;
præsertim cum de recuperanda communi liber-
tate consilium initum videretur: quibus quo-
niam pro pietate satisfecerit, habere se nunc ra-
tionem officij pro beneficijs Cæsaris, monere, orare
Titurium pro hospicio, vt suæ, ac militum saluti
consulat: magnam manum Germanorum con-
ductam Rhenum transisse, hanc affore biduo;
ipsorum esse consilium, velint ne prius, quam fi-
nitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut
ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere, quo-
rum alter millia passuum circiter L. alter paullo
amplius † ab ijs absit: illud se polliceri, & iureiu- 124
rando confirmare, tutum se iter per * fines suos

" daturum; quod cum faciat, & ciuitati sese con-
" sulere, quod hibernis leuetur, & Cæsari pro eius
" meritis gratiam referre. Hac oratione habita, discedit Ambiorix. Carpineius, & Iunius, qui audierant, ad legatos deferunt. illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximeq; hac re permouebantur, quod ciuitatem ignobilem, atq; humilem Eburonum, sua sponte populo R. bellum facere ausam, vix erat credendum. itaq; ad cõcilium rem deferunt: magnaque inter eos ex his tot causis controuersia orta est. L. Aurunculeius

Diuersa Q. Titurij & L. Aurunculeij consilia.

compluresq; tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum, neque ex hibernis iniussu Cæsaris discedendum, existimabant: quanta suis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebãt: rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis vltrò vulneribus illatis, fortissime sustinuerint: re frumentaria non premi: interea & ex proximis hibernis, & à Cæsare conuentura subsidia: postremo, quid esse leuius, aut turpius, quam auctore hoste, de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius, sero facturos clamitabat. cum maiores manus hostium, adiunctis Germanis conuenissent; aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum; breuem consulendi esse occasionem; Cæsarem arbitrari profectum in Italiam, neq; aliter Carnutes in-

tes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta * eum contemptione nostri ad castra venturos esse; non hostem auctorem, sed rem spectare; subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Arioiusti mortem, & superiores nostras victorias; ardere Galliam, tot contumeliis acceptis, sub populi R. imperium redactam, superiore gloria rei militaris exstincta; postremò, quis hoc sibi persuaderet, sine certa re, Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? suam sententiam in vtramque partem esse tutam: si * nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, vnam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in * vtramq; partem habita disputatione, cum à Cotta, primisq; ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, & id clariore voce, vt magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui grauissime ex vobis mortis periculo terrear: * hi sapienter, si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcēt: qui si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis cōiuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant. * nec reiecti, & relegati longe ab ceteris, aut ferro, aut fame intereant. Con-

*surgitur ex consilio: comprehendunt vtrumque, & orant, ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo vnum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini: pronunciatur, prima luce ituros: consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secũ portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, & languore militum, & vigiliis periculum augeatur. prima luce sic ex castris proficiscuntur, vt quibus esset persuasum, non ab hoste, * sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnisq; impedimentis. At hostes posteaquam ex nocturno fremitu, vigiliisq; de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis, bipartito in siluis, opportuno, atq; occulto loco, à millib. passuum circiter II. Romanorum aduentum exspectabant: & cum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex vtraque parte eius vallis subito sese ostenderunt; nouissimosq; premere, & primos prohibere adscensu, atq; * iniquissimo nostris loco prælium committere cœperunt. tum demum Titurius, vti qui nihil ante * prouidisset, trepi-*

Sabini sententia obtinet.

Ro. castris egressi in itinere inuaduntur à Gallis.

*trepidare, & concursare, cohortesq; disponere:
hæc tamen ipsa timide, atque vt eum omnia de-
ficere viderentur: quod plerumq; ijs accidere cõ-
sueuit, qui in ipso negotio consilium capere co-
gũtur. at Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere
accidere, atque ob eam causam profectionis au-
ctor non fuisset, nulla in re communi saluti de-
erat, & in appellandis cohortandisq; militibus,
Imperatoris, & in pugna militis officia præsta-
bat: cumq; propter longitudinem agminis * mi-
nus facile per se omnia obire, & quid quoquo
loco faciendum esset, † prouidere possent, iusse-* 125
*runt pronũciari, vt impedimenta relinquerent,
atq; in orbem consisterent: quod consilium etsi
in eiusmodi casu reprehendendum non est; tamen
incommode accidit: nam & nostris militibus
spem minuit, & hostes ad pugnandum alacrio-
res efficit, quod non sine summo timore, & de-
speratione id factũ videbatur. præterea accidit,
quod fieri necesse erat, vt vulgò milites ab signis
discederent, quæque quisque eorum * carissima
haberet, ab impedimentis petere, atque arripere
properaret, * & clamore, ac fletu omnia comple-
rentur. At Barbaris consilium non defuit: nam
duces eorum tota acie pronunciari iusserunt, ne
quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atq;
illis reseruari, quæcumq; Romani reliquissent: p-
inde omnia in victoria posita * existimarẽt. erant
& virtute, † & numero pugnandi pares nostri:* 126

Vehemens diuturnaque pugna.

*tametsi à duce, & à fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, & quoties quaeque cohors * procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. qua re animaduersa, Ambiorix pronunciari iubet, vt procul tela coniiciant, neu propius accedant: & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate armorum & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes, insequantur. quo praecepto ab iis diligentissime obseruato, cum quepiã cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. rursus cum in eum locum, vnde erant egressi, reuerti cœperant, & ab iis qui cesserant, & ab iis qui proximi steterant, circumueniebantur: sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine conie-*

127 *cta tela † à confertis vitari poterant. tamen tam multis incõmodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant, & magna parte diei consumta, cum à prima luce ad horam IIX. pugnaretur, nihil quod ipsis esset indignum, committebant.*

128 *tum † T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti, & magnae auctoritatis, vtrumque femur tragula transiicitur. Q. Lucanius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur.*

ficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes, ordinesque adhortans, in aduersum os funda vulneratur. his rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum vt sibi militibusque pareat. ille appellatus, respondit: si velit secum colloqui, licere; sperare, à multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri; inq́; eam rem se, suamq́; fidem interponere. ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna vt excedant, & cum Ambiorige
vna colloquantur, * † sperare se ab eo suam, ac 129
militum salutem impetrari posse. Cotta, se ad* armatum hostem iturum negat, atq; in eo perseuerat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet: & cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abijcere, imperata facit: suisq́; vt idem faciant, imperat. interim, dum de conditionib. inter se agunt, longiorq́; consulto de Ambiorige instituitur sermo, paullatim circumuentus interficitur. tum vero, suo more, victoriam conclamant, atq; vlulatum tollunt; impetuq́; in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui se in castra recipiunt, vnde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur,

Cæsi legati cum omnibus fere copijs.

*aquilam intra vallum proiecit; ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. * alij ægre ad noctẽ oppugnationem sustinent: noctu ad vnũ omnes, desperata salute, seipsi interficiunt. pauci ex prælio elapsi, incertis itineribus per siluas ad T. Labienum legatum in hiberna perueniũt; atq; eum de rebus gestis certiorem faciunt. Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius * regno finitimi, proficiscitur; neq; diem, neq; noctem intermittit; peditatumq; se subsequi iubet. re demonstrata, Aduaticisq; concitatis, postero die in Neruios peruenit: hortaturq;, ne sui in perpetuum liberandi, atq; vlciscendi Romanos, pro ijs quas acceperint iniuriis, occasionem dimittant. interfectos esse legatos duos, magnamq; partem exercitus interijsse, demonstrat; nihil esse negotij, subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: se ad eam rem profitetur adiutorem. facile hac oratione Neruiis persuadet. itaque confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt, & de improuiso ad Ciceronis hiberna aduolant, nõdum ad eum fama de Titurij morte perlata. * Huic quoq; accidit, quod fuit necesse, vt nonnulli milites, qui lignationis, munitionisq; causa, in siluas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. his circumuentis, magna manus*

P. Victor Ambiorix Q. Cicer. castra oppugnatum proficiscitur.

Ebure-

*Eburones, Aduatici, Neruij, atq; horum omniũ socij, & clientes, legionẽ oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebãt; atq; hanc adepti victoriã, in perpetuum se fore victores confidebant. Mittũtur ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. obsessis omnib. viis missi intercipiũtur. noctu ex ea materia, quã munitionis causa comportauerant, * turres CXX. excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi videbantur, perficiũtur. hostes postero die, multo maioribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. à nostris eadẽ ratione, qua pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborẽ intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. quæcumq; ad proximi diei oppugnationẽ opus sunt, noctu comparãtur. multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur; pinnæ, loricæq; ex cratibus attexuntur. ipse Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat: vt vltro militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur. Tunc duces, principésq; Neruiorum, qui aliquẽ sermonis aditum, causámq; amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicũt. facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Ti-*

Sed frustra.

Ob Ciceronis diligentiam.

Quem etiam frustra dolo aggrediūtur.

*turio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorumq́; hiberna oppugnari. addunt etiam de Sabini morte: Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ causa; * errare eos dicunt, si quidquam ab ijs præsidij sperent, qui suis rebus diffidant; sese * tamen scire hoc esse in Ciceronem, populumq́; R. animo, vt nihil, nisi hiberna recusent, atque hanc inueterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, & in quascumque partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad hæc, vnum modo respondit:*

Responsum Ciceronis.

*Non esse consuetudinē populi R. * vllam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere velint, se adiutore vtantur, legatosq́; ad Cæsarem mittant: sperare se, pro eius iustitia, quæ petierint impetraturos. ab hac spe repulsi Neruij, vallo pedum XI. & fossa pedum XV. hiberna cingunt.*

Hibernorum Cic. obsidio.

*hæc superiorum annorum consuetudine à nostris cognouerant; & * quosdā de exercitu nacti captiuos, ab his docebātur. sed nulla his ferramentorū copia, quæ esset ad hunc*
130 *vsum idonea, † gladijs cespites circūcidere, manibus * sagulisq́; terram exhaurire cogebantur. qua quidem ex re hominum multitudo cognosci*
131 *potuit. † nam minus horis III. * decem millium passuum circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli falces, testudinesq́; quas ijdem captiui docuerāt, pa-*

rare

*vare, ac facere cœperunt. septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, feruentes fusili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tecta, * iacere cœperunt. hæ celeriter ignem comprehenderunt, & venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. hostes maximo clamore * insecuti, quasi parta iam atque explorata victoria, turres, testudinesq; agere, & scalis vallum adscendere cœperunt. at tanta militum virtus, atq; ea præsentia animi fuit, vt cum * vndiq; flamma torrerentur, maximaq; telorum multitudine premerentur, suaq; omnia impedimenta, atq; omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed pene ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeq; pugnarent. hic dies nostris longe grauissimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum, vt eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atq; interficerentur; vt se sub ipso vallo constipauerant, recessumq; primis vltimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, & quodã loco turri adacta, & contingente vallum III. cohortis centuriones ex eo quo stabant loco recesserunt, suosq; omnes remouerunt; nutu vocibusq; hostes, si introire vellent, vocare cœperunt, quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq; succensa est. erant in ea* Oppugnatio.

Pulsionis & Vareni centurionum insigne facinus.

legione fortissimi viri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulsio, & L. Varenus. ij perpetuas controuersias inter se habebant, * vter alteri anteferretur, omnibusq; annis de loco summis simultatibus contendebāt. ex ijs Pulsio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? * aut quem locū probandæ virtutis tuæ exspectas? hic dies, hic dies de nostris controuersiis * iudicabit. Hæc * cū dixisset, procedit extra munitiones, & quæ pars hostium confertissima visa est, in eam erumpit. ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed omnium veritus existimationē, subsequitur, mediocri spatio relicto, Pulsio pilū in hostes mittit, atq; vnū ex multitudine procurrentem transiicit, * quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum vniuersi tela coniiciunt, neq; dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulsioni, & verutum in balteo defigitur. auertit * hic casus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumq; hostes circumsistunt. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. ad hunc se confestim à Pulsione omnis multitudo conuertit. illum veruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio cominus rem gerit, atque vno interfecto, reliquos paullum propellit. dum cupidius instat, in locum inferiorem deiectus concidit. huic rursus circumuento fert subsidium*

sidium Pulsio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione, & certamen vtrumq; versauit, vt alter alteri inimicus, auxilio salutiq; esset; neq; dijudicari posset, vter vtri virtute anteferendus videretur. quanto erat in dies grauior, atque asperior oppugnatio, & maxime, quod magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat, tanto crebriores litteræ, nuncijq; ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa, in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. erat * vnus intus Neruius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamq; ei fidem præstiterat. * hic seruo spe libertatis, magnisq; persuadet præmiis, vt litteras ad Cæsarem deferat. has ille in iaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos sine vlla suspicione versatus, ad Cæsarem peruenit, ab eo de periculo Ciceronis, legionisq; cognoscit. Cæsar, acceptis litteris circiter hora XI. diei, statim nuncium in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia passuum XXV. iubet media nocte legionem proficisci, celeriterq; ad se venire. exijt cum nuncio Crassus. alterum ad C. Fabium legatũ mittit, vt in Atrebatium fines legionẽ adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. scribit * Labieno, si Reip. commodo facere posset,

Auxilium imploratũ per literas nunciosq; à Cæs.

cum legione ad fines Neruiorum veniat: reliquam partem exercitus, quòd paullo aberat longiùs, non putat exspectandam: equites circiter C.D. ex proximis hibernis cogit. hora circiter III. ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. eo die millia passuum XX. progreditur. Crassum Samabrobrinæ præficit, legionemq́ue ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publicas, frumentumq́ue omne, quod eò tolerandæ hiemis causa duxerat, relinquebat. Fabius, vt imperatum erat, non ita multum moratus in itinere, cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortum cognita, cum omnes ad eum Treuirorum copiæ venissent, veritus si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, vt hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret, litteras Cæsari remittit, quãto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes peditatus, equitatusq́ue copias Treuirorum III. millia passuum longe ab suis castris consedisse. Cæsar consilio eius probato, etsi opinione III. legionum deiectus, ad II. redierat, tamen vnum communis salutis auxilium in celeritate ponebat: venit magnis itineribus in Neruiorum fines: ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoq́ue in periculo res sit. tum quidam ex equitibus Gallis magnis præmijs persuadet,

Is collectis copijs propere aduolat.

suadet, vti ad Ciceronem epistolã deferat. hanc Græcis conscriptam litteris mittit; ne intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscãtur: si adire non possit, monet vt tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abijciat. in litteris scribit, se cum legionibus profectum celeriter affore: hortatur vt pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, vt erat præceptum, tragulam mittit. hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animaduersa, tertio die à quodam milite cõspicitur; dempta ad Ciceronem defertur. ille perlectam in conuentu militum recitat, maximaq; omnes lætitia afficit. tum fumi incendiorum procul videbantur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarẽ omnibus copijs contendunt. eæ erant armatorum circiter millia IX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem suprà demonstrauimus, repetit, qui litteras ad Cæsarem deferat: hũc admonet, iter caute, diligenterq; faciat; perscribit in litteris, hostes ab se discessisse, omnemq; ad eum multitudinem conuertisse. quibus litteris circiter media nocte, Cæsar, allatis, suos facit certiores, eosque ad dimicandum animo confirmat. postero die luce prima mouet castra, et circiter millia passuum IV. progressus, trans vallem magnam, & riuum, hostium multitudinem

Strategema.

G. Galli obsidionẽ relinquunt.

conspicatur. erat magni periculi res, cum * tātis copiis iniquo loco dimicare: tamē quoniā liberatum obsidione Ciceronē sciebat, æquo animo remittendum de celeritate existimabat. cōsedit, & quàm æquissimo loco potest, castra communit: atq; hæc etsi erant exigua, per se vix hominum millium VII. præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest cōtrahit, eo consilio, vt in summam contemptionem hostibus veniat. interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat quo commodissime itinere vallem trāsire posset. eo die paruulis equestrib. præliis ad aquam factis, vtriq; sese suo loco continent; Galli quod ampliores copias, quæ nondum conuenerāt, exspectabant; Cæsar si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, citra vallem vt pro castris prælio contenderet; si id efficere non posset, vt exploratis itineribus, minore cum periculo vallem riuumq; trāsiret. prima luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumq; cum nostris equitibus committit. Cæsar consulto equites cedere, seq; in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasq; obstrui, atq; in ijs administrandis reb. quàm maxime concursari, & cum simulatione agi timoris iubet. quibus omnibus rebus hostes inuitati, copias transducunt, aciemq; iniquo loco constituunt: nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt, & telaq.

Et ad Cæsarem cōuersi cæduntur.

*tela intra munitionem ex omnib. partibus coniiciunt; praeconibusq; circummissis, pronunciari iubent, seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horam III. ad se transire, sine periculo licere. post id tempus non fore potestatem. ac sic nostros contempserunt: vt obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, * quod ea non posse introrumpere videbantur, alij vallum manu scindere, alij fossas complere inciperent. tunc Caesar omnibus portis eruptione facta, equitatuq; emisso, celeriter hostes dat in fugam, sic vt omnino pugnandi causa resisteret nemo: magnumq; ex his numerũ occidit, atq; omnes armis exsuit. longius prosequi veritus, quod silua paludesq; intercedebant: neq; etiam paruulo detrimento illum locum relinqui videbat: omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem peruenit. institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur: legione producta, cognoscit non decimum quemq; esse relictum militem sine vulnere. ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo, & † quanta virtute, sint res administratae: Ciceronem pro eius merito, legionemq; collaudat: centuriones sigillatim, tribunosque mil. appellat: quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognouerat: de casu Sabini, & Cottae, certius ex captiuis cognoscit: postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, & confirmat: quod*

132 Ciceronẽ legionemque collaudat solaturque Caesar.

detrimentum culpa, & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet; quod beneficio deorum immortalium, & virtute eorum expiato incommodo, † neq; hostibus diutina lætitia, neq; ipsis longior dolor relinquatur. interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur; vt cum ab hibernis Ciceronis millia passuum L. abesset, eóq; post horam IX. diei Cæsar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo clamore significatio victoriæ, gratulatióq; ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq́; omnes in Treuiros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna: ipse cum III. legionibus circum Samarobrinam trinis hibernis hiemare constituit; & quod tanti motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decreuit. nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ ciuitates de bello consultabant; nuncios, legationesque in omnes partes dimittebant; & quid reliqui consilij caperent, atque vnde initium belli fieret, explorabant; nocturnaq́; in locis desertis * consilia habebãt: neq; vllum totius hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Cæsaris, quin aliquem de conciliis, & motu Gallorum nuncium acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legioni

133

Secretæ Gallorum cõiurationes.

XIII.

XIII. præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causa conuenisse. neque longius millia passuum IIX. ab hibernis suis abfuisse. sed nuncio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeò vt fugæ similis discessus videretur. At Cæsar, principibus cuiusque ciuitatis ad se vocatis, aliâs territando, cum se scire, quæ fierent denunciaret; aliâs cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit: tamen Senones, quæ est ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico concilio conati, cum ille præsensisset, ac profugisset, vsque ad fines insecuti; regno domoque expulerunt, & missis ad Cæsarem satisfaciundi causa legatis, cum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt. tantum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnium voluntatis commutationem attulit, vt præter Æduos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere, ac perpetua erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis, nulla fere fuerit ciuitas non suspecta nobis. idque adeo haud scio, mirandum ne sit, cum * compluribus aliis de causis, tum maxime,*

M. Senonum præcipue.

quod qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, * *vt populi R. imperia perferrent, grauissime dolebant.*
Et Treuirorum. *Treuiri vero, atque Induciomarus, totius hiemis, nullum tempus intermiserũt, quin trans Rhenum legatos mitterent; ciuitates sollicitarent; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem, neque tamen vlli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, vt Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariouisti bello, & Tenchtherorum transitu: non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Induciomarus, nihilo minus copias cogere,* † *exercere, à finitimis equos parare, exsules, damnatosq; Gallia magnis præmijs ad se allicere cœpit; ac tantam sibi iam ijs rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, vt vndiq; ad eum legationes concurrerent; gratiam, atq; amicitiã publice, priuatimq; peterent. vbi intellexit vltrò ad se veniri: altera ex parte Senones, Carnutesq; conscientia facinoris instigari; altera Neruios, Aduaticosq; bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore. si ex finibus suis progredi cœpisset, armatum concilium indicit. hoc more Gallorum est initium belli, quo lege communi, omnes puberes armati conuenire coguntur; & qui ex ijs* * *nouissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio*

134

*cilio Cingetorigem alterius principem factionis, generum suũ, quem suprà demonstrauimus Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse, hostem iudicandum curat; bonaq; eius * publicat. his rebus confectis, in concilio pronunciat, accersitum se à Senonibus, & Carnutibus, alijsq; compluribus Galliæ ciuitatibus, huc iter facturũ per fines Rhemorũ, eorumq; agros populaturum; ac prius quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæq; fieri velit, præcipit. Labienus, cum & loci natura, † & manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; * sed ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. itaque à Cingetorige, atq; eius propinquis oratione Inducionari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas ciuitates, equitesq; vndiq; conuocat. ijs certam diem conueniendi dicit. interim prope quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris eius vagabatur, aliâs vt situm castrorum cognosceret, aliâs colloquendi, aut territandi causa. equites plerumque omnes tela intra vallum conijciebant. Labienus suos intra munitiones continebat: timorisq; opinionẽ, quibuscumq; poterat rebus, augebat. cũ maiore in dies cõtemptione Induciomarus ad castra accederet, nocte vna intromissis equitibus, omniũ finitimarum ciuitatũ, quos accersendos curauerat, tãta diligẽtia omnes suos custodiis intra castra cõtinuit, vt*

(margin, beside "natura, † & manu munitissimis castris sese"): 135

(margin, beside "certam diem … cognosceret"): Treuiri castra Labieni oppugnant.

nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treuiro' perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit; atq; ibi magnam partem diei consumit, equites tela conijciunt, & magna contumelia verborum nostros ad pugnam euocant. nullo à nostris dato responso, vbi visum est, sub vesperum dispersi, ac dissipati discedunt.

Strategema.

subitò Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit, atque interdicit, perterritis hostibus, atq; in fugam coniectis, quod fore sicut accidit, videbat, omnes vnum peterent Induciomarum, neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectũ videret, quod mora reliquorum, illum spatium nactum, effugere nolebat; magna proponit ijs qui occiderent præmia: summittit cohortes equitibus subsidio.

Induciomari interitus.

comprobat hominis consilium fortuna, & cum vnum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Induciomarus interficitur, caputq; eius refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt consectantur, atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Nerniorum quæ conuenerant, copiæ discedunt, paulloq; habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

C. IVLII

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Gallico,

LIBER VI.

A. Cæſ. maiorem Galliæ motum præuidens, copias adauget. B. Subitoque ſubactis Neruijs & Senonibus ac Carnutibus in deditionem acceptis, Menapios debellat. C. interea Treuiros T. Labienus. D. Cæſ. ſecundo Rhenum tranſit. E. Interſeritur digreſſio qua Germanorum collatio fit cum Gallis, primoque horum deſcribuntur mores conſuetudineſque. F. Deinde Germanorum. G. Cæſ. ad Eburones, fruſtra tentatis Sueuis, cõuertitur. H. At dum per eorum agros late vagatur, Sicambri, non ſine cæde Romanorum caſtra adoriuntur. I. Iis tamen non expugnatis, domum reuertuntur. K. Cæſar vaſtatis Eburonum agris, concilioq; peracto, in Italiam ad agendos conuentus proficiſcitur.

Anno V.C. 701. Ante Christum 51.



VLTIS de causis Cæsar maiorem Galliæ motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, C. Sextiũ, legatos, delectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad vrbem cum imperio Reip. causa maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ existimans, tantas videri Italiæ facultates, vt si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore * sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copijs posset. quod cum Pompeius & Reip. & amicitiæ tribuisset, celeriter confecto per suos delectu, III. ante exactam hiemem & constitutis, & adductis legionibus, duplicatoq; earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate, & copiis docuit, quid populi R. disciplina, atq; opes possent. Interfecto Inducio maro, vt docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperium defertur. † illi finitimos atq; Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri non desistunt. cum ab proximis impetrare non possent, vlteriores tentant, * inuentis nonnullis ciuitatibus, iureiurando inter se confirmant: obsidibusq; de pecunia cauent: Ambiorigem sibi societate, & fœdere adiungunt. Quibus reb. cognitis, Cæsar cum vndiq; bellum parari videret, Neruios, Aduati-

A. Cæs. copias adauget.

Galliæ motus ingens.

136

Aduaticos, ac Menapios, adiunctis Cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus, finitimisq; ciuitatibus consilia communicare, à Treuiris Germanos crebris legationibus sollicitare; maturius sibi de bello cogitandum putauit. Itaq; nondum hieme confecta, proximis IV. legionibus coactis, de improuiso in fines Neruiorum contendit; & prius quàm illi aut cõuenire; aut profugere possent, magno pecoris atq; hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, vastatisq; agris, in deditionem venire, atq; obsides sibi dare coegit eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ primo vere, vt instituerat indicto, cum reliqui, præter Senones, Carnutes, Treuirosq; venissent, initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, vt omnia postponere videretur, concilium in Lutetiam Parisiorum transfert. confines erant hi Senonibus, ciuitatemq; patrũ memoriâ coniunxerant, sed ab hoc concilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisq; itinerib. eò peruenit. cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius cõsilij fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire: conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur: necessariò sententia desistunt, legatosq;, deprecandi causa, ad Cæsarem mittũt: adeunt per Æ-

B. Neruiorũ deditio.

Conciliũ. Senones aggreditur Cæs.

*dues, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. li-
benter Cæsar petentibus Æduis dat veniam: ex-
cusationemq́; accipit: quod æstiuum tempus in-
stantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur.*
Ij cum Car *Obsidibus impetratis C. hos Æduis custodien-*
nutibus *dos tradit: eodẽ Carnutes legatos, obsidesq́; mit-*
sese dedũt. *tunt, vsi deprecatoribus Rhemis, quorum erant
in clientela: eadem ferunt responsa. peragit con-
cilium Cæsar, equitesq́; imperat ciuitatibus. hac
parte Galliæ pacata, totus & mente, & animo
in bellum Treuirorum, & Ambiorigis insistit:
Cauarinum cum equitatu Senonum secum pro-*
137 *ficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, †
aut ex eo, quod metuerat odio ciuitatis motus
exsistat. his rebus constitutis, quod pro explorato
habebat Ambiorigem prælio non esse concertatu-
rum, reliqua eius consilia animo circumspicie-*
Menapij. *bat. erant Menapij propinqui Eburonum fini-
bus, perpetuis paludibus siluisq́; muniti, qui vni
ex Gallia, de pace ad Cæsarem legatos numquam
miserant. cum iis esse hospitium Ambiorigi scie-
bat: item per Treuiros venisse Germanos in ami-
citiam cognouerat. hæc prius illi detrahenda au-
xilia existimabat, quam ipsum bello lacessendum
ne desperata salute, aut se in Menapios abderet,
aut cum Transrhenanis congredi cogeretur. hoc
inito consilio, totius exercitus impedimenta ad
Labienum in Treuiros mittit, duasq́; legiones ad
eum proficisci iubet: ipse cum legionib. expeditis*

*V. in Menapios proficiſcitur. illi nulla coacta manu, loci præſidio freti, in ſiluas paludesq; confugiunt; ſuaq́; eodem conferunt. Cæſar partitis copiis cum C. Fabio legato, & M. Craſſo quæſtore, celeriterq́; effectis pontibus, adijt * tripartitò ædificia, vicoſq́; incendit, magno pecoris, atq; hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapij, legatos ad eum, pacis petendæ cauſa mittunt. ille obſidibus acceptis, hoſtium ſe habiturum numero confirmat, ſi aut Ambiorigem, aut eius legatos finibus ſuis recepiſſet. his confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, cuſtodis loco in Menapijs relinquit; ipſe in Treuiros proficiſcitur. Dum hæc à Cæſare geruntur, Treuiri magnis coactis peditatus equitatusq́; copijs, Labienum cum vna legione, quæ in eorum finibus hiemauerat, adoriri parabant. iamq́; ab eo non longius bidui via aberant, cum duas veniſſe legiones miſſu Cæſaris cognoſcunt. poſitis caſtris à millibus paſſuum XV. auxilia Germanorum exſpectare conſtituunt. Labienus, hoſtium cognito conſilio, ſperans temeritate eorum fore aliquã dimicandi facultatem, V. cohortiũ præſidio impedimentis relicto, cum XXV. cohortibus magnoq́; equitatu, contra hoſtem proficiſcitur; & ∞ paſſuum intermiſſo ſpatio, caſtra communit. Erat inter Labienum, atq; hoſtem, difficili tranſitu flumen, ripisq; præruptis. hoc neq; ipſe tranſire habebat in animo, neq; hoſtes tranſitu-*

8. Cæſari ſeſe dedunt.

Res ab Labieno cum Treuiris geſtæ.

ros existimabat. augebatur auxiliorum quotidie

Strategema 1.

spes. * loquitur in concilio palam; quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas, exercitusq; fortunas in dubium non deuocaturum, & postero die prima luce castra moturum. celeriter hæc ad hostes deferuntur, vt ex magno Gallorũ equitatus numero nõnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu tribunis mil. primisq; ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit proponit, & quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu, & tumultu, quam populi R. fert consuetudo, castra moueri iubet. his rebus fugæ similem profectionem efficit. hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur. vix agmen nouissimum extra munitiones processerat; cum Galli cohortati inter se, ne speratã prædam ex manibus dimitterent, longum esse perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare, neq; suam pati dignitatem, vt tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem atq; impeditam adoriri non audeant, flumen transire, & iniquo loco prælium committere non dubitãt.

Strategema 2.

quæ fore suspicatus Labienus, vt omnes citra flumen eliceret, eadem vsus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum præmissis paullum impedimentis, atq; in tumulo quodam collocatis;

Cohortatio militũ.

Habetis, inquit, milites, quam petistis facultatem: hostem * impedito, atq; iniquo loco tenetis: præ-

*tis: præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coràm cernere, existimate. simul signa ad hostem conuerti, aciemq; dirigi iubet: & paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes iaciunt. illi vbi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam coniecti, proximas siluas petiuerunt: * quos Labienus equitatu consectatus, magnonumero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus ciuitatẽ recipit. nam Germani, qui auxilio veniebant, recepta Treuirorum fuga, sese domum mum contulerũt. cum ijs propinqui Induciomari qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex ciuitate excessere. Cingetorigi quem ab initio permansisse in officio demonstrauimus, principatus, atq; imperium est traditum. Cæsar, postquã ex Menapiis in Treuiros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit. quarum erat altera, quod auxilia contra se Treuiris miserant: altera ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his constitutis rebus, paullum supra eum locum, quò antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus * efficitur: firmo in Treuiris præsidio ad pontem relicto, ne quis*

C. Treuiri prælio exuperantur.

Cingetorigi relata gratia.

D. Causæ ob quas Cæs. secundo Rhenum transiit.

Legati ab Vbijs missi.

ab ijs subito motus oriretur, reliquas copias equitatumq́ transducit. Vbij qui ante obsides dederant, atq; in deditionem venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt: qui doceant, neq; ex sua ciuitate auxilia in Treuiros missa, neque ab se fidem læsam: petunt, atq; orant, vt sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes

338 *pro nocentibus pœnas pendant. † si amplius obsidum vellet, dare pollicentur. cognita Cæsar causa reperit ab Sueuis auxilia missa esse, Vbiorum satisfactionem accepit: aditus, viasq́ in*

Indicium.

Sueuos perquirit. Interim, paucis post diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omnes in vnum locum copias cogere atque ijs nationibus quæ sub eorum sunt imperio, denunciare, vt auxilia, peditatus, equitatusq́ mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, vt pecora deducant, suaq; omnia ex agris in opida conferant, sperans, Barbaros, atq; imperitos homines, inopia cibariorum

Vbij vicinorũ proditores.

** adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. mandat vt crebros exploratores in Sueuos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. illi imperata faciunt, & *paucis diebus*

Strategema.

intermissis, referunt, Sueuos omnes, posteaquam certiores nuncij de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis, sociorumque copijs quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: siluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur

latur Bacenis, ac longe introrsus pertinere, & pro natiuo muro obiectam, Cheruscos à Sueuis, Sueuosq; à Cheruscis, iniurijs, incursionibusque prohibere: ad eius initium siluæ Sueuos aduentum Romanorum exspectare constituisse. Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienũ esse videtur de Galliæ, Germaniæq; moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In GALLIA non solum in omnibus ciuitatibus atque pagis, partibusque, sed pene etiam in singulis domibus factiones sunt: earumq; factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium, iudiciumq; summa omnium rerum, consiliorumque redeat. * idque eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. suos enim opprimi quisque, & circumueniri non patitur; neque aliter si faciat, vllam inter suos habet auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ; namque omnes ciuitates in duas partes diuisæ sunt. cum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. ij cum per se minus valerẽt, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos atque Ariouistum sibi * adiunxerant, eosq; ad se magnis iacturis, pollicitationibusq; perduxerant. prælijs vero compluribus factis secundis, atque omni ne-

E. Digressio.

Gallorum ritus moresq; peruersi.

*bilitate Æduorum interfecta. * tantum potentia antecesserant, vt magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent; obsidesq́ ab ijs principum filios acciperent; & publice iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij inituros, & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliaq́ totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi causa, Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. aduentu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, nouis per Cæsarem comparatis; quod ij qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore conditione, atq́ imperio æquiore se vti videbant, reliquis rebus eorum, gratia dignitateq́ amplificata, Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant; quos * quod adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ij qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur: ita & nouam, & repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, vt longe principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atque honore, genera sunt duo. nam plebs pene seruorum habetur loco, * quæ per se nihil * audet, & nulli adhibetur consilio. plerique*

1. Plebs.

eum

*cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. in hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant. religiones interpretantur; ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit; magnoque ij sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controuersiis, publicis, priuatisque constituunt; & si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hereditate, de finibus controuersia est, † ijdem decernunt; præmia, pœnasque constituunt: si quis aut priuatus, aut populus eorũ decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. hæc pœna apud eos est grauissima. quibus ita est interdictũ, ij numero impiorum, ac sceleratorum habentur; ab ijs omnes decedunt, aditũ eorum, sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque ijs petentib. ius redditur, neque honos vllus cõmunicatur. his autem omnibus Druidib. præest vnus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit; * at si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnumquam etiam de principatu armis contendunt. ij certo anni tempore in finib Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato. huc*

2. Nobilitas.

1. Druides.

139

Summus Druvvis.

Conuentus.

omnes vndique, qui controuersias habent conueniunt; eorumque iudicijs, decretisq; parent. Disciplina in Britannia reperta atq; inde in Galliam translata esse existimatur. & nunc qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illò, discendi causa proficiscuntur. Druides à bello abesse consueuerunt, neque tributa vnà cum reliquis pendũt, militia vacationem, omniumq; rerum habẽt immunitatem; tantis excitati præmijs, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & à propinquis parentibusq; mittuntur: magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. itaque nonnulli annos vicenos in disciplina permanent, neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis, priuatisque rationibus Græcis litteris vtantur. id mihi duabus de caussis instituisse videntur; quod neque in vulgus disciplinam efferri velint, neque eos, qui discunt, litteris confisos, minus memoriæ studere: quod fere plerisque accidit, vt præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. in primis hoc volunt persuadere, Non interire animas, sed ab alijs post mortem transire ad alios, atq; hoc maxime ad virtutem excitari putãt, metu mortis neglecto. multa præterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorũ immortalium vi, ac potestate disputant, & iuuentuti transdunt. Alterum genus est

Immunitas.

Disciplina.

Dogma præcipuũ.

2. Equites.

*est equitum. ij cum est vsus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris aduentum fere quotannis accidere solebat, vti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello versantur, atque eorum, vt quisque est genere, * copijsq; amplißimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesque habet. hanc vnam gratiam, potentiamque nouerunt. † Natio est om-* 140
*nium Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam causam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quiq; in prælijs, periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant aut se immolaturos vouent; * administrisq; ad ea sacrificia Druidibus vtũtur; quod pro vita hominis reddatur, † non posse deorum immortalium* 141
*numen placari arbitrantur; publiceq; eiusdem generis habent instituta sacrificia. alij immani magnitudine simulacra habẽt; quorum contexta viminibus membra viuis hominib. complent; quibus succensis, circumuenti flamma exanimantur homines. supplicia eorum, qui in furto, * aut latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi gratiora dijs immortalibus esse arbitrantur. sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. deum maxime Mercurium colunt; huius sunt plurima simulacra: hunc omnium inuentorem artium ferunt: hunc viarum, atq; itinerum ducem; hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturasq; habere vim maximam*

Superstitio.

*arbitrantur. post hunc, Apollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam. de his eandem fere, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Mineruam, operum, atque artificiorum initia transdere; Iouem, imperium cœlestium tenere; Martem, bella regere. huic, * cum prælio dimicare constituerunt, ea quæ bello ceperunt, plerumq; deuouent; quæ superauerint, animalia capta immolant; reliquasque res in vnum locum conferunt. multis in ciuitatibus harum rerum exstructos * cumulos locis consecratis conspicari licet. neque sæpe accidit, vt neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauissimumq; ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idq; ab Druidibus proditum dicunt. ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium finiunt; & dies natales, & mensium, & annorum initia sic obseruant, vt noctē dies subsequatur. in reliquis vitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleuerint, vt munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur; filiumq; in puerili ætate in publico, in conspectu patris assistere turpe ducunt. viri quantas pecunias ab vxorib. dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur;*

Origo Gallorum, indeque ortæ nonnullæ consuetudines.

fru-

fructusq́ꝫ seruantur. vter eorum vita superarit, ad eum pars vtriusqꝫ cum fructibus superiorum temporum peruenit. viri in vxores, sicuti in liberos, vitæ, necisq́ꝫ habent potestatem; & cum pater familiâs, illustriore loco natus decessit, eius propinqui conueniunt; & de morte, si res in suspicionem venit, de vxoribus in seruilem modum quæstionem habent; & si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumtuosa; omniaq́ꝫ, quæ viuis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia; ac paullo supra hanc memoriam, serui, & clientes, quos ab ijs dilectos esse constabat, † iustis 142 *funeribus confectis, vnà cremabantur. quæ ciuitates commodius suam Remp. administrare existimantur, habent legibus * sancitum, si quis quid de Rep. à finitimis rumore, aut fama acceperit, vti ad magistratum deferat, neue cum quo alio communicet: quod sæpe homines temerarios, atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex vsu iudicauerint, multitudini produnt. de Republica nisi per concilium loqui nõ conceditur. GERMANI multum ab hac consuetudine differunt. nam neque Druides habent, qui rebus diuinis præsint; neque sacrificijs student. deorũ numero eos solos ducunt, quos*

Y. Germanorum mores cum Gallicis collati.

*cernunt, & quorum opibus aperte iuuantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperũt. vita omnis in venationibus, atque in studijs rei militaris consistit: ab paruulis duritiei, ac labori student: qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: * hoc ali staturam, ali hoc vires: neruosque confirmari putant: intra annum vero XX. feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cuius rei nulla est occultatio, quod & promiscue in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut paruis rhenonum tegumentis vtuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non student; maiorq́; pars victus eorum in lacte, & caseo, & carne consistit, neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet; sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusq́; hominum, * qui vnà coierunt, quantum * eis, & quo loco visum est, attribuũt agri, atque anno pòst alio transire cogunt: eius rei multas afferunt causas; ne assidua consuetudine capti, studiũ belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresq́; humiliores possessionibus expellant; ne accuratius, ad frigera, atq; æstus vitandos ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas; qua ex re factiones, dissensionesq́; nascuntur, vt animi æquitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat. Ciuitatibus ma-*

maxima laus est. † *quam latissimis circum se vastatis finibus solitudines habere. hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. cum bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert: magistratus, qui ei bello præsint, vt vitæ, necisq; habeant potestatem, deliguntur. in pace nullus communis est magistratus, sed principes regionum, atq; pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasq; minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusq; ciuitatis fiunt. atq; ea iuuentutis exercenda, ac desidiæ* * *minuendæ causa fieri prædicant. atq; vbi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore,* * *qui sequi velint, profiteantur; consurgunt ij, qui & causam, & hominem probant, suumq; auxilium pollicentur: atque ab multitudine collaudantur: qui ex ijs secuti non sunt, in desertorum, ac proditorum numero ducuntur: omniumque rerum ijs postea fides abrogatur. hospites violare, fas non putant: qui quaq; de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent,* * *sanctosq; habent; ijs omnium domus patent, victus cõmunicatur. ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent,* * *& vltro bella inferrent ac propter hominũ multitudinem, agriq; inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea, quæ fertilissima sunt,*

134.

Latrociniorũ impunitas.

Coloniæ Gallicæ in Germaniã olim deductæ.

Germaniæ loca circum Hercyniam siluam, quã Eratostheni, & quibusdam Græcis fama notam
144 *esse video, quam illi Orciniam appellant* * † *vulgo Tectosages occuparunt, atq; ibi consederũt. quæ gens ad hoc tempus ijs sedibus se cõtinet, summamq́; habet iustitiæ, & bellicæ laudis opinionem. nunc,* * *quod in eadem inopia egestate,*
Mutatio. *patientiaq́; Germani permanent, eodem victu, & cultu corporis vtuntur: Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam, atq; vsus largitur; paullatim assuefacti superari, multisq́; victi prælijs, ne se quidem*
Hercynia silua. *ipsi cum illis virtute comparant. Huius Hercyniæ siluæ, quæ suprà demonstrata est, latitudo IX. dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neq; mensuras itinerum nouerunt. oritur ab Heluetiorum, & Nematum, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se flectit sinistrorsus, diuersis à flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. neq; quisquam est huius*
145 *Germaniæ,* † *qui se aut audisse, aut adisse ad initium eius siluæ dicat, cum dierum iter LX. pro-*
Ferarũ in ea degentiũ genera. *cesserit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa* * *non sint: ex quibus quæ maxime* *
Bos vnicornis. *differant ab ceteris, & memoria prodenda* * *videantur, hæc sunt. Est bos cerui figura: cuius à*

media

media frõte inter aures vnũ cornu exsistit excel-
sius, magisq; directũ his, quæ nobis notæ sunt cor-
nibus. † ab eius summo sicut palmæ, ramiq; late 146
diffunduntur. * eadem est feminæ, marisq; natu-
ra, * eadem forma, magnitudoq; cornuum. Sunt
item quæ appellantur Alces: harũ est consimilis Alces.
capris figura, & varietas pellium, sed magnitu-
dine paullo antecedunt: mutilæq; * sunt cornibus,
& crura sine nodis, articulisq; habent, neq; quie-
tis causa procumbunt; neq; si quo afflictæ casu
conciderunt, erigere sese, * aut subleuare possunt.
his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant,
atq; ita paullum modo * reclinatæ, quitem capi-
unt: quarum ex vestigijs * cum est animaduer-
sum à venatoribus, quò se recipere consueuerint,
omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut *
abscidunt arbores tantum, vt summa species ea-
rum stãtium relinquatur. huc cum se consuetu-
dine reclinauerint, infirmas arbores pondere af-
fligunt, atque vnà ipsæ concidunt. Tertium est
genus eorum, qui Vri appellantur. ij sunt magni- Vri.
tudine paullo infra elephantos; specie, & colore,
& figura tauri. magna vis * est eorum, & ma-
gna velocitas neque homini, neque feræ, quam *
conspexerunt, parcunt. hos studiose foueis captos
interficiunt. hoc se labore durant adolescentes,
atque hoc genere venationis exercent; & qui
plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum
cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt

laudem. sed assuescere ad homines, & mansuefieri, ne paruuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum boum cornibus differt. hæc studiose conquisita ab labris argento circumcludunt; atq; in amplissimis epulis pro poculis vtuntur. Cæsar postquam per Vbios exploratores comperit, Sueuos sese in siluas recepisse; inopiam frumenti veritus, quod, vt suprà demonstrauimus, minime omnes Germani agriculturæ student, cõstituit non progredi longius: sed ne omnino metum reditus sui Barbaris tolleret, atq; vt eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partẽ vltimam pontis, quæ ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum CC. rescindit; atq; in extremo ponte turrim tabulatorum IV. constituit, præsidiumq; cohortium XII. pontis tuendi causa ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. ei loco præsidioq; C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse cum maturescere frumenta inciperent, † ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam siluam, quæ est totius Galliæ maxima, atq; ab ripis Rheni, finibusq; Treuirorum ad Neruios pertinet, millibusq; amplius D. in longitudinem patet, L. Minucium Basilium cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit; monet, vt ignes fieri in castris prohibeat, ne qua eius aduẽtus procul significatio fiat: sese confestim subse-*

Cæsar frustra tentatis Sueuis in Galliam reuertitur.

147 Ambiorigi bellum infert.

qui

qui dicit. Basilius, vt imperatum est, facit celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur.
" *Multum cum in omnibus rebus, tum in re mili-*
" *tari fortuna potest. nam magno accidit casu, vt in ipsum incautum, † atque etiam imparatum* 148
*incideret; priusq; eius aduentus ab hominib. videretur, quã fama, ac nuncijs afferretur. sic magna fuit fortuna, omni militari instrumẽto, quod circum se habebat erepto, rhedis, equisque comprehensis, ipsum effugere * mortem. sed hoc quoque factum est, quod ædificio, circumdato silua, (vt sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi æstus causa, plerunque siluarum, ac fluminum petunt propinquitates) comites familiaresque eius angusto in loco equitum nostrorũ vim paullisper sustinuerunt. ijs pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem siluæ texerunt. * sic ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit. † Ambio-* 150
*rix an copias suas iudicio non conduxerit, quod prælio dimicandum non existimauerit; an tempore exclusus, & repentino equitum aduentu * prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. sed certe clam dimissis per agros nuncijs, sibi quemque consulere iussit: quorum pars in Arduennam siluam, pars in*

Ambiorix pene captus effugit.

continentes paludes profugit. qui proximi Oceano fuerunt, ij in * *insulis sese occultauerunt, quas æstus efficere consuerunt. multi ex suis finibus egressi, se suaq; omnia alienissimis crediderunt.* Catiuulci interitus. *Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimauit. Segni, Condrusique, ex gente, & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones, Treuirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neue, omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum causam esse unam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar, explorata re questione captiuorum, si qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se vt reducerentur, imperauit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negauit. tum copijs in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum*
151 *gionum † ad Vatucam contulit; id castelli nomen est. hoc fere est in medijs Eburonum finibus, vbi Titurius, atq; Aurunculeius, hiemandi causa consederant. hunc cum reliquis reb. locum probabat Cæsar, tum quod superioris anni munitiones integræ manebant, vt militum laborem subleuaret. præsidio impedimentis legionem XIV. reliquit,*

reliquit, vnam ex ijs III. quas proxime conscriptas ex Italia trāsduxerat. ei legioni castrisq; Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosq; equites attribuit, partito exercitu, T. Labienum cum legionibus III. ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci iubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ * Aduaticis adiacet, depopulandam mittit: ipse, cum reliquis * tribus ad flumen Scaldiū, quod influit in Mosam, extremasq; Arduennæ partes, ire constituit: quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. discedens, post diem VII. sese reuersurū, confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat: Labienum, Treboniumque hortatur, si Reip. commodo facere possint, ad eam diem reuertantur, vt rursus communicato consilio, exploratisq; hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. erat, vt suprà demonstrauimus, manus certa nulla, non præsidium, non opidum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo: vbi cuiq; aut vallis abdita, † aut locus siluestris, aut palus impedita spem præsidij, aut salutis aliquam offerebat, consederat. hæc * loca vicinitatibus erant nota, magnamq; res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda, (nullum enim poterat, vniuersis perterritis, * ac dispersis, periculum accidere) sed in singulis militib. con-

Cæs. copias partitur.

6.

Difficilis Eburonū expugnatio.

152

*seruandis; qua tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longius euocabat; ac siluæ incertis, occultisque itineribus confertos adire prohibebant. si negotium confici, stirpemq́; hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendiq́; erant milites. si continere ad signa manipulos vellet, vt instituta ratio, & consuetudo exercitus R. postulabat, locus * ipse erat præsidio Barbaris, neque ex occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia. At in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur: vt potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad vlciscendum ardebant, quam*

Strategema. *cum aliquo detrimento militum noceretur. * Cæsar ad finitimas ciuitates nuncios dimittit, omnes euocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones,*

153 *vt potius in siluis Gallorum vita, † quam legionariorũ periclitaretur; simul vt magna multitudine circumfusa pro tali facinore, stirps, ac nomen ciuitatis tollatur. magnus vndique numerus celeriter conuenit. hæc in omnibus Eburonũ partibus gerebantur, diesque appetebat VII. quem ad diem Cæsar, ad impedimenta, legionemque reuerti constituerat. hic quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis, ac perterritis hostibus, vt demonstrauimus, manus erat nulla, quæ paruam*

modo

*modo timoris causam afferret. trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atq; vltrò omnes ad prædam euocari. cogunt equitum II. millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atq; Vsipetes, suprà docuimus: transeuntes Rhenum nauibus, ratibusq;, XXX. millibus passuum infra eum locum, vbi pons erat * imperfectus, præsidiumq; ab Cæsare relictum, primos Eburonũ fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi Barbari, potiuntur. inuitati præda longius procedunt. non hos palus, in bello, latrociniisq; natos, non silua morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærunt: profectum longius reperiunt, omnemq; exercitum discessisse cognoscunt. atque vnus ex captiuis, Quid vos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis? III. horis ad Vatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: præsidij tantum est, vt * ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt; ipsi ad Vatucam contendunt, vsi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero, qui * per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem * quidem quemquam*

Germani ad diripiendos Eburones confluunt.

Indicium.

Castra Ro. de improuiso aggrediũtur Germani.

*extra munitionem egredi passus esset, VII. die diffidens, Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum, quod longiùs eum progressum audiebat, neque vlla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam, pene obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret; nullũ eiusmodi casum exspectans, quo IX. oppositis legionibus, maximoque equitatu, dispersis, ac pene deletis hostibus, in millibus passuum III. offendi posset; V. cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter, & castra, vnus omnino collis intererat. complures erant in * castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant, circiter CCC. sub vexillo * vnà mittuntur: magna præterea multitudo calonũ, magna * vis iumentorum, in castris subsederat, facta potestate, sequitur. hoc ipso tempore, & casu Germani equites interueniunt, * protinusq; eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi obiectis ab ea parte siluis, quam castris appropinquarent, vsque eo, vt qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. inopinantes nostri re noua perturbantur: ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfũduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent: ægre nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitioq;*

Trepidant Rom.

*munitioq; defendit; totis trepidatur castris atque alius ex alio causam tumultus quærit: neq; quo signa ferantur, neque quam in partem quisq; cõueniat, prouidẽt. alius iã capta castra pronũciat, alius, deleto exercitu, atq; Imperatore, victores barbaros venisse contendit; plerique nouas sibi ex loco religiones fingũt; Cottaque, & Titurij calamitatem, qui in eodem * occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio Barbaris, vt ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidium. perrumpere nituntur, seq; ipsi adhortantur, ne tantam fortunã ex manibus dimittant. erat æger * in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cuius mentionem superiorib. prælys fecimus; * ac diem iam V. cibo caruerat. qui diffisus suæ, ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in porta consistit. * sequuntur hunc centuriones eius cohortis, quæ in statione erat. paulisper prælium vna sustinent. relinquit animus Sextiũ, grauibus acceptis vulneribus. † deficiens, ægre per manus tractus, seruatur. hoc spatio interposito: reliqui sese confirmant, tantum vt in munitionibus consistere audeant speciemq; defensorum præbeant. interim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt, * præcurrunt equites; quanto res sit* 154

in periculo cognoscunt. hic vero nulla munitio est quæ perterritos recipiat. modo conscripti, atque vsus militaris imperiti ad tribunum mil. centurionesq; ora conuertunt: quid ab his præcipiatur exspectant. nemo est tam fortis, † qui non
155 *rei nouitate perturbetur. Barbari signa procul conspicati, ac oppugnatione desistunt, redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerant. postea despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulum procurrunt. hinc celeriter deiecti, se in signa manipulosque coniiciunt. eo magis timidos perterrent milites. alij cuneo facto, vt celeriter * perrumpant censent; quoniam tam propinqua sint castra: & si pars aliqua circũuenta ceciderit, ac reliquos seruari posse confidunt: alij vt in iugo consistant, atq; eundem omnes ferant casum. hoc veteres non probãt milites, quos sub vexillo vnà ꝓfectos docuimus: itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio, Equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesq; ad vnum in castra perueniunt omnes: hos subsecuti calones, equitesq;, eodem impetu, militum virtute seruantur. at ij qui in iugo * constiterant, nullo etiam nunc vsu rei militaris percepto, neque in eo quod probauerant, consilio permanere, vt se loco superiore defenderent, neq; eam quam profuisse alijs vim, celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed*

Prælium extra munitiones commissum cum Germanis.

se in

ſe in caſtra recipere conati, iniquum in locum demiſerunt. Centuriones quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquorum legionum, cauſa virtutis, in ſuperiores erant ordines huius legionis transducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortiſſime pugnantes conciderunt, militum pars, horum virtute ſummotis hoſtibus, præter ſpem incolumis in caſtra peruenit; pars à Barbaris circumuenta, perijt. Germani, deſperata expugnatione caſtrorum, quod noſtros iam conſtitiſſe in munitionibus videbāt, cum ea præda quam in ſiluis depoſuerant, trans Rhenum ſeſe receperunt. ac tantus fuit etiam poſt diſceſſum hoſtium terror, vt ea nocte, cum C. Voluſenus miſſus cum equitatu ad caſtra veniſſet, † fidem non haberent, adeſſe cum incolumi Cæſarem exercitu. ſic* omnium animos timor præoccupauerat, vt pene alienata* mente, deletis omnibus copiis, † equitatum ſe ex fuga recepiſſe dicerent; neque incolumi exercitu, Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe contenderent. quem timorem Cæſaris aduentus ſuſtulit. Reuerſus ille, euentus belli non ignarus, vnum quod cohortes ex ſtatione, & præſidio eſſent emiſſæ, queſtus, † ne minimo quidem caſu locum relinqui debuiſſe, multum fortunam in repentino hoſtium aduentu potuiſſe iudicauit, multo etiam amplius, quod pene ab ipſo vallo portiſque caſtrorum Barbaros auertiſſent. quarum omnium*

Clades ab Ro. accepta.

I. Germanorum reditus in patriam.

156

157

158 ἐπιχείρησις

rerum maxime admirandum videbatur quod Germani qui eo consilio Rhenum transierant, vt Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæsar ad vexãdos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit omnes, viciatque omnia ædificia, quæ quisq; cõspexerat incendebantur. præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solùm à tanta multitudine iumẽtorum, atq; hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant: vt si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen ijs deducto exercitu, rerũ omnium inopia pereundũ videretur. ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diuiso equitatu, vt nõ modo visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captiui, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent; vt spe cõsequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, pene naturam studio vincerent; semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur; atque ille latebris, ac siluis, aut saltibus se eriperet; & noctu occultatus, alias regiones, patesque peteret, non maiore equitum præsidio, quam IV. quibus solis vitam suam committere audebat. tali modo vastatis regionibus exercitum Cæsar, duarum*

Cæs. agros Eburonũ deuastat.

259 *cohortium damno, † Durocortum Rhemorum reducit;*

reducit; conciliόque in eum locum Galliæ indicto de coniuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit; & de Accone qui princeps eius consilij fuerat, grauiore sententia pronunciata, more maiorum supplicium sumpsit. nonnulli iudicium veriti, profugerunt: quibus cum aqua, atque igni interdixisset, II. legiones ad fines Treuirorum, II. in Lingonibus, VI. reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocauit; frumentoque exercitui prouiso, vt instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

Conciliũ

Acco maiestatis damnatur.

K. Hiberna.

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Gallico,

LIBER VII.

A. Multæ Gallorum gentes de recuperanda libertate conspirant: ducemq́; eligunt Vercingetorigem Æduum. B. Cæs. de improuiso Aruernos inuadit. Boijs subsidio adest. Vellaunodunum Genabum & Nouiodunum opida occupat. C. Galli minus firmis Biturigum opidis incensis, Auarico quod obsidebat Cæs. præsidium inijciunt. D. Inter-

ea Vercingetorix proditionis apud ſuos inſimulatus, ſeſe purgat. E. Auaricum aliquandiu probe defenſum, vi expugnatur. F. Æduorum turbæ Cæſarem à bello auocant. G. Iis compoſitis ad Gergouiam cum exercitu proficiſcitur. H. Dum ad eam bellum gerit, iterum in Æduis turbæ. I. Romani trinis ad Gergouiam hoſtium caſtris occupatis, auidius opidum inuadentes, magna cum clade repelluntur. K. Deſperata expugnatione in Æduos caſtra mouet Cæſar. L. Labienus re apud Pariſios proſpere geſta, ſe ipſi coniungit. M. Omnes Galli (perpaucis exceptis) exemplo Æduorum deficiũt. N. In Sequanos iter facientem Cæſarem duce Vercingetorige adgreſſi cæduntur. O. Ille ad Aleſiam vſque inſecutus, opidum ipſoſque circumuallat. P. Galli conuocatis auxilijs ſocios obſidione liberare conati prorſus profligantur. Q. Aleſia & Vercingetorix deduntur. Vt & Ædui compluresque alij.

Anno V.C. 702. Ante Chriſtum 50. Cæſ. in Gallia citeriore Illuricoque conuentus peragit.



Victa Gallia, Cæſar, vt conſtituerat, in Italiam ad conuentus peragendos proficiſcitur. vbi cognoſcit de P. Clodij cæde; de Senatuſque conſulto certior factus, vt omnes Italiæ iuniores coniurarent, delectum tota prouincia habere inſtituit. ea res in Galliam Tranſalpinam celeriter perfe-

perferuntur. addunt ipsi, & affingunt rumoribus
Galli, quod res poscere videbatur, retineri vrba-
no motu Cæsarem, neq; in tantis dissensionibus
ad exercitum venire posse. hac impulsi occasione,
qui iam ante se populi R. imperio subiectos dole-
rent, liberius atque audacius de bello consilia
inire incipiunt. indictis inter se principes Galliæ
concilijs, siluestribus, ac remotis locis, queerun-
*tur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos * re-*
cidere posse demonstrant; miserantur commu-
nem Galliæ fortunam, omnibus pollicitationib.
*ac præmijs deposcunt, qui belli * initium faciant,*
& sui capitis periculo Galliam in libertatem
*vindicent. * eius in primis rationem habendam*
esse dicunt, prius quam eorum clandestina consi-
lia efferantur, vt Cæsar ab exercitu intercluda-
tur: id esse facile, quod neq; legiones, absente Im-
peratore audeant ex hibernis egredi; neq; Impe-
rator sine præsidio ad legiones peruenire possit:
postremo, in acie præstare interfici, quàm non ve-
terem belli gloriam, libertatemque, † quam à 160
maioribus acceperant, recuperare. His rebus a-
gitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculũ,
*communis salutis causa, recusare; * principesq;*
se ex omnibus bellum facturos pollicentur; &
quoniam in præsentia de obsidibus cauere inter
se non possent, ne res efferatur, vt iureiurando
ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus sig-
nis, † quod more eorum grauissima cerimonia 161

Rerum vrbanarum status.

Rumor falsus.

A.

Gallorum sera nimis de libertate recuperanda agitata consilia.

Carnutes primi arma sumũt.

*continetur, ne facto initio belli, à reliquis deserantur. tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur. vbi ea dies venit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabin dato signo concurrunt; ciuesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in ijs C. Fusium Cottam, honestum Equitem Romanum, qui rei frumentariæ, iussu Cæsaris præerat, interficiunt; bonaque eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliæ ciuitates fama perfertur. nam vbi maior atque illustrior incidit res clamore per agros, regionesque significant; hinc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt; vt tunc accidit. nam quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Aruernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum * circiter C L X. Simili ratione ibi Vercingetorix Celtilli filius, Aruernus, summæ potentiæ adolescens, cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam causam, quod regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, cõuocatis suis clientibus, facile eos incendit. cognito eius consilio, ad arma concurritur, ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentãdam fortunam non existimabant, expellitur ex opido Gergouiæ, non tamen * desistit; atque in agris habet delectum egentium, ac perditorum. hac*

Aruerni sequuntur.

coacta

coacta manu, quoſcumque adit ex ciuitate, in ſuam ſententiam perducit. hortatur, vt communis libertatis cauſa, arma capiant: magniſq; coactis copijs, aduerſarios ſuos à quibus paullo antè erat eiectus, expellit ex ciuitate; Rex ab ſuis appellatur, dimittit quoquouerſus legationes, obteſtatur vt in fide maneant celeriter ſibi Senones Pariſios, Pictones, Cardurcos Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquoſq; omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium conſenſu ad eum defertur imperium, qua oblata poteſtate, omnibus ijs ciuitatibus obſides imperat, certum numerum militum celeriter ad ſe adduci iubet. armorum quantum quæq; ciuitas domi, quodque ante tempus efficiat, conſtituit. in primis equitatui ſtudet: ſummæ diligentiæ ſummã imperij ſeueritatem addit: magnitudine ſupplicij dubitantes cogit: nam maiore commiſſo delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore de cauſa, auribus deſectis, aut ſingulis effoſſis oculis, domum remittit; vt ſint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios. His ſupplicijs celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, ſummæ hominem audaciæ, cum parte copiarum, in Ruthenos mittit, ipſe in Bituriges proficiſcitur. eius aduẽtu Bituriges ad Æduos, quorũ erãt in fide legatos mittũt ſubſidiũ rogatũ, quo facilius hoſtiũ copias ſuſtinere poſſint. Ædui de cõſilio legatorũ, quos Cæſar ad exercitũ reliquerat

Vercingetorix Rex appellatus plures nationes ſibi conciliat.

Bituriges adit.

copias equitatus, peditatusq; subsidio Biturigibus mittunt: qui cum ad flumen Ligerim venisset: quod Bituriges ab Æduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum reuertunt: legatisque nostris renunciant, se Biturigum perfidiam veritos, reuertisse: quibus id consilij fuisse cognouerint, vt si flumẽ transissent, vna ex parte ipsi, altera Aruerni se circumsisterent. id ea ne de causa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum.

Sibiq; coniungit.

*Bituriges eorum discessu statim se cum * Auernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, cum iam ille vitute Cn. Pompeij vrbanas res commodiorem in statum peruenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. eò cum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. nam si legiones in prouinciam accerseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum cõtenderet, ne ijs quidem, qui eo tempore * pacati viderentur, suam salutem recte cõmitti videbat. interim Lucterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat: progressus in Nitiobriges, & Gabalos, ab vtrisq; obsides accipit; & magna coacta manu, in prouinciam Narbonem versus, eruptionem facere contendit. qua re nunciata, Cæsar omnibus cõsilijs anteuertendum existimauit vt Narbonem*

Cæsar Narbone proficiscitur.

*bonem proficisceretur. eò cum venisset, timentes confirmat; præsidia in Ruthenis, Prouincialibus, Velocis, Artomicis, Tolosatibus, circumq́; Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima constituit; partem copiarum ex prouincia supplementumq́, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt conuenire iubet. his rebus comparatis, represso iam Lucterio, & remoto quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: etsi mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluijs discludit, durissimo tẽpore anni, altissima niue iter impediebat: tamen discussa niue VI. in altitudinem pedum, atque ita vijs patefactis, summo * militum labore ad fines Aruernorum peruenit. quibus oppressis inopinantibus, quod se Gebenna, vt muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini vnquam eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, vt quàm latissime possent, vagentur, & quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac nuncijs ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circumsistunt. atque obsecrant, vt suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi * patiatur; præsertim cum videat omne ad se bellum translatum: quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos versus. At Cæsar biduum in ijs locis moratus, quod hæc de Vercingetorige vsu ven-*

B. Pulsisq́; hostibus, Aruernos inopinantes aggreditur.

tura, opinione * praeceperat, per causam supplementi, equitatusq; cogendi, ab exercitu discedit; Brutũ adolescentem ijs copijs praeficit: hunc monet, vt in omnes partes equites quam latissime peruagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. † his constitutis rebus, omnibus suis inopinantibus, quam maximis potest i-
162 Celeritas Caesaris.
tineribus Viennam peruenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eò praemiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Ligones contendit; vbi II. legiones hiemabant; vt si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilij, celeritate praecurreret. eò cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque in vnum locum omnes cogit quàm de eius aduentu Aruernis * nunciari posset. hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitũ reducit, atque inde profectus Gergouiam, Boiorum oppidum, * quos ibi Heluetico praelio victos, Caesar collocauerat, Æduisq; attribuerat, oppugnare instituit. magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis vno in loco legiones contineret, ne stipendiarijs Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis praesidium videretur positum esse; sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris sub vectionibus laboraret. praestare visum est tamen, omnes difficultates perpeti, quã

tanta

tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. itaq; cohortatus Æduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturq́;, vt in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant; duabus Agendici legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. altero die cum ad opidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, qui expeditiore re frumẽtaria vteretur, oppugnare instituit, idque biduo circumuallauit. tertio die missis ex opido legatis de deditione, arma proferri, iumenta produci, DC. obsides dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. ipse vt quam primum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur; qui tunc primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi causa, quod eò mitterent, comparabant. huc biduo* Cæsar peruenit; & castris ante opidum positis, diei tempore exclusus, inposterũ oppugnationem differt; quæque ad eam rem vsui sint, militibus imperat; & quod opidum Genabin pons fluminis Ligeris* contingebat, veritus ne noctu ex opido* profugerent, II. legiones in armis excubare iubet. Genabenses paullo ante mediam noctem silentio ex opido egressi, flumen transire cœperunt. qua re per exploratores nunciata, Cæsar legiones,*

Boijs subsidio venire cogitur.

Vellaunodunum ex itinere occupat.

Genabum itidem.

*quas expeditas esse iusserat, portis incensis, intromittit; atque opido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperētur; quod pontis, atque itinerum * angustiæ multitudini fugam intercluserant. Opidum diripit, atque incendit, prædam militibus donat, exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix, vbi de Cæsaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obuiam Cæsari proficiscitur. ille opidum Biturigum, positum in via, Nouiodunum oppugnare instituerat. quo ex opido, cum legati ad eum venissent oratum, vt sibi ignosceret, suæq; vitæ consuleret; vt celeritate reliquas res conficeret, qua pleraq; erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet. parte iam obsidum transdita, cum reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromissis, qui arma iumētaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simulatque opidani conspexerunt, atque in spem auxilij venerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in opido, cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab ijs iniri consilij intellexissent, gladijs districtis portas occupauerunt, suosq; omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi iubet, * præliumque equestre committit: laborantibus iam suis, Germanos*

Nouiodunenses sese dedunt.

manos equites circiter CD. submittit: quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus opidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seséq; ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Auaricum, quod erat maximum, munitissimuméq; in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est, quod eo opido recepto ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat. docet longe alia ratione esse bellũ gerendum, atq; antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, vt pabulatione, commeatu Romani prohibeantur: id esse facile quod equitatu ipsi abundent: & quod anni tempore subleuentur, pabulum secari non posse, necessariò dispersos hostes ex ædificijs petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse: præterea salutis causa, rei familiaris commoda negligenda, vicos atque ædificia incẽdi oportere, hoc spatio à Boia quoquo versus, † quo pabulandi causa adire posse videantur: harum ipsis rerum copiam suppetere, quod quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut

Vercingetorix concilium cõuocat.

163

*magno cum periculo longius à castris progressuros, neque interesse, ipsos ne interficiant, impedimentisve exuant, quibus amissis bellum geri non possit: præterea, opida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita, ad copiam commeatus prædamque tollendam. hæc si grauia. aut acerba videantur, multo illa grauiùs æstimari debere, liberos, coniuges, in seruitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis. Omnium consensu hac sententia probata, vno die amplius XX. vrbes Biturigum incenduntur. hoc * idem fit in reliquis ciuitatibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatij proponebant, quod se prope explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. * deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliæ vrbem, quæ & præsidio, & ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, vnum habeat, & perangustum aditum datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, pòst concedente, & precibus ipsorum, & miseri-*

c.

Vrbes Biturigum complures incenduntur.

Biturigum deprecatio pro Auarico.

misericordia vulgi. defensores idonei opido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit, paludibus, siluisq́; munitum, ab Auarico longe millia passuum XV. ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Auaricum agerentur, cognoscebat; & quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes, frumentationesque obseruabat, dispersosq́; cum longius necessariò procederent adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat: etsi quantum ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, vt incertis temporibus, diuersisque itineribus iretur. castris ad eam partem opidi positis, Cæsar quæ intermissa à flumine, & palude aditum, vt suprà diximus angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumuallare loci natura prohibebat:* de re frumentaria Boios, atque Æduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebāt, non multum adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quod ciuitas erat exigua, & infirma, celeriter quod habuerunt, consumpserunt.* summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Æduorum, incendijs ædificiorum, vsque eo, vt complures dies milites frumento caruerint, & pecore è longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab ijs*

Id Cæs. obsidet.

Rei frumētariæ difficultas in castris Ro.

*audita populi R. maiestate, & superioribus victoriis indigna. quin etiam Cæsar, cum in * opere singulas legiones appellaret, & si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; vniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante meruisse, vt nullam ignominiam acciperent, numquam * infecta re discederent; hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare, omnes perferre acerbitates, quam non ciuibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. hæc eadem centurionibus, tribunisque mil. mandabant, vt per eos ad Cæsarem deferrentur. Cum iam muro appropinquassent turres, ex captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum, atque ipsum cum equitatu, expeditisq́, qui*
164 Cõtra hostes ducit Cæsar.
inter equites præliari consuessent, † insidiarum causa eo profectum; quò nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane peruenit. illi celeriter per exploratores aduentu Cæsaris cognito, carros, impedimentaque sua, in artiores siluas abdiderunt, copias omnes, in loco edito atque aperto instruxerunt. qua re nunciata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat leniter ab infimo accliuis: hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, non latior

pedibus

pedibus L. hoc se colle, interruptis pontibus. Galli
fiducia loci continebant, generatimq; distributi
in ciuitates, omnia vada, ac saltus eius paludis
certis custodiis obtinebant, sic animo parati, vt
si eam paludem Romani perrumpere conarentur,
hæsitantes premerent ex loco superiore: vt qui
propinquitatem loci viderent, paratos prope æ-
quo Marte ad dimicandum existimaret; qui ini-
quitatem conditionis perspicerent, inani simu-
latione sese ostentare cognoscerent indignantes
milites, Cæsar, * quod conspectum suum hostes Prælium
ferre possent, tantulo spatio interiecto, & signum ob loci ini-
prælij exposcentes, edocet, quanto detrimento, & quitatem
quot virorum fortium morte, necesse * esset con- dissuadet
stare victoriam: quos cum sic animo paratos vi- cupidis mi
deret, vt nullum pro sua laude periculum recu- litibus eos-
sarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, que redu-
nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. sic cit.
milites consolatus, eodem die reducit in castra;
† reliqua, quæ ad oppugnationem opidi pertine- 165
bant, administrare instituit. Vercingetorix, cum Vercinge-
ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod torix pro-
castra propius Romanos mouisset, quod cũ omni ditionis
equitatu discessisset, quod sine imperio tantas accusatur.
copias reliquisset, quod eius discessu Romani tan-
ta opportunitate, & celeritate venissent, † non 166
hæc omnia fortuitu, aut sine consilio accidere po-
tuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris con- Excusat
cessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo sese.

„ *accusatus, ad hæc respondit: Quod castra mo-*
„ *uisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortan-*
„ *tibus: Quod propius Romanos accessisset, persua-*
„ *sum loci opportunitate, qui se ipsum munitione*
„ *defenderet: Equitum vero operam neque in lo-*
„ *co palustri desiderari debuisse, & illic * fuisse vti-*
„ *lem, quò sint profecti: Summam imperij se con-*
„ *sulto nullo * discedentem tradidisse, ne is multi-*
„ *tudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui*
„ *rei, propter animi mollitiem studere omnes vide-*
„ *ret, quod diutius laborem ferre non possent: Ro-*
„ *mani si casu interuenerint, fortunæ; si alicuius*
„ *indicio vocati, huic habendam gratiam, quod*
„ *& paucitatem eorum ex loco superiore cognosce-*
„ *re, & virtutem despicere potuerint; qui dimica-*
„ *re non ausi, turpiter se in castra receperint: im-*
„ *perium se à Cæsare per proditionem nullum de-*
„ *siderare, quod habere victoria posset, quæ iam*
„ *esset sibi, ac omnibus Gallis explorata: quin et-*
„ *iam ipsis remittere, si sibi magis honorem tri-*
„ *buere, quam ab se salutem accipere videantur:*
„ *quod vt intelligatis, inquit, sincere à me pro-*
„ *nunciari, audite Romanos milites. producit ser-*
uos, quos in pabulatione paucis antè diebus ex-
ceperat, & fame vinculisq́; excruciauerat. ij
iam antè edocti, quæ interrogati pronunciarent,
milites se esse legionarios dicunt: fame, & inopia
adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti,
aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem
exerci-

*exercitum inopia premi, nec iam vires sufficere * cuiusquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione opidi profecisset, triduo exercitum * deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cuius opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame pene consumptum videtis: † quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, à me prouisum est.* 167

*Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo * consueuerunt, cuius orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiori ratione bellum administrari posse. statuunt, vt X. millia hominum delecta ex omnibus * copiis in opidum submittantur: nec solis Biturigibus cōmunem salutem committendam censet; quod pene in eo, si opidum retinuissent, summam victoriæ constare intelligebant.*

Absoluitur.

Præsidium Auarico iniectum.

E.

Obsessorū industria & virtus.

Singulari militum nostrorū virtuti consilia cuiusquemodi Gallorū occurrebant, vt est summæ genus solertiæ, atq; ad omnia imitanda, atq; efficienda, quæ ab quoquā tradūtur aptissimū. nam & laqueis falces auertebant, quas cum destinauerant, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientiùs, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atq; omne genus cuniculorum notum, atq; vsitatum est. totum

*autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atque has corijs intexerant. tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant; & * apertos cuniculos præusta, & præacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusq́; appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt. Trabes directæ, perpetuæ, in longitudinem paribus interuallis distantes, inter se binos pedes in solo collocantur.* eæ reuinciuntur extrorsus, & multo aggere vestiuntur.* ea autem quæ diximus interualla grandibus in fronte saxis effarciuntur. ijs collocatis, & * coagmentatis, alius insuper ordo adijcitur, vt idem illud interuallum seruetur, neq; inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatijs, singulæ singulis saxis interiectis, arte contineantur. sic deinceps omne opus * contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. hoc enim in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines seruant. tum ad vtilitatem & defensionem vrbium summam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ perpetuis trabib. pedes quadragenos plerumque*

Murorum Gallicorũ forma.

que

*que introrsus reuincta, neq; perrumpi, neque distrahi potest. ijs tot rebus impedita oppugnatione, † milites cum toto tempore, frigore, & assiduis imbribus * transderentur, tamen continenti labore omnia hæc * superauerunt, & diebus XXV. aggerem latum pedes CCCXXX. altũ pedes LXXX. exstruxerunt cum is murum hostium pene contingeret, & * Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesq; cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paullo ante III. vigiliam est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. eodemq; tempore toto muro clamore sublato duabus portis ab vtroque latere turrium eruptio fiebat. alij faces, atq; aridam materiem de muro in aggerem eminus iaciebant; picem, reliquasq; res, quibus ignis excitari potest, fundebant; vt quò primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. tamen quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, * duæq; partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, vt alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerẽt, aggeremq; interscinderent, omnis verò ex castris multitudo ad restinguendum * concurreret. cum in omnibus locis, consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eo magis quod deustos pluteos turrium videbãt, nec facile adire apertos ad auxi-*

168

Eruptio Gallorum acris.

*liandum animaduertebant, semperq́; ipsi recen-
tes defessis succederent, omnemq́; Galliæ salutē in
illo vestigio temporis positam arbitrarentur; ac-
cidit inspectantibus nobis, quod dignum memo-
ria visum, * prætermittendum non existimaui-*
169 *mus. † Quidam ante portam opidi Gallus, per
manus seui ac picis transditas glebas in ignem è
regione turris proijciebat. scorpione ab latere
dextro transiectus, exanimatusq́; concidit. hunc
ex proximis vnus iacentem transgressus, eodem
illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scor-
pionis exanimato altero, successit tertius, & ter-
tio quartus: nec ille prius est à propugnatoribus
vacuus relictus locus; quàm restincto aggere,
atque omni parte submotis hostibus, finis est pu-*

Quæ repressa, de opido deserēdo deliberant.

*gnandi factus. Omnia experti Galli, quod res
nulla successerat, postero die, consilium ceperunt,
ex opido profugere, hortante & iubente Vercin-
getorige, id silentio noctis conati, non magna ia-
ctura suorum sese effecturos sperabant: propterea
quod neque longe ab opido castra Vercingetorigis
aberant; & palus quæ perpetua intercedebat,
Romanos ad insequendum tardabat, iamq́; hoc
facere noctu apparabant, cum matres familiâs
repente in publicum * procurrerunt, flentesque
proiectæ ad pedes suorum, omnibus precibus pe-
tierunt, ne se & communes liberos hostibus ad
supplicium dederent, quos ad capiendam fugam
natura, & virium infirmitas impediret. vbi eos*

perstare

perstare in sententia viderunt, quod plerumq; in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt. postero die Cæsar promota turri, † 170
*perfectisq; operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere versari iussit, & quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas * cohortatus, vt aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis qui primi murum adscendissent, præmia proposuit, militibusq; signum dedit. illi subito ex omnibus partibus euolauerunt, mu-* E.
*rumq; celeriter compleru*nt. *Hostes re noua perterriti, muro turribusq; deiecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt; hoc animo, †* 171 *vt si qua ex parte obuiam contra veniretur, acie instructa, depugnarent. vbi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto vndiq; muro circunfundi viderunt, veriti ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis, †* 172 *vltimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt: parsq; ibi cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus; pars iam egressa portis, ab equitibus est interfecta, nec fuit quisquam, qui prædæ*

Auarici expugnatio.

*studeret. sic & Genabensi cæde & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL. millium, vix DCCC. qui primo clamore audito, se ex opido * eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem per-*

173. *uenerunt. quos ille multa iam nocte, † silentio ex fuga excepit, veritus ne qua in castris ex eorum concursu, & misericordia vulgi seditio oriretur; vt procul in via dispositis familiaribus suis, principibusq; ciuitatum, disparandos, deducendosq; ad suos curaret, quæ cuiq; ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat. postero die concilio conuocato, consolatus,* cohortatusq; est; ne se admodum animo demitterent,* neue perturba-*

Strategema Vercingetorigis.

174 *rentur incommodo: non virtute, † neque acie vicisse Romanos, sed artificio quodam, & scientia oppugnationis; cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare si qui in bello omnes* secundos rerum euẽtus exspectent: sibi numquam placuisse, Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, vti hoc incommodum * acciperetur: id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum: nam quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum; atq; vnum consilium totius Galliæ effecturum; cuius consensu ne orbis quidem terrarũ possit obsistere: idque se prope iam effectum habe-*

re: in-

re: interea æquũ esse, ab ijs cõmunis salutis causa impetrari, vt castra munire instituerent, quo facilius hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neq; se in occultum abdiderat, neq; conspectum multitudinis fugerat. plusq; animo preuidere, & præsentire existimabatur, quod re integra, primò incendendum Auaricum, post deserendum censuerat. itaq; vt reliquorum imperatorum res aduersæ auctoritatem minuũt: sic huius ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. simul in spem veniebãt, eius affirmatione, de reliquis adiungendis ciuitatibus:* primumq; eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, † vt omnia quæ imperarent, sibi patienda & perferenda existimarent,* 175

nec minus quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, vt reliquas ciuitates adiungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia facillime* capi posset. qui Auarico expugnato refugerant, armandos vestiendosq; curat. simul vt eminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum ciuitatibus quem & quam ante diem in castra adduci velit, sagittariosq; omnes, quorum erat permagnus*

Sedulitas eiusdem.

*numerus in Gallia, conquiri, & ad se mitti iubet. his rebus celeriter, id quod Auarici deperierat, expletur. interim Theutomatus, Ollouiconis filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæsar Auarici, complures dies commoratus, * summamq; ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atq; inopia refecit. iam prope hieme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur; & ad hostem proficisci constituisset, siue eum ex paludibus, siluisq; elicere, siue obsidione premere posset; legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratũ vt maxime necessario tempore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rem; quod cum singuli magistratus antiquitus creari, atq; regiam potestatem annum obtinere consuessent; duo magistratum gerant, & se vterq; eorum legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Conuictolitanem florentem & illustrem adolescentem: alterum Cotũ, antiquissima familia natum atq; ipsum hominem summæ potentiæ, & magnæ cognationis; cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis: diuisum senatum, diuisum populum, suas cuiusque eorum clientelas. quod si diutius alatur controuersia, fore vti pars cum ciuitatis*

V. Æduorũ legati ad Cæs.

parte

*parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atque auctoritate. Cæsar, etsi à bello, atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent; ne tanta & tam coniuncta populo R. ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusq; rebus ornasset, ad vim atque ad arma descenderet; atque ea pars quæ minus sibi * confideret, auxilia à Vercingetorige accerseret; huic rei prauertendum existimauit; & quod legibus Æduorum, ijs qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de iure aut legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, † senatumq; omnem, & quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit. Cum propè omnis ciuitas eò conuenisset, docereturq;, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atq; oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; cum leges, duos ex vna familia, viuo vtroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum magistratum deponere coëgit; Conuictolitanem, qui per sacerdotes, more ciuitatis, intermissis magistratibus esset creatus, potestatem obtinere iussit. hoc decreto interposito, cohortatus Æduos, vt controuersiarum, * ac dissensionũ obliuiscerentur, atq; omnibus omissis his rebus, huic bello seruirent, † eaq; quæ meruissent, præmia ab se deuicta Gallia ex-*

Cur is à bello se auocari passus ad Æduos profectus sit.

176

Sophisma politicum quo Æduorum discordia est composita.

177

ſpectarent, equitatumque omnem, & peditum millia X. ſibi celeriter mitterent, quæ in præſidijs rei frumentariæ cauſa diſponeret, exercitum in
G. *duas partes diuiſit, IV. legiones in Senones, Pariſioſq́; Labieno ducendas dedit; VI. ipſe in Aruernos, ad opidum Gergouiam ſecundum flumen Elauer duxit; equitatus partem illi attribuit, partem ſibi reliquit. qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit; * cum vterque vtrique eſſet exercitui in cōſpectu, ferèque è regione caſtris caſtra poneret: diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias*
178 *transducerent. † erat in magnis Cæſaris difficultatibus res, ne maiorem æſtatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elauer vado tranſiri ſoleat. itaque ne id accideret, ſilueſtri loco caſtris poſitis, è regione vnius eorum pontium, quos Vercingetorix reſcindendos*
179 *curauerat, † poſtridie cum II. legionibus occulto reſtitit; reliquas copias, cum omnibus impedimentis, vt conſueuerat miſit, demptis quartis quibuſque cohortibus, vti numerus legionum conſtare videretur, ijs quam longiſſime poſſent, * progredi iuſſis; cum iam ex diei tempore cōiecturam * caperet, in caſtra peruentum; ijſdem ſublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. celeriter effecto opere, legionibuſq́; * transductis, & loco caſtris idoneo delecto,*

Cæſar bellum redintegrat.

delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quinctis castris Gergouiam peruenit; equestrique prælio eo die leui facto, perspecto vrbis situ, quæ posita in altissimo monte, omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix † castris pro opido in monte positis, mediocribus circum se interuallis, separatim singularum ciuitatum copias collocauerat; atque omnibus eius iugi collibus occupatis, quà despici poterat, horribilem speciem præbebat; principesque earum ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque vllum fere diem intermittebat, quin equestri prælio interiectis sagittarijs, quid in quoquo esset animi, ac virtutis suorum periclitaretur. Erat è regione opidi collis sub ipsis radicib. montis egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hostes videbantur. sed is locus præsidio ab ijs non nimis firmo tenebatur. tamen silentio noctis, Cæsar ex castris egressus, prius quàm subsidium ex opido venire posset, deiecto præsidio potitus loco, duas ibi

Res ad Gergouiam gestæ.

180

*legiones collocauit, fossamq́; duplicem duodenum pedum à maioribus castris ad minora perduxit: * vt tuto ab repentino hostium incursu etiam*
Interim nouæ res excitatæ apud Æduos. *singuli commeare possent. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Conuictolitanis Æduis, cui magistratum adiudicatum à Cæsare demonstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litauicus, atque eius fratres, amplissi-*
181 *ma familia nati adolescentes. † cum ijs primum communicat, hortaturq́; eos vt se liberos, & imperio natos meminerint: vnam esse Æduorum ciuitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua transducta locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen vt iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Ædui de suo iure, & de*
182 *legibus † ad Cæsarem disceptaturi, quã Romani, ad Æduos veniant? celeriter adolescentibus & ratione magistratus, & præmio deductis, cum se vel principes eius consilij fore profiterentur ratio perficiendi quærebatur: quod ciuitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse, non confidebãt. placuit vt Litauicus decem illis mil-*
Litauici fraude auertunt *libus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Cæsarem præcurrerent. reliqua quæ ratione agi pla-*

*agi placeat, constituunt. Litauicus, accepto exercitu, cum millia passuum circiter XXX. ab Gergouia abesset, conuocatis subito militibus, lacrymans, Quo proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interijt: principes ciuitatis, Eporedorix, & Virdumarus, insimulati proditionis, ab Romanis † indicta causa interfecti sunt. hæc ab ijs cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. nam ego fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare. producuntur ij, quos ille edocuerat quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litauicus pronunciauerat, multitudini exponunt: * omnes equites Æduorum interfectos, quod collocuti cum Aruernis dicerentur, ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde * profugisse. conclamant Ædui, & Litauicum obsecrãt, vt sibi consulat. quasi verò, inquit ille, consilij sit res, ac non necesse sit nobis Gergouiam contendere, & cum Aruernis nosmet coniũgere. an dubitamus, quin nefario facinore admisso, Romani * iam ad nos interficiendos concurrant? proinde, si quid in vobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latrones interficiamus. ostendit ciues Rom. qui eius præsidij fiducia vnà erant * continuo magnum numerum frumenti, commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota*

ea quę Cęsari mittũtur auxilia.

183

*ciuitate Æduorum dimittit: in eodem mendacio, de cæde equitum, & principum permanet: hortatur vt simili ratione, atq; ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix Æduus, summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, & vna Virdumarus, pari ætate, & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar ab Diuitiaco transditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. his erat inter se de principatu contentio; & in illa magistratuũ controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnauerat. ex ijs Eporedorix, cognito Litauici consilio, media ferè nocte rem ad Cæsarem defert; orat ne patiatur ciuitatem prauis adolescentium consiliis, ab amicitia populi R. deficere: quod futurum prouideat, * si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque ciuitas leui momento æstimare posset. magna affectus sollicitudine hoc nuncio Cæsar, quod semper Æduorum ciuitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV. equitatumq; omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quòd res in celeritate posita * esse videbatur. C. Fabium legatum, cum legionibus II. castris præsidio relinquit. fratres Litauici, cum comprehendi iussisset, paullo ante reperit ad hostes**

Indicium.

stes*

stes * *profugisse adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permouerentur; cupidissimis omnibus* * *progressus millia passuum XXV. agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versare, suosq; appellare iubet. ijs cognitis, & Litauici fraude perspecta, Ædui manus tendere, & deditionem significare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit. Cæsar nunciis ad ciuitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset; tribusq; horis noctis exercitui ad quietem datis castra ad Gergouiam mouit medio ferè itinere, equites à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit exponunt: summis copijs castra oppugnata demonstrant: cum crebro integri defessis succederent, nostrosq; assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo* * *esset ijsdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum,* † *atq; omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno vsui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duobus relictis portis obstruere ceteras, pluteosq; vallo addere, & se in posterũ diem*

Delectio.. Litauici fuga. Castrorũ oppugnatio.

168

ſimilem ad caſum parare. ijs rebus cognitis, Cæſar, ſummo ſtudio militũ, ante ortũ ſolis in caſtra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Æ-*
185 *dui, † primis nunciis à Litauico acceptis nullum ſibi ad cognoſcendum ſpatium relinquunt. impellit alios auaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maxime illi hominum generi eſt innata, vt leuem auditionem habeat pro re comperta. bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in ſeruitutem abſtrahunt. adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebemq; ad furorem impellit, vt facinore admiſſo, ad ſanitatem reuerti pudeat. M. Ariſtium tribunum mil. iter ad legionem facientem, fide data, ex opido Caullono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi cauſa ibi conſtiterant. hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exſuunt; repugnantes diem noctemque obſident: multis vtrimque interfectis, * maiorem multitudinem ad arma concitant. interim nuncio allato, omnes eorum milites in poteſtate Cæſaris teneri concurrunt ad Ariſtium: nihil publico factum conſilio, demonſtrant: quæſtionem de bonis direptis decernunt: Litauici, fratrumq; bona publicant: legatos ad Cæſarem ſui purgandi gratia, mittunt: hæc faciunt recuperandorum ſuorum cauſa. ſed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, * & timore pœnæ exterriti, conſilia clam de bello inire*

Æduorum ciuitas nihilominus rebellat.

*inire incipiunt, * ciuitatesque reliquas legationibus sollicitant. quæ tametsi Cæsar intelligebat; tamen quam mitissime potest, legatos appellat. nihil se propter inscientiã, leuitatemq́; vulgi, grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Æduos beneuolentia deminuere. ipse maiorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergouia discederet, ac rursus omnem exercitum cõtraheret; ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ videretur. hæc cogitãti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. nam cum minora in castra, operis perspiciendi causa venisset, animaduertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatũ hominibus, qui superiorib. diebus vix præ multitudine cerni poterat. admiratus, quærit ex perfugis causam, quorũ magnus ad eum quotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi prope æquum, * sed siluestrem, & angustum, qua esset aditus ad alteram partẽ opidi: vehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, vno colle ab Romanis occupato, † si alterum amisissent, quin pene circumuallati, atque omni exitu, & pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locũ omnes à Vercingetorige euocatos. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitũ * turmas eò de media nocte. ijs imperat, vt paullo* 186

Cæsar interea ad Gergouiã rem gnauiter gerit.

187 *tumultuosiùs omnibus in locis peruagarentur: † prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, mulionesq; cum cassidibus, equitum specie, ac simulatione, collibus circumuehi iubet. his paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. hæc procul ex opido videbantur, vt erat à Gergouia despectus in castra: neq; tanto spatio, certi quid esset explorari poterat. legionem vnam eodem iugo mittit, & paullum progressam inferiore loco constituit, siluisq; occultat. augetur Gallis suspicio, atque omnes illò munitionum copia transducuntur. vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex opido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora transducit: legatisq;, quos singulis legionib. præfecerat, quid fieri vellet ostendit: in primis monet, vt contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longiùs progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi proponit: hoc vna celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non prælij. his rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio adscensu eodem * tempore Æduos mittit. Opidi murus ab planicie, atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, CIↃ CC. passus aberat. quidquid huic circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium*

*ſpatium itineris augebat. à medio fere colle in longitudine, vt natura montu ferebat, ex grandibus ſaxis VI. pedum murum, qui noſtrorum impetum tardaret produxerant Galli; atq; inferiore omni ſpatio vacuo relicto, ſuperiore partem collis vſque ad murum opidi denſiſſimis caſtris compleuerant. milites ſigno dato, celeriter ad munitionem perueniunt, * eamq; transgreſſi, trinis caſtris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis caſtris celeritas, vt Theutomatus, rex Nitiobrigum, ſubito in tabernaculo oppreſſus, vt meridie conquieuerat, ſuperiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix ſe ex manibus prædantium militum eriperet. conſecutus id, quod animo propoſuerat, Cæſar receptui cani iuſſit: * legionisq; decimæ, qua cum erat concionatus, ſigna conſtitere. at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ ſono, † quod ſatis magna vallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisq;, vt erat à Cæſare præceptum retinebantur. ſed elati ſpe celeris victoriæ, & hoſtium fuga, ſuperiorumq; temporum ſecundis prælijs, nihil adeo arduum ſibi exiſtimabant, quod non virtute conſequi poſſent: neque prius finem ſequendi fecerunt, quàm muro opidi, portisq; appropinquarunt. tum vero ex omnibus vrbis partibus, orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum hoſtes intra portas eſſe exiſtimarent, ſeſe ex opido eiecerunt. † Matres fa-*

Trinis hoſtium caſtris potitur.

188

Quare territi multi ex opido profugiũt.

189

miliás de muro vestem argentumque iactabant; & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, vt sibi parcerent; neu sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem, atque infantibus abstinerent. nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius centurio legionis IIX. quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus præmijs, neque commissurum, vt prius quisquam murum ascenderet., tres suos nactus manipulares, atq; ab ijs subleuatus, murum adscendit. eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. interim ij qui ad alteram partem opidi, vt suprà demonstrauimus, munitionis causa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuncijs incitati, opidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus magno concursu eo contenderunt. eorum vt quisque primis venerat, sub muro consistebat, suorumq; pugnantium numerum augebat. quorum cum magna multitudo conuenisset, matresfamiliâs, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico, passum capillum ostentare, liberosque in conspectum proferre cœperunt. erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: simul, & cursu & spatio pugnæ, defatigati, non facile recentes atque integros sustinebant. Cæsar cum iniquo loco pugnari, hostiumq; augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatũ,

Auide id inuadunt Rom.

quem

*quem * minoribus castris præsidio reliquerat mittit, vt cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, vt si nostros depulsos loco vidisset, quo minus libere hostes insequerentur terreret. ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, vbi constiterat euentum pugnæ exspectabat. cum acerrime cominus pugnaretur; hostes loco, & numero, nostri virtute confiderent: subito sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto; quos Cæsar ab dextera parte alio adscensu, manus * distinendæ causa miserat. ij similitudine armorum vehemēter nostros perterruerunt: ac tametsi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod insigne * pacatis esse consueuerat, tamē id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quiq; vnà murum adscenderant, circumuenti atque interfecti, de muro præcipitantur. M. Petreius, eiusdem legionis centurio, cum portas exscindere conatus esset, à multitudine oppressus, * ac sibi desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me vnà vobiscum seruare nō possum, vestræ quidem certe saluti prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. vos data facultate, vobis consulite. simul * irrupit in medios hostes; duobusq; interfectis, reliquos à porta * paullum submouit. conantibus auxi-*

Sed pluribus amissis repertū-tur.

*liari suis, Frustra, inquit, meæ vitæ subueniri conamini, quem iam sanguis, viresq́; deficiunt. proinde hinc abite, dum est facultas, vosq́; ad legionem recipite. ita pugnans pòst paullum concidit, ac suis saluti fuit. nostri cum vndique premerentur, XLVI. centurionibus amissis, deiecti sunt loco. sed intolerantius Gallos insequentes legio X. tardauit, quæ * pro subsidio paullo æquiore loco constiterat. hāc rursus XIII. legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperāt locum superiorem. legiones, vbi primùm planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paullo minus DCC. dêsiderati. postero die Cæsar, concione aduocata, temeritatem, cupiditatemq́; militum reprehendit; quod sibi ipsi iudicauissent, quò procedendū, aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato constitissent, neq; à tribunis mil. legatisque retineri potuissent: exposuit quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Auaricum * sensisset, cum sine duce, & * sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci *. acciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, * quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus opidi tardare potuisset, tantopere licentiam,*

Cæs. milites pro cōcione increpat solaturque.

centiam, arrogantiamq́; reprehendere, quod plus “
se, quàm imperatorem, de victoria atque exitu “
*rerum sentire existimarent: † nec minus * se in* “ 190
milite modestiam, & continentiam, quam vir- “
tutem, atque animi magnitudinem desiderare. “
*Hæc habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permouerentur, neu quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectione cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciemq́; idoneo loco constituit. cũ Vercingetorix nihilominus in æquum locum descenderet, leui facto equestri prælio, atque * eo secundo, in castra exercitum reduxit. cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumq́; animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra mouit. ne tum quidem insecutis hostibus, III. die ad flumen Elauer † pontem refecit, atq; exerci-* 191
*tum transduxit. ibi à Virdumaro, atq; Eporedorige Æduis appellatus * discit, cum omni equitatu Litauicũ ad sollicitandos Æduos profectũ: opus esse, & ipsos præcedere ad confirmandam ciuitatem. etsi multis iam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem ciuitatis existi-*
mabat; tamen retinendos eos non censuit; † ne 192
aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem, discedentibus his breui-

K. In Æduos castra mouet.

*ter sua in Æduos merita exposuit, quos & quàm humiles accepisset, * compulsos in opida, multatos agris, omnibus ereptis * socijs, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis,*
193 *& quam † in fortunam, quamq; in amplitudinem deduxisset, vt non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem, & gratiam antecessisse viderentur. his datiis mandatis, eos ab * se dimisit. Nouiodunum erat opidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partẽ contulerat: huc magnum numerum equorum, huius belli causa in Italia, atque Hispania coemptorum miserat. eò cum Eporedorix, Virdumarusq; venissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est opidũ apud eos maximæ auctoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamque partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem, de pace & amicitia concilianda publice missos; non prætermittendum tãtum commodum existimauerunt. itaq; interfectis Nouioduni custodibus, quiq; eò negotiandi, aut itineris causa conuenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt; opidum quod a se teneri non posse iudicabãt, ne * cui esset vsui*

Romanis

Romanis incenderunt; frumenti, quod subito potuerunt, nauibus auexerunt; reliquum flumine, atque incendio corruperunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumq; omnibus locis, iniiciendi timoris causa ostentare cœperunt;
† ut ab re frumentaria Romanos excludere, aut 194
adductos inopia ex prouincia expellere possent quam ad spem multum eos adiuuabat, quod Liger ex nauib. creuerat, vt omnino vado transiri non posse videretur. quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, vt prius quam essent maiores eo copiæ coactæ dimicaret. nam vt commutato consilio iter in Prouinciam conuerteret,
† id ne tum quidem necessario faciendum existi- 195
*mabat, cum infamia, atque indignitas rei & oppositus mons Gebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maxime quod * adiungi Labieno, atque iis legionibus, quas vnà miserat, vehementer cupiebat. itaq; admodum magnis diurnis, atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit; vadoq; per equites inuento, pro rei necessitate, opportuno, vt brachia modo, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu * perturbatis, incolumen exercitum transduxit, frumentumq; in agris, & co-*

Cæs. celerrime Ligerim transit.

Labienus interea in Parisiis bellum gerit.

piam pecoris nactus, repleto ijs rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum IV. legionibus Lutetiam proficiscitur.

196 *† id est opidum Parisiorum positum in insula fluminis Sequanæ. cuius aduentu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. summa imperij transditur Camulogeno Aulerco, qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem euocatus. is cum animaduertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit; nostrosq; transitu prohibere instituit. Labienus primo vineas agere, cratibus, atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confieri animaduertit, silentio è castris III. vigilia egressus, eodem quò venerat itinere Melodunum peruenit. id est opidum Senonum in insula Sequanæ positum, ut paullo antè Lutetiam diximus. deprehensis nauibus circiter L. celeriterq; coniunctis, atque eo militibus* impositis, & rei nouitate perterritis opidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione opido potitur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, & secundo flumine*

ad Lu-

ad Lutetiam iter facere cœpit. hostes re cognita ab ijs, qui à Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, pontesq́ eius opidi rescindi iubent. ipsi profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt. iam Cæsar à Gergouia discessisse audiebatur: iam de Æduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Galliq́ in colloquijs, interclusum itinere, & Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum in prouinciam contendisse confirmabant. Bellouaci autem, defectione Æduorum cognita, qui erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat intelligebat. neq, iam vt aliquid acquireret, prælioq́ hostes lacesseret, sed vt incolumem exercitũ Agendicum reduceret, cogitabat. namq́ altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis instabant: alteram Camulogenus parato, atque instructo exercitu tenebat. tum legiones à præsidio, atq́ impedimentis interclusas, maximum flumẽ distinebat. tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat. itaque sub vesperum concilio conuocato, cohortatus, vt ea quæ imperasset diligẽter, industrieq́ administrarent, naues quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, & prima con-*

Ad eliciẽdos hostes consilium adinuenit.

*secta vigilia, IV. millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibiq; se exspectari iubet. V. cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: V. eiusdem legionis reliquis de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultus proficisci imperat. conquirit etiam lintres has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipse pòst paullo, silentio egressus cum III. legionibus, eum locum petit, quò naues appelli iusserat. eò cum esset ventũ exploratores hostium, vt * omni fluminis parte erant dispositi inopinantes, quod magna subitò erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur, exercitus equitatusq; equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. vno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumq; remorum in eadem parte exaudiri, & paullo infra milites nauibus trãsportari. quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes * perturbatos defectione Æduorum fugam parare suas quoque copias in tres partes distribuerunt. nam * & præsidio è regione castrorum relicto, & parua manu Metiosedum versus missa, quæ tantum * progrederetur, quãtum naues processissent reliquas copias contra Labienũ duxerunt prima*

luce

luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus vt suæ pristinæ virtutis, & tot secundissimorum præliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent; dat signum prælij. primo concursu, ab dextero cornu vbi VII. legio constiterat, hostes pelluntur, atq; in fugam conijciuntur: ab sinistro, quem locum XII. legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. at incerto etiam nunc exitu victoriæ cum VII. legionis Tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaq; intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, circumuenti omnes interfectiq; sunt, eandem fortunam tulit Camulogenus. at ij qui præsidio contra * castra Labieni erant relicti, cum prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, † neque nostrorum militum, vi- 197
ctorumque impetum sustinere potuerunt. sic cum suis fugientibus permisti, quos non siluæ montesque texterunt, ab equitatu sunt interfecti hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum: vbi impedimenta totius exercitus relicta erãt. inde cũ omnib. copijs ad Cæsarẽ perue-

Iisque ex voto repressis ad Cæsarem properat.

M. nit. Defectione Æduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circum mittũtur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas ciuitates nituntur: nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt à Vercingetorige Ædui, vt ad se veniat, rationesq́; belli gerendi communicet. re impetrata, contendunt, vt ipsis summa imperij transferatur: & re in controuersiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur, † eodem conueniunt vndique frequentes multitudines. suffragijs res permittitur. ad vnum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri abfuerunt; illi quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treuiri quod aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit caussa, quare * toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. magno dolore Ædui * ferunt se deiectos principatu. queruntur fortunæ commutationem; & Cæsaris indulgentiam in se requirunt; neq; tamen suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inuiti summæ spei adolescentes, Eporedorix, & Virdumarus, Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis ciuitatibus obsides. denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, XV. millia numero, celeriter conuenire iubet. peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit; neque fortunam tentaturum,

Consilia Gallorum.

Conciliũ. 198

rum,

rum, neq; acie dimicaturum; sed quoniam abũdet equitatu perfacile esse factu, frumentationibus, pabulationibusq; Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaq; incendant; qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemq; se *consequi videant. His constitutis rebus, Æduis, Segusianisque, qui sunt finitimi ei prouinciæ, X. millia peditum imperat. huc addit equites DCCC. his *præficit fratrem Eporedorigis, bellumq; *inferre Allobrogibus iubet. altera ex parte Gabales, proximosq; pagos Aruernorum in Heluios, item Ruthenos, Cadurcosq; ad fines Volgarum,* Aremicorumq; depopulandos mittit: hic nihilominus clandestinis nuncijs legationibusq; Allobroges sollicitat; quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant præsidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa coacta prouincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis prælio congressi pelluntur, & C. Valerio Donatauro, Caburi filio, principe ciuitatis, compluribusq; aliis interfectis, intra opida murosq; compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidijs, magna cum cura, & diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omni-

Leuia in Heluijs & Allobrogibus bella.

Germanicum equi-

catum cō-scribit Cę-sar.

bus itineribus, nulla re ex Prouincia, atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat: equitesq; ab his accersit, & leuis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueuerant. Eorum aduentis, quod minus idoneis
199 *equis vtebantur, † à tribunis mil. reliquisque equitibus Romanis, atque euocatis equos sumit, Germanisq; distribuit. Interea dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Aruernis, equitesque qui*
N. *toti Galliæ erant imperati, conueniunt. magno horum coacto numero, cum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium prouinciæ ferri posset, circiter millia passuum X. ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit; * conuocatisq; ad concilium præfectis equitum, venisse tempus victoriæ demonstrat: fugere in Prouinciam Romanos, Galliaq; excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici. maioribus enim coactis copijs reuersuros, neq; finem belli facturos, proinde agmine impeditos adoriantur. si pedites suis auxilium ferant, atq; in eo morentur, iter*
200 *facere non posse: sin † id quod magis futurum confidebat, relictis impedimentis, suæ saluti consulant: & vsu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri: nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos*

In Sequanos proficiscitur.

ne ipsos quidem debere dubitare: id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. conclamant equites, sanctissimo iureiurando confirmari oportere; ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad vxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. probata re, atq; omnibus ad iusiurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus laterib. ostendunt: vna à primo agmine iter impedire cœpit. qua re nunciata, Cæsar suum quoque equitatum, tripartito diuisum, ire contra hostem iubet. † pugnatur vnà omnibus in partibus: * consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur, si qua in parte nostri laborare, aut grauius premi videbantur, eò signa inferri Cæsar, aciemq; * conuerti iubebat. quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat. tandem Germani ab dextro latere, summum iugum nacti, hostes loco depellunt, fugientes vsq; ad flumen, vbi Vercingetorix cum pedestribus copijs consederat persequuntur, * compluresque interficiunt. qua re animaduersa, reliqui ne circumuenirētur veriti, se fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducūtur: Cotus, præfectus equitum, qui controuersiam cum Victolitane proximis comitijs habuerat; & Cauarillus, qui post defectionem Litauici, pede-*

In itinere cum hostibus confligit. 201

Eosq; cædit.

ſtribus copijs præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante aduentum Cæſaris, Ædui cum Sequanis bello contenderant. fugato omni equitatu, Vercingetorix copias ſuas, vt pro caſtris collocauerat
202 reduxit; * protinusq; Alexiam, † quod eſt opidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex caſtris educi, & ſe ſubſequi iuſſit. Cæſar, impedimentis in proximum collem deductis, * duabusq; legionibus præſidio relictis, ſequutus, quantum diei tempus eſt, paſſuum circiter III millibus hoſtium ex nouiſſimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam caſtra fecit. perſpecto vrbis ſitu, perterritisq; hoſtibus, quod equitatu, † qua * maxima parte exercitus confidebant, erant pulſi; adhortatus ad laborem milites, Alexiam circumuallare inſtituit.
203 * ipſum erat opidum in colle ſummo, admodum edito loco, vt niſi obſidione expugnari non poſſe videretur. cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina ſubluebant. ante id opidum planicies circiter millia paſſuum III. in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, * mediocri interiecto ſpatio, pari altitudinis faſtigio opidum cingebant. ſub muro, quæ pars collis ad Orientem ſpectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant foſſamq;, & maceriam ſex in altitudinem pedum produxerãt. eius munitionis, quæ ab Romanis inſtituebatur, circuitus XI. ∞ paſſuum tenebat. caſtra opportunis lo-

6. Vſque ad Alexiam inſequitur.

Alexiæ ſitus.

Id opidum Cæſ. obſidet.

nis locis erant posita; ibiq́; castella XXIII. facta, in quibus castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subito* irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidijs tenebantur. opere instituto, fit equestre prælium in ea planicie, quam intermissam collibus III. milliũ passuum in longitudinem patere, suprà demonstrauimus. summa vi ab vtrisque contenditur. laborantibus nostris, Cæsar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. præsidio legionum addito, nostris* animus augetur: hostes in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt, atque angustoribus portis relictis* coartantur. Germani acrius vsque ad munitiones sequuntur fit magna cædes: nonnulli relictis equis, fossam transire, & maceriam transcendere conantur. paullum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat promoueri iubet.* non minus qui intra munitiones erant Galli perturbantur: veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant. nonnulli perterriti in opidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt: Vercingetorix prius quã munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnẽ à se equitatum noctu dimittere. discedentibus mandat, vt suam quisq; eorum ciuitatem adeat, omnesq;, qui per ætatem arma*

Germani equestri certamine victores.

Vercingetorigis cõsilia.

Q

ferre poſſint, ad bellum rogant: ſua in illos meri-
ta proponit; obteſtaturq́;, vt ſuæ ſalutis ratio-
nem, habeant; neu ſe de communi libertate opti-
me meritum in cruciatū hoſtibus dedant: * qui
ſi indiligētiores fuerint, millia hominū LXXX.
delecta ſecum interitura demonſtrat: * ratione
inita, frumentum ſe exigue dierum XXX. ha-
bere, ſed paullo etiam longius tolerare poſſe par-
cendo. his datis mandatis, qua erat * noſtrum
opus intermiſſum, ſecunda vigilia ſilentio equi-
tatum * dimittit; frumentum omne ad ſe ferri,
iubet; capitis pœnam iis, qui non paruerint con-
ſtituit; pecus, cuius magna erat ab Mandubiis
compulſa copia, viritim diſtribuit, frumentum
parce, & paullatim metiri inſtituit; copias o-
mnes, quas pro opido collocauerat in opidum reci-
pit. his rationibus auxilia Galliæ exſpectare, &
bellum adminiſtrare parat. quibus rebus cogni-
tis ex perfugis, & captiuis, Cæſar hæc genera mu-
nitionis * inſtituit. foſſam pedum XX. latam di-
rectis lateribus duxit; vt eius ſolum tantundem
pateret, quantum ſumma labra diſtabant. reli-

Cæſ. validis munitionibus hoſtẽ circumuallat.

204 quas omnes munitiones † ab ea foſſa pedib. CD.
reduxit: id hoc conſilio, quoniam tantum eſſet
* neceſſario ſpatium complexus, ne facile totum
opus militum corona cingeretur; ne de improui-
ſo, aut noctu ad munitiones hoſtium multitudo
aduolaret, aut interdiu tela in noſtros operi deſti-
natos conijcere poſſent. hoc intermiſſo ſpatio, duas
foſſas,

*fossas, XV. pedes latas, eadem altitudine perdu-
xit: quarũ interiorem campestribus, ac demissis
locis, aqua ex flumine deriuata compleuit. post
eas aggerem, & vallum XII. pedum exstruxit.
huic loricã, pinnasq; adiecit, grandib. ceruis, emi-
nentibusq; ad commmissuras pluteorum, atq; ag-
geris: qui adscensum hostiũ tardarent, & turres
toto opere circũdedit, quæ pedes LXXX. inter se
distarẽt. erat vno tempore, & materiari, & fru-
mẽtari, & tantas munitiones fieri necesse, dimi-
nutis nostris copijs, quæ longius ab castris progre-
diebantur: & nonnunquam opera nostra Galli
tentare, atq; eruptionem ex opido pluribus portis
facere, summa vi conabantur. quare ad hæc rur-
sus opera addendum Cæsar putauit, quo minore
numero militum munitiones defendi possent. ita-
que truncis arborum, * haud admodum firmis
ramis accisis, atque * horum delibratis, atque
præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pe-
des altæ ducebantur. huc illi stipites dimissi, & ab
infimo reuincti, ne reuelli possent ab ramis emi-
nebant. quini erant ordines coniuncti inter se,
atq; implicati quo qui intrauerant, se ipsi acutis-
simis vallis induebant. hos Cippos appellabant.
ante hos obliquis ordinib. in quincuncem dispositis.
tis. scrobes triũ in altitudine pedum fodiebãtur,
paullatim angustiore ad summũ fastigio. † huc 205
teretes stipites, * feminis crassitudine, ab sum-
mo præacuti, & præusti demittebãtur, ita vt non*

*amplius IV. digitis ex terra eminerent, simul confirmandi, & stabiliendi causa, singuli ab insimo solo pedes terra * exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus, ac * virgultis integebatur. huius generis octoni ordines * ducti, ternos inter se pedes distabant, id ex similitudine floris lilium appellabant. ante hæc*
206 *taleæ pedem longæ † ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur; mediocribusq; intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos Stimulos nominabat. His rebus perfectis, regiones secutus, quàm potuit æquissimas, pro loci natura XIV. millia passuum complexus, * pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, vt ne magna quidem multitudine, si * ita accidat, eius discessu munitionum præsidia circumfundi possent, * neu cum periculo ex castris egredi cogerentur: dierum XXX. pabulum, frumentumq; habere omnes*
r. *conuectum iubet. Dum hæc ad Alexiam geruntur, Galli cōcilio principum indicto, non * omnes qui arma ferre possent, vt censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum * cuique ciuitati imperandum; ne * tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos,*

Galli copias vndique conuocant.

207 *nec † frumenti rationem habere possent, imperant Æduis, atque eorum clientibus, Segusianis, Ambuaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs millia XXXV. parem numerum Aruernis,*

adiun-

adiunctis Heleutetis, Cardurcis Gaballis, Velauijs, qui sub imperio Aruernorum esse consueuerunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, † Xanthonibus, Ruthenis, Carnutibus XXII. 208
millia, Bellouacis X. totidem Lemouicibus, octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Heluetijs; Senonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrogibus quina millia; Aulercis, Cenomanis totidem; Atrebatibus IV. millia, Bellocassis, Lexouijs, Aulercis Eburonibus, terna; Rauracis, & Boijs XXX; vniuersis ciuitatibus, quæ Oceánum attingunt, quæq; eorum consuetudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero † Curiosolites, Rhedo- 209
*nes, Ambibari, Cadetes, Osissimi, Lemouices, Vnelli, sena. ex his Bellouaci suum numerum nõ * contulerunt; quod se suo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos * dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos, rogati tamen à Commio, pro eius hospitio II. * millia miserunt. huius opera Commij, ita vt antea demonstrauimus, fideli atque vtili superioribus annis erat vsus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat; iura, * legesque reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen vniuersæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, vt neq; beneficijs, neque amicitiæ memoria mouerentur: omnesq; & ani-*

*mo, & opibus in id bellum incumberent, coactis equitũ IIX. millibus, & peditũ circiter CCXL. hæc in Æduorum finibus recensebantur; numerusq; inibatur: præfecti constituebantur. Commio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Aruerno, consobrino Vercingetorigis, summa imperij transditur. ijs delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes alacres, & † fiducia pleni, ad Alexiam proficiscuntur. nec erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio; cum ex opido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus, peditatusq; cernerentur. at ij qui Alexiæ obsidebantur, præterita die qua suorum auxilia exspectauerant, consumpto omni frumento, inscij quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. ac varijs dictis sententijs, quarum pars deditionem; pars dum vires suppeteret, eruptionem censebant; non prætereunda videtur oratio Critognati, propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem, hic summo in Aruernis * natus loco, & magnæ habitus*

210 Cum ijs ad Alexiã proficiscũtur.

Critognati crudele consilium.

» *auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia*
» *dicturus sum, qui turpissimũ seruitutem deditio-*
» *nis nomine appellant; neque hos habendos ciuium*
» *loco neq; ad consilium adhibendos censeo. cum ijs*
» *mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum*

in con-

"in consilio omnium vestrûm consensu pristinæ re-
"sidere virtutis memoria videtur. Animi est illa
"mollities, non virtus, inopiam paullisper ferre
"non posse. qui se vltro morti offerant, facilius re-
"periuntur, quam qui dolorem patienter ferant.
"atque ego hanc sententiam probarem; nam apud
"me multum dignitas potest; si nullam præter-
"quam vitæ* nostræ iacturam fieri viderem, sed
"in consilio capiendo omnem Galliam respicia-
"mus, quam ad nostrum auxilium concitauimus.
"quid hominum millibus LXXX. vno loco inter-
"fectis, propinquis, consanguineisq; nostris, animi
"fore existimatis, si pene in ipsis cadaueribus præ-
"lio decertare* cogentur? nolite hos vestro auxi-
"lio* spoliare, qui vestræ salutis causa suum peri-
"culum* neglexerint, nec stultitia, ac temerita-
"te vestra, aut imbecillitate animi, omnem Gal-
"liam prosternere, ac perpetuæ seruituti* addice-
"re. an quod ad diem non venerint, de eorum fi-
"de constantiaq; dubitatis? quid ergo* Romanos
"in illis vlterioribus munitionib.* animi ne cau-
"sa quotidie exerceri putatis? Si illorum nuncijs
"confirmari non potestis, omni aditu præsepto,*
"ijs vtimini testibus, appropinquare eorum ad-
"uentū; cuius rei timore exterriti, diem noctemq;
"in opere versantur. † quid ergo mei consilij est? 221
"facere, quod nostri maiores nequaquam pari bel-
"lo Cimbrorum, Teutonumque fecerunt; qui in
"oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eo-

„ *rum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum vi-*
„ *debantur, vitam tolerauerunt, neq; se hostibus*
„ *transdiderunt. cuius rei exemplum si non habe-*
„ *remus, tamen libertatis causa institui, & poste-*
„ *ris prodi pulcherrimũ iudicarem. nam quid huic*
„ *simile bello fuit? depopulata Gallia, magnaq; il-*
„ *lata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquan-*
„ *do excesserunt, atque alias terras petierunt, iura,*
„ *leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Roma-*
„ *ni vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi*
„ *inuidia adducti, quos fama nobiles, potentesq;*
„ *bello cognouerunt, horum in agris, ciuitatibusq;*
„ *considere, atque his æternam iniungere seruitu-*
„ *tem? neq; enim vmquam alia conditione bella*
„ *gesserunt. quod si ea quæ in longinquis nationi-*
„ *bus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Gal-*
„ *liam, quæ in prouinciam redacta, iure, & legibus*
„ *commutatis, securibus subiecta, perpetua pre-*
mitur seruitute. Sententiis dictis, constituunt,
vt qui valetudine, aut ætate inutiles sunt bello,
opido excedant; atq; omnia prius experiantur,
quam ad Critognati sententiam descendant; *
illo tamen potius vtendum consilio, si res cogat,
atq; auxilia morentur, quàm deditionis, aut pa-
cis subeundam conditionem. Mandubij, qui eos
opido receperant, cum liberis, atq; vxoribus exire
coguntur. ij cum ad munitiones Romanorum ac-
cessissent, flentes, omnibus precibus orabant, vt se
in seruitutem receptos cibo iuuarent. * *hos Cæ-*
sar,

Non tamẽ omnino secutum.

*ſar, diſpoſitis in vallo cuſtodijs recipi prohibebat. interea Commius, & reliqui duces, quibus ſumma imperij permiſſa erat, cum omnibus copiis ad Alexiam perueniunt, & colle exteriore occupato, non longius D. paſſibus à noſtris munitionibus conſidunt. poſtero die equitatu ex caſtris educto, omnem eam planiciem, quam in longitudinem III. millia paſſuum patere demonſtrauimus, complent, pedeſtreſque copias, paullum ab eo loco, abditas in locis ſuperioribus conſtituunt. erat ex opido * Alexia deſpectus in campum. cõcurritur, his auxilijs viſis, fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur: itaque productis copiis, ante opidum conſidunt; & proximam foſſam cratibus * integunt, atque aggere explent; ſeq; ad eruptionem, atque omnes caſus comparant. Cæſar omni exercitu ad vtramque partem munitionum diſpoſito, vt ſi vſus veniat, ſuum quiſque locum teneat, & nouerit equitatum ex caſtris educi, & prælium committi iubet, erat ex omnibus caſtris, quæ ſummũ vndiq; iugum tenebant, deſpectus; atq; omnium militum intenti animi pugnæ euentum exſpectabant. Galli inter equites, raros ſagittarios, expeditoſq; leuis armaturæ interiecerãt, qui ſuis cedentibus auxilio ſuccurrerent; & noſtrorum equitum impetum ſuſtinerent. ab his complures de improuiſo vulnerati, prælio excedebant. cum ſuos pugna ſuperiores eſſe Galli confiderent, &*

Munitiones Cæſaris vndiq; oppugnãtur.

*nostros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, & ij qui munitionibus continebantur, & ij qui ad auxilium conuenerant, clamore, & vlulatu suorum animos confirmabant. quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte aut turpiter factum celari poterat; vtrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad virtutem excitabat. cum à meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur. Germani vna in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, † eosque propulerunt. quibus in fugã coniectis, sagittarij circumuenti, interfectiq; sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes vsque ad * castra insecuti, sui colligendi facultatem nõ dederunt. at ij qui ab Alexia processerant, mœsti, prope victoria desperata, se in opidum receperunt. vno die intermisso, Galli, atq; hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, medio nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt, subito clamore sublato, qua significatione, qui in opido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent, crates proijcere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque quæ ad oppugnationem pertinent administrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atq; ex opido educit. nostri vt superiorib. * diebus suus cuiq; erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis libralibus, sudibusq;, quas*

Sed strenue defensæ.

212

Iterũ validius oppugnatæ.

*quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. prospectu tenebris adempto, multa vtrimq; vulnera accipiũtur, complura tormentis tela conyciũtur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati quibus eæ partes ad defendendum obuenerãt, qua ex parte premi nostros intellexerant, ijs auxilio ex vlterioribus castellis deductos submittebant. dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorũ proficiebant: posteaquam propius successerunt, * aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes* delapsi transfodiebantur, aut ex vallo & turribus transiecti, pilis muralibus interibant: multis vndique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appareret; veriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in ijs rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognouerunt, quam munitionibus appropinquarent: ita re infecta in oppidum reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant consulunt: locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs, munitionesq; cognoscunt. erat à Septemtrionibus collis, quem quia propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant, nostri necessario pene iniquo loco, & le-*

Nullo iterum fructu.

*niter decliui, castra fecerunt. hæc C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus, legati, cum II. legionibus obtinebant. cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LX. millia ex omni numero deligũt earum ciuitatem, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituũt: adeundi tempus definiunt, cum meridies esse videatur. ijs copijs Vergasillaunum Aruernum, vnum ex IV. ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montẽ se occultauit, militesque ex nocturno labore sese reficere iussit: cum iam meridies appropinquare videretur, ad ea castra quæ suprà demonstrauimus contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alexiæ suos conspicatus, ex opido egreditur; è castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis causa parauerat profert. pugnatur vno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. * quæ minime visa pars firma esset, huc cõcurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod*

Tertium magno impetu oppugnant Galli.

213 *suum periculum † in aliena vident virtute consistere. omnia enim plerumque, quæ absunt vehemen-*

*hementius hominum mentes perturbant. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur cognoscit, laborantibus submittit, utrisque ad omnia occurrit: vnum illud esse tempus prædicat, quo maxime contendi conueniat. Galli nisi * perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstrauimus. exiguum loci ad decliuitatem fastigium magnum habet momentum. alij tela conijciunt, alij testudine facta subeunt, defatigatis inuicem integri succedunt. Agger ab vniuersis in munitionem coniectus, & adscensum dat Gallis, & quæ in terram occultauerant Romani contegit. nec iam arma nostris, nec vires suppetūt. his rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI. subsidio laborantibus mittit; & imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus † eruptione pugnaret; id nisi necessario non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atque hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, † loca prærupta ex adscensu tentant. huc ea quæ parauerant conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: † aggere, & cratibus, aditus expediunt: falcibus vallum, ac loricam re-*

Vndique trepidatur.

214

215

216

*scindunt. * Cæsar mittit primo Brutum adole-
scentem cum * cohortib. VI. post cum alijs VII.
Fabium legatum: postremo ipse, cum vehemen-
tius pugnaretur, integros subsidio adducit. resti-
tuto prælio, ac repulsis hostibus, eo quo Labienum
miserat, contendit, cohortes IV. ex proximo ca-
stello educit: equitum se * partem sequi, partem
circum ire exteriores munitiones, & ab tergo ho-
stes adoriri iubet. Labienus, postquam neque ag-
geres, neque fossæ vim hostium sustinere pote-
rant, coactis * una de quadraginta cohortibus,
quas ex proximis præsidijs deductas fors obtulit,
Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid fa-
ciendum existimet. accelerat Cæsar, vt prælio in-
tersit. eius aduentu ex colore vestitus cognito,
quo insigni in prælijs vti consueuerat, turmisq;
equitum, & cohortibus visis, quas se sequi iusse-
rat, vt de locis superioribus hæc * decliuia, & de-
uexa, cernebantur, hostes committunt prælium.
217 vtrimq; clamore sublato, † excipitur rursus ex
vallo, atque omnibus munitionibus, clamor. no-
stri, emissis pilis, gladijs rem gerunt. repente post
tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appro-
pinquant: hostes terga vertunt: fugientib. equi-
tes occurrunt: fit magna cædes. Sedulius dux,
& princeps Lemouicum occiditur: Vergasillau-
nus Aruernus viuus in fuga comprehenditur: si-
gna militaria LXXIV ad Cæsarem referun-
tur. pauci, ex tanto numero, se incolumes in ca-
strare-*

Tandem repulsi fugatique Galli.

*stra recipiunt. conspicati ex opido cædem, & fugam suorum, desperata salute, copias à munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidijs, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. de media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. postero die Vercingetorix, concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa, demonstrat; & quoniam sit fortunæ cedendum, ad vtramq; rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu virum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. iubet arma transdi, principes produci. ipse in munitione pro castris concedit: eo duces producuntur. Vercingetorix deditur: arma proijciuntur. reseruatis Æduis, atq; Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula, prædæ nomine, distribuit. his rebus confectis, in Æduos proficiscitur; ciuitatem recipit. eo legati ab Aruernis missi, * quæ imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnum numerũ obsidum: legiones in hiberna mittit: captiuorum circiter XX. millia Æduis, Aruernisq; reddit: T. Labienum cum II. legionibus, & equitatu in Sequanos proficisci iubet: huic M. Sempronium Ru-*

Qui ad Alexiam sese dedunt.

Idem Ædui faciũt & alij plures.

Hiberna.

tilum attribuit: C. Fabium, & L. Minucium Basilium cum II. legionibus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellouacis calamitatem accipiant: C. Antistium Reginum in Ambibaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Canium Rebilum in Ruthenos cum singulis legionibus mittit: Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cabiloni, & Matiscone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ causa, collocat: ipse Bibracte hiemare
218 *constituit. † huius anni rebus cognitis, Romæ dierum XX. supplicatio indicitur.*

Supplicatio.

†A. HIRTII PANSÆ, VEL, OPPII, COMMENTARIORVM DE Bello Gallico,

LIBER IIX.

A. Hirtij de continuandis Cæsaris commentarijs institutum. B. Galli bella renouant. C. Cæsar vastatis Biturigum & Carnutum agris, Bellouacos ac plærosque alios aliquot prælijs subigit. D. Nouum interea à Pictonibus, Carnutibus & Armoricis motum bellum, ab C. Fabio Legato conficitur. E. Caninius legatus Lucterij Cadarci & Drapetis

petis Senonis copias profligat. atque hunc capit. F. Cæsar Caninio iunctus Vxellodunum occupat. G. Commio Atrebati equestri pugna victo, venia data. H. Pacata vniuersa Gallia, Cæsar vltro citroque commeans, res singulas disponit. Contrariæ interim factionis homines Romæ consilia aduersus ipsum ineunt.



*OACTVS assiduis tuis vocibus, Balbe, cum quotidiana mea recusatio, non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarũ Galliæ non comparandos superioribus, atque insequentibus eius scriptis, contexui, nouissimeque imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, vsque ad exitum, nõ quidem Ciuilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. quos vtinam qui legent, scire possent, quam inuitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ, atque arrogantiæ crimine, qui me * medium interposuerim Cæsaris scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operose ab alijs esse perfectum, quod non horum elegãtia Commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum * rerum gestarum scriptoribus deesset: adeoq; probantur omnium iudicio, vt prærepta, non præbi-*

A. Hirtij prefatio ad Balbum.

*ta facultas ſcriptoribus videatur. cuius tamen rei maior noſtra, quam reliquorum, eſt admiratio. ceteri enim, quam bene, atque emendate; nos, etiam quam facile, atq; celeriter eos * perfecerit, ſcimus.*

*Erat autem in Cæſare cum facultas, atq; elegantia ſumma ſcribendi, tum veriſſima ſuorum ſcientia conſiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, vt Alexandrino, atq; Africano bello intereſſem. quæ bella quanquam ex parte nobis Cæſaris * ſermone ſint nota: tamen aliter audimus ea, quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt, aliter, quæ pro teſtimonio ſumus dicturi. ſed ego nimirum, dum omnes excuſationis cauſas colligo, ne cum Cæſare coferar. hoc ipſum crimen arrogantiæ ſubeo, quod me iudici cuiuſquam exiſtimem poſſe cum Cæſare comparari. Vale.*

Anno V.C. 703. Ante Chriſtum 49. B. Galli complures bellum reuocant.

OMNI *Gallia deuicta, Cæſar cum à ſuperiore æſtate nullum bellandi tempus intermiſiſſet, militesq; hibernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet, complures eodem tempore ciuitates renouare belli conſilia nunciabantur, coniurationesq; facere. cuius rei veriſimilis cauſa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum eſſet, neque, vlla multitudine in vnum locum coacta, reſiſti poſſe Romanis; nec, ſi diuerſa bella complures eodem tempore intuliſſent ciuitates, ſatis auxilij, aut ſpatij, aut copiarum, habiturum exercitum*

*tum populi R. ad omnia persequenda: nõ esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem. quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis: ipse, † equitatus præsidio, pridie Kal. Ianuarij ab opido Bibracte proficiscitur ad legionem XII. quam non longe à finib. Æduorũ collocauerat in finibus Biturigum, eiq; adiungit legionem XI. quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines, & complura opida haberent, vnius legionis hibernis non * poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesq; facerent. repentino aduentu Cæsaris, accidit, quod imperatis disiectisq; fuit necesse, vt, sine timore vllo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in opida possent namq; etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consueuit, Cæsaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli, frumentiq;, si longius progredi vellet, deficeret; aut hostes incendiis terrerentur. multis hominũ millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitijs confisi, aut societate consiliorum, confugerant frustra. nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis oc-*

220

C. Cæs. agros Biturigum depopulatur.

currit; nec dat ulli ciuitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi. qua celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes, terrore ad conditiones pacis adducebat, tali conditione proposita, Bituriges, cum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere, in eius amicitiam, finitimasq; ciuitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus II. millia nummûm prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusq; in hiberna remissis, ipse se recepit die XL. Bibracte. ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes; quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, cum non amplius X. & IIX. dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV. & VI. ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causa superiore commentario demonstratum est. ita cum II. legionibus, ad persequẽdos Carnutes, proficiscitur. cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate cæterorũ ducti Carnutes, desertis vicis, opidisq;, quæ tolerandæ hiemis causa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificijs, incolebant, (nuper enim deuicti complura opida dimiserant) dispersi profugiunt.

Carnutes persequitur.

*iiunt. Cæsar erumpentes, eo maxime tempore, cerrimas tempestates cum subire milites nollet, i opido Carnutum Genabo castra ponit, atque n tecta partim Gallorum, * partim coniectis ceeriter stramentis, quæ tentoriorum integendoum gratia erant inædificata, milites contegit. quites tamen, & auxiliarios pedites in omnes artes mittit, quascumque petisse dicebantur hoctes: nec frustra. nam plerumque magna præda otiti nostri reuertuntur. oppressi Carnutes hienis difficultate, terrore periculi, cum tectis exulsi, nullo loco diutius consistere auderent, nec iluarum præsidio tempestatibus durissimis tegi ossent: dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas ciuitates. Cæsar, tempore anni difficillimo, cum satis haberet, conuenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumq; in ratione esset, exploratum haberet sub tempus æstiuorũ nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum II. legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocauit: ipse, cum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes, Belgasque præstabant, finitimasque ijs ciuitates, duce Corbeo Bellouaco, & Commio Atrebate, exercitum comparare, atque in vnum locum cogere, vt omni multitudine in fines Suessionũ, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad di-*

Bellum cõtra Bellouacos mouet.

gnitatem, ſed etiam ad ſalutem ſuam iudicaret, nullam calamitatem, ſocios optime de repub. meritos accipere; legionem ex hibernis euocat rurſus XI. litteras autem ad C. Fabium mittit, vt in fines Sueſſionum legiones II. quas habebat, adduceret; alteramq́; ex duab. à T. Labieno accerſit. ita, quantum hibernorum opportunitas, belliq́; ratio poſtulabat, perpetuo ſuo labore, inuicem legionib. expeditionum onus iniungebat. his copiis coactis ad Bellouacos proficiſcitur, caſtriſq́; in eorum finibus poſitis, equitum turmas dimittit in omnes partes, ad aliquos excipiendos, ex quibus hoſtium conſilia cognoſceret. equites, officio functi, renunciant paucos in ædificiis eſſe inuentos; atque hos, non qui agrorum incolendorum cauſa remanſiſſent, (namque eſſe vndique diligenter demigratum) ſed qui ſpeculandi gratia eſſent remiſſi.

Eorũ conſilia explorat.

*à quibus cum quæreret Cæſar, quo loco multitudo eſſet Bellouacorum, quodque eſſet conſilium eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre poſſent, in vnum locum conueniſſe, * itemque Ambianos, Aulercos, Caletes, † Velliocaſſos, Atrebates locum caſtris * excelſum, impedita circundatum palude, delegiſſe; omnia impedimenta in vlteriores ſiluas contuliſſe: complures eſſe principes belli auctores. ſed multitudinẽ maxime Corbeo obtemperare, quod ei ſummo odio eſſet nomen populi R. * intellexiſſent: paucis ante diebus, ex his caſtris*

221

Com-

Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: constituisse autem Bellouacos, omniũ principum consensu, summa plebis cupiditate, † ut, si diceretur Cæsar cum III. legionibus venire, offerrent se ad dimicandum; 222
*ne miseriore, ac duriore postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco permanerent, quem delegissent; pabulatione autem, quæ propter anni tempus cum exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos. quæ Cæsar cum consentientibus plurimis * cognouisset; atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeq; à temeritate Barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inseruiendum statuit, quo celerius hostes, contempta suorum paucitate, prodirent in aciem. singularis enim virtutis veterrimas legiones VII. IIX. & IX. habebat, summæ spei, delectæq; iuuentutis XI. quæ octauo iam stipendio functa; tamen, collatione reliquarum, nondum eãdem vetustatis, & virtutis ceperat opinionem. itaque, consilio aduocato, rebus ijs, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat: si forte hostes III. legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit; ut legio VII. IIX. IX. ante omnia iret impedimẽ-*

*ta; deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamen erat mediocre, vt in expeditionibus esse consueuit) cogeret XI. ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent, hac ratione pene quadrato agmine instructo, in conspectum hostium celerius opinione eorum, exercitum adducit, * quas legiones repente instructas velut in acie certo gradu accedere Galli cum viderent, quorum erant ad Cæsarem plenæ fiduciæ consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu exspectatione nostri consilij, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optauerat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, vallo intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patente, castra castris hostium confert. hæc imperat vallem*

Castra egregie munit.

223 *pedum XII. muniri, † coronisque pro hac ratione eius altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinum denum, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem III. tabulatorum, pontibus transiectis, constratisq; coniungi; quorum frontes viminea loricula munirentur, * vt hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo * tutior altitudine esset, hoc audacius, longiusq; tela promitteret; † alter, quo propior hostem in vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus belli tegeretur. portis fores, altioresq; turres*

224 (beside "giusq; tela promitteret")

impo-

*imposuit. huius munitionis duplex erat consilium. namq; & operum magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam Barbaris allaturum; & cum pabulatum, frumentatumq; longius esset proficiscendum, paruis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. interim, crebro paucis vtrimque procurrentibus, inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia aut Gallorum, Germanorumq; transibant: acriusq; hostes insequebantur, † aut vicissim hostes, eodem transgressi, nostros longius submouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id, quod accidere erat necesse, cum raris, disiectisq; ex ædificijs pabulum * conquireretur) * vt impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum iumentorum, ac seruorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat Barbarorum, atq; eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis, tamen Germanorum aduentu Barbari inflabãtur. Cæsar, cum animaduerteret hostem complures dies castris palude, & * locis natura munitis se tenere: neque oppugnari castra eorum, sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi à maiore exercitu, posse; literas ad Trebonium mittit, vt*

226

Pabulatores Ro. sæpe intercepti.

quam celerrime posset, legionem XIII. quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerseret; atq; ita cum III. legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites inuicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumq; ciuitatum,
226 *quorum magnum numerum euocauerat, † præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. quod cum quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellouaci delecta* manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, siluestribus locis insidias disponunt; eodemq; equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumuentos aggrederentur. cuius mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. namq; ij, cum repente hostium equites animaduertissent; ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti à peditibus vndique sunt circumdati quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris prælij, se receperunt, amisso Vertisco, principe ciuitatis, præfecto equitum: qui cum vix equo propter ætatem posset vti, tamen consuetudine Gallorum neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura vsus erat, neque dimicari sine se voluerat. inflantur, atq; incitantur hostium animi secundo prælio, principe, & præfecto Rhemorum interfecto. nostri detrimento admonentur,*

Rhemorũ equitum infelix pugna.

nentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem, non intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu vtrorumque castrorum, quæ ad vada, transitusq́ fiebant paludis. qua contentione Germani, quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, vt equitib. interpositi præliarentur, cum constantius vniuersi paludem transissent, paucisq́ resistentib. interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ij, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur; sed etiam, qui longius subsidiari consueuerant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent; aut non* nulli, pudore coacti, longius profugerent. quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, vt vix iudicari posset, vtrum secundis, minimisq́ rebus insolentiores; an aduersis, mediocribusq́ timidiores essent. Compluribus diebus ijsdem in castris consumptis, cum propius accessisse legiones, & C. Trebonium legatum cognouissent; duces Bellouacorum, veriti similem obsessionem Alexiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, vnaq́ reliqua impedimenta: quorum perturbatũ, & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum & iam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi luce,* co-*

Bellouaci abitum parant.

pijs armatorum, castrorum vias instruunt, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmẽ impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis adscensu lacessendos iudicabat; neque non vsque eo legiones admouendas, vt discere ex eo loco sine periculo Barbari militibus instantibus non possent: * ita, cum paludem impeditam à castris castra diuidere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id iugum, quod trans paludem, pene ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum intercisum animaduerteret; pontibus palude constrata, legiones transducit, celeriterque in summam planiciem iugi peruenit; quæ decliui fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis ad vltimum iugum peruenit: aciemque eo loco constituit, vnde tormento missa tela in hostium cuneos conijci possent. Barbari, confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem * conarentur, paullatimq; copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorum pertinacia cognita, Cæsar, XX. cohortibus instructis, castrisq; eo loco metatis, muniri iubet castra * absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci, cum Romanos ad insequendum paratos viderent, neq; pernoctare, neq; diutius

Cæsar insequitur.

Strategemate Bellouaci elabuntur.

diutius permanere sine cibarijs eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. † 227
Fasces, vbi consederant (nam in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentarijs declaratum est) per manus stramentorum, ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se transditos, ante aciem collocauerũt, extremoq; tempore diei, signo pronũciato, vno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente † *à conspectu texit Romanorum: quod* 228
vbi accidit, Barbari vehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animaduertere non poterat, incendijs oppositis; tamen, id consilium cum fugæ causa initium suspicaretur, legiones promouet; & turmas mittit ad insequẽdum: ipse, veritus insidias, ne forte in eodem * *loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locũ conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, cum intrare* * *fumum, & flammam densissimã timerent; ac, si qui cupidius intrauerant,* † *vix* 229
suorum ipsi priores partes aduerterent; equorum insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. ita fuga timoris simul, calliditatisque plena, sine vllo detrimento, millia non amplius x. progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde, cum sæpe in insidijs equites, peditesq; disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit

Insidias Romanis struunt.

*Cæsar, Corbeum Bellouacorum ducem, fortissi-
morum millia VI. peditum delegisse, equitesq;
ex omni numero* CIↃ, *quos in insidiis eo loco
collocaret, quem in locum, propter copiam fru-
menti, ac pabuli, Romanos pabulatum missuros
suspicaretur. quo cognito consilio, Cæsar, legio-
nes plures, quam solebat, educit; equitatumque
qua consuetudine pabulatoribus mittere, præsi-
dio consueuerat, præmittit: huic interponit præ-
sidia leuis armaturæ: ipse cum legionibus quam
potest maxime appropinquat. Hostes in insidiis
dispositi, cum sibi delegissent campū ad rem ge-
rendam non amplius patentem in omnes partes
passibus* CIↃ. **siluis vndiq; impeditissimis, aut
altissimo flumine, velut indagine, munitū, hunc
insidiis circundederunt nostri. Explorato hostiū
consilio, ad prœliandum animo, atque armis pa-
rati, cum, subsequentibus legionibus, nullam
dimicationem recusarent, turmatim in eum lo-
cum deuenerūt. quorum aduentu cum sibi Cor-
beus oblatam occasionem rei gerendæ existima-*
230 *ret, † primus cum paucis se ostendit, atq; in pro-
ximas turmas impetum facit. nostri constanter
impetum sustinent insidiatorum; neque plures in
vnum locum conueniunt; quod plerumq; eque-
stribus prœliis* cum propter aliquem timorem
accidit, * tum multitudine ipsorum detrimentū
accipitur. cum dispositis turmis inuicē rari præ-
liarentur, neque ab lateribus circumueniri suos
pate-*

Sed ex ipsæ insidijs circundatæ.

*paterentur; erumpunt cæteri, Corbeo præliante, ex siluis. fit magna contentione diuersum prælium: quod cum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex siluis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisq; nostrorum interpositi, constanter præliantur. pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde, vt ratio postulabat prælij, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperãt detrimentum. accedũnt propius interim legiones: crebriq; eodem tempore & nostris, & hostibus nuncij afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri, acerrime præliantur; ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionib. viderentur. Hostes concidunt animis; atq; itinerib. diuersis fugã quærunt, nequidquam: nam, quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, ijs ipsi * tenebantur: victi tamen,* perculsiq;, maiore parte amissa, consternati, quo sors tulerat, confugiunt: partim siluis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate victus Corbeus, excedere prælio, siluasq; petere, haud inuitantibus nostris ad deditionẽ, potuit adduci, quin, for-*

Et princeps ipsorum vna cum manu insidiatrice cæsus.

tissime præliando, compluresq́; vulnerando, co-
geret elatos iracundia victores in se tela conijce-
re. Tali modo re gesta, recentibus prælij vestigijs,
ingressus Cæsar, cum victos tanta calamitate
existimaret hostes, nuncio accepto, locum castro-
rum relicturos, qua non longius ab ea cæde * ab-
esse plus minus IIX. millibus passuū dicebantur,
tametsi flumine impeditum transitum videbat;
tamen, exercitu transducto, progreditur. at Bel-
louaci, reliquæq́; ciuitates, repente ex fuga pau-
cis, atque his vulneratis, receptis, qui siluarum
231 beneficio casum euitauerant, † omnibus aduer-
sis cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso
equitatu, & fortissimis peditibus, cum aduenta-
re Romanos existimarent, concilio repente cantu
tubarum conuocato, * conclamant, vt legati,
obsidesq́; ad Cæsarem mittantur. hoc omnibus
probato consilio, Commius Atrebas ad eos ꝓfu-
„ git Germanos, à quibus ad id bellum auxilia
„ mutuatus erat. ceteri è vestigio mittunt ad Cæ-
„ sarem legatos, petuntque, vt ea pœna sit conten-
„ tus hostium, quam si sine dimicatione inferre in-
„ tegris posset, pro sua clementia, atque humani-
„ tate, numquam profecto esset illaturus: afflictas
„ opes equestri prælio Bellouacorum esse: delecto-
„ rum peditum multa millia interijsse, vix refugis-
„ se nuncios cædis; tamen magnum, vt in tanta ca-
„ lamitate, Bellouacos eo prælio commodum esse cō-
„ secutos; quod Corbeus, auctor belli, concitator
multi

Reliqui territi se dedunt.

multitudinis, esset interfectus: numquam enim " senatum tantum in ciuitate, illo viuo, quantum " imperitã plebem potuisse. Hæc orantibus legatis " commemorat Cæsar, eodem tempore superiore anno Bellouacos, ceterasq; Galliæ ciuitates, suscepisse bellum; pertinacissimè hos ex omnibus in sententia permansisse, neq; ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atq; intelligere se causam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, vt inuitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnãtibus, infirma manu plebis bellum concitare, & gerere posset: sed tamen se contentũ fore ea pœna, quã sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti, legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt, concurrunt reliquarum ciuitatum legati, quæ Bellouacorum speculabantur euentum: obsides dant: imperata faciunt, excepto Commio, quẽ timor cohibebat, cuiusquam fidei suam committere salutem. nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare ciuitates, & coniurationem contra Cæsarem facere; infidelitatem eius sine vlla perfidia iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquij, curaret interficiendum. ad eam rem delectos transdidit cẽturiones. cum

Solo excepto Commio.

in colloquium ventum esset, & vt conuenerat, manum Commij Volusenus arripuisset; centu-
232 *rio, † velut insueta re permotus, celeriter à familiarib. prohibitus Commij, conficere hominem non potuit; grauiter tamen primo ictu gladio caput percussit. cum vtrimq; gladij districti essent, non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit vtrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quod insidijs cognitis, plura, quam videbant, extimescebant. quo facto statuisse Commius dicebatur, numquam in conspectum cuiusquam Romani venire. Bellicosissimis gentibus deuictis Cæsar, cum videret nullam iam esse ciuitatem * quæ bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex opidis demigrare, ex agris effugere, ad præsens imperium euitandum, plures in partes exercitum dimittere costituit: M. Antonium quæstorem, cum legione XI. sibi coniungit: C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV. mittit in diuersissimam partẽ Galliæ; quod ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C.*
233 *Caninium Rebilum legatum, † qui in illis regionibus præerat, satis firmas II. legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat: legionemque XII. quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias ciuium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum * accideret de incursione Barbarorum, ac*

Cæs. in varias partes copias partitur.

supe-

superiore æstate Tergestinis accidisset; quia repentino latrocinio, atq; impetu incolæ illorum erant oppressi: ipse ad deuastandos, depopulandosq; fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum, atq; fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, † proximum suæ dignitati esse ducebat, adeo fines eius vastare ciuibus ædificijs, pecore, vt odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. cum in omnes fines partium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimisisset atque omnia cædibus, incendijs, * rapinis, vastasset; magno numero hominũ interfecto, aut capto, Labienum cum II. legionibus, in Treuiros mittit; quorum ciuitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu, & feritate, non multum à Germanis differebat: neq; imperata vmquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus, cum magnam multitudinem conuenisse hostium in fines Pictonum, litteris, nuncijsq; Duracij cognouisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quod pars quædam ciuitatis eius defecisset, ad opidum Lemouicum contendit. quo cum aduentaret; atq; ex captiuis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dũnaco duce Andium, Duracium clausum, Lemouicum oppugnari: neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra munito loco*

Ipse Ambiorigis fines deuastat.

234

D.

Interim nouum in Pictonib. bellum.

posuit. Dumnacus, cum appropinquare Caniniũ cognouisset, copiis omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorũ oppugnare instituit. cum complures dies in oppugnatione consumpsisset; & magno suorum detrimento, nullam partem munitionum conuellere potuisset; rursus ad obsidendum Lemouicum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisq; C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnacus, aduentu Fabij cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset & Romanum, & externum sustinere hostem, & respicere, ac timere opidanos; repente eo ex loco cum copiis recedit, nec ne satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte, propter magnitudinem,* constratum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat * hostium, neque se cum Caninio coniunxerat, tamen, doctus ab ijs, qui* locorum nouerant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumq; tantum procedere ante agmen imperat legionũ, quantum cum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostris, vt erat præceptum, inuaduntq; Dumnaci agmen, & fugientes, perterritosq;*

Quod C. Fabij legati virtute confectum.

ritosq́; sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, vt confligerent, † atque omne agmen morarentur, dum cō- 235
sequeretur ipse. cuius præceptis vt res gereretur,
† Q. Titatius Varus, præfectus equitum, singu- 236
laris & animi, & prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit consistit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit prælium acri certamine. namq́; nostri, contemptis pridie, superatisque hostibus, cum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & * cupiditate per se conficiendi prælij, fortissime contra pedites præliantur, hostesq́; nihil amplius copiarum accessurum credentes, vt pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. cum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem quæ suis esset equitibus inuicem præsidio, tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. quibus visis perculsæ Barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore, discursuq́; passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paullò antè cum resistentibus fortissime con-

flixerant, lætitia victoriæ elati, magno vndique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextræque ad cædendum valent, tantum eo prælio interficiunt. itaque amplius millibus XII. aut armatorum, aut eorum qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum, qua ex fuga, cum constaret, Drape-
E. tem Senonem, (qui, vt primum defecerat Gallia, collectis vndique perditis hominibus seruis ad libertatem vocatis,* exsulibus omnium ciuitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta, & commeatus Romanorum intercepta) non amplius hominum II. millibus ex fuga collectis, prouinciam petere, vnaque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore Commentario, prima defectione Galliæ facere in prouinciam impetum voluisse, cognitum est; Caninius legatus, cum legionibus II. ad eos persequendos contendit, ne de timore, aut detrimento prouinciæ, magna infamia, perditorum hominum latrocinijs, caperetur. C. Fabius cum reli-

Caninius legatus Drapetem Luteriumque insequitur.

237 quo exercitu in Carnutes, † reliquasque proficiscitur ciuitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ; dato vero spatio, ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. qua in re summa felicitas, celeritasque in recipiendis ciuita-

Fabius vero Carnutes & Aremoricos.

*ciuitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui sæpe vexati, nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem, ceteræq; ciuitates, positæ in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabij, legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans, latitansq; solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. At Drapes, vnaq; Luterius, cum legiones, Caniniumq; adesse cognoscerēt, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu putarent Prouinciæ fines intrare posse; * nec iam liberam vagandi, latrocinandiq; facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. ibi cum Luterius apud suos ciues quondam, integris rebus, multum potuisset; semperq; auctor nouorum consiliorum magnam apud Barbaros auctoritatem haberet; opidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregie munitum, occupat suis & Drapetis copijs, opidanosq; sibi coniungit. quò cum confestim C. Caninius venisset, animaduerteretq; omnes opidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile, magna autem impedimenta opidanorum videret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus diuisis, trina * excel-*

Res ad Vxellodunū gestæ.

*ſiſſimo loco caſtra fecit, à quib. paullatim, quãtum copiæ patiebantur, vallum in opidi circuitu ducere inſtituit. quod cum animaduerterent opidani, miſerrimaque Alexiæ memoria ſolliciti, ſimilem caſum obſeſſionis vererentur, maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret, rationem frumenti eſſe habendam, conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relicta copiarum, ipſi cũ expeditis ad importandum frumentum proficiſci. eo conſilio probato, proxima nocte, II. millibus armatorum relictis, reliquos ex opido Drapes, & Luterius, educunt: ij paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria ſubleuare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus ſumerẽt, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. nonnunquam autem expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur. quam ob cauſam C. Caninius toto opido munitiones circumdare conatur, ne aut opus effectum tueri non poſſit, aut plurimis in locis infirma diſponat præſidia magna copia frumenti comparata, * conſidunt Drapes, & Luterius non longius ab opido X. millibus paſſuum, vnde paullatim frumentũ in opidum ſupportarent: ipſi inter ſe prouincias partiuntur. Drapes caſtris præſidio cum parte copiarum reſtitit. Luterius agmen iumentorum ad opidum * adducit: diſpoſitis ibi præſidijs, hora noctis circiter X. ſilueſtribus anguſtisque itineribus*

Caninius Luterium fugat.

neribus frumentum importare in opidum instituit. quorum strepitum vigiles castrorum cum sensissent; exploratoresque missi, quæ agerentur, renunciassent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ij repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri vt viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero viuum capi patiuntur. † profugit inde cum paucis Luterius, nec 238
*se recipit in castra. re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris * intra millia passuum X. quare ex compluribus cognita, cum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. sed cum in experiundo periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanosq; pedites summæ velocitatis omnes ad castra hostium præmittit. †* 239
ipse legionem vnam intra castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. cum propius hostem accessisset, ab exploratoribus quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, vt Barbarorum fert cõsuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa. † at Germanos, equitesque 240
*imprudentibus omnibus de improuiso * aduolasse, & prælium commisisse qua re cognita, legio-*

*num. hoc auertere loci natura * prohibebat. sic enim imis radicib. montis ferebatur, vt nullam in partem, depressis fossis, deriuari posset. Erat autem opidanis difficilis, & præruptus eò descensus; vt prohibentibus nostris; sine vulneribus, ac periculo vitæ, neque adire flumen, neq; arduo se recipere possent adscensu. qua difficultate eorum cognita, Cæsar, sagittariis, funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat opidanos, quorum omnis postea multitudo aquatum vnum in locum conueniebat.*

241 *† sub ipsius enim oppidi murũ magnus fons prorumpebat, ab ea * parte, quæ fere pedum C C C. interuallo fluminis circuitu vacabat. hoc fonte prohiberi posse opidanos cum optarent reliqui, Cæsar vnus videret; non sine magno periculo, è regione eius, vineas agere aduersus montem, & aggeres struere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione.*

Fontis vnici vsu opidanos priuare tentat.

242 *† opidani enim loco superiore decurrunt, & eminus sine periculo præliantur; multosq; pertinaciter succedentes vulnerant. non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre, & labore, atque operibus locorum vincere difficultates.*

243 *† eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis, quod genus operis sine vllo periculo, & sine suspicione hostium facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum LX. collocatur in eo turris X. tabulatorum, non*

quidem

quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nul-
lis operibus effici poterat) † sed quæ superare 244
fontis fastigium posset. ex ea cum tela tormen-
tis iacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo
possent aquari opidani; non tantum pecora, at-
que iumenta, sed etiam magna hominum mul-
titudo siti consumebatur. quo malo perterriti
opidani, cupas seuo, pice, scandulis complent, eas
ardentes in opera prouoluunt. eodem tempore
acerrime præliantur, † vt ab incendio restin- 245
guendo dimicationis periculo deterreant Roma-
nos. magna repente in ipsis operibus flamma *
exsistit. quæcumque enim per locum præcipitem
missa erant, ea vineis & aggere suppressa com-
prehendebant id ipsum, quod morabatur. Mili-
tes contra nostri, quanquam periculoso genere
prælij, locoq́; iniquo premebãtur, † tamen omnia 246
paratissimo sustinebant animo. res enim gereba-
tur & excelso loco, & in conspectu exercitus no-
stri: magnusq́; vtrimq; clamor oriebatur. † ita 247
vt quisque poterat, maxime insignis, quo notior,
testatiorque virtus eius esset, telis hostium flam-
maq; se offerebat. Cæsar, cum complures suos
vulnerari videret, ex omnibus opidi partibus co-
hortes montem adscendere, & simulationem
mœnium occupandorum, clamorem vndiq; iu-
bet tollere. quo facto perterriti opidani, cum,
quid ageretur in locis reliquis, * essent ignari, re-
uocant ab oppugnandis operibus armatos, mu-

posuit. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognouisset, copiis omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorū oppugnare instituit. cum complures dies in oppugnatione consumpsisset; & magno suorum detrimento, nullam partem munitionum conuellere potuisset; rursus ad obsidendum Lemouicum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisq; C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnacus, aduentu Fabij cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset & Romanum, & externum sustinere hostem, & respicere, ac timere opidanos; repente eo ex loco cum copiis recedit, nec ne satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte, propter magnitudinem,* constratum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat * hostium, neque se cum Caninio coniunxerat, tamen, doctus ab ijs, qui* locorum nouerant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumq; tantum procedere ante agmen imperat legionū, quantum cum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostris, vt erat præceptum, inuaduntq; Dumnaci agmen, & fugientes, perterritosq;*

Quod C. Fabij legati virtute confectum.

ritosq; sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, vt confligerent, † atque omne agmen morarentur, dum cō- 235
sequeretur ipse. cuius præceptis vt res gereretur,
† Q. Titatius Varus, præfectus equitum, singu- 236
*laris & animi, & prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit consistit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit prælium acri certamine. namq; nostri, contemptis pridie, superatisque hostibus, cum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & * cupiditate per se conficiendi prælij, fortissime contra pedites præliantur, hostesq; nihil amplius copiarum accessurum credentes, vt pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. cum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem quæ suis esset equitibus inuicem præsidio, tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. quibus visis perculsæ Barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, mngno clamore, discursuq; passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paullò antè cum resistentibus fortissime con-*

ſtixerant, lætitia victoriæ elati, magno vndiq; clamore ſublato, cedentibus circumfuſi, quantum equorum vires ad perſequendum dextræq; ad cædendum valent, tantum eo prælio interficiunt. itaque amplius millibus XII. aut armatorum, aut eorum qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum, quæ ex fuga, cum conſtaret, Drapetem Senonem, (qui, vt primum defecerat Gallia, collectis vndique perditis hominibus ſeruis ad libertatem vocatis, exſulibus omnium ciuitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta, & commeatus Romanorum intercepta) non amplius hominum II. millibus ex fuga collectis, prouinciam petere, vnaq; conſilium cum eo Luterium Cadurcum cepiſſe, quem in ſuperiore Commentario, prima defectione Galliæ facere in prouinciam impetum voluiſſe, cognitum eſt; Caninius legatus, cum legionibus II. ad eos perſequendos contendit, ne de timore, aut detrimento prouinciæ, magna infamia, perditorum hominum latrocinijs, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, † reliquaſq; proficiſcitur ciuitates, quarum eo prælio, quod cum Dũnaco fecerat, copias eſſe accitas ſciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate ſubmiſſiores eſſent futuræ; dato vero ſpatio, ac tempore, eodem inſtante Dumnaco, poſſent concitari. qua in re ſumma felicitas, celeritasq; in recipiendis ciuita-*

E. Caninius legatus Drapetem Luteriumque inſequitur.

237 Fabius vero Carnutes & Aremoricos.

ciuitatibus Fabium consequitur. nam Carnu-
tes, qui sæpe vexati, nunquam pacis fecerant
mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditio-
nem, ceteræq; ciuitates, positæ in vltimis Galliæ
finibus, Oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appel-
lantur, auctoritate adductæ Carnutum, aduen-
tu Fabij, legionumque, imperata sine mora fa-
ciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans,
latitansq; solus extremas Galliæ regiones petere
coactus est. At Drapes, vnaq; Luterius, cum le-
giones, Caniniumq; adesse cognoscerēt, nec se sine
certa pernicie, persequente exercitu putarent
Prouinciæ fines intrare posse; * nec iam liberam
vagandi, latrocinandiq; facultatem haberent,
consistunt in agris Cadurcorum. ibi cum Lute-
terius apud suos ciues quondam, integris rebus,
multum potuisset; semperq; auctor nouorum con-
siliorum magnam apud Barbaros auctoritatem
haberet; opidum Vxellodunum, quod in cliente-
la fuerat eius, natura loci egregie munitum, oc-
cupat suis & Drapetis copijs, opidanosq; sibi con-
iungit. quò cum confestim C. Caninius venisset,
animaduerteretq; omnes opidi partes præruptis-
simis saxis esse munitas, quo defendente nullo,
tamen armatis adscendere esset difficile, magna
autem impedimenta opidanorum videret, quæ si
clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere
non modo equitatum, sed ne legiones quidem pos-
sent: tripartito cohortibus diuisis, trina * excel-

Res ad Vxellodunū gestæ.

*ſiſſimo loco caſtra fecit, à quib. paullatim, quãtum copiæ patiebantur, vallum in opidi circuitu ducere inſtituit. quod cum animaduerterent opidani, miſerrimaque Alexiæ memoria ſolliciti, ſimilem caſum obſeſſionis vererentur, maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret, rationem frumenti eſſe habendam, conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relicta copiarum, ipſi cũ expeditis ad importandum frumentum proficiſci. eo conſilio probato, proxima nocte, II. millibus armatorum relictis, reliquos ex opido Drapes, & Luterius, educunt: ij paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria ſubleuare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus ſumerẽt, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. nonnunquam autem expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur. quam ob cauſam C. Caninius toto opido munitiones circumdare conatur, ne aut opus effectum tueri non poſſit, aut plurimis in locis infirma diſponat præſidia magna copia frumenti comparata, * conſidunt Drapes, & Luterius non longius ab opido X. millibus paſſuum, vnde paullatim frumentũ in opidum ſupportarent: ipſi inter ſe prouincias partiuntur. Drapes caſtris præſidio cum parte copiarum reſtitit. Luterius agmen iumentorum ad opidum * adducit: diſpoſitis ibi præſidijs, hora noctis circiter X. ſilueſtribus anguſtisque itineribus*

Caninius Luterium fugat.

*neribus frumentum importare in opidum inſti-
tuit. quorum ſtrepitum vigiles caſtrorum cum
ſenſiſſent; exploratoreſque miſſi, quæ agerentur,
renunciaſſent; Caninius celeriter cum cohorti-
bus armatis ex proximis caſtellis, in frumenta-
rios ſub ipſam lucem impetum fecit. ij repentino
malo perterriti, diffugiunt ad ſua præſidia: quæ
noſtri vt viderunt, acrius contra armatos inci-
tati, neminem ex eo numero viuum capi pati-
untur. † profugit inde cum paucis Luterius, nec* 238
*ſe recipit in caſtra. re bene geſta, Caninius ex cap-
tiuis comperit, partem copiarum cum Drapete
eſſe in caſtris * intra millia paſſuum X. qua re ex
compluribus cognita, cum intelligeret, fugato
duce altero, perterritos reliquos facile opprimi
poſſe; magnæ felicitatis eſſe arbitrabatur, nemi-
nem ex cæde refugiſſe in caſtra, qui de accepta
calamitate nuncium Drapeti perferret. ſed cum
in experiundo periculum nullum videret, equi-
tatum omnem, Germanoſq; pedites ſummæ ve-
locitatis omnes ad caſtra hoſtium præmittit. †* 239
*ipſe legionem vnam intra caſtra diſtribuit; alte-
ram ſecum expeditam ducit. cum propius hoſtem
acceſſiſſet, ab exploratoribus quos præmiſerat,
cognoſcit, caſtra eorum, vt Barbarorum fert cõ-
ſuetudo, relictis locis ſuperioribus, ad ripas flu-
minis eſſe demiſſa. † at Germanos, equiteſque* 240
*imprudentibus omnibus de improuiſo * aduolaſ-
ſe, & prælium commiſiſſe qua re cognita, legio-*

*nem armatam instructamque adducit. ita repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod vbi accidit, Germani, equitesque, signis legionis visis, vehementissime præliantur. confestim omnes cohortes vndique impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius, felicissime re gesta, sine vllo penè militis vulnere, ad obsidendos opidanos reuertitur; externoq; hoste deleto, cuius timore augere præsidia, & munitione opidanos * circundare prohibitus erat, opera vndique imperat administrari. venit eodem cum suis copijs postero die C. Fabius, partemque opidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem * cum cohortibus XV. in Bellouacis reliquit, ne qua rursus nouorum consiliorum ad capiendum bellum facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos * consolatione sanat. Cum in Carnutes venisset, quorum consilio in ciuitate superiore Commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos, propter conscientiam facti, timere animaduertebat, quo celerius ciuitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, & concitatorem belli * Guturuatum ad supplicium deposcit. qui etsi ne ciuibus quidem suis se cõmittebat, tamen celeriter, omnium cura quæsitus, in castra * perducitur. cogitur in eius supplicium*

Drapetem capit & opidum obsidet.

*cium Cæsar contra naturam suam, maximo militum consensu, qui omnia pericula, & detrimenta belli à Guturuato accepta referebant, adeo vt verberibus exanimatum corpus securi feriretur. ibi crebris litteris Caninij fit certior, quæ de Drape, & Luterio gesta essent, quoque in consilio permanerent opidani, quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam iudicabat; ne vniuersa Gallia non vires * sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neue hoc exemplo cætera ciuitates, locorum opportunitate freta, se vindicarent in libertatem; cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse vnam æstatem suæ prouinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum vltra periculum vererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II. relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit. cum contra exspectationem omnium, Cæsar Vxellodunum venisset; opidumque operibus clausum animaduerteret: neque ab oppugnatione recedi videret vlla conditione posse; magna autē copia frumenti abundare opidanos, ex perfugis cognosceret; aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem diuidebat, quæ pene totum montem cingebat, in quo positum erat præruptū vndiq; opidum Vxellodu-*

F. Eodem accurrit Cæsar.

num. hoc auertere loci natura * *prohibebat. sic enim imis radicib. montis ferebatur, vt nullam in partem, depressis fossis, deriuari posset. Erat autem opidanis difficilis, & præruptus eò descensus; vt prohibentibus nostris; sine vulneribus, ac periculo vitæ, neque adire flumen, neq; arduo se recipere possent adscensu. qua difficultate eorum cognita, Cæsar, sagittariis, funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat opidanos, quorum omnis postea multitudo aquatum vnum in locum conueniebat.*

241 † *sub ipsius enim oppidi murū magnus fons prorumpebat, ab ea* * *parte, quæ fere pedum CCC. interuallo fluminis circuitu vacabat. hoc fonte prohiberi posse opidanos cum optarent reliqui, Cæsar vnus videret; non sine magno periculo, è regione eius, vineas agere aduersus montem, & aggeres struere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione.*

Fontis vnici vsu opidanos priuare tentat.

242 † *opidani enim loco superiore decurrunt, & eminus sine periculo præliantur; multosq; pertinaciter succedentes vulnerant. non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre, & labore, atque operibus locorum vincere difficultates.*

243 † *eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis, quod genus operis sine vllo periculo, & sine suspicione hostium facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum LX. collocatur in eo turris X. tabulatorum, non*

quidem

*quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nul-
lis operibus effici poterat) † sed quæ superare 244
fontis fastigium posset. ex ea cum tela tormen-
tis iacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo
possent aquari opidani; non tantum pecora, at-
que iumenta, sed etiam magna hominum mul-
titudo siti consumebatur. quo malo perterriti
opidani, cupas seuo, pice, scandulis complent, eas
ardentes in opera prouoluunt. eodem tempore
acerrime præliantur, † vt ab incendio restin- 245
guendo dimicationis periculo deterreant Roma-
nos. magna repente in ipsis operibus flamma *
exsistit. quæcumque enim per locum præcipitem
missa erant, ea vineis & aggere suppressa com-
prehendebant id ipsum, quod morabatur. Mili-
tes contra nostri, quanquam periculoso genere
prælij, locoq́; iniquo premebãtur, † tamen omnia 246
paratissimo sustinebant animo. res enim gereba-
tur & excelso loco, & in conspectu exercitus no-
stri: magnusq́; vtrimq; clamor oriebatur. † ita 247
vt quisque poterat, maxime insignis, quo notior,
testatiorque virtus eius esset, telis hostium flam-
mæq; se offerebat. Cæsar, cum complures suos
vulnerari videret, ex omnibus opidi partibus co-
hortes montem adscendere, & simulationem
mœnium occupandorum, clamorem vndiq; iu-
bet tollere. quo facto perterriti opidani, cum,
quid ageretur in locis reliquis, * essent ignari, re-
uocant ab oppugnandis operibus armatos, mu-*

risq; disponunt. ita nostri, sine prælij facto, celeriter operꝯ flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt.
248 *† cum pertinaciter resisterent opidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt, atque auersæ. quo facto repente fons perennis exhaustus, tantam attulit opidanis salutis desperationem, vt id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. itaque necessitate coacti, se transdiderunt. Cæsar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret neq; vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis, * plures rebellare cœpissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. itaque*
249 *omnibus, qui arma tulerant, † manus præcidit, vitamq; concessit; quo testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui, sine * indignatione, & dolore vinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interijt. Eodem tempore Luterius, quam profugisse ex prælio scripsi, cum in potestatem venisset Epasnacti Aruerni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine * periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quã inimicũ deberet Cæsarem habere) hunc*

Tandem auersis fontis venis opidum deditur.

hunc Epaſnactus Aruernus, amiciſſimus populi R. ſine dubitatione vlla vinctũ ad Cæſarem duxit. Labienus interim in Treuiris equeſtre prælium ſecũdum facit; compluribusq́; Treuiris interfectis, & Germanis, † qui nullis aduerſus Ro- 250
*manos auxilia denegabant, principes eorum viuos in ſuam redegit poteſtatem; atque in ijs Surum Æduum, qui & * virtutis, & generis ſummam nobilitatem habebat, ſolusq́; ex Æduis ad id tempus permanſerat in armis. Ea re cognita, Cæſar cum in omnibus partibus Galliæ bene res geſtas videret, iudicaretq́; ſuperioribus æſtiuis Galliam deuictam & ſubactam eſſe, * Aquitaniam nunquam ipſe adiſſet, ſed per P. Craſſum quadam ex parte deuiciſſet, cum II. legionibus in eam partem eſt profectus, vbi extremum tempus conſumeret æſtiuorum. quam rem, ſicut cætera, celeriter, feliciterq́; confecit, namq́; omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eum miſerunt. obſideſq́; * ei dederunt. quibus rebus geſtis, ipſe cum equitum præſidio Narbonem profectus eſt, exercitum per legatos in hiberna deduxit, IV. legiones in Belgio collocauit cũ M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis, * II. in Æduos miſit, quorũ in omni Gallia ſummã eſſe auctoritatem ſciebat; II. in Treuiris ad fines Carnutum poſuit, quæ omnem regionem coniunctam Oceano continerent; II. reliquas in * Lemonicum fines, non longe ab Aruernis, ne qua*

Pacatis rebus Cæſ. legiones per omnẽ Galliam diſponit.

*pars Galliæ vacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in prouincia moratus, cum celeriter omnes conuentus percurrisset; publicas controuersias cognouisset; bene meritis * præmia tribuisset, (cognoscendi enim maximam facultatem habebat,* quali quisque animo in remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate, atque auxiliis prouinciæ illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hibernauitque Nemetocennæ. ibi cognoscit, Commium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. nam cum Antonius in hiberna venisset; ciuitasq́; Atrebatũ in officio maneret; Commius, qui post illam vulnerationem, quam * suprà commemoraui, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus*
251 *auctor armorum, duxque deesset, †. parente Romanis ciuitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat, infestisq́; itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum,* intercipiebat. erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Commij adiungebat quo libentius id faceret, quod imperabatur. itaque dispositis insidiis, sæpius eius equites aggressus, secunda prælia faciebat. nouissime, cum vehemen-*

G. Prælium equestre cum Commio Atrebate.

hementius contenderetur, ac Volusenus ipsius
intercipiendi Commij cupiditate pertinacius eũ
cum paucis insecutus esset; † ille autem fuga ve- 252
hementi Volusenum longius produxisset, repen-
te omnium suorum inuocat fidem, atque auxili-
um, ne sua vulnera, perfidia interposita, pate-
rentur * inulta; conuersoque equo, se à ceteris in-
cautius permittit in præfectum. faciunt idem *
omnes eius equites, paucosque nostros conuertũt,
atque insequuntur. Commius incensum calcari-
bus equum iungit equo Quadrati, lanceaque *
infesta mediũ femur eius magnis viribus trans-
ijcit. præfecto vulnerato, non dubitant nostri
resistere, † & conuersi hostem pellere. quod vbi 255
accidit, complures hostium, magno nostrorum
impetu pulsi, vulnerantur, & partim in fuga
proteruntur, partim intercipiuntur. quod vbi
malum dux equi velocitate * euitauit, grauiter
vulneratus præfectus, vt vitæ periculum aditu-
rus videretur, refertur in castra Commius au-
tem siue expiato suo dolore siue magna parte a-
missa suorum, legatos ad Antonium mittit, seq;
ibi futurum, vbi * præscripserit, & ea facturum,
quæ imperauerit, obsidibus datis firmat: vnum
illud orat vt timori suo concedatur, ne in conspe-
ctum veniat cuiusquam Romani.* quam postu-
lationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci
timore, veniam petendi dedit, obsides accepit.

SCIO Cæsarem singulorum annorum singu-

los Commentarios fecisse: quod ego non existimaui mihi esse faciendum: propterea quod insequens annus † L. Paullo, & C. Marcello Cos. nullas habet Gallia magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quib. in locis Cæsar, exercitusq; eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendaque huic Commentario statui.

254

Anno V.C. 703. Ante Christum 49.

H. Cæs. in Cisalpinam Galliam proficiscitur.

Cæsar, *cum in Belgio hiemaret, vnum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem, aut caussam dare armorum. nihil enim minus volebat, † quàm sub discessu suo necessitatem sibi aliquã imponi belli gerendi, ne cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. itaque, honorifice ciuitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera noua * imponendo, defessam tot aduersis prælijs Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit. ipse hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quã maximis itineribus est profectus, vt municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonij, quæstoris sui, commendaret sacerdotij petitionem † contendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui M. Antonij repulsa, Cæsaris intercedentis conuellere gratiam cupiebant. hunc etsi augu-*

255

256

rem

rem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam municipia, & colonias adeundi existimauit, vt ijs gratias ageret, quod frequentiam, atque officium suum, Antonio præstitissent, † simulque se & honorem suum insequentis anni commendaret petitione, propterea quod insolenter aduersarij sui gloriarentur, L. Lentulum, & C. Marcellum Cos. creatos, qui omnem honorem & dignitatem Cæsaris exspoliarent; ereptum Ser. Galbæ consulatum, cum is multo plus gratia suffragijsq; valuisset, quod sibi coniunctus & familiaritate, & necessitudine legationis esset. exceptus est Cæsaris aduentus ab omnibus municipijs, & colonijs incredibili honore, atq; amore. tum primum enim veniebat ab illo vniuersæ Galliæ bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumq; omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari * posset. cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat. hostiæ omnibus locis immolabantur: triclinijs stratis fora, templaq; occupabantur, vt vel exspectatissimi triumphi lætitia percipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate ad exercitũ Nemetocennam redijt; legionibusq; ex omnibus hibernis ad fines Treuirorum euocatis, eo profectus est, ibique exercitum lustrauit.

257

Redit ad exercitũ.

T. Labienum Galliæ Togatæ præficit, quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. ipse tantum itinerum faciebat, quãtum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem existimabat. ibi quanquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari, certiorq; fiebat, id agi paucorum consilijs, vt interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, vt aliquid faceret, potuit adduci. iudicabat enim, liberis sententijs patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. nam C. Curio, tribunus pl. cum Cæsaris causam, dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus; si quem timor armorum Cæsaris læderet; & quoniam Pompeij dominatio, atque arma, non minimum terrorem foro inferrent, discederet v-
258 *terque ab armis, exercitusq; dimitteret. † fore eo facto liberam, & sui iuris ciuitatem. neque*
259 *hoc tantum pollicitus est; † sed etiam per se dis-*
260 *cessionem facere cœpit. † quod ne fieret, consules,*
261 *amicique Pompeij * iusserunt, † atque ita rem*
moderando, discessurum magnum hoc testimonium senatus erat vniuersi, conueniensq; superiori facto, nam Marcellus, proximo anno, cum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeij, & Crassi, retulerat ante tempus ad senatũ, de Cæsaris prouincijs, sententijsque dictis, discessionem

Marcelli interea cõtratiæque factionis hominum Romæ ad-

sionem faciente Marcello, qui sibi omnem digni-
tatem ex Cæsaris inuidia quærebat, senatus fre-
quens in alia omnia transiit: quibus non frange-
bantur animi inimicorum Cæsaris, admoneban-
tur, quo maiores pararent necessitudines, quibus
cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituis-
sent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum
legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare
mitterentur. neque obscure hæ duæ legiones uni
Cæsari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legio-
nem primam, quam ad Cæsarem miserat; † con- 262
fectam ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tan-
quam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, † cum 263
de uoluntate aduersariorum se exspoliari nemi-
ni dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit,
& ex suo numero XV. quam in Gallia Citeriore
habuerat, ex S. C. iubet transdi. in eius locum
XIII. legionem in Italiam mittit, quæ præsidia
tueretur, ex quibus præsidijs XV. deducebatur:
† ipse exercitum distribuit per hiberna; C. Tre- 264
bonium, cum legionibus IV. in Belgio collocat;
C. Fabium, cum totidem, in Æduos deducit. sic
enim existimabat tutissimam fore Galliam, si
*Belgæ, quorum maxima uirtus; * & Ædui quo-*
rum auctoritas summa esset, exercitibus conti-
nerentur. Ipse in Italiam profectus est. quo cum
uenisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem
legiones II, ab se remissas, quæ ex S. C. deberent
ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio trans-

uersus ipsum agitata consilia.

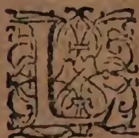
ditas, atque in Italia retentas esse. hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur: tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptandi, quàm belli gerendi.

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Ciuili,

LIBER I.

A. Causæ & origo ciuilis belli. B. Cæsar totam Italiam fauore municipiorum celeriter occupat. C. Pompeium Brundusij obsidet. ille tamen elabitur. opidum deditur. D. Eiecti ab Cæsarianis è Sardinia Cotta, è Sicilia Cato. E. Cæsar ad vrbem proficiscitur. sed infectis ijs quæ agere destinauerat, in Galliam vlteriorem contendit. F. Massiliam terra marique obsessurus, Fabium legatum in Hispaniam præmittit. G. Mox relictis ad Massiliam C. Trebonio & D. Bruto ipse subsequitur, ac cum Afranio & Petreio bellum ad Ilerdam gerit. H. Subita coorta tempestate, fractis pontibus inter duo flumina coartatur.

tatur. omnes nihilominus augustias perrumpit. I. Interea prælio nauali vincuntur Massilienses. K. Cæsar ex eo tempore rem prosperè in Hispania gerit. L. Euntes redeuntes hostes passim insequitur & equitatum à pabulatione prohibet. M. Tandem interceptos ad deditionem cogit.



ITERIS à Fabio C. Cæsaris consulibus redditis, ægre ab ijs impetratum est, summa tribunorũ pl. contentione, vt in senatu recitarentur. vt vero ex literis ad senatum referretur, impetrari non potuit. Anno V.C. 704. Ante Christum 48.

† Referunt consules de rep. in ciuitate. L. Lentulus consul senatui reique pub. se non defuturum pollicetur, si audacter, ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequãtur, vt superiorib. fecerint temporibus, se sibi consilium capturũ, neq; senatus auctoritati obtemperaturum: habere se quoq; ad Cæsaris gratiam, atq; amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, reipub. non deesse, si senatus sequatur; sin cunctetur, atq; agat lenius, nequidquã eius auxiliũ, si postea velit, imploraturũ. 265 A. Senatus consultationes super causa Cæsaris.

† Hæc Scipionis oratio, quod senatus in vrbe habebatur, Pompeiusq; aberat, ex ipsius ore Pompeij mitti videbatur. dixe- 266

dixerat aliquis leniorem sententiam, vt primo M. Marcellus, ingressus, in eam orationem, non oportere ante de rep. ad senatum referri, quam delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent; quo præsidio, tutò, & libere, senatus, quæ vellet, decernere auderet: vt M. Calidius, qui censebat, vt Pompeius in suas prouincias proficisceretur; ne qua esset armorum causa: timere Cæsarem abreptis ab eo II. legionibus, ne ad eius periculum reseruare, & retinere eas ad vrbem Pompeius videretur: vt M. Rufus, qui sententiã Calidij, paucis fere mutatis verbis, sequebatur. ij omnes, cõuitio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidij pronunciaturum se omnino negauit. Marcellus, perterritus conuiciis, à sua sentẽtia discessit. sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeij, plerique compulsi, inuiti, & coacti, Scipionis sententiam sequuntur; vti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat; si non faciat, eum aduersus remp. facturum videri. **

Interceduũt pro Cæs. Tr. pl. sed frustra.

Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pl. Refertur confestim de intercessione tribunorum. dicuntur sententiæ graues. vt quisque acerbissime, crudelissimeq́; dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur: misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt eius ordinis, à Pompeio
267 *euocantur. † laudat Pompeius, atque in posterum confirmat, segniores castigat, atque incitat.*

multi

multi vndiq; ex veteribus Pompeij exercitibus, spe præmiorum, atque ordinum, euocantur; multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare,* accersuntur. completur vrbs ad ius comitiorum. tribunos pleb. C. Curio euocat. omnes amici consulum, necessarij Pompeij, atq; eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in senatum: quorum vocibus, & concursu terrentur infirmiores, dubij confirmantur; plerisque vero libere potestas decernendi eripitur. pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant. VI. dies ad eam rem conficiendam spatij postulant. dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, vt legati ad Cæsarem mittantur; qui voluntatem senatus ei proponant. omnibus his resistitur; omnibusq; oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus, æris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac prouinciarum, & regum appellandorum largitionibus mouetur: seq; alterum fore Syllam, inter suos gloriatur, ad quem summa imperij redeat. Scipionem eadem spes prouinciæ, atque exercituum impellit; quos se, pro necessitudine, partiturum cum Pompeio arbitratur: simul iudiciorum metus, adulatio, † atq; ostentatio sui, & potentium, qui in repub. iudiciisq; tum plurimum pollebant. ipse Pompeius, ab inimicis Cæsaris incitatus, quod

268 Pomp. à Cæsare auertitur.

neminem dignitate secum exæquari volebat, to-
tum se ab eius amicitia auerterat, & cum com-
269 *munibus inimicis in gratiam redierat; † quorũ*
ipse maximam partem illo affinitatis tempore
adiunxerat Cæsari. simul infamia II. legionum
permotus, quas ab itinere Asiæ, Syriæq; ad suam
potentiam, dominatumq́; conuerterat, rem ad
arma deduci studebat. His de causis aguntur
omnia raptim, atq; turbate; neq; docendi Cæsa-
ris propinquis eius spatium datur; nec tribunus
pl. sui periculi deprecandi, neque etiam extremi
iuris intercessionem retinendi, quod L. Sylla reli-
querat, facultas tribuitur; sed de sua salute die*
VII. cogitare coguntur; quod illi turbulentissi-
mi superioribus temporibus tribuni pl. IIX. de-
nique mense suarum actionum respicere, ac ti-
mere consueuerant, decurritur ad illud extre-
mum, atque vltimum S. C. quo, nisi pene in ipso
*vrbis incendio, atq; desperatione * omnium salu-*
tis, latorum audacia, numquam ante discessum
270 *est; dent operam consules, prætores, tribuni pl. †*
*quiq́; * proconsules sunt ad vrbem, ne quid resp.*
*detrimenti capiat. * Hæc S. C. perscribuntur ad*
VII. Id. Ianuarij. itaque V. primis diebus, qui-
bus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum
iniјt Lentulus, biduo excepto comitiali, & de
imperio Cæsaris, & de amplissimis viris tribunis
pl. grauissime acerbissimeq́; decernitur. profu-
giunt statim ex vrbe tribuni pl. seseq́; ad Cæsa-
rem con-

*rem conferunt. is eo tempore erat Rauennæ, exspectabatq; suis * leuissimis postulatis responsa: si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra vrbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas X. præterea cognitum compertumq; sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque ijs posse persuaderi, vti eum defendant, aut * sequantur. Statim de reliquis rebus ad senatũ refertur, tota vt Italia delectus habeatur; Faustus Sylla proprat. † Mauritaniam * mittatur:* 271 *pecunia vti ex ærario Pompeio detur Refertur etiam de rege Iuba, vt socius sit, atq; amicus. * Marcellus vero, passurum se in præsentia negat. De Fausto impedit Philippus tribunus pleb. De reliquis rebus S. * C. perscribuntur. Prouinciæ priuatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: † Philippus, & Marcellus priuato consilio* 272 *prætereuntur, neque eorum sortes deijciuntur. in reliquas prouincias prætores mittuntur. neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, vt de eorum imperio ad populum referatur: †* 273 *Paludatique, votis nuncupatis, exeunt. Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex vrbe proficiscuntur, lictoresque habent in vrbe, & Capitolio priuatim, cõtra omnia ve-*

Confugiũt ad Cæsarem Tribuni.

Cæs. in sui & Tribb. pl. defensionẽ milites excitat.

tustatis exempla tota Italia delectus habentur; arma imperantur; pecunia à municipiis exiguntur, & è Fanis tolluntur; omnia diuina, & humana iura permiscentur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat; à quibus * & inductũ, & deprauatum Pompeium
,, queritur, inuidia, atq; obtrectatione laudis suæ,
,, cuius ipse honori, & dignitati semper fauerit,
,, adiutorq; fuerit. nouum in Rep. introductum
,, exemplum queritur, vt tribunitia intercessio ar-
274 ,, mis notaretur, atque opprimeretur, † quæ supe-
,, rioribus annis armis esset restituta. Syllam, nu-
,, data omnibus rebus tribunitia potestate, tamen
275 ,, intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, †
,, qui amissa restituisse videatur, bona etiam, quæ
,, ante habuerat, ademisse: quotiescunque sit de-
,, cretum, darẽt magistratus operam, ne quid resp.
,, detrimenti caperet, qua voce, & quo S.C. popu-
,, lus R. ad arma sit vocatus; factum in pernicio-
,, sis legibus, in vi Tribunitia, in secessione populi,
,, templis, locisq; editioribus occupatis: (atq; hæc
,, superioris ætatis exempla expiata Saturnini, at-
,, que Gracchorum * casibus docet) quarum rerũ
,, illo tempore nihil factum, * ne cogitatum qui-
,, dem. nulla lex promulgata, non cum populo agi
,, cœptum, nulla secessio facta. hortatur, cuius Im-
,, peratoris ductu IX. annis remp. felicissime gesse-
,, rint, plurimaq; prælia secunda fecerint, omnem

Galliam,

Galliam, Germaniamq́; pacauerint, ut eius existimationem dignitatemq́; ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII. quæ * *aderat, milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat: reliquæ nondum conuenerant) sese paratos esse, Imperatoris sui, Tribunorumq́; pl. iniurias defendere. Cognita militum voluntate, Ariminum ea legione proficiscitur, ibique Tribunos pl. qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hibernis euocat, & subsequi iubet. Eò L. Cæsar adolescens venit: cuius pater Cæsaris erat legatus. is reliquo sermone confecto, cuius rei causa venerat, habere se à Pompeio ad eum priuati officij mandata demonstrat: velle Pompeium, se Cæsari purgatum, ne ea quæ reip. causa egerit, in suam contumeliam vertat:* † *semper se reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora, Cæsarem quoque pro sua dignitate debere & studium, & iracundiam suam reip. dimittere, neque adeo grauiter irasci inimicis, ne cum illis nocere se speret, reip. noceat. pauca eiusdem generis addit, cum excusatione Pompeij coniuncta. Eadem fere, atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibiq́; Pompeium commemorasse demonstrat. quæ res etsi nihil ad leuandas iniurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab vtroque, quoniam Pompeij mandata ad se detulerint, ne grauentur*

B. Arimini cum legatis Pompeij colloquitur.

276

sua quoq; ad eum postulata deferre, si paruo labore magnas controuersias tollere, atque omnem
277 *Italiam metu liberare* possent: † sibi semper reip. primam fuisse dignitatem, vitaq; potiorem; doluisse se, quod populi R. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoq; semestri imperio, in vrbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitijs populus iussisset; tamen hanc honoris iacturam sui, reip. causa aquo animo tulisse: cum literas ad senatum miserit, vt omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetrauisse: tota Italia delectus haberi, retineri legiones II. qua ab se, simulatione Parthici belli, sint adducta: ciuitatem esse in armis: quonam hac omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reip.*
278 *causa: † proficiscatur Pompeius in suas prouincias; * ipse exercitus dimittantur; discedant in Italia omnes ab armis; metus è ciuitate tollatur; libera comitia, atque omnis resp. Senatui populoq; R. permittatur: hac quo facilius, certisque conditionib fiant, & iureiurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore vti per colloquia omnes controuersia componantur. Acceptis mandatis, Roscius cum*
Legati vltro citroq; commeāt. *L. Casare Capuā peruenit; ibiq; Consules, Pompeiumq; inuenit, postulata Casaris renunciat. Illi re deliberata, respondent, scriptaq; ad eum*
man-

mandata per eos remittunt: quorum hæc erat summa: Cæsar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. interea, quoad fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur, non intermissuros Consules Pompeiumq; delectus. Erat iniqua conditio, postulare, vt Cæsar Arimino excederet, atq; in prouinciam reuerteretur. ipsum & prouincias, & legiones alienas tenere. Exercitum Cæsaris velle dimitti, delectus habere: polliceri, se in prouinciam iturum; neq;, ante quem diem iturus sit, definire: vt si peracto Cæsaris consulatu, Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacij religione obstrictus videretur. tempus vero colloquio non dare, neq; accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus V. Arretium mittit: † ipse Arimini cum II. legionibus subsistit, ibiq; delectum habere instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus, Tignium Thermum prætorem cohortibus V. tenere, opidum munire, omniumque esse Tigniorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum III. cohortibus quas Pisauri, & Arimini habebat, mittit. cuius aduentu cognito, diffisus municipij voluntati Thermus, cohortes ex vrbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domũ reuertuntur: Curio, omniũ*

Cæs. complura municipia occupat.

279

ſumma voluntate, Tigneum recipit. Quibus rebus cognitis, confiſus municipiorum voluntatibus Cæſar, cohortes legionis XIII. ex præſidijs deducit, Auximumq́ue proficiſcitur: quod opidum

280 *† Actius, cohortibus introductis, tenebat, delectumque toto Piceno, circummiſſis ſenatoribus, habebat. Aduentu Cæſaris cognito, Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt: docent, ſui indicij rem non eſſe; neque ſe, neque reliquos municipes pati poſſe, C. Cæſarem imperatorem bene de Repub. meritum tantis rebus geſtis, opido, mœnibuſque prohiberi: proinde habeat rationē poſteritatis, & periculi ſui. Quorum oratione permotus Actius Varus, præſidiū, quod introduxerat, ex opido educit, & profugit. hunc ex primo ordine pauci Cæſaris conſecuti milites, conſiſtere * cogunt: commiſſoque prælio, deſeritur à ſuis Varus: nonnulla pars militum domum diſcedit: reliqui ad Cæſarem perueniũt: atque vnà cum ijs deprehenſus L. Pupius, primipili centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæſar milites Actianos collaudat, Pupium dimitit, Auximatibus agit gratias; ſeque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror inuaſit, vt cum Lentulus * conſul ad aperiendum ærarium veniſſet, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam protinus, aperto ſanctiore ærario, ex vrbe pro-*

Profugiũt ex vrbe conſules.

be profugeret. * *Cæsar enim aduentare, iam iamq; adesse eius equites, falso nunciabantur. hunc Marcellus collega, & pleriq; magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex vrbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas, in Apulia, hibernorum causa disposuerat. delectus intra vrbem intermittuntur, nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur Capuæ primum sese confirmant, & colligunt; delectumq; colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt gladiatoresq; quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos, Lentulus libertati confirmat, atq; ijs equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea, monitus à suis quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Campaniæ, custodiæ causa, distribuit. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumq; eius omnibus rebus iuuant. Etiam ex Cingulo, quod opidum Labienus cõstituerat, suaq; pecunia exædificauerat, ad eum legati veniunt; quæq; imperauit, sese cupidissime facturos pollicentur: Milites imperat: mittunt. Interea legio XII. Cæsarem consequitur. cum his II. Asculum Picenum proficiscitur. id opidum Lentulus Spinther X. cohortibus tenebat: qui Cæsaris aduentu cognito, profugit ex opido; cohortesq; secum abducere conatus, à ma-*

Cæs. omnẽ agrum Picenũ percurrit.

gna parte militum deseritur. relictis in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in Agrum Picenum, confirmandorũ hominum causa: à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gerentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest contrahit cohortes, ex delectibus Pompe-
281 ianis: † in ijs Camerino *fugientem Vlcillem Hirum, cum VI. cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. quibus coactis. XIII. efficit: cum ijs ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit; Cæsaremque adesse cum legionibus II. nunciat. Domitius per se circiter XX. cohortes ex Alba, & Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui iubet: ipse vnum diem ibi, rei frumentariæ causa moratus, Corfinium contendit. eò cùm venisset, cohortes V. præmissæ à Domitio ex opido, pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab opido millia * passuũ circiter III. ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani, à ponte repulsi, se in opidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad opidum constitit, iuxtaque murum castra posuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cum litteris mittit; qui petant, atque orent, vt sibi subueniat: Cæsarem

Corfiniũ contendit.

rem duobus exercitibus, & locorum angustijs facile intercludi posse, frumentoque prohiberi: quod nisi fecerit, se cohortesq; amplius XXX. magnũque numerum Senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse venturum. interim, suos cohortatus, tormenta in muris disponit: certasque cuique partes ad custodiam vrbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, † quaterna in singulos iugera, & pro rata parte centurionibus, euocatisque. 282 *Interim Cæsari nunciatur, Sulmonenses, quod opidum à Corfinio VII. millium interuallo abest, cupere ea facere, quæ vellet, sed à Q. * Lucretio senatore, & Actio Peligno prohiberi, qui id opidum VII. cohortium præsidio tenebat. Mittit eò M. Antonium cum legionibus IIX. cohortibus, V. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt. portas aperuerunt; vniuersique & opidani, & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt: * Lucretius, & Auctius de muro se deiecerunt. Actius, ad Antonium deductus, petit vt ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus, & Actio, eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Actiumque incolumen dimisit. Cæsar III. primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentnm * comportare reliquasq; copias exspectare instituit. eo triduo legio IIX. ad eum venit,*

Sulmonenses Cæsaris partes vltro sequuntur.

cohorteſq; ex nouis Galliæ delectibus XXII. equiteſq; à rege Norico circiter CCC. quorum aduentu altera caſtra ad alteram opidi partem ponit. ijs caſtris Curionem præfecit: reliquis diebus opidum vallo, † caſtellisque circummunire inſtituit. cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore miſſi ad Pompeium reuertuntur. Literis perlectis, Domitius diſſimulans, in concilio pronunciat, Pompeium celeriter ſubſidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque vſui ad defendendum opidum ſint, parent. ipſe arcanò cum paucis familiaribus ſuis colloquitur, conſiliumq; fugere capere * conſtituit. Cùm vultus Domitij cum oratione non conſentiret, atque omnia trepidantius, timidiusque ageret, quàm ſuperioribus diebus conſueſſet, multumq; cum ſuis, † conſultandi cauſa, ſecretò, præter conſuetudinem, colloqueretur, concilia, conuentuſq; hominum fugeret; res diutius tegi diſſimulariq; non potuit. Pompeius enim reſcripſerat, ſeſe rem in ſummum periculum deducturum non eſſe; neque ſuo conſilio, aut voluntate Domitium ſe in opidum Corfinium contuliſſe: proinde ſi qua facultas fuiſſet, ad ſe cum omnibus copijs veniret. id ne fieri poſſet, obſidione, atque opidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij conſilio, milites, qui erant Corfinij, * prima veſpere ſeceſſionem faciunt: atq; ita inter ſe per tribunos mil. centurioneſque, atq; honeſtiſſimos ſui generis, colloquun-

283 Cæſ. Corfiniũ obſidet.
Strategema Domitij.
Fugæ conſilium.
284

loquuntur; obsideri se à Cæsare opera, munitionesq́; prope esse perfectas; ducem suum Domitiũ, cuius spe, atq; fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugæ consilium capere; debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamq́; opidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantaq́; inter eos dissensio exstitit, vt manum conserere, atq; armis dimicare conarentur. póst paullo tamẽ, internuncijs vltro citroq́; missis, quæ ignorabant, de L. Domitij fuga cognoscunt: itaq; omnes vno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt; legatosq́; ex suo numero ad Cæsarem mittunt; sese paratos esse portas aperire, quæque imperauerit, facere, & L. Domitium viuum in eius potestatem transdere. Quibus rebus cognitis, Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quamprimum opido potiri, cohortesq́; ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus aut animi confirmatione, aut falsis nuncijs, commutatio fieret voluntatis; quod sæpe in bello paruis momentis magni casus intercederent; tamen veritus ne militum introitu, & nocturni temporis licentia opidum diriperetur eos qui venerant, collaudat, atque in opidum dimittit; portas, murosque asseruari iubet: ipse ijs operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatijs intermissis, vt erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigilijs, statio-

Milites opidum & duces Cæsari dedũt.

*nibusque, vt contingant inter se, atque omnem munitionem * expleant: tribunos mil. & praefectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum ho-*
285 *minum occultos exitus asseruent. † neque eorum tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit. tanta erat*
286 *summa rerum exspectatio, † vt nullus in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque euentus exciperet. quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis, custodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Caesarem conuenire. facta potestate, ex opido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. cum eo de salute sua agit, atque obsecrat, sibi vt parcat; veteremque amicitiam commemorat; Caesarisque in se beneficia exponit, quae erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat, quod prouinciam Hispaniam ex praetura habuerat, quod in petitione * consulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Caesar interpellat: se non maleficij causa ex prouincia egressum, sed vti se à contumeliis inimicorum defenderet; † vt tribunos pl. ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret, vt se & populum R. paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret.*

Lentuli deprecatio.

Caesaris responsum.
287

Cuius

Cuius oratione confirmatus Lentulus, vt in oppidum reuerti liceat, petit; quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, vt suæ vitæ durius consulere cogantur. facta potestate, discedit. Cæsar vbi illuxit, omnes senatores senatorumq; liberos tribunos mil. equitesque Romanos ad se produci iubet. † erant senatorij ordinis L. 288 *Domitius, & P. Lẽtulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Qinctilius Varus quæstor, L. Rubrius, præterea filius Domitij, alijq; complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & decurionum, quos ex municipijs Domitius euocauerat. hos omnes productos à contumelijs militum, conuicijsque prohibet: pauca apud eos loquitur; quod sibi aperte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficijs dimittit omnes incolumes. H S L X.* quod aurum adduxerat Domitius, atq; in publicum deposuerat, allatum ad se ab II. viris Corfiniensibus, Domitio reddit; ne continentior vita hominum, quam in pecunia fuisse videatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramẽtum apud se dicere iubet: atq; eo die castra mouet: iustumq; iter conficit, VII. omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, † Ferentinorum, Larinatium, in Apuliam* 289 *peruenit. Pompeius, ijs rebus cognitis, quæ*

Quotquot discedere volunt incolumes dimittit.

c. erant ad Corfinium gestæ; Luceria proficiscitur
Pompeius Brundusiũ secedit. Carnusium, atq; inde Brundusium: copias undique omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet, seruos, pastores armat; atq; his equos attribuit: ex ijs circiter CCC. equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus VI. profugit: Rutilus Lupus prætor Tarracina cum III. quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Biuius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites, incidũt. reducitur ad * eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona, præfectus fabrum Cn. Pompeij: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis; quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundusium sit venturus, interesse Reip. &
290 communis salutis, se cum Pompeio colloqui; † neque vero idem perfici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si corã de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundusium cum legionibus VI. peruenit, * veteranis IV. reliquis, quas ex nouo delectu confecerat, atque in itinere compleuerat.
Cęs. ipsum insequitur. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. reperit consules Dyrrachiũ profectus cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundusij cum cohortibus XX. neque certũ inueniri poterat, obtinendine causa Brun-

dusij

dusij ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex vtraque parte bellum administrare posset, an inopia nauium ibi restitisset: veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesque Brundusini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant angustissimæ portus, * molem, atque aggerem ab vtraque parte littoris iaciebat, quod his locis erat mare vadosum: longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus pedum XXX. è regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quattuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis, collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat; has terra, atque aggere contegebat, ne aditus, atque incursus ad defendendum impediretur: à fronte, atque ab vtroque latere cratibus, ac pluteis protegebat. in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu nauium, incendijsque defenderet. Contra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundusino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat, vt rates perrumperet, atque opera disturbaret. sic quotidie vtrimque

Fauces Brundusini portus occludere instituit.

291 *eminus fundis, sagittis, † reliquisque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, vt condiciones pacis dimittendas non existimaret. ac tametsi magnopere admirabatur, Magiũ, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, etsi impetus eius, consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat; itaque Caninium Rebilum, legatum familiarem necessariumque Scribonij Libonis, mittit ad eum, colloquij causa: mandat, vt Libonem de concilianda pace hortetur, in primis, vt ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore vt æquis condicionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis, atque existimationis ad Libonem peruenturam, si illo auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo à colloquio Caninij digressus, ad Pompeium proficiscitur: paullo pòst renunciat, quod consules absint,*

Pacis tamẽ cõditiones interim nõ dimittit.

292 *† nihil sine illis de compositione agi posse. ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicabat, & de bello agendum. Prope dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusque in ea re consumptis IX. naues à consulibus * Dyrrachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportauerant, Brundusium reuertuntur. Pompeius siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quod ab initio Italia excedere con-*

Elabitur Brundusio Pompeius.

*re constituerat, aduentu nauium profectionem * parare incipit: & quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites opidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inædificat, fossas transuersas vijs perducit, atque ibi sudes stipitesque præacutos defigit. hæc leuibus cratibus, terraque inæquat. aditus autem, atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis præsepit. his paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet; expeditos autem ex euocatis sagittarijs, funditoribusq; raros in muro, turribusque disponit; hoc certo signo reuocare constituit, cum omnes milites naues conscendissent; atque ijs expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brundusini, Pompeianorum militum iniurijs, atque ipsius Pompeij contumelijs permoti, Cæsaris rebus fauebant. itaque, cognita Pompeij profectione, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant. per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesque armari iubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit. qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo signo, quod conuenerat, reuocantur, notisq; itinerib. ad naues decurrunt. milites, positis scalis, muros adscendunt; sed moniti à Brundisinis, vt vallum cæcum fossasq; caueãt, subsistunt; & longo itinere ab ijs circumducti,*

Brundusini Cæsari se dedunt.

ad portum perueniunt, duaſq́; naues cum militibus, quæ ad moles Cæſaris adhæſerant, ſcaphis,
293 *lintribuſq́; deprehendunt; † deprehenſaſq́; excipiunt. Cæſar etſi ad ſpem conficiendi negotij * maxime probabat, coactis nauibus, mare tranſire, & Pompeium ſequi, prius quam ille ſeſe tranſmarinis auxilijs confirmaret; tamen rei eius moram, temporiſq́; * longinquitatem, timebat, quod omnibus coactis nauibus, Pompeius præſentem facultatem inſequendi ſui ademerat. Relinquebatur, vt ex longinquioribus regionibus Galliæ, Piceniq́;, & à freto naues eſſent exſpectandæ: ſed id* propter anni tempus, longum, atque impeditum videbatur. interea veterem exercitũ, duas Hiſpanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta; auxilia, equitatum parari; Galliam, Italiamq́; tentari ſe abſente nolebat. itaque in præſentia Pompeij inſequendi rationem omittit: in Hiſpaniam proficiſci conſtituit: II. viris municipiorum omnium imperat, vt naues conquirant, Brunduſiumq́; deducendas curent: mittit in Sardiniam cum legione vna Valerium legatum, in Siciliam Curionem* proprætorem cum legionibus III. eundem cum Siciliam recepiſſet, protinus in Africam tranſducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato. Africam ſorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, ſimul* ad ſe Valerium mitti audierunt, nondum profe-*

D. Cæſ. per legatos Sardiniam & Siciliam occupat.

cto ex

*cto ex Italia, sua sponte ex opido Cottam eijciunt. ille perterritus, quod omnem prouinciam consentire * intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas veteres reficiebat. nouas ciuitatibus imperabat: * hæc magno studio agebat: in Lucanis, Brutiisq; per legatos suos ciuium R. delectus habebat: equitum peditumq; certum numerum * à ciuitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus penè perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur. in concione, sese proiectum, ac proditum à Cn. Pompeio; qui omnibus rebus * imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; & ab se, reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset. Hac in concione questus ex prouincia fugit. Nacti vacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius Curio Siciliam cum exercitibus eò perueniunt. Tubero, cum in Africam venisset, inuenit in prouincia cum imperio Actium Varum, qui ad Auximum, vt suprà demonstrauimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat; atque eam sua sponte vacuam occupauerat; delectuque habito, II. legiones effecerat, hominum, & locorum notitia, & vsu eius prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam prouinciam obtinuerat. † hic venientem Vticam* 294
cum nauibus Tuberonem portu, atque opido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere

*re in terram patitur, sed sublatis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, vt reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad vrbem proficiscitur. Coacto Senatu, iniurias inimicorum commemorat. docet se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed exspectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibus pateret: latum ab * X. Tribunis pleb. contradicentibus inimicis, * Catone vero acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, vt sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, * cur fieri passus esset? sin probasset, cur se vti populi * beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis vltrà postulauisset; in quo iacturam dignitatis, atque honoris ipse facturus esset, acerbitatem inimicorum docet, qui quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium, exercitusque dimittere. iniuriam in eripiendis legionibus prædicat, crudelitatē, & insolentiam in circumscribendis trib. pl. condiciones à se latas, & expetita colloquia, & denegata, commemorat. pro quibus rebus orat, ac postulat, Rempublicam suscipiat, atque vnà secum administrent. sin timore defugiant, illis se * oneri non futurum. & per se Rempublicam, administraturū. legatos ad Pompeium*

E. Ipse ad vrbem proficiscitur Senatumque cogit.

peium, de compositione, mitti oportere: neque se reformidare, quod in Senatu paullo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, ijs auctoritatem attribuit, timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis, atque infirmi hæc animi videri: † se vero, vt operibus ante studuerit, sic iustitia, & æquitate, velle superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis: sed qui mitterentur, non reperiebantur, maximeq; timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab vrbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remãsissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. sic triduum disputationibus, excusationibusq; extrahitur. subijcitur etiã L. Metellus Tribunus pl. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasq; res, quascumque agere instituerat, impediat. cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis ijs quæ agere destinauerat, ab vrbe proficiscitur, atque in vlteriorim Galliam peruenit. quò cum venisset, cognoscit * missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quẽ paucis diebus ante, Corfinij captum ipse dimiserat: profectũ item Domitium ad occupandum Massiliam nauib. actuarijs II.* †. quas Sicilia, & in Cosano à priuatis coactas, seruis,* libertis, colonis suis cõpleuerat: præmissos etiã legatos Massilienses domũ nobiles adolescentes; quos

295 (margin, beside "animi videri")

Inde in vlteriorem Galliam contendit.

296 (margin, beside "dum Massiliam")

ab vrbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq; supra Massiliam incolebant, ad se vocauerant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis, in vrbem conuexerant: armorum officinas in vrbe instituerant: muros,* classem, portas reficiebant. Euocat ad se Cæsar Massiliensium XV. primos: cum his agit, ne initium * inferendi belli à Massiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quam vnius hominis voluntati obtemperare. reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: intelligere se, diuisum esse populum R. in partes duas: neque sui iudicij, neque suarum esse virium, discernere, vtra pars iustiorem habeat causam: principes vero esse earum partium, Cn. Pompeium, & C. Cæsarem, patronos ciuitatis; quorum alter * agros Volgarum, Arecomicorũ, & Heluiorum publice ijs concesserit; alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit: quare paribus eorum beneficijs parem se quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum iuuare, aut vrbe, aut portibus

tibus recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Massiliam peruenit; atque ab ijs receptus, vrbi præficitur. summa ei belli administrandi permittitur. eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues, quas vbique possunt, deprehendunt, atq; in portum deducunt: earum clauis, aut materia, atque armamentis instructis ad reliquas armandas, reficiendasq; vtuntur: frumenti quod inuentum est, in publicum conferunt. reliquas merces, commeatusq; ad obsidionem vrbis, si accidat, reseruant. Quibus iniurijs permotus Cæsar, legiones III. Massiliam adducit: turres vineasq; ad oppugnationem vrbis agere, naues longas Arelate numero xij. facere instituit. quibus effectis armatisq; diebus xxx. à qua die materia cæsa est, adductisq; Massiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trobonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc parat, atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III. quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidijs tenebantur: legiones reliquas, quæ longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, vt erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quem à Pompeio missum in*

Massilia Pompeio palam fauet.

r.

Eam obsidet Cæsar.

Fabium legatũ in Hispaniã cum copijs præmittit.

Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeij, quorum vnus III. legionibus Hispaniam Citeriorem, alter à saltu Castulonensi ad Anam II. legionibus, tertius ab Ana Vectonum agrum, Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; vt Petreius ex Lusitania per Vectones cum omnibus copijs ad Afranium proficiscatur; Varro cum ijs, quas habebat legionibus, omnem vlteriorem Hispaniam tueatur. his rebus constitutis, equites, auxiliaq; totius Lusita-
297 *nia à Petreio, † Celtiberis, Cantabris, Barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium peruenit * constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, vt suprà demonstratum est, legiones Afranij III. Petreij II. præterea scutati citerioris prouinciæ, & cetratæ vlterioris Hispaniæ cohortes circiter DCCC. equitum vtriusq; prouinciæ circiter V. millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI. millia auxilia peditũ. equitum III millia, quæ omnibus superioribus bellis*
298 *habuerat, & parem ex Gallia numerũ † quem ipse petiuerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus, nobilissimo, & fortissimo quoque * euocato. hinc optimi generis hominum ex Aquitanis, montanisq;, * qui Galliam prouinciam attingunt,*

gunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq; esse venturum. simul à tribunis mil. centurionibusq; mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum deuinxit, & largitione redemit militum voluntates. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nuncijsque tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV. his pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus prælijs contendebant. huc cum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ II. flumen transissent;, impedimentaque, & omnis equitatus sequeretur; † subito, vi iumentorum, & aquæ magnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. quo cognito à Petreio, & Afranio, ex aggere, atque cratibus, quæ flumine ferebantur; celeriter ponte Afranius, quem opido, castrisq; coniunctum habebat, legiones IV. equitatumque omnem transiecit, duabusq; Fabianis occurrit legionibus. cuius aduentu nũciato, L. Plancus, qui legionibus praerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diuersamq; aciem in duas par-

Fabij res in Hispania gestæ.

299

tes constituit, ne ab equitatu circumueniri posset. ita congressus impari numero, magnos impetus legionum * equitatusq; sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa II. legionum procul ab vtrisque conspiciuntur; quas C. Fabius vlteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, vt duces aduersariorum occasione, & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos vterentur: quarum aduentu prælium dirimitur, ac suas vterque legiones reducit in castra. Eo biduo

o. Cæs. in castra Fabij peruenit.

Cæsar cum equitibus DCCCC. quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, pene erat refectus: hunc noctu perfici iussit. Ipse cognita locorum natura, ponti, castrisq; præsidio VI. cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copijs, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur: & sub castris Afranij * constitit: & ibi paulisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris * constituit. Cæsar vbi cognouit per Afranium stare, quo minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD. castra facere * constituit: & ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri necesse erat, sed à fronte contra hostem pedum XV. fossam fieri iussit. pri-

ſit. prima, & ſecunda acies in armis, vt ab initio conſtituta erat, permanebat. poſt * hos opus in occulto acies tertia faciebat: ſic omne prius eſt perfectum, quam intelligeretur ab Afranico caſtra muniri. ſub veſperum Cæſar intra hanc foſſam legiones reducit, atq; ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet: & quod longius erat agger petendus, in præſentia ſimilem rationem operis inſtituit: ſingulaq; latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda: * foſſasq; ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius, Petreiusque, terrendi cauſa, atque operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt, & prælio laceſſunt. neque iccirco Cæſar opus intermittit: confiſus præſidio legionum III. & munitione foſſæ. illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreſſi, copias in caſtra reducunt. III. die Cæſar vallo caſtra communit: reliquas cohortes, quas in ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentaque ad ſe tranſduci iubet. * erat in opido Ilerda. & proximo colle, vbi caſtra Petreius, atque Afranius habebant, planicies circiter paſſuum CCC. atque in hoc fere medio ſpatio tumulus erat paullo editior: quem ſi occupaſſet Cæſar, & communiſſet, ab opido, & ponte, & commeatu omni, quẽ in opidum contulerant, ſe interclüſurum aduer-

Bellum ad Ilerdam cum Pompeianis gestu.

sarios confidebat. hoc sperans, legiones III. ex castris educit: acieq́; in locis idoneis instructa, vnius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum, iubet. qua re cognita, celeriter quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupãdum locum mittuntur. contenditur prælio, & quod prius in tumulum Afraniani venerãt, nostri repelluntur,

300 *† atq; alijs summissis præsidijs, terga vertere, seq́; ad signa * legionum recipere, coguntur. genus erat pugnæ militũ illorum, vt magno impetu primo procurrerent, audacter locũ caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari, dispersiq́; pugnarent; si premerentur, pedem referre, & loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisq́; Barbaris genere quodam pugnæ assuefacti; quod fere fit, quibus quisque in locis miles inueterauerit, vti * multum earum regionum consuetudine moueatur. hæc tamen ratio nostros perturbat, insuetos huius generis pugnæ. circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines seruare, neq; ab signis discedere, neq; sine graui causa eum locum, quem ceperãt, dimitti censuerant oportere. itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit. Cæsar, pene omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemq́; acciderat, co-*

horta-

hortatus suos legionem IX. subsidio ducit: hostem insolentem, atque acriter nostros insequentem supprimit, rursusq; terga vertere, seque ad opidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. sed IX. legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat opidum positum, succedunt. hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebãt. præruptus locus erat, utraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, & neque subsidia à lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent: ab* opido autem decliui fastigio vergebat, in longitudinem passuũ circiter CD. hac nostris erat receptus; quod eò incitati studio, inconsultius processerant. hoc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur, tamẽ virtute & patientia nitebãtur, atq; omnia vunera sustinebant. Augebãtur illis copiæ; atq; ex castris cohortes per opidum crebro summittebãtur; ut integri defessis succederent. hoc idem Cæsar facere cogebatur: ut summissis in eundem locũ cohortibus, defessos reciperet.* hoc cũ esset modo pugnatũ cõtinenter horis V. nostriq; grauius à multitudine premerẽtur; cõsumptis omnib. telis gladys distri-*

ctis, impetum aduersus montem in cohortes faciunt; paucisq; deiectis, reliquos sese conuertere cogunt summotis sub murum cohortibus, ac non nulla parte propter terrorem in opidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab vtroque latere, etsi deiectis, atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum virtute connititur, atq; inter duas acies perequitans, commodiorem, ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter LXX. ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV. qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat, vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis* interficiuntur T. Cæcilius, primipili centurio, & præter eum, centuriones IV. milites amplius CC. sed hæc eius diei præferretur opinio, vt se vtrique superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod cum esse omnium iudicio inferiores
301 viderentur, † cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum, tumulumque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat; & nostros primo congressu terga vertere coëgissent; nostri autem, quod iniquo loco, atque impari congressi * numero, V. horis prælium sustinuissent, quod montem gladijs distr[illegible] adscendissent, quod ex loco superiore terga vert[illegible] [ad]uersarios coëgissent, atque in opidum compu-

compulissent. † illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempestas * *cooritur, vt numquam illis locis maiores aquas fuisse constaret. tum autem ex omnibus montibus † nix profluit, ac summas ripas fluminis superauit; pontesq; ambos, quos C. Fabius fecerat, vno die interrupit. quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, vt suprà demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam spatio millium XXX. neutrum horum transiri poterat; necessarioque omnes his angustiis continebantur: neq; ciuitates, quæ ad Cæsaris amicitiã accesserant, frumentum supportare; neque ij, qui pabulatum longius* * *progressi erant, interclusi fluminibus, reuerti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaq; veniebant, in castra peruenire poterant. † tempus erat difficillimũ, quo neq; frumenta in hibernis erant, neque multum à maturitate aberant: ac ciuitates exinanitæ, quod Afranius pene omne frumentum ante Cæsaris aduentum Ilerdam conuexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi causa progressi, hos leuis* * *armaturæ*

Cæs. in summas redigitur angustias.

302

303

Lusitani, peritiq; earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat procliue, transnare flumen; quod consuetudo eorum omnium est, vt sine vtribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerũ abundabat copia. multum erat frumentum prouisum, & conuectum superioribus temporibus: multũ ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates sine vllo periculo Pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat. eæ permanserunt aquæ dies complures. conatus est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere, erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in vnum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela vitare. Nunciatur Afranio,

304 *magnos comitatus, † qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. venerant eo sagittarij ex Ruthenis, equites ex Gallia cum multis carris, magnisq; impedimentis, vt fert Gallica consuetudo. erant præterea cuiusq; generis hominum millia circiter VI. cum seruis, liberisq;: sed nullus ordo, nullum imperiũ certum, cum suo quisq; consilio vteretur atque omnes sine timore iter face-*

Etiam impediti comitatus qui ad eũ veniebant.

*facerent, * vsi superiorum temporum, atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filij, & equestris ordinis: erãt legationes ciuitatum: erant legati Cæsaris. hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusq́ legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudenteśque ante missis equitibus aggreditur. celeriter * tamen sese Galli equites expediunt, præliumq́ committunt. hi dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed vbi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum; nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarij circiter CC. equites pauci, calonum, atque impedimentorum non magnus numerus. his * tamen omnibus annona creuit: quæ fere res inopia non solum præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingrauescere consueuit. iamque ad denarios L. in singulos modios annona peruenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat; atque incommoda in dies augebantur; & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat, vt nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresq́ haberentur. Cæsar ijs ciuitatibus, quæ*

Maxima rerum omniũ inopia in eius castris.

ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat
frumenti copia, pecus imperabat; calones ad lon-
ginquiores ciuitates dimittebat: ipse præsentem
inopiam, quib. poterat subsidijs, tutabatur. Hæc
Afranius, Petreiusq́ue, & eorum amici, pleniora*
etiam, atque vberiora, Romam ad suos perscri-
bebant. multa rumor fingebat: vt pene bellum
confectum videretur. Quibus literis, nuncijsq́ue
305 *Romam perlatis, † magni domum concursus ad*
Afranium; magnæ gratulationes fiebant. multi
ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alij
vt principes talem nunciũ attulisse; alij ne euen-
tum belli exspectasse, aut ex omnibus nouissimi
venisse viderentur. Cum in his angustiis res es-
set; atque omnes viæ ab Afranianis militibus,*
equitibusq́ue obsiderentur; nec pontes perfici pos-
sent: imperat militibus Cæsar, vt naues faciant,
Ex omnibus tamen angustijs sese extricat. *cuius generis eum superioribus annis vsus Bri-*
tanniæ docuerat. carinæ primum, ac statuminæ*
ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauiũ,
viminibus contextum, corijs integebatur. has
perfectas carris iunctis deuehit noctu millia pas-
suum à castris XXII. militesq́ue his nauibus flu-
men transportat; continentemque ripæ collem
improuisò occupat. hunc celeriter, priusquam ab
aduersariis sentiatur, communit. huc legionem*
309 *postea transducit; atq́ue ex vtraque parte † pon-*
*tem institutum perficit, biduo ita * commeatus,*
& qui frumenti causa processerant, tuto ad se re-
cipit,

*cipit, & rem frumentariam expedire incipit.
Eodem die equitum magnam partem flumen
transiecit. qui inopinantes pabulatores, & sine
vllo dissipatos timore aggressi, quam maximum
numerum iumentorum, atque hominum, inter-
cipiunt: cohortibusq; * cetratis subsidio missis,
Εtþ..
scienter in duas partes sese distribuunt. † alij vt 307
prædę subsidio sint; alij vt venientibus resistant,
atque eos propellant: vnamque cohortem, quæ
temere ante ceteras extra aciem procurrerat, se-
clusam à reliquis circumueniunt, atque interfi-
ciunt; incolumesque cum magna præda eodem
ponte in castra reuertuntur. Dum hæc ad Iler- 1.
dam geruntur, Massilienses, vsi L. Domitij consi- Interim le-
lio, naues longas expediunt, numero XVII. qua- gati ipsius
rum erant XI. tecta. multa his minora nauigia prælio na-
addunt, vt ipsa multitudine nostra classis ter- uali ad
reatur: magnum numerum sagittariorum, ma- Massiliam
gnum Albicorum, de quibus suprà demonstra- victores.
tum est, imponunt: atque hos præmiis, pollicita-
tionibusq; incitãt. certas sibi deposcit naues Do-
mitius, atque has colonis, pastoribusque, quos se-
cum adduxerat, complet. sic omnibus rebus in-
structa classe, magna fiducia ad nostras naues
procedunt, quibus præerat D. Brutus. hæ ad insu-
lam, quæ est contra Massiliam, stationes obtine-
bant. erat multo inferior numero nauium Bru-

*attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. ij manus ferreas, atque harpagones parauerant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum, se instruxerant. ita cognito hostium aduentu, suas naues ex * portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. pugnatum vtrimque est fortissime, atque acerrime: neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi & montani, * exercitati in armis: atque ij, modo digressi à Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresq; indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. ipsi Massilienses, & celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impe-*

308 *tusque eorum excipiebant: † & * quod licebat latiore spatio, producta longius acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant: cum propius erat necessario ventum ab scientia gubernatorum, atque artificij, ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatorib. vtebantur; qui repente ex onerariis nauibus erant producti, neq; dum etiã vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate, & tarditate nauium impediebantur. facta enim subito ex humida materia, non eundem vsum celeritatis * habebant. itaq; dum locus co-*

cus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis nauibus obijciebant: atq; iniecta manu ferrea, & retenta vtraque naue, diuersi pugnabant, atq; in hostium naues transcendebant; & magno numero * Albicorum, & pastorũ interfecto, partem nauium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portũ compellunt. Eo die naues Massiliensium cum ijs, quæ sunt captæ, intereunt IX. † Hoc primum * Cæsari ad Ilerdam nunciatur. simul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabãtur. alias non longo ab castris progressi spatio, vt celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias longiore circuitu, custodias, stationesq; equitum vitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, proiectis sarcinis, fugiebant: postremo * etiam plures intermittere dies, & præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. interim Oscenses & Calagurritani, qui erãt cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos * seseq; imperata facturos pollicentur. † hos Tarraconenses, & Lacetani, & Ausetani; † & paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur petit ab his omnibus, vt se frumento iuuent. pollicentur, atq; omnibus vndique conquisitis iumentis; in castra deportant. transit etiam cohors Illurgauonen-

309
* prælium K.
Cęsaris res in Hispania mutata in melius.
310
311

*sis ad eum cognito ciuitatis consilio, & signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum, perfecto ponte, magnis V. ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxilijs legionum, quæ cum Pompeio per Mauritainam venire dicebantur; multæ longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum fossas pedum x x x. in altitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, vadumque in eo flumine efficeret. his pene effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusq; perueniunt, ne * omnino frumento, pabuloque intercluderentur; quod multum Cæsar equitatu valebat: itaq; constituunt ipsi, locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrarijs generibus, quæ superiore bello cum L. Sertor steterant, ciuitates victæ nomen, atque imperium absentis timebant: quæ in amicitia * manserant Pompeij, magnis affectæ beneficijs eum diligebant; Cæsaris autem in Barbaris erat nomen obscurius. hinc magnos equitatus, magnaq; auxilia exspectabant, * & suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naues conquirere, &*

Afraniana in peius.

† Octogesam adduci iubent. id erat opidum positum ad Iberum, milliaq; passuum à castris aberat xx. ad eum locum fluminis, nauibus iunctis pontem imperant fieri: legionesq; II. flumen Sicorim transducunt: castraq; muniunt vallo pedum XII. qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemque opere in flumine auertendo, † huc iam rem duxerat, vt equites, etsi difficulter, atque ægre fiebat, possent tamen, atque auderent flumē transire; pedites vero tantum * modo humeris, ac summo pectore, exstarent, vt tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur; & in Sicori vadum reperiebatur. Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque, II. auxiliaribus cohortibus Ilerda præsidio relictis omnibus copijs Sicorim transeunt, & cum II. legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari nihil nisi vti equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, vt multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. equites, ab eo missi, flumen transeunt; & cum de tertia vigilia Petreius, atque Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt. & magna multitudine circumfusæ; morari, atque

312

313

Afranium & Petreiū recedentes Cæsar insequitur.

iter impedire incipiunt. Prima luce, ex superioribus locis quæ Cæsaris castris erant coniuncta, cernebatur, equitatus nostri prælio nouissimos illorum premi vehementer, ac nonnumquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi, alias inferri signa, & vniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi: totis vero castris milites circulari, & dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum necessariò longius duci: centuriones, tribunosque militum adire, atque obsecrare, vt per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret: paratos esse sese posse, & audere ea transire flumen, qua transductus esset equitatus. quorum studio, & vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obijcere; conandum tamen, atque experiendum iudicat. itaque infirmiores milites ex omnibus centurijs deligi iubet quorum aut animus, aut vires videbantur sustinere non posse. hos cum legione vna præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoq́ue numero iumentorum in flumine supra, atque infra constituto, transducit exercitum. pauci ex his militibus, vt fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur: interijt tamen nemo. transducto incolumi exercitu, copias instruit, triplicemq́ue aciem ducere incipit. ac tantum fuit in militibus studium. vt millium VI. ad iter addito ad vadum circuitu, magna-*

*magnaq; fluminis mora interpolita, eos qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei IX. consequerentur. quos vbi Afranius procul visos eum Petreio cõspexit, noua re perterritus locis superioribus constitit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prælio obijciat. rursus conantes progredi insequitur, & moratur. illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt. (suberant enim montes, atque à millibus passuum V. itinera difficilia, atque angusta excipiebant, hos intra montes se recipiebant, vt equitatum effugerent Cæsaris. præsidijsque in angustijs collocatis, exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo, ac timore, Iberum copias transducerent, quod fuit illis conandum, atque omni oratione efficiendum) & totius diei pugna, atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. media circiter nocte ijs, qui adaquandi causa, longius à castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his * certior Cæsar, duces aduersariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, & vasa militari more conclamari. illi exaudito clamore veriti ne noctu, impediti, sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustijs tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca*

Illi Cæsare appropinquante paulum subsistunt.

314 *proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. † mittitur L. Decidius Saxo, cum paucis,* qui loci naturam perspiciat. vterq; idem suis renunciat: V. millia passuum proxima intercedere itineris campestris, inde excipere loca aspera, & montuosa: qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotij. Disputatur in concilio à Petreio, & Afranio, & tempus profectionis quæritur. pleriq; censebant, vt noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur. alij, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, * argumenti sumebant loco, nõ posse clam exiri, circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca, atque itinera obsideri: nocturnaque prælia esse vitanda, quod perterritus miles in ciuili dissentione timori magis, quam religioni, consulere consueuerit: * at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum præsentiam afferre, quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimento; tamen summa exercitus salua, locum quem petant, capi posse. Hæc* vicit in concilio sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci. Cæsar exploratis regionibus, albente cœlo, omnes copias castris educit, magnoq;*

Cæs. strategema.

315 *circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. † namq; itinera, quæ ad Iberum, atque Octogesam*

pertine-

*pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur; ipsi erant transcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ; saxa multis locis * prærupta iter impediebant. * ut arma per manus necessario * transderentur, militesq; inermes sublevatiq; alij ab alijs magnam partem * itineris conficerent. sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primo Afraniani milites, visendi causa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequebantur, necessarij victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti. erat enim iter à proposito diuersum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent. multumq; eorum opinionem adiuuabat, quod sine iumentis, impedimentisq; ad iter profectos videbant, vt non posse diutius inopiam sustinere, confiderent. sed vbi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, iamque primos superare regionem castrorum animaduerterunt, nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atque occurrendum, putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere, contendunt. Erat in celeritate omne * positum certamen, vtri prius angustias, montesq; occuparent:*

Afranij antistrategema.

*sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranij copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, vt si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, * impedimenta totius exercitus, cohortesque, in castris relictas, seruare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Cæsar, atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius cum ab equitatu nouissimum aggmen premeretur, & ante se hostem videret, collem quendam nactus, ibi constitit. ex eo loco IV. cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium * excelsissimus, mittit. hūc magno cursu * concitatos iubet occupare; eo consilio, vti ipse eodem omnibus copijs contenderet, & mutato itinere iugis Octogesam perueniret. hunc cum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt, omnesque ab his circumuenti, in conspectu vtriusque exercitus interficiuntur. erat occasio bene gerendæ rei neque vero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatum vndique equitatu, cum in loco æquo atque aperto, confligeretur. idque ex*

omni-

*omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribuniq; mil. ne dubitaret prælium committere; omnium esse militum paratissimos animos; Afranianos contrà multis rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subuenissent. quod de colle non recederent, quod vix equitum incursus sustinerent, collatisque in vnum locum signis conferti, neq; ordines, neque signa seruarent: quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna & sine vulnere suorum, rem conficere posse; quod re frumentaria aduersarios interclusisset. cur etiam secundo prælio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de se milites? cur deniq; * fortunam periclitaretur? præsertim cum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam gladio. mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos videbat: quibus saluis atque incolumibus, rem obtinere malebat. † hoc consilium Cæsaris à plerisq; non probabatur. Milites vero palam inter se loquebantur; quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam cum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos: ille in sua sententia perseuerat; & * paullum ex eo loco digreditur, vt timorem aduersarijs minuat. Petreius, atque Afranius, oblata facultate, in ca-*

Cæs. contra suorũ opinionẽ prçlio rem committere non vult.

317

*stra sese referunt. Cæsar præsidijs montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proxime potest hostium castris castra communit. Postero die duces aduersariorũ perturbati, quod * omnem rei frumentariæ, fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. erat vnum iter, Ilerdam si reuerti vellent; alterum,*
318 *si Tarraconem peterent. † Hæc consultantibus eis nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro: qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, & cohortium alariarum; legionariasq; interijciunt cohortes, vallumq; ex castris ad aquã ducere incipiunt; vt intra munitionẽ & sine timore & sine stationib. aquari possent. id opus inter se Petreius atq; Afranius partiuntur: ipsiq; perficiendi operis causa, longius progrediuntur. quorum discessu liberũ nacti milites colloquiorũ facultatem, vulgo procedunt; & quem plerisque in castris notum, aut municipem habebat, †*
319 *conquirit atq; vocat. primùm agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent; eorum se beneficio viuere: deinde imperatoris fidem quærunt, recte ne se illi sint commissuri; & quod non ab initio fecerint, † armaq;*
320 *cum hominibus necessarijs, & consanguineis cõtulerint, conqueruntur. His prouocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreij, & Afranij vita petunt, ne * quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. quibus confirmatis rebus se*

Induciæ inter exercitus quodam modo tacitæ.

bus se statim signa translaturos confirmant; legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alij suos in castra, inuitandi causa adducunt; alij ab suis adducuntur, adeo vt vna castra iam facta ex binis viderentur. compluresque tribuni militum, & centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant. hoc idem fit à principibus Hispaniæ, quos illi euocauerant, & secum in castris habebant obsidum loco. ij suos notos hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranij etiã filius adolescens, de sua & parentis sui salute, cum Cæsare, per Sulpicium legatum agebat. erãt plena lætitia, & gratulatione omnia eorum, qui tanta pericula vitasse, & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur. magnumq; fructuum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat; consiliumq; eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seq; in castra recipit; sic paratus, vt videbatur, vt quicumq; accidisset casus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Petreius vero non deserit sese, armat familiam; cum hac, & prætoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiarijs suis, quos suæ custodiæ causa habere consueuerat, improuiso ad vallum* aduolat; colloquia militum interrumpit; nostros repellit ab castris; quos deprehendit; in-

Petreij facinore interruptæ.

terficit. reliqui coeunt inter se, & repentino periculo exterriti, sinistras sagis inuoluunt, gladiosque distringunt, atque ita se à cetratis, equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt, & ab ijs cohortibus, quæ erant in statione ad portas defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit; militesque appellat; neu se neu Pompeium absentem, imperatorem suum, aduersarijs ad supplicium transdant, obsecrat. fit celeriter concursus in prætorium. Postulant, vt iurent omnes, se exercitum, ducesque non deserturos, neque proditnros, neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba iurat: ipse ad idem iusiurandum adigit Afranium. subsequuntur Tribuni militum centurionesque. * centuriatim producti milites idem iurant: edicunt, penes quem quisque sit miles Cæsaris, vt producatur. productus palam in prætorio in-
921 terficiunt. † sed plerique, quos ceperant, celant, noctuque per vallum emittunt. sic terror obla-
822 tus à ducibus, crudelitas in supplicio, † vana religio iurisiurandi, spem præsentis deditionis sustulit, mentesque militum conuertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum, qui in castra per tempus colloquij venerant, summa diligentia conquiri, & remitti, iubet. sed ex numero Tribunorum militum, centurionumque nonnulli sua voluntate apud

*apud eum remanserunt: quos ille postea * magno in honore habuit: † centuriones, amplioris que ordinis equites Romanos in Tribunicium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione; aquabantur agre; frumenti copiam legionarij * nonnulli habebant, quod dierum XXII. ab Ilerda frumentum iussi erant, efferre. Cetrati, auxiliaresq; nullam, quorum erant & facultates ad parandum exigua, & corpora insueta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Casarem perfugiebat. In his erat angustijs res: sed * ex propositis consilijs duobus explicitius videbatur, * ad Ilerdam reuerti: quod ibi paullulum frumenti reliquerant ibi se reliquum consilium * expleturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Casar, equitatu pramisso, qui nouissimum agmen carperet, atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus praliarentur. Genus erat hoc pugna. Expedita cohortes nouissimum agmen claudebāt: pluresque in locis campestribus subsistebant. si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum * repellebat: quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebāt. cum vallis, aut locus decliuis suberat; neq; ij qui antecesserant, morantibus opem ferre pote-*

323

Afraniani Ilerdam reuerti parant.

In itinere ab equitatu Cæsaris lacessiti.

325 rant; † equites vero ex loco superiore in * aduer-
sarios tela coniyciebant: tum magno erat in peri-
culo * res; tum inquirebant, vt cum eiusmodi
esset locis appropinquatum, legionum signa con-
sistere iuberent, magnoq́; impetu equitatum re-
pellerent, eo summoto, repente incitato cursu sese
in valles vniuersi demitterent, atque ita trans-
gressi, rursus in locis superioribus consisterent.
nam tantum ab equitum suorum auxilijs abe-
rant, quorum numerum habebant magnum, vt
eos superioribus perterritos prælijs, in medium re-
ciperent agmen, vltroq́; eos tuerentur: quorum
nulli ex itinere excedere licebat. quin ab equita-
tu Cæsaris exciperetur. tali dum pugnatur modo,
326 † lente, ac paullatim proceditur, crebroq́; vt sint
auxilio suis, subsistunt, vt tum accidit. millia e-
nim progressi IV. vehementiusque peragitati ab
equitatu, montem excelsum capiunt: ibiq́; vna
fronte contra hostem castra muniunt, neq; iu-
mentis onera deponunt. vbi Cæsaris castra posi-
ta, tabernaculaq́; constituta, & dimissos equites
pabulandi causa animaduertere; sese subito pro-
ripiunt hora circiter VI. eiusdem diei; & spem
nacti moræ, discessu nostrorum equitum, iter fa-
327 cere incipiunt. † qua re animaduersa, Cæsar, re-
lictis ijs * munitionibus, subsequitur; præsidio im-
pedimentis paucas cohortes relinquit: hora X.
subsequi pabulatores, equitesq́; reuocari iubet.
celeriter equitatus ad quotidianum itineris offi-
cium

*cium reuertitur. pugnatur acriter ad nouissimũ agmen, adeò vt pene terga conuertant: complu-resque milites, etiam nonnulli centuriones, * interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque vniuersum imminebat. Tum vero, neque ad explorandum idoneum locum castris, neq; ad progrediendum data facultate, consistunt necessario; & procul ab aqua, & natura iniquo loco, castra ponunt. sed iisdem de causis Cæsar, quæ suprà sunt demonstratæ, * prælio non lacessit, & eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdiu erumperent. † illi animaduerso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraq; castris conuertant. hoc idem postero die à prima luce faciunt, totumq; in ea re diem consumunt. sed quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, & præsenti malo aliis malis remedia dabantur. prima nocte, aquandi causa nemo egreditur ex castris. proximo die, præsidio in castris relicto, vniuersas ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo. his eos supplices malis Cæsar necessariam subire deditionem, quam prælio decertare, malebat; conatur tamen eos vallo, fossaq; circumuenire; vt quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur: quo necessario descensuros existimabat. illi, & inopia pabuli adducti, † & quo essent ad id expeditiores, omnia*

M. Tandem consistere coguntur.

328

Cæs. vallo & fossa eos circumuenire parat.

329

sarcinaria iumenta interfici iubent. in his operibus, consilijsq; biduum consumitur. Tertio die magna iam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei quæ munitionis causa fiebat, hora circiter IIX. signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit. contra opinionem enim militum, famamq; omnium, videri prælio diffugisse, magnum detrimentum afferebat. sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare vellet mouebatur; atque hoc etiam magis, quod spatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduersarijs, non multum ad summam victoriæ iuuare poterat. non enim amplius pedum millibus II. ab castris castra distabant. hinc duas partes acies occupabant tertia vacabat, ad incursum, atque impetum militū relicta. si prælium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior prælio non lacessere.
530 † Acies erat Afraniana duplex: legio V. & III. in subsidijs locum alariæ cohortis obtinebat: Cæsaris triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex V. legione tenebant: has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem, suæ cuiusq; legionis, subsequebantur: sagittarij, funditoresq; media continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere vterque propositum

positum videbatur; Cæsar vt nisi coactus prælium non committeret; ille vt opera Cæsaris impediret, producitur tamen res aciesque ad solis occasum continentur: inde vtrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare si transire possent. Qua re animaduersa, Cæsar Germanos leuis armaturæ equitumque partem flumen transiicit, crebrasque in ripis custodias disponit. tandem omnib. rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, † aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt, & id si fieri possit, semoto à militibus loco. vbi id à Cæsare negatum, & palàm si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranij. venitur in eum locum, † quem Cæsar deligit. audiente vtroque exercitu, loquitur Afranius: Non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quod fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare voluerint: sed satis iam fecisse officio, satisq; supplicij tulisse, perpessos omnium rerum inopiam: nunc vero, penè vt feminas circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri: orare, atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad vltimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quam potest demisissime, atque * sub-*

Illi desperatis rebus colloquiũ impetrant. 331

*iectissime, exponit. Ad ea Cæsar respondit: Nulli omnium has partes, vel querimoniæ, vel miserationis, minus conuenisse: reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se qui etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo confligere noluerit, vt quam integerrima essent ad pacem omnia, exercitum suum, qui iniuria etiam accepta, suisq; interfectis, † quos in sua potestate * habuit, conseruarit, & texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarunt: sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse: ipsos duces à pace abhorruisse: eos neque colloquij, neque induciarum iura seruasse, & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia, atque arrogantia accidere soleat, vti eò recurrant, & id cupidissime petant, quod paullò antè contempserint: neque nunc se illorum humilitate, neq; aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, velle dimitti: neq; enim VI. legiones alia de caussa missas in Hispaniam, septimamq; ibi conscriptam, neq; tot tantasq; classes paratas, neq; summissos duces rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad vsum prouinciæ prouisum, quæ propter diuturnitatem*

333 (margin, beside "pta, suisq; interfectis")

pacis,

*pacis nullum auxilium desiderarit: omnia hæc iam pridem contra se parari: in se noui generis imperia constitui: vt idem ad portas vrbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas prouincias absens tot annos obtineat: in se iura magistratuum commutari, ne ex prætura, & consulatu, vt semper, sed per paucos probati, & electi in prouincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in se vno non seruari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, vt rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia, domum reuertantur, exercitumq; dimittant. Quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, vt ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed ne illi habeant, quo contra se vti possint: proinde vt esset dictum, prouincijs excederent, exercitumq; dimitterent: si id sit factum nociturum se nemini: hanc vnam atq; extremam pacis esse condicionem. Id vero militibus fuit pergratum & iucundum, vt ex ipsa significatione potuit cognosci; vt qui aliquid victi incõmodi exspectauissent, vltrò * inde præmium missionis ferrent. nám cum de loco, & tempore eius rei cõtrouersia inferretur, & voce & manibus vniuersi ex vallo vbi constiterant, significare cœperunt, vt statim dimitterentur, neq; * omni in-*

Afranij & Petreij copiæ dimittuntur.

terposita fide, firmum esse posse, si in aliud tempus
differretur. paucis cum esset in vtramq; partem
verbis disputatum; res huc deducitur, vt ij qui
habeant domicilium, aut possessiones in Hispania
statim; reliqui, ad Varum flumen dimittantur:
*ne * quod eis noceatur; nève quis inuitus sacra-*
*mento * cogatur à Cæsare, cauetur. Cæsar ex eo*
tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se
frumentum daturum pollicetur: addit etiam, vt
** quid quisq; eorum in bello amiserit, quæ sint*
*penes milites suos, ijs qui amiserint * restitua-*
335 *tur: militibus æqua facta æstimatione, † pecu-*
niam pro ijs rebus soluit quascumq; postea con-
trouersias inter se milites habuerant, sua sponte
336 *ad Cæsarem † introduxerunt. Petreius atque*
Afranius cum stipendium ab legionibus, pene
seditione facta, flagitarentur, cuius illi diem nõ-
337 *dum venisse dicerent; † Cæsar vt cognosceret,*
postulatum est; eoq; vtriq; quod statuit, contenti
fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo
dimissa, II. legiones suas antecedere, reliquas sub-
sequi iussit, vt non longo inter se spatio castra fa-
338 *cerent. † eiq; negotio Q. Fusium Calenum lega-*
tum præfecit. hoc eius præscripto ex Hispania
ad Varum flumen est iter factum; at-
que ibi reliqua pars exercitus
dimissa est.

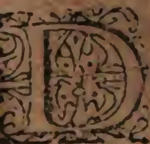
C. IV.

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Ciuili,

LIBER II.

A. Massiliæ vndiq; arctius obsessæ, subsidio cum classe aduenit L. Nasidius: coniunctaq; suæ classi oppidana, prælium infeliciter cum Cæsariana committit. B. Trebonius inauditæ molis machinas ad opidum exstru t. C. Quibus incolæ territi inducias petunt, obtentas ipsi violantes, subita eruptione opera Trebonij disijciūt. Iis tamen summa festinatione refectis, denuo de deditione agunt. D. Interim in Hispania v'teriore M. Varro bellum dum apparat, ab omnibus pene desertus in potestatē Cæsaris peruenit, vti etiam Massi ienses. E. Curio in Africa primo res prospere gerit. F. Post temerarie prælio decertans cum vniuerso exercitu cæditur.

A. Massilia ab C. Trebonio circumuallata.



VM *hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partib. aggerem, vineas,*

turresq; ad opidum agere instituit. vna erat proxima portui, naualibusq; altera ad partem, qua est aditus ex * Gallia atque Hispania ad id mare, quod * adigit ad ostium Rhodani. Massilia * enim fere ex III. opidi partibus mari alluitur reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra huius quoque spatij pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita, longam, & difficilem habet oppugnationem, ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina, materiamque comportari iubet. quibus * comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX. exstruit. sed tanti erant antiquitus in opido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaq; multitudo tormentorum, vt eorum vim nulla contexta viminibus vinea sustinere possent. Asseres enim pedum XII. cuspidibus præfixi, atq; hi maximis balistis missis, per IV. ordines cratium in terra defigebantur. itaque * pedalibus lignis cõiunctis inter se, porticus integebatur; atq; * hac agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum LX. æquandi loci causa facta; item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, & lapides defendi possent. sed magnitudo operum altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. crebræ tamen per Albicos eruptiones

*tiones fiebant ex opido; ignesq; aggeri, & turribus inferebantur, quæ facile nostri repellebant milites; magnis vltro illatis detrimentis, eos qui eruptionem fecerant, in opidum reijciebant. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe nauium XVI. in quibus paucæ erant æratæ L. Domitio, Massiliensibusq; subsidio missis, freto Siciliæ, imprudente, atq; inopinante Curione prouehitur: appulsisq; Messanam nauibus, atq; inde, propter repentinum terrorem principum, ac Senatus fuga facta, ex *naualibus eorum vnam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naues, cursum Massiliam versus perficit; præmissaque clam nauicula Domitium, Massiliensesque de suo aduentu certiores facit; eosq; magnopere hortatur, vt rursus cum Bruti classe additis suis auxilijs, confligant. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, summaq; industria armauerant, (remigum gubernatorumq; magna copia suppetebat) piscatoriasq; adiecerant, atq; contexerant, vt essent ab ictu telorum remiges tuti; tormentisq; compleuerant. Tali modo instructi classe omnium *seniorum, matrum familiæ, virginum precibus, & fletu excitati vt extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo, ac fiducia, quam ante dimicauerant, naues conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, vt inuisis latitantibus, atque incognitis*

L. Nasidius cũ classe Massiliensibus auxilio aduenit

*rebus magis confidamus, vehementiusq; exterreamur, vt tum accidit. aduentus enim L. Nasidij summa spe, & voluntate ciuitatem compleuerat. nacti idoneum ventum, ex portu exeunt, & Taurenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt, ibiq; naues expediunt: rursusq; se ad confligendum animo confirmant, & consilia communicant. dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. eodem Brutus contendit, aucto nauium numero. nam * ad eas quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captiuæ Massiliensium accesserant VI. has superioribus refecerat diebus atque omnibus rebus instruxerat. itaq; suos cohortatus, quos integros superauissent, vt victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi, aduersus eos proficiscitur. facile erat, ex castris C. Trebonij, atq; omnibus superioribus locis prospicere in vrbem, vt omnis iuuentus, quæ in opido remanserat, omnesq; superioris ætatis, cum liberis atque vxoribus, * publicisq; custodijs, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante simulacra proiecti victoriam ab Dijs exposcerent. neque erat quisquam omnium, qui non in eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. nam & honesti ex iuuentute, & cuiusque ætatis amplissimi nominatim euocati, atque obsecrati naues conscenderant; vt si quid aduersi accidisset,*

ne ad

*ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superauissent, vel domesticis opibus, vel externis auxilijs de salute vrbis confiderent, Commisso prælio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri * viderentur; & quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent, quibus vrbe capta, eadem esset belli fortuna patienda: * deductisq; nostris paullatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur; & si quando nostri facultatem nacti, ferreis iniectis manibus, nauem religauerant, vndiq; suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti Albici cominus pugna deficiebant: neque multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus nauibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improuiso imprudentibus, atque impeditis vulnera inferebant. conspicatæq; naues triremes II. nauem C. Bruti, † quæ ex signo facile * agnosci poterat, II. ex partibus sese in eam incitauerant: sed * tantum, re prouisa, Brutus celeritate nauis enisus est, vt paruo momento antecederet. illæ adeò grauiter inter se incitatæ, conflixerunt, vt vehementissime vtraq; ex-*

Prælium naualc cõmittitur.

339

*concursu laborarent; altera vero, perfracto rostro tota collabefieret. quare animaduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe * naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterq́ue ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naues nulli vsui fuerunt, celeriterq́ue pugna excesserunt. non enim has * aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. itaque * ex eo numero nauium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe V. sunt depressæ, IV. captæ, I. cum Nasidianis profugit, quæ omnes Citeriorem Hispaniam petiuerunt. at ex reliquis vna præmissa Massiliam, huius nuncij perferendi gratia, cum iam appropinquaret vrbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac * re cognita, tantus luctus excepit, vt vrbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur Massilienses tamē nihilo segnius ad defensionem vrbis reliqua apparare cœperunt. Est animaduersum ab legionarijs, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse præsidio posse, si pro castello, ac receptacula, turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem, paruamq́ue fecerant. huc se referebant: hinc si qua maior oppresserat vis propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum hostem procurrebant. patebat hæc * quoquouersus pedes XXX. sed parietum crassitudo pedum V. postea vero vt est re-*

Victa classe Massiliensi Nasidiana profugit.

*est rerum omnium magister vsus hominum adhibita solertia, inuentum est magno esse vsui posse si hæc esset in altitudinem turris elata: id hac ratione perfectum est. vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eamq; in parietes instruxerunt, ita vt capita tignorum extrema parietem structura tegerentur; ne quid emitteret, vbi ignis hostium adhæresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraq; eum locum tigna transuersa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transuersas trabes iniecerunt, * easq; asseribus religauerunt: has trabes paullo longiores, atque eminentiores, qui extremi parietes erant, effecerunt: vt esset vbi tegumenta perpendere possent, ad defendẽdos ictus, ac repellendos, * dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus, lutoq; constrauerunt; ne quid ignis* hostium nocere posset: centonesq; insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa, tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterent. storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas IV. pedes fecerunt: easq; ex III. partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes reli-*

Miri operis machinæ ad Massiliam.

*gauerunt quod vnum genus tegumenti alijs locis erant exsperti nullo telo, neque tormento transiici posse. vbi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tollere cœperunt: vbi quantum storearum demissio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi, atque muniti, parietes lateribus exstruebant: rursusq; alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant: vbi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item vt primo tecta, extremis lateribus instruebant: exque ea contignatione rursus summam contabulationem, storeasq; eleuabant. ita tuto ac sine vllo vulnere, ac periculo VI. tabulata exstruxerunt: fenestrasque quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda instruendo reliquerunt. vbi ex ea turri quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX. longum, ex materia bipedali, quem * à turri laterica ad hostium turrem, murumque* perducerent. facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes IV. collocantur: inque eis columnellæ pedum in altitudinem V. defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio coniungũt, vbi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur. eo super tigna*

per tigna bipedalia inijciunt; eaque laminis, clauisque religant: ad extremum musculi tectum, trabesque extremas, quadratas * regulas, IV. patentes digito designunt; quæ lateres qui super * musculo struantur, contineant. * ita fastigiato, atque ordinatim structo, vt trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoque musculus, vt ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. supra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem ne rursus igni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omne, tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt, subitoque inopinantibus hostibus, machinatione nauali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admouent vt ædificio iungatur. Quo malo perterriti subito opidani, saxa qum maxima possunt vectibus promouent, præcipitataque muro in musculum deuoluunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; & quidquid incidit, † fastigio musculi* 340
delabitur. Id vbi vident, mutant consilium: cupas, tæda, ac pice refertas incendunt; eaq; de muro in musculum deuoluunt inuolutæ labuntur; delapsæ, ab lateribus, longurijs, furcisq; ab opere remouentur interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostiũ, quibus fundamẽt continebãtur, cõuellunt. Musculus ex turri latericia à nostris, telis, tormentisq; defenditur: † hostesq; 341
ex muro, ac turribus submouentur: nõ datur libe-

ra muri defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit. pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, vrbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras vniuersi proripiunt; ad legatos, atque exercitum supplices manus tẽdunt. Qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit: militesq; auersi à prælio ad studium audiendi, & cognoscendi feruntur. vbi hostes ad legatos, exercitumque peruenerunt, vniuersi se ad pedes proijciunt: orant vt aduentus Cæsaris exspectetur; captam suam vrbem videre, opera perfecta, turrem subrutam: itaq; à defensione desistere; nullam exoriri morã posse, quo minus cum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in vrbem irrumperent, vrbemq; delerent. hæc atque eiusdem generis complura, vt ab hominibus doctis, magna cũ misericordia fletuq; pronunciantur. Quibus reb. commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt operibus custodias relinquunt. Indutiarũ quodam genere misericordia facto, aduentus Cæsaris exspectatur: nullũ ex muro, nullũ à nostris mittitur telum: vt re cõfecta, omnes curã, & diligentiã remittũt. Cæsar enim per literas

C. Territi operũ magnitudine Massilienses, inducias petũt & obtinẽt.

Trebonio

Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim opidum expugnari pateretur; ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent. quod se facturos minabantur: ægréq; tunc sunt retenti, quin opidum irrumperent: grauiterq́; eam rem * pertulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus opido potirentur videbatur. At hostes sine fide tempus, atq; occasionem fraudis, ac doli quærunt. † Interiectis aliquot diebus, no- 342
stris languentibus, atque animo remissis, subito meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita, *contectaq́; essent, *portis se foras erumpunt, secundo, magnoq́; vento ignem operibus inferunt. hunc sic distulit ventus, vti vno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaq́; flammam * conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quàm quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma quæ possunt, arripiunt. alij ex castris sese incitant. fit in hostes impetus eorum: sed muro sagittis, tormentisq́; fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibiq́; musculum, turrimq́; lateritiam libere incendunt. ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & vi tempestatis, puncto temporis interijt. Tentauerunt hoc idem Massilienses. postero die eandem nacti tempestatem, maiori

Sed violata fide erumpentes, machinas disijciunt.

cum fiducia ad alteram turrem, aggeremq; eruptione pugnauerunt, multumq; ignem intulerunt. 343 *† sed vt superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. itaq; multis interfectis, reliquos, infecta re, in opidum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo maiore studio militum administrare, & reficere instituit. nam vbi tantos suos labores, & apparatus, nec male cecidisse viderunt, inducijsq; per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt, quod vnde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum,* 344 *† omnibus arboribus longe, lateq; in finibus Massiliensium excisis, conuectis, * aggerem noui generis, atq; inauditum ex lateritijs duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger: vbi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, transuersaria tigna inijciuntur, quæ firmamento esse possint & * quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesq; luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac sinistra muro tectus, aduersus plutei * obiectũ, operi quæcumque vsui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia, & virtute militum breui reconcin-*

Quæ tamẽ breui militum studio refectæ.

concinnatur. Portæ quibus locis videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur. quod vbi hostes viderunt, ea quæ diu, longoq; spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta, vt nullius perfidiæ, neq; eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemq; exemplo sentiunt totam vrbem, qua sit aditus, ab terra, muro, turribusque circumiri posse; sic, vt ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset; † cum penè 343 *ædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur; * ac tela manu conijcerentur; suorumque tormentorum vsum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire; parsq; conditione è muro, ac turribus bellandi data; virtute se nostris adæquare non posse intelligũt; ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in vlteriore Hispania, initio, cognitis ijs* D. *rebus quæ sunt in Italia gesta, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: præoccupatum sese legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius prouinciæ. † Hæc omnibus referebat sermonibus; neq; se in vllam partem mouebat. postea vero, cum Cæsarem ad*

Interim M. Varro in vlteriore Hispania bellum apparat.

*Massiliam * detineri cognouit, copias Petreij cum
exercitu Afranij esse coniunctas, magna auxilia
conuenisse, magna esse in spe, atq; exspectationis,
& consentire omnem Citeriorem Prouinciam,
quaq; postea acciderant, de * angustiis ad Iler-
dam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum
latius, atque inflatius Afranius perscribebat, se
quoque ad motum fortunæ mouere cœpit; dele-
ctum habuit tota prouincia; legionibus comple-
tis II. cohortes circiter XXX. alarias addidit;
frumenti magnum numerum coegit, quod Mas-
siliensibus, item * quod Afranio, Petreisq; mit-
teret; naues longas X. Gaditanis, vt facerēt, im-
perauit; complures * præterea * Hospitali facien-
das curauit: pecuniam omnem, omniaq; orna-
menta ex fano Herculis in opidum Gades contu-
lit eo VI. cohortes, præsidij causa ex prouincia
misit: Caiumq; Gallonium, equitem Romanū,
familiarem Domitij, qui eò procurandæ heredi-
tatis causa, venerat, missus à Domitio, opido
Gadibus præfecit: arma omnia priuata, & pu-
blica, in domum Gallonij contulit: * ipse habuit
graues in Cæsarem conciones: sæpe ex tribunali
prædicauit, aduersa Cæsarem prælia fecisse, ma-
gnum numerum ab eo militū ad Afranium per-
347 fugisse: † hæc se certis nuncijs, certis auctoribus
comperisse. * Quibus rebus perterritis ciuibus
Romanis eius prouinciæ, sibi ad Remp. admini-
strandam. HS. CXC. millia, & argenti pondo
XX. mil-*

*XX. millia tritici modios CXX. millia polliceri cogit. † quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat: qui verba, atque orationem aduersus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaq; eò deducebat, & iudicia priuatos reddebat: prouinciam omnem in sua & Pompeij verba per iusiurandum adigebat. Cognitis ijs rebus, quæ sunt gestæ in Citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, vt * secum II. legiones Gadis conferret, naues frumentumq; omne ibi contineret. prouinciam enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat. in insula, frumento, nauibusq; comparatis, bellum duci, non difficile existamabat. Cæsar, etsi multis necessarijsq; rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispanijs relinquere; quod magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in certiore prouincia sciebat. itaque duabus legionibus missis in vlteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno pl. ipso cum equitibus D. C. magnis itineribus, progreditur; edictumq; præmittit ad quam diem magistratus, principesque omnium ciuitatum sibi esse præstò Cordubæ vellet. quo edicto tota prouincia * peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam * mitteret; nullusue ciuis Romanus paullo notior, quin ad * diem conueniret. simul * ipse Cordubæ conuentus per se portas Varroni*

348

Cæs. prouincialiũ animos sibi conciliat.

*clausit; custodias, vigiliasq́; in muro, turribusq́; disposuit cohortes II. quæ colonicæ appellabatur, cum eò casu venissent, tuendi opidi causa apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius prouinciæ ciuitas, deductis III. in arcem opidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasque præclusit. Hoc vero magis properare Varro, vt cum legionibus quamprimum Gades contenderet: ne itinere, aut transiectu intercluderent. * tanta, ac tam secunda in Cæsarem voluntas prouinciæ reperiebatur. Progresso ei paullo longius litteræ à Gadibus redduntur; simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Caditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, vt Gallonium ex opido expellerent, vrbem, insulamq́; Cæsari seruarent. Hoc inito consilio, denunciauisse Gallonio, vt sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex II. legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante, & inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro, & Porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, vt domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro,*

Varro ab suis desertus se & exercitum Cæsari dedit,

† cum

† *cum itinere conuerso, sese * Ilipam Italicam* 349
*venturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse, legionem, cui iusserit, transdere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic transdi iubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum publicis rationibus cum fide, quod penes eum est pecuniæ, transdit; & * quod vbique habeat frumenti, ac nauium ostendit. Cæsar habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; ciuibus Romanis, quod opidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent, Gaditanis, quod conatus aduersariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; tribunis mil. centurionibusque qui eo præsidij caussa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent; pecunias * quas erant in publicum Varroni ciues Romani polliciti, remittit; bona restituit ijs, quos liberius locutos hanc pœnam tulisse cognouerat, tributis quibusdam publicis, priuatisque præmijs: reliquos in posterum bonæ spe complet; biduumque Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur; pecunias, monumentaque quæ ex Fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet, prouinciæ Q. Cassium præficit, huic IV. legiones attribuit: ipse ijs nauibus, quas M. Varro quasque*

*Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. Ibi totius fere Citerioris prouinciæ legationes Cæsaris aduentum exspectabant. Eadem ratione priuatim, ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam peruenit: ibi legem de dictatore latam, seseque dictatorem dictum à M. Lepido prætore cognoscit Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, & * mutatione victus, (panico enim vetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur: quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum,*

Massilienses ad summam redacti inopiam Cæsari Dictatori se dedunt.

350 *ratum, † in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt. sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, nauibus III. comparatis, ex quibus II. familiaribus suis attribuerat, vnam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naues, quæ missu Bruti, consuetudine quotidiana, ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. ex ijs vnum ipsius nauigium contendit, & fugere perseuerauit, auxilioque tempestatis ex conspectu abijt: duo * perterrita*

*territa concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaq́ꝫ ex opido, vt est imperatum, proferunt: naues ex portu, naualibusq́ꝫ educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & * vetustate, quam pro meritis in se ciuitatis, conseruans, II. ibi legiones præsidio relinquit, ceteras in Italiam mittit: ipse ad vrbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, † & iam* 351
ab initio copias P. Atij Vari despiciens, II. legio- E.
*nes ex IV. quas à Cæsare acceperat, & D. equites transportabat: biduoque, & noctibus III. nauigatione consumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum * XXII. millia, habetq́ꝫ non incommodam æstate stationem, & duobus eminentibus promontoriis continetur. Huius aduentum L. Cæsar filius cum X. longis nauibus ad Clupeam præstolans. (quas naues, Vticæ ex prædonum bello subductas, P. Atius reficiendas, huius belli causa, curauerat) * veritusq́ꝫ nauium multitudinem, ex alto refugerat, appulsaque ad proximum litus trireme constrata, & in litore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id opidum C. Considius Longus, vnius legionis præsidio, tuebatur. reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumetum se receperunt. Hunc * secutus M. Rufus Quæstor nauibus XII. quas præsidio one-*

C. Curio in Africam cum copijs appellit.

*rarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in littore nauem conspexit, * hanc Remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Marcum Vticam nauibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biduiq; iter progressus, ad flumen Bagradam*

Ad Vticam bellum gerit.

352 ** peruenit: † C. Caninium Rebilum legatũ cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu* antecedit ad castra exploranda Corneliana, quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum, eminens in mare, vtraque ex parte præruptum, atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam vergit. abest directo itinere ab Vtica †*

353 *paullo amplius passus ∞ sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateq; is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, VI. millium circuitu in opidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro opidoque coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, vna ex parte ipso opido Vtica, altera theatro, quod est ante opidum, substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra difficili, & angusto. simul animaduertit, multa vndiq; portari, atq; agi plenissimis viis, quæ repentini tumultus timore ex agris in vrbem conferebãtur. Huc equitatum mittit, vt diriperet, atque haberet loco prædæ. eodemq; tempore his rebus subsidio DC. equites Numidæ ex opi-*

ex opido, peditesque C D. mittuntur à Varo; quos auxilij causa rex Iuba paucis diebus ante Vticam miserat. huic & paternum hospitium cum Pompeio, & simultas cum Curione intercedebant; quod tribunus pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicauerat. Concurrunt equites inter se. neque vero primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed interfectis circiter CXX. reliqui se in castra ad opidum receperunt. Interim aduentu longarum nauium, Curio pronunciari onerarijs nauibus iubet, quæ stabant ad Vticam numero circiter CC. se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Corneliana vela* duxisset. Qua pronunciatione facta, temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, & quò imperatum est, transeunt. quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque vniuersi exercitus conclamatione Imperator appellatur: postero die Vticam exercitum ducit, & prope opidum castra ponit. nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum, peditumq; ab rege missa, Vticam venire. eodemq; tempore vis magna pulueris cernebatur, & vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur: ipse celeriter,

Imperator ab exercitu appellatur:

ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equitesque committunt prælium: & prius, quam plane legiones explicari, & consistere possent; tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se conyciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in opidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marsi II. ex castris Curionis, cum manipularibus suis XXII. ad Atium Varum perfugiunt. ÿ seu vere, quam habuerant, opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt: (nam quæ volumus & credimus libenter; & quæ sentimus ipsi reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse à Curione; maxime opus esse, in conspectum exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque vna valle non magna interiecta, suas vterque copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus; quem fuisse Corfinij, suprà demonstratum est. Hic dimissus à Cæsare, in Africam venerat: legionesque eas transduxerat * Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeo vt paucis mutatis centurionibus, ÿdem ordines manipulique constarent. hanc nactus appellationis causam Quinctilius circumire aciem*

Strategema.

Curio-

*Curionis, atque obsecrare milites cœpit, † ne * primam sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent vsi fortuna eademque in obsidione perpessi, neu pro ijs, pugnarent, † à quib. in contumeliam perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se atque Atium secuti essent, exspectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas vterque copias reducit. * At in castris Curionis magnus omnium incessit timor. nam is varijs hominum sermonibus celeriter augetur. vnusquisq; enim * opiniones fingebat, & ad id quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. hoc vbi vno auctore ad plures permanauerat, * atq; alius alij transdiderat, plures auctores eius rei videbantur. Ciuile bellum; † genus hominum, quod liceret libere facere, & sequi quod vellent; legiones eæ quæ paullò antè apud aduersarios fuerant, (nam etiam Cæsaris beneficium matauerat consuetudo) quæ offerrentur; municipia etiam diuersis partibus coniuncta. neque enim ex Marsis, Pelignisq; veniebant, vt qui superiore nocte in contubernijs, commilitonesq; nonnulli grauiores sermones militum vulgo durius accipiebant. nonnulla etiam ab ijs qui diligentiores videri volebant, fingebantur. quibus de causis concilio con-*

354 (beside line 1)
355 (beside line 7)
Timor in castris Curionis. (beside line 14)
356 (beside line 21)

uocato, de ſumma rerum deliberare incipit E-
rant ſententiæ, quæ conandum omnibus modis,
*caſtraq́; Vari oppugnanda cenſerent, quod * hu-*
iuſmodi militum conſilijs otium maxime con-
trarium eſſe arbitrarentur. poſtremo præſtare di-
*cebant, * & per virtutem in pugna belli fortu-*
nam experiri: quam deſertos, & circumuentos
à ſuis, grauiſſimum ſupplicium pati. porro erant
qui cenſerent, de tertia vigilia in caſtra Corne-
*liana recedendum; vt * maiore ſpatio temporis*
interiecto, militum mentes ſanarentur; ſimul ſi
Ipſo Curione intrepido.
quid grauius accidiſſet, magna multitudine na-
uium & tutius, & facilius in Siciliam receptus
daretur. Curio vtrumque improbans conſilium,
quantum alteri ſententiæ deeſſet animi, tantum
alteri ſupereſſe dicebat: hos turpiſſimæ fugæ ra-
tionem habere, illos etiam iniquo loco dimican-
dum putare. Qua enim inquit, fiducia, & opere,
*& natura loci munitiſſima caſtra expugnari **
*poſſe confidimus? aut * vero quid proficimus, ſi*
accepto magno detrimento, ab oppugnatione ca-
*ſtrorum diſcedimus? quaſi non & * felicitas re-*
rum geſtarum, exercitus beneuolentiam impe-
ratoribus, & res aduerſæ odia concilient. Caſtro-
rum autem mutatio quid habet, niſi turpem fu-
gam & deſperationem omnium, & alienatio-
357 *nem exercitus? † nam neque prudentes ſuſpicari*
oportet, ſibi parum credi, neque improbos ſcire,
ſeſe timeri: quod illis licentiam timor augeat,
noſtris

nostris studia deminuat. Quod si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur: quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto hæc dissimulare, & occultare, quàm per nos cõfirmari præstat? an non vti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersariis augeamus? at etiam vt media nocte proficiscamur, addunt: † quò maiorem credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. namq; huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maxime aduersaria est. Quare neque tanti sum animi, vt sine spe castra oppugnanda censeam, neq; tanti timoris, vt ipse deficiam: atq; omnia prius experienda arbitror, magnaq; ex parte iam me vna vobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem aduocat militum: commemorat, quo sit eorum vsus studio ad Corfinium Cæsar: vt magnã partem Italiæ, beneficio, atq; auctoritate eorum suam fecerit. Vos enim, vestrumq; factũ, inquit. omnia deinceps municipia sunt secuta, neq; sine causa & Cæsar amicissime de vobis, & illi grauissime iudicauerunt. Pompeius enim, nullo prælio pulsus, vestri facti præiudicio demotus, Italia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, † prouinciamque Siciliam, atque Africam, sine quibus vrbem, atque Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsunt, qui vos*

358.

Cõcio eius ad milites.

*hortentur, vt à nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quam vno tempore & nos circumuenire, & vos nefario scelere obstringere? aut quid irati grauius de vobis sentire possunt, quam vt eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant? & in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perijsse existimant? an vero in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas prouincias? Hæc acta diebus XL. quibus in conspectu aduersariorum venerit Cæsar. an qui incolumes resistere non potuerunt, perditi * resistant? vos autem, * incerta victoria, Cæsarem secuti, dijudicata iam belli fortuna, victum * sequamini? cum vestri officij præmia percipere debeatis. Desertos enim se, ac proditos à vobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos ne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? nonne extremam pati fortunam paratos proiecit * ille? non sibi, clam vobis, salutem fuga petiuit? * non proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit? cum proiectis fascibus, & deposito imperio, priuatus, & captus, ipse in alienam venisset potestatem. Relinquitur noua religio, vt eo neglecto sacramento, quo * nunc tenemini, respiciatis * illud, quod deditione ducis, & capitis deminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis: qui de meis in vos meritis*

*ritis prædicaturus non sum; quæ sunt adhuc & " mea voluntate, & vestra exspectatione leuiora. " sed tamen sui laboris milites semper, euentu bel- " li præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne " vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem no- " stram, aut quem ad finem adhuc res processit, " fortunamq́; , cur prætercam? An pœnitet vos, " quod saluum, atq; incolumem exercitum, nulla " omnino naue desiderata, transduxerim? quod " classem hostium primo impetu aduenients profli- " gauerim? quod bis per biduum equestri prælio su- " perauerim? quod ex portu, sinuq́; aduersariorum " C C. naues onerarias adduxerim? eoq́; illos com- " pulerim, vt neque pedestri itinere, neq; nauibus " commeatu iuuari possint: Hac vos fortuna, atq; " his ducibus repudiatis, * Corfiniensem ignomi- " niam, * an Italiæ fugam, * an Hispaniarum de- " ditionem, * an Africi belli præiudicia, sequimi- " ni? Equidem me Cæsaris militem dici volui: vos " me imperatoris nomine appellauistis. Cuius si " vos pœnitet, vestrum vobis beneficium * remit- " to, * mihi meum restituite nomen; ne ad contu- " meliam honorem dedisse videamini. Qua oratio- " ne * permoti milites, crebrò etiam dicentem in- terpellabant, vt magno cum * dolore infidelita- tis suspicionem sustinere viderentur. discedentem vero ex concione, vniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium committere, & suā fidem, virtutemq́; experiri. Quo facto com-*

360 *mutata omnium * voluntate, & opinione, † consensu suo constituit Curio, cum primum sit data potestas, prælio rem committere. Postero die productos, loco eodem quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varus quidem Atius dubitat copias producere, siue sollicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter duas acies, vt suprà demonstratum est, non ita magno, aut difficili, & arduo adscensu. hanc vterque, si aduersariorum copiæ transire conarentur, exspectabat, † quò æquiore loco prælium*
361 *committeretur. simul à sinistro cornu P. Acij equitatus omnis, & vna leuis armaturæ interiecti complures, cum se in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab ijs, qui vnà procurrerant, leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & concidi videbat. Tum Rebilus, legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere vsum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem vides. Curio: quid dubitas vti temporis opportunitate? Ille vnum elocutus, vt memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, & præcurrit ante omnes: adeoque*

Pacatos oratione milites in aciem educit.

quæ erat impedita vallis, vt in adſcenſu, niſi ſubleuati à ſuis, primi non facile eniterentur. † 362
ſed præoccupatis animis Attianorum militum timore, & fuga, & cæde ſuorum, nihil de reſiſtendo cogitabant, omnesque iam ſe ab equitatu circumueniri arbitrabantur itaque prius † quam 363
telum * abijci poſſet, aut noſtri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, ſeque in caſtra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quidā ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis. primum agmen fugientium conſecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat, vti vnus * eſſe ex eius militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. vbi ille ſæpius appellatus, adſpexit, ac reſtitit: & quis eſſet, aut quid vellet quæſiuit; humerum apertum gladio appetit: paullumq́; abfuit, quin Varum interficeret. quod ille periculum, ſublato ad eius conatū ſcuto, vitauit. Fabius, à proximis militibus circumuentus interficitur, † ac fugientium multitudi- 364
ne, ac turba portæ caſtrorum occupantur, atque * iter impeditur, pluresq́; in eo loco ſine vulnere, quam in prælio, aut fuga intereunt. neq; multum abfuit, quin etiam caſtris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem curſu in opidum contenderunt. * ſed cum loci natura, tum munitio caſtrorum aditum prohibebat: quod ad præliū egreſſi Curionis milites, ijs rebus indigebant, quæ ad oppugnationē caſtrorum erāt vſui. itaq;

Hoſtem cædit fugatque.

Curio exercitum in caſtra reducit, ſuis omnibus
365 prater Fabiũ incolumibus, † ex numero aduerſariorum circiter D C. interfectis, atque vulneratis: qui omnes, diſceſſu Curionis, multiq́; praterea, per ſimulationem vulnerum, ex caſtris in opidum, propter timorem, ſeſe recipiunt. Qua re animaduerſa, Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in caſtris, & paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia ſilentio exercitum in opidum reducit. Poſtero die Curio Vticam obſidere, & vallo circummunire inſtituit. Erat in opido multitudo inſolens belli,* diuturnitate otij: Vticenſes. pro quibuſdam Cæſaris in ſe beneficiis, illi amiciſſimi. conuentus, qui ex varijs generibus conſtaret, terror ex ſuperioribus prælijs magnus, itaque de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Atio agebant, ne ſua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet.

Subſidia Vticenſibus ab Rege Iuba miſſa.

Hæc cum agerentur, nuncij præmiſſi ab rege Iuba venerunt, qui illum cum magnis copiis adeſſe dicerent. [illegible] de cuſtodia, ac defenſione vrbis hortarentur. quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nunciabantur hæc eadem Curioni, ſed aliquandiu fides fieri non poterat. tantam habebat ſuarum rerum fiduciam. Iamq́; Cæſaris in Hiſpania res ſecundæ in Africam nunciis, ac literis perferebantur. quibus omnibus rebus ſublatus, nihil contra ſe Regem* auſurum exiſtimabat. ſed vbi certis auctoribus comperit, minus V.

nus v. & xx. millibus longe ab Vtica eius copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit, statimque in Siciliam misit, uti II. legiones, reliquusque equitatus ad se mitteretur castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione. & moris propinquitate, & aquæ, & salis copia: cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta, non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque, suorum omnium consensu, Curio reliquas copias exspectare, & bellum ducere, parabat. His constitutis rebus, probatisque consilijs, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam, reuocatum finitimo bello, & controuersijs Lepitanorum, restitisse in regno; Saburam, eius præfectum, cum mediocribus copijs missum, Vticæ appropinquare: his auctoribus temere credens consilium commutat, & prælio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia magnitudo animi superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex cum omnibus copijs insequebatur, & VI. millium passuum interuallo à Sabura consederat. Equites missi,

Strategema.

Curionis nimia temerariaq; credulitas.

nocte iter conficiunt: imprudentes atq; inopinantes hostes aggrediuntur. Numidiæ enim quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim consederant. hos oppressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. quo facto, ad Curionem equites reuertuntur, captiuosque ad eum reducunt Curio cum omnibus copijs quarta vigilia exierat, cohortibus V. castris præsidio relictis. Progressus millia passuum V I. equites conuenit; rem gestam cognouit; ex captiuis quærit, quis castris ad Bagradam præsit; respondent, Saburam; reliqua studio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximaq; respiciens signa, Videtis ne, inquit, milites captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abesse regem, exiguas esse
366 *copias missas, † quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt. proinde ad prædam, ad gloriam, properate, vt iam de præmijs vestris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quæ gesserant equites, præsertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, vt de suis homines laudibus * libenter prædicant. multa præterea*
Qua deceptus in hostem duxit.
spolia præferebantur. capti homines, equitesque producebantur: vt quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi

tes sequi iubet; sese iterq; accelerat, vt quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. † At illi itinere totius noctis confecto, subsequi non poterant: atq; alij alio loco resistebant ne hac quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio, II. millia Hispanorum & Gallorum equitum,* quos suæ custodiæ causa, circum se habere consueuerat, & peditum eam partem, cui maxime cōfidebat, Saburæ submittit: ipse cum reliquis copijs, elephantisq; XL. lentius subsequitur, suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumq; instruit: atq; his imperat, vt simulatione timoris, paullatim cedant, ac pedem referant: sese cum opus esset, signum prælij daturum; & quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu, XVI. millium spatio consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari, incipit: sed peditatu dumtaxat procul ad speciem vtitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosque hortatur, vt spem omnem in virtute reponant. nec militibus quidem, vt defessis, neque equitibus, vt paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum, virtusque deerat. sed*

367

Præliumq; infeliciter cōmittit.

*ijs numero CC. (reliqui in itinere substiterant)
quamcunque in partem impetum fecerant, ho-
stes loco cedere cogebant: sed neque longius fu-
gientes prosequi, nec vehementius equos incitare
poterant. At equitatus hostium ab vtroq; cornu
circumire aciem nostram, & aduersos proterere
incipit. Cum cohortes ex acie procurrissent, Nu-
midæ integri celeritate impetum nostrorum effu-
giebant, rursusq; ad ordines suos se recipientes,
circumibant, & ab acie excludebant. sic neque
in loco manere, ordinesque seruare, neq; procur-
rere, & casum subire, tutum videbatur. Ho-
stium copiæ, summissis ab rege auxilijs, crebro au-
gebantur. nostros vires lassitudine deficiebant.
simul ij qui vulnera acceperant, neque acie ex-
cedere, neque in locum tutum referri poterant;
quod tota acies equitatu hostium circumdata
tenebatur. hi de sua salute desperantes, vt extre-
mo vitæ tempore homines facere consueuerunt,
aut suam mortem miserabantur, aut parentes
suos commendabant, si quos ex eo periculo fortu-
na seruare potuisset. plena erant omnia timoris,
& luctus. Curio vbi perterritis omnibus, neque
cohortationes suas, neque preces audiri intelligit,*
368 *† vnam, vt in reliquis rebus, spem reliquam sa-
lutis esse arbitratus, proximos colles capere vni-
uersos, atque eò inferri signa iubet. hos quoque
præoccupat missus à Sabura equitatus. tum ve-
ro ad summam desperationem nostri perueniunt;*

& par-

& partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbũt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio numquam amisso exercitu, quem à Cæsare fidei suæ commissum acceperat, se in eius conspectum reuersurum confirmat; atque ita prælians interficitur. Equites perpauci ex prælio se recipiunt: sed ij quos ad nouissimum agmen, equorum reficiendorum causa substituisse demonstratum est: fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad vnum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor, in castris relictus à Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant, atque obsecrant, vt in Siciliam nauibus reportentur. pollicetur, magistrisq; imperat nauium, vt primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant. sed tantus fuit omnium terror, vt alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varum, iamq; se puluerem venientem cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. itaq; perterritis omnibus, sibi quisq; consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horũ fuga nauium onerariarum magistros incitabat. pauci lenunculi ad officium, imperiumq; conueniebant. sed

Curio fortiter occũbit.

Reliquiæ aut in Siciliam reuertuntur aut hosti se dedant.

*tanta erat, completis littoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; vt multitudine, atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, vt pauci milites, patresque familiæ, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naues adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes peruenirent. reliquæ copiæ, missis ad Varum * noctu, legatorum numero, centurionibus, sese ei dediderunt. quorum cohortes militum Iuba postero die ante opidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit; cum Varus suam fidem ab eo lædi quæreretur, neque resistere auderet: ipse equo in opidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Vticæ constituit, atque impe-*
396 *rauit: † diebusq́; æque post paucis, se in regnum cum omnibus copijs recepit.*

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Ciuili,

LIBER III.

A. Cæſar rebus Vrbanis ordinatis, in Ceraunios traijcit. B. Salonas, Orcium, Apolloniam, aliaſque ciuitates occupat. C. Pompeius Dyrrachium ſe recipit. Bibulus moritur. Colloquia ſæpius iterata de pace, ſemper turbantur. Motus in vrbe ſedatur. D. Libo Brundiſinum portum fruſtra aliquandiu obſidet. Antonius & Calenus cum ſubſidijs ex Italia aduenientes Cæſari iunguntur. E. Scipionis in Suria tyrannides; atque in Macedonia & Theſſalia res geſtæ. F. Pompeius à Cæſare ad Dyrrachium obſeſſus. crebræ iſtic, variaque fortuna, velitationes. G. Duplici clade affectus Cæſar, ab obſidione exercitum reducit. H In Theſſaliam Pompeium elicit. I. Pugnandi facultatem nactus, Pompeium fundit. Lælius interea Brunduſinum portum obſidet; & Caſſius. claſſes Cæſaris in Sicilia incendit. K. Pompeius in Ægypto ab Achilla & Septimio interficitur.

L. Cæſar Alexandriam vſque eum inſecutus, nouo ibi bello intricatur.

Anno V.C. 705. Ante Chriſtum 47.

A. Cæſaris in cōſtituendis rebus vrbanis diligentia.

DICTATORE *habente comitia Cæſare, conſules creātur Iulius Cæſar, & P. Seruilius. is enim erat annus, quo per leges ei conſulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia eſſet anguſtior, neque creditæ pecuniæ ſoluerentur, conſtituit, vt arbitri darentur, per eos fierent æſtimationes poſſeſſionum, & rerum, quanti quæq; earum ante bellum fuiſſent, atque eæ creditoribus transferentur. hoc & ad timorem nouarum tabularũ tollendum, minuendumq; qui fere bella, & ciuiles diſſenſiones ſequi conſueuit, & ad debitorum tuendam exiſtimationem, eſſe aptiſſimum exiſtimauit. item prætoribus, tribuniſque pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos, ambitus Pompeia lege damnatos.* 370 *† illis temporibus, quibus in vrbe præſidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia alijs audientibus iudicibus, alijs ſententiam ferentibus, ſingulis diebus erant perfecta, in integrum reſtituit; qui ſe illi initio ciuilis belli obtulerant, ſi ſua opera in bello vti vellet; perinde æſtimans, ac ſi vſus eſſet, quoniam ſui feciſſent poteſtatem; ſtatuerat enim, hos prius iudicio populi debere reſtitui, quàm ſuo beneficio videri receptos, ne * aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripien-*

ripiendo populi beneficio videretur. His rebus, & ferijs Latinis, comitiisq; omnibus perficiundis XI. dies tribuit. dictaturaq; se abdicat, & ab vrbe proficiscitur, Brundusiumque peruenit: eo legiones XII. equitatum omnem venire iusserat. sed tantum nauium reperit, vt anguste XV. millia legionariorum militum, & D. equites transportare possent. hoc vnum, inopia nauium, Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. atque ea copiæ ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant; longumq; iter ex Hispania magnum numerum deminuerat; & grauis autumnus in Apulia circumq; Brundusium, ex saluberrimis Galliæ, & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat. Pompeius, † anni spatium ad 371
comparandas copias nactus, quod vacuum à Copiarũ
bello, atque ab hoste otiosum fuerat magnam ex Pompeij
Asia, Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, ingẽs ma-
Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & gnitudo.
*Ægypto classem coëgerat; magnam omnibus locis * ædificandam curauerat; magnam imperatam Asia, Syria, * regionibusq; omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat; magnam societatem earum prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat Ciuium Romanorum IX. V. ex Italia, quas transduxerat; vnam ex Sicilia veteranam, quam factam ex duabus,*

*gemellam appellabat; vnam ex Creta, & Ma-
cedonia, ex veteranis militibus, qui dimissi à su-
perioribus imperatoribus, in ijs prouincijs consi-
derant; II. ex Asia, quas Lentulus consul * scri-
bendas curauerat. Præterea magnum numerum
ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroq; supple-
mēti nomine, in legiones distribuerat. His Anto-
nianos milites admiscuerat. Præter has exspecta-
bat cum Scipione ex Syria legiones II. sagittarios
ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, re-
liquisque ciuitatibus II. millia numero habebat
funditorum cohortes VI. mercenarias II. equi-
tes VII. millia: ex quibus DC. Gallos Deiota-
rus adduxerat, D. Ariobarzanes ex Cappadocia
ad eundem uumerum Cotus ex Thracia dederat,
372 & † Sasalem filium miserat. Ex Macedonia C
C. erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti
virtute. D. ex Gabinianis Alexandria, Gallos,
Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidij cau-
sa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius
filius cum classe adduxerat; DCCC. quos ex
seruis suis pastorumque suorum coegerat; CCC.
373 Tarcundarius, Castor, & Donilaus, † ex Gal-
logræcia dederant. horum alter vna venerat,
alter filium miserat. * CC. ex Syria à Comage-
no Antiocho, cui magna præmia Pompeius tri-
buit, missi erant in his plerique hippotoxotæ. Huc
Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim
imperio, aut gratia comparatos, item Macedo-
nas,*

nas, Thessalos, & reliquarum gentium, & ciuitatum, adiecerat; atque eum, quem supra demonstrauimus, numerum expleuerat. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparauerat. hiemare Dyrrachio, Apollonia, omnibusque opidis maritimis constituerat, vt mare Cæsarem transire prohiberet: † eius rei causa omni 374
in ora maritima classem disposuerat. præerat Ægyptijs nauibus Pompeius filius; Asiaticis, D. Lælius, & C. Triarius; Syriacis, C. Cassius; Rhodijs, C. Marcellus, cum C. Pomponio; Lyburnicæ, atque Achaicæ classi, Scribonius Libo, & M. Octauius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperij respiciebat. Cæsar, vt Brundusium venit, concionatus apud Cæs. in
milites, quoniam prope ad finem laborum, Ceraunios
*ac periculorum esset peruentum, æquo animo** traijcit.
mancipia, atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naues conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria, & ex sua liberalitate sperarent; conclamantibus omnibus, imperaret, quod vellet; quodcumque imperauisset, se æquo animo esse facturos; pridie Non. Ian. naues soluit, impòsitis, vt supra demonstratum est, legionibus VII. postride terram attigit Cerauniorũ. saxa inter & alia loca periculosa quietã nactus stationẽ,

& portus omnes timens, quos teneri ab aduersarijs arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus nauibus ad vnam incolumibus, milites exposuit.

375 *† Erat Orici Lucretius Hispilo, & Minucius Rufus cum Asiaticis nauibus XIIX. quibus iussu D. Lælij præerant; M. Bibulus cum nauibus C X. Corcyræ. sed * neque ij sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi; cum Cæsar omnino * XII. naues longas præsidio duxisset; in quibus * erat & ipse: neque illi Bibulus, impeditis nauibus, dispersisq; remigibus, satis mature occurrit: quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. Expositis militibus, naues eadem nocte Brundusium à Cæsare remittuntur; vt reliquæ legiones, equitatusq; transportari possent. Huic * officio præpositus erat Fusius Calenus, legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius à terra prouectæ naues, neque vsæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyræ certior factus de aduentu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum nauium occurrere posse inanibus occurrit;*

Oræ maritimæ à Pōpeianis classibus obsessæ.

376 *& nactus circiter XXX. † in eas diligentiæ suæ, ac doloris iracundia erupit, omnesq; incendit; eodemque igne nautas, dominosque nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum stationes, litoraq; omnia longe, lateq; classibus oc-*

*bus occupauit: custodijsq; diligentius dispositis, ipse grauissima hieme in nauibus excubabat, neque vllum laborem, aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, † si in Cæsaris * conspectū* 377
veniret. Sed post discessum Lyburnarum, ex Illyrico M. Octauius cum ijs, quas habebat, nauibus. Salonas peruenit; † ibique concitatis Dalmatis, 378
reliquisq; Barbaris, Hissom à Cæsaris amicitia auertit: conuentum Salonis cum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permouere posset, opidum oppugnare instituit. est autem opidum & loci natura, & colle munitum. sed celeriter ciues Romani, ligneis effectis turribus, † sese munierunt: & cum essent infirmi ad resi- 379
stendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt: seruosq; omnes puberes liberauerunt: & præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, B.
*Octauius quinis castris opidum circumdedit; atque vno tempore obsidione, & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maximè * re frumentaria laborabant. * qua de re missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua vt poterant, per se incommoda sustinebant: & longo interposito spatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum pueris, mulieribusq; in muro*

Salonenses sese ab Octauij obsidione fortiter liberant.

dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi manufacta, cum ijs quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauij castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua omnibusque eos castris expulerunt; & magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octauium in naues confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iam-
380 *que hiems appropinquabat; & † tantis detrimentis receptis, Octauius desperata oppugnatione opidi Dyrrachium sese ad Pompeium recepit.*

Cæsaris ad Pompeium de pace mandata.

**Demonstratum est, L. Vibullium Rufum, Pompeij præfectum, bis in potestatem peruenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficijs Cæsar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa madatorum;*

Postulata Cæsaris.

" *debere vtrumque pertinaciæ finem facere, & ab*
" *armis discedere, neque amplius * fortunam pe-*
" *riclitari, satis esse magna vtrimque incommoda*
" *accepta; quæ pro disciplina, & præceptis habere*
" *possent, vt reliquos casus timerent. illum ab Ita-*
" *lia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, dua-*
" *busque Hispanijs, & cohortibus in Italia, atque*
" *Hispania ciuium Romanorum C. atque XXX.*
381 " *se morte Curionis, † & detrimēto Africani exer-*

citus

citus tanto, militumq; deditione ad Corcyram: proinde sibi, ac reipub. parcerent, quantumq; in bello fortuna posset, iam ipsi incõmodis suis satis essent documento: hoc vnũ esse tempus de pace agendi, dum sibi vterq; confideret, & pares ambo viderentur: si vero alteri paullum modo tribuisset fortuna: non esse vsurum condicionibus pacis eum, qui superior videretur, neq; fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuissent, Romæ à senatu, & à populo peti debere: † interea & reipub. & ipsis placere oportere, 382
si vterq; in concione statim iurauisset, se triduo proximo exercitũ dimissurum, depositisq; armis, auxiliisq;, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusq; iudicio fore vtrumq; contentum: hæc quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, vrbiumq; copias dimissurum. Vibullius, his expositis à Cæsare, non minus necessarium esse existimauit, de repentino aduẽtu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, vti ad id consiliũ capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atq; ideo, continuato, & nocte & die itinere, atq; mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, vt adesse Cæsarem omnibus coniys nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Cãdauia, iterq; ex Macedonia in hiberna, Apolloniam, Dyrrhachiumq; habebat. sed re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam pe-

Cæs. Oricum, Apolloniam aliasq; ciuitates recipit.

tere cœpit; ne Cæsar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo cum venisset; L. Torquatus, qui iussu Pompeij opido præerat, præsidiumq; ibi Parthorum habebat conatus portis clausis opidum defendere; † Græcos murum adscendere,
383 *atque arma capere iubet illi autem cum se contra imperium populi R. pugnaturos esse negarent; opidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxilijs, portas aperuit; & se atque opidum Cæsari dedit, incolumisq; ab eo conseruatus est. recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atq; eam munire, obsidesq; ab Apolloniatibus exigire cœpit. Illi verò daturos se negare; neq; portas consul præclusuros; neq; sibi iudicium sumpturos contrà, * atque omnis Italia, populusq; R. iudicauisset. Quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, opidoque recipiunt. Hos sequuntur Bellidenses, Amantini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaq; Epirus, & legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret facturos pollicentur.*

C. Pompeius Dyrrachiũ contendit.

At Pompeius, cognitis ijs rebus quæ erant Orici, atq; Apolloniæ gestæ Dyrrhachio timens, † diurnis eò, nocturnisq; itineribus con-
384 *tendit simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod properans no-*

*rans noctem diei coniunxerat, neq; iter intermi-
serat, vt penè omnes in Epiro, finitimisque regio-
nibus signa relinquerent; complures arma proij-
cerent; ac fugæ simile iter videretur. sed cum pro-
pe Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraq;
metari iussisset, perterrito etiam tum exercitu,
princeps Labienus procedit; iuratq;, se eum non
deserturum, eundemq; casum subiturum, quem-
cunque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui
iurant legati. hos tribuni mil. centurionesq; se-
quuntur, atque idem omnis exercitus iurat. †* 385
Cæsar profecto occupato itinere ad Dyrrachium,
finem properandi facit: castraque ad flumen
Apsum ponit, in finibus Apolloniatium, † vt*
vigilijs castellisque benemeritæ ciuitates tutæ es-
sent: ibique reliquarum ex Italia legionum ad-* 386
*uentum exspectare, & sub pellibus hiemare con-
stituit. hoc idem Pompeius facit, & trans flumẽ
Apsum positis castris, eo copias omnes, auxiliaq;
conduxit. Calenus, legionibus, equitibusq; Brũ-
disii in naues * positis, vt erat præceptum à Cæ-
sare, † quantum nauium facultatem habebat,* 387
*naues soluit, paullumq; à portu progressus, literas
à Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus,
litoraque omnia classibus aduersariorum teneri.
Quo cognito se in portum recipit, nauesque o-
mnes reuocat: vna ex ijs, quæ perseuerauit, neque
imperio Caleni obtemperauit, quod erat sine mi-
litibus, priuatoq; consilio administrabatur, dela-*

Cæsar ad Apsum flumen castra collocat.

Subsidia ex Italia à Bibulo impedita.

ta * *Oricum, atq; à Bibulo expugnata est: quò de seruis, liberisq; omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit, ita exiguo tempore, * magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut suprà demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: & sicut mari portubusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. præsidijs enim dispositis, omnia litora à Cæsare tenebantur, neque lignandi, neq; aquandi, neq; naues ad terrã religandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate: summisque angustijs rerum necessariarum premebantur, adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna, atque aquam*
588 *Corcyra nauibus onerarijs supportare: † atque uno tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tecta naues, nocturnum excipere rorem * cogerentur: quas tamẽ difficultates patienter, & æquo animo ferebant, neq; sibi nudanda litora, & relinquendos portus existimabant. Sed cum essent in quibus demonstraui angustiis; ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex nauib. cum M. Acilio, & Satio Murco legatis: quorum alter opidi muris, alter præsidijs terrestribus præerat; velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi eius facultas detur. huc addũt pauca, rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciæ; atq; ab ijs*

*ab ijs impetrant. magnum enim, quod afferebāt videbatur; & Cæsarem id summe sciebant cupere, & * perfecturum aliquid * de Bibuli mandatis, existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione vna * profectus erat ad recipiēdas vlteriores ciuitates & rem frumentariā expediendā, qua anguste vtebatur. * Erat autem ad Buthrotum oppositū Corcyræ. Ibi ab Acilio certior, & Murco per literas factus de postulatis Libonis, & Bibuli, legionē relinquit; ipse Oricum reuertitur. eò cum venisset, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atq; * excusat Bibulum, quod ijs iracundia summa erat, inimicitiasq; habebat etiam priuatas cum Cæsare, ex ædilitate, & prætura conceptas; ob eam * rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei, maximæq; vtilitatis eius iracundia impedirentur: Pompeij summam esse, ac fuisse semper voluntatem, vt componerētur, atq; ab armis discederetur: sed potestatē se eius rei nullam habere. propterea quod de consilij sententia summam belli, rerumq; omniū Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atq; illum reliqua * perfecturū, hortantib. ipsis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset; neue alter alteri noceret. huc addit pauca de causa, & de copijs, auxilijsq; suis. Quibus rebus † neq; * tum respondendum Cæsar existimabat: neq; nunc, vt memoriæ prodatur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, vt le-* 389

Colloquia inter Libonē & Cæsarem de pace.

*gatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent; quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam; vt illi classe naues, auxiliaq; sua impedirent; ipse vt aqua, terraq; eos prohiberet; & si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodijs; sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilominus tamen agi posse de compositione, vt hæc nō remitterentur; neq; hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totā rem ad Pompeium reijcere: vnum instare de inducijs, vehementissimeq́; contendere. * Quos vbi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atque inopiæ vitandæ causa omnem orationem instituisse, neq; vllam spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquā cogitationem belli sese recepit. Bibulus, multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neque curari posset, ne susceptum officium deserere vellet, * vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem vnum summa imperij redit: sed separatim suam quisq; classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus aduentus Cæsaris concitauerat, vbi primum, rursus adhibito Libone, & L. Lucceio, & Theophane, † quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Cæsaris agere*

Bibulus moritur.

ris agere instituit. eum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi inquit, aut vita, aut ciuitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? † cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab ijs Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamen nihilo minus est alijs rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeij, atque Cæsaris, vnum flumen tantum intererat Apsus: crebraque inter se colloquia milites habebant: neq; vllum interim telum per pactiones colloquentiũ transiiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis; qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebro magna voce pronunciaret, liceret ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere; quod etiam fugitiuis ac saltu Pyrrenæo, prædonibusq; licuissat? præsertim, vt id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent. Multa suppliciter locutus, vt de sua, atq; omnium salute debebat, silentioq; ab vtrisque militibus* auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri, se altera die ad colloquium venturum, atq; vna etiam vtrimque admodum tuto legati venire, & quæ vellent, exponere possent; certumque ei rei tempus constituitur. Quo cum esset postero die ventum; magna vtrimque multitudo conuenit, magnaque*

391

Denuo instituta colloquia de pace, turbantur insolentia Pompeianorum.

*erat eius rei exspectatio: atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodijt, * summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit, quorum mediam orationem interrumpunt vndique subito tela immissa quæ ille obtectus armis militum vitauit. vulnerantur tamen complures: in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus. Desinite ergo de compositione lo-*
392 *qui. nam nobis, † nisi Cæsaris capite relato, pax esse * nulla potest. Iisdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus prætor, causa debitorum suscepta initio magistratus tribunal suum, iuxta C. Trebonij, prætoris vrbani, sellam collocauit, & si*
393 *quis * appellasset de æstimatione, & † de solutionibus, quæ per arbitrium fierent, vt Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonij, qui his temporibus clementer, & moderate ius dicendum existimabat, vt reperiri non posset, à quibus initium * appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam, aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiæ est? itaq; qui hoc postularet, reperiebatur nemo. atq; ipsis, ad quorũ cõmodum pertinebat, durior*

Motus vrbanus auctore Cœlio Rufo.

durior inuectus est Cœlius. & ab hoc ꝑfectus initio, ne frustra ingressus turpẽ causam videretur, legẽ promulgauit, vt sexies * seni dies sine vsuris credita pecunia soluãtur. Cũ resisteret Seruilius consul, reliquiq́; magistratus; & minus opinione sua efficeret; ad hominũ excitanda studia, sublata priore lege, duas ꝓmulgauit; vnam, qua mercedes habitationũ annuas conductorib. donauit; †. aliã tabularũ nouarũ: impetuq́; multitudinis in C. Treboniũ facto; & nõnullis vulneratis, eum de tribunali deturbauit. de quib rebus Seruilius Cõsul ad Senatũ retulit: Senatusq́; Cœlium ab Rep. remouendũ censuit. Hoc decreto, eũ Consul Senatu ꝓhibuit, & concionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia, & dolore permotus, palã se proficisci ad Cæsarẽ simulauit, clã nuncijs ad Milonem missis, qui Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus; * atq; eo in Italiam euocato, quod magnis munerib. datis, Gladiatoriæ familiæ * reliquias habebat, sibi coniunxit; atq; eum in Turinũ ad sollicitandos pastores præmisit. † Ipse cum Cassilinũ venisset, vnoq; tempore signa eius militaria, atq; arma Capuæ essent * comprehensa, familia Neapoli visa, † atq; proditio opidi appareret; patefactis consilijs, exclusus Capua, & periculum veritus, quod cõuentus arma ceperat, atq; eum hostis loco habendũ existimabat, cõsilio destitit, atq; eo itinere sese auertit. Interim Milo, dimissis circum municipia literis,*

394 (beside "nauit; †. aliã tabularũ nouarũ")

Is à Senatu reprimitur.

395 (beside "misit. † Ipse cum Cassilinũ")

396 (beside "* comprehensa, familia Neapoli visa, †")

ea quæ faceret, iussu atque imperio facere Pom-
397 *peij, † quæ mandata ad se per Bibulum delata es-*
sent: quod ex ære alieno laborare arbitrabatur,
sollicitabat. apud quos cum proficere nihil pos-
set; quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro
*Turino oppugnare cœpit. * eò cum à Q. Pedio*
prætore cum legione lapide ictus esset ex muro,
perijt: & Cœlius profectus, vt dictitabat, ad
398 *Cæsarem, † peruenit Turios: vbi cum quosdam*
eius municipij sollicitaret, equitibusque Cæsaris
Gallis, atque Hispanis, qui eo præsidij causa mis-
*si erant, pecuniam * polliceretur, ab ijs est inter-*
399 *fectus. † itaque magnarum initia rerum, quæ*
occupatione magistratuum, & temporum solli-
citam Italiam habebant, celerem, & facilem
exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum
classe, cui præerat, nauium L. Brundusium ve-
nit, insulamq́, quæ contra Brundusinum portum
est, occupauit, quod præstare, vnum locum arbi-
*trabatur, * qua necessarius nostris erat egressus,*
quam omnium litora, ac portus custodia clausos
teneri. hic repentino aduentu, naues onerarias
quasdam nactus, incendit; & vnam frumento
onustam abduxit; magnumque nostris terrorem
iniecit: & noctu militibus, & sagittarijs in ter-
ram expositis, præsidium equitum deiecit, & ad-
eo loci opportunitate profecit vt ad Pompeium
literas mitteret, naues reliquas, si vellet, subdu-
ci, & refici iuberet: sua classe auxilia sese Cæsaris
prohi-

Et nece Milonis ac Cœlij exstinguitur.

D. Libo à Brūdusij obsidione cum ignominia recedit.

*prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundusij: qui virtuti militum confisus, scaphas nauium magnarum circiter L X. cratibus, pluteisque contexit, * eoq; milites delectos imposuit: atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit: nauesq; triremes II. quas Brundusij faciendas curauerat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. has cum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes V. ad eas misit. quæ cum nauibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugiebant: illi studio incitati, incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitauerunt: primoq; impetu vnam ex his quadriremem cum remigibus, defensoribusque suis ceperunt: reliquas turpiter * fugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, vt equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, * aqua prohiberentur. qua necessitate, & ignominia permotus Libo, discessit à Brundisio, * obsessionemque nostrorum omisit. Multi iam menses transierant, & hiems præcipitauerat, neque Brundisio naues, legionesq; ad Cæsarem veniebant: ac nonnullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari videbãtur, quod certe sæpe flauerãt venti, quibus necessario committendum existimabat. quantoq; eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias qui classibus*

*praerant, maioremq; fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeij literis castigabantur, quoniam primo venientem Caesarem non prohibuissent, vt reliquos eius exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Caesar, Brundusium ad suos seuerius scripsit, vt nacti idoneum ventum, ne occasionem nauigandi dimitterent, & ad Oricum, siue ad litora Apolloniatium, cursum dirigerēt, quod eò naues eijcere possent. Haec à custodibus classium loca maxime vacabant, quod se longius * portibus committere non auderent. Illi adhibita audacia, & virtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque vllum periculum pro salute Caesaris recusantibus, nacti austrum naues soluunt; atq; altera die Apolloniam, Dyrrhachiumque * praeteruehuntur. qui cum essent ex cōtinenti visi, Q. Coponius, qui * Dyrrhachij classi Rhodiae praeerat, naues ex portu educit, & cum iam * nostris, remissiore vento appropinquasset, idem auster increbuit, nostrisq; praesidio fuit. Neq; vero ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore, & perseuerantia nautarum, se vim tempestatus superare posse sperabat, praeteruectosque Dyrrhachium magna vi venti, nihilo * secius sequebatur. nostri vsi fortunae beneficio, * tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset.*

Antonius & Calenus copias mare traijciunt.

siſſet. nacti portum, qui appellatur Nymphæum, † vltra Lyſſum millia paſſuum III. eo naues in- 400
troduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Auſtro non erat tutus: † leuiusq́ tempeſtatis, 401
*quam claſſis, periculum exiſtimauerunt. Quo ſimul atq; intus eſt itum incredibili felicitate Auſter, qui per biduum flauerat, in Africum ſe vertit. Hic ſubitã commutationem fortunæ videre licuit. qui modo ſibi timuerant, hos tutiſſimus portus recipiebat: qui noſtris nauibus periculum intulerant, de ſuo timere cogebantur. itaque tempore commutato, tempeſtas & noſtros texit, & naues Rhodias afflixit, ita vt ad vnã * conſtratæ omnes numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad ſcopulos * alliſa interficeretur, pars à noſtris diſtraheretur: quos omnes conſeruatos Cæſar domum remiſit. noſtræ naues II. tardius curſu confecto, in noctem coniectæ, cum ignorarent, quem locum reliquæ cepiſſent, contra Lyſſum in anchoris conſtiterunt.*
† has ſcaphis, minoribusque nauigijs compluri- 402
bus ſumptis, Otacilius Craſſus, qui Lyſſi præerat, expugnare parabat: ſimul de deditione eorũ agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Otacilij Craſſi perfidia.
Harum altera nauis ducentos viginti ex legione ti- 403
*ronum ſuſtulerat: altera ex veterana paullo minus * ducẽtis ſe compleuerat.* Hic cognoſci licuit quantũ eſſet hominibus præſidij † in animi for-*

titudine. Tirones enim, multitudine nauiũ perterriti; & salo, nauseaque confecti, iureiurando accepto, nihil ijs nocituros hostes, se Otacilio
404 *dederunt: † qui omnes, ad eum perducti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranæ legionis milites, item conflictati & tempestatis, & sentinæ vitijs, * non ex pristina virtute remittendum aliquid putauerunt; sed tractandis conditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijcere cogunt: ipsi idoneum locum nacti, reliquã noctis partem ibi confecerũt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ * asseruabant, circiter CD. quiq; eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt; & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto conuentus Ciuiũ Romanorum, qui Lyssum obtinebat, quod oppidum ijs antea Cæsar attribuerat, muniendumq; curauerat, Antonium recepit, omnibusq; rebus iuuit. Otacilius sibi timens, opido fugit, & ad*

Lyssum obtinet Antonius.

405 *Pompeium peruenit. † Ex omnibus copijs Antonius, quarum erat summa veteranorum III. legionum, vniusq; tironum, & equitum DCCC. plerasque naues in Italiam remittit, ad reliquos milites, equitesque transportandos: Pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyssi relinquit, hoc consilio, vt si forte Pompeius, vacuam*

existi-

existimans Italiam, eò transiecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nunciosq; ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transuexisset. † Hoc eodem fere tempore Cæsar, atq; Pompeius cognoscunt. nam præteruectas Apolloniam, 406
*Dyrrhachiumq; naues viderant: † ipsi iter secundum eas terras direxerant: sed quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaq; re, diuersa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar vt quamprimũ se cum Antonio coniungeret, Pompeius, vt venientibus in itinere se opponeret, & si imprudentes ex insidijs adoriri posset. Eodemq; die vterque eorum ex castris statiuis à flumine Apso exercitum educunt, Pompeius clam, & noctu; Cæsar palàm, atque interdiu. * sed Cæsaris, circuitu maiore, iter erat longius, aduerso flumine, vt vado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum nõ erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, vbi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit: suosq; omnes castris continuit, ignesq; fieri prohibuit, quo occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Cæsarem nuncijs, vnum diem sese castris tenuit, altero die ad eum peruenit Cæsar. Cuius aduentu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur.* 407

Cæs. Antonio iungitur.

*exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusque copiis ad Asparagum Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem appellauerat. Quo facto ciuitatibus, tyrannisque magnas imperauerat pecunias: item à publicanis suae prouinciae debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam * praeceperat: equitesque toti prouinciae imperauerat. Quibus coactis finitimis hostibus, Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones, equitesque ex Syria deduxerat: summaque sollicitudine, ac timore Parthici belli in prouinciam cum venisset, ac nonnullae militum * voces audirentur, sese contra hostem si ducerentur, ituros, contra ciuem, & consulem arma non laturos, deductis Pergamum, atque in locupletissimas vrbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum causa, diripiendas ijs ciuitates dedit. Interim acerbissime imperatae pecuniae tota prouincia exigebantur. Multa praeterea generatim ad auaritiam excogitabantur. in capita singula seruorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma tormenta, vecturae imperabantur. cuius modo rei nomen reperiri poterat,*

E. Scipionis in Asia tyrannides.

hoc sa-

*hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur.
non solum urbibus, sed pene vicis, castellisq; sin-
gulis cum imperio praeficiebantur. qui horum,
quid acerbissime, crudelissimeq; fecerat, is &
vir, & ciuis optimus habebatur. erat plena li-
ctorum, & imperiorũ prouincia, † conferta prae- 408
fectis, atq; exactoribus: qui praeter imperatas pe-
cunias, suo etiam priuato * imperio compendio
seruiebant. dictitabant enim, se domo, patriaq;
expulsos, omnib. necessarijs egere rebus, ut hone-
sta praescriptione rem turpissimã tegerent. Acce-
debant ad haec grauissimae usurae, quod in bello
plerumq; accidere consueuit, uniuersis impera-
tis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei
donationem esse dicebant. Itaq; aes alienum pro-
uinciae eo biennio multiplicatum est. nec minus
ob eam causam ciuibus Romanis eius prouinciae,
sed in singulos conuentus, singulasq; ciuitates,
certae pecuniae imperabantur: mutuasq; illas ex
S. C. exigi dictitabant: publicanis, uti in sor-
te fecerant, insequentis anni uectigal pro mu-
tuo. praeterea Ephesi à fano Dianae depositas an-
tiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, † ceteras- 409
que eius deae statuas. Cum in fanum ventum
esset, adhibitis compluribus Senatorij ordinis,
quos aduocauerat Scipio, literae ei redduntur à
Pompeio, mare transisse cum legionib. Caesarem,
properaret ad se cum exercitu venire, * omnia-
que posthaberet. His literis acceptis, quos aduo-*

cauerat, dimittit: ipse iter in Macedoniam para-
re incipit: paucisq; post diebus est profectus. hæc
Prouinciarum erga Cæsarem studium. res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi prouincias, longiusq; procedendum existimabat, & cum ad eum legati venissent ex Thessalia, Ætoliaque, qui præsidio misso, pollicerentur earum gentiũ ciuitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur XXVII. atque equitibus CC. in Thessaliam, C. Caluisium Sabinum cum cohortibus V. paucisque equitibus in Ætoliam misit: *maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria, vt prouiderent, hortatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus ij xj. & xj. & equitibus D. in Macedoniam proficisci iubet. Cuius prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus, princeps earũ regionum missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur: Ex his Caluisius, primo aduentu summa omnium Ætolorum receptus voluntate, præsidijs aduersariorum
410 † Calidone, & Naupacto reiectis, omni Ætolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione peruenit. hic cum essent factiones duæ, varia voluntate ciuitatum vtebatur. Egesaretus veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus studebat. Petraeus, summæ nobilitatis adolescens, suis, ac suorum opi-

*rum opibus Cæsarem enixe iuuabat. eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: & cũ ad eum frequentes ciuitatum legationes conueni-re cœpissent, nunciatum est, † adesse Scipionem cum legionibus magna & opinione, & fama om nium. nam plerumque in nouitate fama antece-dit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, ma-gno impetu contendit ad Domitium; & cum ab eo millia passuum x x. abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. hoc adeo celeriter fecit; vt simul adesse, & venire nunciaretur. & quo iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmonem, quo Mace-doniam à Thessalia diuidit, cũ cohortibus IIX. præsidio impedimentis * legionum reliquit, ca-stellumq́; ibi muniri iussit. Eodem tempore equi-tatus Regis Cotti ad castra Caßij aduolauit, qui circum Thessalia esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, vi-sisq́; equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. Ad Scipionem, properantem sequi litteræ sunt consecutæ à M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, vbi constitu-tus esset, sine auxilio Scipionis, tenere posse. Qui-bus litteris acceptis, consilium Scipio, iterq́; com-mutat; Cassium sequi desistit. Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato*

Aduentus Scipionis in Macedoniam. 411

Et Thessaliam.

itinere, ad eum peruenit, tam oportuno tempore, vt simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi Antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris statiuis biduo moratus, ad flumen, quod inter eum, & Domitij castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado transducit; & castris positis, postero die mane, copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit, quin productis legionibus, prælio decertaret. sed cum esset inter bina castra campus, circiter millium passuum VI. castris Scipionis aciem suam subiecit. ille à vallo non discedere perseuerauit. attamẽ ægre retentis Domitianis militibus, est factum ne prælio contenderetur; & maxime, quod riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat. Quorum studium, alacritatemque pugnandi cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, vt postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cum magna exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum; & noctu, ne conclamatis quidem vasis flumen transit atque in eandem partem, ex qua venerat, redijt: ibique propè flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitũ collocauit: quo in loco superioribus fere diebus*

Domitius Caluinus contra illum rem gnauiter gerit.

nostri

nostri pabulari consueuerant. & cum quotidiana consuetudine, Q. Varus, præfectus equitum Domitij, venisset; subito illi ex insidijs consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterq; ad suos quisque ordines redijt, atq; vltrò vniuersi in hostes impetum fecerunt. ex his circiter LXXX. interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius, sperans Scipionem ad pugnam elici posse simulauit sese, angustijs rei frumentariæ adductum, castra mouere; vasisq; militari more conclamatis, progressus millia passuũ III. loco idoneo, & occulto, omnem exercitum, equitatumq; collocauit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum, magnamq; partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij, & cognoscendum, præmisit. qui cum essent progressi, primæq; turmæ insidias intrauissent; † ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quiq; hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt. nostri cognitis * insidijs, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius, præfectus equitũ. reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidijs, Cæsar vt supra demonstratum est, III. cohortes Orici, oppidi tuendi causa reliquit, † ijsq; custodiam nauium longarum*

412

Cn. Pomp. F. Classem Cæsaris in Orici portu incendit.

413

*transdidit quas ex Italia transduxerat. huic officio opidoq́; praeerat Acilius legatus. Is naues nostras in interiorem partem post opidum reduxit, & ad terram deligauit, faucibusq́; portus nauem onerariam submersam obiecit, & huic alteram coniunxit, super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus compleuit, tuendamq́; ad omnes repentinos casus transdidit. Quib. cognitis rebus, Cn. Pompeij filius, qui classi Ægyptiae praeerat, ad Oricum venit submersamq́; nauim remulco, multisq́; * contendens funibus abduxit: atq; alteram na-*

414 *uem, † quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressis nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, vt ex superiori pugnans loco, integrosq́; semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe moenia opidi tentans, vt aduersariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: deiectisq́; defensoribus, qui omnes scaphis*

415 ** exceptis refugerant, † etiam nauem expugnauit: eodemq́; tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae * penè insulam contra opidum effecerat: IV. biremes, subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. * ita ex vtraq; parte naues longas aggressus, quae erant deligatae ad terram, atque * inanes, IV. ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Laelium, ab Asiatica **

classe

*classe abductum, reliquit, qui commeatus † Hellide, atq; Amantia importari in opidum prohibebat, ipse Lyssum profectus, naues onerarias XXX. à M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit: Lyssum expugnare conatus, defendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibusque, quos præsidij causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eodem cum exercitu profectus, & * expugnato in itinere opido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat, III. die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaq; eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copijs acie instructa; † decertandi potestatem Pompeio fecit. vbi eum suis locis se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. itaque postero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est sperans, Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusq; belli apparatum eo contulisset, vt accidit. Pompeius enim, primo ignorans eius consilium, quod diuerso ab ea regione itinere profectum videbat, angustijs rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra mouit,*

416

Eam itidem quæ Lyssi.

F.

Cæs. Pompeio decertandi potestatem facit.

417

Dyrrhachium festinat.

breuiore itinere se occurrere ei posse sperans quod fore suspicatus Cæsar militesque adhortatus, vt æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen Pompeij procul cerneretur; atque ibi castra posuit. Pompeius, interclusus Dyrrhachio, vbi propositum tenere non potuit, secundo vsus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumq; habet nauibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit ventis, castra communit: eo partem nauium longarum conuenire, frumentum, commeatumq; ab Asia, atq; omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatib. desperans, quod tanta diligentia omnia litora à Pompeianis tenebantur, classesq; ipsius, quas hieme in Sicilia Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirũ rei, frumentaria causa, L. Canuleium legatũ misit: quodque hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit; vecturasq; frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. item Lysso, Parthinisq;, & omnibus castellis. quod esset frumenti, conquiri iussit. id erat perexiguum* cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera, & montuosa, ac plerumque vtuntur frumento importato; tum quod Pompeius hæc prouiderat; & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquisitum spoliatis effossisque*

*sisque eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium cæpit ex loci natura. erant enim circum castra Pōpeij permulti editi, atq; asperi colles; hos primum præsidijs tenuit; castellaq; ibi communit. inde, ut loci cuiusq; natura ferebat, ex castello in castellū perducta munitione, circumuallare Pompeium instituit: hæc spectans, quod angusta re frumentaria utebatur quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum, commeatumque exercitui supportare posset: simul ut pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neque audere prælio dimicare. Pompeius neq; à mari, Dyrrhachioq; discedere volebat; quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocauerat, frumentumq; exercitui nauibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut * extremā rationē belli sequens, quamplurimos colles occuparet, & * quam latissimas regiones præsidijs teneret, Cæsarisq; copias, quā maxime posset, distineret; idq; accidit. castellis enim xxiv. effectis, xv. millia passuum circuitu * amplexus,*

Pompeiū circumualiare adparat.

Variæ vtrimque munitiones.

hoc ſpatio pabulabatur; multaq́; erant intra eum locum manu ſata, quibus interim iumenta paſ-
418 *cerentur. † atq; vt noſtri perpetuas munitiones videbant, perductas ex caſtellis in proxima caſtella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & noſtros poſt tergum adorirentur, timebant: ita illi * interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco noſtri intrare, atque ipſos à tergo circumuenire poſſent. ſed illi operibus vincebant; quod & numero militum præſtabant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebant. Quæ * cum erant loca Cæſari capienda, etſi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare, non conſtituerat, tamen ſuis locis ſagittarios, funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum; multique ex noſtis vulnerabantur: magnusque inceſſerat timor ſagittarum, atque omnes fere milites aut ex ſubcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent. In occupandis præſidijs magna vi vterque vtebatur. Cæſar, vt quam anguſtiſſime Pompeium contineret; Pompeius, vt quamplurimos colles quammaximo circuitu occuparet. crebraque ob eam cauſam prælia fiebant. In his cum legio Cæſaris IX. præſidium quoddam occupauiſſet, & munire cœpiſſet; huic loco propinquum, & contrarium collem Pompeius occupauit, noſtrosque opere prohibere cœpit: & cum vna ex parte prope æquum aditum haberet, primum ſagittarijs fun-*

Quotidianæ etiam velitationes.

*rijs, funditoribusq́; circumiectis, postea leuis armaturæ magna multitudine missa, tormentisq́; prolatis, munitiones impediebat. neq; erat facile nostris, vno tempore propugnare & munire. Cæsar cum suos ex omnibus partibus vulnerare videret, † recipere se * iussit & loco excedere. erat* 419
per decliue receptus: illi autē hoc acrius instabāt, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius vsus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & aduersas locari: intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci iussit, locumque in omnes partes quammaxime impediri. ipse idoneis locis funditores instruxit, vt præsidio nostris se recipientiibus essent. His rebus completis, † le- 420
giones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius, atque audacius nostros premere, & instare cœperunt; cratesq́;, pro munitione obiectas propulerunt, vt fossas transcenderent. Quod cum animaduertisset Cæsar, veritus, ne non reducti, sed reiecti, viderentur, maiusq́; detrimentum caperetur, à medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legio-

421 nis IX. ſubito † conſtipati pila coniecerunt; &
422 ex inferiore loco † aduerſus * cliuum incitati
423 curſu, † præcipites Pompeianos egerunt. * Quibus ad recipiendum crates directæ, longurijsque obiecti, & inſtitutæ foſſæ magno impedimento fuerunt. Noſtri verò qui ſatis habebant ſine detrimento diſcedere, compluribus interfectis, V. omnino ſuorum amiſſis, quietiſſime ſe receperunt,
424 † paulloque circa eum locum morati, alijs comprehenſis collibus munitiones perfecerunt.

Mirũ obſidendi genus.

erat noua, & inuſitata belli ratio, cum tot caſtellorum numero, tantoque ſpatio, & tantis munitionibus, & toto * obſidionis genere. tum etiam reliquis rebus. nam, quicunque alterum obſidere conati ſunt, perculſos, atque infirmos hoſtes adorti, aut prælio ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos continuerunt, cum ipſi numero militum, equitumque præſtarent. Cauſa autem obſidionis hæc fere eſſe conſueuit, vt fru-
425 mento hoſtes * prohibeantur † at tum integras, atque incolumes copias Cæſar inferiore militum numero continebat; cum illi omnium rerum copia abundarent quotidie * enim magnus vndique nauiũ numerus conueniebat, quæ commeatum ſupportarent: neque vllus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte ſecundum curſum haberet. ipſe autem, conſumptis longe, lateque frumentis, ſummis erat in anguſtijs. ſed tamẽ hæc ſingulari patiẽtia milites ferebant recordabãtur enim,

*enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos labore, & patientia maximum bellum confecisse. meminerant, ad Alexiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarum se gentium victores discessisse. non illis hordeũ cum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cuius * rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inuentum ab ijs, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admistum lacte multum inopiam * leuat. id similitudinem panis efficiebat. eius erat magna copia. ex hoc effectos panes, cum in colloquijs Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, vt spem eorum minuerent. Iamque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quod celeriter se habituros copiam confidebant. crebroq́; voces militum in vigilijs, colloquiisq́; audiebantur, prius, se cortice ex arborib. victuros, quã Pompeium è manibus dimissuros * frequẽter etiã ex perfugis cognoscebant, equos eorũ vix tolerari, reliqua vero iumẽta interisse; vti autem ipsos valetudine nõ bona, cum angustijs loci, & odore tetro, * & multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus insuetos operum, tum aqua summa inopia affectos, omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Caesar * aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat. atque vt*

Et singularis Caesari norũ patientia.

erant loca montuosa, & ad specus angustiæ val-
lium, has sublicis in terram * dimissis, præsepse-
rat; terramq́; aggesserat; vt aquam continerent.
itaque illi necessario loca * sequi demissa, ac pa-
lustria, * & puteos fodere, cogebantur: atque
hunc laborem ad quotidiana opera addebant:
qui tamen fontes à quibusdam præsidijs aberant
longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæ-
saris exercitus optima valetudine, summaque
aquæ copia vtebatur; tum commeatus omni ge-
nere præter * frumentum abundabat: quibus
quotidie melius succedere tempus, maioremq́;
spem maturitate frumentorũ proponi videbant.
In nouo genere belli nouæ ab vtrisq; bellandi ra-
tiones reperiebantur. illi cum animaduertissent
426 ex ignibus, † nocte cohortes nostras ad munitio-
nes excubare, silentio aggressi, vniuersas * in
multitudinem sagittas conijciebant, & se confe-
stim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, v-
su docti, hæc reperiebant remedia, vt alio loco
ignes facerent, * alio excubarent. Interim cer-
tior factus P. Sylla, quem discedens castris præfe-
cerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legioni-
bus II. cuius aduentu facile sunt repulsi Pompe-
iani. neque vero conspectum, aut impetum no-
strorum tulerũt: primisq́; deiectis, reliqui se ver-
terunt, & loco cesserunt. sed insequentes nostros,
427 ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. † At
plerique existimant, si acrius insequi voluisset,
bellum

P. Syllæ legati industria.

*bellum eo die potuisse finiri. cuius consilium reprehendendum non videtur: aliæ enim sunt legati partes atque Imperatoris; alter omnia agere ad præscriptum; alter libere ad summam rerum consulere debet. Sylla, à Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare voluit; quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum; ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis * magnam res ad receptũ difficultatem afferebat. nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant. si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur. neque multum ad solis occasum temporis supererat. spe enim conficiendi negotij prope in nocte rem * deduxerant. ita, necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupauit: qui tantum aberat à nostro castello, vt telum, tormentùmue missum adigi non posset. Hoc consedit loco, atque eum communijt: omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. nam plura castella Pompeius pariter, distinendæ manus causa tentauerat; ne ex proximis præsidijs succurri posset. vno loco † Volcatius Tullius impetum legionis sustinuit cum cohortibus III. atque eam loco depulit. altero Germani, munitiones nostras * egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. ita, vno die VI. prælijs factis, III. ad Dyrrachium, III. ad mu-*

Pluribus locis erumpentes Põpeiani strenuè repressi.

428

*nitiones, cum horum omnium ratio haberetur, † ad duorum millium * numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatosque * centuriones complures. in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt, VI. militaria relata. nostri non amplius XX. omnibus sunt prælijs desiderati. sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; * quatuorque ex vna cohorte centuriones oculos amiserunt, & cum laboris sui, periculique testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter XXX. in castellum con-*
430 *iecta, † Cæsari renunciauerunt: scutoque ad eum relato Scæuæ centurionis, inuenta sunt in eo foramina CCXXX. quem Cæsar, vt erat de se meritus, & de Rep. * donauit millibus ducentis æris: atque ab octauis ordinibus ad Primipilum se transducere pronunciauit. eius enim opera castellum conseruatum esse, magna ex parte cō-*
431 *stabat. † cohortemque postea duplici stipendio, frumentòue,* & speciarijs militaribusque donis amplissime donauit. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; & in altitudinem pedum XV. effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; & V. intermissis diebus, alteram noctem sub nubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in anti-*

Scæuæ centurionis.

quas

quas munitiones recepit. Ætolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum, & Caluisium Sabinum, ut demonstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cæsar: itaque eo Fusium Galenum misit: & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, † & Orchomenum de 432 *voluntate ipsarum ciuitatum recepit: nonnullas vrbes per vim expugnauit: reliquas ciuitates, circummissis legationibus, † amicitia Cæsa-* 433 *ris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. Omnibus * deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decertare vellet; ut penè castris Pompeij legiones subijceret: tantumque à vallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telo, tormentoue adigi posset. Pompeius autem, ut famam, & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut III. acies vallum contingeret, omnisq; eius instructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset. Hæc cum in Achaia, atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemq; in Macedoniam venisse cõstaret, non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium suũ,*

Legatorũ Cæsaris in subiugandis prouincijs diligẽtia.

atq; illius familiarē, quē ab illo transditum initiò & commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataq; ad eum: quorum hæc erat summa: sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari vitio factum eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur: Scipionem ea auctoritate esse, vt non solum libere, quæ probasset, exponere sed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere posset. præesse autem suo nomine exercitui, vt præter auctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem prouinciarum, salutem imperij vni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, vt videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato Scipione à Fauonio, vt postea, confecto bello, reperiebamus, infectaq; re, sese ad Cæsarem recepit.

Cæsaris mandata ad Scipionem.

Cæsar quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit: castellaq; his locis posuit. Pompeius, vbi nihil proficere equitatum cognouit: paucis intermissis diebus, rursum eum nauibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, vt folijs ex arboribus strictis & teneris arundinum radicibus con-*

Equitatus Pompeij pubulatione prohibitus.

bus con-

*bus contusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio *, pabulum supportare, quoq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. sed * postquam non modo hordeum; pabulumq; omnibus in locis, herbæque desectæ, † sed* 434 *etiam fructus ex arboribus deficiebant; corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus, & Ægus, Albucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerant, singulari virtute homines, quorũ opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima, fortissimaq; usus. his domi, ob has causas, amplissimos magistratus mandauerat; atque eos extra ordinem in senatum legendos curauerat: agrosq; in Gallia ex hostibus captos, præmiaq; rei pecuniariæ magna tribuerat; † locupletesque ex egentibus effecerat. hi* 435 *propter virtutem, non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. sed freti amicitia Cæsaris, & stulta, ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumque equitum fraudabant, & prædam omnem domum auertebant. Quibus illi rebus permoti, vniuersi Cæsarem adierunt, palamque de eorum iniurijs sunt questi; & ad cætera ad-*

Roscillus & Ægus fratres ad Pompeiũ transfugiunt.

diderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium auerterent. Cæsar neque tempus illud animaduersionis esse existimãs, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam, illos secreto castigauit, quod quæstui equites haberent;
436 *† monuitque equites, vt ex sua amicitia omnia exspectarent, & * ex præteritis suis officijs reliqua sperarent. magnam tamen hæc res illis offensionem, * & contemptionem ad omnes attulit: idq; ita esse, cum ex aliorum * obiectationibus, tum etiã ex domestico iudicio, atque animi conscientia, intelligebant. Quo pudore adducti, & fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reseruari arbitrati,*
437 *† discedere à nostris, & nouam tentare fortunam, nouasq; experiri amicitias constituerunt: & cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt præfectum equitum, C. Volusenum interficere, vt postea, bello confecto, cognitum est; vt cum munere aliquo*
438 *perfugisse ad Pompeium viderentur, † postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuari, perinde ac suis satis facere, & fraudata restituere vellent, multis * coemptis equis, ad Pompeium transierunt cum ijs, quos sui consilij participes habebant. quos Pompeius quod erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnoq; comitatu, & multis iumentis venerant, viriq; fortes*

*fortes habebantur. & in honore apud Cæsarem fuerant, quodque nouum, & præter consuetudinem acciderat**, *per omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentauit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæsare ad Pompeium transierat; cum pene quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerent. vulgò, vero** *vniuersi in Epiro, atque Ætolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quæ à Cæsare tenebantur. sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid à peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum, & spatijs locorum, & custodiarum** *vera diligentia animaduersa, prout cuiusque eorum, qui negotijs præerant, aut natura, aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisque iam ante capto consilio, vt demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ, & sagittariorum, aggeremq; omnem noctu scaphas, & naues actuarias imponit; & de media nocte cohortes LX. ex maximis castris, præsi lijsq; deductis, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeq; à maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naues, quas demõstrauimus, aggere, & leuis armaturæ militib. completas, quasq;*

Vitia munitionum Cæsaris ad Pompeium delata.

*ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit, & quid à quoque fieri velit, * præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione IX. positum habebat. huic quod valetudine minus commoda vtebatur, Fuluium Postumum adiutorem summiserat. Erat * eo loco fossa pedum XV. & vallus contra hostem, in altitudinem pedum X. tantundemq; eius valli agger in latitudinem patebat: ab eo intermisso spatio pedum DC. alter conuersus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione. hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, vt si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu * XIIX. munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaq; contra mare transuersum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum*

6. Is eas qua parte maxime infirmæ oppugnat.

*perfecerat. quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas, magnumq; nostris attulit incommodum. nam vt ad mare nostræ cohortes IX. legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus: nouusque eorum aduentus exstitit: simulq; nauibus circumuecti milites † in interiorem vallum tela iaciebant: fossasq; aggere complebantur: & legionarij, interioris munitionis defensores, scalis admotis, * tormentis-*

439

*mentisq́; cuiusque generis, telisq́; terrebant: ma-
gnaque multitudo sagittariorum ab vtraq; par-
te circumfundebatur, multum autem ab ictu
lapidum, quod vnum nostris erat telum,* vimi-
nea tegumenta galeis imposita defendebant. ita-
que cum omnibus rebus nostri premerentur, atq;
ægre resisterent; animaduersum est vitium mu-
nitionis, quod suprà demonstratum est; atq; in-
ter duos vallos, *quà perfectũ opus nõ erat⌐,† p̃
mare nauibus expositis, in aduersos nostros impe- 440
tum fecerunt; atque ex vtraque munitione de-
iectos terga vertere coëgerunt. Hoc tumultu nũ-
ciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris labo-
rantibus summisit: quæ ex castris fugientes con-
spicatæ, neque illos suo aduentu confirmare po-
tuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt.
itaque quodcumque addebatur subsidio, id cor-
ruptum timore fugientium, terrorem, & pericu-
lum augebat.* hominum enim multitudine re-
ceptus impediebatur. in eo prælio, cum graui vul-
nere esset affectus. Aquilifer, † & viribus defi- 441
ceret, conspicatus equites nostres, hanc ego, in-
quit, & viuus multos per annos magna diligen-
tia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari
restituo. nolite, obsecro, committere, quod ante in
exercitu Cæsaris non accidit, vt rei militaris de-
decus admittatur; incolumemque ad eum refer-
te hoc casu Aquila conseruatur, omnibus primæ
cohortis centurionibus interfectis, præter princi-*

Cæsarianorum cędes. *pem priorem. iamq́; Pompeiani, magna cęde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea renunciata, cum cohortib. XII. descendens ex loco superiore cernebatur. cuius aduentus Pompeianos compressit, nostrosque firmauit, vt se ex maximo timore colligerent. neq; multo post Cæsar, significatione per castella fumo facta, vt erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidijs, eôdem venit, qui, cognito detrimento cum animaduertisset Pompeium extra munitiones egressũ, castra secundum mare, vt libere pabulari posset, nec minus aditum nauibus * habere, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit. Qua perfecta munitione animaduersum est à speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post siluam, & in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cum se IX. legio Cæsaris obiecisset Pompeianis copijs, † atque opera, vt demonstrauimus circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc siluam quandam contingebant, neque longius à mari passibus CD. aberant pòst, mutato consilio, quibusdam de causis, Cæsar paullò vltra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupauerat; & quod*

Mutata aliquoties vtrimque castra & munitiones. 442

eo loco

*eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo maiorem adiecerat munitionem. ita minora castra, inclusa maioribus, castelli, atque arcis locum obtinebant. Item ab Angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus C D. quo liberius, ac sine periculo milites aquarentur. sed is quoque, mutato consilio, quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est eo loco excesserat. ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integræ omnes erant eo signo legionis illato speculatores Cæsari renunciarunt. * hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeij castris circiter passus D. de hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II. quæ speciem munitionis præberent: ipse diuerso itinere quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero XXXIII. in quibus erat legio IX. multis amissis centurionibus, deminutoq; militum numero, ad legionem Pompeij castraque minora duplici acie duxit. neque eum prima opinio fefellit. nam & peruenit prius quam Pompeius sentire posset; & tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro Cornu, vbi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbauit. erat obiectus portis eritius. hic paullisper est pugnatum, cum irrumpere nostri conarentur, illi*

Irrumpũt in castra Pompeij Cæsariani.

castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius
opera proditum exercitum C. Antonij, demon-
443 *strauimus, † eo loco propugnante. sed tamen no-*
stri virtute vicerunt: excisoque eritio, primo in
maiora castra, post etiam in castellum, quod erat
inclusum maioribus castris, irruperunt, & quod
eò pulsa legio sese receperat, nonnullos sibi repu-
gnantes interfecerunt. sed fortuna, quæ plurimũ
potest, cum in reliquis rebus, tum præcipue in
bello, paruis momentis magnas rerum commu-
*tationes efficit, vt tum accidit. Munitionem, **
quam pertingere à castris ad flumen suprà de-
monstrauimus, dextri Cæsaris cornu cohortes,
ignorantia loci, sunt secutæ, cum portam quære-
rent castrorum, quod eam munitionem esse arbi-
trarentur. Quod cum esset animaduersum, con-
iunctam esse flumini; protinus his munitionibus,
defendente nullo, transscenderunt: omnisq; no-
ster equitatus eas cohortes est secutus. Interim
Pompeius, hac longa satis interiecta mora, & re-
nunciata, V. legionem ab opere deductam subsi-
dio suis duxit: eodemq; tempore equitatus eius
nostris equitibus appropinquabat: & acies in-
structa à nostris, qui castra occupauerant, cerne-
batur: omniaq; sunt subito mutata. Pompeiana
enim legio celeri spe subsidij confirmata, ab De-
cumana porta resistere conabatur, atque vltro
in nostros impetum faciebat: equitatus Cæsaris,
quod angusto itinere per aggeres adscendebat, re-
ceptui

*eepmi suo timens, initium fugæ faciebat: dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, † ex qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex ijs, ne in angustias inciderent, X. pedum munitionis sese in fossas præcipitabat: primisque oppressis, reliqui per horū corpora salutem sibi, atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex vallo Pompeium adesse, & suos fugere cernerent, veriti, ne angustijs intercluderentur, cum extra, & intus hostem haberent, † eodem quò venerant, receptui consulebant: omniaq; erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo, vt cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere iuberet, alij dimissis equis, eundem cursum * conficerent; alij ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius, insidias timens, credo quod hæc præter spem acciderant, eius qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesq; eius, * angustijs, portisq; Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabātur. ita paruæ res magnum in vtramque partē momentum habuerunt. Munitiones enim, à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij propriam & expeditam Cæsaris victoriam in-*

Sed noua clade mul tati.

444

445

terpellauerunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. duobus his vnius diei præliis * *Cæsar desiderauit milites DCCCCLX. & notos equites R. Felginatem, Tuticanum, Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem, Placentia; Agrauium, Puteolis; & Sacratiuirum, Capua; tribunos mil. L. & centuriones XXX. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusq;, & fluminis ripis oppressa, suorum terrore, ac fuga sine vllo vulnere interiit, signaque sunt militaria XXXII. amissa. Pompeius eo prælio. Imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est. sed neq; in literis, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laurea* * *protulit. At Labienus, cum ab eo impetrauisset, vt sibi captiuos transdi iuberet,* † *omnesq; deductos ostentationis, vt videbatur, causa, quo maior perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, solerent ne veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac spiritus Pompeianis accessit, vt non de ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi viderentur. non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra, extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset,* * *causæ fuisse cogitabant.*

Pompeianorum ob victoriam insolentia.

446

gitabant. non ad hæc addebant, concurſu acri facto, non prælio dimicatum, ſibique ipſos multitudine, atque anguſtijs maius attuliſſe detrimentum, quam ab hoſte accepiſſent. non deinque communes belli caſus recordabantur, * quorum quam paruulæ ſæpe cauſæ vel falſæ ſuſpicionis, vel terroris repentini, vel obiectæ religionis, magna detrimenta intuliſſent; quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio in* exercitu eſſet offenſum: ſed perinde ac ſi virtute viciſſent, neq; vlla commutatio rerum poſſet accidere, per orbem terrarum, fama, ac literis, victoriam eius diei concelebrabant. Cæſar à ſuperioribus conſilijs depulſus omnem ſibi commutandam belli rationem exiſtimauit. itaq; vno tempore, præſidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimiſſa, coactoq; in vnũ locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusq; eſt, ne ea quæ accidiſſent, grauiter ferrent, nèue his rebus terrerentur, multisq; ſecundis prælijs vnum aduerſum, & id mediocre, opponerent: habendam fortunæ gratiam, quod Italiã ſine aliquo vulnere cepiſſent; quod duas Hiſpanias, bellicoſiſſimorum hominum peritiſſimis, atq; exercitatiſſimis ducibus, pacauiſſent; quod finitimas, frumentariasq; prouincias in poteſtatem redegiſſent: deniq; recordari debere, qua facilitate inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolum portubus, ſed etiam litoribus, omnes incolumes eſſent tranſportati: † ſi non omnia* 447

Solatur ſuos Cæſar.

„ cederent secunda, fortunam esse industria subleuandam: quod esset acceptum detrimenti, * cuiusuis potius, quam sua culpa, debere tribui: locum * securum ad dimicandum dedisse: potitú esse se hostium castris; expulisse ac superasse pugnantes: sed siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna partam iam, præsentemq́; victoriã * interpellassent, dandam omnibus operam, vt acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si * esset factum, detrimentum in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidisset, atque ijs, qui ante dimicare timuissent, vltro se prælio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tãtus incessit ex incommodo dolor, tantumq́; studium infamiæ sarciendæ, vt nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret; & sibi quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi; cum superioris etiam ordinis nonnulli, * oratione permoti, manendum eo loco, & rem prælio committendam existimarent. Contra eà Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumq́; interponendum ad recreandos animos putabat; relictisq́; munitionibus, magnopere rei frumentariæ timebat. itaque, nulla interposita mora, sauciorum modo, & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniã præmi-

Ab obsidione exercitum reducit.

*præmisit, ac conquiescere ante iter * confectum
vetuit. his vna legio missa præsidio est. His * ex-
plicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, re-
liquas de IV. vigilia, complurib. portis eductas,
eodem itinere præmisit; paruoq; spatio intermis-
so, vt & militare institutum seruaretur, † & ne* 448
*citissima eius profectio cognosceretur, conclama-
ri iussit; statimq; egressus, & nouissimum agmen
consecutus, celeriter è conspectu castrorum di-
scessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio*

Insequente Pompeio.

*eius, moram vllam ad insequendum intulit: sed
eadem spectans, si itinere impeditos, & perterri-
tos deprehendere posset, exercitum è castris edu-
xit, equitatumque præmisit ad nouissimum
agmen demorandum; neque consequi potuit;
quod multum expedito itinere antecesserat Cæ-
sar. sed cum ventum esset ad flumen Genusum,
quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus
nouissimos prælio * detinebat. Huic suos Cæsar
equites opposuit; expeditosque antesignanos ad-
miscuit CD. qui tantum profecere, vt equestri
prælio commisso, pellerent omnes, compluresque
interficerent, † ipsique incolumes se ad agmen* 449
*reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod
proposuerat Cæsar, transductoque exercitu flu-
men Genusum, veteribus suis in castris contra
Asparagum consedit; militesque omnes † intra* 450
*vallum castrorum continuit: equitatumque, per
causam pabulandi emissum, confestim Decu-*

mana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagum consedit, eiusq; milites, quod ab opere integris munitionibus vacabant, alij lignandi, pabulandiq; causa longius progrediebantur; alij quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum, & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad* sequendum impeditis, Cæsar quod fore* prouiderat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque eius diei itinere, IIX. millibus passuũ ex eo loco procedit. quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de IV. vigilia ipse egreditur; vt si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, vt altissimis fluminibus, atq; impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, IV. die finem sequendi fecit atque aliud sibi consilium capiendum existimauit. Cæsari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præ-*

Nullum tamen solertia Cæsaris, inferente damnum.

*dos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantũ temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensq́ Domitio, ne aduentu Pompeij praeoccuparetur, ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, vt si Pompeius eodem cõtenderet, abductum illum à mari, atque ab ijs copijs, quas Dyrrhachij comparauerat frumento, ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur; sin Apolloniam, Oricumq́ * oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque præmissis nuncijs, ad Cn. Domitium Cæsar scripsit; * ecquid fieri vellet ostendit: præsidioq́ Apolloniæ cohortibus IV. Lyssi I. III. Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis, per Epirum, atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illò haberet, vt subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyraq́ discedere nollet, quod legiones, equitatumq́ ex Italia exspectaret, ipse vt omnibus copijs Domitium aggrederetur. Iis de caussis vterque eorum celeritati studebat, vt suis esset auxilio, &*

H.
Noua belli gerendi Cæsaris consilia.

451 *ad opprimendos aduersarios, † ne * occasio tem-*
452 *poris deesset. † Sed Cæsarem Apollonia directo i-*
tinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter
*in Macedoniam expeditum habebat. Accessit * e-*
tiam improuiso aliud incommodum, quod Do-
mitius, qui dies complures castris Scipionis castra
collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo dis-
453 *cesserat, & † Heracleam Senticam, quæ est sub-*
iecta Candauiæ, iter fecerant; vt ipsa fortuna
illum obijcere Pompeio videretur. Hæc ad id tem-
pus Cæsar ignorabat. simul à Pompeio litteris per
*omnes prouincias, ciuitatesq; * dimissis, prælio ad*
Dyrrhachium facto, latius, inflatiusque multo,
quam res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum
fugere Cæsarem, penè omnibus copijs amissis. hæc
*itinera infesta * reddiderant: hæc ciuitates non-*
*nullas ab eius amicitia * auerterant. Quibus*
accidit rebus, vt pluribus dimissi itineribus, à
Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarē,
nulla natione iter conficere possent. Sed Allobro-
ges, Roscilli, atque Ægi familiares, quos perfu-
gisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati
in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua cō-
suetudine, quod vnà in Gallia bella gesserant, seu
gloria elati, cuncta, vt erant acta, exposuerunt,
& Cæsaris profectionem, & aduentum Pompeij
docuerunt. à quibus Domitius certior factus, vix
IV. horarum spatio antecedens, hostium beneficio
periculum vitauit, & ad Æginium, quod est
obiectum,

obiectum, oppositumque Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit. Coniuncto exercitu, Cæsar Gomphos peruenit; quod est opidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro: † quæ gens paucis ante 454
diebus vltro ad Cæsarem legatos miserat, vt suis omnibus facultatibus vteretur, præsidiumque ab eo militum petierat. sed eo fama iam præcurrerat, quam suprà docuimus, de prælio Dyrrachino, quod multis auxerat partibus. itaque Androsthenes, prætor Thessaliæ, cum se victoriæ Põpeij comitem esse mallet, quam socium Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum, ac liberorum in opidum cogit, portasq; præcludit, & ad Scipionem, Pompeiumq; nuncios mittit, vt sibi subsidio veniant: * se confidere munitionibus opidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Sci- 455
pio discessu exercituum à Dyrrachio cognito, † Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, castris munitis, scalas, musculosq; ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum vsũ haberet ad subleuandam omnium rerum inopiã, potiri opido pleno, atque opulento; simul reliquis ciuitatibus vrbis huius exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent. itaque, vsus singulari militum studio, eodem, quo venerat die, post horam IX. opidum

Gomphẽses Cæsari portas præcludunt.

At ab eo expugnātur.

*altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit; & * ad diripiendum militibus concessit; statimq; ab oppido castra mouit, & Metropolim venit, sic vt nuncios expugnati opidi, famamq; antecederet. Metropolitæ eodem primum vsi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosq; armatis compleuerunt: sed postea, casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna * Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit ciuitas, præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, * quin Cæsari pareret, atq; imperata faceret. Ille segeti idoneum locum in agris nactus, quæ prope iam matura erat, ibi aduentum exspectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis pòst diebus in Thessaliam peruenit: concionatusq; apud cunctum exercitum suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, vt parta iam victoria, prædæ, ac præmiorum velint esse participes: receptisque omnibus in vna castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur: classicumq; apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeij, duobusq; magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur, adeo vt quidquid intercederet temporis, id morari*

Pompeianorum vanitas & inanis fiducia.

reditum

*reditum in Italiam videretur; & si quando quid Pompeius tardius, aut consideratius faceret, vnius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consulares, pratoriosq; seruorum habere numero dicerent. Iamque inter se palam de pramijs, ac sacerdotijs contendebant; in annosque consulatum definiebant. alij domos, bonaque eorum, qui in castris erant Casaris, petebant: magnaq; inter eos in * consilio fuit controuersia, oporteret ne † L. Hirtij, quod is à Pompeio ad Parthos missu esset, proximis comitijs pratorijs absentis rationem habere: cum eius necessarij fidem implorarent Pompeij, vt prastaret, † quod proficiscenti promisisset; ne per eius auctoritatem deceptus videretur; reliqui in labore pari, ac periculo, ne vnus omnes antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Casaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas verborum contumelias palam descenderunt: cum Lentulus atatis honorem ostentaret; Domitius vrbanam gratiam, dignitatemq; iactaret; Scipio affinitate Pompeij confideret. Postulauit etiam L. Afraniũ proditionis exercitus Atius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto, ternas tabellas dari ad iudicandũ * ijs, qui ordinis essent senatorij, belloq; vnà cũ ipsis interfuissent, sententiasq; de singulis ferrẽt, qui Roma remãsissent, quiq; * inter prasidia*

456 457

*Pompeij fuissent, neq; operam in re militari præstitissent: vnam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmijs pecuniæ aut de persequendis inimicis, agebãt. nec quibus rationibus superare possent; sed, quemadmodum vti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisq; militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrachinis prælijs intermisso, † quod satis perspectum habere videretur, tentandum Cæsar existimauit, quidnam Pompeius propositi, aut voluntatis ad dimicandum haberet: itaque ex castris exercitum eduxit, aciemq; instruxit; * primum suis locis, paulloque à castris Pompeij longius; continentibus vero diebus, vt progrederetur à castris suis, collibusq; Pompeianis aciem subijceret. Quæ res indies confirmatiorem eius efficiebat exercitum. superius tamen institutum in equitibus, quod demonstrauimus, seruabat, vt quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atque expeditos, ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet. qui quotidiana consuetudine vsum quoque eius generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, vt equites ∞ apertioribus etiam * locis VII. millium Pompeianorum impetum, cũ adesset vsus, sustinere auderent, neque magnopere eo-*

458 Cæsar omnibus modis pugnadi occasionem quærit.

pere eorum multitudine terrerentur. namque etiam per eos dies prelium secundum equestre fecit, atque vnum Allobrogem, ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius, * quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, vt videbatur, * spectans, si iniquis locis Cæsar se subijceret. Cæsar nulla ratione ad pugnã elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, vti castra ex eo loco moueret. semperq; esset in itineribus, hoc sperans, vt mouendis castris, pluribusq; adeundis locis, commodiore frumentaria re vteretur; simulque in itinere vt aliquã occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato tabernaculisque detensis, animaduersum est. paullo ante, extra quotidianam consuetudinem longius à vallo esse aciẽ Pompeij progressam; vt non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar * apud suos, cum iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum, * sicut semper depoposcimus: animo * simus ad dimicandum parati: non facile occasionem reperiemus. confestimq; expeditas copias educit. Pompeius quoque, vt postea cognitum est, suorum omnium hortatu, statuerat prælio decer-

1. Tandem præter opinionem nanciscitur.

" Pompeij " vana ia- " ctantia.

,, tare. namq; etiam in concilio superioribus diebus
,, dixerat, prius quam concurrerent acies, fore vt
,, exercitus Cæsaris pelleretur. id cum essent pler-
,, que admirati, Scio me, inquit, pene incredibi-
,, lem rem polliceri: sed rationem consilij mei acci-
,, pite, quo firmiore animo in prælium prodeatis.
,, persuasi equitibus nostris, * idque mihi se factu-
,, ros confirmauerunt, vt cum propius sit accessum,
,, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggre-
,, derentur; vt circumuenta ab tergo acie, prius
,, perturbatum exercitum pellerent, quàm a nobis
,, telum in hostem iaceretur. ita sine periculo legio-
,, num, & pene sine vulnere, bellum conficiemus.
,, id autem difficile non est, cum tantum equitatu
,, valeamus. simul denunciauit, vt essent animo
,, parati in * posterum; & quoniam fieret dimi-
,, candi potestas, vt sæpe cogitauissent, ne vsu, ma-
Et Labieni. ,, nuq; reliquorum opinionem fallerent. Hunc La-
,, bienus excepit, vt cum Cæsaris copias despiceret,
,, Pompeij consiliũ summis laudibus efferret. Noli,
,, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum,
,, qui Galliam, Germaniamq; deuicerit. omnibus
,, interfui prælijs, neq; temere incognitam rem pro-
,, nuncio. perexigua pars illius exercitus superest:
,, magna pars deperijt: quod accidere tot prælijs fuit
,, necesse. multos Autumni pestilentia in Italia con-
,, sumpsit: multi domũ discesserũt: multi sunt relicti
,, in cõtinenti. an nõ audistis ex ijs, qui per causam
,, valetudinis remãserunt, cohortes esse Brundisij

factas

factas? hæ copiæ, quas videtis, † ex delectibus ho- " 459
rum annorũ in citeriore Gallia sunt refectæ, & "
pleræq; sunt ex colonijs Transpadanis. attamen, "
quod fuit roboris duob. prælijs Dyrrhachinis in- "
terijt. Hæc cum dixisset, iurauit, se, nisi victorem,
in castra non reuersurum: reliquosq;, vt idem fa-
cerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem
iurauit. nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui
iurare dubitarat. Hæc cum facta essent in conci-
lio, magna spe, & lætitia omnium discessum est. † 460
ac iam animo victoriam percipiebant, quod de
re tanta, & à tam perito imperatore nihil fru-
stra confirmari videbatur. Cæsar, cum Pompeij
castris appropinquasset, ad hunc modum aciem
eius instructam animaduertit. Erant in sinistro Acies Pom-
cornu legiones duæ, transditæ à Cæsare initio dis- peiana.
sensionis ex S. C. quarum vna prima, altera ter-
tia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompeius.
mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis te-
nebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohorti-
bus Hispanis, quas transductas ab Afranio do-
cuimus, in dextro cornu erant collocatæ. has fir-
missimas se habere Pompeius existimabat; reli-
quas inter aciẽ mediã, cornuaq; interiecerat: nu-
meroq; cohortes CX. expleuerat. † hæc erat millia 461
LV. † euocatorũ circiter duo millia: quæ ex be- 462
neficiarijs superiorũ exercituũ ad eũ conuenerãt:
quæ tota acie disperserat. reliquas cohortes VII.
castris, propinquisq; castellis præsidio disposuerat.

dextrum cornu eius riuus quidam, impeditis ripis muniebat, quam ad causam cunctum equitatum, sagittarios, funditoresque omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar, superius institutum seruans, X. legionem in dextro cornu, IX. in sinistro collocauerat: Acies Cæsariana.
463 *† tametsi erant Dyrrhachinis prælijs vehementer attenuatæ: & huic sic adiunxit IIX. ut penè vnam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX. constitutas habebat. quæ summa erat CIↃ XXII. cohortes II. castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium*
464 *præposuerat. † ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens ne à multitudine equitum dextrũ*
465 *cornu circumueniretur, † celeriter ex * tertia acie singulas cohortes detraxit; atq; ex his quartam instituit, equitatuiq; opposuit; & quid fieri vellet, ostendit: monuitq; eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare, simul tertiæ aciei, totique exercitui imperauit, ne iniussu suo curreret: se cum id fieri vellet, vexillo signum daturum. Exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur, suaq; in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemorauit, testibus se militibus vti posse, quanto studio pacem petisset; quæ per Vatinium in colloquijs, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus*

modis

modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendiſſet: neque ſe vnquam abuti militum ſanguine, neque Remp. alterutro exercitu priuare voluiſſe. Hac habita oratione, expoſcentibus militibus, & ſtudio pugnæ ardentibus, tuba ſignũ dedit. Erat Craſtinus euocatus in exercitu Cæſaris, qui ſuperiore anno apud eum primum pilum in legione X. duxerat, vir ſingulari virtute. Hic ſigno dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuiſtis, & veſtro imperatori, quam conſtituiſtis operam date. vnum hoc prælium supereſt: quo confecto, & ille ſuam dignitatem, & nos noſtram libertatem recuperabimus. ſimul reſpiciens Cæſarem, Faciam, inquit, hodie imperator, vt aut viuo mihi, aut mortuo, gratias agas. Hæc cum dixiſſet, primus ex † dexto cornu procurrit: † atq; eum milites* 466
electis circiter C X X. voluntarie eiuſdem centuriæ ſunt proſecuti. Inter duas acies tantum erat relictum ſpatij, vt ſatis eſſet ad concurſum vtriuſque exercitus. ſed Pompeius ſuis prædixerat, vt Cæſaris impetum exciperent, nève ſe loco mouerent, aciemq; eius diſtrahi paterentur. idq; admonitu C. Triarij feciſſe dicebatur, vt primus excurſus visq; militum infringeretur: aciesq; diſtenderetur, atq; ſuis ordinibus diſpoſiti, diſperſos adorirentur; leuiusq; caſura pila ſperabat, in loco retentis militibus, quam ſi ipſi immiſſis telis occurriſſent: ſimul fore, vt duplicato curſu* 467

Initium prælij Pharſalici præeunte Craſtino.

*Cæſaris milites * exanimarentur, & laſſitudine*
conficerentur. quod nobis quidem nulla ratione
factum à Pompeio videtur: propterea quod eſt
quædam animi incitatio, atque alacritas natu-
*raliter innata omnibus, * quæ ſtudio pugnæ in-*
cenditur. hanc non reprimere, ſed augere impe-
ratores debent. neque fruſtra antiquitus inſti-
*tutum eſt, vt ſigna vndique * concinerent, cla-*
moremq; vniuerſi tollerent. quibus rebus & ho-
ſtes terreri, & ſuos incitari exiſtimauerunt. Sed
noſtri milites dato ſigno, cum infeſtis pilis procur-
riſſent, atque animaduertiſſent non concurri à
Pompeianis, vſu periti, ac ſuperioribus pugnis
exercitati, ſua ſponte curſum repreſſerunt, & ad
*medium fere ſpatium conſtiterunt, * ne conſum-*
ptis viribus appropinquarent: paruoque inter-
miſſo temporis ſpatio, ac rurſus renouato curſu
pila miſerunt, celeriterque vt erat præceptum à
Cæſare, gladios ſtrinxerunt. neque vero Pompe-
iani huic rei defuerunt. nam & tela miſſa exce-
perunt, & impetum legionum tulerunt, & ordi-
nes conſeruauerunt: piliſq; miſſis, ad gladios re-
dierunt. Eodem tempore equites è ſiniſtro Pom-
*peij cornu, * vt erat imperatum, vniuerſi pro-*
currerunt: omniſq; multitudo ſagittariorum ſe
profudit: quorum impetum noſter equitatus non
tulit, ſed paullum loco motus ceſſit: equiteſq;
Pompeiani hoc acrius inſtare, & ſe turmatim
468 *explicare, aciemque noſtram à latere aperto †*
circum-

*circuire cœperunt. quod vbi Cæsar animaduertit, IV. aciei, quam * instituerat ex cohortium numero signum dedit. illi celeriter procurrerunt, infestisq́; signis tanta vi in Pompeij equites impetũ fecerunt, vt eorum nemo consisteret, omnesq́; cõuersi non solum loco excederent, sed protinus incitati, fuga montes altissimos peterẽt. quib. summotis, omnes sagittarij, funditoresq́; destituti inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, * pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosq́; à tergo sunt adorti. Eodem tempore III. aciem Cæsar, quæ quieta fuerat & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. ita cum recentes, atque integri defessis successissent, alij autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque vniuersi terga verterunt. neque vero Cæsarem fefellit, quin ab ijs cohortibus, quæ contra equitatum in IV. acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, vt ipse in cohortandis militibus pronunciauerat. ab his enim primum equitatus est pulsus: ab ijsdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab ijsdẽ * acies Pompeiana à sinistra parte erat circumuenta, atque initium fugæ factum. sed Pompeius, vt equitatũ suum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animaduertit, alijs * diffisus, acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, & ijs centurio-*

Equites Pompeij turpiter fugiunt.

Atque omnis inde exercitus.

Pompeius sese in castra confert.

nibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare ut milites exaudirent, Tueamini inquit castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. Hæc cum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen euentum exspectans. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraque oppugnarent: qui etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamé ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur, multo etiam acrius à Thracibus, Barbarisq; auxiliijs. nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis signisq; militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt; protinusq; omnes ducibus usi centurionibus, tribunisq; mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant confugerunt. in castris Pompeij videre licuit Triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta

Castra ea ab Cæsare occupantur.

*tecta edera, multaq; præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam designarent; vt facile existimari posset, nihil eos de euentu eius diei timuisse, qui non necessarias * conquirerent voluptates. atque ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem obijciebant, cui semper omnia ad necessarium vsum defuissent. Pompeius iam cum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatorijs, de Cumana porta se ex castris eiecit, protinusq; * equo ciato, Larissam contendit. neque ibi constitit; sed eadem celeritate, paucos * suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum XXX. ad mare peruenit, nauemq; frumentariam conscendit; sæpe vt diceba-tur, querens † tantum se opinionem fefellisse, vt à quo genere hominum victoriam sperasset: ab eo initio fugæ facto, pene proditus videretur. Cæsar, castris potitus, à militibus contendit, ne in præda occupati; reliqui negotij gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumuenire instituit. Pompeiani, quod is mons erat, sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, vniuersi iuris eius Larissam versus se recipere cœperunt. qua * spe animaduersa, Cæsar copias suas diuisit; partemq; legionum in castris Pompeij remanere iussit, partem in sua castra remisit: IV. secum legiones duxit; commodioreque itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progressus millia*

Ipse Pompeius celerrima fuga sibi cōsulit.

469

*pessuum VI. aciem instruxit. Qua re animad-
sa, Pompeiani in quodam monte constiter-
Hunc monte flumen subluebat. Cæsar milite-
hortatus, etsi totius diei continenti labore er-
confecti, noxque iam suberat, tamen munit-
flumē à monte seclusit, ne noctu Pōpeiani aq-*
Reliquiæ se dedunt. *possent. Quo iam perfecto opere, illi de dediti-
missis legatis, agere cœperunt. pauci ordinis-
natorij, qui se cum ijs coniunxerant, nocte f-
salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes-
qui in monte consederant, ex superioribus loc-
planiciem descendere, atque* arma proijcere-
sit. quod vbi sine recusatione fecerunt; pass-*
470 *palmis, proiecti ad terram, flentes † ab eo pe-
runt salutem: consolatus, consurgere iussit-
pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo m-
re essent timore, omnes conseruauit; militib-
suis iussit, ne qui eorum violarentur, neu qui-
desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex ca-
sibi legiones alias occurrere, & eas quas secū-
xerat, inuicem requiescere, atq; in castra re-
iussit: eodemq; die Larissam peruenit. in eo pr-
non amplius CC. milites desiderauit; sed cen-
riones, fortes viros, circiter XXX. amisit. In-
fectus est etiam fortissime pugnans Crasti-
cuius mentionem suprà fecimus, gladio in os-
uersum coniecto. neq; id fuit falsum, quod il-
pugnam proficiscens dixerat. sic enim Cæsar e-
stimabat, eo prælio excellentissimam virtu-*

Cra-

Crastini fuisse; optimeq; eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV. cecidisse videbantur: sed in deditionē venerunt amplius millia XXIV. namq; etiā cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, † sese Syllæ similiter dediderunt. 47† *multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt. Signaq; militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLXXX. & Aquilæ LIX. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, cum vires cum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione qua factū à Libone antea demonstrauimus, insulam obiectā portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis, instructisq; scaphis, elicuit naues Lælianas; atq; ex his longius productam vnam quinqueremem, & minores duas in angustijs portus cepit: itemq; per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. sed Lælius, tempore anni commodiore vsus, ad nauigandum onerarijs nauib. Corcyra, Dyrrhachioq; aquam suis supportabat; neque à proposito deterrebatur; neque ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariarum rerū inopia, ex portu, insulaq; expelli potuit. Iisdem fere temporibus Cassius, cum classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum, in Sicilia venit: & cum esset Cæsaris classis diuisa in duas partes, & dimi-*

D. Lælius Brundisinum portum obsidet.

Cassius Siculas Cæsaris classes incendit.

*dia parti praeesset P. Sulpitius prator Vibone ad fretum, dimidia M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, quam Pomponius de eius aduentu cognosceret: perturbatumq; eum nactus, nullis custodijs, neq; ordinibus certis, magno vento, & secundo, completas onerarias naues tæda, & pice, & stupa, reliquisq; rebus, quæ sunt * ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naues incendit XXXV. in quibus erant XX. * constratæ: tantusq; eo facto timor incessit, vt cum esset legio præsidio Messanæ, vix opidum * defen-*
472 *deretur: & † nisi eo ipso tempore quidam nuncij de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, vt amitteretur. sed opportunissime nuncijs allatis, opidum fuit defensum; Cassiusq; ad Sulpicianã inde classem profectus est Vibonem: applicatisq; nostris ad terram nauibus, propter eundem timo-*
473 *rem, † pari, atque * antea, ratione egerunt. Cassius, secundum nactus ventum, onerarias naues circiter XL. præparatas ad incendium immisit: & flamma ab vtroque cornu comprehensa, naues sunt combustæ V. Cumq; ignis, magnitudine venti, latius serperet; milites qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio nauibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naues conscenderunt, & à terra soluerũt, impetuque facto in Cassianam classem, quinquere-*

*queremes II. in quarum altera erat Cassius, ceperunt, sed Cassius, exceptus scapha, refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. neque multo post de prælio facto in Thessalia cognitum est; vt ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi * à legatis, amicisq́ue Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex ijs locis Cassius cum classe discessit. Cæsar omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascumque in partes ex fuga se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellū renouare posset: & * quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie propredicebatur: legionemq́ue vnam minoribus * itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeij nomine Amphipoli propositū, vti omnes eius prouinciæ iuniores, Græci, ciuesq́ue R. iurandi causa conuenirent. sed vtrum auertendæ suspicionis causa Pompeius proposuisset, vt quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad ancoram vna nocte constitit; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris aduentu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, nauibusq́ue alijs additis actuarijs, in Ciliciam, atque inde Cyprum peruenit. ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, ciuiumq́ue R. qui illic negotiarentur,*

Cæs. Pompeiū persequitur.

arcem ante captam esse, excludendi sui causa; nunciosq; dimissis ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam aderent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis alijs acciderat Rhodi. † nam

47 † *quicunq; ex fuga Pompeium sequerentur, atq; in insulam venissent, opido, ac portu recepti non erant: missisq; ad eos nuncijs, ut ex ijs locis discederent, contra voluntatem suam naues soluere iubebantur. Iamq; de Caesaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius deposito adeundae Syriae consilio, pecunia societatis sublata, & à quibusdam priuatis sumpta, & aeris magno pondere ad militarem usum in naues imposito, duobusq; millibus hominum armatis, partim quos ex familijs societatum delegerat, partim à negotiatorib. coëgerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium peruenit. ibi casu rex erat Ptolemaeus, puer aetate, magnis copijs, cũ sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos, atq; amicos, regno expulerat: castraq; Cleopatrae non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio, atque amicitia patris, Alexandriae reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecta legatio-*

Ille in Aegyptũ peruenit.
Anno V.C. 706.
Ante Christum 46.

*gationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosq; hortari, vt suum officium Pompeio præstarent, neue eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeij milites; quos ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam transduxerat belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem eius, in procuratione erant regni; siue timore adducti, vt postea prædicabant, ne sollicitato exercitu * regio, Pompeius, Alexandriã, Ægyptumq; occuparet; siue despecta eius fortuna, vt plerumq; in calamitate ex amicis inimici exsistunt, ijs qui erãt ab eo missi palam liberaliter responderunt, eumq; ad regem venire iusserunt: ipsi clam consilio inito, Achillam, præfectũ regium singulari hominem audacia, & L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit, cum paucis suis; & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodia necatur. Cæsar, cum in Asiam venisset, reperiebat † T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ; eiusq; rei causa, † senatores omnes ex prouincia vocasse, vt ijs testibus, summa pecuniæ vteretur; sed interpellatũ aduẽ-*

K. Ibi proditione Ægyptiorum perfidissime interimitur.

L. Lentulus itidem.

475

476

Cæsarianæ victoriæ portenta.

tu Cæsaris profugisse. ita duobus temporibus Ephesiæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Mineruæ, repetitis, atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset
477 Cæsar, simulacrum Victoriæ, † quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulacrum Mineruæ spectabat, ad valuas se templi, limenq; conuertisse. Eodemq; die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, vt in muris armata ciuitas discur-
478 reret. Hoc idem Ptolemaide accidit. † Pergami in occultis, ac remotis templis, quò, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci ἄδυτα appellant, tympana sonuerũt. Item Trallibus, in templo Victoriæ, vbi Cæsaris statuam consecrauerãt, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimẽto exstitisse ostendebatur. Cæsar,

1\. Cæs. in Ægyptũ proficiscitur.

paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pompeium Cypri visum, coniectans eum in Ægyptũ iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque eius loci opportunitates, cum legionibus vna, quam ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quam ex Achaia à Fusio legato euocauerat, equitibusque DCCC. & nauibus longis Rhodijs X. & Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erant legionib. hominum III. millia CC. reliqui vulneribus ex prælijs, & labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerãt. Sed Cæsar, confisus fama rerum gestarum, infirmis au-

*mis auxilijs proficisci non dubitauerat; atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeij morte cognoscit: atq; ibi primum è naui egrediens, clamorem militũ audit, quos rex in opido, præsidij causa, reliquerat, & concursum ad se fieri videt, quod * fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem reginam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: compluresq; milites huius urbis omnibus partibus interficiebantur. Quib. rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. * ipse enim necessario Etesiis tenebatur; qui Alexandria nauigantibus sunt aduersissimi venti. Interim controuersias regum ad populum R. & ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atq; eo magis officio suo conuenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemæo, & lege, & S. C. societas erat facta, ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem eius Cleopatram, exercitus, quos haberent dimittere; & de controuersiis iure apud se potius, quam inter se armis disceptare. Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri, nutricius eius, eunuchus, nomine Photinus. is primum inter suos queri, atque indignari cœpit, regem ad dicendam causam euocari: deinde adiutores quosdam conscios sui nactus ex regijs amicis, exercitum à Pelusio clam*

Tumultus.

Tacitæ Ægyptiorum cõtra eum machinationes.

Alexandriam euocauit; atq; eundem Achillam, cuius supra meminimus, omnibus copijs praefecit. hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quae fieri vellet, literis, nuncijsque edocuit. In testamento Ptolemaei patris heredes erant scripti ex duobus filijs maior, & ex duabus ea, quae aetate antecedebat. Haec uti fierent, per omnes deos, perque foedera quae Romae fecisset, eodem testamento Ptolemaeus populum R. obtestabatur. Tabulae testamenti, vnae per legatos eius Romam erant allatae, vt in aerario ponerentur, (eae cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositae) alterae, eodem exemplo, relictae, atque obsignatae Alexandriae proferebantur. De his rebus cum agerentur apud Caesarem, isq; maxime vellet pro communi amico, atque arbitro controuersias regum componere: subito exercitus regius, equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Caesaris copiae nequaquam erant tantae, vt eis extra opidum, si esset dimicandum, confideret. relinquebatur, vt se suis locis opido teneret, consiliumque Achillae cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit: regemq; hortatus est, vt ex suis necessarijs quos haberet maximae auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid esset suae voluntatis ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romae fuerant, magnamq; apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt. Quos illa

Quae in apertũ bellum prorumpunt.

eum in conspectum eius venissent, prius quam audiret, aut cuius rei causa missi essent, cognosceret, † corripi ac interfici iussit. Quorum alter, 479
accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem vt in sua potestate haberet, Cæsar effecit; magnamq; regium nomen apud suos auctoritatem habere, existimans, & vt potius priuato paucorum, & latronum consilio, quam regio, susceptū bellum videretur. Erant cum Achilla copiæ, vt neque numero, neque genere hominum, neque vsu rei militaris contemnendæ viderentur. millia enim XX. in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus: qui iam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ, atque licentiæ venerant, & nomen, disciplinamq; populi R. dedidicerant, vxoresq; duxerant, ex quibus pleriq; liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus, latronibusq; Syriæ, Ciliciæq; prouinciæ, finitimarumq; regionum. Multi præterea, capitis damnati, exsulesq; conuenerant: fugitiuisq; omnib. nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaq; vitæ conditio, vt dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere; * stipendij augendi causa, † regis do-* 480

Copiæ Ægyptiorum duce Achilla.

*mum obsidere; regno repellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. Erant præterea equitum millia II. qui * inueterauerant compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptijs gesserant. hunc vsum rei militaris habebat. His copijs fidens Achillas, paucitatemq́ militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam: præterea opidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Cæsar dispositis per vias cohortibus, impetũ eius sustinuit. Eodemq́ tempore pugnatum est ad portum: ac longe maxi-*

Cæsarem oppugnāt.

481 *mam ea res attulit dimicationem. simul enim, † deductis copijs, pluribus vijs pugnabatur: & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L. missæ ad Pompeium: quæ, prælio in Thessalia facto, domum redierant. illæ triremes omnes, & quinqueremes erant aptæ, instructæque omnibus rebus ad nauigandum. Præter has, XXII. erant, quæ præsidij causa Alexandriæ esse consueuerant,*

482 *† constratæ omnes. quas si occupassent, classe Cæsaris erepta, portum, ac mare totum in sua potestate haberent: commeatu, auxilijsq́ Cæsarem prohiberent. itaq́ tanta est contentione actum, quãta agi debuit; cum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. sed rem*

Ille se acriter defendit.

*rem obtinuit Cæsar; omnesque eas naues, & reliquas, quæ erant in naualibus, incendit; quod tam late tueri tam parua manu non poterat; confestimque ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula, obiecta Alexandriæ, portum efficit: sed à superioribus regionibus, in longitudinem passuum DCCCC. in mare iactis molibus, angusto itinere, & ponte cum opido coniungitur. In * hac sunt insula domicilia Ægyptiorum, & * vicus opidi magnitudine: quæque vbique naues imprudentia, aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueuerunt. Iis autem inuitis, à quibus * Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, nauibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusq; expositis, Pharum apprehendit, atq; ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, vti tuto frumentum, auxiliaq; nauibus ad eum supportari possent. demisit enim circum omnes propinquas regiones; atq; inde auxilia euocauit: reliquis opidi partibus sic est pugnatum, vt æquo prælio discederetur, & neutri pellerētur: (id efficiebant angustiæ loci) paucisq; vtrimq; interfectis, Cæsar loca maxime * necessaria complexus, noctu præmunit †: * hoc tractu opidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse habitandi*

Pharum occupat.

Et se contra omnē impetum pręmunit.

483

causa initio erat inductus; & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, vt pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia transiecit, vnaque bellum administrare cœpit. sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta; quæ res apud milites largitiones auxit. magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus, nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, cum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque ne negotio desisteret, neue animo deficeret, indicatis deprehensisque inter nuncijs, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIR-

A. HIRTII, vel, OPPII.

COMMENTARIORVM DE BELLO ALEXANDRINO,

LIBER VNVS.

A. Belli Alexandrini hiſtoria continuata. B. Prælijs aliquot naualibus victor Cæſar. C. Caſtella ad portum conſtructa, quædam occupat, quædam fruſtra tentans, natatu periculum euadit. D. Ptolemæum Regem ad ſuos remiſſum hoſtemq; factum, Cæſar coniunctis cum Mithridate Pergameno copijs profligat. Ipſe Rex mergitur. E. Interea Domitius Caluinus in ponto parum proſpere rem gerit. F. Et Illyricum varia aliquandiu fortuna iactatum, tandem virtute Vatinij, Cæſari reſtituitur. G Sub idem tempus turbæ in Hiſpania Vlteriore, ob extorſiones Caſſij Longini, exortæ, interuentu Lepidi, & morte Caſſij, paulum ſedantur. H. Cæſar ſumma felicitate victo Pharnace, Pontico bello confecto, & prouincijs pacatis, in Italiam reuertitur.

A. Gnauitas Cæſaris in bello adminiſtrando.



ELLO Alexandrino conflato, Cæſar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaq; omnem claſſem accerſit; ex Creta ſagittarios; equites ab rege Nabatheorum Malco euocat; tormenta vndique conquiri, & frumentum mitti, auxiliaque adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes opidi partes, quæ minus firmæ eſſe viderentur, teſtudinibus, atque muſculis aptantur: ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantumq; aut ruinis deijcitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta eſt Alexādria: quod ſine contignatione, ac materia, ſunt ædificia, & ſtructuris, atque fornicibus continentur, tectaq; ſunt rudere, aut pauimentis. Cæſar ſtudebat maxime, vt quam anguſtiſſimam partem opidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus, vineisq; agendis, à reliqua parte vrbis excluderet; illud ſperans, primum, vt cum eſſet in duas partes vrbis diuiſa acies, vno conſilio, atq; imperio adminiſtraretur; deinde, vt laborantibus ſuccurri, atque ex altera opidi parte auxilium fieri poſſet; in primis vero, vt aqua, pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, quodq; vtrumque palus large præbere poterat. Neque vero Alexandrinis in gerendis nego-*

*negotijs cunctatio ulla, aut mora inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Ægypti, regnumq́; pertinet, legatos, conquisitoresq́;, delectus habendi causa, miserant; magnumq́; numerum in opidum telorum, atq́; tormentorum, conuexerant; & innumerabilem multitudinem adduxerant, nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. seruos præterea puberes armauerant: quibus domini locupletiores victũ quotidianum, stipendiumque præbebant. hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum * opportunæ essent. omnibus vijs atque angiportis triplicem vallum obduxerant. (erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus XL. pedes altitudinis habebat) quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea * ambulatorias totidem tabulatorũ confixerant; subiectisq́; * eis rotis, funibus, iumentisque obiectis, directis * plateis in quamcumq́; erat visum partem mouebant. urbs fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi, atque acutissimi, quæ a nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, † ut nostri illorum opera imitari vi-* 484
derentur: & sua sponte multa reperiebant: uno-

Alexandrinorum itidem ex parte aduersa.

que tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant: atque hæc principes in consiliis, concionibusque agitabant, populum Rom. paullatim in consuetudinem eius regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse; * ac Cæsarem venisse cum copiis, neque morte Pompeij quidquam profectum, quo minus Cæsar apud se commoraretur: quem si nõ expulissent, futuram ex regno prouinciam. idq; agendum mature: namq; eum interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse. Interim dissensione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arsinoen, Regis Ptolemæi minorem filiam, vt suprà demonstratum est, cum vterque vtrique insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere vellet, præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum, nutricium suum, atque Achillam interficit. hoc occiso, ipsa sine vllo socio, & custode, omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi transditur. is suscepto officio largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum * pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquescit, ac * subsidit. hac vti domini ædificiorum, atq; eorum familiæ consueuerant. nam quæ flumine Nilo fertur, adeo est li-

Achillæ interempto Ganymedes sufficitur.

*est limosa, atque turbida, vt multos, variosque morbos efficiat. sed ea plebs, ac multitudo, contenta est necessario, quod fons vrbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte vrbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui distributi munitionũ tuendarum causa vicatim, ex priuatis ædificijs, specubus, & puteis extracta aqua vtebãtur. Hoc probato consilio, magnum, ac difficile opus aggreditur. interseptis enim specubus, atque omnibus vrbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis, ac machinationibus, exprimere contendit. hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. quamobrem salsior paullo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificijs, magnamque hominibus admirationẽ præbebat, quam ob causam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; cum se inferiores eiusdem generis, ac saporis, aqua dicerent vti, atq; ante consuessent: vulgoq; inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. paruo vero temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino. illa inferior corruptior iam, salsiorq; reperiebatur. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, vt ad extremũ casum * omnes deducti viderentur; atque alij morari Cæsarem dicerent, quin naues conscendere iuberet: alij*

Is aqua Cæsarem interclu-dit.

multo grauiorem extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinis possent in apparanda fuga, cum hi tam paruo spatio distarent ab ipsis, neque, illis imminentibus, atque insequentibus, vllus in naues receptus daretur. Erat autẽ magna multitudo opidanorum in parte Cæsaris; quam domicilijs ipsorum non mouerat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & desciuisse à suis videbatur: * vt, si mihi defendendi essent, neq; temerarij,* multa oratio frustra absumeretur. cum vero vno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorem consolatione, & ratione minuebat, † nam puteis, fossisque aquam dul-*

Occurrit malo Cæsar.

485

» cem posse reperiri affirmabat: omnia enim litora
» naturaliter aquæ dulcis venas habere: quod si
» alia esset litoris Ægyptij natura, atque omnium
» reliquorum; tamen, quoniam mare libere tene-
» rent, neque hostes classem haberent prohiberi sese
» non posse, quo minus quotidie aquam nauibus
» peterent, vel à sinistra parte à Paratonio, vel à
» dextra ab insula; quæ diuersæ nauigationes, nun-
» quam vno tempore aduersis ventis præcluderen-
» tur; fugæ vero nullum esse consilium non solum
» ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs
» quidem, qui nihil, præterquam de vita cogita-
» rent: magno negotio impetus hostium aduersos
» ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec

loco, nec

loco, nec numero pares esse posse: magnam autem "
moram, & difficultatē adscensum in naues ha- "
bere, præsertim ex scaphis: summam esse contrà "
*in Alexandrinis velocitatem, * locorumq́ue, & æ-* "
dificiorum notitiam: hos præcipue in victoria in- "
*solentes, * præcursuros, & loca excelsiora, atque* "
ædificia occupaturos; ita fuga, nauibusq́ue nostros "
prohibituros: proinde eius consilij obliuisceren- "
tur, atque omni ratione esse vincendum cogita- "
rent. Hac oratione apud suos habita, atque omniū "
mentibus excitatis, dat centurionib. negotium, ut reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, neue quam partem nocturni temporis intermittāt. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inuenta est. ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisq́ue conatibus, non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio XXVII. ex deditiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita naues à Domitio Caluino, ad litora Africæ, paullo supra Alexandriam, delata est. hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi cum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, na-

B. Occasio prælij naualis.

uim conſcendit, atque omnem claſſem ſequi iuſſit, nullis noſtris militibus impoſitis; quod* cum*
486 *longius paullò diſcederet, † munitiones nudare nolebat. Cumq; ad eum locum acceſſiſſet, qui appellatur Cherrhoneſus; * aquandique cauſa remiges in terram expoſuiſſet, nonnulli ex numero, cum longius à nauibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti: ex iis cognouerunt, Cæſarem ipſum in claſſe veniſſe, nec vllos milites in nauibus habere. Quare comperta magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt: itaque naues omnes quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Cæſarique redeunti cum claſſe occurrerunt: qui duabus de cauſis eo die dimicare nolebat, quod & nullos milites in nauibus habebat, & * poſt horam X. diei res agebatur, nox autem allatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant; ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum; quod nulla ſatis idonea eſſet hortatio,* qua neque virtutem poſſet notare, neque inertiam. Quibus de cauſis naues: quas potuit, Cæſar ad terram detraxit: quem in locum illos ſucceſſuros non exiſtimabat erat vna nauis Rhodia in dextro Cæſaris cornu, longe ab reliquis * collocata. hanc conſpicati hoſtes non tenuerunt ſeſe: magnoq; impetu IV. ad eam conſtratæ naues, & cõplures apertæ contenderunt. cui coactus eſt Cæſar*

ferre subsidium: ne * turpiter in conspectu contumeliam acciperet, † quamquam si quid grauius 487 accidisset, merito casurum iudicabat. Prælium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui cum in omnibus dimicationibus & scientia, & virtute præstitissent, tum maxime illo tẽpore totum onus sustinere nõ recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. ita prælium secundissimum est factum. capta est vna hostium quadriremis: depressa est altera*, deinde omnibus epibatis nudata: magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta, quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso vento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco victricibus suis * Alexandriam deducit. eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum non iam virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent, quibus & superioribus locis subleuabãtur, * vt vix ædificijs defendi possent, & materiam cunctam obijcerent, quod nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. ijdem postea quàm Ganymedes in concilio confirmauit, sese & eas, quæ essent amissæ, restiturum, & numerum adaucturum, magna spe, & fiducia veteres reficere naues, accuratiusque huic rei studere, atque inseruire, * instituerunt: ac, tametsi amplius CX. nauibus longis in por-

Quo Cæsar virtute Rhodiorũ victor.

Nouam classem instruunt Alexandrini.

*tu, naualibusq́; amiserant, non tamē reparandæ classis cogitationem deposuerunt. videbāt enim, non auxilia Cæsaris, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, & vrbis, & regionis maritimæ, * quotidianoq́; vsu à pueris exercitati, ad naturale, ac domesticum * bonum refugere cupiebant; & quātum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant: itaq; omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostijs Nili custodiæ, exigendi portorij causa dispositæ. Naues veteres erant in occultis regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant vsi. has reficiebant: illas Alexandriam reuocabant. deerāt remi, porticus: gymnasia, ædificia publica, detegebant: asseres, remorum vsum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud vrbis copia, subministrabat. Postremo non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebant, & in ipso portu confligendum videbant. itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes XXII. quinqueremes V. confecerunt. ad has minores, * apertasque complures adiecerunt: & in portu periclitati, remigio, quid quæq́; earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Cæsar Rhodias naues IX. habebat, (nam X. missis, vna in cursu litore Ægyptio defecerat) Ponticas IIX. Lycias V. ex Asia XII. ex his quinqueremes V.*

Cæsar se etiam ad confligendum parat.

*mes V. erant & quadriremes X. reliquæ infra hanc magnitudinem, * & pleræque apertæ. tamẽ virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eo ventum est, vt sibi vterque eorum confideret; Cæsar Pharon classe circumuehitur, aduersasque naues hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. inter has spatium CD. passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues videbatur. post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit. quæ quamque * earum sequatur, & cui subueniat, constituit, atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt; in fronte collocant XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. magnum paterea numerum minorum nauigiorum, & scapharum producunt cum malleolis, ignibusque, si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionẽ Africæ, sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisq; diu inter ipsos est exspectatum, ab vtris transeundi fieret initium: propterea quod * eo, qui intrassent, † ad explicandam classem & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Rhodiis nauibus praerat Euphranor, animi magnitudine, ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum* 488

*Græcis, comparandus. hic ob notissimam scientiam, atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodijs, qui imperium classis obtineret. qui vbi Cæsaris animum aduertit, Videris * mihi, inquit, Cæsar vereri, si hæc vada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquã classem * possis explicare. nobis rem committe, nos prælium sustinebimus; neque tuum iudicium fallemus; dum reliqui subsequantur. * hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Cæsar, illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ progressas vltra vadũ IV. Rhodias naues circumsistunt Alexandrini, atq; in eas impetum faciunt. sustinent illi, atque arte, sollertiaque se explicant: at tantum doctrina potuit, vt in dispari numero nulla transuersa hosti obijceretur, * nullius remi detergerentur, sed semper venientib. aduersæ occurrerent. interim sunt reliquæ subsecutæ. tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci; atque omne certamen in virtute constitit. neque vero Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut opidanorum, qui aut in opere, aut in * oppugnatione occupatum animũ haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusq; & votis victoriã suis ab dijs immortalibus exposceret. Minime autem erat par prælij certamen; nostris enim pulsis, neq; terra,*

Iterũ virtute Rhodiorum victor.

terra, neq; mari effugiū dabatur victis; * *omniaque victoribus erant futura in incerto: illi si superassent nauibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. simul illud graue, ac miserum videbantur, perpaucos de summa, ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo, aut virtute cessisset, reliquis etiam esset* * *cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsaris suis exposuerat; vt hoc maiori animo contenderent, quod omnium salutē sibi commendatam viderent. eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus; ne suam, atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. itaque hoc animo est decertatum, vt neque maritimus, nauticisq; sollertia, atque ars præsidium ferret; neq; numero nauium præstantibus multitudo prodesset; neq; flexi* * *ad virtutem ex tāta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari.* † *Capitur hoc prælio quinqueremis vna cum defensoribus, remigibusq; & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. reliquæ propinquam fugam ad opidum capiunt: quas protexerunt ex molibus, atque ædificijs imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendum existimauit, vt insulam, molemque ad insulam pertinentem,*

C. Romani monimentū ad portum exstructum occupant.

in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in * opido, † & illam & vrbem vno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio cohortes X. & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, scaphasque imponit: * alteram insulæ partem distinendæ manus causa cum constratis nauibus aggreditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. at primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. vno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & litora armati defendebant; quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis, nauibusq; longis V. mobiliter, & scienter angustias loci tuebantur. sed vbi locis primum cognitis, vadisq; pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt, atque hos sunt alij subsecuti; constanterque in eos, qui in litore æquo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. * his pulsis, custodia portus relicta, ad litora, & vicum applicauerunt; seq; ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. neque vero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt. etsi * erat non dissimile, atque Alexandria, genus ædificiorum: (vt minora maioribus conferantur) turresque editæ, & coniunctæ muri locum obtinebant. neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum, sed terror hominibus mentem, consi-

consiliumque eripit, & membra debilitat; ut tunc accidit. qui se in æquo loco, ac plano pares esse confidebant, ijdem, perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, XXX. pedum altitudine in ædificijs consistere ausi non sunt, seq; per molem in mare præcipitauerunt, † & DCCC. passuum 491
*interuallo ad opidum enatauerunt. Multi tamẽ ex ijs capti, interfectique sunt. sed numerus captiuorum omnino fuit DC. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi iussit; castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit; atque ibi præsidium posuit. hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propioremque opido Alexandrini tuebantur. sed eum postero die simili ratione aggreditur; quod his obtentis duobus, omnem nauigiorũ excursum, & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. iamque eos, qui præsidio eum locũ tenebant, tormentis è nauibus, sagittisque depulerat, atque in opidum redegerat; & cohortium III. instar in terram exposuerat. non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur. reliquæ copiæ in nauibus stationem obtinebant. Quo facto, imperat pontem aduersus hostẽ præuallari, & qua exitus nauibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atque obstrui. quorum altero opere effecto, * nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex opido se eiecere, & contra munitiones pontis la-*

Aliud ulterius tentant.

tiore loco constiterunt: eodemq; tempore, qua consueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem * *constiterunt.*
492 † * *Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole, ab illis ex area, quæ erat aduersus pontem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militesque hortante, remigum magnus numerus, & classiariorum ex longis nauib. nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia hostium lapidibus, ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: sed postquã vltra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci; vt sine signis, certisque ordinibus* * *sine ratione prodierant, sic temere in naues refugere cœperunt, quorum fuga incitati* * *Alexandrini ex nauibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequebantur. simul qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere, nauesq; à terra repellere properabant; ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri, cohortium trium, quæ in ponte, ac prima mole constiterant, cum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum aduersi sustinerent, veriti ne ab tergo circumuenirentur, & discessu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem, in pontem institutam, relique-*

Verũ cum clade repulsi.

*liquerunt, & magno cursu incitati ad naues contenderunt. quorum pars, proximas nacta naues, multitudine hominum, atque onere depressa est pars resistens & dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli, feliciore exitu, expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesserunt; † pauci * alleuati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar, quo ad potuit, cohortando suos ad pontem, & munitiones contendere, eodem in periculo versatus * est: postquam * vniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit. quo multitudo hominum insecuta cum irrumperet; neque administrandi, neque repellendi à terra facultas daretur; fore quod accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longius constiterant, naues adnatauit. hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit. Nauigium quidem eius, multitudine depressum militum, vnà cum hominibus interijt. hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD. & paullo post eum numerum classiarij, & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisq; tormentis confirmauerunt, atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt vsi postea admittenda nauigia. Hoc detrimento, milites nostri tãtum abfuerunt vt perturbarentur, vt incensi potius, atque incitati, magnas accessiones fecerint.*

493

Nihilominus tamen animosi.

nam in operibus hostium expugnandis, in prælijs quotidianis, quandocumque sors obtulerat, procurrentibus, & erumpentibus Alexandrinis manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studijs militum. nec diuulgata Cæsaris cohortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: vt magis deterrendi, & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

Strategemate quoque sub dolorem tentant.

494

Alexandrini, cum Romanos & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari viderent, neque vllum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, vt coniectura consequi possumus, aut admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidijs, † aut suopte consilio, per occultos nuncios regis probato, legatos ad Cæsarem miserunt, vt dimitteret regem, transireq; ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio puellæ, fiduciario regno; dominatione crudelissima Ganymedis, facere id quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem, amicitiamq; venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent.

Quo id obtinent, vti Ptolemęus Rex à Cæsare sit dimissus.

*Cæsar, etsi fallacem gentem, semperq; alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen, petentibus dare veniã, vtile esse statuit: quod, si quo * pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin id quod magis illorum natu-*

ra con-

ræ conueniebat, ducem ad bellum gerendum re-
gem habere vellent, splendidius, atque honestius
sese contra regem, quam contra conuenarum ac
fugitiuorum manum, bellum esse gesturum. ita-
que, regem cohortatus, vt consuleret regno pa-
terno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpis-
simis incendijs, & ruinis esset deformata, ciues
suos primum ad sanitatem reuocaret, deinde cõ-
seruaret, fidem populo R. sibiq́ præstaret; cum ipse
tantum ei crederet, vt ad hostes armatos eum
mitteret; dextera dexteram tenens, dimittere
cœpit adulta iam ætate puerum. at * regius ani-
mus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gen-
tis suæ moribus degeneraret, flens orare contra
Cæsarem cœpit, ne se dimitteret, non enim regnũ
ipsum sibi conspectu Cæsaris esse iucundius. Com-
pressis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus, cele-
riter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad
suos dimisit. ille vt ex carceribus in liberum cur-
sum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bel- Ille contra
lum gerere cœpit, vt lacrymas, quas in colloquio Cæsarem
proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidis- cum alijs
se hoc complures Cæsaris legati, amici, centurio- se iungit.
nes, militesq́ lætabantur; quod nimia bonitas
eius, fallacijs pueri * elusa esset, † quasi vero id 495
Cæsar, bonitate tantum adductus, & non pru-
dentissimo consilio, fecisset. Cum, duce assumpto,
Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut lan-
guidiores Romanos animaduerterent; eluden-

*tibusq; militibus regis ætatem, atque infirmitatem. magnum dolorem acciperent, neque si quidquam proficere viderent; rumoresque existerent, magna Cæsari præsidia terrestri itinere Syria, Ciliciaque adduci (quod nondum Cæsari auditum erat) * interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in statione, dispositis nauibus insidiabantur nostris commeatibus. quod vbi Cæsari nunciatum est, classem iubet expediri atq; instrui. * præficitur T. Nero, proficiscuntur in ea classe Rhodiæ*
496 *naues, atque in his Euphranor, † sine quo nulla vnquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorem casum reseruat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem persequebatur. nam cum ad Canopum ventum esset; instructaq; vtrimque classis conflixisset, & sua consuetudine Euphranor primus prælium commisisset: & illic triremen hostium perforasset, ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis est. cui subsidium nemo tulit: siue quod in ipso satis præsidij pro virtute, ac felicitate eius putarent esse; siue quod ipsi sibi timebant. itaq; vnus ex omnibus eo prælio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice perijt. Sed idem tempus Mithri-*

Euphranor Rhodius nauali certamine cæditur.

dates

*dates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiaque in bello, & virtutis, fidei, dignitatisq; in amicitia Cæsaris, missus in Syriam, Ciliciamq; initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, eum * magnis copijs (quas celeriter, & propensissima ciuitatum voluntate, & sua diligentia confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adduxit. idque opidum, firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci (namq; tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copijs multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine quas integras vulneratis, defessisque subijciebat, & perseuerantia, constantiaq; oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque ibi suum collocauit. Inde re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, * placarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen à similitudine literæ cepit. nam pars quædam fluminis Nili, mire deriuata inter se, duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diuersissimo ad litus interuallo, à mari * cõiungitur. cui loco cũ appropinquare Mithrida-*

Mithridates Pergamenus cũ auxilijs ad Cæsarem aduentat.

Transitu fluminum eum impedire conatur Ptolemæus.

*tem Rex cognouisset; & transeundum ei flumen sciret; magnas aduersus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. quemadmodum autem optabat eum vinci; sic satis habebat, interclusum à Cæsare à se retinere. quæ primæ copiæ flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem. quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. cum vero incaute, atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione vndique facta, magnum numerum eorum * interficit. quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naues, quibus flumen transierant, recepissent: funditus deleti essent. qui vt paullulum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs, qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse, Rex. ita pene sub idē tempus & rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili nauigatione Rex est vsus, in qua magnam, & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere vti noluit: ne nauibus in flumine dimicaret: sed circumuectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti suprà demonstrauimus,*

Festinat ad eum recipiendum Cæsar.

*uimus, prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridatem aggredi posset, eumq; ad se victorem incolumi exercitu recepit. consederat cum copiis Rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior †; * planicies ex omnibus partibus* 479
*subiecta. tribus autem ex lateribus varijs genere munitionibus tegebatur. vnum latus * erat adiectum flumini Nilo, alterum editissimo loco ductum, vt partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur. Inter castra regis & Caesaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat, aberat autem ab regis castris millia passuum circiter VII. Rex, cum hoc itinere venire Caesarem comperisset, equitatum omnem, expeditosq; delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem prohiberent, & eminus ex ripis praelium impar inirēt. nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignauia subibat. quae res incendit dolore milites, equitesque nostros; quod tam diu pari praelio cum Alexandrinis certaretur. itaque eodem tempore equites Germani dispersi, vada fluminis quaerentes, partim demissioribus ripis flumen transnarunt, & legionarij magnis arboribus excisis, quae longitudine vtramq; ripam contingerent, proiectis, repentinoq; aggere iniecto, flumen transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, vt in fuga spem salutis collocarent; sed id frustra: namque ex ea fuga pauci*

Cōiunctis copijs ad castra Regis tendit.

*ad regem refugerunt, penè omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re præclarissime gesta, cum subitum aduentum suum iudicaret magnũ terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus victor ad regis castra * pertendit. hæc cum & opere magno vallata, & loci natura munita aduerteret; confertamq́; armatorũ multitudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit; itaq; non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe à suis castris muniuerat, brachiũq́; cum opere castrorum coniunxerat, vici obtinendi causa, Cæsar aggressus, omnibus copijs expugnat; non quo id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed vt*

Easque vndique oppugnat.

ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. itaq; eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeq́; eminus præliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur;
498 *vna, † qua liberum accessum haberi demonstrasti; altera, qua mediocre interuallum inter castra, & flumen Nilum habebat. maxima, & electissima Alexandrinorũ multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. plurimum autem proficiebant hostes in repellendis, vulnerandisq́; nostris, qui in regione fluminis Ni-*

nis Nili propugnabant. diuersis enim telis nostri figebantur, aduersi ex vallo castrorum, * *auersiq́; ex flumine, in quo multæ naues instructæ funditoribus, & sagittarijs nostros impugnabāt. Cæsar, cum videret milites acrius præliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; cumq́; animum aduerteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra, & summum locum aggredi iussit; hisq́; Carsulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. Quò vt ventum est, paucis defendentibus munitionē, nostris contra militib. acerrime pugnantibus, diuerso clamore, & prælio perterriti Alexādrini, trepidātes in omnes partes discurrere cœperunt. quorū perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, vt penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimū locum castrorum caperent. ex quo decurrentes,* † *magnam multitudinem hostium interfecerunt. quod periculum pleriq́; Alexandrini fugientes, aceruatim se de vallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiuncta. horū primis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumq́; in nauem,* * *&*

Et expugnat cum internecione Regis.

496

multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. re felicissimè, celerrimeque gesta, Cæsar magnæ victoriæ fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque * eam partem opidi victor introijt, quæ præsidio hostium tenebatur. neq; cum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. dignum aduenienS fructum virtutis, & animi magnitudinis tulit: omnis enim multitudo opidanorum, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueuerunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratosque animos regum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seq; ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem opidi magna gratulatione venit suorum: qui non tantum bellum ipsum, ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Cæsar Ægypto, atq; Alexandria potitus, reges constituit. quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum R. ne mutarentur. nam maiore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum,
500 † maiori ex duabus filiæ Cleopatræ, quæ manserat in fide, præsidijsque eius. minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus

Re bene gesta Alexandriam totamque Ægyptum Cæsar pacat.

Reges cõstituit.

rursus noua dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur * regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana VI. secum deducta, ceteras ibi relinquit; quo firmius esset eorum * regum imperium: qui neq; amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserāt in Cæsaris amicitia; neq; vetustatis auctoritatē, paucis diebus reges constituti. simul ad imperij nostri dignitatem, vtilitatemq; publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsidijs eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingrati, posse ijsdem præsidijs coerceri. sic rebus omnib. confectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæsar Asiam, finitimasq; prouincias administrandas transdiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neue Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri, vastarique pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamq; promissam Cæsari non posse se * persoluere. Domitius, nō tantum ad explicandos sumptus rei militaris, cū pecuniam necessariam esse iudicaret; sed etiam turpe populo R. & Cæsari victori, sibique infame esse statueret, regna sociorū atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios cōfestim ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociaq; decederet, neue occupatione belli ciuilis, populi R. ius, maie-

B. Deiotarus Rex auxilia à Domitio Caluino contra Pharnacē implorat.

Domitius in eum finem copias colligit.

*ſtatemq; tentaret. hanc denunciationem cum maiorem vim habituram exiſtimaret, ſi propius eas regiones cum exercitu acceſſiſſet; ad legiones profectus, vnam ex tribus XXXVI. * ſecũ ducit; II. in Ægyptum ad Cæſarem mittit, literis eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quod itinere terreſtri per Syriam erat miſſa. adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI. duas à Deiotaro, quas ille diſciplina, atq; armatura noſtra cum plures annos conſtitutas habebat, equiteſq; centũ; totidemq; ab Ariobarzane ſumit. mittit P. Sextium ad C. Plætorium Quæſtorem, vt legionem adduceret: quæ ex tumultuarijs militib. in Ponto confecta erat,*

501 *† Quinctumq; Patiſcum in Ciliciam ad auxilia accerſenda. quæ copiæ celeriter omnes iuſſu Domitij Comana conuenerunt. Interim legati à Pharnace reſponſum referunt, Cappadocia ſe deceſſiſſe, Armeniam minorem recepiſſe, quam paterno nomine iure obtinere deberet; denique eius regni cauſa integra Cæſari ſeruaretur: paratum enim ſe facere, quod is * ſtatuiſſet. Cn. Domitius, cum animaduerteret eum Cappadocia deceſſiſſe, non voluntate adductum, ſed neceſſitate; quod facilius Armeniam defendere poſſet, ſubiectã ſuo regno, quã Cappadociam, longius remotã; quodque omnes III. legiones adducturum Domitium * putaſſet, ex quibus cum II. ad Cæſarem miſſas audiſſet, * audaciuſq; in Armenia ſubſtitiſſet; perſeue-*

perseuerare cœpit, vt eo quoq; regno decederet: neq; enim aliud ius esse Cappadociæ, atq; Armeniæ: nec iuste eum postulare, vt in Cæsaris aduentum res integra differretur: id enim esse integrũ, quod ita esset vt fuisset. His responsis datis, cum ijs copijs, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisq; superioribus iter facere instituit. nam ex Ponto à Comanis iugum editum siluestre est, pertinens in Armeniam minorem quo Cappadocia finitur ab Armenia. † cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat; & quod Cappadocia, his iugis subiecta, magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaq; munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur: nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi R. & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis, & continuis itineribus confectis, cum adueniret ad Nicopolim, quod opidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis magno interuallo ab opido remotis, castra posuit longe à Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, cum locus angustus, atque impeditus esset transeũdus, Pharnaces in insidijs delectos pedites, omnesque penè disposuit equites,*

In Armeniam proficiscitur.

502

Structæ illi in itinere à Pharnace insidiæ euanescũt.

*magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit; paganosq́; & opidanos in ijs locis obuersari: ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidijs suspicaretur, cũ in agris & pecora, & homines animaduerteret * versari, tamquam amicorũ aduentu: sin vero vt in hostium fines veniret, præda diripienda, milites dissiparentur, dispersiq́; cæderentur. Hæc cum * administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad Domitium: cum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morãdi attulit causam, ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraq́; opido contulit. quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atque instituto. in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidijs. eadem * ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra, sinistraq́; interuallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellarijs, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitareq́; à Domitio, vt quãprimum sibi subsidia mitteret, propiusq́; ipse Alexan-*

lexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; cum discedendum celeriter Domitio putaret. itaque ab opido, qua facillimum accessum, & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II. directas, non ita magno medio interuallo relicto, IV. pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. inter has fossas aciem semper instruebat. Equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter vtilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, cum Cæsaris magis periculo, quam suo commoueretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. XXXVI. legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in subsidijs collocatis, sic vtrimque, acie instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab vtroque dato, concurritur, acriter varieque pugnatur. nam XXXVI. legio, cum extra fossam in equitatum regis impetũ fecisset, adeo secundum prælium fecit, vt mœnibus opidi succederet, fossamque transiret, aduersosque hostes aggrederetur.

Domitius prælio rem cõmittit.

at Pontica ex altera parte legio cum paullulum auersa hostibus cessisset, fossam autem circuire acies secundo conata esset, vt aperto latere aggrederetur hostem; in ipso transitu fossæ confixa, & oppressa est. Deiotari vero legiones vix impetum sustinuerũt. ita victrices regis copiæ cornu suo dextro, mediaque acie conuerterunt se ad XXXVI. legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit; magnis copijs hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montiũ: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci noluit: ita Pontica legione penè tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, XXXVI. legio in loca se superiora contulit, non amplius CCL. desideratis. ceciderunt eo prælio splendidi, ac illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusq; tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces, rebus secundis elatus, cum de Cæsare ea quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copijs occupauit: ibiq; & victor, & crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam, feliciore euentu destinaret, multa opida expugnauit; bona ciuium Romanorum,

503 *Ponticorumq; diripuit; † supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ, atque ætatis commendationem habebant, eaq; quæ morte essent miseriora; Pontumq; nullo defendente, paternum regnum*

Re parum feliciter gesta recedit.

gnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum. In Illyrico quæ prouincia superioribus mensib. retenta, non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. namque eo missus æstate cum II. legionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor, pro prætore, quamquã erat ꝓuincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus vastata, & cõfecta, tamẽ prudentia, ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quò temere progrederetur, & recepit, & defendit. namq; & castella complura, locis editis posita,* quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit; eáq; præda milites donauit: quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta prouinciæ desperatione, erat grata, præsertim virtute parta. & cum Octauius ex fuga Pharsalici prælij magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauib. Hiadertinorum, quorum semper in Remp. singulare constiterat officium, dispersis Octauianis nauibus erat potitus; vt vel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum:* cum diuersissima parte orbis terrarũ Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; compluresq; aduersarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se * reliquijs ex fuga collectis, contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, vti cum legionibus tyronum, quæ nuper erant conscriptæ, profi-*

1. In Illyrico interea varia fortuna res gestæ.

*ciſceretur in Illyricum, coniunctiſq; copijs cum Q. Cornificio, ſi quod periculum prouinciæ inferretur, depelleret. ſin ea non magnis copijs tuta eſſe poſſet, in Macedoniam legiones adducerent. omnem enim illam partem, regionemq;, viuo Cn. Pompeio, bellum inſtauraturam eſſe credebat. Gabinius, vt in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili, ſiue copioſiorem prouinciam exiſtimans, ſiue multum fortunæ victoris Cæſaris tribuens, ſiue virtute, & ſcientia ſua confiſus, * quam ſæpe in bellis periclitatus, magnas res, & ſecundas ductu, auſuq; ſuo geſſerat; neque prouinciæ facultatibus ſubleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque nauibus, intercluſo mari tempeſtatibus, commeatus ſupportari poterat; magniſque difficultatibus coactus, non vt volebat, ſed vt neceſſe erat, bellum gerebat. ita cum duriſſimis tempeſtatibus, propter inopiam, caſtella, aut opida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoq; eſt à Barbaris contemptus, vt Salonam ſe recipiens in opidum maritimum, quod ciues Romani fortiſſimi, fideliſſimiq; incolebant, in agmine dimicare ſit coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amiſſis, centurionib. XXXIIX. tribunis IV. cum reliquis copijs Salonam ſe recepit; ſummaque ibi difficultate rerum omnium preſſus, paucis menſibus morbo perijt, cuius & infelicitas viui, & ſubita mors in magnam ſpem*

Cæſaris res maxime debilitatæ clade & cæde Gabinij.

Octauium

*Octauium adduxit prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaq; Cornificij, & virtus Vatinij versari passa non est. Vatinius, Brundisij cum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, cum crebris literis Cornificij ad auxilium prouinciæ ferendum euocaretur; & M. Octauium audiret cum Barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per Barbaros; etsi graui valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatesq; * hiemis, & subitæ præparationis. nam, cum ipse paucas in portu naues longas haberet, literas in Achaiam ad Q. Calenum * misit, vt sibi classem mitteret. Quod cum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauij non poterant, nauibus actuarijs, quarum numerus erat satis magnus, * magnitudine quamquã non satis iusta ad præliandum, rostra imposuit. has * adiunctas nauibus longis, & numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnib. * legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brũdusij, cum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasq; nonnullas ciuitates, quæ defecerant, Octauioq; se transdiderant, par-*

Sed virtute Vatinij restitutæ.

tim recipiebat, partim remanētes in suo consilio praeteruehebatur: nec sibi ullius rei morā, necessitatemq; iniungebat, quin quam celerrime posset, ipsum Octauium persequeretur. hunc oppugnantem Epidaurum terra, mariq;, ubi nostrū erat praesidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coēgit, praesidiumq; nostrum recepit. Octauius, cum Vatiniū classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs habere cognouisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Thauridem; qua regione Vatinius insequēs nauigabat, non quod Octauium ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreuerat. Cum propius Thauridem accessisset, distensis suis nauibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis, repente aduersam ad se venientem nauē, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, dimittiq; antennas iubet, & milites armari: & vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quae primae naues subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabāt se Vatiniani, repente oppressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebāt. Instruitur utrimq; acies, ordine dispofita magis Octauiana, paratior militum animis Vatiniana. Vatinius cum animaduerteret, neq; nauium se magnitudine, neq; numero parē esse* futurae dimicationi, fortunae rem committere*

Fugato profligatoque terra ac mari Octauio.

*mittere maluit: itaq; primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octauij impetū fecit celerrime, fortissimeq́; contra illo remigante, naues aduersæ rostris concurrunt adeo vehementer, vt nauis Octauiana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturque ad duces maxime. nam cum suo quisq; auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prælium factum est: quantoque coniunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erāt Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis nauibus in hostium naues transilire non dubitabant; & dimicatione æquora, longe superiores virtute, rem feliciter gerebant, deprimitur ipsius Octauij quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur: ipse Octauius se in scapham confert; in quā plures cum confugerent depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum Myoparonem. Eò receptus, cum prælium nox dirimeret, tempestate magna velis * profugit. sequuntur hunc suæ naues nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; suiśq; omnibus incolumibus, in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicandū processerat. † cæpit ex eo prælio* 504
pentiremem I. triremes II. dycrotas IIX. complu-

Vãtinius victor pacata prouincia Brũdisium redit.

resque remiges Octauianos: posteroque ibi die fuit
dum suas, captiuasq; naues reficeret. Post diem
III. contendit in insulam Issam, quod eò se rece-
pisse ex fuga credebat Octauium.* erat nobilissi-
mum regionum earum opidum, cõiunctissimum-
que Octauio. quò vt peruenit, opidani supplices
se Vatinio dediderunt: * comperitq; ipsum Octa-
uium, paruis, paucisq; nauigijs, vento secundo,
regionem Græciæ petisse, inde vt Siciliam, deinde
Africam caperet. Ita breui spatio, re præclarissi-
me gesta, prouincia recepta, & Cornificio reddita,
classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, vi-
ctor se Brundisium incolumi exercitu, & classe
recepit. His autem temporibus, quibus Cæsar ad
505 Dyrrhachium Pompeium obsidebat, † & prælio
* Pharsalico rem feliciter gerebat, Alexandriæq;
cum periculo magno, tum etiam maiore periculi
G. fama dimicabat. Cassius Longinus, in Hispania
proprætor, prouinciæ vlterioris obtinendæ causa
relictus, siue consuetudine naturæ suæ, siue odio,
quod in illam prouinciam susceperat quæstor, ex
insidijs ibi vulneratus, magnas odij sui fecerat
accessiones; quod vel ex conscientia sua, cum de
se mutuo sentire prouinciam crederet, vel * mul-
tis signis, & testimonijs eorum, qui difficulter *
odia dissimulant; animaduertere poterat, &
compensare offensionẽ prouinciæ exercitus amore
cupiebat. itaque cum primum in vnum locum
exercitum conduxit, HS. centena militibus est
pollici-

Cassij Lõgini iniuriæ in Hispania vlteriore.

pollicitus: nec multo post, cum in Lusitania Medobregum opidum, montemq́; Herminium, expugnasset, quò Medobregenses confugerant; ibiq́; imperator esset appellatus; iterum HS. centenis milites donauit. Multa præterea, & magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem, paullatim tamen, & occulte militarem disciplinam, seueritatemq́; minuebant. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit, contractumq́; in ea æs alienum, grauissimis oneribus prouinciæ, constituit exsoluere; & vt largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam, plura largitori quærebantur, pecuniæ locupletib. imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium † simultatum causa tenues conijciebantur. neq; vllum genus quæstus, aut magni, & euidentis; aut minimi, & sordidi prætermittebatur, quo domus, & tribunal Imperatoris vacaret. nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. ita etiam magna sollicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris adiungebatur. Quibus de causis accidit, vt cum Longinus Imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte eius prouinciales consilia inirent horum odium confirmabant

506

Quo nomine prouinciæ exosus.

*nonnulli familiares eius: qui cum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo * minus oderant eum, cuius nomine peccabant: sibiq; quod rapuerant, acceptum * ferebant; quod interciderat, aut erat * interpellatum, Cassio assignabant. V. legionem nouã conscribit: augetur odiũ & * ex ipso delectu, & sumptu addita legionu. complentur equitum III. millia: maximisque onerantur impensis: nec prouinciæ datur ulla requies. Interim literas accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum transijceret, perq; Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret: quod magna Cn. Pompeio Iuba rex miserat auxilia, maioraq; missurus existimabatur. Quibus literis acceptis, insolenti * voluptate efferebatur; quod sibi nouarum prouinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaq; ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliaq; adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum, nauesq; C. prapararentur, pecuniaq; describerentur, atque imperarentur; ne qua res cum redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione. non enim labor, aut vigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat. Exercitu coacto in vnum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet; polliceturq; ijs, cum in Mauritaniã transiecisset, HS. * centena se daturũ: V. fore in Hispania legionem. ex*

concio-

concione se Cordubam recepit; eóq; ipso die, * meridiana hora, cum in Basilicã iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilij, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, vt miles ei transdit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassij tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextráq; bis ferit pugione. Clamore sublato, fit à coniuratis impetus vniuersis.* * Munatius Plancus proximum gladio transiicit Lictorem: hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius, & L Mergilio, simili confidentia, Plancũ municipem suum adiuuant. erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinũ L. Licinius Squillus inuolat, iacentemq; leuibus sauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum. semper enim berones, compluresq; euocatos cum telis secum habere consueuerat. à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Saluianus, & Manlius Tusculus. † Minucius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur: & relato ad domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximum se domum familiaris sui confert, dum certũ cognosceret, confectus ne Cassius esset. L. Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit latus in castra, militibus vernaculis, & secũda legionis, quib. odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. tollitur à multitudine*

Coniuratio contra Cassium Longinũ.

507

*in tribunal, prato appellatur. nemo enim * in prouincia natus, aut vernaculæ legionis miles, * aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat II. non cum omni prouincia consenserat in odio Cassij nam legiones XXX. & XXI. paucis mensibus in Itatia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. V. legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi, viuere Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit celeriter se ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, XXX. legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum. Imperatori suo. facit hoc idem XXI. subsequitur has V. cum II. legiones reliquæ essent in castris; secundani, veriti ne soli relinquerentur, atque ex eo quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factũ superiorum: permansit in sententia legio vernacula, nec vllo timore de gradu deiecta est. Cassius eos qui nominati erãt conscij cædis, iubet comprehendi: legionem V. in castra remittit, cohortibus XXX. retentis. indicio Minucij cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam, maximæ dignitatis, & gratiæ prouincialem hominem, sibiq; tam familiarem, quam Laterensem, & Racilium, in eadem fuisse coniuratione. nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minucium libertis transdit excruciandum; item Calpurnium Saluianum, qui profitetur indicium, coniuratorumq; numerum auget,*

Is supplicium de coniuratis sumit.

*auget, vere vt quidam existimant; vt nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatib. affectus L. Mergilio Squillus nominat plures: quos Cassius interfici iubet, exceptis ijs, qui se pecunia redemerunt. nam palam HS. CCIↃↃ. cum Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sextio quinquaginta. qui * etsi maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ, dolorq; vulnerum, pecunia remissus crudelitatem cum auaritia certasse significabat. Aliquot pòst diebus literas à Cæsare missas accipit; quibus cognoscit, Pompeium, in acie victum, amissis copijs fugisse. Qua re cognita, mistam dolori voluptatem capiebat. victoriæ nuncius lætitiam exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. sic erat * dubius animus, † vtrum nihil timere, an omnia licere mallet.* 508
*Sanatis vulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant; acceptasq; eas iubet referri. quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam * imperat. * æqua autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus conuentibus, colonijsque conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. magnum hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odium.* † *His rebus* 509
confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad Traiectum: ipse classem, quam parabat, vt inspiceret, Hispalim accedit: ibiq; moratur: pro-

*pterea quod edictum tota prouincia propoſuerat. vt quibus pecunias imperaſſet, neq; contuliſſent, ſe adirent. Quæ euocatio vehementer omnes turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis vernaculæ fuerat, nunciat fama, legionem XXX. quam Q. Caſſius legatus ſimul ducebat, * cum Ilurgim ad opidum caſtra haberet, ſeditione facta, centurionib. aliquot occiſis, qui ſigna tolli non patiebantur, diſceſſiſſe, & ad II. legionem contendiſſe, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum V. cohortibus vndeuiceſimanorum egreditur, mane peruenit. ibi eum diem, vt quid ageretur, perſpiceret, moratus *, Carnionam contendit. hic cum legio XXX. & XXI. & cohortes IV. & V. legio, totusq; conueniſſet equitatus, audit, IV. cohortes à vernaculis oppreſſas ad Obuculam, cum his ad ſecundam perueniſſe legionem, omneſq; ibi ſe coniunxiſſe, & T. Thoriũ Italicenſem ducem delegiſſe. Celeriter habito conſilio, Marcellum Cordubã, vt eam in poteſtate retineret, Q. Caſſium legatum Hiſpalim mittit. paucis ei diebus affertur, conuentum Cordubenſem ab eo defeciſſe, Marcellumq; aut voluntate, aut neceſſitate adductũ, (namq; id varie nunciabatur) conſentire cum Cordubenſibus; II. cohortes legionis V. quæ fuerant Cordubæ in præſidio, idem facere. Caſſius, his reb. incenſus, mouet caſtra, & poſtero die Segouiam ad flumen Silicenſe venit. Ibi habita*

Cõiuratio conuerſa in apertam rebellionẽ.

bita concione, militũ tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis causa, sibi fidissimos esse, nullumq́; periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari prouincia restitueretur. Interim Duce Tho-
Thorius ad Cordubã veteres legiones adducit: ac rio.
ne dissensionis initiũ natũ seditiosa militũ, suaq́; videretur natura; simul vt contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine maiorib. viribus vti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se prouinciã recuperare velle, palam dictitabat. & forsitan etiã hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeij: cuius nomen multũ poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat:
† sed, id qua mente commotus fecerit, cõiectura 510
sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat: milites adeò fatebãtur, vt Cn. Pompeij nomen in
*scutis inscriptũ * haberent. † frequens legionibus* 511
conuentus obuiam prodit, neq; tantum virorum, sed etiam matrumfamiliâs, ac prætextatorum; deprecaturq́; ne hostili aduentu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus, & lacrymis exercitus commotus, cum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeij nomine, & memoria, tamq́; omnibus Cæsarianis, quã Pompeianis, Longinum esse in odio, neque se conuentum, neque M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeij ex scutis

Et post Marcello.

*detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciuerunt, pretoremq; appellarunt; & sibi conuentum adiunxerunt; castraq; ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV. millia passuum à Corduba, citra flumen Bætim, in opidi conspectu loco excelsu facit castra: literas ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi, prouinciaq; Cæsaris causa quamprimum veniret. Ipse hostili modo, Cordubensium agros vastat, ædificia incendit. Cuius rei deformitate, atque indignitate, legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, vt in aciem educerentur, orant priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, cum confligere miserrimum putaret, quod & victoris, & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esset, legiones Bætim transducit, atq; aciem instruit. Cum * Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret, causa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, vt se in castra recipiant: itaque copias reducere cœpit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumq; infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se*

Cassius ad Cordubã bellum cũ aduersarijs gerit.

rios se recipiētes, complures nouissimos in fluminis ripis interficit. Cum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitij, difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Batim transfert: crebroq́; vterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates. Erat copijs pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim veteranas legiones, multisq; prælijs expertas. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum confidebat. itaq; cum castra castris collata essent; & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Lōginus, veritus ne genere quodam obsidionis clauderetur, in regionibus alienis, sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere Vllam contendit; quod sibi fidele esse opidum credebat. Ibi adeo coniuncta ponit mœnibus castra, vt & loci natura, (namque Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione vrbis, vndique ab oppugnatione tutus esset. hunc Marcellus insequitur, & quam proxime potest Vllam, castra castris confert: locorumq́; cognita natura, quo maxime rem deducere volebat necessitate est adductus; vt neque confligeret; cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat; neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures ciuitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusq; in circuitu opidi continuatis, Vllam,

Inde Vllā se recipit.

Ibi à Marcello obsidetur.

*Cassiumq́; munitionibus clausit. Quæ prius quā perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: * quem magno sibi vsui fore credebat, si pabulari, frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione, & inutilis, necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus literis Cassij acceptis, rex Bogud cum copijs venit; adiungitq́; ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispanorum. namq́;, vt in ciuilibus dissensionib. accidere consueuit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ ciuitates rebus Cassij studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur vtrinq́; acriter, crebroq́;, vt accidit, fortuna sæpe ad vtrumque transferente victoriam, nec tamen vnquam ab operib. depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortib. legionarijs XXXV. magnoque numero equitum, & reliquorum auxiliorum, venit ea mente Vllam, vt sine vllo studio contentiones Cassij, Marcelliq́; componeret. huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit, atq́; offert. Cassius contra suis se tenet præsidijs, siue eo, quod plus sibi iuris deberi, quā Marcello, existimabat; siue eo, quod ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, verebatur. ponit ad Vllam castra Lepidus; neq́; habet à Marcello quidquam diuisi; ne pugnetur, interdi-*

Intercedē- te Lepido ab armis discedítur.

terdicit: ad exeundum Cassium inuitat; fidemque suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidue Lepido esset credendum; neque vllum exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sententia; postulant vti munitiones disiicerentur, sibique liber exitus daretur. non tantum inducijs factis, sed prope iam constituta opera cum complanarent, custodiaq; munitionum essent deducta; auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regijs castris, neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, (nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter, indignatione, & auxilio Lepidi, prælium esset diremptum; maior calamitas esset accepta. Cum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido coniungit, † Lepidus eo-* 512
dem tempore, Marcellusq; Cordubam cum suis proficiscitur. Narbonem sub idem tempus Trebonius proconsul ad prouinciam obtinendam venit. de cuius aduentu vt cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumq; in hiberna distribuit: ipse omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibiq; aduerso tempore nauigandi naues conscendit, vt ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello cõmitteret; vt amici eius dictabãt, ne per eam prouinciã minore cũ dignitate iter faceret, cuius magna

Cassius è prouincia profugiens in Ibero mergitur.

pars ab eo defecerat; vt ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam veniret. Progressus secunda, vt hiberna tempestate, cum in Iberum flumen, noctis vitandæ causa, se contulisset, inde paullo vehementiore tempestate, nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cum neque flectere nauem propter vim fluminis, neque directā tantis fluctibus tenere posset demersa naui, perijt.

II.

Cæsar etsi vrbanis motibus auocatus, res prouinciarū prius tamen ordinat.

CVM *in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset, atq; ab ijs qui Roma venerant ad eum, cognosceret, literisq; vrbanis animaduerteret, multa Romæ male & inutiliter administrari, neque vllā partem Reip. satis commode geri, quod & contentionibus Tribunicijs perniciosæ seditiones orirentur; † & ambitione, atq; indulgentia Tribunorum militū, & qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemq; militarem fie-*
513 *rent, quæ dissoluendæ disciplinæ, seueritatisque essent; eaq; omnia flagitare aduentum suum, videret; tamen præferendum existimauit, quas in prouincias, regionesq; venisset, eas ita relinquere constitutas, vt domesticis, † dissensionib. liberarentur, iura legesq; acciperent. & externorum hostium metū deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia, celeriter se confecturum sperabat; quod hæ prouinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia,*

ac Ponto

nc Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, cum secundo prælio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus fere in omnibus ciuitatibus, † quæ maiores sunt dignitate, præ- 514
mia benemeritis & viritim, & publice tribuit: de controuersiis veteribus cognoscit, ac statuit reges tyrannos, dynastas prouinciæ, finitimosq́; qui o-*mnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, cõditionibus impositis prouinciæ tuendæ, ac defendendæ dimittit, & sibi & populo R. amicissimos. paucis diebus in ea prouincia consumptis, Sex. Cæsarem amicum, & necessarium suum, † legio-* 516
nibus Syriæ præficit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius prouinciæ ciuitates omnes euocat Tarsum: quod opidum fere totius Ciliciæ nobilissimum, fortissimumque est. ibi, rebus omnibus prouinciæ, & finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisq́; itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazace commoratus, venit Comana, vetustissimum, & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, vt sacerdos eius deæ maiestate, imperio, & potentia secundus à rege consensu gentis illius habeatur. id homini nobilissimo Nicomedi Bithynio adiudicauit: qui regio Cappadocum genere ortus, propter

Rebus cõpositis, ad bellũ Ponticum se accingit.

aduersam fortunam maiorum suorum, mutationemq; generis, iure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum bene meritus vterque eorum de Rep. esset, ne aut regni hereditas Ariaratem sollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius im-

516 *perio, ac ditione esset: † ipse iter cœptũ simili velocitate conficere cœpit. Cum propius Pontum finesq; Gallogræciæ accessisset, Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ, tunc quidem pene totius, quod ei neq; legibus, neq; moribus concessum esse cæteri Tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis regijs insignibus, neque tantum priuato vestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem venit oratum, vt sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus, imperijsq; in Cn. Pompeij castris* fuisset: neque enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi R sed parere præsentibus imperijs. Contra quem Cæsar, cum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; cumq; defensionem eius, nullam posse excusationem * eius imprudentiæ recipere, coarguisset; quod homo tanta prudentia ac diligentia scire potuisset, quis vrbem, Italiamque teneret; vbi Senatus, populusque R. vbi Resp. esset; quis deinde post L. Lentulum,*

Occurrit illi supplex Rex Deiotarus.

Cæsaris responsum.

*tulum, C. Marcellum consul esset; * sed tamen* “
se concedere id factum superioribus suis benefi- “
ciis, veteri hospitio, atque amicitiæ, dignitati, “
ætatique hominis, precibus eorum, qui frequen- “
tes concurrissent, hospites, atque amici Deiota- “
ri, ad deprecandum: de controuersiis Tetrar- “
charum postea se cogniturum esse dixit: regium “
vestitum ei restituit. † Legionem autem, quam 517
*ex genere ciuium suorum Deiotarus, natura, disciplinaque nostra constitutam, habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum * adducere iussit. Cum in Pontum venisset, copiasque omnes in vnum locum coëgisset; quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione VI quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus, periculisque functam, multisque militibus, partim difficultate itinerum, ac nauigationum, partim crebritate bellorum, adeo deminutam, vt minus* CIↃ *hominum in ea esset; reliquæ erant III. legiones, vna Deiotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati, à Pharnace missi, Cæsarem adeunt, atque in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset: facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent. maximeque commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; cum Deiotarus, qui dedisset, ta-*

Pharnacis ad Cæsarẽ legatio..

Cæsaris respōsum.

*men ei satis fecisset. Cæsar respondit, se fore æquissimum Pharnaci, si quæ pollicerctur, repræsentaturus esset. monuit autem, vt solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicib. ignoscere, neq; prouinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui * non fuissent in se officiosi: id ipsum quod commemorassent, officium vtilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne vinceretur, quam sibi, cui Dij immortales victoriã tribuissent: itaque se magnas, & graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitã, neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent: Ponto vero decederet confestim; familiasq; publicanorum remitteret; cæteraq; restitueret socijs ciuibusq; Romanis, quæ penes eum essent: si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis, imperatores ab amicis accipere consuessent. miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; cum festinantem, ac properantem Cæsarem, speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius, honestiusq;*

*stiusq; ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad urbem Cæsarem reuocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod alijs temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret. Zela est opidum in Ponto, * positu ipso, ut in plano loco, satis munitum; tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic opido magni, multiq; intercisi vallibus colles: quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimentumq; exercitus nostri, superioribus locis, atque itineribus penè coniunctus opido, magnam in illis partibus habet nobilitatem. nec multo longius millibus passuum III. abest ab Zela. hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum, * refectis operibus, copijs omnibus suis occupauit. Cæsar, cum ab hoste millia passuum V. castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regis castris; aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expe-*

Cæsar cũ exercitu Pontum inuadit.

ditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce non opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prælium aduersus Triarium fecerat. huc omnem cō-
518 *portari aggerem è castris, †seruitiaque agi iussit; ne quis ab opere miles discederet; cum spatio non amplius ∞ passuum, intercisa vallis castra hostium diuideret ab opere incepto Cæsaris castrorum. Pharnaces cum id repente prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Cæsar,*
519 *† vel ad opus suum tardandū, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quam manu defendere locum Pharnaces videretur: itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus siue loci felicitate, siue auspicijs, & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum, more operis quotidiani, magnam illam seruorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum * esse credidisset; siue etiam veterani fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII. in acie conflixisse, & vicisse legati eius gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat; inito consilio*

Pharnaces aciem cōtra Cæsarem instruit.

*cõsilio dimicandi, descendere prærupta valle cœ-
pit. cuius aliquandiu Cæsar irridebat inanem
ostentationem, & eo loco militum * cohortatio-
nem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus
esset: cum interim Pharnaces † eodem gradu, quo* 520
** in prælium descenderat, vallem adscendere ad-
uersus arduũ collem instructis copijs cœpit. Cæsar
incredibili eius vel temeritate, † vel fiducia mo-* 521
*tus, neque opinans, imparatusq; oppressus, eodem
tempore milites ab operibus vocat, arma capere
iubet, legiones opponit, aciem instruit. cuius rei
subita trepidatio magnum terrorem attulit no-
stris, nondum ordinibus instructis. falcatæ regiæ
quadrigæ permistos milites perturbant, quæ ta-
men celeriter multitudine telorum opprimuntur.*

Prelio vincitur ac fugatur.

*insequitur has acies hostium; & clamore sublato,
confligitur, multũ adiuuante natura loci, plurimũ
Deorum immortalium benignitate: qui cum o-
mnibus casibus belli intersunt, tum præcipue eis
quibus nihil ratione potuit administrari. Magno
atq; acri cominus prælio facto, dextro cornu, quo
veterana legio VI. erat collocata, initium vi-
ctoriæ natum est ab ea parte, cum in procliui de-
truderentur hostes, multo tardius, sed tamen ijs-
dem Dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediaq;
acie tota profligantur copiæ regis. quæ quàm fa-
cile subierant iniquum locum, tam celeriter gra-
du pulsæ, premebantur loci iniquitate. itaque,
multis militibus partim interfectis, partim suorũ*

*ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant; armis tamen proiectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. at nostri, victoria elati, subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt. defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. interfecta multitudine omni, aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitib. profugit. cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, viuus in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali victoria toties victor Cæsar incredibili est lætitia affectus; quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: * eratq́; subiecti periculi recordatione, lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem VI. decedere ad præmia, atq; honores accipiendos in Italiam iubet: auxilia Deiotari domum remittit: † II. legiones cum Cœlio Vinitiano in Ponto reliquit. Ita per Gallograciam, Bithyniamq́; in Asiam iter facit: omniumque earum prouinciarum de controuersiis cognoscit, & statuit: iura in tetrarchas, reges ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, à quo rem feliciter, celeriterq; gestam in Ægypto suprà scripsimus; regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum, (nam eum Mithrida-*

Prædæ diuisio

Reditum parat.

522

Mithridates Pergamenus fit Rex Bosphori.

thridates, rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multosq; tenuerat annos) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; prouinciasque populi R. à Barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege muniuit. Eidem tetrarchiam, legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis adiudicauit: occupatam, & possessam paucis ante annis à Deiotaro. Neque tamen vsquam diutius moratus est, quã necessitas vrbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissimè, celerrimeq; confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

Eidem tetrarchia Gallogræciæ adiudicatur.

Cæsaris reditus in Italiam.

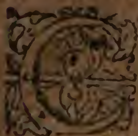
A. Hirtii, vel, Oppii Commentariorum de Bello Africano,

Liber vnvs.

A. Cæsar in Africam proficiscitur, Leptique oppido occupato, auxilia eo conuocat, & ibidem cum Labieno aliquoties confligatur. B. Rex Iuba auxilio Scipioni profectus, ad Regnum suum cõtra Bogudem Regem tuendum reuocatur. C. Bellum exinde varia for-

tuna diu ductum: opida capta: velitatum sæpius: naues interceptæ: plus tamen Cæsari fauentibus fatis. D. Tandem iusto prælio res Scipionis profligatæ: insecutæque M. Catonis, Iubæ, Petreij, ipsius Scipionis, ac plurium illustrium virorum cædes.

A. Ad bellum Africum sese accingit Cæsar.



ÆSAR, itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, ad XIV. Kal. Ian. in Lilybæum peruenit: statimq́; ostendit, sese naues velle conscendere, cum non amplius legionem tyronum haberet vnam, equitesque vix DC. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, vt propè fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis moræ quidquam fore speraret, & vt omnes in dies, horasq́; parati essent. Incidit per id tempus, vt tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. nihilo tamen minus in nauibus remige, militesq́; continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis; cũ præsertim ab incolis eius prouinciæ nunciarentur aduersariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ IV. leuis armaturæ magna vis, Scipionis legiones X. elephanti CXX. classesq́; esse complures. tamen non deterrebatur, animoq́; & spe confidebat. Interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tyronum conuenire. in his

*in his veterana legio V. equitum ad II. millia. Legionibus collectis VI. & equitum II. millibus, vt quæq; prima legio venerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias. ita maiorem partem nauium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quæ * non abest à Lilybæo. ibiq; commoratus, bona paucorum vendit publice: deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse nauem conscendit ad VI. Kal. Ian. & reliquas naues statim est consecutus. ita vento certo, celeriq; nauigio vectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspectũ Africæ venit. namq; onerariæ reliquæ, præter paucas vento dispersæ, atque errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehitur, deinde Neapolim. complura præterea castella, & opida non longe à mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ibi præsidiũ erat aduersariorum, cui præerat C. Considius, & à Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter III. millibus apparuit. Ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum, reliquæ naues conuenirent, exponit exercitum cuius numerus impræsentia fuit peditũ III. millium, equitum CL. castrisq; ante opidum positis, sine iniuria cuiusquam consedit; cohibetq; omnes à præda. Opidani interim muros armatis*

Exercitũ in terram exponit.

complent. ante portum frequentes * considunt ad se defendendum. quorum numerus II. legionum intus erat. Cæsar circum opidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. nō nemo culpæ eius,
523 imprudentiæq; assignabat, † quod neq; certum locum gubernatoribus, præfectisq;, quem peterent præceperat: neq;, vt mos ipsius, consuetudoq; superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat; vt in tempore, ij perlectis, locum certum peterent vniuersi. quod minime Cæsarem fefellerat. namq; nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium
706 præsidio fore suspicatur: sed † fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, vt sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. itaque, data facultate, literas conscribit, & eas captiuo dat perferendas in opidum ad Considium. Quo simul atq; captiuus * peruenisset, literasque, vt erat mandatum, Considio porrigere cœpisset prius, quam acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tum captiuus, Venio à Cæsare. Tunc Considius, Vnus est, inquit Scipio Imperator hoc tempore populi R. deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet literasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam, vna nocte & die ad opidum consumpta, neque responsum vllum à Considio dabatur;

*batur; neq; ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad opidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironũ; neque primo aduentu conuulnerari exercitum volebat, & opidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabãtur auxilia magna equitatus opidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum opidũ commorandi; ne dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus à tergo, ab equitatu hostium laboraret. itaq; castra cum mouere vellet, subitò ex opido erupit multitudo: atque equitatus subsidio vno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: castraq; vnde Cæsar egressus, iter facere cœperat, occupant: & eius agmen extremum insequi cœperũt. Quæ res cum animaduersa esset, subitò legionarij consistunt; & equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, vt equites minus XXX. Galli, Maurorum equitum II. millia loco pellerent, * vrgerentque in opidum. Postquam repulsi, & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. quod cum sæpius facerent; & modo insequerẽtur, modo rursus ab equitibus in opidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. ita*

Numidarum crebræ eruptiones repressæ.

quanto longius ab opido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. interim in itinere ex opidis, & castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosq; esse, quæ imperasset facere. itaque eo die castra posuit ad opidum Ruspinam. Kalendis Ian. inde mouit, & peruenit ad opidū Leptin, liberam ciuitatem, & immunem. Legati ex opido veniunt obuiam: libenter se omnia facturos, quæ vellet pollicentur. Itaq; centurionibus ad portas opidi, & custodijs impositis, ne quis miles in opidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab opido secundū litus facit castra. Eodem naues onerariæ, & longæ nonnullæ casu aduenerūt. reliquæ vt est ei nunciatum, incertæ locorū Vticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauiū errorem, equitatumq; in nauibus omnem continere, vt arbitror, ne agri vastarentur: aquam in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è nauibus exierant, subito equites Mauri, neq; opinantibus Cæsarianis, adorti, multos iaculis conuulnerauerūt, nonnullos interfecerūt. latent enim in insidijs cum equis inter conualles, & subitò exeunt, non vt in campo comminus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum literis, & in reliquas prouincias finitimas dimisit, vt sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atq; literas legissent, mittenda curarent: exoneratis-

Anno V.C. 707. Ante Christum 45. Cæs. ad opidum Leptin castra ponit.

Auxilia vndiq; conuocat.

*neratisque partim nauibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum X. nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versus, quam aduersarij tenebant, cum parte nauium ire iubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita * imperabat: itaque vnicuique præcipiebat, † vt si fieri pos-* 525
set, nec locum vllum excusatio haberet, nec moram tergiuersatio. ipse interea ex perfugis, & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. † Regium 526
enim equitatum in prouincia Africa Scipio alebat. † tanta hominum erat dementia, vt 527
mallent regis esse vectigales, quam cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III. Non. Ian. castra mouet: Leptique VI. cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, vnde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copijs conuertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum; opidanisq; imperat, vt plaustra, iumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti inuento numero, Ruspinam redit. Hoc eum iccirco existimo fecisse, ne maritima opida post se vacua relinqueret,

præsidioque firmata ad classis receptacula muni-
ret. Itaq; ibi relicto P. Saserna, fratre eius, quem
Lepti proximo opido reliquerat cum legione, iu-
bet comportari ligna in opidum quamplurima:
ipse cum cohortibus VII quæ ex veteranis le-
gionibus in classe cum Sulpitio, & Vatinio rem
gesserant, ex opido Ruspina egressus, proficiscitur
ad portum, qui abest ab opido millia passuum
Arcana Cæsaris consilia. *II. ibiq; classem sub vesperum cum ea copia con-*
scendit. omnibus in exercitu inscijs, & requi-
rentibus Imperatoris consilium, magno metu ac
tristitia sollicitabantur. Parua enim cum copia,
& ea tyronum, neque omni exposita in Africa
contra magnas copias, & insidiosæ nationis equi-
tatumque innumerabilem, se expositos vide-
bant: neque quidquam solatij in præsentia, neque
auxilium in suorum consilio animaduertebant.
nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore, mirabi-
liq; hilaritate. animum enim altum, & erectum
præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, &
in eius scientia & consilio, omnia sibi procliuia
omnes fore sperabant. Cæsar in nauibus vna no-
528 *cte consumpta, † iam cœlo albescente, cum profi-*
cisci conaretur, subito nauium pars, de qua ti-
mebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re co-
gnita, Cæsar celeriter de nauibus imperat omnes
egredi, atq; armatos in litore reliquos aduenien-
tes milites exspectare. Itaque sine mora nauibus
eis in portum receptis, & aduectis militũ, equi-

tumq;

tumq́ copijs, rursus ad opidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis XXX. frumentatum est profectus. ex eo est cognitũ Cæsaris consilium: illum cum classe nauibus onerarijs, quæ deerrassent, subsidio ire, clàm hostibus voluisse; ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, † qui in præsidijs relicti milites fuissent; ne propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent. Interim cum iam Cæsar progressus esset è castris circiter millia passuum III. per speculatores, & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe à se visas. Et hercle cum eo nuncio puluis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatum vniuersum, cuius copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum paruus è castris secum exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamq́, cum procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit XXX. cohortium, cum equitibus CD. & sagittarijs. & hostes interim, quorum duxerat Labienus, & duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos leuis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant: & ita con-

529

Labieni copiæ Cæsarianis proximæ.

*densauerant, vt procul Cæsariani pedestres copias
arbitrarentur : & dextrum ac sinistrum cornu
magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæ-
sar aciem dirigit simplicem, vt poterat, propter
paucitatem : sagittarios ante aciem constituit:
equites dextro, sinistroq; cornu opponit : & ita
præcipit, vt prouiderent ne multitudine equita-
tus hostiũ circumuenirentur. existimabat enim
se cum pedestribus copijs, acie instructa dimica-
turum. Cum vtrimque exspectatio fieret; neq;
Cæsar se * remoueret; & cum suorum paucitate
contra magnam vim hostium artificio magis,
quam viribus* decertandum videret, subitò ad-
uersariorum equitatus & sese extendere, & in la-
titudinem promouere, collesq; complecti, & Cæ-
saris equitatum extenuare, simulq; ad circume-
undum comparare se cœperũt. Cæsariani equites
eorum multitudinem ægrè sustinebant. Acies in-*
530 *terim media cum concurrere conarentur, † subi-
tò ex condensis turmis Numidæ leuis armaturæ
cum equitibus procurrunt, & inter legionarios
pedites iacula conijciunt. hi cum Cæsariani in eos
impetum fecissent, illorum equites refugiebant:
pedites interim resistebant, dum equites rursus*
531 *† concursu renouato, peditibus suis succurrerent.
Cæsar nouo genere pugnæ oblato, cum animad-
uerteret ordines suorum in procurrendo turbari,
(pedites enim dum equites longius à signis per-
sequuntur, latere nudato à proximis Numidis
iaculis*

Prælij initium ab Labieno.

iaculis vulnerabantur. equites autem hostium pilum milites cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis IV. pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatē circumire conatur. equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paullatim cedere: hostis, magis magisq; instare. ita puncto temporis omnibus legionarijs ab hostium equitatu circumuentis, Cæsarisque copijs in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuauit. in magnum mehercule vos periculum impulit. misereor vestri. Tum miles, Non sum, inquit, Tiro Labiene, sed de legione X. veteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa Decumanorum. Tum miles, Iam me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite deiecit, vt cognosci ab eo posset; atq; ita pilum viribus contortum, dum in Labienū mittere contendit, equi grauiter aduerso pectori affixit; & ait: Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen animi in terrorem cōiecti, & maxime Tironū. circūspicere .n. Cæsarē, neq; amplius facere nisi hostiū iacula vitare. Cæsar interim cōsilio hostiū cognito, iubet aciē in

Nutantibus Cæsarianis.

Cæsar tamen etsi pluries lacessitus incolumes suos reducit.

longitudinem quam maximam porrigi, & alternis conuersis cohortibus, vt vna post alterā ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro, sinistroq́ꝫ cornu mediam diuidit; & vnam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit: Idem altera pars equitum, peditumq́ꝫ Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, conuulneratisque, ad sua præsidia sese, vt erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & C. Piso cum equitibus Numidis CIↃ *C. electis; peditatusq́ꝫ eiusdem generis satis grandi, ex itinere rectà subsidio suis occurrunt. At cohortes, suis ex terrore firmatis, rursusq́ꝫ renouatis animis, legionarios, conuersis equitibus, se recipientes, nouissimos adoriri, & impedire cœperunt, quo minus se in castra reciperent: Hac re animaduersa, Cæsar iubet signa conuerti, & medio campo redintegrari prælium. Cum ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec*
532. *cominus ad manus rediretur; † Cæsarisque equites, iumentaque, ex nausea recenti, sibi, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequēdumq́ꝫ cursum tardiorem haberent, dieique pars exigua iam reliqua esset; cohortibus, equitibusq́ꝫ circumdatis, imperat, vt vno ictu contenderent, neque remitterent, donec vltra vltimos colles hostes repulissent; atque eorum essent potiti. itaque si-*

que signo dato, cum iam hostes languide, negligenterque tela mitterent, subito immittit cohortes, turmasque suorum: atq; puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemque deiectis, nacti locum, atque ibi paulisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemque aduersarij, male accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim ea re gesta, & prælio dirempto, ex aduersarijs perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites peditesq́;, ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, & conatu venisse, ut nouo, atque inusitato genere prælij tirones, legionarijque pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinem auxiliorum aduersarijs subministraturũ, ut etiam cedendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque à suis superarentur: quippe non illorum sibi confideret, primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset, † maxima autem auxilia haberet Numidarum; equitumq́; leuis armaturæ. Præterea ex fuga, prælioq́; Pompeio, quos secum à Brundusio transportauerat, equites Germanos, Gallosque, ibiq́; postea ex Hybridis libertinis, ser-

Consilia Labieni transfugis cognita.

535

usque conscripserat, armauerat, equoq́ frenato vti condocuerat. præterea regia auxilia, elephantes CXX. equitatusq́ innumerabilis. deinde legiones cõscriptæ ex cuiusq́ modi generis amplius XII. millibus. Hac spe, atque ea[illegible]udacia
534 *inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis, † Germanisq́ DCCC. Numidarum sine frenis IIX. millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus, CIↃ C. peditum, ac leuis arma-*
535 *turæ † quater tantis, sagittarijs, ac funditoribus, hippotoxotisq́ compluribus, his copijs pridie Non. Ian. post diem tertium, quã Africam attigit, in cãpis planissimis, purissimisq́ ab hora diei quinta vsque ad solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copijs, vallumque ab opido Ruspina vsque ad mare deducere, & à castris alterum eodem; quo tutius vltro, citroque commeare auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela, tormentaque ex nauibus in castra comportare remigum partem ex classe Gallorum, Rhodiorumque Epibatarumq́ armare, & in castra euocare; vti si posset, eadem ratione, qua aduersarij, leuis armaturæ interiecta inter equites suos interponeretur. sagittarijsque ex omnibus nauibus Ithyreis, Syrijs, & cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias audiebat enim Scipionem post diem tertium eius*

Cæsaris assidua cura & diligentia.

eius diei, quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, & Petreio coniungere. cuius copiæ legionum IIX. & equitum IV. millium esse nunciabantur. officinas ferrarias instruere, sagittasque, & tela vti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, literas in Siciliam nunciosque mittere, vt sibi crates, materiemq; congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset: præterea ferrum, plumbumque mitteretur. etiam animaduertebat, frumento se in Africa nisi importato vti non posse: priore enim anno, propter aduersariorum delectus, quod stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca opida, & bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: opida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidijs tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coegisse commigrare, agros desertos, ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, priuatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat; & eo parce vtebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorũ numerus maximus fuit iubet in plaustris Adrumetũ deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vaga-

bantur, incertæ locorum, atq; castrorum suorum: quas singulas scaphæ aduersariorum complures adortæ incenderant, atq; expugnauerant. Hac re nunciata Cæsari, classes circum insulas, portusq; disposuit; quo tutius commeatus supportari posset M. Cato interim, qui Vticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis, assidueque obiurgare non desistebat, Tuus, inquit, pater, † istius ætatis cum esset, & animaduertisset, † Remp. ab audacibus, sceleratisq; ciuibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut exilio multatos, patria, ciuitateque carere; gloria, & animi magnitudine elatus, priuatus, atq; adolescentulus, paterni exercitus reliquijs collectis, penè oppressam funditus, & deletam Italiam, vrbemque Romanam in libertatem vindicauit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima, notissimaque, conciliauit; adolescentulusque atq; eques Romanus triumphauit. atque ille non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti maiorũ dignitate parta, neque tantis clientelis, nominisque claritate præditus, in Remp. est ingressus. tu contrà, & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligentiaq; præditus, nonne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, Reiq; publicæ, atque optimo cuique, efflagitatum? His verbis hominis grauis-

Cato hortatur Pompeium F. ad rem acriter gerendam.

536
537

grauissimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusque modi generisq; XXX. inibi, paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauritaniam regnumque Bogudis est ingressus: expeditoque exercitu, numero seruorum, liberorum II. milliũ, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad opidum Ascurum accedere cœpit: in quo opido præsidiũ fuit regium. Pompeio aduueniente, opidani vsque eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subito eruptione facta, prostratos, perterritosque Pompeianos in mare passim, nauesq; cõpulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neque postea litus attigit; classemq; ad insulas Baleares versas conuertit. Scipio interim cum ijs copijs, quas paulo antè demonstrauimus, Vtica grandi præsidio relicto, profectus, primùm Adrumeti castra ponit; deinde ibi paucos dies cõmoratus, noctu itinere facto, cum Petreij, & Labieni copijs se coniungit; atque vnis castris factis, III. millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere, & ita omnes aduersarios intra munitiones cõtinere. quare Cæsariani graui annona sunt conflictati; ideo quod nondum neq; ab Sicilia, neq; ab Sardinia commeatus subportatus erat; neq; per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant,

Is Ascurũ opidũ frustra tentat.

Pabuli inopia in Cæsaris castris.

neque amplius millia passuum V I. terræ Africæ quoquo versus tenebant; pabuliq; in opida premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites, equitesque, qui multa terra, marique bella confecissent, & periculis, inopiaque tali sæpe
538 *essent conflictati, alga è litore collecta; † & aqua dulci elota, & ita iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, rex Iuba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium conualescendi, augendarumque eius opum. itaque comparatis equitum magnis, peditumque copijs, subsidio suis, egressus è regno ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud, coniunctis suis copijs cognito regis Iubæ egressu, propius eius regnũ copias suas admouere: Cirtamque opidum eius regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præterea, duo opida Getulorum quibus cum conditionem ferrent, vt opido excederent, idque sibi vacuum transderent, conditionemque repudiassent, postea ab eis capti, interfectique sunt omnes. inde progressi, agros, opidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longe à Scipione, atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi, suoq; regno subsidio ire, quam dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan vtraq; re expelleretur. itaq; rursus se recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit,*

Rex Iuba auxilio Scipioni profectus proprij regni motibus reuocatur.

sibi suis

sibi suisq; rebus timens; elephantisque XXX. relictis, suis finibus, opidisq; suppetias profectus est. Cæsar cum de suo interim aduentu dubitatio in prouincia esset; neq; quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copijs in Africam venisse: conscriptis literis circum prouinciam, omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis opidis profugere, & in castra Cæsaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate, crudelitateque commemorare cœperunt. quorum lacrymis, querelisque Cæsar commotus, cum antea constitisset in statiuis castris, æstate inita, cunctis copijs, auxilijsque coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit; literisque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Postumum conscriptis, & per Catascopum missis, vt sine mora, aut vlla excusatione hiemis, ventorumque, exercitus sibi quam celerrime transportaretur, Africam prouinciam perire, funditusque euerti à suis inimicis: quod nisi celeriter socijs foret subuentum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidijsq; reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione, & exspectatione, vt postero die quàm misisset literas, nunciumque in Siciliã, classem, exercitumque morari diceret, noctes, diesque † oculos mentemque ad mare dispositos, directosq; haberet. nec mirum. animaduer-

Pompeiani Africã deuastare conantur penitus.

539

tebat enim villas exuri, agros vastari, pecus di-
ripi, trucidarique, opida castellaq́; dirui, deseri-
que, principesq́; ciuitatum aut interfici, aut in
catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in
340 *seruitutem abripi: † his se miseris, suamq́; fidem*
implorantibus, auxilio propter copiarum pauci-
tatem esse non posse. Milites interim in opere ex-
ercere, castra munire, turres, castella facere, mo-
lesque iacere in mare, non intermittere. Scipio
interim elephantos hoc modo condocefacere insti-
tuit. II. instruxit acies, vnam funditorum con-
tra elephantos, quæ quasi aduersariorum locum
obtineret, & contra eorum frontem aduersam
lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem ele-
phantos constituit. post illos autem aciem suam
instruxit; vt cum ab aduersarijs lapides mitti
cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos con-
uertissent, rursus à sua acie lapidibus missis eos
conuerterent aduersum hostem: quod ægre, tar-
deque fiebat. audere enim elephanti multorum
annorum doctrina, vsuque vetusto vix edocti,
tamen communi periculo in aciem producuntur.
341 *Dum hæc ad Ruspinam, ab vtrisque ducibus ad-*
ministrantur, † C. Virgilius Petronius, qui
Thapso, opido maritimo, præerat, cum animad-
uertisset, naues singulas cum exercitu Cæsaris, in-
certas locorum, atq; castrorum suorum, vagari,
occasionem nactus, nauem, quam ibi habuit
actuariam, complet militibus, & sagittarijs: ei-

Minuta prælia velitationesque inter partiū duces.

dem

dem scaphas de nauibus adiungit, ac singulas naues Caesarianas consectari cœpit: & cum plures adortus, pulsus, fugatusq́; inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in nauē, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis V. quorum patrem Caesar in senatū legerat, & cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanae, & seditiosissima oratione apud eum est vsus, idemq́; & pecuniam, & ornamenta triumphi Caesaris retinenda, & custodiēda curauerat, & ob has causas timebat sibi. hic propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio transderent. itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem III. sunt interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titus à centurionibus, vti se priorem, quàm fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmae interim equitum, quae pro vallo in stationibus esse solebant; ab vtrisque ducibus † quotidie mutuis 542 *praelijs inter se pugnare non intermittunt. nonnumquam etiam Germani, Galliq́; Labieniani cum Caesaris equitibus, fide data inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim opidum, cui praeerat Saserna cum cohortibus III. oppugnare, ac vi irrumpere conabatur: quod à defensoribus propter egregiam mu-*

nitionem opidi, & tormentorum multitudinem facile, & sine periculo defendebatur. quod vbi eius facere equitatus sæpius non intermittebat; & cum forte ante portã turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atq; eorum decurione percusso, & ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti opidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe à suis castris passibus CCC. instruere aciem, ac maiore diei parte consumpta rursus se in castra recipere. Quod cũ sæpius fieret, neq; ex Cæsaris castris quisquã prodiret, neque propius eius copias accederet, despecta patientia Cæsaris, exercitusque eius, vniuersis copijs productis, elephantisque turritis XXX. ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum, peditumque multitudine vno tempore progressus, haud ita longe à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modesteque sine tumultu, aut terrore se recipere, atq; in opere consistere: equitibus autem qui in statione fuerant, præcipit vt vsque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quod si propius accederetur, quam

Cæsaris eximia prudentia.

hone-

honestissime se intra munitiones reciperent. alij quoque equitatui edicit, ut quisque suo loco paratus, armatusque præsto esset. at hæc non ipse per se coram, cum de uallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, perspeculatores, & nuncios imperabat, quæ fieri uolebat. animaduertebat enim, quamquam magnis essent copijs aduersarij freti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisque & concessam uitam, & ignota peccata. quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaq; animi, uictoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. præterea ipsius nomen, auctoritasq; magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones castrorum, & ualli, fossarumq; altitudo, & extra uallum stili cæci, mirabilem in modum consiti, uel sine defensoribus aditum aduersarijs prohibebant. scorpionum, catapultarũ, ceterorumq; telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem, & tirocinium præparauerat: non hostium ui, & metu commotus sapientem se timidumque hostium opinioni præbebat. neq; iccirco copias, quamquã erant paucæ, tyronumq; non educebat in aciem, quod uictoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur, cuiusmodi uictoria esset futura. turpe enim sibi existimabat, tot reb. gestis, tantisq; exercitib. de-

uictis, tot iam claris victorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. itaq; constituerat gloriam, exultationemq; eorũ pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim, paullisper, vt ante dixi, in eo loco commoratus, vt quasi despexisse Cæsarem videretur, paullatim reducit suas copias in castra, & concione aduocata, de terrore suo desperationeq; exercitus Cæsaris verba facit; & cohortatus suos, victoriam propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire, & per causam munitionum, tyrones in labore defatigare non intermittit: interim Numidæ, Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi maioresq; eorum beneficio C. Marij vsi fuissent, Cæsaremq; eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, literis ad suos ciues datis, cohortatus vt manu facta, se suosq; defenderent, & ne suis inimicis, aduersarijsq; dicto audientes essent mittit. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla, ciuitate libera, † etiam vndiq; ad Cæsarem veniunt, seq; paratos, quæcunq; imperasset, &

Achilla Cæsari deditur.

543 *libenti animo facturos pollicentur: tantum orare, & petere ab eo, vt sibi præsidium daret, quo*

tutius

tutius id & sine periculo facere possent: se & frumentum, & quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile à Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium, ædilitia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum II. legionibus, & equitibus DCC. præerat celeriter, ibi parte præsidij relicta, cum IIX. cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Considius interim cum ad vrbem copijs accessisset, & animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, † non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde paucis post diebus, equestribus copijs à Labieno adductis, rursus Acillitanos, castris positis obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum à Cæsare cum classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit. cuius aduentus C. Decius, quæstorius vir, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, paruulum nauigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor, à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Alienus interim proconsule Lilybæo, in naues onerarias im-

544

Frumentū & auxilia Cæsari summissa.

ponit legiones XIII. & XIV. & equites Gallos DCCC. funditorum, sagittariorumq; mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naues, ventum secundum nactæ, vt IV. die in portum ad Ruspinam, vbi Cæsar castra habuerat, incolumes peruenerunt. ita Cæsar, duplici lætitia, ac voluptate vno tempore
545 *auctus, frumento, † auxiliisq;, tandem suis exhilaratis animo, atque leuata sollicitudine, deponit legiones; equitesq; ex nauibus egressos, iubet ex languore, nauseaq; reficere; dimissos in castella munitionesq; disponit. Quibus rebus Scipio, quiq; cum eo essent comites mirari, & requirere: C. Cæsarem, qui vltrò consuesset bellum inferre, ac lacessere prælio, subito commutatũ non sine magno consilio suspicabantur. itaq; ex eius patientia in magnũ timorem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis, pollicitationibusq; propositis pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt. qui simul ad eum sunt deducti, petierunt vt sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, Sæpenumero, inquiunt, Imperator,*

Speculatores in castra Cæsaris missi. Ij ècontra Cæsari fauent.

,, *complures Getuli, qui sumus clientes C. Marij,*
,, *& propemodum omnes ciues Romani, qui sunt*
,, *in legione IV. & VI. ad te voluimus, in tuaq;*
,, *præsidia confugere; sed custodiis equitum Numi-*
,, *darũ; quo id sine periculo minus faceremus, im-*
,, *pediebamur. nunc, data facultate, pro speculato-*

ribus

*ribus missi à Scipione, ad te cupidissime venimus, "
ut perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ ele- "
phantis ante castra, portasq; valli factæ essent; si- "
mulq; consilia vestra cōtra easdem bestias, com- "
parationemq; pugnæ cognosceremus, atque ei re- "
nunciaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipen- "
dioq; donati, ad reliquos perfugas deducuntur, quorum orationem celeriter veritas comprobauit. namq; postero die ex legionibus ijs quas Getuli nominauerunt, milites legionarij complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinor, ũ Afrorum, seruorum denique, & cuiusque modi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atq; sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdro, in quo tritici modia millia CCC. comportata fuerant, à negotiatoribus Italicis, aratoribusque ad Cæsarem venere; quantaq; copia frumenti apud se sit, docent; simulq; orant, ut sibi præsidium mittat, quo facilius & frumentũ, & copiæ suæ conseruentur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit; præsidiumq; breui tempore se missurum dixit; cohortatusq; ad suos ciues iubet proficisci. P. Sitius interim, cum copijs Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba, belli gerendi gratia, & frumentum, & res ceteras, quæ ad bellum*

vſui ſolent eſſe comportauerat, vi expugnando,
Cæſar nouas munitiones molitur. eſt potitus. Cæſar, poſtquam legionibus vetera-
nis II. equitatu, leuiq; armatura copias ſuas ex
ſecundo commeatu auxerat, naues VI. onerarias
ſtatim iubet Lilybæum ad reliquum exercitum
tranſportandum proficiſci: ipſe VI. Kal. Febr.
circiter vigilia prima, imperat, ſpeculatores, ap-
paritoresq; omnes vt ſibi præſto eſſent. itaque,
omnibus inſcijs, neque ſuſpicantibus, vigilia ter-
tia iubet omnes legiones * ex caſtris educi, atque
ſe conſequi ad opidum Ruſpinam verſus, in quo
ipſe præſidium habuit, & quod primum ad ami-
citiam eius acceſſit. inde paruulam * procliuita-
546 tem digreſſus, ſiniſtra parte campi, † propter ma-
re legiones educit. hic campus mirabilis planicie
patet millia paſſuum XV. quem iugum ingens à
mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri
efficit ſpeciem. in hoc iugo colles ſunt excelſi pau-
ci; in quibus ſingulæ turres, ſpeculæq; ſingulæ per-
ueteres erant collocatæ: quarum * apud vltimũ
præſidium, & ſtatio fuit Scipionis. Poſtquam
Cæſar ad iugum, de quo docui, adſcendit; * atq;
in vnumquemq; collem turres, caſtellaq; facere
cœpit; atque ea minus ſemihora efficit; & poſt-
quam non ita longe ab vltimo colle, turriq; fuit,
quæ proxima fuit caſtris aduerſariorum, in qua
docui eſſe præſidiũ, ſtationem Numidarum; pau-
liſper * commoratus, perſpectaque natura loci,
equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus at-
tribuit,

tribuit, brachiumque medio iugo ab eo loco; ad quem peruenerat, vsque ad eum, vnde egressus erat, iubet dirigi, ac muniri. quod postquam Scipio, Labienusq́; animaduerterunt, equitatu omni ex castris educto, acieq́; equestri instructa, à suis munitionibus circiter passus ∞ progrediuntur, pedestremq́; copiam in secunda acie, minus passus C D. à castris suis, constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copijs moueri. iam, cum non amplius passuum M D. inter hostium aciem, suasq́; munitiones esse animaduertisset; intellexissetq́; ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius accedere; necesseq́; haberet legiones à munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum, vt ad proximum collem propere accurrerent, præsidiumq́; inde deturbarent, locumq́; caperent; eodemq́; iubet leuis armaturæ paucos consequi subsidio. qui missi celeriter, Numidas adorti, partim viuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerũt, locoq́; sunt potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quo celerius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. quod vbi Cæsar cõspexit, Labienum ab suis copijs longius abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, vbi ea res gerebatur, villa permagna, IV. turribus

Eas impedire conari Scipio & Labienus cum magna clade fugantur.

exstructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animaduertere, ab equitatu Cæsaris se intercludi. itaque non prius vidit turmas Iulianas, quam suos cædi à tergo sensit. ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli, Germanique, qui restiterant, ex superiore loco, & post tergum circumuenti, fortiterq́; resistentes conciduntur vniuersi. Quod vbi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animaduerterũt: metu, ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea, Scipione, eiusq́; copijs campo, collibusq́; exturbatis, atque in castra compulsis, cum receptui Cæsar cani iussisset, equitatumq́; omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animaduertit mirifica corpora Gallorum, Germanorumq́;, qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti; partim pretio, pollicitationibusque adducti, ad eum se contulerant; nonnulli, qui ex Curionis prælio capti, conseruatiq́; parem gratiam in fide partienda præstare voluerant. horum corpora, mirifica specie, amplitudineque, cæsa toto campo, ac prostrata diuerse iacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar † ex omnibus præsidijs cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis, vulneratisq́;, intra suas continere se munitionibus cœpit. Cæsar instructa acie, secundum infimas
547
iugi ra-

iugi radices, propius munitiones leniter acces-
sit. iamq́; minus ∞ passuum ab opido Vzita,
quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ;
cum Scipio, veritus, ne opidum amitteret; vnde
æquari reliquisq́; rebus subleuari eius exercitus
consueuerat, eductis omnibus copijs, quadrupli-
ci acie instructa, ex instituto suo, prima equestri
turmatim directa, elephantisq́; turritis inter-
positis, armatisq; suppetias ire contendit. Quod
vbi Cæsar animaduertit, arbitratus Scipionem,
ad dimicandum paratum, ad se certo animo ve-
nire, in eo loco, quem paullo ante commemora-
ui, ante opidum constitit, suamq́; aciem mediam
eo opido texit. dextrum, sinistrumq́; cornu, vbi
elephanti erant, in conspectu patenti aduersa-
riorum constituit. Cum iam prope solis occasum
Cæsar exspectauisset, neq; ex eo loco, quo consti-
terat. Scipionem progredi propius se animaduer-
tisset, locoq; se magis defendere, si res coëgisset,
quã in campo cominus consistere audere; non est
visa ratio propius accedendi eo die ad opidum;
quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse
cognouerat, hostesq́; mediam aciem suam opido
texisse; sibiq́; difficile factu esse intellexit, simul
& opidum vno tempore oppugnare, & † in acie 548
in cornu dextrum, & sinistrum ex iniquiore loco
pugnare, præsertim cũ milites à mane diei, ieiu-
ni, sub armis stetissent defatigati. itaq;, reductis
suis copiis in castra, postero die ꝓpius eorũ aciem

Cæsar iterũ copias in aciem educit.

Sed frustra hoste expectato reducit.

Considij, Vari, aliorumq; legatorum res passim gestæ.

instituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam & IIX. cohortes stipendiarias Numidis, Getulisq; obsidebat, vbi C. Messius cohortibus præerat, diu, multumq; expertus, magnisq; operibus sæpe admotis, & ijs ab opidanis incensis, cum proficeret nihil, subito nuncio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, ceterisq; rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recipit. Interea ex secundo comeatu, quem à Sicilia miserat Allie-
349 nus, nauis vna in qua fuerat. † Q. Commius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe cum errauisset; delataq; esset vēto ad Thapsum, à Virgilio schaphis, nauiculisq; actuarijs exce-
550 pta est, & ad Scipionem deducta. Item altera † nauis triremis ex eadem classe, errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata, à classe Vari, & M. Octauij est capta; in qua milites veterani cum vno centurione, & nonnulli tyrones fuerunt: quos Varus asseruatos sine contumelia deducendos curauit ad Scipionem. qui postquam ad eum peruenerūt, & ante suggestum eius constiterunt, Non vestra, inquit, sponte vos, certe scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu, & imperio coactos, ciues, & optimum quemque nefarie consectari. quos quoniam fortuna in

nostram

nostram detulit potestatem, si id quod facere debetis, † Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam, & pecuniam donare. quapropter quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actum iri, potestatem ijs dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV. Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non imperatorem te appello) quod mihi vitam, incolumitatemque, belli iure capto, polliceris. & forsan isto vterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone contra Cæsarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusq; exercitum, pro cuius dignitate, victoriaque amplius XXXVI. annis depugnaui, aduersus armatusque consistam? neque ego istud facturus sum & te magnopere, vt de negotio desistas, adhortor. contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. elige ex tuis cohortem vnam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X summam; tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copijs sperare debeas. Postquam hæc centurio præsenti animo aduersus opinionem eius est locutus; ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus, quid fieri vellet; atque ante pedes centurionem interfecit; reli- 551

quosq; veteranos à tyronibus iubet ſecerni. Abducite, inquit, iſtos, nefario ſcelere contaminatos, & cæde ciuium ſaginatos. ſic extra vallum deducti ſunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet inter legiones diſpertiri, & Commium cum Ticida in conſpectum ſuum prohibet adduci. Qua ex re Cæſar commotus, eos quos in
552 ſtationibus cum longis nauib. † apud Thapſum cuſtodiæ cauſa eſſe iuſſerat, vt ſuis onerarijs, longiſque nauibus præſidio eſſent, ob negligentiam ignominiæ cauſa dimittendos ab exercitu, grauiſſimumque in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus fere Cæſaris exercitui res accidit incredibilis auditu. namque * Virgiliarum ſigno confecto, circiter vigiliæ ſecunda no-
553 ctis, † nimbus cum ſaxorum grandine ſubito eſt exortus ingens. Ad hoc autem incommodum acceſſerat, quod Cæſar non, more ſuperiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, ſed in tertio, quartoq; die procedendo, propiuſque hoſtem accedendo, caſtra communiebat; operique faciendo, milites ſe circumſpiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum tranſportauerat, vt præter ipſum militem, & arma, neque vas, neque mancipium, neque vllam rem, qua vſu militi eſſe conſueuit, in naues imponi pateretur. in Africam autem non modo ſibi quidquam non acquiſierant, aut parauerant; ſed etiam propter annonæ caritatem

Res mirabilis in caſtris Cæſaris.

ante

*ante parata consumpserant. Quibus rebus atte-
nuati, opido perquam pauci sub pellibus acquie-
scebant. reliqui ex vestimentis tentoriolis factis,
atque arundinibus, corijsque contectis,* permanebant. † itaque subito imbre, grandineq; con-* 554
*secuta, grauati pondere, tenebris, aquaque o-
mnes subruti, disiectique nocte intempesta, igni-
bus exstinctis, rebusque ad victum pertinenti-
bus omnibus* corruptis, per castra passim va-
gabantur, scutisque capita contegebant. Eadem
nocte V. legionis pilorum cacumina sua sponte
arserunt. Rex interim Iuba, de equestri prælio
Scipionis certior factus, euocatusque ab eodem
literis, præfecto Sabura cum parte exercitus con-*

Rex Iuba ad Scipionem redit.

tra Sitium relicto, † vt secum ipse aliquid au- 555
*ctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore
Cæsaris cum III. legionibus, equitibusq; frena-
tis DCCC. Numidis sine frenis, peditibusque
eius armaturæ grandi numero, elephantisque
XXX. egressus è regno ad Scipionem est profe-
ctus. Postquam ad eum peruenit, castris regijs
seorsum positis, cum eis copijs, quas commemora-
ui, haud ita longe à Scipione consedit. Erat in
castris Cæsaris superiori tempore magnus terror;
† & exspectatione copiarum regiarum, exerci-* 556
tus eius magis suspensione animi ante aduen-
tum Iubæ commouebatur. Postquam vero castra
castris contulit; despectis eius copijs, omnem ter-
rorem deponit. ita quam antea absens habuerat*

*auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. quo facto facile fuit * intellectu, Scipioni additum animum, fiduciamq; regis aduentu. nam postero die vniuersas suas, regisq; copias cum elephantis LX. productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animaduertit Scipioni auxilia ferè, quæ exspectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi vllam fore, per iugum summum cum copijs progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusq; Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. eiusdem collis occupãdi gratia Labienus cõsilium ceperat, & quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conuallis, satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modũ subruptis. † quæ erant transeunda Cæsari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perueniretur: vltraq; eam conuallem oliuetum vetus, crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus animaduertisset, Cæsarem si vellet eum locum occupare, prius necesse conuallem, oliuetum transgredi, eorum locorum peritus, in insidijs cum parte equitatus, leuique armatura consedit: & præterea post montem, collemq; equites*

Labieni insidiæ elusæ.

557

equites in oculto collocauerat, vt cum ipse ex improuiso legionarios ostenderet, & re duplici perturbatus Cæsar, eiusq; exercitus, neque retrò regrediundi, neque vltrà procedendi oblata facultate, circumuentus concideretur. Cæsar, equitatu ante præmisso, inscius insidiarum, cum ad eum locum venisset, abusi, siue obliti præceptorum Labieni, siue veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerētur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. Quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, † partim viuis sunt potiti. 558 *deinde protinus collem petere contenderunt, atq; eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra muniuit deinde ab suis maximis castris per medium campum, è regione opidi VZitæ, quod inter sua castra, & Scipionis in planicie positum erat, tenebaturq; à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, vt ad angulum dextrum, sinistrumq; eius opidi conuenirent. * is hac ratione opus instruebat, vt cum propius opidum copias admouisset, oppugnareq; cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione deterreretur. Præterea, quo facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere vellent, idquod antea sæpe accidebat, magno*

Cæs ad opidum VZitam munitiones exstruit.

*cum eorum periculo, tum facile, & sine periculo fieret. voluit etiam experiri, cum propius hostem accessisset, haberet ne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim longa, & angusta vtebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant à legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari, leuisque armaturæ, prælijs * minutis cominus dimicabant. Cæsar ab eo opere cum iam sub vesperū copias in castra reduceret; magno incursu, cum omni equitatu, leuiq; armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani, * ex vi vniuersæ, subitæq; hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt. quæ res aliter aduersarijs cecidit. namq; Cæsar, ex medio itinere copijs reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem aduentu legionum animo addito conuersis equis in Numidas cupide insequentes, dispersosque impetum fecerunt, atque eos conuulneratos vsque in castra regia repulerunt, multosque ex ijs * interfecerunt. quod ni in noctem prælium esset coniectum, puluisque vento flatus omnium prospectibus offecisset: Iuba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent; equitatusque cum leui armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV. & VI. Scipionis milites diffugere,*

Eas subita irruptione turbare conati hostes, repelluntur.

partim

partim in castra Cæsaris, † partim in quam quisque poterat regionem peruenire. itemq; equites Curiani, diffisi Scipioni, eiusq; copijs complures se eodem conferebant. Dum hæc circum VZitam ab vtrisq; ducibus administrantur, legiones duæ, IX. & X. ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cum iam non longe à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naues Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in aduersariorum, vt insidiandi gratia ibi commorantium classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt; ac diu multumq; iactati, tandem multis post diebus siti, inopiaq; confecti, ad Cæsarem peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo caussulam nactus Cæsar, quod Auienus tribunus mil. X. legionis nauem commeatu familia sua, atque iumentis occupauisset, neque militem vnum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, conuocatis omnium legionum tribunis, centurionibusq;, Maxime vellem, inquit, homines suæ petulantiæ, nimiæque libertatis aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent. † sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant; egomet ipse documentum more militari constituam C. * Auiene, quod in Italia milites populi R. contra

559

Disciplina militaris à Cæsare exercita.

560

remp. instigasti; rapinasq; per municipia fecisti; quodque mihi Reiquepub. inutilis fuisti; & pro militibus tuam familiam iumentaque in naues imposuisti: tuaq; opera, militibusque tempore necessario resp. caret, ob eas res, ignominiæ causa, ab exercitu meo te remoueo: hodieq; ex Africa
561 *abesse, † & quantum potes, proficisci iubeo. itemque te A. Pontei, quod tribunus mil. seditiosus, malusq; ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. *. T. Alliene, M. Tiro, C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu, beneficio, non virtute consecuti, ita vos gesseritis, vt neque bello fortes, neque pace boni, aut vtiles fueritis; & magis in seditione, concitandisq; militibus, aduersariorum nostrorum imperatoris, quam pudoris, modestiæq; fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosque facio, & quantum potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaque transdidit eos centurionibus; & ad singulos non amplius singulis additis seruis, in naui imponendos separatim curauit. Getuli interim perfugæ, quos cum literis, mandatisq; à Cæsare missos suprà docuimus, ad suos ciues perueniunt: quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisq; nomine persuasi, à rege Iuba desciscunt; celeriterque cuncti arma capiunt; contraq; regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba*
562 *distentus triplici bello, † necessitate coactus, de suis copijs; quas contra Cæsarem adduxerat, VI.*

Getulorũ contra Iubam rebellio.

cohor-

cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos. Cæsar brachijs perfectis, promotisque eo * *vsque, vt telum ex opido abijci non posset, castra munit: balistis, scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque opidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit. eoque V. legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores, notissimique conspectum amicorum, propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quæ res quid vtilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. namq; Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumq; præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, eiusque beneficio agris, finibusque donati, post Syllæ victoriam sub Hyempsalis regis erant potestate dati,* * *occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cum equis, calonibusque suis circiter* ↀ *perfugiũt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Vzitæ locata. Quod postquam Scipio, quiq; cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere eum cum aduersarijs colloqui,* * *cum nihilo minus eius sermonem nuncius ad se referret,* † *diceretq;, vt reliqua quæ vellet* * *perageret. viator postea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret audiente Saserna, Vetat te rex colloqui. Quo nuncio perterritus*

563

Iubæ Regis insolentia.

*discessit, & dicto audiens fuit regi. Vsu venisse hoc ciui Romano miror, & ei qui à populo R. honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Iubæ Barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut cæsis eiusdem partis ciuibus incolumem reuerti malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinium, hominem nouum, paruumq́ senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribusq́ præstantem. nam cum Scipio sagulo purpureo ante regis aduentum vti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem vti vestitu, atq; ipse vteretur. itaque factum est, vt Scipio ad album sese vestitum transferret, & Iubæ, homini superbissimo inertissimoq́, obtemperaret. Postero die vniuersas omnium copias de castris omnibus deducunt; & *supercilium quoddam excelsum nacti, non longe à Cæsaris castris aciem constituunt; atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterq́ ijs instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo *constituit; sine dubio existimās, vltrò aduersarios, cum iam magnis copijs, auxilijsq́ regis essent præditi, promptiusque prosiluissent, ante se concursuros, propiusq́ se accessuros. æquo circumuectus, legionesque cohortatus, signo dato accessum hostium aucupabatur. ipse enim à suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat; quod in opido Vzita, quod Scipio tenebat,*

*nebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem opido ad dextrum latus eius cornu erat oppositū verebaturq́; ne si prætergressus esset, ex opido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderūt præterea hac quoq́; eum causa tardauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciē Scipionis, quem suis impedimento ad vltrò occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus vtriusque fuerunt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas, & Iubæ legiones: postea autem Numidas in subsidiaria acie, ita extenuatos, & in longitudinem directos, vt procul simplex esse * acies à legionarijs militib. videretur, in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro, sinistroq́; cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. post autem elephantos, armaturas leues, Numidasq́; substituerat * auxiliares Equitatum frenatum vniuersum in suo dextro cornu disposuerat. sinistrum enim cornu opido Vzita claudebatur, neq; erat spatium equitatus explicandi. * propterea Numidas, leuisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere interiecto non minus ∞ passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusque ab aduersariorum, suisque copijs promouebat: in hoc consilio, vt cum acies II. inter se concurrissent initio*

Acies Scipionis.

certaminis, paullo longius eius equitatus circumuectus ex improuiso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atq; perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die præliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, vt ab sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrum perueniam. * Habuit legionem IX. VII. in sinistro cornu ? XXXXXIX. XIII. XIV. XXIIX. XXVI. in media acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocauerat. Præterea ex tironum legionibus paucas adiecerat Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & vsque ad aciei suæ mediam legionē porrexerat, & * ita collocauerat, vti sinistrū suum cornu triplex esset. id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adiuuabatur; sinistrum autem equitatus hostium multitudini resistere posset eodemq; suum omnem contulerat equitatum: & quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem V. præmiserat; leuemq; armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie, passimq;, locis certis, maximeq; in cornibus collocauerat. Sic vtrorūq; exercitus instructi, non plus passuum CCC. interiecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, à mane vsque ad horam X. diei perstiterunt. Iamq; Cæsar dum exercitū reducere intra munitiones suas cœpisset, subito

Acies Cæsaris.

Prælio expectatio in leuem velitationem euanuit.

*ſubito vniuerſus equitatus vlterior Numidarũ, Getulorumq́; ſine frenis ad dextram partem ſemouere, propiusq́; Cæſaris caſtra, quæ erant in colle, ſe conferre cœpit. frenati autem Labieni equites in loco permanere, legionesq́; diſtinere: cũ ſubito pars equitatus Cæſaris cum leui armatura contra Getulos iniuſſu, ac temere longius progreſſi, paludemq́; tranſgreſſi, multitudinem hoſtium ſuſtinere pauci non potuerunt; leuiq́; armatura deſerti, ac pulſi, conuulneratiq́; vno equite amiſſo, multis equis ſanciјs, leuis armaturæ XXVI. occiſis, ad ſuos refugerunt. Quo ſecundo equeſtri prælio facto, Scipio lætus in caſtra nocte copias reduxit. quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit. namque poſtero die Cæſar cum parte equitatus ſui Leptim frumenti gratia miſit. in itinere prædatores equites Numidas, Getulosque ex improuiſo adorti circiter centum partim occiderũt, partim viuorum potiti ſunt. Cæſar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque & foſſam per medium campum ducere, aduerſariorumque excurſionibus * iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, † & in iugo, ne à Cæſare excluderetur, approperare. Ita duces vtrique & in operibus occupati erant, & nihilominus equeſtribus prælijs inter ſe quotidie dimicabant. Interim Varus claſſem, quam antea Vticæ, hiemis gratia,* 564

Prælia naualia ad Leptim & Adrumetũ varia fortuna.

*subduxerat, cognito legionis VII. & IIX. ex Sicilia aduentu, celeriter deducit; ibique Getulis remigibus, epibatisque complet; insidiandique * gratia progressus, Adrumetum cum LV. nauibus peruenit. Cuius aduentus inscius Cæsar, L. Cispium cum classe XXVII. nauium ad Thapsum versus in stationẽ, præsidij gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII. nauibus longis Adrumetum eadem de causa præmittit. Cispius, quò erat missus celeriter peruenit: * Aquila, tempestate iactatus, promontorium superare non potuit; atque angelum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longius à prospectu remouit. reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in litore vagantibus, partim in opido, victus sui mercandi gratia, progressis, vacua à defensoribus stabat. Quibus rebus, Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda, Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim vniuersa classe vectus, naues onerarias, quæ longius à por-*
565 *tu in salo stabant, incendit, & † pentiremes duas, vacuas à defensoribus, nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia passuum VI. quo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter peruenit Leptim: ibique moratus, omnes vt se naues consequerentur, primum ipse nauigiolum paruum conscendit*

scendit; incursu Aquilam, multitudine nauigiorum perterritum, atque trepidantem, nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæsaris, †. audaciaque motus, cum uniuersa classe, conuersis nauibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum IV. consecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX. in ea naue captis, triremen hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit. reliquæ naues hostium promontorium superarant, atque Adrumetum in Cothonem se vniuersæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit; atque, in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit; ibique nauibus onerarijs, quæ erant extra Cathonem, incensis, omnibusque reliquis alijs aut subductis, aut in Cothonem compulsis, pauliisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recipit in castra. In ea naue captus est P. Vestrius, eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus; quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat, & postea se ad Pompeium contulerat; inde ex prælio effugerat, in Africamque ad Varum venerat. Quem ob periurium, perfidiamque Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem, quod eius frater Romæ pecuniam imperatã numerauerat, & quod ipse suam causam 566

567 *Cæsari probauerat, † se Nasidij classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse seruatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus fere villis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maxime, hostiumq; subitum aduentum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones II. cum equitatu mittit à castris suis millia passuum X. atq; inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progressus à suis castris millia passuum VII. per iugum, & collem per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuiq; armatura insidiaturus; locis idoneis consedit. Cæsar interim, de insidijs Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi cõmoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiã adducerentur, subito mane imperat porta Decumana legiones se IIX. veteranas cum parte equitatus sequi: atque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito, in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter D. reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum vniuerso equitatu fugientib. suis suppe-*

Labieni alteræ insidiæ denuo clusæ.

suppetias occurrit. cuius vim multitudinis cum equites pauci Cæsariani iam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostiū copijs ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acillæ relicto, Cispio, Aquilaque classe transdita, vt alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, IV. noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & peruenit ad opidum Agar; quod à Getulis sæpe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos opidanos erat defensum. ibi in campo castris vnis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediјt in castra Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum vniuersis copijs per iugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab eius castris millia passuum VI. longe trinis castris dispartitis copijs, consedit. Opidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia passuum X. ad eius regionem, & partem castrorum collocatum, à Cæsare autem diuersum, ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XIIX. huc Scipio legiones

Cæs. castra ob inopiam frumenti mouet.

II. frumentandi gratia, misit. Quod postquam Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atq; ibi præsidio relicto, ipse IV. vigilia egressus præter hostium castra proficiscitur cum copijs, & opido potitur: legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: & cum eo contendere conaretur, animaduertit copias hostium ijs legionibus occurrere suppetias. quæ res eius impetum retardauit. Itaq; capto C. Biotio Regino, equite R. Scipionis familiarissimo, qui ei opido præerat, & P. Atrio, equite R. de conuentu Vticensi, & camelis XXII. regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Cum iam non longe à castris Scipionis abesset, qua eum necesse erat prætergredi, Labienus, Afraniusq;, cum omni equitatu, leuique armatura ex insidijs adorti, agmini eius extremo se offerunt, atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Cæsar animaduertit, equitibus suis hostiũ vi oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri, † primo impetu legionis, equitatu, & leuis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. Cum iam Cæsar existimasset hostes pulsos, deterritosque finem lacessendi facturos; & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi,

Cæsar dũ iter facit lacessitus ab Numidis.

568

*dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidiæ, leuisque * armaturæ, mirabili velocitate præditi; qui inter equites pugnabant, & vnà paritérq; cum equitibus accurrere, & refugere consueuerant. Cum hoc sæpius facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, & refugerent stantes, propius non accederent, & singulari genere pugnæ vterentur, †eosque iaculis conuulnerare satis esse crederent; Cæsar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi, vt se cogerent castra in eo loco ponere, vbi omnino aquæ nihil esset; vt exercitus eius ieiunus, qui à quarta vigilia vsque ad horam X. diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent. Cum iam ad solis occasum esset, & non totos C. passus * in horis IV. esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat. ita vim hostium, placide, leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra, sinistraque per colles percurrere, coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias, pars agmen extremum insequi. Cæsariani interim non amplius tres, aut quatuor milites veterani, si se conuertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius II. millium ad vnum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, conuersis equis, se colligebant, atq; in spatio* 569

consequebantur, & iacula in legionarios conijciebant. Ita Cæsar, modò procedendo, modò resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad vnum in castris incolumes, saucijs X. factis, reduxit. Labienus, circiter CCC. amissis, multis vulneratis ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Cæsaris collocauerat, reducit in castra. Cæsar contra eiusmodi hostium genera, copias suas, non vt Imperator exercitum veteranum, victoremque maximis rebus gestis, sed vt lanista tirones gladiatores condocefaceret, quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obuersi aduersarijs, & in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit. mirifice enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum, atque sollicitum habebat: quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum; quod eos
570 iaculis interficiebant; † & legionarium militem defatigabant, propter velocitatem. grauis enim armatura miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commouebatur: quia quodcumque prælium, quoties erat commissum, equita-

Cæsaris industria in instruẽdis militibus.

equitatu suo, sine legionario milite, hostiũ equitatui, leuiq; armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. sollicitabatur autem his rebus, quod nõdum hostium legiones cognouerat, & quoniam modo sustinere se posset ab eorum equitatu leuiq; armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoq; accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephantorum magnitudo, multitudoq; militum animos detinebat in terrore. cui vni rei tamen inuenerat remedium. namque elephantos in Italiam transportari iusserat, quo & miles noster speciemq; & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telum facile adigi posset; ornatusque, ac loricatus elephantus cum esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, vt eo tela conijcerentur; præterea vt iumenta bestiarum odorem stridorem, speciem, consuetudine captarum, non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus. nam & milites bestias manibus pertractabant, earumq; tarditatem cognoscebant: equitesq; in eos pila præpilata conijciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas supra commemoraui, sollicitabatur Cæsar, tardiorq;, & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. nec mirum copias enim habebat in Gallia bellare consuetas, locis campestribus & contra Gallos, homines apertos, minimeq; insidiosos

qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueuerunt. tum autem erat ei laborandum, vt consuefaceret milites, hostium dolos insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare conueniret. itaq; quo hæc celerius conciperent, dabat operam, vt legiones non in vno loco contineret, sed per causam frumentandi, huc atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se, suoque vestigio, non discessuras existimabat. atque post diem * III. productas accuratius suas copias sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legione, in castra. Legati interim ex opido Vacca, quod finitimum fuit VZitæ, cuius Cæsarem potitum esse demonstrauimus, veniunt petunt & obsecrant, vt sibi præsidium mittat; se res complures quæ vtiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum voluntate, studioque erga Cæsarem transfuga suos ciues facit certiores, Iubam regem celeriter cum copijs suis, antequam Cæsaris præsidium eo perueniret, ad opidum accurrisse, atque aduenientе multitudine circũdata, eo potitum; omnibusque eius opidi incolis ad vnum interfectis, dedisse opidum diripiendum, delendumque militibus. Cæsar interim lustrato exercitu ad XII. cal. Apr. postero die productis vniuersis copijs, processus à suis castris
572 millia passuum V. † à Scipione circiter II. mil-
lium in-

lium interiecto spatio, in acie constitit. Postquam satis, diuque aduersarios à se ad dimicandum inuitatos, supersedere pugnæ animaduertit, reducit copias. Postero die castra mouet, atq; iter ad opidum Sarsuram, vbi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumq; comportauerat, ire contendit. quod vbi Labienus animaduertit, cum equitatu leuique armatura agmen eius extremũ capere cœpit: atque lixarum, mercatorumq;, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat, milites, sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat, namque expeditos ex singulis legionibus C C C. milites esse iusserat. itaque eos, in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conuersis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis eius occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarij ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad opidum Sarsuram venit inspectantibus aduersarijs, interfecto præsidio Scipionis, cum suis auxilium ferre nõ auderent, fortiter repugnante † P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi praerat, atque à multitudine circumuento, interfectoque opido potitur; atque ibi

Cæsar ad opidũ Sarsuram cõtendit.

Labienum in itinere repellit opidumque occupat.

572

frumento exercitui dato, postero die ad* opidum Tisdram peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohorteque sua gladiatorum. Cæsar opidi natura perspecta, atq; inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum IV. ad aquam fecit castra; atque, inde IV. die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione, & potestate Iubæ esse consueßent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem male
573 gestam docent; petunt, orantq; † ut suis fortunis præstò, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittarijs, tormentisq; compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV. equites CD funditores, sagittarijque ∞ vno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaq; tum his copijs, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, IIX. millibus passuum à suis castris, ab Scipionis vero IV. millibus passuum, longe constitit in campo. Erat opidum infra castra Scipionis, nomine Tegea, vbi præsidium equestre circiter CD. habere consueuerat.

eo equi-

eo equitatu dextra, sinistraq́; directo ab opidi lateribus, ipse legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, nō longius fere ∞ passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in vno loco Scipio commorabatur; & tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad opidum in statione erat, facere impressionem; leuemq́; armaturam sagittarios, funditoresq́; eodem submittit. Quod vbi cœptum est fieri & equis concitatis, Iuliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, † vt haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilominus fortissime acerrimeq́; pugnare. quod vbi Cæsar animaduertit, CCC. quos ex legionibus habere expeditos consueuerat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, sauciisque ac defatigatis integros, recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani CD. vim hostium, ad IV. millia numero, sustinere non poterant, & à leui armatura Numidarum vulnerabātur, minutatimq́; * cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto, sui sublati vniuersi in hostes impressione facta, in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, com-

Velitationes inter vtrumque exercitum.

574

pluribus vulneratis. insecuti per III. millia passuum, vsque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X. commoratus, sicut erat instructus se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. in quo prælio Pacidius grauiter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque interfecti, vulneratique sunt. Postquam nulla conditione cogere aduersarios poterat, vt in æquum locum descenderent, legionumq́; periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere, propter aquæ penuriã, se posse animaduerteret; aduersarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit. pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar XVI. millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, vbi Virgilius cum grandi præsidio praerat castra ponit, opidumque eo die circummunire cœpit, locaque idonea, opportunaque complura præsidijs occupare; ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consilijs ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Virgilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum IIX. à Thapso binis castris consedit. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare angustia quædam non amplius mille & quingentos passus intererant: quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium

Cæs. Thapsum obsidet.

lium ferre conabatur; quod futurum Cæsarem non fefellerat, namque pridie, in eo loco castello munito, ibiq; trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copijs lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, cœlo albescente non longe à castris, præsidioq;, quod suprà commemorauimus, ∞ D. passibus, ad mare versus consedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus II. relicto: ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisq; parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quam maxime ad litus appelli signumq; suum obseruare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improuiso hostibus auersis incuterent terrorem; vt perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quo postquam Cæsar peruenit, † & animaduertit aciem pro vallo Scipionis castris, elephantisque dextro sinistroq; cornu collocatis, & nihilominus partem militũ castra non ignauiter munire; ipse acie triplici collocata, legione X. secundaq; dextro cornu, IIX. & IX. sinistro, oppositis V. legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs, funditoribus in vtrisque cornibus dispositis, leuique armatura inter equites*

D. Scipio propè castra Cæsaris sua quoq; cõmunit. 575.

interiecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesq́; veteranorum, præliaq́; superiora commemorans, blandeq́; appellans, animos eorum excitabat. Tyrones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, vt veteranorum virtutem æmularentur, eorumq́; famam, nomen, locumq́;, victoria parta cuperent possidere. itaque in circumeundo exercitum, animaduertit hostes circa vallum trepidare, atque vltrò citroq́; pauidos concursare, & modo se intra portas recipere, modo inconstanter, immoderateq́; prodire. Cumq́; idem à pluribus animaduerti cœptũ esset; subito legati, euocatiq́; obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam à dijs immortalibus portendi.

Irruptione facta, id impediunt Cæsariani.

Dubitante Cæsare, atque eorum studio, cupiditatiq́; resistente, sibique, eruptione pugnari, non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante,

576 *subito dextro cornu, iniussu Cæsaris, † tubicem, à militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab vniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri; cum centuriones pectore aduerso resisterent, viq́; continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo felicitatis dato, equo admisso in hostem cõtra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittarijque concitata tela in elephantos frequentes*

tes inij-

tes iniiciunt. Quo facto, bestiæ, stridore fundarum, lapidumq; perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequentes, stipatosq; proterere, & in portas valli semifractas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, vnde pridie erant egressi confugiunt. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani V. legionis. nam cum in sinistro cornu † elephantus, 577
vulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumq; sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, vibrantiq;, stridore maximo premeret, atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret, quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animaduertit; relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. qui in eiusmodi periculo cum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore, cursuq; conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso, qui erant præsidio, ex opido eruptionem porta maritima faciunt; & siue, vt suis subsidio occurrerent; siue

vt opido deserto, fuga salutem sibi pararẽt, egrediuntur: atque ita per mare vmbilici fine ingressi, terram petebant: qui à seruis, puerisque, qui in castris erant, lapidibus, pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in opidum receperunt.

Copiæ hostium penitus prostratæ.

Interim Scipionis copijs prostratis, passimq; toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, vt refectis castris, rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, ius auctoritate, imperioq; rem gererent. qui postquam aduerterunt, neminem ibi esse præsidio, protinus armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. * Quò postquam peruenerunt, ea quoq; ab Iulianis teneri vident. Desperata salute, in quodam colle consistunt; atq; armis demis-
578 sis, salutationem more militari faciunt. † quibus miseris ea res paruo præsidio fuit. namq; milites veterani, ira & dolore incensi, non modo, vt parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres vrbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt.

Summo ardore Cæsarianorũ.

in quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius, qui, pilo transiectus consulto à milite, interijt. item Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites R. senatoresq; perterriti, ex prælio se

recepe-

receperunt;ne à militibus,qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent, immoderate peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. † itaq; omnes Scipionis milites, cum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecãte,eis vti parcerent, ad vnũ sunt interfecti. Cæsar,trinis castris potitus,occisisq; hostiũ X. millibus,fugatisque compluribus, se recepit, L. militibus amissis, paucis saucijs in castra: ac statim ex itinere ante opidum Thapsum constitit: elephantosque LXIV. ornatos, armatosque cũ turribus ornamentisque capit, captos ante opidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset & Virgilius, quiq; cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. deinde ipse Virgilium appellauit, inuitauitque ad deditionem, suamq; lenitatem & clementiã commemorauit. quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab opido recessit. postero die, diuina re facta, concione aduocata, in conspectu opidanorum milites collaudat: † totumq; exercitum veteranorũ donauit præmijs, ac fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus, C. Rebillo proconsule cum III. ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum II. Tisdra, vbi Cõsidius præerat ad obsidendum relictis, M. Messalla Vticã ante præmisso, cum equitatu ipse eodem iter facere cõten-

579

Cæs. victoria vtitur.

580

dit. Equites interim Scipionis, quæ ex prælio fugerant, cum Vticam versus iter facerent, perueniunt ad opidum Paradam. vbi cum ab incolis non reciperent, ideo quod fama de victoria Cæsaris percucurrisset; vi opido potiti. in medio foro lignis coaceruatis, omnibusq; rebus eorum congestis, ignem subijciunt, atque eius opidi incolas cuiusque generis, ætatisq;, viuos, constructosque in flammam conijciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vticensibus, propter beneficium legis Iuliæ, parũ in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermen opido eiecerat, & ante portam belli causa, castris, fossaq; paruula dumtaxat muniierat, ibique custodijs circumdatis, habitare coegerat: senatum autem opidi custodia tenebat. Eorum castra ij equites adorti, expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris fauisse sciebant, vt eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum vlciscerentur. Vticenses, animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus, fustibusq; equites repulerunt. itaque postquam castris non potuerant potiri, Vticam se in opidum coniecerunt; atque ibi multos Vticenses interfecerunt, domosque eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, vt secum opidum defenderent, & cæde rapinisq; desisterent, & quid sibi vellent, sciret, sedandæ

M. Catonis cõstantia & mors.

eorum importunitatis gratia, singulis H S C. diuisit. Idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: vnaque cum ijs ab Vtica proficiscitur atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omnes Cato conuocatos, vnà cum C C C. qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, vt seruitia manumitterent, opidumq; defenderent. Quorum cum partem assentire, partem animum, mentemq; perterritam, atq; in fuga destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, nauesq; ijs attribuit, vt in quas quisque partes vellet, proficisceretur. ipse omnibus rebus diligentissime constitutis, † liberis suis 581
L. Caesari, qui tum ibi pro quaestor fuerat, commendatis, & sine suspicione, vultu, atque sermone, quo superiore tempore vsus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit atq; ita se transiecit. qui dum anima nondum expirata concidisset; impetu facto in cubiculum, ex suspicione medicus, familiaresq; continere, atq; vulnus obligare coepissent, ipse suis manibus vulnus credelissime diuellit atque animo praesenti se interemit. Quem Vticenses quamquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodq; Vticam mirificis operibus munerat, turresq; auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto L. Caesar, vt

Cæſ. Vticam aliaſque ciuitates recipit.

aliquod ſibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, vt portæ aperirentur: ſe in Cæſaris clementia magnam ſpem habere. Itaq; portis patefactis, Vtica egreſſus, Cæſari Imperatori obuiam proficiſcitur. Meſſalla, vt erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusque portis cuſtodias ponit. Cæſar interim à Thapſo progreſſus, Vſcetam peruenit, vbi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum cum paruo præſidio habuerat. hoc adueniens potitur: deinde Adrumetum peruenit. Quo cum ſine mora introiſſet, armis, frumento, pecuniaq; conſiderata, Q.
582 *Ligurio. † C. Conſidij filio, qui tum ibi fuerat, vitam conceſſit. deinde eodem die Adrumeto*
583 *egreſſus †, * Liuineio Regulo, ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui in itinere fit obuius L. Cæſar, ſubitoq; ſe ad genua proiecit, vitamq; ſibi, nec amplius quidquam, deprecatur. cui Cæſar facile, & pro ſua natura, & inſtituto*
584 *conceſſit. item Cæcinæ, † Ceteio, P. Atio, L. Cel-*
585 *læ patri, & filio, † M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damaſippique liberis ex ſua conſuetudine, tribuit; circiterq; noctem luminibus accenſis Vticam peruenit, atque extra opidum ea nocte manſit. poſtero die mane opidum introijt; concioneq; aduocata, Vticenſes incolas cohortatus, gratias, pro eorum ſtudio erga ſe agit; ciues autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter CCC.*

pecuniam

*Pecunias contulerant Varo, & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent edicit: se eis duntaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem * indicturum, & pecuniam, mulctæ nomine relaturũ, ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu exsanguinibus, de vitaq́ue ex suo * promerito desperantibus, subito oblata salute, † libentes cupidiq́ue conditionem* 566
acceperunt: petieruntq́ue à Cæsare, ut vniuersis CCC. vno nomine pecuniam imperaret. itaq́ue bis millies HS. his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo R. soluerent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Iuba, ut ex prælio fugerat, vnà cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem nocturnis itineribus confectis, in regnum peruenit; atque ad opidum Zamam, vbi ipse domicilium, coniuges, liberosq́ue habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasque res comportauerat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea opidani, rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has causas opido prohibuerunt, quod bello contra populum R. suscepto, in opido Zama, lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat,

Iuba rex in regnum suum fugiẽs à Zamensibus ingressu opidi prohibetur.

vt, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, de hinc ciuibus cunctis interfectis, eodemq; proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque vna cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctaq; gaza regia crema-retur. Postquam Iuba ante portas diu, multumq; primo minis, pro imperio egisset cum Zamensibus; deinde cum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, vti se ad suos Deos penates admitterent; vbi eos in sententia perstare animaduertit, nec minis, nec precibus suis moueri, quo magis se reciperent, tertio petit ab eis, vt sibi coniuges, liberosque redderent, vt secũ eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino opidanos responsi reddere animaduertit, nulla re ab ijs impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio, paucisque equitibus se confert.

Zamenses Cæsari se dedunt.

Zamenses interim legatos de ijs rebus ad Cæsarem Vticam mittunt, petuntq; ab eo, vti ante quam rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quod vita suppeteret, opidum, seque ei reseruare. Legatos collaudatos Cæsar domum iubet antecedere ac suum aduentum pranunciare. Ipse, postero die Vtica egressus, cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque vt sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius le-

eius lenitate, clementiaq́ propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Cæsarem; ab eoque sunt metu, periculoq́ liberati. Dum hæc vtrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua gladiatoria manu, Getulisque præerat, cognita cæde suorum, Domitijque & legionum aduentu perterritus, desperata salute, opidum deserit, seque clam cum paucis Barbaris, pecunia onustus, subducit, atque in regnum fugere contendit. quem Getuli, sui comites, in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, postquam, terra, marique clausus, se nihil proficere intellexit, suosq́ interfectos, aut fugatos, † M. Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse, regem vagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam, eiusque copias ab Sitio esse deletas, Vticæ Cæsarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi suisq́ liberis prodessent, à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide acceptas, seque, & sua omnia, & opidum proconsuli transdit. Rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum iam conatus esset cum Petreio, vt per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: (atque firmior imbecillorum Iuba Petreium facile ferro consumpsit) deinde, ipse sibi cum conaretur gladio transiicere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetra- 578

Iuba rex Petreiusq́ sibi ipsis mortem consciscunt.

Pp 5

uit, vt se interficeret; idque obtinuit. P. interim Sitius, pulso exercitu Saburæ, præfecti Iubæ, ipsoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iterque in Hispaniam tendebant. & erant numero circiter ∞ D. itaque celeriter nocturno tempore, insidijs dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium, & Faustum viuos capit cum coniuge, & liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus, & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaque omnia concessit. Scipio interim cum
588 *Damasippo, & Torquato, † Platorio Rustiano nauibus longis diu, multumqe iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hypponem regium deferũtur, vbi classis P. Sitij per id tempus erat. à qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur, ibiq; Scipio cum ijs, quos paullo an-*
Scipionis mors. *te nominaui, interijt. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisq; eorum venditis, qui ciues Romani contra populum R. arma tulerant, præmijsq; Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis, vectigalibusq; regijs*
589 *abrogatis, ex regnoque prouincia facta, † atque ibi Crispo Sallustio populi R. proconsule cum imperio re-*

perio re-

perio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba, Petreioque ordines duxerant, item Thapsitanis HS XX. millia conuentui eorũ HS XXX. millia, Adrumetanis HS XXX. conuentui eorum HS L. millia, mulctæ nomine, imponit. Ciuitates, bonaq́ eorum ab omni iniuria, rapinisq́ defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad senatum questi per legatos, atque arbitris à senatu datis, sua receperant, XXX. centenis millibus ponderis olei in annos singulos multat, ideo quod initio, per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierant, eumque armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis, Idibus Iun. Vtica classem conscendit, & post diem III. Carales in Sardiniam peruenit. Cæsar rebus omnibus dispositis Romã redit. *Ibi Sulcitanos, quod Nasidium, eiusq́ classem receperant, copijsq́ iuuerant, HS C. millibus multat; & pro decumis octauas pendere iubet: bonaq́ paucorum vendit: & ante diem III. Kalend. Quinct. naues conscendit; & à Caralibus secundum terram prouectus, † duo de trigesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad vrbem Romam venit.* 590

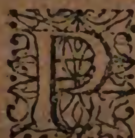
A. HIRTII, vel, OPPII COMMENTARIORVM DE BELLO HISPANIENSI,

LIBER VNVS.

A. Præludia magni ad Mundam prælij fusim & exacte narrata: transfugia, cædes, facinoraque multa vtrimque exercita: opida occupata, spoliata. B. Totum ad extremum bellum in Hispania ab Cn. & Sex. Pompeijs motum; iusto prælio, Cnæique morte & Sexti fuga terminatum.

Anno V.C. 708. Ante Christum 44.

A. Vltimum Cæsaris in Hispania bellū qua occasione enatum.



HARNACE *superato, Africa recepta, qui ex ijs prælijs cum adolescente Cn. Pompeio profugissent; cum & vlterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur; quo facilius præsidia contra compararet Pompeius, in fidem vniuscuiusque ciuitatis confugere cœpit. ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, prouinciam vastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebant: item nonnullæ portas claudebant. ex quibus, si qua opida vi ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn.*

Pom-

Pompeio meritus ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, vt eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copiæ. ideoq́; crebris nuncijs in Italiam missis, ciuitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant. C. Cæsar dictator III. designatus IV. multis itineribus antè confectis, cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam conuenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obuiam veniunt: à quibus nunciabatur, nocturno tempore opidum Cordubam capi posse: quod nec opinantibus aduersarijs eius, prouincia potitus esset: simulq́; quod tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris aduentu facerent. Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, vt quem sibi equitatū ex prouincia fecissent, præsidio mitterent, ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquauit, atque vt ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit. Erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat: quod eius prouinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vllam opidum oppugnabat, & fere iam aliquot mensibus ibi deti-

Cordubensium iudicium.

Vllā ab Cn. Pomp. obsessa.

Præsidium à Cæs. obtinet.

nebatur. Quo ex opido, cognito Cæsaris aduentu,
591 † legati clam præsidio Cn. Pompeij, Cæsarē cum
adissent, petere cœperunt, vt sibi primo quoque
592 tempore subsidium mitteret. † Cæsar eam ciui-
tatem omni tempore optime de populo R. meritā
esse sciebat, XI. cohortes secunda vigilia iubet
proficisci, pariq́; equites numero: quibus præfecit
hominem eius prouinciæ notum, & non parum
scientem, L. Iunium Patiecum. Qui cum ad Cn.
Pompeij præsidia venisset; incidit idem temporis,
vt tempestate aduersa, vehementiq́; vento affli-
ctaretur. Qua vi tempestatis ita obscurabatur,
vt vix proximū cognoscere posset. Cuius incom-
modum summam vtilitatem ipsis præbebat. Ita
cum ad locum venerunt, iubet binos equites in-
cedere, & recta per aduersariorum præsidia ad
Strategema. opidum contendere. medijsq́; ex præsidijs cū quæ-
reretur, qui essent; vnus ex nostris respondit, vt
sileat verbū facere: nam id temporis conari ad
murum accedere, vt opidum capiant, & partim
tempestate impediti vigiles non poterant diligē-
tiam præstare, partim illo responso deterreban-
tur. Cum ad portam appropinquassent; signo da-
Eruptio. to, ab opidanis sunt recepti, & pedites, equites-
que, clamore facto, dispositis ibi, partim qui re-
mansere, eruptionem in aduersariorū castra fe-
cerunt. Sic illud cum inscientibus accidisset,
existimabat magna pars hominum, qui in ijs ca-
stris fuissent, se prope captos esse. Hoc misso ad

Vllam

Vllam præsidio, Cæsar, vt Pompeiũ ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante præmisit. qui simul in conspectum opidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animaduerti. Appropinquantibus, ex opido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exisset; loricati, vt suprà scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prælium fecerunt, sic vt ex infinita hominum multitudine pauci in opidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex Pompeius, literas fratri misit, vt celeriter sibi subsidio veniret; ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius, Vlla prope capta, literis fratris exercitus, cum copijs ad Cordubam iter facere cœpit. Cæsar cum ad flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. ita insuper ponte facto; copias ad castra tripartitò transduxit. Tenebant aduersus opidum è regione pontis trabes, vt suprà scripsimus, bipartitò. Huc cum Pompeius cum suis copijs venisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæsar vt eum ab opido, commeatuq́; excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, vter prius pontem occuparet. ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebãt, vt

Strategema quo Cn. ab obsidione Vllensi abductus est.

Bætim trãsit Cæsar.

Prælia minuta de pōte exorta cōmissaque.

modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res cum ad maiorem contentionem venisset, ab vtrisque cominus pugna iniqua, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, aduersarios in æquum locum deducere, & primo quoque

593 *tempore de bello decernere. † cum animaduerteret aduersarios minime velle, quos ideo à via retraxerat, vt in æquum deduceret, copijs flumen transductis, noctu iubet ignes fieri magnos. ita firmissimum eius præsidium Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis rescisset ea die per viarum angustias carra complura, multosq; lanistas retraxit, & ad Cordubam se recipit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cuius rei Pompeio cum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cuius in aduentum, præsidij causa, Cæsar complura castella occupauit, partim sub equitatu, partim vt pedestres copiæ in statione, & in excubitu castris præsidia esse possent. Hic in aduentu Pompeij incidit, vt matutino tempore nebula esset crassissima. itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic vt vix in ea cæde*

pauci

Ateguam obsidet Cæsar.

At Pomp: equites eius qui excubias agebāt circumuentos concidit.

pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit. Pompeius, & trans flumen Salsum per conualles castra inter duo opida Ateguam, & Vcubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterisq́ quæ ad opidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planicie diuiduntur Salso flumine, proxime tamen Ateguam, vt ad flumen sint circiter passuum duo millia ex ea regione opidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu vtrorumque opidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit, & signa XIII. legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant, † & vna facta ex colonis, quæ fuerunt in his regionibus. quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. nam de leui armatura, & equitatu, longe & virtute, & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, vt longius bellū duceret Pompeius, quod loca sunt edita & ad castrorum munitiones non parum idonea. nam fere totius vlterioris Hispaniæ regio, propter terræ fecunditatem, inopem, difficilemq́ habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter Barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab opidis remota, turri-

Vires Pompeij.

594

Occasiones reliquæ belli longius ducti.

bus, & munitionibus retinentur, sicut in Africa,
rudere, non tegulis, teguntur: simulque in his
habent speculas, & propter altitudinem, longe,
lateque pro spiciunt. Item opidorum magna pars
eius prouinciæ montibus fere munita, & natura
excellentibus locis est constituta, vt simul aditus
adscensusque habeat difficiles. ita ab oppugna-
tionibus natura loci destinentur: vt ciuitates
Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur: quod
in hoc contigit bello. nam vbi inter Ateguam,
& Vcubim, quæ opida suprà sunt scripta, Pom-
peius habuit castra constituta, in conspectu duo-
rum oidorum, ab suis castris circiter millia pas-
suum IV. Grumus est excellens natura, qui
appellatur Castra Postumiana. ibi præsidij cau-
595 *sa castellum Cæsar habuit constitutum.* † *Pom-*
peius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, &
quod remotum erat à castris Cæsaris, animad-
uertebat loci difficultatem, & quod flumine Sal-
596 *so intercludebatur,* † *non esse permissurum Cæ-*
597 *sarem, vt in tanta loci difficultate* † *ad subsidiū*
committendum se mitteret. Ista fretus opinione,
tertia vigilia profectus, castellum oppugnare cœ-
pit, vt laborantibus succurreret. nostri cum ap-
propinquassent, clamore repentino, telorumque
multitudine iactus facere cœperūt; vti magnam
partem hominū vulneribus afficerēt. Quo pacto,
cum ex castello repugnare cœpisset, & maioribus
castris Cæsari nuncius esset allatus, cū III. legioni-
bus est

Pomp. castellū Cæsarianum in castris Postumianis cōstru-

bus est profectus: & cum ad eos appropinquassent fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti. in quibus multi praeterea armis exsuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. is signa Saguntinorum retulit V. quae ab opidanis coepit. † suo loco perterritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent. Ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versus iter facere coepit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, à vernaculis legionarijs exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeij ex opido portabant. ex ijs capti L. cum iumentis, ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus mil. qui fuisset Pōpeij, ad nos transfugit, & noctis tertia vigilia in opido acerrime pugnatum est: ignemque multū miserunt, sicut & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc praeterito tempore, C. Fundanius, eques R. ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo qui dixerunt se seruos esse. Cum venirent cogniti sunt à militibus, qui antea cum Fabio, & Pedio fuerāt, & à Trebonio transfugerāt. Eis ad ignoscendū nulla est data facultas, & à militibus nostris.

ctum oppugnare conatur.

598

Indo rex interimitur.

Q. Marcius transfugit.

C. Fundanius: item duo quidā milites capti interemptique.

Tabellarij intercepti. *interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra peruenerant, præcisis manibus missi sunt facti Pari consuetudine, vigilia secunda, ex opido ignem multum, telorumque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresque vulneribus*

Eruptio. *affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa à nostris, etsi opidani superiore loco defendebantur. L. cum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorũ, qui etsi inferiore loco premebãtur, tamen repulsi aduersarij bene multis vulneribus affecti in opidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: & cum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres.*

A. Valgij fuga. *Eo die A. Valgius, senatoris filius cuius frater in castris Pompeij fuisset; omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit.*

Speculatoris deprehensio. *Speculator de legione secunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. Per idem tempus glans*

Atteguani præsidij conatus. *missa est inscripta; quo die ad opidum capiẽdum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli dum sine periculo murum adscendere, †*

599 *& opidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna*

ipr.omis

*priorıs muri pars deiecta eſt. quo facto, ab opi-
danis; ac ſi ſuarum partium eſſent conſeruati,
miſſos fecere loricatos : quiq; præſidij cauſa præ-
poſiti opido à Pompeio eſſent orabant. Quibus re-
ſpondit Cæſar, ſe conditiones dare, non accipere
conſueuiſſe. Qui cum in opidum reuerſi eſſent, re-
lato reſponſo, clamore ſublato, omni genere telo-
rum emiſſo, pugnare pro muro toto cœperunt.
propter quod fere magna pars hominum, qui in
caſtris noſtris eſſent, non dubitarunt, † quin ir-* 600
*ruptionem eo die eſſent facturi. ita corona circũ-
data, pugnandum eſt aliquandiu vehementiſſi-
me, ſimulque baliſta miſſa à noſtris turrem de-
iecit : qua aduerſariorum, qui in ea turre fue-
rant, V. deiecti ſunt, & puer, qui baliſtam ſoli-
tus erat obſeruare.*

Oppugnatio ſed fruſtra tentata.

*Eo præterito tempore, Pom-
peius trans flumen Salſum caſtellum conſtituit :
neque à noſtris prohibitus : falſaq; illa opinione
gloriatus eſt, quod prope in noſtris partibus locũ
tenuiſſet. item inſequenti die, eadem conſuetu-
dine dum longius proſequitur, quo loco equites
noſtri ſtationem habuerant, aliquot turmæ cum
leui armatura, impetu facto, loco ſunt deiectæ,
& propter paucitatem noſtrorũ equitum, ſimul-
que leui armatura inter turmas aduerſariorum
protrita. Hoc in conſpectu vtrorumq; caſtrorum
gerebatur : & maiore Pompeiani exſultabant
gloria, longius quod noſtris cedentibus proſequi
cœpiſſent. Qui cum aliquo loco à noſtris recepti*

Prælium leue.

601 *eſſent, vt conſueſſent, ex ſimili virtute † clamore facto aduerſati ſunt prælium facere. Fere apud exercitus hæc eſt equeſtris prælij conſuetudo, cum eques ad dimicandum, dimiſſo equo cum pedite progreditur, nequaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus noſtris nec opinantibus veniſſent; idque in prælio animaduerſum eſſet; complures equites deſcenderunt. ita exiguo tẽpore eques pedeſtre, pedes equeſtre prælium facere cœpit; vſque eo, vt cædem proxime à vallo fecerint. in quo prælio aduerſariorum ceciderunt CXXIII. compluresque armis exſuti, multi vulneribus affecti, in caſtra ſunt redacti: noſtri ceciderunt III, ſaucij XII. pedites & equites V. eius diei inſequenti tempore, priſtina conſuetudine, pro muro pugnari cœptum eſt. Cum bene magna multitudinem telorum, ignẽque noſtris defendentibus inieciſſent, nefandum, crudeliſſimumque facinus ſunt aggreſſi, in conſpectuque noſtro hoſpites, qui in opido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, ſicut apud Barbaros: quod poſt hominum memoriam numquam eſt factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clam ad noſtros tabellarius eſt miſſus, vt ea nocte turres, aggeremque incenderent, & III. vigilia eruptionem facerent. ita igne, telorumque multitudine iacta, cum bene magnam partem muri conſumpſiſſent,*

Crudele obſeſſorũ facinus.

Conatus perrumpendi ſed fruſtraneus.

portam

portam quæ è regione. & in conspectu Pompeij castrorum fuerat, aperuerunt, copiæq; totæ eruptionem fecerunt, secumq; extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, † quæ 602 *stramentis ab nostris hibernorum causa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas; præterea argentum, & vestimenta, vt dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeij se reciperent. nam quod existimabat, eos posse conatum efficere, nocte tota vltra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen virtute freti, repulsos, multisq; vulneribus affectos, opido repressserunt, prædaq;, & armis eorum sunt potiti, viuosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciauit ex opido, Iunium qui in cuniculo fuisset, iugulatione opidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, & scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent, eosque hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit. Vtinam quidé Dij immortales fecissent, vt tuus potius miles, quam Cn. Pompeij, factus essem; & hanc virtutis costantiam in tua victoria, non in illius calamitate præstaré. † cuius funestæ lau-* 603

Iunij crudelitas in opidanos.

Tullij legati oratio.

„ *dés quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut ci-*
„ *ues R. indigentes præsidij, & propter patriæ lu-*
„ *ctuosam perniciem dedamur hostium numero:*
„ *qui neq; in illius prospera acie primam fortunã,*
„ *neque in aduersa secundam obtinuimus victo-*
„ *riam: qui legionum tot impetus sustentantes,*
„ *nocturnis, diurnisq; operibus gladiorum ictus, te-*
„ *lorumq; missus exspectantes, victi & deserti à*
„ *Pompeio, tua virtute superati salutem à tua cle-*
„ *mentia deposcimus; petimusq; vt qualem te gen-*
„ *tibus præstitisti, similem in ciuium deditione*
„ *præstes. Remissis legatis, cum ad portam venisset*
Ti. Tullius, cum eum introeuntem C. Anto-*
nius insecutus non esset, reuersus est ad portam,
& hominem apprehendit. Quod Tiberius cum
fieri animaduertit, simulq; pugionem eduxisset,
manum eius incidit. Ita refugerũt ad Cæsarem.
Eodemq; tempore signifer de legione prima trãs-
fugit; & nunciauit, quo die equestre prælium
factum esset, suo signo perisse homines XXXV.
neque licere castris Cn. Pompeij, nunciari, neque
dici perijsse quemquam. Seruus, cuius dominus
in Cæsaris castris fuisset, vxoremq;, & filium in
opido reliquerat, dominũ iugulauit, & ita clam
à Cæsaris præsidijs in Pompeij castra discessit, &
indicium glande scriptum misit, per quod certior
fieret Cæsar, quæ in opido ad defendendum com-
pararentur. Ita, literis acceptis, cum in opidum
reuersi essent, qui mittere glandem scriptam so-
lebant,

Signifer I. legionis ad Cæsarem transfugit.

lebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam opido subsidio non posset venire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare versum: vnum respondisse, vt potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent. † tum qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad opidum veniebant, quorum literas Cæsar opidanis obiecit, & qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam opidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. quod difficile erat factu, vt eam turrem sine periculo quis incenderet. ita facturus de ligno cum propius accessisset, ab opidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciauit, Pompeium, & Labienum, de iugulatione opidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, vsque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim nostram, vt superiorem incenderunt. iccirco quod ventum opidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamiliâs de muro se deiecit, & ad nos transiliijt, dixitq; se cum familia constitutum habuisse, vt vnà transfugerent ad Cæsarem; illam oppressam, & iugulatam. Hoc præterea tempore tabella de muro sunt deiecta, in quibus scriptum

604

Matrisfamilias cuiusdã trãsfugium & indicium

Tabella de muro deiecta.

est inuentum, L. Minucius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute, & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore opidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die opidum esse dedituros. Quibus respondit se Cæsarem esse, fidemq; præstaturum. ita ante diem XI. Kalend. Martij opido potitus, Imperator est appellatus. Et Pompeius ex perfugis cum deditionem opidi factam esse scisset, castra mouit Vcubim versus, sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar mouit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus vnus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciauit, Pompeium opidanos Vcubenses conuocasse, iisque imperauisse, vt diligentia adhibita perquirerent, qui essent suarum partium, itemque aduersariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in opido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem suprà demonstrauimus, dominum iugulasse. is viuus est combustus. Eodemque tempore centuriones loricati IIX. ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites nostri cum aduersariorum equitibus congressi sunt, & saucij aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi serui III. & vnus ex legione ver-

Atteguani sese dedũt Cæsari.

Transfugę indicium.

De seruo quodam suppliciũ sumptum.

Speculatores quidam deprehensi.

ne vernacula. Serui sunt in crucem sublati, † 605 *militi ceruices abscissæ. Postero die equites, cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI. equites ad aquatores nostros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios viuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites IIX. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV. qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ, reliquos in opidum iussit deduci; ex quibus effugerunt CXX. & ad Cæsarem venerunt. Hoc præterito tempore, qui in opido Ategua Bursauolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris vti rem gestam Bursauolensibus referrent quid sperarent de Cn. Pompeio cum viderent hospites iugulari: præterea multa scelera ab ijs fieri qui præsidij causa ab his reciperentur. Qui cum ad opidum venissent, nostri, qui fuissent equites R. & senatores, non sunt ausi introire in opidum præter quam qui eius ciuitatis fuissent Quorum responsis vltrò citròque acceptis, & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui extra opidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt. duo reliqui qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & speculatores ad opidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab opidanis concursu facto, eum qui*

Partium Cæsarianorũ quidam securi percussi à Pomp.

Bursauolensiũ erratum indeque secuta aduersa.

legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera se perisse. ita vix periculo liberatus, petijt ab opidanis, vt ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturũ. Potestate data, cum inde esset profectus præsidio comparato, cum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in opidum esset receptus, iugulationem magnam facit. Principibus, qui sibi contrarij fuissent, interfectis, opidum in suam potestatem recepit. Hoc præterito tempore, serui transfugæ nunciauerunt, opidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi distinctum. Iccirco, quod ex quo die opidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neq; sibi vllam spem victoriæ propositam habere, vt si quis ex nostris transfugerit, in leuem armaturam conijci, eumq; non amplius XVI. accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit.

Prælium leue.

Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt. nec detinentibus nostris multis telis iniectis, complures vulneribus affecere. hic tamen, vt ait Ennius, nostri cessere parumper. itaque præter consuetudinem, cum à nostris animaduersum esset
606 cedere centuriones ex legione V. † flumen transgredi duo, restituerunt aciem, acriterq; eximia virtute plures, cum agerent, ex superiore loco

multitu-

multitudine telorum alter eorum concidit. ita cum is compar prælium facere cœpisset, & cum vndique se circumueniri animaduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis viri casu passim audito, cum complures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco aduersarios ad vallum agere cœperunt. Ita dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, à turmis, & leui armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, viui capti essent. nam & munitione præsidij ita coangustabantur, vt equites spatio intercluso vix se defendere possent. † 607
Ex vtroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in queis etiam Clodius Aquitius. inter quos ita cominus est pugnatum, vt ex nostris, præter II. centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria vtraque conuenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius cum animaduerteret, castello se excludi Aspania, quod ab Vcubi millia passuum V. distat, hæc res necessario vocabat, vt ad dimicandum descenderet. neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex Grumo excelsum tumulum capiebat, vsque eò vt necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto cum vtrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectique planicie. Prælium leue aliud.
Quæ res secundum nostris efficiebat prælium, vn-

dique autem cedentibus aduersariis, nostri magna in cæde versabantur. quibus mons, non virtus saluti fuit: qui subito tunc nisi aduesperasset, à paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. nam ceciderunt ex leui armatura CCCXXIV. ex legionarijs CXXXIIX. præterquam quorum
608 arma, & spolia sunt allata. † Ita pridie II. centurionum internicio hac aduersariorum pœna est litata. Insequenti die pari consuetudine, cum ad eundem locum eius præsidium venisset, pristino illo suo vtebantur instituto. nam præter equites nullo loco equo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt: simulque vociferantibus legionarijs, cum locum efflagitarent, vt consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longe sunt egressi, & planicie in æquo loco constiterunt.
609 Illi tamen procul dubio ad congrediendum, † in eum locum non sunt ausi descendere, præter vnum Antistium Turpionem, qui fidens viribus, ex aduersarijs sibi parem esse neminem cogitare cœpit. hic, vt fertur, Achillis, Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congrediendum progressus est. quoniam ferocitas Antistij omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. nam inter bellatores, principesque dubia erat posita victoria, vt prope videre-

Antistij Turpionis & Q. Pompeij Nigri singulare certamen.

deretur finem bellandi duorũ dirimere pugna. ita auidi, cupidique suarum quisque partium, expertorum virorum, fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri cum ad dimicandum in planiciem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum concessum, vt suprà demonstrauimus, leui armatura præsidij causa non longe ab opere castrorum constitissent, vt nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, aduersarij cupidius sunt insecuti. vniuersi clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt. Cæsar ob virtutem turmæ Cassianæ donauit millia XIII. & præfecto torques aureos II. & leui armaturæ millia X. Hoc die A. Bæbius, & C. Flauius, & A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Cæsarem transfugerunt; qui nunciauerunt, equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeij essent, vt transitionem facerent; serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, è quibus occasione capta, se transfugisse. Item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius. S. V. G. E. V. Etsi prout nostra felicitas, ex sententiã aduersarios adhuc propulsos habemus; tamen si æquo loco sui potestatem facerent, celerius quã vestra opinio est, bel-

Transfugæ quidã.

Lit. Pomp. interceptæ.

lum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidijs bellum ducunt. nam singulas ciuitates circumsidēt, inde sibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu priuati necessario ad dimicandū descendent.

Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, equites in olіueto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Serui transfugerunt, qui
B. *nunciauerunt ad III. Nonarum Martij † prælium affore ad Soritiam, quo factum est ex eo tempore metum esse magnum, & Attium Varum*
Serui trāſfugæ.
610 *circum castella præesse. Eo die Pompeius castra*
611 *mouit; † & circa Hispalim in olіueto constitit. Cæsar prius, quam eodem est profectus, luna hora circiter VI. visa est. ita castris motis Vcubim præsidium, quod Pompeius reliquit, iussit vt incenderent, & deusto opido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte opidum cum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeij castra posuit. Pompeius opidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit. Milesque, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est à nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cùm esset ventum, castra*

Ventiſpōte opidum deditione receptum.

Suppliciū de milite quodam ſumptum.

contra

contra Pompeium conſtituit. Sequenti die cum iter facere Cæſar cum copijs vellet, renunciatum eſt ab ſpeculatoribus, Pompeium de III. vigilia in acie ſtetiſſe. Hoc nuncio allato, vexillum propoſuit. Iccirco enim copias eduxerat, quod Verſaonenſium ciuitati fuiſſent fautores. antea literas miſerat, Cæſarem nolle in conuallem deſcendere, quod maiorem partem exercitus tironum haberet. Hæ literæ vehementer confirmabant mentes opidanorum. Ita, hac opinione fretus, totum ſe facere poſſe exiſtimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipſius opidi munitione, vbi caſtra habuit conſtituta. Namque vt ſuperius demonſtrauimus, loca excellentia tumulis contineri, † interuallum prouinciam diui- 612
dit. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planicies inter vtraque caſtra intercedebat, circiter millia paſſuum V. vt auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus; opidi excelſi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decurſum antecedebat riuus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem. Nam paluſtri, & voraginoſo ſolo currebat ad dextram partem: & Cæſar, cum aciem directam vidiſſet, non habuit dubium, quin media planicie in æquum ad dimicandum aduerſarij procederent. hoc erat in omnium conſpectu. Huc accedebat vt locus illa planicie equitatum ornaret, & diei ſolisque ſereni-

Loci deſcriptio.

tas, ut mirificum, & optandum tempus prope ab Dijs immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res, fortunæque omnium deducerentur, ut quidquid post horam castris fieret, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione opidi ∞ passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarij constituebant. Itaque nostri procedunt, interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab opido, discederent. Nostri pede presso propius riuum cum appropinquassent, aduersarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. Erat acies XIII. aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus VI. præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX. cohortibus, & IIX. millibus equitum. Ita cum in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod cum à Cæsare esset animaduersum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod cum hominum auribus esset obiectum; moleste

Acies Pompeiana.

Cæs. vires.

Strategema.

molestè & acerbè accipiebant, se impediri quo minus prælium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebāt, vt magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic Decumani suum locum cornu dextrū tenebant, sinistrum III. & V. legio, itemq; cetera auxilia, & equitatus. prælium, clamore facto, committitur. Hic etsi virtute nostri antecedebant, aduersarij loco superiore defendebantur acerrime, & vehemens fiebat ab vtrisque clamor, telorumq; missus concursus, sic vt prope nostri diffiderent victoriæ. congressus enim, & clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. itaque ex vtroque genere pugnæ, cum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit aduersariorum multitudo. dextrum demonstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui, & si erant pauci, tamen propter virtutem, magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quod suo loco hostes vehementer premere cœperunt, vt ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio aduersariorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit: at ij eximia virtute prælium facere incipiunt, vt locus in acie ad subsidiū veniēdi non

Acies Cæs.

Prælium Mūdense.

deretur. Ita cum clamori esset intermistus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat: Hic vt ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, aduersariosque vehementissime pugnantes nostri agere cœperunt.. quibus opidum fuit subsidio. ita ipsis liberalibus fusi, fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi in quo prælio ceciderunt millia hominum circiter XXX. et si quid amplius, præterea Labienus, Atius Varus: quibus occisis, vtriusque funus est factum: itemque equites Romani partim ex vrbe, partim ex prouincia ad millia III. Nostri desiderati ad hominum CI). *partim peditum, partim equitum, saucij ad D. aduersariorum aquilæ sunt ablatæ XIII. & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII. capti sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hac cum opidum Munda sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumuallare. Ex hostium armis, pro cespite cadauera collocabantur, scuta, & pila pro vallo, insuper occisi, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata; ad opidum conuersa vniuersa hostium timorem, virtutisque insignia proposita viderent, & vallo circumcluderentur aduersarij. ita Galli tragulis, iaculisq; opidum ex hostium cadaueribus complexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis*

Labieni & Vari interitus.

Mundæ obsidio.

equiti-

equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & opidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci, & secũda vigilia ab opido discessit. Cn. Pompeius autem cũ equitibus paucis, nonnullisque peditibus ad nauale præsidium parte altera contendit Carteiam, quod opidum abest à Corduba millia passuum C L X X. Quo cum ad octauum milliarium venisset, † P. Caluicius, qui castris antea Pompeij præpositus esset, eius verbis nuncium mittit, cum minus belle haberet, vt mitteret lecticam, qua in opidum deferri posset. Literis missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum quo erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, vt ab eo quæ vellent de bello requirerent. Cum frequentia conuenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circumdata, Cordubam venit. qui ex cæde eo refugerant, pontem occupauerunt. Cum eo esset ventum, conuiciari cœperunt, nos ex prælio paucos superesse, quo confugeremus. Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transiecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ, & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cum venisset, familiam, & libertos conuocauit. pyram sibi exstruxit, cœnam afferri quam optimam imperauit. † item, optimis su-

Sex. Pōp. fuga.

Cn. Pomp. Carteiam sese confert.

613

Cordubæ obsidio.

Scapulæ interitus.

614

peradditis vestimentis, pecuniam, & argentum
615 *in præsentia familiæ donauit. † Ipse de tempore cœnauit; vinum, & nardum identidem sibi infundit. Ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Opidani au-*
616 *tem, † simul Cæsar castra cõtra id opidum posuit, discordare cœperunt; vsq; eò vt clamor in castra nostra perueniret, quæ fere inter Cæsarianos, & inter Pompeianos erant. Hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partim Opidanorum serui, qui erant à Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descendere cœperunt. legio XII. opidum defendere cœpit: nam cum iam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuò legatos ad Cæsarem mittunt, vt sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cũ animaduerterent homines fugitiui, opidum incendere cœperunt. Qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia XXII. præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar, opido potitus, cum hic detinetur ex prælio, quos circummunitos superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt: & bene multis interfectis, in opidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita cum opidum sese tueri dixisset; Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad opidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas partes præsidium,*

Corduba ab Cæsarianis occupata.

Hispalis recepta.

quod

quod Cæsaris præsidium receptũ indignabatur, † clam cuidam Philoni, illi qui Pompeianarum 617 *partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic, clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium conuenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim opidum denuò noctu per murum recipitur, præsidium vigilesq́; iugulant. Portas præcludunt. de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestate haberent; quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar cum animaduerteret, si opidũ capere contenderet, vt homines perditi incenderent, & mœnia delerent. Ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionẽ facere: id quod consulto non existimabant fieri. ita irrumpendo naues, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto opido recuperato, Astam iter facere cœpit. ex qua ciuitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesq́;, qui ex prælio in opidum confugerant, cum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt, & cum essent in legionem distributi, coniurãt inter se, vt noctu signo dato,*

Carteienses Pompeiũ produnt.

Strategema.

Astæ deditio.

Mundenses conspiratione detecta pœnas luunt.

qui in opido fuissent, eruptionem facerent: Illi eadem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua opida oppugnat; quæ propter Pompeium dissentire cœperãt: pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat, pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitata, partes occupant, cædes fit magna, saucius Pompeius naues XXX. occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis Classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equitatib. ad persequendum celeriter iter faciens. Item IV. die navigatione confecta, insequuntur, † qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit & locum quendam, munitum natura occupat. Equites, & Cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt, diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero, & sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat vt etiam talum intorsisset: quæ res maxime impediebat. Ita lectica à turre qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu, Cohortibusq; circumcluditur. Erat accessus loci dif-

Opidorũ reliquorũ receptio.

Cn. Pomp. saucius aufugit.

618

loci difficultas. Nam iccirco, quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequebantur aduersarij, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animaduertebatur, nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit. pari autem, & celeri festinatione circum munitiones in iugo dirigunt. vt æquo pede cum aduersarijs congredi possent. A quib. cum animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius vt suprà demonstrauimus, saucius, & intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendum. Itemq; propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris vndique administrabatur, exclusa munitione, amissisq; auxilijs. † Ad Conuallem autem, atque exesum 619 *locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit, vt à nostris non facile inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Id. Aprilis caput allatum, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem suprà demonstrauimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasq; naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna super-*

Cn. Pompeij interitus.

fuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorũ crebras excursiones, eijciebatur, & sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuunt. erant parati, qui naues incenderent, incensisq; qui subsidium repeterent; ij sic dispositi erant, vt à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderet. Ita, cum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copijs, signum à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulq; qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumueniunt. Didij interitus. *Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur, nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naues, quæ in salò fuerunt se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis, hostesq; circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna, eruptionem faciunt. Nostri ad opidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos viuos capiunt, ac deinde Vrsaonem proficiscuntur;* Vrsaonis obsidio. *quod opidum magna mu-*

gna munitione continebatur, sic vt ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem appeteret. Hoc acciderat, quod aqua, praterquam in ipso opido non erat: nam circumcirca riuus nusquam reperiebatur propius millia passuum IIX. Qua res magno erat adiumento opidanis. Tum praterea accedebat, vt agger, materiesq́, vnde solita sunt turres agi, propius millia passuum VI. non reperiebantur. Ac Pompeius, vt opidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiam circum opidum succisam intro congessit. Ita necessario diducebantur nostri; vt à Munda, quam proximè ceperant, materiem illò deportarent. Dum hac ad Mundam geruntur, & Vrsaonem, Casar cum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione aduocata commemorat, initio quastura sua eam prouinciam ex omnibus prouincijs peculiarem sibi constitisse, & qua potuissent, eo tempore beneficia largitum esse. Insequenti pratura ampliato honore, vectigalia, qua Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecunijs prouinciam liberasse: simulq́ patrocinio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas, priuatasq́ causas, multorum inimicitijs susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, qua potuisset commoda prouincia tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores & ingratos in se, & in Popu-

Concio Cæsaris.

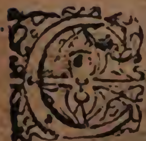
,, *lum R. hoc bello, & in præterito tempore cognoſ-*
,, *ſe. Vos iure gentium, inquit, & ciuium R. inſti-*
,, *tutis cognitis, more Barbarorum Populi R. Ma-*
,, *giſtratibus ſacroſanctis, manus ſæpe & ſæpius, lu-*
,, *ce clara Caſſium in medio foro nefariè interfice-*
,, *re voluiſtis. Vos ita pacem ſemper odiſtis, vt nul-*
,, *lo tempore legiones deſint Populi R. in hac pro-*
,, *uincia haberi. apud vos beneficia pro maleficijs,*
,, *maleficia pro beneficijs habentur. Ita neque in*
,, *otio concordiam, neque in bello virtutem vllo*
,, *tempore retinere potuiſtis. Priuatus ex fuga Cn.*
,, *Pompeius adoleſcens à vobis receptus, Faſces,*
,, *Imperiumq́ſibi arripuit. Multis interfectis ciui-*
,, *bus auxilia contra populum R. comparauit: ve-*
,, *ſtramque prouinciam veſtro impulſu depopula-*
,, *uit. In quo vos victores exiſtimabatis? An me*
,, *deleto, non animaduertebatis, X. habere legio-*
,, *nes Populum R. quæ non ſolum vobis obſiſtere, ſed*
,, *etiam cœlum diruere poſſent? quorum laudibus,*
,, *& virtute*

Deſunt nonnulla.

C. IVLII CÆSARIS EPISTOLARVM FRAGMENTA.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD M. T. C.

Cæsar Imp. S. D. Ciceroni Imp.



VM Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui, neque audire me commode potuisset, cùm properarem, atque essem in itinere, præmissis iam legionibus: præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasq; agerem. etsi hoc officium, & feci sæpè, & sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris: imprimis à te peto, quoniam confido me celeriter ad vrbem venturum, vt te ibi videam, vt tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum vti possim. Ad propositum reuertar: festinationi meæ, breuitatiq; literarum ignosces. reliqua ex Furnio cognosces. Vale. Ex lib. 9. epist. ad Attic.

Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S.

Ex lib. 9. epist. ad Attic.

RECTE *auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil à me abesse longius crudeli-*

tate. atque ego cum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho & gaudeo. neq; illud me mouet, quod ij, qui à me dimissi sunt, discessisse dicuntur, vt mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad vrbem præsto sis, vt tuis consilijs atque opibus, vt consueui, in omnibus rebus vtar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse iucundius. hanc adeò habebo gratiam illi neque enim aliter facere potuit: tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est beneuolentia. Vale.

Cæsar Imp. M. Ciceroni Imp. S.

Ex lib. 10. epist. ad Attic.

ETSI te nihil temere, nihil imprudenter facturum iudicaram, tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimaui, & pro nostra beneuolentia petendum, ne quò progredereris inclinata iam re, qua integra etiam progrediendum tibi non existimasses, namque & amicitiæ grauiorem iniuriam feceris, & tibi minus commodè consulueris, si non fortunæ obsecutus videbere; omnia enim secundissima nobis, aduersissima illis accidisse videntur: nec causam secutus; eadem enim tum fuit, cùm ab eorum consilijs abesse iudicasti: sed meum aliquod factum condemnauisse: quo mihi grauius abs te nihil accidere potest quod ne facias, pro iure nostræ amicitiæ à te peto. Postremò, quid viro bono, &

quieto,

quieto, & bono ciui magis conuenit, quàm abesse à ciuilibus controuersiis? quod nonnulli cum probarent, periculi caussa sequi non potuerunt. tu explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiæ iudicio, neque tutius neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. XV. Kal. Mai. ex itinere. Vale.

EX EPIST. CÆSARIS AD CICER.

M. Furium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ Legatum: si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. Ex lib. 7. epist. ad Cæsarem.

EX EPIST. CÆSARIS AD CICER.

NEQVE *pro cauto, ac diligente se castris continuit.* Charis. lib. 1.

EX CICER. AD ATT. LIB. X.

CÆSAR *mihi ignoscit per literas, quòd non venerim; seseque in optimam partem id accipere dicit. Facilè patior quod scribit, secum Tullium & Seruium questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset, &c. sed tum exemplum misi ad te Cæsaris literarum.*

EX LIB XIII. AD ATT

SEXTIVS *apud me fuit, & Theopompus pridie: venisse à Cæsare narrabat literas: hos*

scribere, sibi certum esse Romæ manere, causamque eam adscribere; quæ erat in epistola nostra, ne se absente leges suæ negligerētur, sicut esset neglecta Sumptuaria.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD C. OPPIVM ET CORNELIVM.

Cæsar Oppio, Cornelio S.

Ex lib. 9. epist. ad Attic.

GAVDEO *mehercule vos significare literis, quam valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. consilio vestro utar libenter, & hoc libentius, quòd mea sponte facere constitueram, ut quàm lenissimum me præberem, & Pompeiū, darem operam, ut reconciliarem. tentemus hoc modo, si possumus, omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria uti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere, præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. hæc noua sit ratio vincendi; ut misericordia, & liberalitate nos muniamus. id quèmadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt. de his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis, Cn. Magium, Pompei præfectum deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Iam duo Præfecti Fabrûm Pompei in meam potestatem venerunt,*

nerunt, & à me missi sunt. si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, vt malit mihi esse amicus, quàm ijs, qui & illi, & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificijs effectum est, vt Resp. in hunc statum perueniret.

Cæsar Oppio, Cornelio S.

AD *VII. Id. Mart. Brundusium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisi. misit ad me Cn. Magium de pace. quæ visa sunt respondi. hoc vos statim scire volui. cùm in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. Valete.* Ex lib. 9. epist. ad Attic.

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium, & Balbum Cornelium, qui res eius absentis curabant. in his epistolis quibusdam in locis inueniuntur literæ singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas inconditè. nam verba ex his literis confici nulla possunt. erat autem conuentum inter eos clandestinum de commutando situ literarum, vt inscriptio quidem alia aliæ locum, & nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus, & potestas restitueretur, &c. est autem Probi Grammatici commentarius satis curiosè factus, de occulta literarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. Ex Agell. lib. 1. c. 9.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD Q. PEDIVM.

Cæſar Q. Pedio S.

Ex lib. 9. ep. ad Attic.

POMPEIVS *ſe oppido tenet: nos ad portas caſtra habemus: conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: ſed tamen nihil eſt, quod potius faciamus. ab vtroque portus cornu moles iacimus, vt aut illum quamprimum traijcere, quod habet Brunduſi copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus.*

EX LIBRO EPISTOLARVM AD PISONEM.

Ex Chariſ. lib. 1.

LOCELLVM *tibi ſignatum remiſi.*

EX LIB. II. EPISTOLARVM AD FRONTEM.

Ex Chariſ. lib. 2.

VESPERA *fatigatus, luce dormitans.*

EX LIBRO EPISTOLARVM AD ANTONIVM.

Ex Cicer. ad Attic. lib. 11.

NAM *ad me miſit Antonius exemplum Cæſaris ad ſe literarum, in quibus erat, ſe audiuiſſe Cæſarem, & L. Metellum in Italiam veniſſe, Romæ vt eſſent palam: ita ſibi non placere, ne qui motus ex eo fierent, prohiberiq́ omnes Italia, niſi quorum ipſe cauſam cognouiſſet. deq́ eo vehementius erat ſcriptum.*

Epiſto-

Epistolæ quoq; eius ad Senatum extant: quas primus videtur ad paginas, & formam memorialis libelli conuertisse; cùm antea Consules & Duces non nisi transuersa charta mitterent scriptas, extant & ad Ciceronem; item ad familiares domesticis de rebus. in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo literarum ordine, vt nullum verbum effici posset. quæ si quis inuestigare & persequi vellet, quartam elementorum literam, id est, D pro A, & perinde reliquas commutet. Ex Suet. in Cæsare.

Scribere, & legere simul, dictare & audire solitum accepimus. epistolas verò tantarum rerum quaternas pariter librarijs dictare, aut, si nihil ageret, septenas. Ex Plin. lib. 7. c. 25.

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν. ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν. λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν. Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. Ex Plutar. in Cæs.

C. IVLII CÆSARIS ORATIONVM FRAGMENTA.

EX ORATIONE IN FVNERE IVLIÆ.

Ex Suet. in Cæsare

QVÆSTOR *Iuliam amitam, uxoremque Corneliam defunctas laudauit è more pro rostris, sed in amitæ quidem laudatione, de eius ac patris sui origine sic refert: Amitæ meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum est. nam ab Anco Marcio sunt Marcij Reges: quo nomine fuit mater: à Venere Iulij, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent: & caeremonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges.*

Ex Plutar. in Cæs.

Ὅτε τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι.

EX ORAT. PRO BITHYNIS.

Ex Agell. lib. 5. c. 15.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est: Vel pro hospi-

*hoſpitio regis Nicomedis, vel pro horum neceſſitate, quorum res agitur, refugere hoc munus M. * Vinici, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin proximis retineatur: neque clientes ſine ſumma infamia deſeri poſſunt, quibus etiam à propinquis noſtris opem ferre inſtituimus.* Ex li. manuſcripti corrupta ſcriptura.

Quid ergo? ſyngraphæ non ſunt, ſed res aliena eſt. Ex Iulio Rufiniano de Figuris.

EX ORATIONE PRO LEGE PLAVTIA.

REPERI *tamen in oratione C. Cæſaris, qua Plautiam rogationem ſuaſit; neceſſitatem dictam pro neceſſitudine, id eſt, iure adfinitatis. verba hæc ſunt: Equidem mihi videor pro noſtra neceſſitate, non labore, non opera, non induſtria defuiſſe.* Ex Agell. lib. 13. c. 3.

EX ORATIONE IN CN. DOLABELLAM.

CÆSAR *in Dolabella: Actionis illibuiſti, quorum in ædibus, faniſq; poſita, & honori erãt, & ornatu. In libris quoque Analogicis omnia iſtiuſmodi ſine, i, litera dicenda cenſet.* Ex Agell. lib. 4. c. 16.

Nonodecimo ætatis anno L. Craſſus C. Carbonem, vno & vigeſimo, Cæſar Dolabellam, altero & XXX. Aſinius Pollio Catonem, nõ multo ætatem antecedens, Caluus Vatinium, ijs orationibus inſecuti ſunt, quas hodieque cum admiratione legimus. Ex Corn. Tacito in dialogo de Oratorib.

Ex Suet. in Cæs. Ex Valer. Max. lib. 8. c. 9.

Ceterum composita seditione ciuili, Cornelium Dolabellam consularem & triumphalem virum repetundarum postulauit, absolutoque Rhodum secedere statuit.

Diuus quoque Iulius, quàm cœlestis numinis, tum etiam humani ingenij perfectissimum columen, vim facundiæ propriæ expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum agit extorqueri sibi causam optimã L. Cotæ patrocinio.

Ex Pediano in orat. pro M. Scaur.

C. Cæsar Dn. Dolabellam accusauit, nec damnauit. Significat & Cæsarem, item adolescentem in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est quantũ oportuit per Hortensiũ, &c.

Ex Pedian. in Diuin. Ex Plutar. in Cæs.

Επανελθὼν δ' εἰς ῥώμην, δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέχον. ὁ μὲν οὖν δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην.

EX ORAT. AD MILITES.

Ex Suet. in Cæsare.

F A M A *verò hostilium copiarum perterritos, non negando, minuendoue, sed insuper amplificando, ementiendoq́ue confirmabat. itaque cum expectatio aduentus Iubæ terribilis esset, conuocatis ad concionem militibus, Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem affuturum cum X. legionibus equitum, XXX. leuis armaturæ, C. millibus, elephantisq́ue CCC. proinde desinant quidam quærere vltra, aut opinari, mihique,*

que, qui compertum habeo, credant aut quidem vetustissima naue impositos quocunque vento in quascunque terras iubebo auehi.

Vt C. Cæsar apud milites de incommodis eorum. non frustrabo vos milites. Ex Diome. de lib. I.

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

NISI *fortè quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, cæterosq́; cuiusdam lenti luminis ac temporis libros legit, &c.* Ex Tacit. in dialog. de orat.

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

QVO *enim Iambo qua procella verborum, impium Sextilij caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, à quo cùm studiosè, tum etiã feliciter grauissimi criminis reus defensus fuerat, &c.* Ex Valer. Max. lib. 5. cap. 3.

EX ORAT. DE CONIVRATIS.

CATONEM *primum putat de animaduersione dixisse, quam omnes antè dixerant præter Cæsarem. & cum ipsius Cæsaris tam seuera fuerit qui tum Prætorio loco dixerit, &c.* Ex Cic. ad Attic. lib. 12.

Sed Cæsar, vbi ad eum peruentum est, rogatus sententiam à Consule, huiuscemodi verba locutus est: Omnes homines, &c. Ex Sallust. in Coniur.

Ex Plutar. in Cæſ.

Ὁ δὲ καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον, οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν, τὰς εἰρημένας γνώμας, ἀπειπάμενοι, πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ κάτουλον περιῆλθεν.

EX ORATIONE IN FVNERE CORNELIÆ.

Ex Suet. in Cæſ.

QVÆSTOR *Iuliam amitam, vxoremque Corneliã defunctas laudauit è more pro roſtris.*

Ex Plutar. in Cæſ.

Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι πάτριον ἦν ῥωμαίοις. νέαις οὐκ ὂν ἐν ἔθει, πρῶτος εἶπεν καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης.

Ex Cic. in Bruto.

Tum Brutus, orationes quidem eius mihi vehementer probantur: complures autem legi, &c.

Ex Suet. in Cæſare.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temerè quædam feruntur. pro Q. Metello quam non immeritò Auguſtus exiſtimat magis ab actuarijs exceptam, malè ſubſequentibus verba dicentis, quàm ab ipſo editam. nam in quibuſdam exemplari-

pluribus inuenio ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cum ex persona Cæsaris sermo sit Metellum, seq́ adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis, apud milites quoque in Hispania. idem Augustus orationem esse vix eius putat: quæ tamen duplex fertur, vna quasi priore habita prælio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione.

C. IVLII CÆSARIS FRAGMENTA ANTICATONIS. LIB. I.

VNO *enim excepto, quem aliusmodi atque omnis natura finxit, suos quisque habet charos.* Priscian. lib. 6. Cæsar in Anticatone priore.

INCERTA EX ANTIC.

ERVNT *officia antelucana, in quæ incidere impunè ne Catoni quidem licuit. quem tamen C. Cæsar ita reprehendit, vt laudet. describit enim eos quib. obuius fuerit, cùm caput ebrij retexissent, erubuisse. deinde adijcit: Putares non ab illis Catonem, sed illos à Catone deprehensos. Potuit ne plus auctoritatis tribui Catoni, quàm si ebrius tam venerabilis erat? nostræ tamen cœ-* Vno enim, &c. & lib. 7. & lib. 13. Ex Plin. l. 3. epist. ad C. Attil. Seuer.

na vt apparatus & impendij, sic temporis modus constet. neque enim hi ſumus, quos vituperare ne inimici quidem poſſunt, niſi vt ſimul laudent.

Ex Agell. l.4.ca. 16.

C. etiam Cæſar grauis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Vnius, inquit, arrogantiæ, ſuperbiæque, dominatuq́;.

Ex Cic. ad Att. lib. 12.

Qualis futura ſit Cæſaris vituperatio contra laudationem meam, perſpexi ex eo libro, quem Hirtius ad me miſit, in quo colligit vitia Catonis, ſed cum maximis laudibus meis. itaq; miſi librum ad Muſcam, vt tuis librarijs daret. volo enim eum diuulgari.

Ex lib. 12. ad Attic.

Hirtij epiſtolam ſi legeris, quæ mihi quaſi πρόπλασμα *videtur eius vituperationis, quam Cæſar ſcripſit de Catone.*

Ex lib. 13. ad Attic.

Cum mihi Balbus nuper in Lanuuino dixiſſet, ſe & Oppium ſcripſiſſe ad Cæſarem, me legiſſe libros contra Catonem, & vehementer probaſſe.

Ex Cicer. in Topic.

Quibus omnibus generibus vſus eſt nimis imprudenter Cæſar contra Catonem meum.

Ex Tacit. lib. 4.

M. Ciceronis libro, quo Catonem cælo æquauit, quid aliud dictator Cæſar, quàm reſcripta oratione velut apud Iudices reſpondit?

Ex Quint. lib. 4.

His quoq; vſum C. Cæſarem in vituperando Catone notauerit Cicero.

Ex Suet. in Cæſare.

Reliquit & de analogia duos libros, & Anticatones totidem.

Vt Catonem Tullius laudans: & duobus voluminibus Cæſar accuſans.

Ποσί.

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διεχρήσατο, δῆλος μὲν ἦν δηχθεὶς, ἐφ' ᾧ δὲ ἄδηλον. εἶπε δ' οὖν ὦ κάτων φθονῶσοι τοῦ θανάτου· καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πράως ἔχοντος, οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. πῶς γὰρ ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐγχέας ὀργὴν τοσαύτην. Paulò pòst: καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε κικέρων ἐγκώμιον κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος κάτωνα. καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. τοῦτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα, τῆς τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον. ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ κάτωνος αἰτίας συναγαγὼν. τὸ δὲ βιβλίον ἀντικάτων ἐπιγέγραπται, καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ καίσαρα καὶ κάτωνα πολλούς.

Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς κικέρωνα περὶ κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος.

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον κάτωνος, ἀντιγράφων, τόντε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ περικλέους ἐοικότα καὶ θηραμένοις, ἐπαινεῖν ὁ μὲν οὖν κικέρωνος λόγος κάτων. ὁ δὲ Καίσαρος, ἀντικάτων γέγραπται.

rem copiæ dixerit, quæ erat magna latus, sed etiam benemeritum de Populi Romani nomine & dignitate.

C. Cæsar in libris quos ad M. Ciceronem de analogia scripsit, arenas vitiosè dici existimabat quòd arena nunquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neq; cœlum, neque triticum. contrà autem quadrigas etiamsi currus vnus equorum quatuor iunctorum vnum sit, pluratiuo semper numero dicendas putat. (paullo pòst, ex lib. I. de analogia) nam cùm suprà dixisset, neq; cœlum, triticùmue, neq; arenam multitudinis significationem pati: Num tu, inquit, harũ rerum natura accidere arbitraris, quòd vnam terram, & plures terras, & vrbem, & vrbes, & imperium, & imperia dicamus. neque quadrigam in vnam nominis figuram redigere, neq; arenam in multitudinis appellationem conuertere possimus. Ex Agell. lib. 19. c. 8.

Atq; id, quod à C. Cæsare excellentis ingenij ac prudentiæ viro in I. de analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, vt tamquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum. Ex Agell. lib. 1. c. 10. & Macrob. lib. 1. Sat.

LIB. II

Sed C. Cæsar in libro de analogia secundo, huius die, & huius specie dicendum putat. Ex Agell. lib. 9. c. 14.

Panium, Cæsar de analogia libro II. dici debere ait, sed Verrius contra. Ex Char. lib. 1.

Ex Char. l. 1. *C. Cæsar de analogia lib. II. fagos, populos, vlmos.*

Ex Char. l. 1. *Nisi quia Cæsar libro II. singulariter Idem, pluraliter Iidem, dicendum affirmat.*

Ex Char. l. 1. *Sed Cæsar de analogia II. turbonem, non turbinem, etiam in tempestate dici debere ait.*

Ex Char. l. 1. *Cæsar de analogia libro II. Panium dixit: sed Verrius Panum sine i.*

Ex Char. Ex Char. l. 1. *Lacer, &c. Cæsar de analogia lib. II. nec non Valgius de rebus per epistolam quæsitis.*

INCERTA EX LIBRO ANALOG.

Ex Agell. lib. 4. c. 16. IN *libris quoque analogicis omnia istiusmodi sine i, litera dicenda censet.*

Ex Char. lib. 1. *C. Cæsar, quasi indiscretum hoc sit, ait, l, litera nominatiuo singulari neutra finita nomina, eandem definitionem capere, quam capiant, E, litera terminata, huic animali, & ab hoc animali: huic puteali, & ab hoc puteali.*

Ex Char. lib. 1. *Quam C. Cæsar ponit in femininis, vt puppim, restim, puluim. hoc enim modo, & ab hoc cani, & ab hoc cane.*

Ex Prisc. lib. 6. *Hic & hæc Samnis, huius Samnitis sic Cæsar de analogia.*

Ex Charis. lib. 1. *Iubar: Plinius ait inter cætera etiam istud C. Cæsarem dedisse præceptum, quorum neutra nomina, ar nominatiuo, clausa per i, datiuū ablatiuumque singularis ostendant, iubar tamen ab hac re-*

hac regula dissidere. nam vt huic iubari dicimus ab hoc iubare dicendum est; vt huic farri ab hoc farre.

Omnium nominum quæ sunt neutri generis, & in, e, terminantur, ait Plinius Cæsarem scisse eosdem esse ablatiuos, quales sunt datiui singulares. Ar, literis nomina neutralia nominata; idem non minus ait Cæsar quòd datiuo & ablatiuo pari iure funguntur, ut idem Plinius ait. Ex Charis. lib. 1.

Partum Cæsar in analogicis, harum partum. Ex Char. l.

Nam tribus i i i. iunctis, qualis posset syllaba pronuntiari? nam postremum i, pro vocali est accipiendum, quod Cæsari artis Grammaticæ doctissimo placitum fuisse à Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. Ex Prisc. l.

At vim C. Cæsaris fregerunt editi de analogia libri? Ex Quint. lib. 1.

Reliquit & de analogia duos libros, & Anticatones totidem. Ex Suet. in Cæsare.

Præterea Cæsar declinat pubis. puberis. Ex Pris. l. 6.

Quamuis Cæsar non incongruè protulit ens, à verbo sum, es, est. Ex Pris. l. 18

Sed Augustus quoq; in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quòd is calidum dicere, quàm calidum malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, & vt ipse Græco verbo significauit, περίεργον. Ex Quint. lib. 1.

Ex Quint. lib. 1. *Neque enim tam Calypsonem dixerim, vt Iunonem, quàm secus antiquos, C. Cæsar vtitur hac ratione declinandi.*

Ex Quint. lib. 1. *De quo genere optimè C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas male cantas, si legis cantas.*

Ex Agell. lib. 7. c. 9. *Sic M. Tullius & C. Cæsar, mordeo memordi: pugno, pepugi: spondeo spepondi dixerunt.*

Ex Pris. lib. 1. *Pro quo digamma, Cæsar hanc figuram F. scribere voluit.*

Ex Isidoro lib. 4. cap. 12. *Vnguenta autem dicuntur à locis, vt Telinū: cuius Iulius Cæsar meminit, dicens: Corpusque suaui Telino vngimur. hoc conficiebatur in insula Telo, quæ est vna ex Cycladibus.*

Ex Non. Marc. in voce Cinis *Apud Cæsarem, Catulum, & Caluum lectū est, quorum vacillat auctoritas: cum iam fulua cinis fueris.*

Ex Plin. lib. 7. c. 30. *Salue primus omnium Parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum linguæque lauream merite, & facundiæ, Latiarumque literarum parens: atque (vt dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte maiorem, quanto plus est, ingenij Romani terminos in tantum promouisse, quam imperij.*

Ex Velio Longo de orthographia. *Variè etiam scriptitatum est, mancipium, aucupium, manubiæ. siquidem C. Cæsar per. i, scripsit, vt apparet ex titulis ipsius.*

Ex Capro. *Hoc lutum atque macellum singulari exire*

memen-

memento; licet Ennius, ista macella, dicatq; & Cæsar, lutea.

C. IVLII CÆSARIS LIBER APOPHTHEGMATVM.

SED *tum ipse Cæsar habet peracre iudiciũ & vt Seruius frater tuus, quem literatissimum fuisse iudico, facilè diceret, hic versus Plauti non est, hic est, quòd tritas haberet aures notandis generibus poëtarum, & consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, cùm volumina iam confecerit* ἀποφθεγμάτων, *si quod afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reijcere solere, quod eò nunc magis facit, quia viuunt mecum ferè cotidie illius familiares.* Ex Cicer. lib. 9. epist. ad Pætum.

Feruntur & à puero, & ab adolescentulo quædam scripta, &c. item dicta collectanea, &c. Ex Suet. in Cæsare.

C. IVLII CÆSARIS LIBRI AVSPICIORVM.

SED *contrà Iulius Cæsar XVI. auspiciorum libro negat nundinis concionem aduocari pos-* Ex Macr. Sat. lib. 1.

se, id est, cum populo agi, ideoq; nundinis Romanorum haberi comitia non posse.

DE SIDERVM MOTV

Ex Macer. Sat. lib. 1.

NAM *Iulius Cæsar, vt siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, vt ad solis cursum finiendi anni tempus extenderet.*

Ex Plin. lib 8. cap. 26.

Cæsaris de singulorum siderum ortu & occasu obseruationes, in quibus & Idus Martias sibi ferales annotauit.

AVGVRALIA.

Ex prisc. li. 6

CÆSAR *in Auguralibus. si sincera pecus erat.*

Ex Prisc. li. 8

C. *Cæsar, quæ res augurantur οἰωνοσκοποῦντι.*

EPHEMERIDES.

Ex Seru. in 11. Aen.

C. *Iulius Cæsar cùm dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus equo eius portaretur armatus, occurrit quidam de hostibus, qui eum nosset; & insultans ait: Cecos Cæsar. quod Gallorum lingua, Dimitte, significat: & ita factum est, vt dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, vbi propriam commemorat felicitatem.*

C. IVLII CÆSARIS POEMATVM FRAGMENTA.

Tuquoq; tu in summis, ô dimidiate Menander.
Poneris, & merito, puri sermonis amator,
Lenibus atq; vtinam scriptis adiuncta foret vis
Comica, vt æquato virtus polleret honore.
Cum Græcis, neq; in hac despectus parte iaceres,
Vnum hoc maceror, & doleo tibi esse, Terenti.

Ex Donato in vita Terentij.

EIVSDEM.

C. IVLIVS CÆSAR.

FELTRIA PERPETVO NIMIVM DAMNATA RIGORE
FORTE MIHI POST HAC NON ADEVNDA VALE.

Ex antiquo lapide.

EIVSDEM.

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro;
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumq; imæ partes rapido traherentur ab amne:
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inuentum mater dum cōderet vrna,
Hoc peperi flammis, cætera dixit aquis.

Ex libro lusuum in Priap. quidam German. inscribunt.

Reliquit & de analogia, &c. ac præterea poema, quod inscribitur Iter, quorum librorum

Ex Suet. in Cæsare.

primos in transitu Alpiũ, cùm ex citeriore Gallia, conuentibus peractis, ad exercitum rediret; sequentes sub tempus Mundensis prælij confecit. nouissimum, dum ab vrbe in Hispaniam vlteriorem quarto & vigesimo die peruenit.

Ex Plin. lib. 19. c. 8.

Nec non olus quoque siluestre est trium foliorum, Diui Iulij carminibus præcipuè iocisque militaribus celebratum. alternis quippe versibus exprobrauere lapsana se vixisse apud Dyrrachiũ præmiorum parsimoniam cauillantes. est autem id Cyma siluestris.

Ex Ascon. Pedian.

C. Cæsar inter primos temporis sui oratores, & Tragicus poeta bonus admodum habitus est: huius sunt enim Tragœdiæ, quæ inscribuntur Iulij. & hi autem Iulij, & Antonius ab satellitibus Marij sunt occisi.

Ferũtur & à puero, & ab adolescentulo quædam scripta, vt laudes Herculis, Tragœdia Oedipi, item dicta collectanea, quos omnes libellos vetuit Augustus publicari.

Nisi forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, &c. nisi qui & carmina eorundem miratur. Fecerunt enim & carmina, in bibliothecas retulerunt, non melius quàm Cicero, at felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt.

Καὶ ποιήματά τε γράφων καὶ λόγους τινάς, ἀκροαταῖς ἐκείνοις ἐχρῆτο, καὶ τοὺς μὴ θαυμάζομένους ἄντικρυς ἀπαιδεύτους καὶ βαρβάρους ἀπεκάλει.

C. IVLII CÆSARIS DICTA.

MAXIME autem de Bruto nostro, de quo quidem ille, ad quē diuerti, Cæsarem solutum dicere: Magni refert, hic quid velit; sed quidquid vult, valdè vult. idque eum animaduertisse, cùm pro Deiotaro Nicææ dixerit. Ex Cicer. ad Attic. lib. 18.

Aiebat Cæsarem secum, quo tempore Sextij rogatu, veni ad eum, cùm expectarem sedens, dixisse: Ego nunc tam sim stultus, vt hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, cùm tandiu sedens meum commodum expectet? (de Bruto.) Ex Cic. ad Attic. lib. 18.

Interrogatusque cur repudiasset vxorem quoniam (inquit) meos tam suspicione, quàm crimine iudico carere oportere. Ex Suet. in Cæsare.

Pontico triumpho, inter pompæ fercula trium verborum prætulit titulum, Veni, vidi, vici. Ex Suet. in Cæsare.

Consecutusq; cohortes ad Rubiconem flumen, qui prouinciæ eius finis erat, paululum constitit. ac reputans quantum molirentur, conuersus ad proximos, & etiam nunc, inquit, regredi possumus: quòd si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt. Ex Suet. in Cæs.

Tunc Cæsar, Eatur, inquit, quò Deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. iacta est alea, inquit. Ex Suet. in Cæsare.

Ex Quint. lib. 7.

Quemadmodum C. Cæsar Pompeio ostendenti vulnus ore exceptum, in seditione Sulpiciana, quòd ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur: nunquam fugiens respexeris, inquit, aut crimen obiectum vt Cicero, &c.

Ex Quint. lib. 6.

Est & illa ex ironia fictio, qua vsus est C. Cæsar: nam cùm testis diceret à reo feminā sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset. Quid enim faceret, inquit, cùm tu galeam & loricam haberes?

Ex Cic. li. 4. epist. ad Ser. Sulpic.

Nam et ipse Cæsar accusata acerbitate Marcelli, sic enim appellabat. laudataq; honorificentissimè & æquitate tua, & prudentia, repentè præter spem dixit, se senatui rogandi de Marcello ne hominis quidem causa negaturum.

Ex Cic. li. 15. epist. ad Acilium.

Cum propter quosdam sordidos homines, qui Cæsaris beneficia vendebant tabulam in qua nomina ciuitate donatorum incisa essent, reuelli iussisset, eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit, nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere.

Ex Plin. lib. 18. c. 25.

Tres autem fuère sectæ, Chaldæa Ægyptia Græca: his addit apud nos quartam Cæsar dictator, annos ad Solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat.

Ex Plin. lib. 18. cap. 27.

A Bruma in Fauonium Cæsari nobilia sidera significant. Paulò pòst Pridie nonas Ianuarij Cæsari Delphinus matutino exoritur, & postero die

fidi-

fidiculæ, quo Ægypto ſagitta Veſperi occidit. Paulò pòſt A Fauonio in æquinoctium vernum Cæſari ſignificat XVII. Kal. Martij triduum variè. VIII. Kal. hirundinis viſu, & poſtero die Arcturi exortu veſpertino. item III. Non. Martij Cæſar. Cancri exortu id fieri obſeruauit. Paulò pòſt: Cæſar & Idus Martias Ferales ſibi annotauit Scorpionis occaſu. Paulò pòſt: Tertio Nonas Aprilis in Attica vigiliæ veſperi occultantur..eædem poſtridie in Bœotia. Cæſaris aũt & Chaldæis, Nonis. Paulò pòſt: Cæſari ſexto Idus ſignificatur Imber libræ occaſu: XIV. Kal. Maij. Ægypto ſuculæ occidunt veſperi, ſidus vehemens, & terra, mariq; turpidum XVI. Atticæ, XV. Cæſari, continuoq; triduo ſignificat. Paulò pòſt: VI. Non. Maij Cæſari ſuculæ matutino exoriũtur, & VIII. Idus Cappella pluuialis.

A vergiliarũ exortu ſignificant Cæſari poſtridie Arcturi occaſus matutini. Paulò pòſt: XI. Kal. Cæſari Orionis gladius occidere incipit: tertio Non. Iunij Cæſari, & Aſſyriæ Aquila veſperi oritur, &c. vndecimo Kal. einſdem Orionis gladius Cæſari occidere incipit. Ex Plin. lib. 18. cap. 27.

Solſtitio ad fidiculæ occaſum ſexto Kal. Iunij, Cæſari Orion exoritur. Paulò pòſt: XIIX. Kal. Auguſti, Ægypto aquila occidit matutino, Eteſiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Cæſar X. Kal. ſentire Italiam exiſtimauit. Paulò pòſt: Aquila Atticæ matutino occidit: tertio Kal. Ex Plin lib. 18. cap. 28.

regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur.

DE C. IVLIO CÆSARE.

Ex Cic. in Bruto.

SED *tamen Brute, inquit Atticus de Cæsare & ipse ita iudici, & de hoc huius generis acerrimo æstimatore sæpissimè audio, illum ferè omnium Oratorum Latinè loqui elegantissime, nec id solùm domestica consuetudine, vt dudum de Læliorum & Domitiorum familiis audiebamus, sed quanquam id quoque credo fuisse, tamen vt esset perfecta illa bene loquendi laus, multis literis, & ijs quidem reconditis & exquisitis, est consecutus, &c.*

Ex Cic. in Bruto.

Sed perge, Pomponi, de Cæsare, & redde quæ restant: Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum oratoris, &c. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptā, pura & incorrupta consuetudine emendat. itaque cùm ad hanc elegantiā verborum Latinorū, quæ, etiamsi Orator non sis, & sis ingenuus ciuis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illi oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tamquā tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc cum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere, splendidam quan-

dam

dam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu forma etiam magnifica, & generosa quedammodo. Tum Brutus, orationes quidem eius, &c. atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum; valdè quidem, inquam probandos: nudi enim sunt, recti, & venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detracta: sed tum voluit alios habere parata vnde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines à scribendo deterruit, &c.

Quid Oratorum? quē huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententijs aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? Ex Cic. ad Corneliū Nepot. apud Suet. in Cæsare.

Quid noster hic Cæsar? nonne nouam quandam rationem attulit orationis, & dicēdi genus induxit propè singulare? quis vnquam res præter hunc Tragicas penè comicè, tristes remisse, seueras hilarè, forenses scenica propè venustate tractauit? atq; ita, vt neque iocus magnitudine rerum excluderetur, nec grauitas facetijs minueretur. Ex Cic. l. 3. de Orat.

Ex Cicerone Libro I. Officiorvm.

SED *bene loquendi de Catulis opinio non minor, sale verò conditus, & facetiis Cæsar.*

Ex Suet. in Cæsare. *Reliquit & rerum suarum commentarios Gallici, ciuilisque belli Pompeiani. nam Alexandrini, Africique & Hispaniensis incertus auctor est, alij enim Oppium putant, alij Hirtiũ: qui etiã Gallici belli nouissimum, imperfectumq́; librum suppleuerit. Paulò pòst: Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat. cùm Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temerè crediderit, & quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit; existimantq; rescriptum, & correcturum fuisse.*

Ex Quint. lib. 10 *C. verò Cæsar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur, tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, vt illum eodem animo dixisse, quo bellauit, appareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cuius propriè studiosus fuit elegantia.*

Ex Quint. lib 10. *Quid tantum noceret vim Cæsaris, asperitatem Cœlij, diligentiam Pollionis iudicium Calui quibusdam in locis assumere?*

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlij, subtilitatem Ca-

tem Calidij, grauitatem Bruti, acumen Sulpicij, acerbitatem Caßij, diligentiam Pollionis, dignitatem Meßallæ, sanctitatem Calui reperiemus. Ex Quint. lib. 12.

At tristior Caluus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cœlius, grauier Brutus, vehementior, & plenior, & valentior Cicero. Ex Tacit. in dialog. de Orat.

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαποιῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, &c. Ex Plutar. in Cæs.

Ἐν δὲ ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. Ex Plutar. in Cæs.

Ac mihi ex Græcis orationes Lysiæ ostentat, ex nostris Gracchorum, Catonisq́ue, quorum sanè plurimæ sunt circumcisæ & breues. ego Lysiæ Demosthenem, Æschinem, Hyperidem, multosque præterea Gracchis, & Catoni Pollionem, Cæsarem, Cælium, imprimis M. Tullium oppono, cuius oratio optima fertur esse, quæ maxima. Ex Plin. li. 1. epist.

Sed ego verear ne me non satis deceat, quod docuit M. Tullium C. Caluum, Asinium Pollionem, M. Messalam, &c. Diuum Iulium, Diuum Augustum, Diuum Neruam, Tit. Cæsarem, &c. Ex Plin. li. 5. epist.

Fvlvii Vrsini variæ Lectiones in Caii Ivlii Cæsaris Librvm I. De Bello Gallico.

1 Quod vndique loci natura tuti Heluetij continentur] *Vox Tuti, abest ab antiquissimis libris Vaticano, & meo. rectè igitur illam reiecit Manutius; quæ putidi alicuius Grāmatici (vt opinor) glossa, ab imperito Librario recepta, Cæsaris locum contaminauit pro Continentur autem legebat Octauius Pantagathus, Contineantur.*

2 Lacu Lemano] *Lemanno, duplici nn, scriptum est in Vaticano exemplari & meo: eamque scripturam confirmat Plinij vetustus codex Vaticanus.*

3 Propterea quod aliud iter haberent nullum] *ita legitur in Vaticano codice, & meo videturq; venustior lectio.*

4 Ad Id. Apr.] *Gabriel Faernus antiquis libris auctoribus legebat: A. D. Id. Apr. hoc est, ante diem Iduum Aprilium. est autem genus loquendi, quo Cæsar ipse alibi quoque vtitur.*

5 Hedui]

5 Hedui] *Ædui, veterum librorum auctoritate ſcribendum eſt. apud Strabonem quoque & Ptolemæum, αἰδούων ἔθνος, ſcribitur.*

6 Et internitione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet.] *locum ſine dubio depravatum ita emendari poſſe exiſtimabat Faernus, ſi, memoria proderetur, legeremus.*

7 Quin etiam quòd neceſſariam rem coactus Cæſari enuntiarit] *hunc quoque locum ope vetuſti codicis ita reſtituit Faernus, quod neceſſariorem Cæſari enuntiarit.*

8 Regni per Heluetios obtinendi] *ita eſt in Faerni lib.*

9 Per C. Valerium Procilium] *lib. Vaticanus & meus habent, Procillum. eius autem fit mentio paulò infrà.*

10 Et ijſdem ducibus] *Faernus, ijs ducibus.*

11 A Gallicis armis] *delet Faer. particulam A.*

12 Nam hoc toto prælio, cùm ab hora ſeptima ad veſperum] *lib. Vaticanus habet, ad veſperam. quam lectionem non omnino reijciendam eſſe opinor. Citat enim Chariſius lib. II. Cæſaris exemplum ex epiſtola ad Frontonem, quo oſtendit illum veſpera, pro veſperi dixiſſe.*

13 Et nonnulli inter carros, rotaſque mataras ac tragulas ſubijciebant] *maiaras, reponendum ex libris Vaticano & meo. Idem er-*

error irrepsit in Liuij librum VII. & eiusdem libri epitomen. emendandi etiam Strabo lib. IX. Nonius Marcellus, & Iulius pollux περὶ βαρβαρικῶν ὅπλων.

14 In nullam partem noctis itinere intermisso] *nulla parte noctis, legebat Faernus, ex veteribus libris. quam lectionem quis non videt meliorem esse, quàm quæ in vulgatis circumfertur?*

15 Prima nocte] *Prima noctis vigilia, reperitur in antiquo meo libro quomodo scriptum esse in alijs quoq; codicibus, notauit Faern. ita locutus est & lib. V.*

16 Vti sit secreto, in occulto] *delebat Faernus in occulto, vel quòd abesse à veteribus lib. obseruasset, vel quòd inculcatum id ab aliquo existimarit.*

17 Si quid ille se velit] *ita legit Faernus; quomodo in meo quoque libro scriptum inuenitur.*

18 Atq; è molumento] *molimento, reponebat Faernus ex manu scripti libri auctoritate.*

19 Neque de communi re dicendum sibi] *discendum, legebat Faernus; parum ab vsitata scriptura recedens.*

20 Si id fecisset] *reijciebat Faern. particulam, ita.*

21 Longe futurum fraternum nomen Populi Romani] *ita legit.*

22 Atque aciem oculorum dicebant ferre potuiſſe] *vocem dicebant, Grammatici, vt opinor, Scholium, delebat Faernus ope veteris libri.*

23 Non magnum periculum miſerabãtur, quòd] *hæc verba non leguntur in Vaticano libro: in meo autem eſt, Magnum periculum miſerabantur, quòd non, &c. mihi Vaticani libri ſcriptura magis probatur.*

24 Æquitate conditionis] *Conditionum, ſubſtituit Faernus, adiutus vetere libro.*

25 Aut ei præſcribere auderent] *viderentur, eſt in Faerni libro.*

26 Auctiores velit eſſe] *auctos, habet liber Vaticanus.*

27 Non Galliæ oppugnandæ] *impugnandæ, habet Vaticanus liber. & ita Faernus legit.*

28 Debere ſuſpicari] *delet Faernus vocem debere, auctoribus veteribus libris.*

29 Et ad noſtros adequitare] *videndum num rectius ſit ſine particula, ad, vt eſt in meo libro.*

30 Nam etſi ſine vllo periculo legionis delectæ commiſſum cum equitatu prœlium fore videbat] *Faernus reijciebat Commiſſum, vocem otioſam, & inepti alicuius Grammatici gloſſam.*

31 M. Valerium Procilium] *C. Valerium*

Procillum, est in scriptis exemplaribus meo & Vaticano.

32 M. Titium] *Mettium, pro Titio, habent libri veteres, & in argenteo nummo C. Cæsaris est,* M. METTIVS. *ita etiam paulò pòst scribendum.*

33 Præsidium vtrisque castris, &c.] *in lib. Faer. & Vaticano legitur: Præsidio, &c. relicto, omnes, &c.*

34 Duæ filiæ harum] *quidam ita interpungunt, Duæ filiæ, harum altera, &c.*

LIB. II.

35 Ineunte æstate] *Faernus, inita.*

36 Exercitus in vnũ locum conduci] *exercitum Faernus & paulò post, Primos ciuitatis miserunt.*

37 Teutones] *Teutonos scribendum est auctoritate veterum liberorum Vaticani & mei: quam scripturam confirmat hoc de vetusto lapide fragmentum.*

... VGVR. TR. MIL. EXTRA
.... VGVRTHA. REGE. NVMID
.... TRIVMPHANS. IN
.... ANTE. CVRRVM. SVVM
.... NSVL APSENS. CREATVS
.... NORVM. EXERCITVM
.... CIMBROS. FVGAVIT. EX. IEIS
.... HAVIT. REMP. TVRBATAM

38 Ca-

38 Caletos] *Caletes habet liber meus.* καλῆται, *Ptolemæus.*

39 Et Funditores Baleares] *Baliares, ex vetusti lapidis auctoritate scribendum, quomodo apud Græcos etiam* βαλιαρίδες, *scribi animaduerti. Inde Baliaricus, vt est in eodem lapide, dictus Metellus.*

40 Cùm per eorum fines triduo iter fecisset] *Faer. ex vetere libro emendauit, triduum; quæ mihi lectio magis probatur.*

45 Et quid nostri auderent, sollicitationibus exquirebat] *ita scriptum est in meo libro.*

42 Et in fronte leuiter castigatus] *ita legit Faern.*

43 Quòd Diuitiacum quoque] *delet Faern. particulam, quoque.*

44 Ex pauore, ac fuga] *pro pauore, Faernus legit, terrore.*

45 Nam quòd hostis appropinquabat] *existimabat Faern. hosti, legendum esse. Cæsar enim in motu erat, non hostes qui trans flumen Sabin exspectabant.*

46 His facile pulsis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt] *proturbatis, est in libro Faerni. in meo autem, pro decurrerunt, est decucurrerunt quam scripturam in eo lib. passim seruari animaduerti: vt etiam, ciuitatium pro ciuitatum. videndus Charisius Grammaticus.*

47 Sed etiam ad galeas induendas] *liber meus habet, induendas.*

48 Vt in sinistra parte aciei] *acie, legit Faernus, pro aciei. sic lib. V. & Sallustius hist. lib. 1. apud Priscian.*

49 Rursus resistentes hostes, redintegrato prælio in fugam coniecerunt] *ita hunc locum legit Faernus ex vetere libro.*

50 Clamor fremitusque exaudiebatur] *oriebatur, est in meo libro: & ita legebat Faernus.*

51 Ausos esse] *Faernus, Ausi quod essent.*

52 Custodiam ex suis, ac præsidium] *ita legit Faern. pro custodia, & præsidio.*

53 Tanti oneris turrim in muros sese collocare] *opinor scribendum, muro: quo modo Faern. quoq; legebat.*

54 Vt postea compertum est] *placet, perspectum est: quod Faern. etiam annotauit.*

55 Nostros præsidia deducturos] *pro deducturos, in meo libro scriptum est, non inducturos; quã ego huius loci veram scripturam opinor.*

56 Osisinos] *Osismos est in scriptis codicibus, quos ego vidi. & Ptolemæus habet ὀσίσμιοι. ita Orosii antiquum apud me exemplar.*

LIB. III.

57 Ne primum quidem posse impetum suum sustineri] *vocem, suum, reijciebat Faer-*

Faernus, quæ & à veteribus quoque libris abest.

58 Gessa] *Gæsa est in libro Faerni & meo. ita etiam Græci γαισὰ scribunt. videndus Pollux. paulò suprà, pro colloquendis, Faernus legebat, collocandis: quam scripturam retinuit Manutius.*

59 Alijs occurrisse rebus viderat] *videbat, Faernus.*

60 Proximus Oceano in Andibus] *proximus mari Oceano, habet liber meus. & ita olim Octauius Pantagathus emendarat. Faernus autem legit, proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat.*

61 Frumenti, commeatusque petenti causa dimisit] *Faernus delet vocem commeatus: & pro dimisit, legit dimiserat.*

62 Ceteros antecedunt] *Faern. reliquos.*

63 Vnellos] *reponendum Eusubios, ex libro Faerni & meo.*

64 Quod ille aberat longius] *ipse, pro ille, Faernus. & ita puto scribendum.*

65 Ambialites] *Ambianos habet liber meus. & ita Ptolemæus.*

66 Veneti, reliquæque item ciuitates] *ita Faernus.*

67 Diablintres] *Diablintes, est in meo lib. Plinius tamen lib. IV. Diablintas appellat.*

68 Quod nomen ad omnes nationes, &c] *ita legit Faernus.*

69 Libertati studere] *placet vt in meo libro legitur, Libertatis studio se incitari.*

70 Atque eius vsus inscitiam] *inscientiam habet lib. meus. & ita paulò infrà.*

71 Casus erat extimescendus] *erant extimescendi, scriptum est in meo libro.*

72 Non absimili forma muralium falciū] *vidi lib. manuscriptum, qui pro, muralium, haberet, ruralium. paulo pòst, pro, prærumpebantur, emendat Faer. perrumpebantur.*

73 Quo ventus ferebat] *In quam ventus, &c. ita est in meo libro.*

74 Maxime fuit opportuna] *in meo libro est, Maximæ fuit opportunitati.*

75 Vt iam non solum hostibus in contemptum Sabinus veniret] *Faernus legebat, contemptionem: qua voce vsus est Cæsar lib. III. de bello Ciuili.*

76 Ex tertia parte Galliæ est existimanda] *in meo lib. legitur, æstimanda; quam scripturam retinemus.*

77 Tolosa & Narbone] *locus mancus ita supplendus ex vetere meo libro Tolosa, Carcasone, & Narbone. & Ptolemæus, τολῶσα, καρκασὼ, ναρβὼν.*

78 In Sontiatium fines] *ex eodem libro reponendum, Sociatium. quomodo & apud manuscriptum*

scriptum Orosium legi animaduerti. ita etiam Athenaeus lib. IV.

79 Ærariæ secturæ] *in lib. Faer. est stricturæ.*

80 Quos illi Soldurios appellant] *Athenaeus lib. IV. si modo quae circumfertur editio, mendo vacat Silodunos hos nominat his verbis:* νικόλαος δ' ὁ δαμασκηνὸς, &c. φησὶν, ἀδιάτομον τὸν τῶν σωτιανῶν βασιλέα, (ἔθνος δὲ τοῦτο κελτικὸν) ἑξακοσίους ἔχειν λογάδας περὶ αὐτὸν, οὓς καλεῖσθαι ὑπὸ γαλατῶν τῇ πατρίῳ γλώττῃ σιλοδύνους. τοῦτο δ' ἐστὶν ἑλληνιστὶ εὐχωλιμαῖοι. τούτους δ' οἱ βασιλεῖς ἔχουσι συζῶντας καὶ συναποθνήσκοντας, ταύτην ἐκείνων εὐχὴν ποιουμένων, ἀνθ' ἧς συνδυναστεύουσί τε αὐτῷ αὐτὴν ἐσθῆτα καὶ δίαιταν ἔχοντες, καὶ συναποθνήσκουσι κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην, εἴτ' ἐν νόσῳ τελευτήσει ὁ βασιλεὺς, εἴτε πολέμῳ, εἴτε ἄλλως, πῶς, καὶ οὐδεὶς εἰπεῖν τινὰ ἀποδειλιάσαντα τούτων τὸν θάνατον, ὅταν ἥκῃ βασιλεῖ, ἢ διεκδυόντα. *Illud etiam est hoc loco notandum, quem Athenaeus* ἀδιάτομον *appellauit, in scriptis Caesaris codicibus Adiatonum nominari: eamque scripturam confirmari testimonio Plutarchi.*

81 Crassus in fines Vocontiorum] *legendum ex Dione lib. 39. & veteribus libris, Vocatium. ita etiam Caesar paulò infrà.*

82 Crassus cum sua cunctatione atq; opinione] *cunctatio atque opinio, habet vnus*

liber scriptus: postea mutatum in cunctatione, atque opinione.

83. Flustates] *Elusates ex Plinio, & Claudiano in Ruf.*

---muros inuadit Elusa.

84 Eò exercitum adduxit] *duxit, est in meo libro.*

85 Reliqui, qui domi remanserint, se atque illos alunt] *præstare opinor vt legamus quomodo in libro Latini Latinij Viterbiensis scriptum inueni. reliqui domi manent; pro se, atque illis colunt.*

86 Neque vestitus præter pelles habeant] *deest vox quicquam, quam ex vet. lib. reposuit Faernus.*

86 Quibus maxime Galli delectantur] *quibus maxime Gallia delectatur, quæque immenso parat pretio, &c. ita legitur in meo libro.*

88 Ac multo humiliores, infirmioresque redegerunt] *reddiderunt, Faernus ex vetere libro.*

89 Ad Ambiuaritos] *Ambibaritos, habent libri scripti, & Orosij antiquum exemplar.*

90 Mediomatricum, Tribotorum] *legendum, Tribocorum, ex Strabone lib. IV. & Ptolemæo liber autem meus habet, Mediomatricorum, qui μεδιοματρικοὶ Straboni. Ptolemæo tamen, μεδιομάτρικες.*

91 Cum ipsi non amplius DCCC. equi-

tes ha-

tes haberent] CIↃ LCCC. est in meo lib. quam ego scriptu am non improbandam opinor. paulò post prodierant trans Mosam, scriptu m est, erant trans Mosam profecti.

92 Sicambrorum] *Sugambrorum habet lib. meus, & Orosius scriptus. à Strabone etiam σούγαμβροι, & à Ptolemæo σύγαμβροι appellantur.*

93 Tantum esse nomen apud eos, atque opinionem, &c.] *ita est in meo libro.*

94 Hæc machinationibus immissa in flumen] *ita legitur in meo libro.*

95 Pro ariete subiectæ] *pariete emendarat Faernus ope veteris libri: & ita est in meo.*

96 Adit ad illos quisquam] *illo adit quisquam, Faerni liber.*

97 Atque imperio Po. R. paratos obtemperare] *ita scriptum est in meo libro.*

98 Neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniæ anteponendas iudicabat] *ita est in meo libro.*

99 Atque ita montibus] *adeo montibus, legitur in meo libro.*

100 Simul & nauibus desiliendum] *ita habet meus liber.*

101 Culpam in multitudinem coniecerunt] *contulerunt, est in meo libro.*

102 Et cùm se inter equitum turmas insinuauerint, ex essedis desiliunt, & pedibus

prœliantur] *ita hunc locum legendum puto au-ctoribus libris Faerni & meo.*

103 Infirmis nauibus hiemis nauigatio-nem ſubeundam non exiſtimabat] *videndum an ita legi debeat, vt in meo libro ſcriptum eſt: Infirmis nauibus hiemi nauigationem ſubijcien-dam.*

LIB. V.

104 Magis magnos ibi fluctus fieri cogno-rat] *Minus magnos, ſcribendum puto: quo mo-do legebat Faernus, & in meo vetuſtiſſimo libro ſcriptum vidi. paulò etiam infrà, pro, in alio mari vti aſſueuerant, eſt, in reliquis vtimur maribus. quam ſcripturam agnoſcit Priſcianus lib. VII.*

105 Accepta oratione eorum] *pro, oratio-ne, non malè habet, ratione, liber meus.*

106 Quid fieri velit, oſtendit] *vellet, Faer-nus.*

107 Atq; omnes ad portum Iccium con-uenire] *Itium eſt in ſcriptis lib. eius meminit Strabo lib. IV. his verbis:* παρ᾽ οἷς ἐστὶ καὶ τὸ ἴτιον, ᾧ ἐχρήσατο ναυστάθμῳ καῖσαρ ὁ θεὸς, διαίρων εἰς τὴν νῆσον, *&c.*

108 Circiter millium paſſuum XXX. trāſ-miſſum à continenti] *delebat Faernus vocem tranſmiſſum, quod illam abeſſe à veteribus li-bris animaduertiſſet.*

109 Ad Britannicũ bellum omnibus comparatis rebus] *ita Faernus.*

110 Ille autem] *ille enim habent libri Vaticanus, Faerni, & meus. Enim, hic non est coniunctio causam reddens, sed assertionem.*

111 Vno erant visæ tempore, à litore discesserant] *vnà erant visa, timore à litore, &c. ita in meo libro scriptum est.*

112 Atq; in litus eiectas esse] *in litore, Faer.*

113 Aut anulis ferreis] *Lancinis, pro anulis Faernus.*

114 Hoc millia passuum D C C C. in longitudinem esse arbitrantur] *melius ex vetere libro Faernus, existimatur, pro arbitrantur.*

115 Omnes vero se Britanni luteo inficiũt] *ita hunc locum emendauit Petrus Victorius, cum antea Glasto legeretur: quæ vox cum nusquam penitus inueniatur, ex corruptis Plinij verbis in hunc locum irrepsit. in vetustissimo tamen codice Vaticano, pro glasto, est vltro. & apud Pomponium Melam lib. III. cum de hac corporum infectione loquitur, vltro etiam legitur in meo autem antiquissimo lib. est, vitro. vt quam retineam, veram lectionem non habeam.*

116 Magnus ibi numerus pecorum repertus] *placet, pecoris, quomodo in Faerni libro legebatur.*

117 Cum statuisset hiemen in continente

propter repentinos Galliæ motus agere] *ita est in meo libro.*

118 Samarobrinæ] *Samarobrinæ habent Faerni libri & meus. Ptolemæus etiam con-[illegible].*

119 Inimici palam, &c] *ex vetere libro legebat Faernus: Inimicis iam multis palam ex ciuitate, & his auctoribus eum interfecerunt.*

120 Quorum opera cognouerat] *rectius in meo libro legitur, quorumq; opera cognouerit.*

121 Ad castra oppugnanda venerunt] *castra oppugnatum venerunt, Faernus.*

122 C. Carpineius] *Arpinius, est in meo libro.*

123 Subsidio venire] *subuenire, Faern.*

124 Ab ijs absit] *reijcit Faernus, ab ijs, & ita est in meo libro.*

125 Prouidere possent] *scire, liber meus habet.*

126 Et numero pugnandi pares nostri] *pugnantium, pro pugnandi, ex ingenio emendauit Faernus.*

127 A confertis vitari poterant] *rectius, opinor, in meo libro, Confertis vitare poterant. ita etiam paulò infrà, pro pugnaretur, est, pugnassent.*

128 T. Baluentio *T. Bentio, est in meo lib.*

129 Sperare se ab eo de sua, ac militum salute impetrari posse.] *ita est in meo libro.*

130 Gla-

130 Gladiis cespites circumcidere] *Cespitem Faernus in vetere libro scriptum obseruauit.*

131 Nam minus horis tribus, &c.] *Faernus ita ex vetere codice legebat. nam minus horis, tribus X. millium in circuitu munitionem pedum XV. perfecerunt. locum opinor non vacare mendo: nam ita de hac ipsa rescripsit Orosius. vel potius è Cæsare exscripsit. Multitudo hostium ex hoc colligi potuit, quia cùm in obsidione castrorum vallum circumdandum esse à captiuis Romanis doceretur, & instrumenta ruralia non haberent gladiis concidendo terram, & sagulis exportando, vix tribus horis vallum pedum X. & fossam pedum XV. per millia passuum XV. in circuitu fecerunt.*

132 Quantam cum virtute] *delebat Faernus particulam, cum. & ita est in meo libro.*

133 Neque hostibus diutina lætitia] *Lætatio est in Faerni libro.*

134 Exercere, à finitimis equos parare] *rectius, opinor, in meo libro legitur, Exigere à finitimis, equos parare, exsules, damnatosq; tota Gallia magnis præmijs ad se allicere cœpit.*

135 Et manu munitissimis castris] *abest vox, manu, à meo vetere libro.*

LIB. VI.

136 Illi finitimos atque Germanos] *fini-*

timos Germanos, est in meo libro: & ita puto scribendum.

173 Aut ex eo, quod metuerat, odio] *Faernus, aut ex eo, quod in eum erat, odio, siue meliores nactus codices, siue ex ingenio, ita emendauit: pro, existat autem, est, oriretur, in meo libro.*

138 Si amplius obsidum velit dari, pollicentur] *ita legitur in meo libro. & paulò pòst, pro Vbiorum, vbi horum.*

139 Iidem decernunt] *abest vox Iidem à Vaticano codice, & meo.*

140 Natio est omnium Gallorum] *omnis, est in meo libro.*

141 Non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur] *Non posse aliter Deorum, &c. ita est in meo libro.*

142 Iustis funeribus] *quum, iusta, quæ Græci τὰ νομιζόμενα dicunt, & funera, idem sit, suspicor mendum esse in voce funeribus: & vel funebribus scribendum, quo modo locutus est Liuius, vel omnino vocem delendam.*

143 Quàm latissimis circum se vastatis finibus solitudines habere] *ego in optimo meo libro scriptum inueni, quàm latissimas, & ita legendũ opinor. Farnus tamen legit, quã latissime.*

144 Vulgo Tectosages] *non est dubitandum quin Volcæ Tectosages, vt in libro Faerni, & meo, sit legendum. Ptolemæo etiam ὁόλκαι τεκτοσάγες.*

145 Qui,

145 Qui, se aut audisse, aut adisse ad initium eius siluæ dicat, &c.] *Faernus nullo adiutus vetere libro sed coniectura tantùm ductus, ita hunc locum emendabat: Qui se, aut adisse ad initium eius siluæ dicat, &c.*

146 Ab eius summo sicut palmæ, ramiq; latè diffunduntur] *animaduertit Faernus locum non carere mendo, itaque delebat particulam* que: *in meo autem libro melius, pro* que, *legitur quàm.*

147 Ad bellũ Ambiorigis profectus] *vox profectus, abest à libro Faerni: & χολιαστικῶς posita ab aliquo videtur.*

148 Atque etiam imparatum] *Faernus delet, etiam. & paulò suprà legit; celeriter, contra omnium opinionem, &c. quomodo in meo quoq; libro scriptum est.*

149 Sed hoc quoque factum est] *melius in meo libro, Sed hoc factum est, & c.*

150 Ambiorix copias suas iudicio non cõduxerit] *ita Faernus.*

151 Ad Vatucam contendit] *liber meus habet, Atuatucam: quam lectionem confirmat Ptolemæus, licet operarum vitio ἀτουάκουτον apud illum scriptum sit.*

152 Aut locis siluestribus palus impedita] *ita scriptum est in meo libro.*

153 Quam legionariorum] *Legionarius miles, est in meo libro.*

154 Deficiens ægrè per manus tractus] *abest vox, Deficiens, a Faerni libro, & meo.*

155 Qui non rei nouitate] *quin, legit Faernus, & ita habet liber meus.*

166 Fidem non haberent] *videndum an ne rectius sit, vt in meo legitur, Fidem non faceret.*

157 Equitatum se ex fuga recepisse dicerent] *equitatum tantum se ex fuga, &c. ita est in meo libro.*

158 Ne minimo quidem casu] *magis placet, casui, vt est in libro Vaticano, & meo.*

159 Durocortum] *liber Vaticanus, & meus habent, Durocortorum. Ptolemæus quoque Δυροκόρτορον. malè igitur apud Strabonem, Δυρικόρτορον.*

LIB. VII.

166 Quam à maioribus acceperant] *acceperint, rectius est in meo libro. & paulò pòst, Quoniam in præsentia obsidibus cauere, &c.*

161 Quod more eorum grauissima cærimonia continetur] *quo more eorum grauissimæ cærimoniæ continentur: ita est in meo libro; egoq; ita malo, quam vt in aliis legitur.*

162 His constitutis rebus, omnibus suis inopinantibus] *reijciebat Faernus vocē, omnibus, quæ à meo quoque libro est; ac nescio quomodo in hunc locum irrepserit. paulò pòst, pro i scriptum est, inue.*

163 Quo

163 Quo pabulandi causa adire posse videantur] *liber meus habet adiri.*

164 Insidiarum causa] *insidiandi, est in meo libro.*

165 Reliquaque quæ ad oppugnationem oppidi] *ita est in meo libro.*

166 Non hæc omnia fortuitu] *fortuito, habent libri Vaticanus, & meus.*

167 Quem turpiter se ex hac fuga recipiẽtem, &c.] *ita scriptum est in meo lib.*

168 Milites cum toto tempore, luto, frigore, & assiduis imbribus turbarentur] *ita legitur in meo libro.*

169 Quidam ante portã opidi Gallus qui per manus seui, &c.] *ita hic locus legendus à Faerno primum ex ingenio, deinde libri mei auctoritate emendatus.*

170 Perfectisque operibus] *derectis habet liber meus: sic enim vbique pro, directis.*

171 Vt si qua ex parte obuiam contrauenniretur] *Faernus delebat, contra.*

172 Vltimas opidi partes continenti impetu petiuerunt] *continuo petiuerunt, habet liber meus.*

273 Silentio ex fuga recepit] *liber meus habet, silentio sic ex fuga recepit, &c. vt, nisi ita legatur, non satis aptus sensus elici possit.*

174 Neque in acie vicisse Romanos] *ita legitur in meo libro.*

175 Vt omnia quæ imperarent, ſibi patienda, & perferenda exiſtimarent] *non dubio quin illud, & perferenda ſit Grammatici alicuius gloſſema, quod auctoritate veteris libri reÿciebat Faernus.*

176 Senatumq́; omnem, & quos inter controuerſia eſſet, etiã ad ſe euocauit] *liber meus antiquiſſimus habet, Decetiam euocauit. codex verò Vaticanus, ad ſe etiam, licet non omnino emendatè, minus tamen corruptè, & in quo veræ ſcripturæ veſtigia aliqua appareant. eſſe autem Decetiam opidi nomen, in finibus Æduorum, opinor; eiuſque quòd non adeò celebre eſſet, mentionem apud Scriptores non repereri.*

177 Atq; omnibus omiſſis his rebus] *Faernus delebat, his.*

178 Erat in magnis Cæſaris difficultatibus res] *hunc locum ita reperi ſcriptum in meo vetuſtiſſimo libro, Erat in magnis Cæſari difficultatibus, ne, &c. & ita Faernum quoque legiſſe animaduerti.*

179 Poſtridie cum duabus legionibus in occulto reſtitit] *poſtero die, Faernus. & ita legendum arbitror.*

180 Caſtris pro opido in monte poſitis] *prope opidum, eſt in meo libro.*

181 Cum ijs primum communicat, hortaturq́; vt ſe, libros, & imperio natos, &c.] *liber meus pro primum, habet, præmium: quam ſcripturam*

turam videntur confirmare hæc quæ sequuntur verba : Celeriter adolescentibus , & ratione magistratus , & præmio deductis, &c. siue, vt emendauit Faernus , adductis.

182 Ad Cæsarem disceptaturi] *placet, Disceptatorem, quomodo Faernus legebat, & est in meo libro.*

183 Indicta causa] *indicta re, Faernus.*

184 Atque omni genere telorum] *ita est in meo libro : insulsè legunt alij , omnis generis telorum.*

185 Primus nuncijs] *trinis, pro primis habet liber meus. sed non satis placet.*

186 Si alterum amisissent, non dubitari, quin penè circumuallati] *ita legitur in meo libro.*

187 Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, mulionesq;,] *in omnibus quæ vidi exemplaribus locus hic mancus, mutilusq; circumfertur. vnius autem optimi mei lib. ope, insigni repleta lacuna, ita illum suppleuimus: Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris, mulorumque produci, neque ijs ferramenta detrahi, mulionesq;, &c.*

188 Quòd satis magna vallis intercedebat] *magnæ valles intercedebant , est in meo libro.*

189 Matresfamilâs] *Matres familiæ, habent libri Vaticanus, & meus.*

110 Ne aut inferre iniuriam videretur, aut

dare timoris aliquam suspicionem] *daret, Faernus.*

191 Nec minus se in milite] *non minus, &c. Vaticanus liber, & meus.*

192 Pontem refecit, exercitumque transduxit] *ita habent libri Vaticanus, & meus.*

193 In eamque fortunam, amplitudinemq; deduxisset] *ita est in meo libro.*

194 Vt, ab re frumentaria, Romanos excludere] *rectius in meo libro legitur, Si aut re frumentaria, &c.*

195 Id ne tum quidem necessario faciundum existimabat] *in meo libro est, Vt nemo tunc quidem, &c.*

196 Id est opidum Parisiorum, quod positum est in insula] *ita legit Faernus.*

197 Neque nostrorum militum victorumque impetum sustinere potuerunt] *hunc locũ ita emandauit Faernus ex vetere libro: Neque nostrorum militum victorum impetum, &c.*

198 Eodem conueniunt vndique frequentes multitudines. suffragiis res permittitur.] *quis non videt hunc locum ita scribendum, atq; interpungendum esse, vt in lib. Faern. scriptum animaduertimus? Eodem conueniunt vndique frequentes, multitudinis suffragijs res permittitur.*

199 A tribunis mil. reliquisque, sed & equitibus Romanis] *ita est in meo libro.*

200 Id

200 Id quod magis futurum cõfidebat] *Vaticanus liber & meus habent, confidat, vt opinor, rectius, & paulò suprà, pro, iter facere, iter confici.*

201 Pugnatur vnà tunc omnibus in partibus] *ita est in meo libro.*

202 Alexiam] *liber Vaticanus & meus habent, Alesiam. ita etiam Strabo libro IV. licet malè apud eum legatur, καὶ ὁ περὶ ἰλλησίαν πόλιν μανδούβλων. Plutarchus, Dion lib. IV. Diodor. Siculus, & Velleius Paterculus.*

203 Qua maxima parte exercitus confidebant] *quo maximè confidebant, lib. meus.*

204 Ab ea fossa pedibus C D. deduxit] *ita liber meus habet, pro reduxit.*

205 Huc tereres, stipites feminis crassitudine] *Latinus Latinius Viterbiensis vidisse se librum manuscriptum testatur, in quo, pro Feminis, legeretur Fœmoris. in meo autem pro, ad summum, est, ad infimum.*

206 Ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur] *videnum rectius, infixæ vt est in libro Faerni & meo.*

207 Frumenti rationem habere] *Frumentandi, Faernus legit; & ita habet lib. meus.*

208 Xanthonibus] *lib. meus habet, Santonis, & ita omnino legendum. paulò infrà, Lexouijs, Aulerus, Eburonibus, &c. delendum Aulerus ex eiusdem lib. auctoritate.*

209 Curiosolites, Rhedones, Ambibarii Cadetes, Osismij, Lemouices, Veneti, Venelli, &c.] *ita est in meo libro. οὐένελλοι etia Ptolemæo.*

210 Fiduciæ pleni] *fiducia, est in meo li.*

211 Quid ergo? mei consilij est facere] *ita ex meo libro interpungendum.*

212 Eosq; propulerunt] *pepulerunt, Faer.*

213 In aliena vident virtute consistere] *cōstare, est in meo libro.*

214 Eruptione pugnaret] *pugnet, l. meus.*

215 Loca prærupta, atque ex adscensu tentant] *ita est in meo libro.*

216 Aggere, & cratibus aditus expediunt] *fossas explent, habet liber meus, pro, adtus expediunt.*

217 Excipitur rursus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor] *excipit, lib. Vaticanus, & meus.*

218 Huius anni rebus cognitis] *His rebus literis Cæsaris cognitis: ita se reperisse in antiquis libris notant Faernus.*

L I B. VIII.

219 A. Hirtij, vel Oppij] *A. Hirtij Pansæ. ita hic lib. inscribitur in meo vetusto codice.*

220 Equitatus præsidio] *equitum præsidio, Faernus.*

221 Velliocassos] *Vellocasses habet liber meus. ita Plinius, & alij.*

222 Vt si diceretur Cæsar cum III. legionibus venire offerrent se, &c.] *in meo exemplari totus hic locus ita legitur: Si, vt diceretur, vel dicebatur, vt in libro Latini Latinij, Cæsar cum tribus legionibus veniret, offerre se, &c. paulò infrà, pro, permanerent, est, permanere.*

223 Coronisque pro ratione eius altitudinis inædificari] *ita Faernus.*

224 Alter, quo propior hostem in vallo, collocatus esset] *Faerni liber & meus habent, Alter qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset.*

225 Aut vicissim hostes, eodẽ transgressi] *melius eandem, vt est in libro Faerni, & meo.*

226 Præsidio pabulationibus mittit] *Faernus ex vetere lib. legebat, pabulatoribus, quod magis placet.*

227 Fasces, vbi consederãt, nam, &c. stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos] *ita Faernus.*

228 A conspectu texit Romanorum] *pro, texit, est in meo lib. extulit.*

229 Vix suorũ ipsi priores partes animaduerterent] *ita est in meo libro.*

230 Primus cum paucis se ostendit] *videtur legendum, Primum, vt in meo libro & non multo pòst, pro, Nostri constanter est, Nostri autem constanter.*

231 Omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo.] *Faernus ex veteris libri auctoritate delebat verba illa, cognita calamitate. in meo autem exemplari, atque etiam in vetustissimo Orosii libr. qui apud me est, Correus, non Corbeus scibitur.*

232 Velut in sueta re permotus, vellet celeriter hominem conficere, à familiaribus prohibitus non potuit.] *ita est in meo libro.*

233 Qui in illis regionibus præerat] *abest particula in, à Faerni libro, & meo.*

234 Proximum suæ dignitati esse ducebat] *Faernus, proximum esse ducebat.*

235 Atque omne agmen morarentur] *reijcienda vox agmen, auctoribus libris Faerni, & meo.*

236 Q. Titatius Varus] *legendũ Q. Attius Varus, vt in libro III. belli ciuilis.*

237 Reliquasque proficiscitur ciuitates] *ceterasq; in Faerni libro, & meo.*

238 Profugit inde cum paucis Lucterius] *effugit, Faernus: & ita habet meus lib.*

239 Ipse legionem vnam intra castra distribuit] *pro intra, est Faerni libro & meo, trina.*

240 At Germanos, equitesq;] *At Germanos equites, est in meo libro & paulò post: Germani equites, pro Germani, equitesq;.*

341 Sub ipsius enim opidi murum magnus fons prorumpebat] *videndum num melius in*

meo

meo libro legatur, Sub ipſum enim opidi murum magnus fons prorumpebat.

242 Opidani enim loco ſuperiore decurrentes ſine periculo prœliabantur, multoſque pertinaciter ſuccedentes vulnerabant, vt tamē milites noſtri non terrerentur.] *ita hic locus legitur in meo libro.*

243 Eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis] *liber Faerni habet, eodem tempore cuniculos tectos, crates, & vineas agunt ad caput fontis:*

244 Sed quæ ſuperare fōtis faſtigium poſſet] *Faernus legebat ex antiquis lib. Sed quæ ſuperaret fontis faſtigium.*

245 Vt ab incendio reſtinguendo dimicatione, & periculo deterrerentur Romani] *ita eſt in meo libro*

246 Tamen omnia paratiſſimo ſuſtinebat animo] *fortiſſimo, habet liber meus, pro paratiſſimo.*

247 Ita vt quiſque poterat] *Faernus, ita quam quiſque poterat.*

248 Cùm pertinaciter reſiſterent opidani] *hunc locum ita legebat Faernus: Cùm pertinaciter reſiſterent opidani, & iam magna parte ſuorum ſiti amiſſa, in ſententia permanerent, ad poſtremum cuniculis venæ fontis interciſæ ſunt, &c. hanc lectionem confirmat meus liber.*

249 Manus præcidit, vitam concessit,] *ita est in meo libro, rectius quam in vulgatis, Manus pracidit, vitam concessit.*

250 Qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant] *meus liber habet, qui nulli, &c. & ita legendum opinor.*

251 Parente Romanis ciuitate] *lib. meus habet, parente sibi omni ciuitate quæ lectio videtur non omnino improbanda.*

252 Ille autem fuga vehementi Volusenũ longius produxisset] *perduxisset, Faernus.*

253 Et conuersi hostem pellere] *conuersis equis, est in meo libro.*

254 L. Paullo, & C. Marcello cos.] *L. Lentulo, & C. Marcello cos. emendauit olim Octauius Pantagathus, & ita in veteri libro scriptũ est, horum autem consulum mentio est in antiquo etiam argenteo nummo, in quo legitur,* L. LENT. C. MARC. COS.

255 Quam sub discessu suo] *melius in Faerni libro & meo, quam sub decessuum suum.*

256 Contendebat enim gratia cum libenter pro homine, &c.] *in antiquo libro scriptum est, Contendebat enim libenter cum gratia pro homine, &c.*

257 Simulque se & honorem suum insequentis anni cõmendaret petitione] *ita Faerni & Latini Latinij liber.*

258 Fore eo facto liberã] *eo pacto, Faernus.*

259 Sed

259 Sed etiam per ſe diſceſſionem facere cœpit] *deeſt vox Senatus, quæ à Faerno repoſita, locum ſine dubio corruptum reſtituit: Sed etiam per ſe Senatus diſceſſionem, &c.*

260 Quod ne fieret, conſules, amiciq; Pōpeij iuſſerunt] *pro iuſſerunt, emendauit Octauius Pantagathus, interceſſerunt: ſed haud ſcio, ex auctoritatène antiqui lib. an coniectura.*

261 Atque ita rem moderādo diſceſſurūt] *Faerni liber habet, Atque ita remorando diſceſſurunt.*

262 Confectā ex delectu prouinciæ, Cæſari eam tanquam ex ſuo numero dedit] *liber Faerni & meus habent, Confectam ex delectu prouinciæ Cæſaris, ei tanquam ex ſuo dedit.*

263 Cum de volūtate aduerſariorum, &c.] *cum voluntate aduerſariorum, legit Faernus, deleta particula, de.*

264 Ipſe exercitui diſtribuit hiberna] *ita hic locus legitur in meo libro.*

LIB. I. DE BELLO CIVILI.

265 Referunt Conſules de rep. in ciuitate] *Faernus delebat, in ciuitate. quod fortaſſe ab aliquo χολιαστικῶς poſitum, in Cæſaris verba irrepſit.*

266 Hæc Scipionis oratio, quòd ſenatus in vrbe habebatur, Pompeiusque aberat] ade-

rat, *habent omnes manuſcripti libri, & ita omnino legendum: non vt Petrus Victorius, & alij eum ſecuti, aberat, emendarunt. valet autem, vt opinor, hoc loco aderat, ad vrbem erat: quod rectè de Pompeio dictum eſt, qui quòd Procoſ. eſſet cum imperio, ad vrbem erat, cùm in vrbe eſſe non liceret. itaq; ipſe Cæſar ita de Pompeio infrà ſcribit: Ne ad eius periculum reſeruare, & retinere eas ad vrbem Pompeius videretur. Ad vrbem verò eſſe, qui dicerentur, & pluribus locis docet Pædianus, & ex his Cæſaris verbis colligitur, qui Procoſ. ſunt ad vrbem, &c. quam autem reponimus lectionem confirmant hæc quæ ſequuntur verba: Miſſo ad veſperum Senatu, omnes qui ſunt eius ordinis à Pompeio euocantur. paullò poſt: proximis diebus habetur Senatus extra vrbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem oſtenderat, agit, &c.*

267 Laudat Pompeius, atque inpoſterum confirmat] *Octauius Pantagathus pro Pompeius, legebat, promptos. quo nihil poteſt aptius huic loco excogitari, licet nullius quòd ſciam veteris lib. auctoritate confirmetur.*

268 Atque oſtentatio ſui & potentium] *ſui potentium Octauius Pantagathus.*

269 Quorum ipſe maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cæſari] *liber meus habet, iniunxerat. & paulò pòſt, ruptim, pro raptim.*

270 Qui-

270 Quique Proconsules sunt ad vrbem] *Octauius Pantagathus legebat, Proconsulibus.*

271 In Mauritaniam mittatur] *in meo antiquissimo lib. scriptum est, Mauretaniam: quæ scriptura in Græco quoque æreo numismate reperitur; μαυρετανία enim habet.*

272 Philippus & Macellus priuato consilio prætereuntur] *pro Philippus, emendauit Octauius Pantagathus, Paullus. quod enim superiore anno consules fuissent, prætereundi non erant, quonimus eis consulares prouinciæ decernerentur.*

272 Paludatique votis nuncupatis exeunt] *melius, exeant, vt est in vetere libro.*

274 Quæ superioribus annis armis esset restituta] *Antonius Augustinus Episcopus Ilerdensis, delet vocem, armis.*

275 Qui amissam restituisse videbatur etiã, &c.] *ita Faernus.*

276 Semper se Reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora] *Faernus ex vetere libro, necessitatibus, legebat.*

277 Sibi semper Reip. primam fuisse dignitatem, &c.] *in meo vetustissimo codice locus hic aliter legitur, ac in libro Faerni scribi animaduerti; sic enim habet: Sibi semper primam fuisse dignitatẽ, vitaq́; potiorẽ; doluisse se quod pro beneficio sibi per cõtumeliã ab inimicis extorqueretur. sed Faer. lectio magis placet: Sibi semper*

Remp. primam fuisse dignitate, vitaq; potiorem, &c.

278 Proficiscatur Pompeius, in suas prouincias ipsi exercitus dimittantur] *opinor rectius legi in Faerni libro & meo, exercitus dimittant. Anton. August. delet vocem, ipsi.*

279 Ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit] *Faernus substitit.*

280 Actius] *in meo vetustissimo libro, Attius duplici tt scribitur. eius meminit Cicero ad Attic. epist. IV. lib. VIII. Sulmone C. Attium Pelignum aperuisse Antonio portas.*

281 In ijs Camerino fugientem Vlcillem Hirum] *liber meus corruptè habet, Vlcillum Hirrum. Faernus autem pro Vlcillem, substituit Luceium.*

282 Quaterna in singulos iugera] *ita emendauit Paulus Manutius, cùm malè XL. in omnibus exemplaribus scriptum sit.*

283 Castellisque circummunire instituit] *in libro Faerni & meo est, circumuenire.*

284 Consultandi causa] *Faernus, consiliandi.*

285 Neque eorum tam remisso] *neq; vero tam remisso, Faernus ex vetere libro.*

286 Vt nullus in aliam partem mente atq; animo] *liber meus habet, vt alius in aliam, &c. quæ lectio non improbo.*

287 Vt tribunos plebis ea re ex ciuitate expul-

expulsos] *pro, ea re, reposuit Faernus, iniuria. cuius scripturæ vestigia retinet antiquus meus liber.*

288 Erant Senatorij ordinis] *pro Senatorij, est, primi, in libro Faerni, & meo.*

289 Ferentinorum] *Frentanorum, est in meo libro quam scripturam confirmant Græci quoque scriptores Ptolemæus & Strabo. φρεντανοι enim habent.*

290 Neque vero idem persici] *profici, est in meo libro.*

291 Reliquisque telis pugnabatur] *pugnabant, Faernus.*

292 Nihil sine illis de compositione agi posse] *Faern. lib. & meus habent, Sine illis non posse de compositione agi.*

293 Deprehensas excipiunt] *ita Faern. legit, & in meo libro scriptum est.*

294 Hic venientem Vticam cum nauibus Tuberonem] *deest particula, cum, in Faerni libro, & meo.*

295 Se verò, vt operibus antè studuerit, sic iustitia & æquitate velie superare] *liber meus antiquus habet, Se verò, vt opibus anteiri studuerit, &c. ac vidi qui hanc lectionem retinendam putent.*

296 Quas Sicilia & in Cosano à priuatis coactas] *cùm antea legeretur Sicilia, & Sardinia, ita ope veteris libri emendauit Petr. Victo.*

rius meus autem liber eandem seruat scripturam nisi quòd pro Sicilia, habet Sigili. minus certè deprauatum nomen. nam Sicilia prouincia, cum Cosano, quæ Domitij villa sit, non satis aptè cõiungitur.

297 Celtibris, Cantabris] *Celtiberia, habet liber meus.*

298 Quem ipse petiuerat] *Faer. quam ipse pacauerat.*

299 Subito iumentorum, & aquæ magnitudine] *Octauius Pantagathus legebat, Subito viventorum, & aquæ, &c.*

300 Atque aliis summissis præsidiis] *subsidijs, habet liber meus.*

301 Cominus tamne diu stetissent] *melius legitur in meo libro, Cominus tamdiu stetissent.*

302 Nix profluit] *Faernus, profluxit.*

303 Tempus erat difficillimum, &c. ac ciuitates, &c.] *in Faerni libro, & meo, legitur, Tempus autem erat anni difficillimum, &c. at ciuitates, &c.*

304 Qui iter habebant ad Cæsarem] *placet, habeant, vt est in meo libro.*

305 Magni domum concursus ad Afranium] *Faern. legebat, demum, pro, domum. sed non satis placet. vide num melius sit, domo. paullo pòst, magnæq; gratulationes fiebant.*

306 Pontem institutum perfecit biduo] *ita Faernus.*

307 Alij

307 Alij vt prædæ præsidio sint] *ita est in meo libro.*

308 Et quòd licebat latiore spatio producta longius acie] *liber meus habet, aut producta,&c.*

309 Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nũciatur] *Faern. ex vetere libro, pro, primum, legebat, prælium.*

310 Hos Tarraconenses, & Lacetani] *vetus lib. meus habet, Iacetani & ita ex auctoritate Strabonis & Ptolemæi scribendũ censeo ἰακκητανοὶ enim appellãtur à Strabone in libro III. idem autem error est in Liuij, & Plinij codibus.*

311 Et paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt] *Lurgauonenses, legitur in meo libro & ita habet Liuius. Strabo autem appellat, opinor, ἰλεργέτας, nam de ijs scribit, οὐ πολὺ ἄποθεν τοῦ ἴβηρος. sed hoc non asseueranter affirmauerim.*

312 Octogesam] *Etouisam, Plinius.*

313 Huc iam rem duxerat] *Faernus huc iam adduxerat rem.*

314 Mittitur L. Decidius Saxo] *Saxa, habet Faernus, & ita in meo libro scriptum est. is fuit metator Cæsaris. Cicero Philippica XIII.*

315 Nam quæ itinera ad Iberum [*ita est in meo libro.*

316 Nos necessarij victus inopia coactos] *ita legitur in meo libro.*

317 Hoc conſilium Cæſaris pleriſque non probabatur] *ita habet meus liber.*

318 Hæc conſultantibus] *conſiliantibus, eſt in Faerni libro & meo.*

319 Conquirit atq; euocat] *ita eſt in meo libro.*

320 Armaq; cũ hominib. neceſſarijs] *liber meus habet, armaq́; quod cum hominibus, &c.*

321 Sed pleroſque ij, qui receperant, celant] *ita ſcriptum eſt in meo libro & paulo poſt, Cæſar qui milites aduerſariorum in caſtra, &c. ita etiam Faernus.*

322 Vana religio iuriſiurandi] *noua religio, &c. in Latini libro, & meo.*

323 Centuriones, ampliориſq; ordinis equites Romanos in Tribunicium reſtituit honorem] *Faernus ita hunc locum legebat, Centuriones ampliori ordini, & Tribunos in Tribunicium, &c.*

324 Equites verò ex loco ſuperiore, in aduerſarios tela conijciebant] *in auerſos, pro, aduerſarios, emendabat Faernus. alij libri habent, aduerſos, minus corruptè.*

325 Lentè atque paulatim] *ita Faerni liber & meus.*

326 Qua re animaduerſa, Cæſar, relictis ijs munitionibus, ſubſequitur] *in libro Faerni, pro, relictis ijs munitionibus, eſt, eductis legionibus & ita legendum videtur.*

327 Illi enim animaduerſo vitio caſtrorũ] *ita eſt in meo libro.*

328 Et quo eſſent ad id expeditiores] *ad iter expeditiores, habet Faerni liber: quod magis placet.*

329 Illi impediendæ rei, quæ munitionis cauſa fiebat] *Faernus ope veteris libri ita locũ reſtituit: Illi impediendæ rei cauſa, hora, &c.*

330 Acies erat Afraniana] *totum hunc locum ita legit Faernus: acies erat Afraniana duplex, ex legione prima, & tertia: ſubſidijs locum alariæ cohortes obtinebant: Cæſaris triplex, ſed primam aciem quaternæ cohortes ex quinque legionibus tenebant, &c.*

331 Aquæ, lingni, & frumenti inopia] *Faernus legit, aquæ lignorum, frumenti, &c.*

332 Quem Cæſar diligit] *delegit, habet liber meus.*

333 Quos in ſua poteſtate habuit] *placet habuerit, vt eſt in meo libro.*

334 Pecuniam pro iis rebus ſoluit] *pecuniam pro ijs diſſoluit rebus, eſt in Faerni libro, & meo.*

335 Introduxerunt] *intus adierunt, habet meus liber: & fortaſſe melius.*

336 Cæſar vt cognoſceret, poſtulatum eſt] *poſtulant, Faernus.*

337 Eiq; negotio Q. Fuſium Calenum Legatum præfecit] *Q. Fuſium eſt in meo libro: &*

ita in argenteis nūmis inuenitur, in quibus Kalenum per K, non per C, scribi animaduerti.

Lib. II.

339 Quæ ex signo facilè ignosci poterat] *ex insigni legebat Faernus veterum librorum auctoritate cuius lectionis vestigia remanent in meo quoque libro.*

340 Fastigio musculi delabitur] *elabitur, Faerni liber, & meus.*

341 Hostes ex muro, ac turribus submouentur] *ita est in Faerni libro, & meo.*

342 Interiectis aliquot diebus] *rectius legitur in meo libro, interiectisq;, &c.*

343 Sed, vt superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant] *contemptionē, habet liber meus, non omnino malè: nos tamen vulgatam scripturam retinemus.*

344 Omnibus arboribus longè, lateque in finibus Massiliensium excisis, & coniectis] *conuectis, est in meo libro; & ita olim emendarat ex ingenio Octauius Pantagathus.*

345 Cùm pene inædificata in muris, &c.] *ita est in meo libro.*

346 Hæc omnibus referebat sermonibus] *liber meus habet, ferebat.*

347 Hæc se certis nunciis, certis auctoribus cōperisse] *hæc secretis nuntijs, &c. est in meo libro, at*

bro. ac vidi qui hanc ſcripturam retinendam cenſeant.

348 Quas Cæſari eſſe amicas ciuitates] *Octauius Pantagathus ita hunc locum legendum exiſtimabat: Quas Cæſari eſſe amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat, præſidiaq; eò deducebat: qui verba, atque orationem aduerſus Remp. habuiſſent, eorum bona in publicum addicebat & iudicia in priuatos reddebat, &c. reperi poſteà in meo antiquiſſimo libro ita hunc locum ſcriptum eſſe.*

349 Cum itinere conuerſo, ſeſe Ilipam Italicam venturum promiſiſſet] *cum itinere conuerſo ſeſe Italiam venturum pronunciaſſet. ita Faernus legebat; primusq; quod ſciam, locum reſtituit.*

350 In publicum contulerant] *attulerant, Faernus.*

351 Etiam ab initio] *& iam ab initio Faer.*

352 C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit] *liber meus habet, ibi C. Caninium. &c.*

353 Paullo amplius paſſus ↀ] *paſſuum, Faern. & paulò poſt, longè, pro longius.*

354 Ne primam ſacramenti] *Faernus nè primi ſacramenti, &c.*

355 A quibus contumelia perfugæ appellarentur. huc pauca ad ſpem largitionis addidit] *ita eſt in meo libro.*

356 Genus hominum, quod liceret &c.] *locus hic vereor vt satis emendatus. neque verò, nisi veteris alicuius lib. ope purgatus fuerit, aptus ex eo sensus elici poterit. in meo autem, pro, vellent: quæ offerrentur: commilitonesque: & accipiebant: legitur, vellet: qua offerrentur: commilitésq;: & accipiebantur.*

357 Nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi] *pro prudentes, legerem, pudentes, ex Faerni libro & paulò pòst: quod illis licentiam timor augeat noster, is studia deminuat; non vt in vulgatis, quòd illis licentiam timor augeat, nostris studia deminuat. confirmant hanc lectionem quæ sequũtur verba: namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, &c.*

358 Quo maiorem] *meus liber habet, qua maiorem, &c. vt ad noctem referatur.*

359 Prouinciam Siciliam, atque Africam] *ita est in meo libro.*

360 Consensu suo constituit Curio] *suorum, Faernus.*

361 Quo æquiore loco prœlium committeretur] *committerent, Faer. quod placet.*

362 Sed præoccupatis animis Attianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum nihil de resistendo cogitabant] *magis placet vt est in meo li. Sed præoccupatus animus Attianorum &c. nihil de resistendo cogitabat.*

363 Qua

363 Qua telum abiici posset] *Faernus legit, adigi.*

364 Ac fugientum multitudine] *hac fugientium, &c. ita habet meus liber.*

365 Ex numero aduersariorũ circiter D C. interfectis, atque vulneratis] *huius loci integram, incorruptamq́ scripturam in vno meo libro reperi, in quo, pro; atq vulneratis, legitur, ac ∞ vulneratis. cùm manuscripti omnes, quos viderim, corruptè habeant, atq.*

366 Que paucis equitibus pares esse non potuerunt] *potuerint, liber meus. quod magis placet.*

367 At illi itinere totius noctis confecto] *Faernus notauit in veteribus aliquot lib. scriptũ esse confecti; quo modo in meo quoque lib. legi animaduerti. neque dubitandum est, quin ita scribi debeat.*

368 Vnam, vt in reliquis rebus, spem reliquam, &c] *vnam vt in miseris rebus, &c. ita corrigendum puto; meo vetustissimo libro auctore*

369 Diebusque æquè post paucis] *deest æquè, in libro Faerni, & Latini.*

LIB III.

370 Illis temporibus quibus in Vrbe præsidia Legionum Pompeius habuerat] *melius ad Vrbem, vt legit Faernus. nam de his ipsis Legionibus lib. I. scribit Cæsar, ne ad eius periculum*

lum reseruare, & retinere eas ad Vrbem Pompeius videretur.

371 Anni spatium ad comparandas copias nactus] *annuum spatium, Faer. lib. & meus.*

372 Sasalem filium miserat] *Sadalem appellat Lucanus lib. V.*

373 Ex Gallo Græcia dederant] *pro, dederant, est, tantundem, in Faerni libro, & Latini.*

374 Eius rei causa omni in ora maritima] *abest, in, particula à Latini libro, & meo.*

375 Erat Orici Lucretius Hispilo] *Vespillo, scribendum. ita habet liber meus: & argenteus nummus in quo est,* Q. LVCRETIVS. Q. F. VESPILLO.

376 In eas diligentiæ suæ, ac doloris iracundia erupit] *indiligentia est, in meo libro. quod non displicet: nam paulò post ita de Bibulo scribit, custodijsq; diligentius dispositis.*

377 Si in Cæsaris conspectum veniret] *melius, venire posset, vt est in meo libro.*

378 Ibi qui in concitatis Dalmatis] *non est prætereundum hoc loco Dalmatas, non Dalmatas in antiquis lapidibus inueniri, & Delmaticus, pro Dalmaticus. qua de re ita ex auctoritate Varronis scribit Velius Longus in lib. de Orthographia. placet etiam, vt Delmatiam, non Dalmatiam pronunciemus, quoniam à Delminio maxima ciuitate tractum nomen existimetur.*

379 Se-

379 Sese munierant] *his sese munierunt, habet liber meus.*

380 Tantis detrimentis receptis] *acceptis, est in meo libro: quod magis placet.*

381 Et detrimento Africani exercitus] *liber meus pro Africani, habet Afraniani. vt ad Afranij milites referatur, qui se Cæsari, victo Afranio, dediderant.*

382 Interea & Reip. & ipsis placere oportere] *Faernus hunc locum ita corrigendum esse indicauit: Interea expedire, & ipsis placere oportere.*

383 Græcos murum ascendere] *totus hic locus ita legitur in meo libro, cùm Græcos murum ascendere, atque arma capere, iuberet. illî autem contra imperium populi Romani pugnaturos esse negarent; oppidani etiam sua sponte Cæsarem recipere conarentur, &c. neque sanè dubito quin ita legendum sit.*

384 Diurnis eò nocturnisque, &c.] *ex meo antiquo libro ita hic locus legendus, atq; interpungendus: Diurnis eò, nocturnisque itineribus contendit, simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantusq; terror incidit eius exercitui, &c.*

385 Cæsar profectò occupato itinere] *Achilles Statius Lusitanus, pro, profectò, legit, profectus; quod non displicet. ita enim alibi locutus est Cæsar.*

386 Vt vigilijs castellisq; benemeritæ ciui-

tates tutæ essent præsidio] *libri scripti aliquot, pro, essent, habent, esset. quod Faernus retinet. sed pro, ciuitates, ciuitati legit: tutæ, verò delet. in Aldinis recentioribus deest vox, præsidio; quæ est reponenda.*

387 Quantum nauium facultatem habebat] *Faernus quam tum nauium, &c.*

388 Atq; vno tempore accidit] *liber meus habet, Atque vno etiam tempore accidit, &c.*

389 Neque tum respondendum Cæsari existimabat] *placet, existimauit, vt est in meo libro.*

390 Quibus cum communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat] *ita est in meo libro.*

391 Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cùm in Italiam, &c.] *malè hic locus in vulgatis lib. quos viderim, legitur. ita autem interpungendum, & emendandum esse existimo ex mei lib. auctoritate: Cuius rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor. bello profecto ab ijs Cæsar hæc facta cognouit; qui sermoni interfuerunt.*

392 Nisi Cæsaris capite relato] *delato, Faernus.*

393 De solutionibus, quæ per arbitriũ fierent] *per arbitrium, est in meo libro. & fortasse melius.*

394 Aliam

394 Aliam tabularum nouarum] *pro, aliã, Faernus legit, alteram: quod placet.*

395 Ipse cum Casillinum venisset] *Faernus, veniret. & Casilinum vnico l; scribendum: κασιλίνον enim habet Strabo, & li. meus.*

396 Atque proditio opidi appareret] *Faernus legebat, de proditione opidi appareret.*

397 Quæ mandata ad se per Bibulum delata essent] *Vibullium, habet liber meus, & ita legendum opinor.*

398 Peruenit Turios] *Thurios, liber meus, & Straboni, θούριοι.*

399 Itaque magnarum initia rerum] *ita est in meo libro.*

400 Vltra Lyssum] *Lissum, habet liber meus, & ita Strabo lib. VII.*

401 Leuiusque tempestatis, quàm classis, periculum existimauerunt] *æstimauerunt, est in meo libro: quod magis placet.*

402 Has, scaphis, minoribusque nauigijs compluribus sumptis] *pro, sumptis, est, summissis, in Faerni libro, & meo.*

403 In animi fortitudine] *firmitudine, Faerni liber, & meus. & ita magis placet.*

404 Qui omnes ad eum perducti] *producti, est in meo libro.*

405 Ex omnib. copijs] *expositis copijs, Faer.*

406 Hæc eodem ferè tempore] *ita habet liber meus.*

407 Ipsi iter secundum eas terras direxerant] *pro terras, est, terra, in meo lib. ut, eas, ad naues referatur.*

408 Conferta præfectis] *differta præceptis, habet lib. meus. quam scripturam confirmat Latini quoque lib.*

409 Ceterásque eius deæ statuas: cum in fanum ventum esset, &c.] *in meo quoq; libro locus hic corruptè scriptus inuenitur; ita tamen corruptus, vt ex eius scripturæ vestigijs vera lectio elici possit. sic enim habet: Ceteraq́; eius diei constituta, cum in fanum, &c. ego, si coniecturæ locus sit, veteris scripturæ vestigijs retentis legerem, Certaq́; eius rei die constituta, cùm in fanum, &c. lib. VII. bel. Gal ita planè locutus est, tempore eius rei constituto. & hoc ipso libro, certumq́; ei rei tempus constituitur. de hac autem lectione nemo dubitabit, qui Cæsaris verba, quæ sequuntur, paulò attentiùs considerauerit.*

410 Calidone, & Ne pacto] *liber meus habet Calydone. Straboni quoque καλυδὼν.*

411 Adesse Scipionem cum legionibus] *sic omnino legendum, non, vt in vulgatis libris, legione. duas enim legiones in Syria habebat Scipio, vt suprà. nec verisimile est, si vnam tantùm legionem habuisset, ad custodiã impedimentorũ octo cohortes relinquere voluisse. Hæc Faernus.*

412 Et fremitu equorum illata suspicione] *pro, illata, est incussa, in Libro Faerni.*

413 Iisq;

413 Iisq; custodiam nauium longarum] *ijsdemq;, liber meus habet.*

414 Quæ erat ad custodiam ab Acilio posita] *videtur legēdum, Caninio, quomodo Faernus emendauit; aut paulò suprà; pro Caninius, reponendum erit Acilius. quam scripturam retinuit Paulus Manutius.*

415 Etiam nauem expugnauit] *pro etiam, emendauit Faernus eam. neque dubitandum est, quin ita legi debeat.*

416 Hellidæ, atque Amantia] *liber meus habet, Biblide; non satis emendatè, minus tamen corruptè. placet Bullide, ex Ptolemæo.*

417 Decertandi potestatem Pompeio fecit] *liber meus habet, decernendi.*

418 Atque vt nostri perpetuas munitiones videbant] *pro, videbant, Faernus legit, iungebant: & delet vocem timebant. quam nos scripturam retinemus.*

419 Recipere se iussit] *statuit, Faernus.*

420 Legiones reduci iussit] *Faernus, legionem. & ita legendum.*

421 Constipati pila coniecerunt] *ita legit Faernus. in meo libro est, conspirati.*

422 Aduersus cliuum incitati] *anteà legebatur, pilum. pro quo Manutius reposuit, cliuū: Faern. autem tumulum, non ita aptè.*

423 Præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coegerunt] *ita est in meo libro.*

424 Paulloque circa eum locum morati] *in meo libro pro, circa est, citra. deest autem vox morati.*

425 At tum integras] *Faerni lib. & meus habent, at contra integras, &c.*

426 Nocte cohortes nostras] *noctu Faernus.*

427 At plerique existimant] *rectius legit Faernus Ac, pro At. & paulò post alter agere ad præscriptum.*

428 Volcatius Tullius] *Tullus, est in meo libro: & ita habet argenteus nummus.*

429 Ad duorum milium numero] *ad duo milia, Faernus.*

430 Cæsari renunciauerunt] *remuneraverunt, habet liber meus.*

431 Cohortemque duplici stipendio, frumentòue, &c.] *Antonius Augustinus legit, frumento, veste, pecunia, aliisque militaribus donis.*

432 Et Orchomenum de voluntate ipsarum ciuitatum recepit] *liber meus non habet particulam de & ita lib. I. de bello ciuili locutus est.*

433 Amicitia Cæsaris conciliare studebat] *Faernus ex veteribus libris legebat, amicitia.*

434 Sed etiam fructus ex arboribus deficiebant] *pro fructus, emendauit Faernus, frondes.*

435 Lo-

435 Locupletesque ex egentibus effecerat] *fecerit Faerni liber, & meus.*

436 Monuitque equites] *deest vox, equites in meo libro. videndumq; an ita aptius sit.*

437 Discedere à nostris] *à nobis, Faernus, & ita liber meus habet.*

438 Postquam id difficilius visum est] *in meo lib. est, postquam id facinus visum est.*

439 In interiorem vallum tela iaciebant] *anteriorem Faernus.*

440 Per mare nauibus expositis in aduersos nostros impetum fecerunt] *placet vt legebat Faernus per mare nauibus expositi in auersos nostros, &c.*

441 Et viribus deficeret] *à viribus deficeretur, habet liber meus.*

442 Atque opera, vt demonstrauimus, circum muniret] *Faer. opere, ex antiquo lib.*

443 Eo loco propugnante] *è loco, habet liber meus. & paulò pòst, sibi repugnantes, ibi, pro, sibi.*

444 Ex parte, ex qua proruebat] *Faernus, ex parte. qua perruperat.*

445 Eodem quo venerant] *placet, eadem, qua venerant. ita legit Faernus.*

446 Omnesq; deductos] *productos, Faernus.*

447 Si non omnia cederent secunda] *caderent, habet li. meus: & ita Faern. legebat.*

448 Et ne citissima eius profectio cognosceretur] *citissimè, Faernus & ita in meo libro apparet scriptum fuisse.*

449 Ipsi incolumes se ad agmen reciperent] *ita est in meo libro.*

450 Intra vallum castrorum] *delet Faernus vocem, castrorum, auctoribus vetustis lib.*

451 Ne occasio temporis deesset] *occasioni, liber meus. totus autem hic locus ita legitur, Et suis vt esset auxilio, &c.*

452 Sed Cæsarem Apollonia directo itinere auerterat] *à recto itinere, pro, directo, Faernus.*

453 Heracleam Senticam] *Sinticam Ptolemaus. Liu. lib. 42. & 45. Plin. lib. 3. cap. 10.*

454 Quæ gens paucis ante diebus] *mensibus; pro diebus, est in Faerni lib. & meo.*

455 Larissam legiones adduxerat] *Larisam, vnico s, scriptum est in meo libro. ita Græci quoque scribunt, & in argenteo nummo est, λαρισαίων.*

456 L. Hirtij] *Hirri, habet liber meus. Cicero ad Att. lib. 8. appellat C. Hirrum.*

457 Quod proficiscenti promisisset] *recepisset, Faernus.*

458 Quod satis perspectum habere videretur] *locus omnino deprauatus ita restituendus est ex emendatione Faerni, & auctoritate mei libri: quum satis perspectum militum animum ha-*

mum habere videretur, &c. quodnam Pompeius propositi, &c.

459 Ex delectibus horum annorum] *ex delectu, &c. Faernus. & plerique sunt ex Colonis transpadanis, liber meus habet.*

460 Ac iam animo victoriam percipiebāt] *præcipiebant, est in meo libro. & ita legendum opinor.*

461 Hæc erant numero millia XLV.] *ita meus liber.*

462 Euocatorum circiter duæ] *ita Faernus. & paulò post, quæ tota acie dispersæ erant.*

463 Tametsi erant Dyrrhachinis prœlijs vehementer attenuatæ] *liber meus habet, tametsi erat Dyrrhachinis prœlijs vehementer attenuata. ut ad IX. legionem tantum referatur. quod placet. sequitur enim, & huic sic adiunxit IIX. ut penè vnam ex duabus efficeret.*

464 Ipse contra Pompeium consistit] *constitit, liber meus.*

465 Celeriter externa acie singulas cohortes detraxit] *Latinus Latinius Viterbiensis emendauit, celeriter extrema acie sex cohortes detraxit. suamq; emendationē hoc adducto Plutarchi loco ex Cæsare stabilire conatur.* μετεπέμψατο σπείρας ἓξ ἀπὸ τῶν ἐπιταγμάτων, καὶ κατέστησεν ὄπισθεν τοῦ δεκάτου, κελεύσας ἡσυχίαν ἄγειν ἀδήλους τοῖς πολεμίοις ὄντας. *eadē scribit Pompeio, & Appianus idem lib. II. fieri autem potuit*

vt librarius scripturæ similitudine deceptus, pro, extrema, fecerit, externa: nam in meo quoque vetustissimo libro animaduerti in hac ipsa voce lapsum non semel librarium, qui & lib. I. de bello Africo, pro extremo, scripserit, externo: sed verba illa Cæsaris paulò post de hac ipsa re prolata magnopere Latini emendationem confirmant. nec enim vt in vulgatis libris, quam instituerat ex cohortium numero, legendum est, sed vt calamo notatus liber habet, quam instituerat sex cohortium numero.

466 Atq; eum milites electi circiter CXX. voluntariè] *Faernus voluntarij, quos Græci* ἐθέλοντας *dicunt.*

467 Dextro cornu procurrit] *procucurrit, liber meus: & ita Charisius.*

468 Circuire cœperunt] *circumuenire. Faern.*

469 Tantum se opinionem fefellisse] *Faernus ex vetere libro legit, tantum se suam opinionem, &c.*

470 Ab eo petierunt] *petiuerunt, habent Faerni liber, & meus.*

471 Se Sullæ similiter dediderunt] *deest vox, similiter, in Faerni libro & meo.*

472 Nisi eo ipso tempore quidam nuncij de Cæsaris victoria] *abest à libro Faerni vox, quidam.*

473 Pari atque antea ratione egerunt] *egit, Faer-*

Faernus legit, deleta, quæ sequitur, voce. & ita est in meo libro.

474 Nam, quicunque ex fuga Pompeium sequeretur] *placet vt in meo libro legitur, qui cum ex fuga, &c. & paulò pòst, soluerunt, pro, soluere iubebantur.*

475 Senatores omnes ex prouincia vocasse] *euocasse, est in meo libro & in summam pro, summa paulò pòst.*

476 T. Ampium] *pro Appium, Manutius emendauit, Ampium. & ita habet liber meus.*

477 Quod ante ipsam Mineruam collocatum esset, & antea ad simulacrum Mineruæ spectauisset.] *ita est in meo libro: & fortasse melius, quàm vt vulgo legunt.*

478 Pergami in occultis, ac remotis templis] *Faerni lib. & meus habent, Pergamique in occultis, ac reconditis templis.*

479 Corripi, ac interfici iussit] *Faernus, Corripi, atque interfici iussit.*

480 Regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere] *placet, vt habet meus liber, Regis domum obsidere, regno expellere; alios accersere.*

481 Deductis copijs] *diductis, Faernus.*

482 Constratæ omnes] *rostratæ, Faern.*

483 Hoc tractu oppidi] *Faernus, in hoc tractu oppidi. & ita legendum videtur.*

LIB. I. DE BELLO ALEXANDRINO.

484 Vt nostri illorum opera imitari viderentur] *imitati, est in meo libro, quod magis placet.*

485 Nam puteis fossisq;] *liber meus habet, puteis fossis. & infra ad fodiendos puteos, dixit. vt de hac lectione, quin vera sit, dubitari non oporteat.*

486 Munitiones nudare nolebat] *nudari, habet liber meus. & paulò pòst, exposuisset, pro, exposuissent.*

487 Quanquam si quid grauius illi accidisset] *ita est in meo libro.*

488 Et ad explicandam classem, & ad receptum, &c.] *ita habet liber meus.*

489 Capitur hoc prœlio quinqueremis vna, & biremis cum defensoribus] *ita est in meo libro; cùm in alijs desit vox biremis.*

490 Et illam, & vrbem] *in meo libro est, & illa in vrbe: paulò post, cum constratis nauibus aggreditur, abest particula, cum.*

491 Et D C C C. passuum interuallo ad oppidum enatauerunt] *placet, pro, interuallo, internallum, vt in meo libro.*

492 Pugnabatur à nostris ex ponte] *à nobis, habet liber meus; quod retinemus.*

493 Pauci alleuatis scutis [*ita est in meo libro pro,*

brò pro, alleuati ſcutis : quam ſcripturam non improbamus; ita enim in antiquis quoq; marmoribus hoc ipſum reperitur.

494 Aut ſuopte cõſilio, per occultos nuncios Regis probato] *non dubito quin ita ſcribendum ſit, vt in meo libro legitur, aut ſuo priore conſilio per occultos nuncios Regi probato.*

495 Quaſi verò id Cæſar, bonitate tantum adductus, & non prudentiſſimo conſilio] *ac non prudentiſſimo conſilio, &c. eſt in meo libro.*

496 Sine quo nulla vnquam dimicatio maritima, parum etiam feliciter cõfecta erat] *ſequor ſcripturam veteris mei lib. in quo eſt, ſine quo nulla vnquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter, &c.*

497 Planicies ex omnibus partibus ſubiecta] *in libro meo eſt, planicia.*

498 Qua liberum acceſſum haberi demonſtraui] *liber meus habet, quam liberum acceſſum habere demonſtraui.*

499 Magnam multitudinem hoſtium interfecerunt] *magnam multitudinem hoſtium in caſtris interfecerunt, legitur in meo libro.*

500 Maiorique ex duabus filijs Cleopatræ, &c.] *ita meus liber.*

501 Quintumque Patiſcum] *Patiſcum, eſt, in meo libro & paulò pòſt, reſponſa, pro reſponſum, fortaſſe melius.*

502 Cuius itineris hæc erant certæ oportunitates] *cuius itineris has esse certas oportunitates, ita habet liber meus.*

503 Supplicia constituit in eos, qui aliquã formæ, atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora] *ita hunc locum emendauimus ope veteris mei libri.*

504. Capit ex eo prœlio peñtiremen] *penteremen, habet liber meus. & dicrotas, pro, dycrotas. Baifius tamen asserit legendum, dicrota, in libro de re nauali.*

505 Et prælio Pharsalico rem feliciter gerebat] *& Palæopharsali rem feliciter gerebat. ita legendum auctoritate libri mei. adiuuat hanc scripturam locus Orosii ex libro VI. hic exitus pugnæ ad Palæopharsalum fuit.*

506 Simulatum causæ tenues conijciebãtur] *simul & causæ, &c. ita legit Latinius Latinius.*

507 Minucius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere] *meus liber habet, quæ iacebant in itinere. & infrà, relato domum Cassio.*

508 Vtrum nihil timere, an omnia licere, mallet] *tuneret, est in meo libro pro, timere. & & ita legendum videtur.*

509 His rebus confectis, totum exercitum lustrat] *notum, pro, totum, est in meo libro: & fortasse nouum erat legendum.*

510 Sed, id qua mente commotus fecerit,

conic-

coniecturas sciri non potest] *aliter meus liber sed id, qua mente, communis erat coniectura.*

511 Frequens legionibus conuentus] *Latinus Latinius legit, Legionariorum.*

512 Lepidus eodem tempore, Marcellusq; Cordubam cũ suis proficiscitur. Cassius Narbonem. sub idem tempus Trebonius procos. &c.] *ita hunc locum scriptũ inueni in meo libro.*

513 Et ambitione, atque indulgentia Tribunorum militum] *indiligentia, est in meo libro.*

514 Quæ maiores sunt dignitate] *liber meus maiore.*

515 Legionibus Syriæ] *Legionibus Syriaq., ita est in meo libro.*

516 Ipse iter cœptum] *inceptum est in meo libro.*

517 Legionem autem eam, quam ex genere ciuium suorum Deiotarus, &c.] *ita legitur in meo libro.*

518 Seruitiaque agi iussit] *seruitia agerentur iussit, liber meus.*

519 Vel ad opus suum tardandũ, quo plures in armis tenerentur, id fieri, vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, &c. [*ita est in meo libro.*

520 Eodem gradu, quo præruptam in prælium descenderat vallem, ascendere aduersus arduum collem, &c.] *ita legitur in meo libro.*

521 Vel fiducia motus] *commotus, liber*

meus & pro oppressus, habet oppressos: ut ad milites referatur.

522 II. Legiones cum Cœlio Vintiano in Ponto reliquit] *Viniciano, putaui aliquando scribendum, motus auctoritate veteris argentei nummi, in quo Viniciæ familiæ nomen notatum animaduerteram. posteà verò nactus sum Cæsaris commentariorum exemplar septingentis ferè ab hinc annis scriptum, quod emendationem hanc confirmauit meam. ita Cælij quoq; locum in epist. ad Cicer. IV. libri VIII. corrigendum puto. M. Cœlium Vinicianum, &c. vbi malè legitur, Vicinianum. opinor autem aliquem è Vinicia familia à Cælio adoptatum, Cælium Vinicianũ dictum ex vsitata illa adoptionum formula, qua etiam Q. Cæcilius Pompeianus Atticus est appellatus Crassus etiam quidam Iunianus apud Ciceronem in epist. ad Q. Fratrem nominatur; cuius & in argenteo quoque nummo mentionem inueni hac scriptione,* CRASSVS IVNI. *hoc autem quòd esset ignotius occasionem aliquibus dedit deprauandi potius, quàm corrigendi cognominis.*

LIB. DE BELLO AFRICO.

523 Quod neq; certum locum gubernatoribus præfectisque quem peterent, præceperat.] *rectius puto, legitur in meo libro; Quòd*

neque

neque circum loca gubernatoribus profectus quid peterent, praeceperat. hanc scripturam confirmat liber Latini Latinij.

524 Fortuitu] *Fortuito Latini liber, & meus.*

525 Vt, si fieri posset, nec locum vllum excusatio haberet, &c.] *magis placet vt in meo libro scriptum est, Vt, fieri posset nec ne, locum nullũ excusatio haberet, nec morã tergiuersatio.*

526 Regium enim equitatũ Scipio & prouincia Africa alebat] *ita legitur in meo libro.*

527 Tanta hominũ erat dementia] *rectius puto in meo libro, Tanta homines esse dementia.*

528 Iam cœlo albescente] *albente, liber meus, sic etiam infra.*

529 Qui in præsidijs relicti sui milites fuissent] *ita meus liber.*

530 Subito ex condensis turmis pedites Numidæ leuis armaturæ, &c.] *ita legendum ex meo libro.*

531 Cõcursu renouato] *cursu habet lib. meus.*

532 Cæsarisq; equites iumentaque, &c.] *locus sine dubio corruptus, ita emendandus ex vetere meo libro, Cæsarisq; equites ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem, perseuerandumq; cursum tardiora haberent.*

533 Maxima autem auxilia haberet Numidarũ equitũ, leuisq; armaturæ] *ita liber meus.*

534 Germaniſque DCCC.] *liber meus habet,* ꝏ *DC. quod magis placet.*

535 Quater tantis] *quater tanto, liber meus. vt ad vocem auxilio, referatur.*

536 Iſtius ætatis cum eſſet] *iſtuc ætatis, eſt in meo libro.*

537 Remp. ab audacibus, ſceleratisq; ciuibus oppreſſam] *pro, audacibus, habet, arduis, liber meus.*

538 Et aqua dulci elota] *eluta, liber meus.*

539 Oculos, mentemque ad mare depoſitos] *diſpoſitos, eſt in meo libro.*

540 His ſe miſeris, ſuamq; fidem implorantibus] *ijs ſe in miſeriis, ſuamq; iis, &c. ita liber meus habet.*

541 C. Virgilius Petronius] *placet, Prætorius, vt eſt in meo libro. ſic infrà, C. Decimius Quæſtorius. & Tullius Rufus Quæſtorius.*

542 Quotidie mutuis prœlijs inter ſe] *pro, mutuis, habet, minutis, liber meus. ſic paulò poſt dixit, prœliis minutis cominus dimicabant.*

543 Etiam vndique ad Cæſarem veniunt] *rectius opinor in meo libro legitur, & iam vndique, &c.*

544 Non auſus periculo ſuo rem facere] *periculo ſuorum, eſt in meo libro, quod placet.*

545 Auxiliiſque tandem ſuis exhilaratis animo, atque leuata ſolicitudine] *aliter hic locus legitur in manuſcripto meo lib. & fortaſſe*

melius

melius: auxiliisq; tandem suis exhilaratus, annonæq; leuata solicitudine.

546 Propter mare legiones educit] *ducit, magis placet, vt est in meo libro.*

547 Ex omnibus præsidiis cohortes deducit] *eduxit, liber meus. paulò pòst, conuulneratisque, pro, vulneratis.*

548 In acie in cornu dextrum & sinistrum ex iniquiore loco pugnare] *dextro & sinistro, liber meus.*

549 Q. Commius] *Q. Cominius scribendum ex veteribus li. & ita habet Parisinus codex.*

550 Nauis triremis] *Trieris, est in meo libro, τριήρης enim Græcis.*

551 Rempub. cum optimo quoque defenditis] *defendetis, habet liber meus.*

552 Apud Thapsum custodiæ causa in Salo esse iusserat] *ita legendum ex meo libro.*

553 Nimbus cum saxorū grandine] *Saxea grandine, liber meus.*

554 Itaque subito imbre, grandineq; consecuta, grauati pondere, &c.] *opinor hunc locum non vacare mendo: nam in meo libro, qui hac in parte nec ipse satis emendatus est, pro, grauati, subruti, & disiecti, est, grauata, subruta, & disiecta: quæ aptius ad tentoriola, quam ad homines in iis degentes referuntur.*

555 Vt secum ipse aliquid auctoritatis ha-

beret, cum tribus legionibus equitibusque frenatis, &c.] *ita legit Latinus Latinius, deletis illis, exercitusque Scipionis à terrore Cæsaris.*

556 Et expectatione copiarum regiarum] *liber meus habet, exspectatio, &c. & paulò pòst, suspensiore animo, pro, suspensione animi.*

557 Quæ erant transeunda Cæsari] *transgredienda, liber meus. vtitur hoc verbo paulò infrà in hac ipsa re.*

558 Partim viuis sunt potiti] *viuorum, liber meus. ita paulò pòst locutus est, partim occiderunt, partim viuorum sunt potiti.*

559 Partim in quas quisque poterat regiones peruenire] *ita habet meus liber.*

560 Sed quoniam ij sibi neque modum, &c.] *liber meus.*

561 Et quantum potes, proficisci iubeo] *in meo libro, pro, potes, est, potest. & ita paulò post, quantum potest abesse ex Africa iubeo, pro, potestis.*

562 Necessitateque coactus] *ita est in meo libro.*

563 Diceretq́;, vt reliqua, quæ vellent, perageret] *liber meus, sed restare, vt reliqua, &c. locus hic mihi valde suspectus est.*

564 Et ne iugo à Cæsare excluderetur] *ita scriptũ est in meo. & paulò pòst, Quintiũ Aquilã*

565 Pentiremes duas] *penteremes habet meus liber.*

566 An-

566 Audaciaque commotus] *ita est in meo, pro, motus.*

567 Se à Nasidij classe captum] *ita legendum ex meo libro.*

568 Primo impetu legionum] *ita est in meo libro, pro, legionis.*

569 Eosque iaculis conuulnerare satis esse existimaretur; Cæsar intellexit, nihil aliud eos conari, nisi, &c.] *placet hac lectio magis, quàm quæ in vulgatis libris circumfertur.*

570 Et legionarium militem defatigabāt] *defatigabat, meus liber; & interficiebat, paulò suprà, interficiebant. & ita videtur legendum.*

571 A. Scipioris circiter II.] *ita est in meo libro.*

572 P. Cornelio Scipione euocato] *Scipionis euocato, est in meo libro.*

573 Vt suis fortunis præsto, quod benemeriti essent auxilium ferret] *placet vt in meo libro scriptum est, Vt suis fortunis populi R. quòd benemeriti essent; &c.*

574 Vt haberent facultatē turmas Iulianas circumfundendi, & nihilominus fortissimè, acerrimeq; pugnarent.] *ita est in libro Latini Latinij.*

575 Et animaduertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro, sinistroque cornu collocatos, &c.] *ita meus liber.*

576 Tubicen] *tubicina, liber meus. ita in antiquo quoque lapide inuenitur.*

577 Elephantus] *elephans, est in meo libro.*

578 Quibus miseris ea res paruo præsidio fuit] *melius puto, quib. miseriis, vt est in meo lib.*

579 Itaque ij omnes Scipionis milites] *ita in meo libro legitur.*

580 Totumque exercitum veteranum donauit præmia fortissimo cuique, &c.] *ita meus liber.*

581 Liberis suis L. Cæsari, qui tum ibi Pro quæst. fuerat, commendatis] *lib. meus pro, ibi, habet ei.*

582 C. Considij filio] *rectius opinor in meo libro legitur, C. Considio filio.*

583 Liuineio Regulo] *ita est in meo libro. & in argenteis quoq; nummis.* L. LIVINEIVS REGVLVS.

584 Ceteio] *liber meus, Cateio fortè, C. Atteio.*

585 M. Eppio] *ita est in meo libro. in nummo etiam argenteo, in cuius altera parte Africa prouinciæ imago expressa est cum literis* Q. METELL. PIVS SCIPIO IMP. *nominatur M. hic Eppius Scipionis legatus.*

586 Libentes, cupideque conditionem acceperunt] *ita est in meo libro pro cupidiq;.*

587 M. Catonem Vticæ sibi ipsum manus attulisse] *ex meo libro ita scribendum.*

588 Le-

588 Letorio Rustiano] *legerem Cæstiano, si me antiquus aliquis lib. adiuuaret, quod id cognomen sit Prætoriæ familiæ in argenteis nummis. sed fieri etiam potest, vt Rustius aliquis à Platorio adoptatus, sit deinde Platorius Rustianus dictus.*

589 Atque ibi Crispo Sallustio po. R. Proconsule.] *abest à meo libro, populi R.*

590 Duo detricesimo die] *tricensimo, meus liber. est autem antiqua scribendi ratio, qua in æreo quoq; nũmo, Quadragensima notatũ vidi.*

LIB. DE BELLO HISPANICO.

591 Legati clàm præsidio Cn. Pompei] *præsidia liber meus.*

592 Cæsar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo R. meritam esse sciens XI. cohortes, &c.] *ita hic locus in meo codice scriptus reperitur. aliter in Aldino; sed malè.*

593 Id cùm animaduerteret aduersarios minime velle.] *ita legitur in meo libro.*

594 Et vna facta ex colonij] *ita habet meus liber: non colonis.*

595 Pompeius qui eodem iugo tenebatur loci natura] *liber meus, Pompeius, quod eodem iugo tegebatur loci natura.*

596 Non esse commissurum Cæsarem] *ita liber meus.*

597 Ad subsidium committendum] *submittendum habet liber meus.*

598 Suo loco præteritus est] *sic est in meo libro pro, perterritus.* (*meus liber.*

599 Et opido potiri posse sperarent] *ita*

600 Quin eruptionem] *ita, pro, irruptionem, habet liber meus.*

601 Clamore facto auersati sunt prælium facere] *ita est in meo libro.*

602 Quæ stramentis ab nostris hibernorum causa ædificatæ erant] *qua stramenticia ab nostris, &c. ita est in meo libro.*

603 Cuius funestæ laudes quoniam ad hanc fortunam, &c.] *ita meus liber.*

604 Tum, qui ita locutus esset, iugulatum] *eum, qui ita locutus esset, iugulatum, liber meus.*

605 Militi ceruices abscissæ] *militibus habet meus liber. & ita videtur legendum.*

606 Flumen trãsgressi duo] *ita meus liber.*

607 Ex vtroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti] *ex his vtroque genere, &c. liber meus.*

608 Ita pridie duorum centurionum internicio] *liber meus habet, interitio.*

609 In æquum locum non sunt ausi descendere] *ita habet liber meus.*

610 Prœlium ad Soritiam, quod factum est ex eo tempore metum esse magnum] *ita in meo libro hic locus scriptus reperitur.*

611 Et

611 Et circa Hispalim in oliueto constitit] *melius puto, in meo libro contra Hispalim in oliueto constituit.*

612 Interuallum prouinciam diuidit] *malè hic locus in omnibus quos viderim lib. lēgitur. in meo autem ita planè scriptū est: interim nulla planicia diuidit. sed planicia, pro, planicies, in eo libro semper scribi animaduerti.*

613 P. Caluicius, qui castris antea Pompeij præpositus esset] *Latinus latinius legit, qui castris ante à Pompeio præpositus esset.*

614 Item optimis superadditis vestimentis] *liber meus habet, item optimis insternendam vestimentis.*

615 Ipse de tempore cœnauit, vinū, & nardum identidem sibi īnfudit] *pro vinū, est, resinam, in libro Latini, & meo. quod magis placet.*

616 Simul Cæsar castra contra id opidum posuit] *contra opidum, habet lib. meus.*

617 Clam cuidā Philoni, illi, qui, &c.] *liber meus habet, clam quendā Philonē illū, qui, &c. ita paulò post, pro, clam præsidio, clam præsidia.*

618 Qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent] *imparati, est in libro Latini.*

619 Ad conuallem autem, atque exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit.] *Latini lib. habet, exesum locum, vt in speluncam, &c.*

FINIS.

IOAN. MICHAELIS BRVTI SCHOLIA, QVIBVS loci obſcuriores quamplurimi explicantur.

Prior numerus eſt paginæ, ſecundus lineæ.

C. Carrarienſis codex eſto, qui manuſcriptus idem & antiquiſſimus eſt.

G. Gryphij, minimæ formæ, qui ex vetuſto admodum exemplari eſt excuſus Lugduni.

F. Impreſſus LX. ab hinc anno Florentiæ.

P. Pariſienſis Roberti Stephani.

Vaſc. excuſus Lutetiæ à Vaſcoſano.

Vbicunque etiam Aſteriſcum in fine notatum inuenies; ſcies dignum eſſe locum animaduerſione, & quē haud oſcitanter prætereas.

11.9 Proximi ſunt Germanis. C.

13 Quotidianis bellis, prælijsq́; C.

*17 Continetur q́; Garumna flumine: Oceanum finibus Belgarum attingit, etiam. C.F.**

21 Interiorem partem. C.

25 Et ad eam partem. C.

12.27 Is igitur vbi legationem. C.

13.19 Pæ-

13.19 *Pœnas ſequi oportebat. C.*

14.12 *Latobrigis finitimis. C.*

16 *Noriciam. C. Noreiam. Noramq́; F.*

30 *Allobrogum eſt, proximumq́; Geneua, ex eo. C.**

15.1 *Sueſuros, quod. C.*

16.6 *Quem flumen Rhodanum influit. Vide Glarean.**

9 *XXIX. C.*

27 *His cum ſua ſponte. C.*

17.10 *Nunciatur, Heluetijs. C. F.*

20 *Conſcripſit, & tres C.*

18.12 *Eodem tempore Ædui, Ambariq́; C. F.*

26 *Incredibili leuitate. Ita Lucret. 4. Quod ſupereſt, vbi tam volucri hac leuitate feruntur. Nihil minus Arari videtur congruere, quam lenitas: nimia vero leuitate fieri aliquando poteſt, vt viſus fallatur. C.**

28 *Lintribus vinctis C.*

19.21 *Faciendum curauit; atque ita exercitum traduxit. C. F.*

20.1 *Vbi Cæſar conſtituiſſet, atq; eſſe voluiſſet. Sin bello proſequi. C.*

10 *Inſidijs initerentur. C.*

12 *Et calamitate prop. R. & interni C.*

15 *Aut eo grauius ferre. C.*

21.1 *Immutatione rerum. C. Vide Petrum Victor. in 3. Ariſt. libr de arte dic.**

21 *Pabulationibusq́;. C.*

22.12 Conferri, portari. C.
13 Intellexit, & diem instare. C. F.
29 Plus possent. C.
23. 4 Imperia perferre satius esse. postrema duo verba subiectis punctis inuenimus descripta, sed ita quidem uti inducta viderentur. C.*
9 Quin etiam quod necessario. C. F.
18 Reperit ab alijs esse vera. C.
24. 8 Imminuta. C. F.
14 Reperiebatq; inquirendo Cæsar, initium fuga prælij equestris aduersi paucis ante diebus à Dumnorige; atque eius equitibus factum esse G.
19 Eorum fuga. F. Eorumque fuga. G. *Si eorum fuga legas, plano videmur locũ restituisse.
28 His omnibus vinum repugnabat. C. F.
25.20 Per se creuisse. F.*
26. 9 Suspiciones euitet. C.
27: 2 Ad eum cucurrit. C.
16 Ex interuallo. C. F.
24 Et iter ab Heluetiis. C.
27 Seu quod terrore. C.
28 Eoq; magis, quod. C.
28.10 Collocari. C. F.*
11 Compleri & interea. C.F.
22 Milites superiore loco. G.
29: 11 Conuersa signa tripartito intulerunt. F. partita intulerunt. C.
30. 7 Loco quo Heluetios.
31.16 Quosque, postea. C.

33. 11 *Cum his Æduos, eorumq́ ditionis homines. C. F.*

34. 10 *Neque conferendum esse. C.*

18 *Cruciatusq́ edere. C. F.*

24 *Domo emigrarent: C.*

35. 3 *Cum ab his. C. F.*

16 *Nec in occulto. C. F.*

20 *Tuta fugæ facultas. C.**

21 *Vltra fines suos Arioust. receperunt. C.*

36. 5 *Horumq́ obsides. C.*

37. 2 *Emolimento F. Petrus Victorius, doctissimus vir, Emolumentum hoc loco pro detrimento & iactura sumptũ à Cæsare contendit, Varron. auctoritate ductus: emolimentum habet Florentinus codex: ut, si E literam eximas; quã verisimile est à copula atque vocali postrema, verbo molimento adhæsisse; perbelle Cæsaris sententia constare videatur. Hac voce autem vsus est Liuius lib. 7. de bell. Macedonico: Se in animo habuisse tota classe Ephesum petere, & onerarias ducere multa saburra grauatas, atq; eas in faucibus portus supprimere, & eo minoris molimenti ea claustra esse, quod in fluminis modũ, longum & angustum & vadosum ostium portus sit. A propria autem verbi notione, transtulit Cæsar ad difficilem, atq; operosam exercitus profectionem.*

5 *Negotium esset.*

9 *Rex atq; Amicus R. P. à Senatu appellatus C.*

51 Quando in colloquium. C. F.

24 Si id non impetraret. Paris. impetrasset. Carr.

38.1 Idem populum Rom. C.

3 Consueuisse. C.

5 In suo, impediri. C.

15 Longe ab his. C.

39.10 A finibus processisse. C.

13 Facultas. F. G. Ita autem ex vetusto Codice hunc locũ emendauit Donatus Iannoctius vir summæ eruditionis, & mihi amicissimus.

16 Alduasdubis C. F. P. Alduasdalis. G.

19 Quia flumen. C.

25 Ibi præsidia collocat. C.

40.1 Prædicabant & sæpenumero. G.

6 Ortus est timor à tribunis. C.

13 Esse duceret. C.

18 Abducti in tabernaculis. C.

20 Designabantur. C.

26 Sed angustias itineris, locorum, & magnitudinem siluarum, &c. C. sed angustias locorum, magnitudinem siluarum &c. F.

41.12 Æquitate & condicione perspecta. C. F.

21. Videbatur propter factum, & nuper. C.

23 Tumultu, licet aliquid vsu, ac disciplina, quam à nobis accepissent, subleuarentur. F.

28 Denique hoc scirent esse eosdem Germanos. F. deniq; Germanos hos eosdem esse scirent illos, quibuscum &c. C.

42.1 Ple-

42.1 *Plerumque superarint. G.*

4 *Hos si quærerent reperire posse. C.*

13 *Itinerum conferret. G.*

17 *Aut præscribere videretur. C.*

17 *Hoc sibi curæ esse. C.*

20 *Breui tempore indicaturos. C.*

26 *Conuictam. C. F.*

27 *Perpetua vitæ felicitate. Heluetiorum, &c. G. F. quod noster habet, & præterea Lutetiæ à R. Stephano excusus parua forma innocentiam perpetua vita felicitatem Heluetiorum bello esse perspectam. ex ingenio ac nullo adiutus exemplari, Bartholomæus Ricius emendauerat, quem hominem propter summam eruditionem & singularem in me amorem parentis loco maxime colo & obseruo.* *

43.14 *Inde reliquæ legionis. G. F.*

20 *Quod ex alijs ei maximam. G. F.*

21 *Amplius XL. C.*

44.1 *Posse existimare. C.*

5 *Pro suis tantum. C*

23 *Cæsarem ei facere. C.*

26 *Habiturum & non ad equum resc. C. & nunc ad equum rescribere. F. P. G.*

27 *Terrenus. C. P.*

28 *Eo vt erat ventum legionem Cæsar, C.*

45.7 *Quod amicus, & munera. C.*

46.1 *Prœlio pulsas, ac superatas. C. F.*

12 *Paratum decertare: si pace vti velint.*

C. *sin pace uti malint*. C *si pacem mallent*. F.

16 *Perpenderent* F. *prepostere inuersa litera*. P. *cæteri fere omnes legunt, Dependerunt*. Carr. *manuscriptus propenderint. sed perpenderint omnino legendum esse contenderim.*

28 *Galliæ prouinciij fines egressum* C. *fines ingressum*. G.

29 *Cum in suas possessiones*. C.

30 *Vt sibi concedi*. G. P. *Vt sibi concedi*. C. F.

C7.2 *Sic iterum nos esse iniquos*. C.

2 *Qui non suo iure se interpellaremus*. G.* *qui in suo iure se interpellaremus*. F. P. *Videtur male, Non, loco in, fuisse acceptum.*

4 *Quod fratres ex S. C. & amicos appellatos Æduos diceret*. G.* *Quod fratres à se & amicos Æduos appellatos diceret*. C. F. *Quod à Senatu Æduos appellatos amicos diceret*. P. *quod habet* Carrar. & Flor. *videtur esse legendum, sed ita ut post verbum se, punctus, qui librarij imperitia sublatus est, restituatur, & à Se. hoc est à Senatu legatur.*

21 *Posset, neque suam*. C. P.

27 *Vti optime merentes*. C. F.

48.18 *Relatũ est, qua arrogantia omnem Galliam Roman. interdixisset* C. *elatum est*. F. *rectius, ut arbitror* *

22 *Colloquium diremisset*. G. P.

49.1 *Retineri non potuerint*. G. P.

13 *M. Metium*. C.

20 *Præsen-*

20 *Præsente clamauit*. C.

50.4 *Totidem vero Pedites* C.

24 *Nostros deterrerent*. F. *perterrerent*. C. P. G.

29 *Quatuor reliquas legiones in castra*. G. P. *reliquas in castra*. F. C.

51.16 *Eas itaque dicere*. C.

21 *In conspectum hostium*. C.

25 *Tum vero demum*. G. *cæteri*. *Tum demum castris eduxerunt*. C. F.

52.11 *Procurrunt*. C.

25 *Intra aciem*.*

53.4 *Nactus ea perfugit*.

7 *Quam domo secum: altera Norica*. C.* *quam domo secum eduxerat* P. F. *quam domo secum adduxerat*. G.

8 *In Gallia duxerat*. G. F. P.

9 *Vtraque in ea fuga perierunt*. C. F.

18 *Videret*. C.

28 *Quos Vbij, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos insecuti*. P. * *Quos vbi cuncti qui proximi Rhenum*. C.

54.3 *Interiorem Galliam*. C. F.

56.1 *Omni opinione venisset*. C. F.

3 *Andocum Boium*. C.

7 *Contra Pop. Rom. coniurasse*. F. C.

12 *Qui cis Rhenum*. C F.

15 *Vtuntur & vnum imperium*. C.

16 *Cum ipsis habent*. C.

17 *Cum ab his quereretur.* C.

23 *Gallos qui ea loca.* C.

24 *Ingredi prohibuerint.* C. F.

57.3 *Concilio, & ad id bellum pollicitus sit, cognouerint.* F. C.

7 *Ex eo numero electa.* F. C.

9 *Suessiones suos esse finitimos fines latissimos, feracissimosq; agros possidere.* C. F.

15 *Prudentiamq; suam.*

58.1 *Adhortatus, docet.* C.

10 *Ad se venire, neque iam.* C. P.*

30 *At vbi circumiecta multitudine.*

59.4 *Portas succenderunt.* C. *succendunt.* F.

5 *Nam cum tanta multitudo lapides ac tela conijcerent, in muro consistendi potestas erat nulli.* C. F.

8 *Siccius Rhemus.* C.

10 *Vnum ex ijs.* F. *nuncium ad eum misit.* C. *vnus, legendum, quod in cæteris habetur, & nuncios.*

17 *A Siccio.* C.

25 *Quod adire poterant.* C. *qua adire potuerant.* F.

30 *Prœlijs supersedere.* C. *prælio sine dubio legendum, quod noster, atque excusi omnes habent.*

60.14 *Castella instituit.* C.

9 *Et in frontem leuiter castigatus.* C. F. *A. leniter.* P.*

16 Qui

16 *Qui tantum multitudine poterant. G. P. quod tantum. F.*

28 *Ob ibid. neutri transeundi. C.*

61.7 *Si minus potuissent.*

9 *Commeatuq; nostros prohiberent. C. P. F.*

18 *Primosq; qui transierant. C. P.*

24 *Atque ipsis res frumentaria deficere. C. F. atque ipsos. P.*

29 *In suis quam alienis. C.*

62.14 Nondum *prospexerit. C. fugientium occiderunt. C.*

23 *Occiderunt, cum ab extremo ordine hi ad quos ventum erat consisterent, fortiterque nostrorum impetum militum sustinerent, prioresque quod abesse à periculo viderentur, neque vlla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi præsidium ponerent. Ita sine vllo periculo &c. Carrariensi cum Florentino & Parisiensi in omnibus fere conuenit, ab eodem vterque in eo variat. Habent enim ab extremo agmine, & priores quod abesse à periculo, absque copula.* *

63.2 *Sub occasum solis. C. P. G.*

15 *Celeriter vineis ad opidum actis F. P. G.*

24 *Suessiones accipit. P. G.*

64.13 *Qui huiusmodi. C.*

65.5 *Elanguescere animos. F. C.*

12 *Ex captiuis eorum, Sabin flumen. C. F.*

19 *Inutiles esse viderentur.* C.

26 *Cumq; ex dediticijs.* C.

66. 22 *Quem castris nostri.* C.

67. 13 *Prœlium committunt.* C.

25 *Peruolauerunt.*

68. 3 *Vexillum quidem erat proponendum, insigne cum ad arma concurri oportebat.* C.*

9 *Temporis breuitas & successus & incursus hostium impediebat.* C. F.*

10 *In his difficultatibus.* C.

24 *Est hortatus.* C.

27 *Sustinerent: Quod non longius.* C. F.

29 *Prœlium committendi.*

29 *Atq; item in alteram partem est cohortandi causa profectus. Pugnantibus tanta fuit &c.* G.

69. 5 *Tegmenta detrudenda.* C.* C. F.*

12 *Cum diuersis legionibus alia alia in parte.*

15 *Neque ita certa subsidia.* C.

16 *Neque quidqua in parte.* C.

19 *Euentus varij subsequebantur.* C. *ita esse legendum paullò infrà demonstrat.* * *Item alia in parte diuersæ duæ legiones. XI. & IIX. & profligatis Veromand.*

70. 4 *At totis fere à fronte & à sinistra parte nudatis castris, cum in* C. F.

13 *Quiq; cum his vna.* C. P.

29 *Nostras legiones premi.* C.

71. 1 *Diuisos dissipatos.* C. *cæteri quos viderim,*

rim, & manuſcripti & excuſi (rectius illi quidem) diuerſos, diſſipatosq́;.

5 *Cæſar ab X. legionis cohorte. P.* Vaſ.*

27 *Cuius aduentu C.*

72.4 *Vt conuerſa ſigna in hoſtes inferrent. C.*

73.3 *Et pila intercepta. C.*

7 *Ripas ac ſubire. G. P.*

26 *Cum omnibus ſuis copijs. C.*

74.2 *Aditus in altitudinem non amplius. C. F.*

4 *Muniebant. G.*

6 *Collocabant. C. F.*

7 *Cum iter per prouinciam. C. F. P.*

5 *Conſenſu omnium C.*

28 *Nam plerunque hominibus Gallis. C.*

75.1 *Et appropinquari.*

5 *Ope diuina. C. F.*

14 *Quibus Cæſar reſpondit. F.*

26 *Renunciata ad ſuos, quæ imperarentur, facere &c. F. C.*

29 *Summam muri, aggerisq́; acerui armorum. C.*

76.13 *Pellibus incluſerant. F. C*

19 *Eo concurſum, pugnatumq́; ab hoſtibus ita acriter eſt, vt &c. C. F.*

26 *Cum iam defenderet nemo captum opidum, atque &c. C. F. deerant in omnibus excuſis duo verba, captum opidum, vt locus mancus plane aut corruptus videretur.*

77.19 *Quas ob res C. ob eas res. F.*

19 *Accidit nulli.C.F.*

79.3 *Magnisq; cum portoriis. C.F.*

19 *Ab illis relictam.C.*

80.8 *Itineris causa. C.F.P.*

24 *Itineribus possent. C.F.P.*

81.2 *Colloquendis.G. Cæteri & excusi & manuscripti habent, collocandis, Sed neutrum satis probatur.*

8 *Denudata defensoribus.C.*

11 *Defessi prœlio excedebant, alij.C.F.*

83.7 *Frumenti causa dimisit. C. F.*

13 *Quod naues habent.C.*

84.22 *Inscientiam locorum.C**

30 *Vada,portus.insulas nouisse.C.*

85.3 *Atq; apertissimo.F.atq; amplissimo.C.*

14 *Retentorum militum Rom. C.*

29 *Atque in officio teneat. C.B.*

22 *Conditiones seruitutis.C.A.*

86.15 *In extremis linguis.G.P.**

29 *Hoc eo facilius C.*

87.7 *Vada ac discessum æstus. C.*

10 *Nauesq; totæ factæ ex robore, ad quamuis contumeliam perferendam. C. naues maximo robore ad quamuis vim & contumel. Par. Vascos.*

12 *Transtra pedalibus.C.F.*

15 *Tenuiter confectæ: hæc siue propter lini inopiam atque eius vsus inscientiam. C. F. Hæ siue.**

17 *Siue eo quod est magis verisimile.* C. F.

24 *Aptiora ac commodatiora.* C.

27 *Telum adijciebant.* G. F. *adijciebantur.* G. P.

88. 1 *Facilius in vndis, consisterent tutius,* C.

8 *Statu exspectare classem.* G. P.

10 *Naues eorum potissima.* C.

16 *Qua ratione pugnæ insisterent. Rostris enim.* C. F.

26 *Quam rationem pugnæ insisterent detinebant.* C.

89. 9 *Binæ ac ternæ naues circumsisterent.* C. G.

18 *Ex loco mouere.* C. F.

20 *Consectari ita expugnauerunt.* C. P.

90. 22 *Duûm millium spatium.* C.

24 *Contemptionem.* C. F. *Ita legendum videtur, contemptio semper Cic. nunquam contempus, nisi is auctor Rhet. ad Herenniũ habeatur; id quod paucis admodum video probari.*

91. 25 *Vt explorata.* C.

92. 16 *Cerior factus ciuitates omnes.* C. *

21 *Mens eorum. Eodem.* C.

93. 18 *Tamen confecti.* C.

94. 3 *Adiantimus.* C. *Adiatonius.* P.

12 *Adiantimus.* C. *Adiatonius.* F.

16 *In opidum, vti tamen.* C. *in opidum tamen vti eadem, &c.* F.

23 *Quaqua versus.* C. F.

96.7 *Hostemq́ vagari. C.*

9 *Ob eamq́ caussam. C.*

11 *Indiesq́ C..*

12 *Nec cunctandum. C.*

17 *In mediam aciem collectis. C.**

25 *Infirmioresq́ animo. C.**

96.3 *Cohortatur suos. C.*

11 *Cum ita ab hostibus. C.*

15 *Renunciauerunt eadem esse diligentia. C.**

19 *Quod fieri vellet. C.*

20 *Eductis cohortibus. C. eductis his cohortibus. F.*

22 *Integra interita ab labore erant, verbum integra legitur inductum. Flor. habet intrita ab labore erant.**

27 *Atque his prorutis. G.P. proruptis. C.F. vt verisimile sit, aut ad verbum prorutis inter literam, V, & literam, T, male, interpositum, P, aut loco, ee, acceptam, O & inter vtramque, R, iniectum, ita vt perruptis aut proruptis sine dubio legendum esse videatur.**

97.2 *Acrius pugnare. Carrar. vnus habet, rectius vt arbitror, cæteri eodem modo impugnare.**

4 *Fuga salutem petere intenderunt. F. P. G.*

8 *In castra recipiunt. C.*

20 *Legatos misissent. De pace legitur inductum. C.*

98.6 Vt

98.6 *Vt ne quis inermibus.C.*

12 *Cum pecus.C.*

22 *Quæ maxime.C.F.*

100.13 *Causa ex finibus C.F.*

27 *Magnitudine homines efficit. Carrar. verbum homines, habet, sed inductum.*

30 *Pelles quisquam haberent. C. pelles habeant quidquam. F.*

101.2 *Et lauantur. F. ac lauantur. C.*

7 *Importatis his vtuntur. C.F.*

9 *Parua atque deformia. G. P. praua. Par. Vasc.*

18 *Audeant. C.*

28 *Vt est captus Germanorum qui paulò sunt eiusdem gentis & cæteris humaniores. G. & paulò quam sunt eiusdem gentis & generis, humaniores. P. qui paullo sunt eiusdem generis, etiam cæteris, humaniores. F. & cæteris alias.*

102.10 *Complures annos Sueuorum vim sustinuerunt. C.*

12 *Et ad vtramq; ripam. C.F. Hi ad vtramque ripam. G.P.*

28 *Migrauerant. C.*

103.2 *Reliqua parte hiemis. C.*

14 *Cogant. His rebus, atque auditionibus. C. F.*

19 *Cæsar ne grauiori bello occurreret. C. F. P. vt grauiori bello. G. P. Vascos.*

23 *Ab Rheno descenderent. C.*

25 *Latius vagabantur. G. F. latius iam vag. C. P.*

104. 11 *Quicunq; bellum inf. C. P. qui eis bellum inf. G.*

16 *Armis possiderent. C.**

19 *Ad hoc quod visum est, Cæsar respondit. C. ad hæc quod visum est. P.*

30 *Hoc Sueuis imperaturum. ita opinor locum emendari oportere, Hoc se his imperaturum. Erat enim V in litera posita, vt verisimile sit, cum crebra hoc loco mentio Sueuorum fieret, librarij inscitia, Sueuis pro se eis aut pro se his repositum esse. C.**

105. 13 *Et parte quadam ex Rheno recepta quæ appellatur Vualis. C. F. P. parte quadam Rheni. G. Vacalos. P.**

106. 28 *Suffossis equis. C.*

107. 27 *Oportunissime res accidit. F. G.*

108. 6 *Grauius retinere iussit. C. F.*

6 *Copias ex Castris. C.*

9 *Acie triplici instituta. C.*

20 *Quo loco. C.*

109. 1 *Ad flumen Mosæ. C.*

110. 9 *Id sibi auxilium spemq;. C. F.*

11 *Tantum esse nomen atq; opinionem eius exercitus, Ariouisto pulso, & hoc nouissimo prælio facto, etiam ad vltimas Germanorum nationes, vt opinione, &c. C. opinionẽ eius exercitus Ariouisti pulso. cætera habet Carrar. cõgruẽt iã F.*

111. 1 Sub-

111.1 *Sublicæ modo directæ ad perpendiculum sed pronæ ac fastigiatæ.C.**

13 *Arctius alligata.* F.

7 *Obliquæ agebantur.* C.

28 *Pluribus.*C.

112.13 *In omnes suas partes.* C. *in omnes partes misisse.*F.

24 *Et Vbios.*C.

26 *Perfectum arbitratus.*C.

113.26 *Effecerat Classem.* C.F.

114.7 *Fidelem arbitrabatur.*C.

10 *Horteturq; Pop. Rom. fidem sequantur.* C.F.

22 *Pollicerentur. Hoc sibi satis, &c.*C.F.

23 *Quod satis esse ad.*C.

115.2 *Quidquid præterea.* G. *quodq; præterea.* C.*quotq; præterea* F.*

7 *Possent peruenire.*C.

21 *A quibus cum paullo tardius.*C.

24 *Cuius loci hæc natura.*C.

116.2 *Vt quia celerem atque instabilem motum haberent.*P.

11 *Consuessent.* C.

17 *Onere armorum oppressis.*C.F.

18 *Et fluctibus consistendum.*C.

23 *Equos insuefactos.* C.F. P.*

117.8 *Atque nostris militibus cunctant.* F.C.*

19 *Hos item nostri proximis ex primis nauibus cum conspexissent.* F. *Hos item ex proximis*

primis nauibus cum consp. P. Hos item alij ex proximis primis nauibus cum consp. G. Si è voce, proximis, demas literam postremam, in Florentino Codice recte constare sententia videtur. *

24 *Signis occurreret.* C.

118.4 *Nostri simul in arido const* F. G. P.

15 *Demonstrauimus.* G. P. *demonstrauerant.* F.

17 *Cum ad eos oratoris modo Cæsaris mandata deferret.* G. P.

119.1 *Cæsari commendare cœperunt.* C. F.

2 *Pace confirmata.* C.

10 *Reuerterentur.* C.

13 *Deijcerentur: tamen anchoris.* C.

17 *Qui dies maritimos æstus.* C. F.

20 *Æstus complerat.* C. *compleuerat.* F.

25 *Nauibus confractis.* C.

120.1 *Quæ ad reficiendas naues erant vsui.* F. G.

18 *Aut suos clam.* C.

20 *Consilia agnouerat.* C.

29 *Itaque cum id summo studio.* C. *Itaque cum id summo cum studio.* F.

121.1 *Commode posset effectum.* P.

8 *Nunciauerunt.* C. F.

13 *Duas in stationem cohortes.* C. F.

16 *Processisset suos* G. F. P.

122.1 *Et pedibus præliantur.* C. F.

2 *Interim paulatim.* G. F. *

3 Arg

3 *Atq; ita currus collocant.* G. P. F. *

16 *Ad lacessendum & ad committendum præl.* C. F.

22 *Secutæ sunt continuo complures dies.* C. F.

30 *His rebus celeriter, &c.* G. F. P. *Eadem ratione etiam superius est vsus. His rebus atque auditionibus permoti de summis sæpe rebus consilia ineunt.* V 42. a. *

124. 15 *Paludum siccitatem.* C. P.

18 *Peruenerunt.* C. F.

20 *Deduxerant.* C.

126. 8 *Ad celeritatem onerarijs subductiores, paulo facit humiliores.* F. C. *substructiores paulloq; facit humiliores, quam, &c.* P. Vas.

15 *Paullo latiores quam quibus in reliquis vtimur maribus.* G. P. F. *Ita esse legendum Priscianus ostendit lib. 7. fol. 85. b. Aldinæ impress.*

Omnibus de iniurijs satisfacere. F.

28 *Percepta oratione.* C. F.

127. 8 *Studio & summa rerum omnium inopia* C.

11 *Constructas.* C. F. P. *

128. 3 *Atque Induciomarus.* C. *forte Atqui legendum.*

20 *Sese si Cæsar.* C.

22 *Fidei commissurum.* F.

28 *His adductis, in his filio propinq.* F. P. *& in his* G.

129. 7 *Id in se factum.* C.

13 *Quæ in Belgis.C.F.*
18 *Galliæ,peruenit.F.*
29 *Agnouerat Accedebat.C.*
130.19 *Hæc à pluribus.C.*
131.1 *Secius vt omnia eius consilia cog.F.*
3 *Conscendere in naues. F.*
13 *Ille enim reuocatus.C.*
17 *Atque equites. C. Vide an præstet legere atqui.* 82.21
21 *Et re frumentaria prouideretur. F.10.**
23 *Consiliumq; pro tempore F.P.G.*
132.2 *Optimum egressum.C.*
9 *Ex captiuis cognouit.C.F.*
23 *Deligatas ad anchoram.F.*
133.14 *His aliquantulum itineris. C.*
15 *Extremi in prospectu.C.F.*
26 *In itinere resistere iubet. C. consistere. F.*
27 *Coram prospicit. C.F.*
30 *Arcessi iubet.*
134.3 *Multa opera. C.F.multi operis.G.*
9 *Easdem copias quas ante, præsidio Nauibus relinquit.C. F.**
29 *Ibi permanserunt.C.F.*
135.1 *Pecorum magnus numerus. C.F.*
14 *Quo fere ex Gallia naues. C.spectat. Hoc latus tenet.G.P. pertinet circiter millia passuum quingenta.F.*
25 *Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris, breuiores, &c.*

res, &c. F. P. nisi quod certis ex aqua, &c. G.
136.3 *Hæc millia passuum DCCC. F. hoc, plane legendum.*

9 *Multum Gallica differunt. C. F.*

12 *Vltro inficiunt. Luteo, præpostere inuersis literis ac litera, e, in r. deprauata, legendum putat P. Victorius, qui primus, quod sciam, locum indicauit. C. Florent. habet. Omnes vero se Britanni vltro glasso inficiunt. Ita autem si legas, pro glasto non male, glauco restitui potest. Græcis enim idem est glaucus, quod cæruleus latinis: id quod neminem fugit, qui vel mediocriter sit in Græcis literis versatus. Fieri autem perfacile potuit, vt in glauci locum ob vocis affinitatem glastus successerit. Coniectura quidem non mala, quæ præsertim vetusti exemplaris adiumento nitatur. Quæ verba autem significandi nominis causa, à studioso essent adiecta (quod cæruleum efficit colorem) ea hæsisse, tanquam propria Cæsaris, minime mirandum videtur. Neque enim satis verisimile est, Cæsarem verbo vsum adeo obscuræ notionis, vt eius vis esset pluribus verbis explicanda. Luteo sane, qui, vt Nonius ait, croceus est, nullo præterea colore alio intermixto, Cæruleus effici qui potest? Cæruleum enim sereni cœli nitorem referre, nemo non nouit. Neque vero Vitruuius ait, luteo herba confici cæruleum colorem, sed ex cæruleo infecto luteo fieri, vt qui vti propter caritatem chrysocolla non possint, ni-*

*tidissimo colore vtantur. Videtur autem verisimile croceo caeruleo admixto viridem fieri. Sed tamen non video: quid ita glasto legi non possit, aut (quod habet codex Flor.) glasto vltrò. neq; enim vna est hæc Barbara vox quam Rom. homines admiserint. Ea autem cum non semel Plinius sit vsus, nunquam eum verear sequi auctorem. Cum vere semper id agam adhibito iudicio, tum vero ijs rebus in primis significandis, quorũ mentio à melioribus nulla fiat. Cum autem ea causa Britannis esset, eo ora oblinendi, vt horridiore essent in pugna aspectu, qui id assequi possẽt infecti luteo colore, non video. Est enim luteus Horatio epitheton palloris XI. Epod. O quantus instat nauitis sudor tuis, Tibique pallor luteus. Ac Mineruæ quæ bellorum dea præses habetur veluti quæ oculorum aspectu truci, terrorem hostibus & formidinem incutiat, γλαυκῶπις à Græcis, Cæsia à Latinis dicta est. **

20 *Sed qui sunt ex his nati. P.*

21 *Quo primum virgo quæque adducta est. F. deducta est. C.*

24 *Conflixerunt, tamen C. F.*

25 *Atq; omnes in siluas. C.*

137. 14 *Magno cum periculo prælio dimicaret. C. F.*

17 *Remouissent, & ex essedis desilirent. C.*

27 *Et leuius quum pridie. C. lenius. F. lentius legendum arbitror, aut lenius.*

138. 5 *Qui*

138.5 *Quo subsidio.* C.F.*
6 *Cum post legiones.* C.
25 *Impetum legionum atq; equitatum.* C.*
30 *Essedariorrm relictis.* C. F.
139.7 *Se in agros eiecerat.* C. F.
10 *Latius euagari.* C.
19 *Cuius pater in ea ciuitate.* C.
140.2 *Bibrocassi.* C.
8 *Pecorumq; numerus.* C.
14 *Duabus, partibus oppugn.* C.
30 *Vastatisq; finibus.* C.
141 *Mittit Cæsar cum constituisset.* C.F.
16 *Et quod in annos.* C. F.
14 *Deportare constituit.* P. *instituit.* C. *reportare constituit.* F. G.
18 *Atq; ex ijs.* C. *Atqui, vt superius admonuimus, legendum videtur.*
28 *Secundo cum soluisset vigilia.* F.*
142.26 *Quod legiones collocatus munitamque hib.* F. P. G.
143.4 *Inimici palam multi etiam ex ciuitate his auctoribus |interfe.* F.*
7 *Quod ad plures pertinebat.* C.
8 *Impulsione defic.* C. *ita contemptio sup. non contemptus.* *
10 *Cognouerit.* P. G.*
16 *In hiberna ventum initium.* C.
20 *Frumentumq;.* C.
23 *Ad castra oppugnatum venerunt.* F.

30 *Quibus rebus controuersias minui. C. F.*

144.4 *Iussu Cæsaris, ad Ambior. C.*

10 *Et quod ei. C.*

23 *Confidat esse in Gallia commune consil. C.*

145.10 *Per fines daturum. C.*

22 *Magnaq; inter eos existit controuersia. G. P. F.*

27 *Quamuis etiam mag. F.*

146.13 *Tanta contemptione. C. tanta contentione nostra ad cast. F. tanta cum contentione nostra. P. Vasc. in vtraque parte esse tutam, si nihil esset durius.**

23 *Nullo cum pericul. C. F.*

25 *Cum Germanis consentiret. C. F.*

28 *Quem habere exitum. P. G. haberet. F.*

29 *In quo si non præsens periculum sit. F.*

30 *Hæc in vtraq; parte habitam disput. F. C.*

147.6 *Terrear: hi sapient, & si grauius quid acciderit abs te, &c. C. P. G. F. Hi sapienter, si grauius, &c. P. Vascos.*

10 *Non reiecti. C. P. ne reiecti. F. G. rectius vt opinor.**

21 *Tandem dat Cotta manus permotus. superat sententia Sabini. Prima luce nunciatur ituros. P. C. Tandem dat Cotta manus, permotus superiore sententia Sabini, F. G.*

29 *Sed homine amicissimo. C. F.*

148.10 *Iniquissimo nostrorum loco. C. F.*

12 *Ante præuidisset. C.*

23 *Minus facere per se omnia. C. minus per se omnia obire. G.*

149. 9 *Properaret clamore. C.*

11 *Posita exstimare. C.F.*

15 *Procurrebat. C.*

26 *Interim eam partem nudari necesse erat. C.F.G.P.*

150. 3 *Conferti vitare poterant. F.G.**

23 *In quam rem se suam fidem interp. inq. eam rem se suam fidem interpon. C.**

26 *Sperare ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. G.C.F.P.**

28 *Ad armatum iturum. C.*

151. 4 *Imperatum facit. F.G.P.**

15 *Illi ægre ad noctem. C.*

18 *Prælio lapsi.*

23 *Qui erant eius Regni finitimi. C.*

152. 3 *Seq; ad eam rem. C.*

11 *Huc quoque accidit. C. F. forte accedit aut accessit.**

152. 26 *Turres admodũ CXX. excitãtur. C.F.P.*

21 *Tum errare eos dicunt. C.*

23 *Sese tamen hoc esse in Ciceronem populiq; Rom. animo &c. C. P. sese tamen scire. G.F.**

30 *Populi Ro. accipere &c. C. F.**

154. 7 *Et quosdam de exercitu habebant captiuos à quibus docebantur. C.F.**

10 *Quæ sunt ad hunc vsum idonea. P. quæ essent. G.**

11 *Manibus sarculisq́ȝ. C. E. manibus furculisque. P. Vascos. siue furculis, siue sarculis legas, optime locus videtur emendatus. Neque enim Cæsar ait, his plane omnem ferramentorum copiam defuisse, sed quæ essent ad hunc vsum idonea. Furculis enim ad vertendam herbam, quæ aruisset, id quod ex Varrone & Colum. colligi potest; aut ad legumina contundenda vtebantur; sarculis aut ad findendum aut ad sarriendum agrum; quæ eadem tamen, vbi aptiora deessent, fodienda humo vsui esse poterant; sagulis egestæ potius asportandæ corbium vsum præberet quam legionum effodiendæ, aptæ esse videbantur.*

14 *Nam minus horis tribus millium pedum XV. in circuitu munitionem perfecerunt. F. Nonnihil deprauatum locum Paris. Rob. St. ita restituit. Nam minus horis III. X. ↀ passuum circuitu, munitionem pedum XV. perfecerunt, munitionem fecerunt. C.*

26 *Sicuti parta iam. C. F.*

29 *Vt cum vbique flamma. G. F.*

155.18 *Paulio & L. Varenus. C. F. ita vbique habent.*

22 *Quinam anteferretur. C F.*

23 *Armis de loco P. Vasc. animis. alias.*

23 *Quid dubitas, inquit, Varene? quem locum tuæ pro laude virtutis spectas? C. F.* *

26 *Hic dies de nostris cõtrouersiis diiudicabit. C. hic dies, his dies de nostris &c. vt F. noster habet.*

habet. cæteri, hic dies, semel dijudicabit, annus Carar. cæteri, iudicabit, & excusi & manuscripti. *

28 *Hoc cum dixisset, procedit ex castris munitionesq; qua parte hostium confertissima est visa, irrumpit.* C *munitionem habet.* F. *& irrumpit. & qua pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit.* P. G.

156. 4 *Quo percuso & exanimato, hunc scutis protegunt, in hostem tela vniuersi coniiciunt.* F. *in hostem tela vniuersi coniiciunt,* C. *

9 *Auertit huic casus vaginam.* C. *

13 *Ad hunc se confestim à Pullone omnis multitudo conuertit. Illic vero occursat ocius gladio cominusque rem gerit Varenus.* F. *Illum vero obscurant occisum.* C. *officiebat multitudo Pulloni quem pro occiso reliquerat, quo minus perspici à Vareno posset. si ita legatur, horum verborum sensus is est, sed duriuscule tamen idē quamuis ita elicitur, constare queat.*

23 *Virumque seruauit.* G. P.

157. 2 *Erat vnus inter neruios nomine Vercio* G.

4 *Ad Ciceronem perfugerat.* C. F. G. P.

5 *Huius seruo.*

10 *Legionis cognoscitur.* F. G. P. *

18 *Qua sibi iter sit faciundum, scribit Labieno &c.* C. F.

24 *Hibernis colligit. hora &c.*

26 *Millia passuum XX. procedit.* F. G. *progreditur.* P.

158.8 Literas Cæſari dimittit. F. G.
9 Ex hibernis deducturus eſſet. F.
25 Caſtrorum adijciat. G.P.
159.11 Reperit qui literas. F.
21 Res, tantulis copiis iniquo loco dimicare. C.F.*
22 Tum quoniam liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, eoq́ omnino remittendum de celeritate exiſtimabat, conſedit: & quam æquiſſimo loco. & C.P.
160.14 Seq́ in caſtra recipere: ſimul &c. C.*
28 Quod eas non poſſe interrumpere videretur. C.*
29 Alij vallum vi conſcendere. F.P. Vaſc.*
161. 5 Longius proſequi noluit, veritus, quod &c. P.
26 Diutina lætatio. C.
162 Cæſar Fabium cum ſua legione.
8 Remittit in ſua hiberna. F.G. cum legione remittit in ſua hiberna. P.*
18 Nocturnaque locis in deſertis concilia habebant.
163.22 Cum pluribus alijs de cauſis. C.
26 Vt ea populi Ro. imperia perferrent. C.
164.20 Initium bellorum. F.
21 Armati conuenire conſueuerunt. F. G.P.
22 Nouiſſimus conuenit. F.C.
165.3 Oppugnaturum. quæ fieri velit, præcipit. P.

7 *Timebat, ne quam occasionem. C.*
13 *Conueniendi indicit. F.*
27 *Interim consuetudine quotidiana. C.*
168. 14 *Non modo ibi breui tempore resarciri. C. F.*
26 *Inuentis nonnullis, ciuitates inter se &c. G.**
28 *Obsidibusq́ de pecunia cauent. F. G. P. de pecunia. C.**
169. 20 *Consilium Lutetiam. F. G. P. concilium in Lut. C.*
170. 10 *Eadem fuerunt responsa. P. F.**
19 *Prœlio non esse certaturum. F.*
25 *Venisse Germanis in amicitiam. P. G.**
171. 3 *In Menapijs abderet. C.*
8 *Adijt tripartito exercitu. C.*
22 *Iussu Cæsaris cognoscunt. F.*
27 *Præsidio cum impedimentis. C.*
172. 5 *Loquitur in concilio palam. C.*
12 *Ex magno Gallorum equitum numero, nonnullos Gallos Gallicis rebus fauere, &c. G. F.*
19 *Profectionem fecit. F.*
173. 4 *Hostes impeditos iniquo loco tenetis. C.**
10 *Pila in hostes immittunt. F. G. P.*
15 *Quo Labienus consectatus. C.*
174 3 *Opus perficitur. C.*
16 *Vbi horum satisfactionem accepit P. G. ex duabus dictionibus, probabili coniectura, vna*

*efficienda videtur, Vbiorum, quod etiam Cod. Florent. habet.**

26 Inopia cibariorum abductos. G. ita legendum puto: abductos scilicet è suis locis, ad iniquam pugnandi conditionem elici posse.

30 Faciunt. Paucis post diebus. C.

175.15 Ciuitatibus, atque in omnibus pagis. F. G. P.

17 Earum autem factionum. C.

22 Itaque eius rei causa. C. F.

176.3 Ariouistum atque Germanos sibi deuinxerant. C.

7 Tantum potentia eorum antecesserat. C.

16 Imperfecta re, redierat. C. F.

*25 Quod adæquari apud Cæsarem gratia intelligebatur. G. F. Ita etiam locum emendauit ex antiquo codice Donatus Iannoctius, vt plane ita legendum esse videatur.**

*28 In clientelam dederant. F. C. G. P. ita legi oportere existimo auctoritate exemplarium veterum adductus. ita dare in potestatem Liuius; dare in quæstionem Cicero; dare in manum Terentius, dare in nuptias in matrimonium.**

177.5 Nam plebes pene seruorum habetur loco, quæ nihil laudis habet per se, nullo adhibetur consilio. C. F.

*21 Iidem decernunt. P. G. discernunt. C. F.**

22 Aut priuatus, aut publicus. F. C.

25 Ha-

25 *Habentur ijs omnes decedunt.* G.C.P.*ab ijs omnes discedunt.*P. *.

178.3 *Aut si sunt plures, suffragio Druidum, nonnunquam etiam armis de Principatu contendunt.* C. *Hoc mortuo aut si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: aut si sunt plures pares suffragio Druidum nonnunquam etiam armis de principatu contendunt.* *

179.3 *Vt quisque est genere copijs amplissimus.* C.

21 *Atque ministris ad ea.* C.

180.15 *Bella gerere.* G. F. *rectius bella regere, quod præter nostrum habet P. Rob. Steph. Videtur autem ab imperito, conuerso ordine litterarum, quod vsitatius sit gerere bella, quam regere (quod munus proprium est præsidis bellorũ Dei) repositum esse.*

15 *Huic si prœlio dimicare.* C.F.

20 *Exstructos tumulos.* C.F.

20 *Namque sæpe accidit vt.* Par.*

21 *Neque vt sæpe accidit vt neglecta &c.* F. *quæ esse germana lectio videtur. In cod. enim Flor. distinctio tantum desideratur.*

28. *Noctium definiunt.* C.P.

29 *Finiunt. dies Natales.* F.

181.28 *Legibus sanctum.* C.

30 *Neue cum alio.* F. *neue cum quo alio, plures habent.*

182.15 *Duritia student.* P.G.

17 *Hoc alij staturam, alij vires. C. F.*

30 *Qui cum vnà coierunt. C. F.*

183.1 *Quantum ei & quo loco. C. quantum & quo loco. F.*

28 *Fore, vt qui sequi velint. C.*

184.4 *Fides derogatur. F. G. P.*

6 *Iniuria prohibent, sanctos habent C.*

9 *Superarent, vt vltro bella inferrent, propter. C.* *

16 *Volcæ Tectosages. G. P. volgæ Tectosages. F. vulgo Tectosages Carr. qui nostro suffragatur, quæ lectio mihi probaretur, ni scirem à Plinio Volcas Tectosagas in Narbonensi Gallia constitui. Consueuisse autem sedium quærendarum causa domo procul ad exteras gentes proficisci, docet Liuius lib. IIX. de bello Maced. qui inter eos Galliæ populos qui Asiam occupauerant, Tectosagas enumerat, qui ab illo Tectosagi appellantur.*

19 *Nuncque in eadem inopia. G. F. P. nunc quod, habet Carr. itaque omnino esse legendum censeo. Redditur enim ratio cur natio Gallorum sensim vinci à Germanis & expelli patrijs finibus potuerit.* *

185.9 *Visa non sunt. C.*

9 *Ex quibus quæ maxime differunt, & memoria prodenda videntur. C. tradenda. F.*

17 *Eademq́; est fœmina. C.*

17 *Eademq́; forma. C.*

17 Con-

19 *Consimilis capræ figura. C.*

21 *Mutilæq; cornibus & crura. C.*

24 *Sese subleuareq; possunt. C.*

26 *Acclinata. G. P. reclinata. C. F.*

27 *Ex vestigijs, vt est animaduersum. C.*

50 *Incidunt arbores. C. F. accidunt arbores. G. P.*

186. 2 *Acclinauerint. G. P.*

7 *Magna vis eorum. C.*

8 *Quam conspexerint. G.*

15 *Et mansueti fieri. C. F.*

30 *Rescidit, atque. C.*

187. 22 *Nam sicut magno accidit casu. G. P. F. Nam magno accidit casu. C. quæ lectio ita nobis probatur, vt in cæteris excusis, rectius tamen legi, Nan sicut magno accidit casu, arbitremur.* *

28 *Sed hoc eo factum est, quod. C. sed hoc quoque. F. G. sed hoc factum est, quod. quod. P.*

183. 6 *Sic & ad subeundum periculum, & ad vitandum. G.*

11 *Prohibitus quum, cum reliquum &c. C. F.* *

17 *Si in siluis sese collocauerunt. C. in Insulis legendum. Hodie quidem omnes æque ob summã negotiatorum frequentiã in primis celebres habentur; incoluntur autem ab hominibus mitissimo ingenio, atque ad omnem vitæ cultum atque elegantiam perpolitis.* *

189. 9 *Legionum ad Varutam contulit.* P.
24 *Quæ ad Aduaticos adiacet.* C.
25 *Reliquis tribus legionibus.* C.
190.12 *Nec loca vicinitatibus, erant nota.* C. F.
15 *Perterritis, ac dissipatis.* C.
26 *Locus ille erat.* C.
28 *Audacia & in eiusmodi.* C. F. *At in eiusmodi.* P.
191. 3 *Noceretur. Dimittit ad finitimas ciuitates nuncios Cæsar, ad se omnes vocat spe prædæ.* P. F. C.
25 *Vbi pons erat perfectus.* C.*
192. 7 *Tribus horis ad Varutam.* P.
9 *Vt murus quidem cingi possit.* C. *vt numerus quidem cingi possit.* F. *hinc vt arbitror, è vocali in priorem locum reuocatam, atque V. in illius restituta, locus emendatus est, quam recte alij viderint, mihi quidem magis Carr. lectio probatur. ita exiguus numerus militum est vt tuto possint muro circumuallari, neque ob id quisque egredi extra munitiones audeat.*
13 *Ipsi ad Varutam contendunt.* P.
15 *Cic. qui omnes superiores dices.* C. F.
17 *Ac ne calonem quenquam.* C.
30 *Cõplures erãt ex legionib. ægri relicti.* C. F.
193. 3 *Sub vexillo vno mittuntur.* C.*
4 *Magna iumentorum.* C.
6 *Protinus eodem* C.
27 *Qui in eodem ceciderunt castello.* C.

194.2 Erat ager cum præsidio relictus. C. F.

5 Ad diem quintum cibo caruerat. C.

10 Consequuntur hunc centuriones eius cohortis quæ in statione erat, paullisper una prœlium sustinet, reliqui denegant. Sestius grauibus acceptis vulneribus, ægrè per manus tractus seruatur. C. consequitur hunc centurio eius cohortis quæ in statione erat. paullisper una prælium sustinent. Relinquit animum Sextius, grauibus acceptis vulneribus, ægrè per manus tractus seruatur. F.

19 Procurrunt equites. C.

195.3 Vt celeriter perrumperent censent. C.

15 Constiterunt. C.

196.4 Ac tantus fuit post discessum hostium terror. C.

8 Sic omnino animos. C. F.

8 Derelictis omnibus copijs. C.

*197.8 Vt non modò visum ab se Ambiorigem in fuga captiui, sed nec planè etiam abisse ex conspectu contenderent. G. P. **

198.3 Ad conuentus agendos. C. G. F. P.

199. 4 Cæde, Senatusq; consulto certior factus. P. C.

200.6 Hunc casum ad ipsos recidere demonstrant. C.

8 Belli initia faciant. C.

*9 Vindicent. Inprimis rationem, &c. C. F. **

201.3 Genabum. G. C. P.

26 *Non destitit tamen.* C. F.
203.11 *Statim cum Aruernis iunguntur.* C.
204.12 *Summo sudore militum.* C. F.*
24 *Neue ab hostibus diripiantur.* C. F.
29 *Opinione perceperat.* C. F.
205.15 *Adnunciari possit.* C.
18 *Quod ibi Heluetico prœlio.* C. F.*
206.12 *Id biduo circumuallauit.* C.
21 *Huc biduo peruenit, castris ante op.* G. F.
26 *Continébat.* C. P. *haud dubium quin contingebat sit legendum. quod ratio atque vsu docet, & in omnibus fere habetur, & excus. & manuscr.**
27 *Ex opido perfugerent.* C.
207.5 *Itineris angustia multitudinis fugam incluserant.* C.
10 *Vbi Cæsaris aduentum cognouit.* C.
17 *Arma conferri.* P. C.
208.1 *Prœlium equestre committit.* C.
Habere secum constituerat. C.
9 *Produxerunt.* C.
209.16 *Hoc idem in reliquis ciuitatibus.* C.
23 *Dicebatur de Auarico in communi concilio.* C.
210.9 *In singula diei opera, quæ ad Auaricum agerentur cognoscebat.* C.
22 *Prohibebat, & de re frumentaria, & summa cum difficultate.* C.
211.12 *Nusquam incœpta re discederent.* C.

212.17

212. 17 *Quod adspectum suum. C.*

20 *Necesse sit constare victor. C. F.*

213. 13 *Et illis fuisse utilem, quo. C. F.*

214. 8 *Ne iam vires sufficere cuiquam. C. **

12 *Triduo exercitum educere. C.*

15 *Fame consumptum videtis. C. F.*

20 *Quod facere in eo consuerunt. Ita semper Carrar, ubi impressi habent consueuerunt. **

25 *Delecta ex omnibus locis. C. F.*

215. 9 *Totum autem murum ex omnibus partibus turribus contabulauerant, atque has corijs contexerant. C.*

16 *Adaquabant: & praeusta & praeacuta, &c. duo illa verba, apertos cuniculos, in exemplari Carr. non habentur. morari autem apertos cuniculos, aut moram eos agentibus inferre, quod duriusculè dici videtur, aut obstruere iam actos, quod improprium est, dictum apparet; quae tamen verba si tollantur, non tamen locus planè carere mendo videtur. In codice Florentino à verbo adaquabant, usque ad initium periodi insequentis, Muri autem, caetera desiderantur. **

23 *Aëre vinciuntur introsus. C. **

24 *Haec autem quae diximus interualla. C.*

26 *His collatis & coagminatis & alius insuper ordo additur. C.*

216. 1 *Omne opus intextum, dum iusta, &c. C. * imbribus terrerentur. C. tenerentur. F. turbarentur. G. tardarentur. P. nulli dubium, quin*

aut tardarentur, aut tenerentur legendum sit.

216.8 Contingeret. Cæsar ad opus F.

30 Pluresq; partitis temporibus. C. F.

217.4 Ad restinguendum curreret. C.

14 Prætereundum non exist. C.

218.5 In publicum percurerunt. C.

23 Cohortatur, vt aliq. C.

219.16 Se ex opido eiecerunt. C.

20 Oriretur; & procul. C. vt procul, cæteri rectius.

25 Cohortatusq;, ne se &c. C.

26 Ne perturbarentur. C. F.

30 Secundos rerum prouentus. C.

220.4 Magnum incommodum reciperetur. C.

14 Hostium impetum sustinerent. Fuit. C.

221.3 Atque eas donis pollicitationibusq; C. F.

6 Aut amicitia facillimè posset. C.

20 Copiam frumenti & commeatus.

222.7 Valetincus proximo anno. C.

21 Ea pars quæ minus confideret. C. F.

223.10 Controuersiarum ac dissensionis. C. F.

12 Ea quæ meruissent. C.

23 Cùm vterque vtrimque exisset exercitus in conspectu, fereq; è regione castris castra ponebant, dispositis, &c. C. F. si, que, copulam è verbo, fere, tollas, cætera mirificè congruunt. Cùm vterque vtrique esset exercitus in conspectu. Par.

224.8 Egredi iussis. C.

26 Con-

226 *Coniecturam ceperat.* C.
29 *Legionibus transmissis.* C.
225.5 *Virtutis suorum perspiceret. Erat, &c.* C.
12 *Tum silentio noctis Cæsar* P. *
17 *Vt tutum ad repentinũ hostium incurs.* C.
226.29 *Multos equites Æduorum.* C.
227.3 *Ex media cæde fugisse.* C. F.
8 *Romani vna ad nos.* C. F.
15 *Vna erant, magnum numerũ, &c.* C. F.
228.13 *In celeritate posita videbatur.* C.
16 *Ad hostes fugisse.* C.
18 *Cupidissimis omnibus prægressus.* C.
229.11 *Iisdem in vallo pugnandum.* C. *ijsdem eodem in vallo permanendum.* G.
17 *Similemq; casum appeteret.* C. F.
229.6 *Maiorem multitudinem armatorum concitant.* C. F.
15 *Pertinebat, timore pœnæ exterriti.* C. *
17 *Ciuitates reliquas.* C.
231.9 *Sed hunc siluestrem & angustum.* C. *siluestre & angustum.* P. G.
15 *Ad hunc muniendum omnes.* G. C. P.
18 *Turmas: eisdem media nocte imperat, vt paullo tumultuosius omnibus locis vagarentur.* C. F.
19 *Peruagentur.* P.
232.8 *Quid fieri velit, ostendit.* C.
15 *Eodem tempore ad Æduos mittit.* C. F.
27 *Eandemq; transgressi.* C.

233.5 Legionisq; decimæ quæ cum erat concionatus, signa constituit. C.F. Legionisq; decimæ quæ tum erat comitatus, signa constitere. G. quæ videtur esse germana lectio. legatis enim modo quid fieri vellet ostenderat. in primis monuerat, milites continerent, ne studio pugnandi longius quàm eorum rationes postularent, progrederentur.

11 Fuga & superiorum temporum secundis prœliis. C.

18 Cùm hostem. C.

234.21 Quæ maioribus castris. G. minoribus C.F.

235.2 Distrahendæ causa. C.

5 Quod insigne pacatum. C.F.

12 Ac sui desperans. C.

19 Simul irrumpit. C.

20 Post paullulum concidit. C.

29 Quæ pro præsidio. C.F.

236.15 Quid ipse ad Auaricum senserit. C.

15 Sine duce & equitatu. C.

18 Propter iniquitatem loci accederet. C.F.

20 Quod non castrorum munit. C.F.

24 Se ab milite mod. C.F.

31 Leui facto equestri prœlio atque secundo C.F.

237.4 Didicit, cum omni. C.

19 Retinendos eos non constituit. C.F.

23 Accepisset & compulsos. C.F.

24 Ero-

24 Ereptis copijs. C.P.F.*

30 Ab se dimittit. C.

238.22 Ne quo esset vsui Romanis. C.*

239.8 Id ne metu quidem. C.F.*

12 Tum maximè, quod abiuncto Labieno atque ijs legionibus quà vnà miserat; vehementer timebat. P. quod Tito Labieno atque ijs legionibus, quas vna miserat, vehementer timebat. F. adiuncto Labieno vehementer timebat. Carr.

21 Primo adspectu turbatis. C.

240.12 Difficilius fieri. C.F.

16 Vt paullo ante de Lutetia diximus. C. G. F. P.*

18 Eo militibus iniectis. C.F.

25 Qui à Meloduno fugerant. C.F.

27 Ipsi perspecta palude. C. prospecta palude. F.

242.6 Hostiũ omni fluminis parte erant disp. C.

18 Atque omnes perturbata defectione. C.G. P. atque omnes perturbatos. F.

21 Nam præsidio è regione, &c. C. F. qui tantum progrediatur. C.

22 Glossedum versus. C. Iosed. vers. F.

244.14 Tanto abessent bello. C.

245.2 Libertatemq́; consequi videantur. C.

6 Iis præfecit fratrem. C.

7 Bellumq́; inferri. C.

246.4 Reliquisque sed & equitibus Ro. C.

14 Conuocatisq́; ad concilium. C.F.

247.1 *Omnibus iureiurando adactis.* C. F.

13 *Constitit agmen.* C. F.

16 *Aciemq́; constitui iubebat.* C. F.

22 *Complures interficiunt.* C.

248.3 *Protinus* Alexiam. C.

6 *Duabus legionibus.* C.

11 *Quo maxima parte exercitus cõfidebat.* C.

15 *Opidum Alexia in colle summo.* C.

21 *Colles maiore interiecto spatio.* C. *

27 *Pedum perduxerant. eius munit.* C. G. P. *produxerant.* C. F.

249.1 *Stationes ponebantur.* G. F. *disponeb.* G. P.

5 *Collibus tria millia passuum in longitudinem patere demonstrauimus.* C.

10 *Ne quã subito eruptio.* C. F. *Ita & paullo superius stationes ponebantur, quæ subito eruptio fieret.* *

12 *Nostris animi augentur.* C. *

15 *Portis relictis, coaceruantur. Tum Germani.* C. F.

21 *Non minus qui intra munitiones erant perturbantur. Galli venire ad se &c.* C. *

250.4 *Quod si indiligentiores.* C. F. * *ratione inita exigũt dierum* XXX. *frumentum, sed etiam paullo lõgius tolerari posse parcẽdo.* C. *exigit.* F. *

10 *Qua opus erat intermissum.*

11 *Equitatum mittit.* C.

20 *Instituit fossam pedum* XX. *directis Late-*

ribus

ribus duxit, vt eius fossæ solum tantundem pateret, quantum summa fossæ labra distabant. C. F. P. *

25 *Necessario spatio complexus. forte, spatij.* C. *totum corpus. mili.* C. F. *nec facile totum.*

26 *Corpus, corona militum cingeretur, ne de improuiso, aut &c Ita emendat hunc locum Donatus Iannoctius ex vetusto codice. Equidē, nec facile, plane legendum esse contenderim.* *

251. 17 *Itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscissis atque horum dolabratis atque præacutis cacuminibus* F. *

22 *Quini ordines coniuncti intersc.* C. F.

25 *Quos Cippos appellabant.* C.

26 *Appellabant. Quibus obliquis ordinibus.* F.

28 *Huc teretes stipites semissis crassitudine.* F. *

252. 4 *Terra occultabantur.* G. F. *exculcabantur.* C. P.

5 *Viminibus ac iunculis integebatur.* C. *vinculis.* F.

6 *Octoni ordines iuncti.* C. *vincti.* F.

8 *Infixis totam in terram.* C.

15 *Si acciderit forte accideret.* C. F.

19 *Aut cum periculo ex castris egredi cogatur, dierum XXX.* C.

23 *Non omnes hos.* F.

23 *Sed certū numerum cuiq; ex ciuitate* C. F.

28 *Nec frumentationem habere possent.* G. F
30 *Ambruaretis.* G. *Ambluaretis.* F. *Ambiuaretis.* P.
253. 3 *Velauijs.* F. *Velaunijs.* G. P.
10 *Niciobrigibus.* G. P.
18 *Non compleuerunt.* C. F. *
20 *Cesturos dicebant.* C.
23 *Quibus ille pro meritis.* C. F.
27 *Iura, leges reddiderat.* C.
254. 27 *Summo in Aruernis ortus loco.* C.
255. 8 *Atque ego hanc sententiam probarem (tantum apud me dignitas potest) si nullam &c.* C. F. G. P. *
17 *Decertare cogerentur.* C.
10 *Præterquam vitæ iacturam.* G.
18 *Auxilio exspoliare.* C. F.
18 *Neglexerunt.* C.
22 *Seruituti subijcere.* C.
27 *Is vtamini testibus.* C.
29 *Cuius timore exterriti.* C. ꝗ *huius im*
256. 19 *Neque enim vlla alia condit.* C. F.
26 *Illo tamen tempore potius vtendũ consil.* C. F.
257. 4 *Ac Cæsar dispositis in vallo custodibus.* C. *At Cæsar.* F.
15 *Erat ex opido Alexia conspectus in campum. Concurrunt, his auxilijs visis.* C. F.
19 *Cratibus integrant.* C.
27 *Atque omnium militum intentati anim*

pugn

pugna prouentum exspectabant. C.

258.16 *Quibus in fugam coniectis.*

18 *Vsq; in castra insecuti. C.*

259.3 *Nostri ut superioribus diebus unicuique erat locus attributus. F.*

5 *Fundis libribus. C. F.*

16 *Aut se stimulis inopinantes. C.*

17 *Aut in scrobes delati. C. F.* *

20 *Cùm lux appeteret. P.*

260.10 *Cognitis per exploratores legionibus. C. F.*

30 *Quæ minime pars firma est. C. quæ minime visa pars firma est. G. F.*

14 *Galli nisi perfringerent. C.*

19 *Iniquum loci ad decliuitatem fastigium. C. G. F. P.* *

262.8 *Mittit primo Brutũ adolescentem cum cohortibus Cæsar, post cum aliis. C. Fabium legatum. C. F.*

15 *Equitum partem sequi. C.*

11 *Vt de locis superioribus ac decliuibus & deuexis. P. G.*

26 *Quod imperaret. C.*

In C. Hirtij IIX. Librum.

266.2 *C. Hirtius Balbo. S. Hæc modo habentur in codice Carrar. cætera desunt, inscriptionis loco, ut videtur, adiecta.*

16 *Nouissimumq; imperfectum. P F.*

10 *Qui me medijs interposuerim. C.F.**

21 *Tantarum rerum scriptoribus.**

26 *Eos confecerit. G.P. perfecerit. F.*

27 *In Cæsare tum facultas atq;. C.*

267.2 *Sermone sunt nota. C.*

268.6 *Non potuerant contineri. F. P.*

269.27 *Partim quæ coniectis celeriter stramentis, tentoriorum tegendorum gratia erant inædificata. C.P. G. erant ædificata. F.*

271.15 *Itaq; Ambianos, Aulercos C.*

16 *Velocassios. P.G.*

17 *Locum castris in silua excelsum, impeditum. C. locum castris excelsum in silua circumdata palude delegisse. F.*

22 *Intellexisset. C.*

29 *Si (vt dicerentur) Cæsar cum tribus legionibus veniret. C.G.F.P.**

272.3 *Permanere quem deleg. G.P.F.C.*

8 *Cæsar consentientibus pluribus cum cognouisset. C.*

273.2 *Cùm repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent. C.F.**

19 *Loriculā pro hac ratione, &c. C.G.F.P.**

20 *Vt ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur. C.F.*

22 *Quo tutior ex altitudine esset. C.F.*

23 *Permitteret tela. C.P.*

274.11 *Pabulum conquirerent, vt impediti locis diuersis pabulatores circumu. C.*

21 Bar-

21 *Barbari nitebantur.* C.

23 *Locis natura munitis.* C. F.

275 6 *Delecta manu equitum peditum.* C.

276. 3 *Vt equitib. interpositis pliarentur.* C. P.

12 *Aut nonnullis pudore coactis longius profug.* C.

26 Copias *armatorum in suis instruunt castris, ne prius, &c.* C. F. P.

277. 1 *Aggrediendos iudicabat.* C. F. P.

4. *Ita cum palude impedita, à castris castra diuiderentur.* C. *Ita cum palus impedita à castris castra diuideret.* F. *Vtrauis clarior lectio quamqua in excusis habetur.*

18 Conarentur, *ac si ipsi paullatim, &c.* C. *

23 *Ac solitis operibus pro vallo.* C. F.

278. 11 *Suspicaretur, legiones promouet; & ad insequendum, ipse veritus insidias, &c.* F. C.

14 *Loco subsistere hostes, atq; elicere nostros in locum conarentur iniquum.* C.

16 Equites *cùm intrare summum iugum & flammam.* C.

19 Partes *animaduerterent.* C. F.

279. 11 *Siluis vndique aut impeditissimo flumine munitum.* C. *siluis vndique impeditissimis, aut altissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidijs circumdederunt. Explorato, &c.* F. P. *

24 *Tum propter.* C.

25 *Tum propter multitudinem.* C.

280.21 *Iis ipsi tenentur.* G.

21 *Victi tamen propulsique.* C.

25 *Cùm interim nulla calamitate victum Corbeus excedere prœlio siluisq; petere, aut inuitant.* P. *Cùm interim nulla calamitate victus Corbeus excederet prœlio siluasque peteret, haud inuitantibus nostris potuit adduci, quin &c.* F.

281.5 *Abesse plus minus octo millibus.* C. F. *abesse quam octo millia.* G.

283.15 *Prœpararet, quod sibi resisteret.* C. *qui bellum id pararet quod sibi resisteret* F.

29 *Discursione barbarorum.* C. *decursione barbarorum* F.

284.11 *Cùm in omnes partes finium Ambiorigis.* C. F.

13 *Rapinisq; vastasset.* C.

21 *Duracij cognosceret.* C.

22 *In amicitia Romanorum mansisset.* C. *in amicitia manserat Romanorum, cùm pars quadam.* F.

285.7 *Eo tempore.* C. *Fabius.* C.

18 *Propter magnitudinē transeundū.* C. F. P.

20 *In conspectum hostibus venerat.* C. P.

286.19 *Et cupiditate celerius per se confic.* C.

287.13 *Exsulibus omnium ciuitatum receptis, latrocinijs impedimenta, &c.* C. F. G.

288.16 *Nec tum liberè vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem habere, in finibus se constituunt Cadurcorum.* C. P.

289.2 *Celsissimo loco castra fecit.* C.

26 *Considet Drapes & Lucterius.* C. *consident.* F.

290.1 *Ad opidum, ducit.* C.

3 *Angustissimisq́; itineribus.* C.

17 *Drapetem esse in castris, à millibus non longè amplius XII.* C. F. P.

291.2 *De improuiso deuolasse.* C.

8 *Confestim cohortes vndique.* C. F.

15 *Opidanos circuire.* C.

24 *Consolatione facta sanat.* C. F.

292.1 *Gutriatum.* C. *Gutruatum.* F.

4 *In castra producitur.* C.

5 *Contra naturam suam concursu maximo militum.* C. F. G. P.

293.5 *Prohibebat. Infimis enim sic radicibus, &c.* C. *in infimis enim sic radicibus montis, &c.* F. P. G. *quorum omnis postea multitudo aquatorum.* C. *quorum omnis postea multitudo aquatum vnum in locum veniebat.* F.*

25 *Cæsar vnus videret, sine magno periculo, &c. pūctis subiectis tria pestrema verba in Carrar. codice leguntur, quæ Paris. planè sustulit. Ita enim habet: cum optarent reliqui, Cæsar vnus videret: è regione, &c. cæteri, ita ea verba agnoscunt; vt negationem addant, non sine magno periculo, hoc est, prohiberi posse.*

294.1 *Eodem tempore cuniculos tectos ad vineas agunt, & ad caput fontis (quod genus ope-*

ris sine ullo periculo, sine suspicione hostium facere licebat) exstruitur agger in altitudinem pedum V.I. C. Melior lectio, & clarior. Dictum enim est paullo superius, vineas actas aduersus montem & structos aggeres, tum mox haud milites deterritos vineas proferre, &c. Florent. cuniculo tectos ad aggeres & vineas agunt ad caput fontis.

294.18. Flamma exstitit. C.

295.5 Essent ignari, suspensi reuocant. F. essent suspensi reuocant, &c. C.

22 Plures consilia inissent, exemplo &c. C. F. etsi me non fugit usum Liuium verbo Rebellare, & Rebellione Cæsarem, ut tamen assentiar facile Carrariensi, non solum eius vetustas facit, sed locutionis vis; non enim magis apertæ defectioni, quam occultis Gallorum consilijs erat obuiam eundum.

27 Siue indignitate & dolore vinculorum. C.

296.14 Qui & virtutem & generis nobilitatem summam habebat. C. F.

20 Esse, in Aquitaniam, quam nunquam &c. C.

27 Obsidesq; dederunt. C.

297.2 Duas legiones in Æduos misit C. F.

6 Lemonicum fines. C. F. Ita & superius, Lemonem.

11 Præmia attribuisset. C.

13 Quale

13 *Quali quisque fuisset animo in totius Galliæ defectione. C.F.*

17 *Nemeto cernæ.G.P.C.*

22 *Quam suprà demonstraui.C.*

298.16 *Paterentur impunita. C. F.*

18 *Omnes equites. C.*

22 *Magnis viribus femur transijcit medium Voluseni. C. F.*

27 *Euitauit, sic prælio secundo grauiter ab eo vulneratus præfectus, vt vitæ periculum, &c. F.P.G.*

299.2 *Ibi futurum vbi scripserit.C.*

6 *Cuius postulationem.C.*

29 *Nulla onera iniungendo. C.F.*

300.11 *Cæsaris decedentis conuellere. C.F.G.P.*

21 *Cæsaris spoliarent. C.G.P. F.*

301.1 *Excogitari poterat. C.*

5 *Lætitia præcipi posset. C. P.G.*

10 *Nemetocernam.C.F.G.P.*

302.6 *Quod ne fieret, consules amicique Pompeij suaserunt. C. Ita omninò legendum videtur. Neque enim, etiamsi imperandi ius consules habuissent, eadem erat potestas futura eorum qui Pompeij causæ fauerent.*

27 *Se spoliari. G. P. quæ duo verba in codice Carr. non habentur. Ita enim legitur, cùm de voluntate aduersariorum nemini dubium esset. quæ elegantior lectio (mea sententia) est. Cùm enim constaret quæ aduersariorũ voluntas esset,*

iam & illud cuius erat exploratum, eos id vnum velle, vt Cæsar duabus legionibus, per causam Parthici belli spoliaretur.

304.8 *Virtus, si Ædui quorũ auctoritas, &c.* C.

305.26 *Pompeiusq; aberat. Ita hunc locum ex ingenio P. Victorius emendauit (cùm antea excusi & manusc. omnes, aderat, atque haberent) Var. lectionum libro 3. cap. 1.*

29 *Ante de ea re ad Senatum referri.* P. G. *de repu.* C.

306.9 *Paucis verò rebus mutatis.* C.

19 *Intercedit tum M. Antonius.* C.

307.1. *Arcessuntur.* C.

308.20 *Quique cons.* C. *quique consules* F. *videtur ab imperito verbum cons. pro, consules esse acceptum. cùm quidem consulares significaret.*

21 *Detrimenti capiat. Lex tamen perscribitur ad VIII. idus. &c.*

30 *Lenissimis postulatis.*

309.9 *Aut sequantur. De reliquis rebus.* C.

12 *In Mauritaniam mittitur. pecunia vti ex ærario Pompeio detur referunt: etiam de Rege Iuba.* C. F.

17 *S. C. perscribitur.* C.

20 *Philippus & Cotta priuato consilio.* C. F.

310.5 *A quibus deductum & deprauatum* C. G. P. F.

15 *Bona etiam quæ antè habuerit, censet rectè P. Victorius legendum, Variarum lectionũ libro X.*

bro X. C. XXIV. antea dona, perperam tum excusi tum manuscripti habebant, Pompeium qui amissam. G. P. F. *

23 *Exempla expiata; Saturnini atq; Grachorum casus docet. si verbũ, docet, ad Cæsarem referas, perbellum constare etiam sententia videatur.* *

25 *Nil factum, nil cogitatum quidem.* C.

311.2 *Conclamant legionis tertiæ decimæ, quiq; aderant milites.* C. *

22 *Nocere sperat.* C.

312.3 *Sibi semper primum fuisse dignitatem vitaque potiorem doluisse se, quod pro beneficio ab inimicis contumelia extorqueretur.* C. *facilè posse lectionem hanc defendi, docent quæ continuo sequuntur.*

18 *Ipsi exercitus dimittant.* C F. *scilicet Põpeius & Cæsar.*

313.28 *Municipij voluntate.* C. F.

29 *Ex vrbe reducit.* C. F.

134.19 *Cogunt: commisso prælio* C. F.

315.4 *Aduentare, adesse eius equites falso.* C.

20 *Auximo Cæsar progressus. Maximo Cæsar progressus Petrus Victorius legendum putat, secutus fidem vetustissimorum exemplarium idq; ratione etiam conatur probare, Variarum lectionum libro IIII. cap. XV. verum vt facile patiar eruditissimi hominis iudiciũ cuiuis ꝓbari, ita non video, quid habeat vulgata lectio, quare*

corrupta debeat videri. Nam vbi legat, Auximo Cæsar progressus, optimè verba cohærere congruereq́ cum superioribus videntur. *

316. 4 *Iubilium Rufum.* P. *ita semper is habet Iubilium, non Vibullium.*

11 *Fugientem Vallum Hirrum.* C.

17 *Et finitimis regionibus.* P.G.

26 *Millibus passuum circiter tribus.* C.

30 *Castra ponit.* C.

317.18 *Sed à Q. Luctatio senatore.* C. *à Q. Lucetio.* F. *aut adiecta litera. r, Lucretio. aut .t. dempta, Luceto legendum. Ita paullo post: Lucretius & Actius.* *

21 *Legionis VII. cohortibus.* V. *

318. 13 *Frumentum comparare.* C.

19 *Consilium fugæ capere instituit.* C.

23 *Consiliandi causa.* C.

319.3 *Prima vesperi.* C. *prima vespera.* P. *quæ est castigatior lectio.*

320.7 *Atque omnem munitionem compleat.* F.

30 *Consulatus erat subleuatus.* C.

321.18 *Spinther. Rufus.* F.

26 *Aurum quod adduxerat Domitius: quod aduexerat Domitius.* F. *Sestertiûm sexagies quod aduexerat Domitius, atq; in pub. &c.* G.P.

322.22 *Ad eum mittit cum mandatis.* C.

20 *Reprehensus ex itinere.* G.

24 *Interesse Reipub. communis salutis causa, secum Pom.* C.

323.1 Ve-

323.1 *Veteranis tribus atque reliquis*. C. *veteranis tribus, reliquis quas &c*. F.

18 *Moles atque aggerem*. C.

325.7 *Durrhachio remissa*. C. *vbicunque Dyrrhachij mentio fit, Durrhachium habet Carrar. non malè id quidem, Latini sermonis prisco more Y. in V. vocalem conuertendi.*

10 *Parare instituit*. C.

326.1 *Vulgo ex tectis ignibus significabant*. C. F.*

14 *Deprehensas excipiunt*. C.

15 *Maximè pertinebat*. G.

19 *Temporisq; longitudinem timebat*. C.

22 *Relinquebatur ergo vt &c*. C.

24 *Sed id per anni tempus, longum &c*. C.

327.5 *Curionem Proprat. Rom*. G. P. *Pratorem*. C.

10 *Simul vt ad se Valer*. C. *forte simulatq;*

14 *Consentire intelligebat*. C. F.

20 *Nouas à ciuitatib. in Sicilia exigebat*. C.

23 *Qui omnibus rebus imparatissimis*. C.

28 *Ex prouincia profugit*. C.

328.22 *Latum ab Tribunis plebis*. C.

23 *Catonem vero acerrimè pugnantem & pristina consuetudine, dicendi mora diem extrahentem*. C.

27 *Cur ferri passus esset?* G. P. *cur fieri*. C. F.*

28 *Populi beneficijs*. C.

329. 11 *Illi se oneri non defuturum quæ mihi valde lectio probatur illi se honori non defuturum habet Gr. P. illis se oneri non futur. ū F. fecit vocis affinitas vt, oneri, facile in similem vocem, honori laberetur.* *

330. 7 *Missum à Pompeio Iubilij Rufum.* C. F.

11 *Quas Sicilia & in Cosano. Ita emendauit P. Vict. Variarum lectionum* 1. 2.

12 *A priuatis coactas, seruis, libris, colonis suis,* &c. C.

23 *Portasq; & classem refecerant.*

331. 8 *Agros Volcarum Arecomicorum & Heluiorum.* G. P. F.

21 *Parum clauis, aut materia, aut, &c.* C. F. *

24 *Reliquas merces, commeatus, quæ ad obsidionem vrbis accidunt, reseruant.* C.

332. 24 *Aduentu* L. *Iubilij Rufi.* F.

30 *Constituuntque communi consilio.* C.

333. 11 *Numerum quem ipse parauerat.* F. G. P. *numerum quem ipse parauerat.* C.

14 *Et fortissimo quoq; euocato ad se. Hinc* C.

16 *Attingunt, postquam audierat.* C. F.

Subito iumentorum & aquæ magnitu- ... G. P. *quæ à flumine.* C. E.

... *men equitatumque sustinet.* C.

... *consistit.* F.

... *fronte castra contra hostem, pedam* ... *instituit.* C. *sed à fronte castro-*

rum

rum contra hostem, pedum XI. fossam fieri iussit. F. P. G.

18 *Post hoc, opus in occulto à tertia acie fiebat.* C. *forte post hos, vt habent cæteri, rectius.*

28 *Fossamq́; ad eandem magnitud.* C.

336. 9 *Erat inter opidum Ilerdam & proximũ collem.* G. P. *

28 *Legionum regressi recipere.* C.

337. 6 *Vti militum earum regiorum, &c.* C.

8 *Hæc tum ratio.* C.

25 *Insecuti legiones fugientes in locum.* C. *temere insequũtur fugientes & in locum iniquum.* F. *temer. insecuti longius fugientes.* G. *

339. 4 *Ab opido autem editus locus tenui fastigio vergebat.* C. F.

16 *Hoc loco cum esset pugnatum modo, &c.* C. F.

30 *Nostri primo congressu.* C.

339. 5 *Interficitur T. Cæcilius.* C.

16 *Impari congressi numero, quod quinq́; &c*

21 *Qui eum tumulum pro quo pugnatum est.* C.

25 *Tanta enim tempestas exoritur.* C.

27 *Nix proluit.* G.

Progressi essent. C.

...tiq́; regionum. C.

... superiorum temporum atque itine... C. *vsu superiore temporum atque.*

30 *Celeriter sese tum Galli*. C.

342.3 *Numerum pauci sustinuere*. C. F. G.

11 *Hac tamen omnia incommoda annona creauit*. C. *his tamen omnibus incommodis annona creuit*. G. P.*

343.8 *Ab Afranij militibus*. C.

12 *Carina primum stramine & leui materia*. C. F.

20 *Huc legionem postea transiicit*. G. *traiecit*. C.

22 *Ita comitatus eos qui, &c*. C.

29 *Cohortibus centuriatis*. C. F. G.

344.15 *Colonis pastoribus quos, &c*. C.

29 *Suas naues ex portu deducunt*. C.

345.2 *Et montani & exercitati in armis*. C.

10 *Et quoad licebat, latiore spatio*. C. F.

23 *Celeritatis habuerunt*. C.

29 *Et magno numero Albiorum interfecto*. C.

346.13 *Postremo & plures*. C.

17 *Sese imperata facturos*. C.

347.8 *Quibus parte aliqua Sicorim auerteret*. F. *quibus partem aliquam Sicoris auerteret*. *His pene, &c*. C.*

11 *Ne omni frumento pabuloq́; &c*.

23 *Et suis in locis*. C.

25 *Id erat opidum positum ad Iberum millia quinque passuum; à castris aberat XX*. C. F.

348.3 His

348.3 *Huc iam reduxerat rem. P.F.G.C.*
6 *Tantum humeris & summo pectore exstarent.C.*
30 *Ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrupi alas, inferri signa, &c.*
349.3 *Totis verò castris milites conturbari, dolere.C.P.Victor. circulari legendum putat, Var. lect.13.C.lib.8.**
350.18 *Fit certior Cæsar, duces.C.*
25 *Copiasq́; in castris retinent. C.*
29 *L.Decidius saxa.C.*
351.8 *Quàm sentiretur. C.*
10 *Argumenta sumebant, loco non posse exiri.C.argumentum sumebant.F.*.*
16 *Ad lucem, multum, &c.C.*
24 *Hac euicit in consilio sententia. C. vincit.F.vicit. G.*
352.1 *Perrupta, arma necessario per manus transdebantur. C.*
4 *Partem itineris faciebant.C.*
8 *Visendi causa loci ex castris. C.F.*
10 *Prosequebantur nos, necessarij victus inopia, &c. G.prosequebantur. Nos necessarij victus inopia F.**
27 *Omne propositum certamen. G.*
353.3 *Vitarent, cùm impedimenta, &c.*
14 *Omnium, altissimus. C. omnium excelsissimum, mittit.*
15 *Hunc magno cursu incitatos. C.*

354.17 *Cur denique fortuna periclitaretur? F.*
27 *Paullulum ex eo loco. C.*
355.4 *Quod omni rei frumentariæ. Omnino legendum puto; nam plerisque in locis vbi habent omnino excusi, in nostro legitur omni; quod est librarij imperiti erratum. Vulgatam lect. tamen non reijcio.*
11 *Legionariasq; intermittunt cohortes. C. F.*
28 *Ne in se scelus concepisse, ne suos. C.**
356.22 *Casus, quieto & æquo animo. C.*
29 *Ad vallum euolat. C.*
357.11 *Aduersario adsuppl. C.*
18 *Centuriati producti mil. C.*
358.2 *Postea in honore. C.*
6 *Nonnullum habebant. G. Ita legi oportere, illa mox ostendunt, Cetrati auxiliaresq; nullam.**
13 *Sed propositis consiliis duobus. F.*
14 *Videbatur, Ilerdam reuerti. F.*
16 *Explicaturos confidebant. G.**
27 *Repellebant. F.*.*
359.2 *Aduersos. G.**
3 *In periculo res, tamen. C.*
28 *Relictis legionibus. G. F. P.*
360.5 *Interficiantur. C.**
12 *Prælio amplius non lacessit. F. G. P.*
28 *Circumuenire. G. F. P. Ita paullo infrà circummunitos.**
361.18 *Hinc duas acies partes occupabant duæ,*

tertia

*tertia vagabatur ad incurſum, &c. C. F.**

362.21 *Non eſſe aut ipſi.* G. P. *ſi legas, ipſis, durius quidem ad duces referas. Delectus autem erat Afranius qui cum Cæſare colloqueretur, & de compoſitione ageret, quod minus aptus Petreius ob ingenij ſæuitiam atq; iracundiam haberetur.*

27 *Circumuentos.* F. *ſed circumuentos legendum. ita etiam paullo ſuperius, vallo foſſaq́ circummunire.**

363.3 *Demiſiſſimè atque abiectiſſimè expenit.* C.*.

12 *Habuerat.* F. C. *forte habuerit facili lapſu ab vna in alteram vocalem.**

364.30 *Vltrò præmium miſſionis ferrent.* F.

365.4 *Neque enim interpoſita fide.* C.

10 *Ne cui de his noceatur.* C. F.

11 *Sacramento dicere cogatur.* C. F. *ſacramentum.* P.*

14 *Vt ſi quid quiſque.* G.

15 *Iis qui amiſerint reſtituat.* C. F.

367.8 *Aditus ad Galliam atq; Hiſpaniam.* C.

10 *Quod agit ad oſtium.* C. *quod attingit.* P.

11 *Maſſilia fere tribus ex partibus.* C.

13 *Quæ aditum habet ad terram.* F.

19 *Quibus comportatis rebus.* C.

26 *Pedalibus in lignis cõiunctis inter ſe portus iungebantur: hac &c. Erat in litura, inter ſe portis.* C.

28 Atq;

28 *Atq; agger.C.*

368.17 *Ex nauibus eorum vnam deducit. Has iuncta ad reliquas.G.*

30 *Inſtructa claſſe omnium matrumfamiliæ virginumq́;.C.*

369.5 *Vt immiſſis, latitantibus atq; incogn.C. quæ mihi lectio magis probatur, quam vulgata, eſt enim immittere, inuito & nolenti vltrò offerre, atque obtrudere. ita apud Ciceronem immiſſus in rempub. Catilina, immiſſi ſerui ad ſpoliandum fanum, immiſſi in forum ſicarij, immiſſi in bona, & inuita præterea eiuſmodi.**

16 *Aucto nauium numero ad eas quæ.C.*

27 *Vxoribus ex publicis cuſtodijs. C. F. P.**

370.15 *Viderentur, vt quibus in pugnando vna periculum accederet, non ita multo ſed reliquorum. ſed abiecta, d, legendum. & quibus in pugnando.F.*

19 *Deductisq́; noſtris, &c.F. diductis, vt habent excuſi omnes.*

27 *Magna eminus miſſa multitudo telorũ.C.*

371.2 *Cognoſci poterat. C.*

3 *Sed tanta re prouiſa. C.**

8 *Tota labe fieret.C.*

9 *Ex Bruti claſſe erant.C.*

12 *Non enim aut reſpectus patriæ.C.*

14 *Itaque ex ſuo numero nauium.C.*

21 *Effudit, at re cognita.C.*

26 *Nihilo ſecius.F.*

29 *Sibi esse præsidio, si, &c.C.*

372.6 *Patebat hæc quaquauersus.C.*

19 *Supra eum, loco, duo tigna transuersa iniecerunt, vt non longè.C.F.*

21 *Vbi turris altitudo perducta est, id contabulationis causa, in parietes extruxerunt. F. C.*

23 *Eaq; asseribus religauerunt.C.*

27 *Cum intra eam contignationem. C.*

29 *Rursusq; aliam prehensionem. C.*

373.30 *Quem ipsi à turri lateritia.C.*

374.1 *Murumq; producerent. C.*

10 *Ad extremumq; musculi tectum. C.*

11 *Tegulas quatuor: C. regulas. F. ita legi oportere nõ solũ vetustissimũ exemplar, sed ratio docet. Est autẽ regula baculus, quo aliquid innixum & reuinctum, rectũ continetur. Colum.6.*

12 *Super musculum.G. F.*

13 *Ita fastigiato atq; ordinatim structo trabes, quæ erant in capreolis collocatæ, lateribus & luto, musculis; vt ab igne qui ex muro iaceretur, tutus esset, conteguntur. F.**

376.17 *Grauiterq; eam rem tulerunt.C.*

25 *Reposita contemptaq; essent. C.*

26 *Portis foras erumpunt. C.*

27 *Aggeris nouum genus.C.*

29 *Flammam acciperent.C.*

378.8 *Aduersus plutei obiecto operi F.*

25 *Ac telum manu coniyceretur, suorumq; tormentorũ vsus quibus ipsi magna vis supera-*

corrupta debeat videri. Nam vbi leges, Auximo Cæsar progressus, optimè verba cohærere congruereq; cum superioribus videntur.*
316. 4 Iubilium Rufum. P. ita semper is habet Iubilium, non Vibullium.
11 Fugientem Vallum Hirrum. C.
17 Et finitimis regionibus. P.G.
26 Millibus passuum circiter tribus. C.
30 Castra ponit. C.
317.18 Sed à Q. Luctatio senatore. C. à Q. Lucetio. F. aut adiecta litera. r, Lucretio. aut, t, dempta, Luceto legendum. Ita paullo post: Lucretius & Actius.*
21 Legionis VII. cohortibus. V.*
318. 13 Frumentum comparare. C.
19 Consilium fugæ capere instituit. C.
23 Consiliandi causa. C.
319.3 Prima vesperi. C. prima vespera. P. quæ est castigatior lectio.
320.7 Atque omnem munitionem compleăt. F.
30 Consulatus erat subleuatus. C.
321.18 Spinther Rufus. F.
26 Aurum quod adduxerat Domitius: quod aduexerat Domitius. F. Sestertiûm sexagies quod aduexerat Domitius, atq; in pub. &c. G.P.
322.22 Ad eum mittit cum mandatis. C.
20 Reprehensus ex itinere. G.
24 Interesse Reipub. communis salutis causa, secum Pom. C.

323.1 Ve-

323.1 *Veteranis tribus atque reliquis. C. veteranis tribus, reliquis quas &c. F.*

18 *Moles atque aggerem.* C.

325.7 *Durrhachio remissæ.* C. *vbicunque Dyrrhachij mentio fit, Durrhachium habet Carrar. non malè id quidem, Latini sermonis prisco more Y. in V. vocalem conuertendi.*

10 *Parare instituit.* C..

326.1 *Vulgo ex tectis ignibus significabant.* C. F.*

14 *Deprehensas excipiunt.* C.

15 *Maximè pertinebat.* G.

19 *Temporisq; longitudinem timebat.* C.

22 *Relinquebatur ergo vt &c.* C.

24 *Sed id per anni tempus, longum &c.* C.

327.5 *Curionem Proprat. Rom.* G. P. *Prætorem.* C.

10 *Simul vt ad se Valer.* C. *forte simulatq;.*

14 *Consentire intelligebat.* C. F.

20 *Nouas à ciuitatib. in Sicilia exigebat.* C..

23 *Qui omnibus rebus imparatissimis.* C.

28 *Ex prouincia profugit.* C.

328.22 *Latum ab Tribunis plebis.* C.

23 *Catonem vero acerrimè pugnantem & pristina consuetudine, dicendi mora diem extrahentem.* C.

27 *Cur ferri passus esset?* G. P. *cur fieri.* C. F.*

28 *Populi beneficijs.* C.

329. 11 *Illi se oneri non defuturum quæ mihi valde lectio probatur illi se honori non defuturū habet Gr. P. illis se oneri non futur. ū F. fecit vocis affinitas vt, oneri, facile in similem vocem, honori laberetur.* *

330. 7 *Missum à Pompeio Iubiliū Rufum.* C. F.

11 *Quas Sicilia & in Cosano. Ita emendauit P. Vict. Variarum lectionum 1. 2.*

12 *A priuatis coactas, seruis, libris, colonis suis,* &c. C.

23 *Portasq; & classem refecerant.*

331. 8 *Agros Volcarum Arecomicorum & Heluorum.* G. P. F.

21 *Parum clauis, aut materia, aut, &c.* C. F. *

24 *Reliquas merces, commeatus, quæ ad obsidionem vrbis accidunt, reseruant.* C.

332. 14 *Aduentu* L. *Iubilij Rufi.* F.

30 Constituuntque communi consilio. C.

333. 11 *Numerum quem ipse parauerat.* F. G. P. *numerum quem ipse pacauerat.* C.

14 *Et fortissimo quoq; euocato ad se. Hinc* C.

16 *Attingunt. postquam audierat.* C. F.

334. 1 *Subito iumentorum & aquæ magnitudine.* C. G. P. *quæ à flumine.* C. F.

17 *Legionum equitatumque sustinet.* C.

335. 4 *Afranij consistit.* F.

16 *Sed à fronte castra contra hostem, pedum* XV. *fossam fieri instituit.* C. *sed à fronte castrorum*

rum contra hostem, pedum XI. fossam fieri iussit. F. P. G.

18 *Post hos, opus in occulto à tertia acie fiebat. C. forte post hos, vt habent cæteri, rectius.*

28 *Fossamq; ad eandem magnitud. C.*

336. 9 *Erat inter opidum Ilerdam & proximũ collem. G. P.* *

28 *Legionum regressi recipere. C.*

337. 6 *Vti militum earum regiorum, &c. C.*

8 *Hæc tum ratio. C.*

25 *Insecuti legiones fugientes in locum. C. temere insequũtur fugientes & in locum iniquum. F. temer. insecuti longius fugientes. G.* *

339. 4 *Ab opido autem editus locus tenui fastigio vergebat. C. F.*

16 *Hoc loco cum esset pugnatum modo, &c. C. F.*

30 *Nostri primo congressu. C.*

339. 5 *Interficitur T. Cæcilius. C.*

16 *Impari congressi numero, quod quinq; &c*

21 *Qui eum tumulum pro quo pugnatum est. C.*

25 *Tanta enim tempestas exoritur. C.*

27 *Nix proluit. G.*

340. 8 *Progressi essent. C.*

20 *Peritiq; regionum. C.*

341. 21 *Vsu superiorum temporum atque itinerum licentia. C. vsu superiore temperum atque, &c. F.*

30 *Celeriter ſeſe tum Galli.* C.

342.3 *Numerum pauci ſuſtinuere.* C. F. G.

11 *Hac tamen omnia incommoda annona creauit.* C. *his tamen omnibus incommodis annona creuit.* G. P.*

343.8 *Ab Afranij militibus.* C.

12 *Carinæ primum ſtramine & leui materia.* C. F.

20 *Huc legionem poſtea tranſiicit.* G. *traiecit.* C.

22 *Ita comitatus eos qui, &c.* C.

29 *Cohortibus centuriatis.* C. F. G.

344.15 *Colonis paſtoribus quos, &c.* C.

29 *Suas naues ex portu deducunt.* C.

345.2 *Et montani & exercitati in armis.* C.

10 *Et quoad licebat, latiore ſpatio.* C. F.

23 *Celeritatis habuerunt.* C.

29 *Et magno numero Albiorum interfecto.* C.

346.13 *Poſtremo & plures.* C.

17 *Seſe imperata facturos.* C.

347.8 *Quibus parte aliqua Sicorim auerteret.* F. *quibus partem aliquam Sicoris auerteret. His pene, &c.* C.*

11 *Ne omni frumento pabuloq́; &c.*

23 *Et ſuis in locis.* C.

25 *Id erat opidum poſitum ad Iberum millia quinque paſſuum; à caſtris aberat.* XX. C. F.

348.3 Hic

348.3 *Huc iam reduxerat rem.* P.F.G.C.

6 *Tantum humeris & summo pectore exstarent.* C.

30 *Ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrupi alas, inferri signa, &c.*

349.3 *Totis verò castris milites conturbari, dolere.* C.P.*Victor. circulari legendum putat, Var. lect.13.C.lib.8.**

350.18 *Fit certior Cæsar, duces.* C.

25 *Copiasq́ in castris retinent.* C.

29 *L.Decidius saxa.* C.

351.8 *Quàm sentiretur.* C.

10 *Argumenta sumebant, loco non posse exiri.* C.*argumentum sumebant.* F.*.

16 *Ad lucem, multum, &c.* C.

24 *Hæc euicit in consilio sententia.* C. *vincit.* F.*vicit.* G.

352.1 *Perrupta, arma necessario per manus transdebantur.* C.

4 *Partem itineris faciebant.* C.

8 *Visendi causa loci ex castris.* C.F.

10 *Prosequebantur nos, necessarij victus inopia, &c.* G.*prosequebantur. Nos necessarij victus inopia* F.*

27 *Omne propositum certamen.* G.

353.3 *Vitarent, cùm impedimenta, &c.*

14 *Omnium, altissimus.* C. *omnium excelsissimum, mittit.*

15 *Hunc magno cursu incitatos.* C.

354.17 *Cur denique fortuna periclitaretur? F.*

27 *Paullulum ex eo loco. C.*

355.4 *Quod omni rei frumentaria. Omnino legendum puto; nam plerisque in locis vbi habent omnino excusi, in nostro legitur omni; quod est librarij imperiti erratum. Vulgatam lect. tamen non reijcio.*

11 *Legionariasq; intermittunt cohortes. C. F.*

28 *Ne in se scelus concepisse, ne suos. C.* *

356.22 *Casus, quieto & aequo animo. C.*

29 *Ad vallum euolat. C.*

357.11 *Aduersario ad suppl. C.*

18 *Centuriati producti mil. C.*

358.2 *Postea in honore. C.*

6 *Nonnullum habebant. G. Ita legi oportere, illa mox ostendunt, Cetrati auxiliaresq; nullam.* *

13 *Sed propositis consiliis duobus. F.*

14 *Videbatur, Ilerdam reuerti. F.*

16 *Explicaturos confidebant. G.* *

27 *Repellebant. F.* *.

359.2 *Aduersos. G.* *

3 *In periculo res, tamen. C.*

28 *Relictis legionibus. G. F. P.*

360.5 *Interficiantur. C.* *

12 *Prœlio amplius non lacessit. F. G. P.*

28 *Circumuenire. G. F. P. Ita paullo infra, circummunitos.* *

361.18 *Hinc duas acies partes occupabant duas,*

tertia

*tertia vagabatur ad incursum, &c. C. F.**

362.21 Non esse aut ipsi. G. P. si legas, ipsis, durius quidem ad duces referas. Delectus autem erat Afranius qui cum Cæsare colloqueretur, & de compositione ageret, quod minus aptus Petreius ob ingenij sæuitiam atque iracundiam haberetur.

*27 Circumuentos. F. sed circumuentos legendum. ita etiam paullo superius, vallo fossaque circummunire.**

*363.3 Demississimè atque abiectissimè exponit. C.**

*12 Habuerat. F. C. forte habuerit facili lapsu ab vna in alteram vocalem.**

364.30 Vltrò præmium missionis ferrent. F.

365.4 Neque enim interposita fide. C.

10 Ne cui de his noceatur. C. F.

*11 Sacramento dicere cogatur. C. F. sacramentum. P.**

14 Vt si quid quisque. G.

15 Iis qui amiserint restituat. C. F.

367.8 Aditus ad Galliam atque Hispaniam. C.

10 Quod agit ad ostium. C. quod attingit. P.

11 Massilia fere tribus ex partibus. C.

13 Quæ aditum habet ad terram. F.

19 Quibus comportatis rebus. C.

26 Pedalibus in lignis cōiunctis inter se portis iungebantur: hac &c. Erat in litura, inter se portis. C.

28 Atque

28 Atq; agger. C.

368.17 Ex nauibus eorum vnam deducit. Hæc iuncta ad reliquas. G.

30 Instructa classe omnium matrumfamiliæ virginumq;. C.

369.5 Vt immissis, latitantibus atq; incogn. C. quæ mihi lectio magis probatur, quam vulgata. est enim immittere, inuito & nolenti vltro offerre, atque obtrudere. ita apud Ciceronem immissus in rempub. Catilina, immissi serui ad spoliandum fanum, immissi in forum sicarij, immissi in bona, & inuita præterea eiusmodi.*

16 Aucto nauium numero ad eas quæ. C.

27 Vxoribus ex publicis custodijs. C. F. P.*

370.15 Viderentur, vt quibus in pugnando vitæ periculum accederet, non ita multo sed reliquorum. sed abiecta, d, legendum. & quibus in pugnando. F.

19 Deductisq; nostris, &c. F. diductis, vt habent excusi omnes.

27 Magna eminus missa multitudo telorũ. C

371.2 Cognosci poterat. C.

3 Sed tanta re prouisa. C.*

8 Tota labe fieret. C.

9 Ex Bruti classe erant. C.

12 Non enim aut respectus patriæ. C.

14 Itaque ex suo numero nauium. C.

21 Effudit, at re cognita. C.

26 Nihilo secius. F.

29 *Sibi esse præsidio, si, &c.* C.

372.6 *Patebat hæc quaquauersus.* C.

19 *Supra eum, loco, duo tigna transuersa iniecerunt, vt non longè.* C. F.

21 *Vbi turris altitudo perducta est, id contabulationis causa, in parietes extruxerunt.* F. C.

23 *Eaq; asseribus religauerunt.* C.

27 *Cum intra eam contignationem.* C.

29 *Rursusq; aliam prehensionem.* C.

373.30 *Quem ipsi à turri lateritia.* C.

374.1 *Murumq; producerent.* C.

10 *Ad extremumq; musculi tectum:* C.

11 *Tegulas quatuor:* C. *regulas.* F. *ita legi oportere nō solū vetustissimū exemplar, sed ratio docet. Est autē regula baculus, quo aliquid innixum & reuinctum, rectū continetur.* Colum. 6.

12 *Super musculum.* G. F.

13 *Ita fastigiato atq; ordinatim structo trabes, quæ erant in capreolis collocatæ, lateribus & luto, musculis; vt ab igne qui ex muro iaceretur, tutus esset, conteguntur.* F.*

376.17 *Grauiterq; eam rem tulerunt.* C.

25 *Reposita contemptaq; essent.* C.

26 *Portis foras erumpunt.* C.

27 *Aggeris nouum genus.* C.

29 *Flammam acciperent.* C.

378.8 *Aduersus plutei obiecto operi* F.

25 *Ac telum manu conijceretur, suorumq; tormentorū vsus quibus ipsi magna vis supera-*

uissent, spatio propinquitatis interiore. C. *ac tela manu coniicerentur, suorumq́; tormentorum vsum quibus ipsi magna vi superauissent. spatio propinquitatis.* F. *quam quidem puto germanam lectionem esse, quidquid secus excusi habeant.**

379.12 *Distineri cognouit.*

17 *Acciderunt, denique angustias ad Ilerdam, &c.* C.

23 *Item Afranio Petreioq́; mitteret.* G. F.

26 *In Hispali faciendas.* C. F. P.

380.5 *Item habuit graues in Cæs.* C.

9 *Quibus rebus perterritos ciues Romanos.* C. G. F. P. *quibus rebus perterritos ciues Romanos eius prouinciæ sibi ad Rempubl. administrandam cohortes* CLXXXX. *& argenti pondo, &c.**

15 *Onera iniungebat. Qui verò verba atq; orationem aduersus remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat. præsidiaq́; eo deducebat, & iudicia in priuatos reddebat. Qui vero verba, &c.*

22 *Vt se cum duabus legionibus Gades conferret.* G. F.

381.9 *Tota prouincia promulgato.* F. G.

12 *Quin ad statutũ diẽ cõueniret.* G. C. F. P.

13 *Simul ipse conuentus per se.* C.

22 *Tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntate prouinciæ reperiebantur.* G.

382.15 Se-

381. 15 *Sese in Italiam venturum promisisset.* F. P. G.

22 *Quid vbiq; habeat frumenti, &c.* G. F.

383. 3 *Quæ erant in publicum à ciuibus Rom. pollicitæ.* F. *

26 *Et munitione victus.* C. *quid si minutione victus? qua voce vsus est Quintilianus & Gellius non optimi illi quidem Latinæ linguæ auctores, sed huius vocis non mali.* *

384. 8 *Naues quæ iussu Bruti.* C. P.

13 *Duo præterea concursu nostrarum nauium.* C.

19 *Eos pro nomine vetustatis.* C.

30 *Passuum XII. millibus.* C.

385. 1 *Duobus præeminentibus promontorijs.* C.

6 *Veritus nauium mult.* C.

12 *Hunc consecutus M. Rufus.* C.

19 *Bagradam peruenit. Ibi C. Caninium Rebilum,* G. F.

21 *Cum equitatu præcedit ad cast.* F.

386. 29 *Vela direxisset.* G. P. *

287. 26 *Quam habuerunt opinionem.* G.

388. 10 *Legionesq; eas transduxerat, quas superioribus.* C. F. G. *

28 *Atque in castris.* C. G. F. P. *atqui puto emendandum, vt non semel in superioribus admonuimus.* *

30 *Vnusquisque enim opiniones fingebat.* G. P. *

389.4 *Atq; illi aliis edidsrant, plures, &c. C.**

9 *Qua efferrent municipia aduersis partibus coniuncta. Namq; enim ex Marsis Pelignisq; veniebant, vt qui superiore nocte in contuberniis, cùm milites nonnulli grauiores sermones militum vulgo durius accipiebant, nonnulla etiam ab his qui diligentiores videri volebant, fingebantur. C. Forte qua efferrentur municipia legendum est; vbi autem legitur, vt qui superiore nocte in contuberniis cùm milites, si ita legas, atque superiore nocte commilite nonnulli, grauiores sermones militum accipiebant; nonnulla etiam ab his &c. aliquis sensus elici possit. commilitesq; verò habent ferè impressi omnes. qua voce vsus est Plinius: ita si demas, que, copulam, quam non habet Carr. aliquid lucis illustrando loco attulisse videare.*.*

19 *Quod ij militum consiliis otium, &c.*

21 *Dicebant, virtutem, belli fortuna experiri. C. it. & paullo infra neu dubitet praelium committere, & suam fidem virtutemq; experiri. & ij. de B. Ciu. fortuna periclitari. fol. 281. 2.*

26 *Vt timore spatio temporis interiecto. C.**

390.6 *Castra expugnari confidimus. C. F.*

7 *Aut etiam quid proficimus. si. C.*

9 *Quasi non felicitas C.*

20 *Dissimulari & occultari. C. F.*

391.30 *Resistent? C.*

392.1 *Vos autem certa victoria. C. F.*

2. Sequ-

2 *Sequimini? G.F. sequemini? P.*

7 *Pacatos proiecit? ille sibi clam vobis non fuga salutem petiuit. F.*

8 *Nonne proditi. F.*

14 *Quo tenemini, respiciatis ad illud, &c. si Cæsarem probatis, iam me offenditis. F. in me legendum.*

393.6 *In Italiæ fuga, an Hispaniarum deditionem in Africa belli præiudicio sequimini? G. Corfiniensem ignominiam in Italiæ fuga, an in Hispaniarum deditione, an in Africi belli præiudicio sequimini. F.*

11 *Remitto inde meum.*

14 *Qua oratione moti milites crebro etiam dicentem interpellabant, magno cum dolore, ne infidelitatis nomen sustinere viderentur. C.**

21 *Omnium & voluntate & opinione. G.*

22 *Cum primum sit potestas. C.*

394.3 *Et vna leuis armatura, & interiecti complures. F.*

26 *Telum adijci posset. G.P.*

395.2 *Vti vnus esset ex. F.*

10 *A fugientium turba. G.P.*

11 *Occupantur atq; impediuntur. G.*

15 *Sed tamen loci natura. tum munitio castrorum aditum prohibebant, quod. C.*

366.2 *Diuturnitate otij, & Vticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficijs illi amicissimi erant, cùm etiam ex varijs generib. constaret. G.*

19 *Nisurum existimabat.* G. F.
398.16 *Insolenter quidem sed libenter prædicat.*
26 *Curionem ab spe morabatur.* C.
28 *Quotquot sua custodia causa.* F.
402.3 *Noctu legatis cum centurionibus.* F. G.*
405.4 *In præcipiendo.* F.*
27 *Exædificandam curauerat.* C. F.
29 *Regibusq; omnib. & dynastis.* F. G. P.
406.8 *Conscribendas curauer.* G. F. P.
16 *Cohortes sex, delectorum equitum.* VII *millia.* F.
407.1 *Ducentos Comagenus Antiochenus, cui magna præmia Pompeius tribuit, miserat.* C.
26 *Æquo vt animo mancipia.* C.
408.4 *Terram attigit Carauniorum.* V. P. *Victor. Var. lect. lib.* 12. 1.
12 *Sed nequaquam ij.* F.
14 *Omnino* XV. F.
15 *Erat etiam ipse.* F. G.
23 *Huic negotio:* F.
409.11 *Si in Cæsaris complexum veniret.* G. F.
30 *Maximè à re frumentaria.* C.
410.1 *Qui remissis ad Cæsarem nuncijs.* C. *forte, Quare missis ad Cæsarem nuncijs.**
20 *Demonstrauimus L. Iubilium.* F.
30 *Neque amplius fortuna periclitari (qua dicendi ratione semel etiam superius est vsus.)**
411.28 *His expositis Corcyræ.* F. P.
412.28 *Contra id quod* F. G. P.

30 Clam

30 *Clam profugit ab Apollonia Straberius. Illi ad Cæsarem legatos mittunt. G.C.P.F.*

413.22 *Perfecto occupato itinere. C.P.**

25 *Vt vigilijs castellisq; benemerita ciuitates tuta essent præsidio. F.G.P.*

414.1 *In naues impositis. G.F.P.*

10 *Delata Oricum à Bibulo. F.G.*

14 *Magnoq; casu. C.*

29 *Excipere rorem cogerentur inuiti. quis tamen. C.F.*

415.13 *Et profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur. G.P. & profecturum aliquid de Bibuli mand. F.*.*

14 *Profectus ad recipiendas vlteriores ciuitates & rem frumentariam expediendam, qua angustè vtebatur; erat ad Buthrotum opidum Corcyræ. G.F.P.*

22 *Excusabat Bibulum. G.F.*

26 *Ob eam causam colloq. F.P.*

416.5. *Reliqua per se acturum. C.**

9 *Neque tamen respond. C.*

26 *Quem vbi Cæsar intellexit. G.P.F.*

417.4 *Cùm vim morbi. C.F. forte eius vim morbi.**

7 *Iubilius sedato tumultu. F.*

418.1 *De pace duos legatos. C.F. quid si suos?*

6 *Silentioq; ab vtrisque militibus facto, auditum responsum est. G.F.*

16 *Summa oratione. al.**

354.17 Cur denique fortuna periclitaretur? F.
27 Paullulum ex eo loco. C.
355.4 Quod omni rei frumentariæ. Omnino legendum puto; nam plerisque in locis vbi habent omnino excusi, in nostro legitur omni; quod est librarij imperiti erratum. Vulgatam lect. tamen non reijcio.
11 Legionariasq; intermittunt cohortes. C. F.
28 Ne in se scelus concepisse, ne suos. C.*
356.22 Casus, quieto & æquo animo. C.
29 Ad vallum euolat. C.
357.11 Aduersario ad suppl. C.
18 Centuriati producti mil. C.
358.2 Postea in honore. C.
6 Nonnullum habebant. G. Ita legi oportere, illa mox ostendunt, Cetrati auxiliaresq; nullam.*
13 Sed propositis consiliis duobus. F.
14 Videbatur, Ilerdam reuerti. F.
16 Explicaturos confidebant. G.*
27 Repellebant. F.*.
359.2 Aduersos. G.*
3 In periculo res, tamen. C.
28 Relictis legionibus G. F. P.
360.5 Interficiantur. C.*
12 Prœlio amplius non lacessit. F. G. P.
28 Circumuenire. G. F. P. Ita paullo infra, circummunitos.*
361.18 Hinc duas acies partes occupabant duæ,

tertia

*tertia vagabatur ad incursum. &c. C.F.**

362.21 *Non esse aut ipsi.* G.P. *si legas, ipsis, durius quidem ad duces referas. Delectus autem erat Afranius qui cum Cæsare colloqueretur, & de compositione ageret, quod minus aptus Petreius ob ingenij sæuitiam atq; iracundiam haberetur.*

27 *Circumuentos.* F. *sed circumuentos legendum. ita etiam paullo superius, vallo fossaq; circummunire.**

363.3 *Demississimè atque abiectissimè exponit.* C.*

12 *Habuerat.* F.C. *forte habuerit facili lapsu ab vna in alteram vocalem.**

364.30 *Vltrò præmium missionis ferrent.* F.

365.4 *Neque enim interposita fide.* C.

10 *Ne cui de his noceatur.* C.F.

11 *Sacramento dicere cogatur.* C. F. *sacramentum.* P.*

14 *Vt si quid quisque.* G.

15 *Iis qui amiserint restituat.* C.F.

367.8 *Aditus ad Galliam atq; Hispaniam.* C.

10 *Quod agit ad ostium.* C. *quod attingit.* P.

11 *Massilia fere tribus ex partibus.* C.

13 *Quæ aditum habet ad terram.* F.

19 *Quibus comportatis rebus.* C.

26 *Pedalibus in lignis cōiunctis inter se portus iungebantur: hac &c. Erat in litura, inter se portis.* C.

28 *Atq;*

28 Atq; agger. C.

368.17 Ex nauibus eorum vnam deducit. Hæ iuncta ad reliquas. G.

30 Inſtructa claſſe omnium matrumfamilia virginumq́; C.

369.5 Vt immiſſis, latitantibus atq; incogn. C. quæ mihi lectio magis probatur, quam vulgata, eſt enim immittere, inuito & nolenti vltrò offerre, atque obtrudere. ita apud Ciceronem immiſſus in rempub. Catilina, immiſſi ſerui ad ſpoliandum fanum, immiſſi in forum ſicarij, immiſſi in bona, & inuita præterea eiuſmodi.*

16 Aucto nauium numero ad eas quæ. C.

27 Vxoribus ex publicis cuſtodijs. C. F P.*

370.15 Viderentur, vt quibus in pugnando vitæ periculum accederet, non ita multo ſed reliquorum. ſed abiecta, d, legendum. & quibus in pugnando. F.

19 Deductiſq; noſtris, &c. F. diductis, vt habent excuſi omnes.

27 Magna eminus miſſa multitudo telorũ. C

371.2 Cognoſci poterat. C.

3 Sed tanta re prouiſa. C.*

8 Tota labefieret. C.

9 Ex Bruti claſſe erant. C.

12 Non enim aut reſpectus patriæ. C.

14 Itaque ex ſuo numero nauium. C.

21 Effudit, at re cognita. C.

26 Nihilo ſecius. F.

29 *Sibi esse præsidio, si, &c.C.*

372.6 *Patebat hæc quaquauersus.C.*

19 *Supra eum, loco, duo tigna transuersa iniecerunt, vt non longè.C.F.*

21 *Vbi turris altitudo perducta est, id contabulationis causa, in parietes extruxerunt. F. C.*

23 *Eaq; asseribus religauerunt.C.*

27 *Cum intra eam contignationem. C.*

29 *Rursusq; aliam prehensionem. C.*

373.30 *Quem ipsi à turri lateritia.C.*

374.1 *Murumq; producerent. C.*

10 *Ad extremumq; musculi tectum. C.*

11 *Tegulas quatuor. C. regulas. F. ita legi oportere nō solū vetustissimū exemplar, sed ratio docet. Est autē regula baculus, quo aliquid innixum & reuinctum, rectū continetur. Colum.6.*

12 *Super musculum.G. F.*

13 *Ita fastigiato atq; ordinatim structo trabes, quæ erant in capreolis collocatæ, lateribus & luto, musculis; vt ab igne qui ex muro iaceretur, tutus esset, conteguntur. F.**

376.17 *Grauiterq; eam rem tulerunt.C.*

25 *Reposita contemptaq; essent. C.*

26 *Portis foras erumpunt. C.*

27 *Aggeris nouum genus.C.*

29 *Flammam acciperent.C.*

378.8 *Aduersus plutei obiecto operi F.*

25 *Ac telum manu conijceretur, suorumq; tormentorū vsus quibus ipsi magna vis supera-*

*uissent, spatio propinquitatis interiore. C. ac tela manu coniicerentur, suorumque tormentorum vsum quibus ipsi magna vi superauissent. spatio propinquitatis. F. quam quidem puto germanam lectionem esse, quidquid secus excusi habeant.**

379.12 *Distineri cognouit.*

17 *Acciderunt, denique angustias ad Ilerdam, &c.* C.

23 *Item Afranio Petreioque mitteret.* G. F.

26 *In Hispali faciendas.* C. F. P.

380.5 *Item habuit graues in Cæs.* C.

9 *Quibus rebus perterritos ciues Romanos* C. G. F. P. *quibus rebus perterritos ciues Romanos eius prouinciæ sibi ad Rempubl. administrandam cohortes CLXXXX. & argenti pondo, &c.**

15 *Onera iniungebat. Qui verò verba atque orationem aduersus remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat. præsidiaque eo deducebat, & iudicia in priuatos reddebat. Qui verò verba, &c.*

22 *Vt se cum duabus legionibus Gades conferret.* G. F.

381.9 *Tota prouincia promulgato.* F. G.

12 *Quin ad statutũ diẽ cõueniret.* G. C. F. P

13 *Simul ipse conuentus per se.* C.

22 *Tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntate prouinciæ reperiebantur.* G.

382.15 Se-

382. 15 Sese in Italiam venturum promisisset. F. P. G.

22 Quid vbiq; habeat frumenti, &c. G. F.

383. 3 Quæ erant in publicum à ciuibus Rom. pollicita. F. *

26 Et munitione victus. C. quid si minutione victus? qua voce vsus est Quintilianus & Gellius non optimi illi quidem Latinæ linguæ auctores, sed huius vocis non mali. *

384. 8 Naues quæ iussu Bruti. C. P.

13 Duo præterea concursu nostrarum nauium. C.

19 Eos pro nomine vetustatis. C.

30 Passuum XII. millibus. C.

385. 1 Duobus præeminentibus promontorijs. C.

6 Veritus nauium mult. C.

12 Hunc consecutus M. Rufus. C.

19 Bagradam peruenit. Ibi C. Caninium Rebilum, G. F.

21 Cum equitatu præcedit ad cast. F.

386. 29 Vela direxisset. G. P. *

287. 26 Quam habuerunt opinionem. G.

388. 10 Legionesq; eas transduxerat, quas superioribus. C. F. G. *

28 Atque in castris. C. G. F. P. atqui puto emendandum, vt non semel in superioribus admonuimus. *

30 Vnusquisque enim opiniones fingebat. G. P. *

389.4 *Atq; illi aliis ediderant, plures, &c. C.**

9 *Qua efferrent municipia aduersis partibus coniuncta. Namq; enim ex Marsis Pelignisq; veniebant, vt qui superiore nocte in contubernius, cùm milites nonnulli grauiores sermones militum vulgo durius accipiebant, nonnulla etiam ab his qui diligentiores videri volebant, fingebantur. C. Forte qua efferrentur municipia legendum est; vbi autem legitur, vt qui superiore nocte in contuberniis cùm milites, si ita legas, atque superiore nocte commilite nonnulli, grauiores sermones militum accipiebant; nonnulla etiam ab his &c. aliquis sensus elici possit. commilitesq; verò habent ferè impressi omnes. qua voce vsus est Plinius: ita si demas, que, copulam, quam non habet Carr. aliquid lucis illustrando loco attulisse videare.*.*

19 *Quod ij militum consiliis otium, &c.*

21 *Dicebant, virtutem, belli fortuna experiri. C. it. & paullo infra neu dubitet praelium committere, & suam fidem virtutemq; experiri, & ij. de B. Ciu. fortuna periclitari. fol. 281. 2.*

26 *Vt timore spatio temporis interiecto. C.**

390.6 *Castra expugnari confidimus. C. F.*

7 *Aut etiam quid proficimus. si. C.*

9 *Quasi non felicitas C.*

20 *Dissimulari & occultari. C. F.*

391.30 *Resistent? C.*

392.1 *Vos autem certa victoria. C. F.*

2. *Sequi-*

2 Sequimini? G.F. sequemini? P.

7 Pacatos proiecit? ille sibi clam vobis non fuga salutem petiuit. F.

8 Nonne proditi. F.

14 Quo tenemini, respiciatis ad illud, &c. si Cæsarem probatis, iam me offenditis. F. in me legendum.

393.6 In Italiæ fuga, an Hispaniarum deditionem in Africa belli præiudicio sequimini? G. Corfiniensem ignominiam in Italiæ fuga, an in Hispaniarum deditione, an in Africi belli præiudicio sequimini. F.

11 Remitto inde meum.

14 Qua oratione moti milites crebro etiam dicentem interpellabant, magno cum dolore, ne infidelitatis nomen sustinere viderentur. C.*

21 Omnium & voluntate & opinione. G.

22 Cum primum sit potestas. C.

394.3 Et vna leuis armatura, & interiecti complures. F.

26 Telum adÿci posset. G.P.

395.2 Vti vnus esset ex. F.

10 A fugientium turba. G.P.

11 Occupantur atq; impediuntur. G.

15 Sed tamen loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebant, quod. C.

366.2 Diuturnitate otÿ, & Vticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficÿs illi amicissimi erant, cùm etiam ex varÿs generib. constaret. C.

19 *Nisurum existimabat. G. F.*
398.16 *Insolenter quidem sed libenter prædicat.*
26 *Curionem ab spe morabatur. C.*
28 *Quotquot sua custodia causa. F.*
402.3 *Noctu legatis cum centurionibus. F. G.**
405.4 *In præcipiendo. F.**
27 *Exædificandam curauerat. C. F.*
29 *Regibusq; omnib. & dynastis. F. G. P.*
406.8 *Conscribendas curauer. G. F. P.*
16 *Cohortes sex, delectorum equitum. VII. millia. F.*
407.1 *Ducentos Comagenus Antiochenus, cui magna præmia Pompeius tribuit, miserat. C.*
26 *Æquo vt animo mancipia. C.*
408 4 *Terram attigit Cerauniorum. V. P. Victor. Var. lect. lib. 12. 1.*
12 *Sed nequaquam ij. F.*
14 *Omnino XV. F.*
15 *Erat etiam ipse. F. G.*
23 *Huic negotio: F.*
409.11 *Si in Cæsaris complexum veniret. G. F.*
30 *Maximè à re frumentaria. C.*
410.1 *Qui remissis ad Cæsarem nuncijs. C. forte, Quare missis ad Cæsarem nuncijs.**
20 *Demonstrauimus L. Iubilium. F.*
30 *Neque amplius fortunæ periclitari (qua dicendi ratione semel etiam superius est vsus.)**
411.28 *His expositis Corcyra. F. P.*
412.28 *Contra id quod F. G. P.*

30 Clam profugit ab Apollonia Staberius. Illi ad Cæsarem legatos mittunt. G.C.P.F.

413.22 Perfecto occupato itinere. C.P.*

25 Vt vigilijs castellisq́ benemeriti ciuitates tutæ essent præsidio. F.G.P.

414.1 In naues impositis. G.F.P.

10 Delata Oricum à Bibulo. F.G.

14 Magnoq́ casu. C.

29 Excipere rorem cogerentur inuiti. quas tamen. C.F.

415.13 Et profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur. G.P. & profecturum aliquid de Bibuli mand. F.*.

14 Profectus ad recipiendas vlteriores ciuitates & rem frumentariam expediendam, qua anguste vtebatur, erat ad Buthrotum opidum Corcyræ. G.F.P.

22 Excusabat Bibulum. G.F.

26 Ob eam causam colloq. F.P.

416.5. Reliqua per se acturum. C.*

9 Neque tamen respond. C.

26 Quem vbi Cæsar intellexit. G.P.F.

417.4 Cùm vim morbi. C.F. forte eius vim morbi.*.

7 Iubilius sedato tumultu. F.

418.1 De pace duos legatos. C.F. quid si suos?

6 Silentioq́ ab vtrisque militibus facto, auditum responsum est. G.F.

16 Summa oratione. al.*

25 *Pax esse non potest.* C. F.

29 *Et si quis prouocasset.* F.

419.5 *Initium prouocandi.* F.

16 *Sexies sine usuris.* F.

420.3 *At eo in Italiam.* F.

4 *Reliquias quas habebat.* F.

8 *Essent compressa, & familia Neapoli visa.* F.*

21 *Is cum à Q. Pedio.* F. *ubi cùm à Q. Pedio.* G. P.

24 *Vbi cùm quosque.* F.*

26 *Ab eo prædandi causa.* F. G. *qui eò prædandi causa missi erant.* P. *præsidij videtur legendum. aut, ab eo prædandi causa, quod tamen durius est. Erant enim equites eò missi à Cæsare præsidij causa, Italia deuicta. Quid autem attinebat, eos qui prædatum eò missi essent, largitionibus tentare? neque magis verisimile est à cupidis prædæ hominibus pollicentem pecuniam interfici.* *

421.3 *Insulam quæ contra.* C.

5 *Arbitrabatur à quo.* C. F.

19 *Eisq; milites delectos.* F.

422.3 *Turpiter refugeret.* F. P.

5 *Aquari prohiberentur.* C. *

7 *Obsidionemq;.* F. G. P.

25 *Dimitterent si vel ad litora Apolloniatium.* G. *dimitterent, siue ad litora.* F.

26 *Atque eo.* F. G.

28 Quod

28 *Quod se longis portibus.* G. F. P.
423.4 *Peruehuntur.* F. *forte prouehuntur.*
6 *Qui Durrhachij & hoc die praeerat.* C.
8 *Et cum iam nostri remissiore vento appropinquassent.* F.
14 *Nihilo segnius sequebatur.* G. F. P.
15 *Tantum impetum classis.* C.
30 *Rostratae omnes.* G.
424.3 *Elisa* F.
15 *Ducentis. His cognosci.* F.
23 *Vitijs, neque ex pristina.* F.
425.2 *Obseruabant.* F.
426.6 *Sed Caesar circuitu maiore (iter quippe erat aduerso flumine) vt &c.* F.
28 *Pecuniam acceperat.* F.
427.6 *Voces tum audirentur.* F.
27 *Suo etiam priuato compendio.* G.
428.19 *Omnibusq; quae haberet.* C.
429.4 *Maximeq; eo quod &c.* F.
430.6 *Legionis reliquit.* G. F.
15 *Secutae sunt à M.* F*auonio.* F.
431. 13 *Se continere.* F. P.
30 *Coniectis nostri duobus amissis.* F.
432. 14 *Cognitis hostium insidijs.* F.
24 *Opidoq; Caninius Legatus.* G. F.
433. 2 *Cn. Pompeius filius.* G.*
4 *Multisq; colligans funibus.* G.
14 *Scaphis excepti refug.* G. F.
16 *Peninsulam.* G.

19 *Ita vt ex vtraque parte naues longas egrederentur quæ erant. &c. D. F.*

21 *Atque naues quatuor. G. F.*

23 *Classe deductum. F.*

24 *Biblide & Mantine. F. Bullide atque Amantia. G.*

434. 5 *Profectus, expugnato. F.*

435. 15 *Quinctilium & L. Canuleium legatum misit.*

21 *Cum ipsorum agrorum natura. quod sunt asperi & montuosi. C. F.*

416. 20 *Relinquebatur ergo vt. F.*

25 *Circuitu complexus. F.*

437. 2 *Illi in minore spatio. C.*

7 *Quæ tum erant loca. F.*

17 *Magna vi vterque vtebatur. Ita in omnibus excusis & manuscriptis legitur, sed mihi verisimile fit, turpe librarij erratum temere loco hæsisse, qui pro nitebatur, vtebatur, perperam descriptum reliquerit.**

438. 2 *Recipere se statuit. F.**

28 *Cōspicati pila iniec. C. F. P. suspicati. G*

29 *Aduersus pilum. C. F. G.*

30 *Præcipites Pompeianos egerunt & terga vertere coegerunt: quibus &c.*

439. 10 *Tanto obsidionis genere. G. F. vt frumento hostes prohiberent. F.*

20 *Quotidie magnus vndique. F.*

440. 4 *Cuius summa erat. F.*

8 Inopiam

8 *Inopiam leuabat.* G.

15 *Crebraq́ voces.* G. P.

18 *Dimissuros, libenter etiam.* G. P.

20 *Equos eorum tolerari, reliqua vero.* G. F.

22 *Odore tetro ex multitudine cadauerum.* G. P. *

24 *Cæsar ante auertat.* C.

29 *In teram demissis.* F. G.

441. 1 *Ita illi necessario.* F.

2 *Ac palustria aut puteos.* F.

8 *Præter frumenti.* F.

15 *Vniuersas intra multitudinem.*

19 *Facerent. Interim.* F. P.

442. 7 *Magna res ad receptum* G. P. F. C.

13 *Rem duxerant.* C. F. *

26 *Munitiones nostras agressi.* C.

443. 1 *Numerum.* C. G. P.

2 *Euocatos & manipulares centurionesque complures.* F. G.

8 *Quatuorq́ ex vna legione.* F.

15 *Donatum, millibus.* C. C. *æris.* F.

19 *Cohortemq́ postea duplici stipendio, frumento, veste, diariis, militaribus donis amplissime donauit. Locum imperitia librariorum fœde deprauatum, P. Victorius restituit, magna ingenij atq́ industria laude, Var. Lect. lib. 1. c. 23.* *

444. 16 *Omnibus copijs deinceps Cæsar.* F.

25 *Telis ex vallo iniectis.* G. P. *abiectis.* F. *quid si legas obiectis?* *

445.7 *Perferre opportuno.G.P.C.non opportuno F.*

26 *Nihil profici equitatu. F.**

446.7 *Sed non modo hordeum. F.*

447.8 *Et præteritis suis offic. F.*

9 *Offensionem, contemptionem ad omnes. F*

11 *Ex aliorum obiectionibus. C.*

28 *Vellent, coemptis equis. C.*

448.5 *Acciderat, omnia sua præsidia. F.*

9 *Vulgo vero in Epiro. F.*

16 *Varia diligentia. G.*

449.4 *Præcepit. G.*

8 *Summiserat. Eo loco. F.*

19 *XVIII. F.P.G.C.*

450.3 *Tormentis cuiusque. F.**

7 *Vimineo tegumento galeis imposito. F.*

11 *Quo perfectum opus non erat. F.*

14 *Vtraque parte munitione. F.*

22 *Horum enim multitudine. F.**

451.15 *Eo deuenit. F.*

19 *Haberet G.P.C.*

21 *Qua facta munitione. C.*

452.17 *Hoc quidem. F.*

453.2 *Erat obiectus portis Eritius. V. Petrum Victorium Var. Lect. lib. XXIV. cap. 1. vbi quid sit Eritius Sallustij & Varronis auctoritate ostendere conatur.*

15 *Munitionem enim quam. F. G. C.*

454.17 *Receptu consulebant. G.*

21 Eam-

21 *Eundem cursum confugerent. C.* *

29 *Angustis portis atq; ijs à Cæsaris militibus. G. P. F.*

455. 8 *Duobus his vnius diei prælijs Cæsaris desiderati sunt milites DCCCCLX. & noti equites Romani CCCC. & Tuticanus Gallus senatoris filius & à Placentia, C. & à Puteolis C. & à Capua X. sacrati viri & X. Tribuni militum & centuriones XXXII. sed horum pars magna in fossis &c. C. G. P. F.* *

21 *Laureæ prætulit. F. G.*

456. 5 *Causam fuisse cogitaba. F. G.*

10 *Non hæc addebant*

14 *Recordabantur, quam paruulæ sæpe causæ.* *

18 *In exercitum. F.*

457. 3 *Qua felicitate. G. P. C.*

9 *Exercitus potius quam suæ. C.*

10 *Securum se ad dimic. G. locum se tantum P. rectius.*

14 *Interpollasset. F. interpellasset. G. interpellauisset. P.*

16 *Quod esset factum. C.*

28 *Nonnulli ratione permoti. C.*

458. 8 *Ante iter f ctum. C.*

9 *His exploratis rebus. C.*

27 *Prælio distinebat. Hinc. F. distinebat. Huic. P.* *

459. 11 *Eius milites. F.*

19 *Quibus ad insequendum.* C.
20 *Fore prauiderat.* G.C.
460.19 *Distractum.* F.
23* *Oricumq; oppugnaret.* C.
27 *Et quid fieri.* G.C.F.P.
461.10 *Ne occasioni temporis deesset.* G.C.
11 *Apollonia directo.* F.G.C.
14 *Etiam ex improuiso.* G.C.
22 *Dimissis quibus prœlio.* C.
26 *Reddebat.* G.C.
27 *Auertebat.* G.C.
462.26 *Se non confidere munitionibus opidi, si celeriter non succurratur.* F.
463.13 *Et diripiendum.* C.
22 *Metropolitarum.* G.C.
26 *Quæ non Cæsari.* G.C.
464.20 *In concilio.* G.C.
465.10 *Iudicandum de ijs.* G.C.
21 *Ipsis non interfuissent.* C.F.
23 *Intra præsidia.* G.C.
29 *Propius suis locis.* C.F.
466.12 *Septem millia.* F.
19 *Pompeius castris colle habitis ad* C.
21 *Vt videbatur exspectans.* F.C.
467.6 *Cæsar ad suos.* G.F.C.
9 *Si enim vt semper deposcimus, sumus.* G.C.
21 *Nostris, id quod.* F.C.G.
30 *Parati in prœlium.* F.*
468.21 *Ex Colonis Transpad.* P.F.

469.27 Quæ summa erat hominum. F.

470.3 Ex tertia acie. G.C.F.

30 Simul respiciens ad Cæsarem. C.F.

471.12 Aciesq; discinderetur, atq; C.

17 Exinanirentur. F.

21 Qui studio pugnæ incenduntur. F.

*24 Vt signa vndiq; concernerent. C. sed concinerent, rectius. Ita paullo infra tantus exercitus clamor & signorum sonus exauditus est.**

29 Non occurri à Pompeianis. C.

472.2 Vt non consumptis viribus. C.

11 Cornu intenti vt erat imper. F.

19 Quam constituerat. F.

27 Pugnantes etiam tum ac resistentes in acie Pompeiana. G.C.

*473.11 Ab iisdem nauibus acies Pompeiana corrupta lectio, forte, Nauiter.**

*16 Aliis quam maxime diffusis. C. diffisus. F.**

*474.21 Requirerent. F.**

29 Equo concitato. F.

*30 Paucos suos ex fuga, F.G.C.**

475.13 Vniuersi simul Larissam versus, ex vetustissimo codice Petrus Victorius, vniuersi iuris eius Larissam versus, legit, iuris eius, loco, iuris, fortunæ aut conditionis dictum putans. Var. Lect. IX. XXIV.

14 Quare animad. F.C.G.

476.1 Atque ad terram arma proiicere. F.

7 Militibusq; suis commendauit. C. quid si mandauit?

25. Syllæ dediderunt. F.

477. 29 Quæ sunt apta ad incendia. G. F.

478. 1 Ex quibus erant X X. rostratæ, F. C.

3 Opidum defenderet. F.

11 Pari vt antea. F.

27 Fingi id à Legatis.

479. 4 Et quantumcumq; itineris. C.

480. 4 Naues soluerunt. F.

20 Proeius hospitio. F.

481. 4 Ne solicitato exercitu eius, regionem Pompeius. C.

21 Vt ijs testibus ea summa. G.

483. 2 Quod fasces ante se ferret. C.

6 Sed interpolatum. F. ita interpolasse. 314. 6.

11 Confecerat. Ipsi vero necessariò Ephesi tenebantur, quia nauigantibus Alexandriam sunt auersissimi venti. C. Etesiis legendum.

485. 19 Multi pœna capitis. C.

28 Stipendia augendi causa. C.

486. 2 Inueterauerant. G. omnes compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum, &c. C. F. C.

487. 11 In hac vna sunt insula.

12 Et vici opidi magnitudine. C.

15 A quibus tenetur. C.

19 Pharum comprehendit. C. F.

28 Nec tractu opidi F. G. C.

490. 3 Clas-

490. 3 Classem arcessit. F. G.

9 Firmæ essent, testud. Carr.

29 Quod vtrumque palus. F. G.

*491. 17 Opponi possent. G. F. **

21 Præterea alias ambulatorias. F. G.

22 Subiectusq; eas rotis. F. G.

*23 Directis pluteis. F. omnes, quos viderim, codices, plateis habent, præter hunc vnum Florentiæ excusum, qui pluteis, quæ vera plane ac germana lectio est, non enim plateas dirigebant, neque per directas plateas, ambulatorias turres, in quamcunque erat visum partes, mouebant (qui enim hoc fieri poterat?) sed per directos pluteos, quorum qui formam nouerunt atque vsum, nihil habere dubitationis possunt, quin ita legendum arbitrentur. **

492. 9 Recepisse: Cæsarem. G.

28 Nilum pertingentes. F.

30 Subsidet. G. F.

494. 1 Casum periculi omnes. G. P.

*5 Celari Alexandrinos. F. **

13 Vt tum mihi defendendi. F.

15 Multaq; oratio. F.

*20 Puteis fossis, aquam. G. Ita paulò infra ad fodiendos puteos animum conferant. **

495. 9 Locorum & ædificiorum notitia. G.

11 Percursuros G.

496. 6 Atque omnem classem. G.

8 Tum longius. F.

11 Aquandi causa remiges in terram exposuit. F.

12 Nonnulli ex eo numero. G.

23 Et quod post horam decimam. G. F.

28 Quæ neque. F. G. *

497.3 Collata. F.

7 Ne turpem. G.

18 Altera alteraq; perturbata, deinde. F. G.

25 Suis nauibus Alexandriam. C. P.

28 Classiariorum & nauigiorũ se victos. G.

29 Vt ex ædificiis. F.

498.6 Constituerunt. F.

13 Quotidiano vsu. F. G.

14 Domesticum vsum. G.

17 Erant in omnibus. G. F.

499.1 Apertas complures. F. *

10 Magnitudinem, pleraque aperta.

20 Qua quamque sequatur. F.

500.5 Quod ij qui transissent. G. eis qui. F.

13 Videris, inquit, Cæsar. F.

15 Potueris explicare. F.

18 Hostes (inquit) G.

28 Nullaq; remis. G. nullis remi. F. nullius remi. P.

501.4 Aut in opere, aut in pugna. F.

11 Nostris enim prorsus. P.

12 Effugium dabatur vllum, omniaq; *

18 Reliquis etiam esset cauendum. F.

502.1 Neque flexi ad virtutem, tanta s. multitudine,

tudine, hostium viri virtutes nostrorum possent adæquare. F. locum fœde inquinatum, non male restituisse videare si ita legas. neq; flecti ad virtutem tanta multitudine hostium vires, virtutem nostrorum possent adæquare. Ita perficias duarum literarum commutatione, adiectione vnius, vt aliquis sensus erui possit, qui nullus exstare antea videbatur.

2 *Capiuntur hoc prælio X. biremes. F.*

13 *Munitionib. & opidum & illam & vrbẽ.*

14 *Vno tempore &c.*

18 *Alteramq; insulæ. G. atq; in alteram. F.*

20 *Qui primus. G. F.*

503. 2 *Verterent hi pulsi. G.*

6 *Potuerunt: quamuis esset dissimile aliorũ atq; Alexandriæ genus ædificiorũ. G. potuerunt. Erat non dissimile atque Alexandriæ genus ædificiorum. F.*

13 *Accidit. Nam qui se G.*

504. 11 *Opere effecto nulla omnino scapha egredi posset. F.*

17 *Constiterunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole, ab illis exq; area. F.*

29 *Sineq; ratione. G. sine ratione. F.*

505. 1 *Alexandrini plures ex nauibus. G. F.*

20 *Eleuati scutis. F.*

25 *Versatus: postquam &c. G.*

506. 14 *Fecerint, in operibus hostiũ expugnandis, in præliisq; quotidianis quandocumque sors*

obtulerat, precurrentibus & erumpentibus studijs militum. G. manca lectio.
507.12 *Si quo facto. G. F.*
27 *At regis animus. G. F. P.*
508.11 *Delusa fuerit. F.*
21 *Erat) commeatum. F. G.*
27 *Praeficit huic. G. praeficit. F.*
509.16 *Sub id tempus. F.*
21 *Accersenda, magnas copias. G. cum magnis copijs: F.*
510.8 *Pacarat. G.*
15 *A mari adiungitur. F.*
511.1 *Interfecit. F.*
20 *Planicie ex omnibus. G. F.*
21 *Obiectum flumini. G. F.*
512.8 *Certarent. G.*
9 *Auersi ex flumine. G.*
514.19 *Nauem multitudine. G.*
24 *Atque ea parte. F. G.*
515.17 *Maiorq́; ex duabus. G. F.*
22 *Confirmaretur Regis imperium. G.*
25 *Regnum & imperium. F.*
516.11 *Imperata se facere. G.*
12 *Posse persoluere. G.*
24 *XXXVI. ipse secum. G.*
517.13 *Statueret. G.*
19 *Putaret. G.*
20 *Audacius in Armenia. G.*
30 *Pertingens in Armeniam. G. F.*

518.28 *Obuersari. G.*
519. 1 *Administraret, Pharnaces. F.*
14 *Ratione, media. F. G.*
522. 3 *Dissentionibus confecta. F.*
6 *Nam & castella. F.*
18 *Sociorum: & cum. G. F.*
22 *Se reliquis ex fuga collectis. G. F.*
523. 6 *Quæ sæpe. F. G.*
524. 9 *Difficultatesq́ & hiemis. F.*
11 *Q. Calenum vti sibi classem mitteret destinauit. F.*
16 *Magnitudine satis iusta. F.*
18 *His adiunctis nauibus longis. C. ita videtur esse legendum.*
21 *Legionariis. G. F.*
525. 1 *Nostrorum erat præsidium. F.*
25 *Fortuitæ dimicationi. F.*
526. 19 *Velis vix profugit. G.*
26 *Capit eo prælio. G.*
527. 1 *Erat Mæum nobilissimum regionum earum opidum. F. dediderunt.*
4 *Competit ipsum Octauium. F.*
12 *Palæopharsali. G. F.*
21 *Vel mutuis sig. G. F.*
22 *Dissimulabant. G.*
528. 30 *Nihilominus tamen oderant. G. F.*
529. 2 *Acceptum referebant. F.*
3 *Erat interpolatum. F.*
5 *Et ipso delectu & sumptu. G.*

13 *Insolenti voluntate. F.*

28 *Sestertia se daturum. G. F.*

30 *Eoq; ipso die, tempore pomeridiano. F.*

530.8 *Munatius Flaccus. G. Minutius Flaccus. F. Muatius Plancus, vt noster habet, legendum videtur.*

531.1 *Enim aut in prouincia natus. F. G.*

2 *Vt diuturnitate. G.*

532.7 *Qui si maxime. F. G.*

16 *Dubius animi. F.*

22 *Æqua autem ratione delectum habere instituit, quos ex omnibus &c. G. quem autem Romæ delectum. F. aut manca aut deprauata lectio. æque autem Romanorum delectum instituit, quos ex omnibus. &c. P. siue innixus ingenio, siue adiumento veterum exemplarium, ita Rob. Steph. emendarit; aut quisquis ab illo excusum librum edidit, huius loci restituti laus penes illum videtur constitisse.**

533.9 *Cum ad opidum Leptim. G.*

16 *Carbonem. G. F.*

534.20 *Haberent, eique frequens regionum conuentus. G. F.*

535.28 *Cum Cassius contra, pro castris suis aciẽ instruxisset, loco superiore, causa &c. F.*

537.8 *Emisit quod sibi vsui fore credebat si &c.*

538. 13 *Et cum non tantum indutias facerent, sed prope iam constituta opera complanarent. G. non tantum indutijs factis. F.*

539.30

539.30 *Existimabat. F.*
540.15 *Finitimosq; omnes qui. G.*
541.28 *Affuisse. G.*
542.4 *Excusationem imprudentiæ. G.*
32 *Esset, tamen se concedere. G. F.*
8 *Legionem autem eam quam. F. unam quam. G.*
18 *Adduci iussit. F.* *
543.16 *Qui fuissent in se officiosi. G. quæ germana lectio est.*
544.4 *Remitteret. G.*
17 *Positum ipsum. F.*
29 *Refectum operibus. G.*
546.4 *Portabat, milites. G. F.*
11 *Et eo loco militũ cohortationem, coarctatione omnino puto legendum. Quid enim Cæsar cohortationem Pharnacis irrideret? quam neq; consistente agmine, procul exaudiret? cum quidẽ militi in præruptam vallem descendendum, & subeundus arduus collis esset; id quod fieri sine tumultu & clamore, nullo modo poterat. Ita autem legi debere, & antecedentia verba & subsequentia ostendunt, sed nihil temere affirmo.* *
14 *In præruptam descenderat vallem. G. F.*
547.25 *Eoq; subditi periculi. G.*
550.23 *Quæ abest à Lilybæo. G. F.*
551.18 *Confident. F.*
552.7 *Captiuus cum peruenisset. G.*
553.11 *Refugerentq; in opidum. G. F.*

555.1 Imperabat vnicuiq; , præcipiebatq́; G.
558.2 Cæsar se moueret. G.
4 Decernendum videret. G.
22 Pilum cursu. G. P.
559.21 Porrigi alternis. G. P.
560.7 Occurrit hostes suis. F. At hostes suis G. P.
10 Equitibus recipientes. F. G. P. *
19 Defatigati. G. F. P.
562.27 Legiones octo & equitum IV. millia esse nunciabantur. F. G. P.
563.4 Ferrum plurimum. F.
5 Importatitio. F.
17 Vacuatos. F.
20 In sua præsidia congesserat. P. in sua castra. F.
21 Et eo parato. F.
22 Alteras cohortes. G. P. F.
24 Plaustris deligatos Adrumentum. F. G. P.
564.8 Priuatusq́; adolescentulus. F.
13 Ab Vtica in Mauritaniam. F.
567.3 Sed legatum. F.
13 Cum antea stare constituisset. F.
16 Sine vlla maiora ac sine excusatione. F.
19 Penitusq́; euerti. F.
24 Futurum, ipse in tanta. G. P.
569.21 Minutis prælijs. F. Ita infra, fol. 586. 24. vt fides, minutis prælijs, pro paruis acceptum. Sic minutatim pro paullatim 419. 25. 606. 26 Ad terram defixo. F.

27 Erant

27 *Erant, pracipit. F.*
571. 18 *Vt sine defensoribus aditum aduersarijs prohiberent. F.*
572. 21 *Electos homines.*
574. 21 *Simulatq́. G. P.*
576. 14 *Extra castra. F.*
18 *Decliuitatem. G. P.*
24 *Apud quos vltimum præsidium. F.*
26 *Ascendit, in vnumquemque. F.*
577. 2 *Cõmoratus Cæsar, perspectaq́, &c. P. G.*
14 *Passibus. M. D. P. G.*
579. 3 *Conuulneratisq́. F.*
582. 4 *Ita perculsus. F.*
21 *Namque vigiliarum signo confecto.*
583. 12 *Protegebantur. P. G.*
17 *Pertinentibus omnibus corruptis.*
584. 4 *Magna suspensione G. P. magis. F.*
10 *Illatum Scipioni additumque. F. intellectum. G. oportere. F. P. si legas necesse, aliquid desit necesse est. Flor. tamen habet, necesse, vt præterea post montem collesq́ subito se Cæsari ostẽderat, & equites in occulto collocauerat. C. F.*
586. 4 *Hoc hac ratione. F. P. G.*
27 *Cæsariani vi vniuersæ. F.*
587. 5 *Occiderunt. F.*
588. 11 *Constituã. Quapropter. C. Auiene.. P. G.*
23 *Tusci Saliene. T. Alliene. F.*
589. 3 *Singulos non amplius singulis additis seruis. F.*

16 *Eousq; quo telum.F.G.P.*

30 *Occasione accepta. F.*

590.10 *Cum autem eius sermonem nuncius ad illum referret. &c. G. P. cum nihilominus eius nuncius ad se referret. F.*

12 *Qua vellet ipse perageret.G.P.*

591.2 *Et super altum quendam excelsum natura locum. F.*

7 *Constitit.G.P.*

30 *Acies media à legionarijs. G.P.*

5 *Auxiliarios. G.F.P.*

9 *Præterea Numidas. G. P. propterea. F. Habuit in sinistro cornu legionẽ nouam & octauam, in dextro cornu trigesimam & vigesimam octauam, quartamdecimam, trigesimamtertiã & vigesimamsextam in media acie, ipsum autem &c.G P.F.*

593.1 *Et ita collocarat, vti suum dextrum latus munitionibus adiuuaretur, sinistrum autem equitatus hostium multitudini resistere posset.F.melior lectio,ni fallor,& clarior.* *

594,11 *Excursionibus officere non intermittit.*

12 *Et iugo,ne à Cæsare F.*

22 *Ab Vtica progressus. F.G.P.*

29 *Peruenit,at Aquila. F.*

595.8 *Adrumentum ex Cothone. F.*

599.22 *Leuisq; armatura.P.*

600.6 *Passus horis quatuor. G.P.*

604.24 *Thebennam. P.G.*

606.19

606.19 Minutatimq; cædebantur. F. cedebant alij habent, vt sit, paullatim ac sensim cedebant. Non optimus auctor latinitatis supra eadem significatione erat aduerbio minutatim vsus; & minutis prœliis, hoc est, paruulis.

606.14 Quo postquam Cæsar venit, & animaduertit aciem pro vallo Scipionis contra elephantos dextro sinistroq; cornu collocatam. F.

611.12 Quo postquam peruenerunt, eaq; ipsi ab Iulianis teneri vident, &c. P. G.

615 15 Luneio regulo F.G.P.

20 Idem Cæcinæ. P.G. Item. P.

616.7 Inducturum. P.G. Indicturum. P.

10 Ex suo merito. F.P.G.

IMPERIVM ROMANVM.



OMANVM IMPERIVM, quibusnam ortum sit initijs, non sat liquidò constat quidem inter auctores: si tamen vulgò receptam secuti fuerimus sententiam, qua Romulus Martis, ex Rhea Siluia F. prima eius iecisse fundamenta creditur: tenue tunc admodum exileque vti fuerit necesse est. Verùm in eam tandem excreuit molem: vti magnitudi-

ne sua laborasse, naris emunctissimæ Scriptor T. Liuius annotarit: & poeta quidam, Ditem introducat patrem, Fortunam his compellantem verbis;

Rerum humanarum, diuinarumq́; potestas
Quæ noua semper amas & mox possessa relinqs:
Ecquid Romano sentis te pondere victam?
Nec posse vlterius perituram extollere molem?
Ipsa suas vires odit Romana Iuuentus;
Et quas struxit opes male sustinet.

Et quæ plura sequuntur. Cùm enim prima ea de qua diximus origine, haud vltra c I ɔ c I ɔ c I ɔ. ped. ac c c c. habuisset equites: agerq́ue intra quintum, aut qua maximè patuit sextum lapidem terminaretur: annis vix peractis I ɔ c c. eo vsque adoleuit: vt præter innumeras ferè gentes socias, fœderatas, amicas, prouincialesq́ue, ciuium duntaxat c c c c c c c I ɔ ɔ ɔ ɔ ɔ ɔ ɔ I ɔ ɔ ɔ ɔ ɔ ɔ c c c I ɔ ɔ ɔ c c I ɔ ɔ. capita censa perhibeantur: & haud exiguam Africæ, magnam Asiæ, maximamq́; Europæ partē subiugarit, ditioneque sua complexum sit. Et quamuis hoc ipsum ingenijs potentiæ honorumq́; cupidis summæ laudi tribuendum, omniq; Reipubl. magnoperè expetendum videatur: penitius tamen rem introspicienti, clarissimo exemplo futurū est, longè alijs in rebus ipsarum felicitatem collocandam; nec omne quod

quod magnum, protenus quoque recte sese habere; sed econtra potius omne id quod recte affectum sit, sat quoque magnum esse: aut vt veteris illius celeberrimique Oratoris vtar verbis; ὅτι οὐ πᾶν τὸ μέγα, εὖ: ἀλλὰ πᾶν τὸ εὖ, μέγα. In hac namque tam ampla potentique rep. quantum terrarum potentiæque accreuit: tantum quoque & vitiorum & malorum. Haud aliter atque in corpore eo quod ad obesissimum iam penitusq; athleticum peruenit habitum: quem & summe quoque periculosum, fatentur omnes ij, qui artis Æsculapiæ periti sunt: longeque verissimum esse, non penitus contemnenda harunce rerum magistra docet experientia. Ad remp. certe Romanam quod attinet, tum alijs ex historijs, rerumque id ipsum claret monimentis: tum vero sic sat quoque elegantissimis ex Commentarijs ijs qui C. Iulij Cæsaris circumferuntur nomine, cæterisque eorundem appendicibus, quos omnes maioris cum hubertatis tum commoditatis, bonarumque literarum pro virili iuuandarum causa, hac forma recudimus. Ac sane lucidioribus reddendis, magisque exornandis, præsentem quoque tabellam geographicam magnitudinis Imperij Romani manifestariũ iudicem, addendum curauimus.

Cæterum qui plura de eiusdem origine, incrementis, ætate vegeta, senioque nosse cu-

pierit : sequentes quoque nominatim ea de re pertractantes vti consulat auctores licebit. Fest. Ruf. de Histor. Roman. Carol. Sigon. de Vet. Iur. Roman. Onuph. Pauuin. Ciuit. Ro. & Fast. Cumprimis vero Princip. & Imp. quibus postremis duobus in libris causas quoq; eius rei explicat. Præcipuum autem vlcus attingit eruditiss. Ant. Muret. Var. lect. lib. 6. cap. 1. permulta itidem eò facientia affert & C. Petron. Arb. Scriptor alioqui non nisi summa cautione à tyronibus attingendus, ijs in versibus nitidiss. quorum hoc est initium;

Orbem iam totum (ita enim ὑπερβολικῶς Poetarum Rhetorumque more loquitur) *Victor Romanus habebat.*

Quibus haud incommodè subiungemus loca Aristot. in quibus vniuersim pertractat de magnitudine conuenienti ciuitatum & agrorum benè constitutæ Reip. puta Polit. lib. 2. cap. 4. & lib. 7. cap. 5. vt & ea in quibus vitiosa reprehendit instituta, quorum pręcipuus hucque faciens extat lib. 7. cap. 14.

His subiungatur tabella Geographica Imp. Rom. notata litera A.

GALLIA.

VT ea quæ de Gallis Cæsar hisce in libris narrat, eo facilius à tyronibus percipi queant:

queant: de varijs ipſorum ſedibus, ac diſcrimine hoc in loco breuiter quædam explicare viſum eſt. Cæſaris igitur ætate, Galli Romanorum, ſua vero lingua Celtæ, a Græcis etiam γαλάται dicti, quidam in Aſia, quidam vero in Europa ſedes habuêre. Et Aſiaticorum quidem tres fuere populi: Toliſtobogi, Trocmi & Tectoſagi. E quibus primi veterem Æolidem, Ioniamque; alteri vero Helleſpontiora: tertij deniq; Aſiæ mediterranea incoluiſſe feruntur. Atque ita quidem Aſiatici. Europæi autem duobus modis Claſſicis ab auctoribus diſcreti ſunt: aut regionibus, aut corporis cultu. Et ad regiones quidem quod pertinet, hoc modo. Galliam namq; aliam Ciſalpinam ſeu citeriorem dixere: aliam vero Tranſalpinam ſeu vlteriorem. Et citeriorē quidem eam quæ Tarquinij priſci, ſequentibuſque temporibus ab Gallis Tranſalpinis & Germanis ſocijs, in Italiam irrumpentibus, Tuſcisque pulſis loca cis vltraque Padum ad Rubiconem, ſeu Ariminum vſque occupantibus aliquandiu poſſeſſa eſt; vlterior vero quæ intra Rhenum, Alpes, Varum, mare mediterraneum, montem Pyrenæum, Oceanum Gallicum, Britannicum, Belgicumque continetur. Sed & vtriuſque tam citerioris quam vlterioris bipertitum rurſus diſcrimen fecere. Illam namque in Ciſpadanam & Tranſpadanam: hanc autem in

Narbonensem seu Prouinciam, & Comatam (vt post monebimus) dictam: hancque rursus in Belgicam, ac Celticam seu Galliā proprie dictam, & Aquitaniam diduxere. Atque hæc quidem de ea, quam a locis seu regionibus desumserunt secretione. Reliquum est, vt & de ea quoque breuiter agamus, quam à moribus seu corporis cultu, vestimentorumque genere petitam diximus. Galliam namq; eam, quæ in Italia sita est, a vestis Romanæ vsu togatam quoque cognominauere: Prouinciam vero seu Galliam Narbonensem (ita enim ea plene dicta) ab intonsi varijque coloris vestitus genere, braccatam seu bracchatā: vt & reliquam à crinium cultu, seu quod comam alerent eiusdem incolæ, (de quo iam ante nos dicturos hoc in loco recepimus) Comatam. Quæ cum ab Aldo propemodum omnia alijsq; vulgo iam notis auctoribus erudite pertractata sint: pluribus à nobis vti repetantur nil est necesse. Ideoque sequentem tantum annectemus tabellam, maioris perspicuitatis, memoriæque tyronum, quibus hæc dicata, consecrata, iuuandæ causa.

IVLII CÆSARIS tẽpore Galli ab Romanis, sua vero lingua Celtæ, Græcis etiam γαλάται dicti, fuere aut

- 1. Asiatici, *qui & Gallogræci & vniuersæ gentis nomine Galatæ: iiq; aut*
  - 1. Tolistobogi.
  - 2. Trocmi.
  - 3. Tectosages *seu* Tectosagi.
- 2. Europæi, *iiq; aut*
  - 1. Italici *seu Citeriores seu Cisalpini: iique aut*
    - 1. Cispadani.
    - 2. Transpadani.
  - 2. Transalpini *seu Vlteriores: iique aut*
    - 1. Prouinciales *seu* Narbonenses *seu* Braccati.
    - 2. Comati: *iiq; rursum aut*
      - 1. Belgæ.
      - 2. Celtæ, *seu* Galli singulatim dicti.
      - 3. Aquitani.

Ad Galliam, tabella subsequatur cum signo B.

HISPANIA.

HISPANIA, quam veteres & Iberiam & Hesperiam quoque dixere, Iulij Cæsaris ætate, quo vniuersa præter Cantabros Asturesq́ue Romanorum paruit imperio, aut insularis fuit, aut terra continens. Insulæ partim in Oceano sitæ, inq́; in ijs nobiliores Gades & Cassiterides sorte: partim vero in mari mediterraneo, è quibus insigniores Baleares, vt alij efferunt, maior & minor, At terra continens, in Hispaniam Citeriorem Vlterioremq́ue fuit diducta; primo quidem Ibero flumine diuisas, vnde & nomen sortitæ sunt: post autem pro libitu factionumq́ue studio aut prolatis aut coartatis terminis, vti huiusmodi rerum statu fieri assolet, varie admodum: Qua de re plura Omph. Pauuin. Imp. Rom. & Car. Sigon. de antiq. Iur. prou. lib. 1. cap. 5. Quo in loco & populos quoq; veteres recenset, ita vti nos in sequentem redegimus tabellam.

A Py-



Veteres Hispanæ gentes incoluêre aut

- Oram,
  - 1. Meridionalē
    - A Pyrenæo ad Iberum vsq;
      - 1. Indigeres.
      - 2. Lalætani.
      - 3. Ilergetes.
      - 4. Colletani.
    - Trans
      - Iberum -- 5. Ilercaones.
      - Turiam -- 6. Edetani.
      - Sucronē 7. Contestani.
    - Cis Bætim ad fretū Herculeum & vltra Bætim ad Anā fluuium vsque
      - 8. Bastætani seu Bastuli.
  - 2. Septentrionalem ---
    - 9. Vascones.
    - 10. Barduli.
    - 11. Antrigones.
    - 12. Cantabri.
    - 13. Astures.
  - 3. Orientalem ---------- 14. Carretani.
  - 4. Occidentalem, inde à fluuio
    - Ana ad Durium vsque
      - 15. Lusitani.
    - Durio vsque ad Astures.
      - 16. Callæci.
- Interiora; *Vide signum* A.

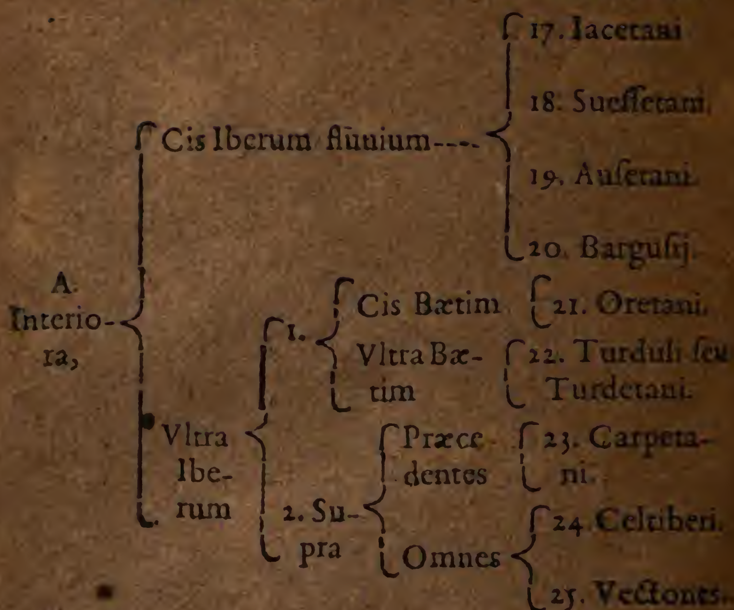


Tabella subsequens, ad signum. B.

TABEL-

TABELLA

Chronologica his libris accommoda, ex laboribus. D D C. quibuſdam tamen aut immutatis aut additis.

Prior numerus ad marginem dictus, eſt Anni V. C. ſecundus v. Ante Chriſtum.

BElloneſus Baldweyß/ hoc eſt, Citò prudens, Ambigari Celticæ Regis filius, Gallorum ſecum ducens magnam multitudinem, in Italiam irruit, Etruſcis haud procul Ticino amne, acie fuſis, Inſubriam occupat, Mediolanumque condit. 163. 589.

Hinc alia atque alia Gallorum. Germanorumque manus ſubſequens, quicquid fere inter Appenninum, Alpeſque Ariminum vſq; agri Etruſci fuit, occupauere. Cæterum vbi paulatim euerſi ſubactique fuerint, inq; Prouinciæ formam regio ipſorum redacta, cum longum nimis foret, ſiquidem hoc in loco exacte referre conaremur, ex Sigon. de antiq. Iur. Ital. lib. 1. cap. 24. & Onuph. Pauuini Imp. Ropeti malumus.

Gallorum vis ingens quæ iam aliquandiu 472. 280.

in Pannonia consederat Leonorio, seu vt alii scribunt, Lomorio, seu Lonnorio, Luthario ducibus in Asiam irrumpens, à Nicomede conducta, in Bithynia occupanda ipsum adiuuat. Vnde & victoria obtenta, in præmium laboris parta cum ipsis diuidit Nicomedes: indeq; Gallo græcorum, quos & Galatas vniuersæ gentis nomine vocat Apostolus, origo.

647. 105. L. Cassius consul vnà cum legato L. Pisone ab Heluetijs Tigurinis occisus, exercitusque sub iugum missus.

692. 60. M. Valerius Messalla & M. Pupius Piso Frugi Calpurnianus Coss.

Orgetorix seu Hertoge Henrics, hoc est Dux Henricus, Heluetius de occupando Galliæ regno consilia agitat: eoq́; auctore instigatoreq́; Heluetij sese eam ad rem parant.

694. 58. C. Iulius Cæsar, & M. Calpurnius Bibulus Coss.

Orgetorix fato defungitur.

Ariouistus seu Ehrenuestus, hoc est, acer honestatis cultor, Rex (Germanorũ sc.) amicusq́; ab senatu Rom. appellatur.

695. 57. L. Calpurnius Piso, & A. Gabinius Nepos Coss.

I. Lib. Comment. & I. Belli Gallici annus.

Heluetij in Gallias per prouinciam impetum

pturi, a. d. V. Kal. Apr. hoc est, 28. Martij ad Rhodanum conueniunt, ac transire conãtur quidem, sed prudentia diligentiaq; Cæsaris prohibentur.

Tigurini ad Ararim ab eodem cæsi.

Heluetij reliqui iusto deuicti prælio, se dedunt, domumq; reuerti coguntur.

Edui vniuersaque Gallia Comata reliqua Cæsaris auxilium aduersus Ariouistum implorat, qui & haud procul à Rheno profligatur.

II. Annus Liberq;.

P. Cornelius Lentulus Spinter & Q. Cæcilius Metellus Nepos Coss. *696. 56.*

Belgæ in ditionem Romanorum veniunt.

Neruios ancipiti prælio, ad internecionem propemodum delet Cæsar.

III. Annus Liberq;.

C. Cornelius Lentulus & L. Marcius Philippus Coss. *697. 55.*

Valesij in Alpibus à Galba deuicti.

Nannetenses Aremoricæque ciuitates reliquæ á Cæsare sub corona venditæ.

P. Licinius M. F. Crassus in Aquitania feliciter castra hostium expugnat.

IV. Annus Liberq;

M. Licinius Crassus & Cn. Pompeius Coss. *698. 54.*

Vsipetes & Tenchteri, Germanicæ gentes, à Sueuis pulsi inque Galliam transire conati, ab Cæsare ad Mosæ ostium profligantur.

Cæsar Rhenum in Vbijs ponte iunctum transit.

Post reditum in Britanniam traijcit.

V. Annus Liberq;.

699. 53. L. Domitius Ahenobarbus & App. Claudius pulcher Coss.

Cæsar pacata Treuirorum ciuitate, in Britanniam exercitum traijcit. annuoque Insulæ imposito tributo reuertitur.

Legio. Ro. ab Ambiorige Eburonum Rege ad internecionem ceditur.

Q. Tullij Ciceronis legati Cæsaris castra oppugnantur: sed ipsius Cæsaris aduentus Inducio marique Treuiri cæde Gallia rursum pacatur.

VI. Annus Liberq;.

700. 52. Cn. Domitius Caluinus & M. Valerius Messalla. Coss.

Cæsar mutuo acceptis ab Cn. Pompeio duabus legionibus Senones qui defecerant, Treurosque recipit: rursumque Rheno ponte iuncto in Germaniam transit.

VII. Annus Liberq;.

701. 51. Cn. Pompeius Magnus primus sine collega & Q. Cæcilius Metellus Pio Scipio et Kal. Sextil. Coss.

Vercin-

Vercingetorix totius fere Galliæ deficientis Rex creatur.

Cæſar Auaricum expugnat.

Tandemque ad *Alexiam* Gallorum copijs profligatis, Vercingetorigem deditione capit.

IIX. Vltimusq; annus Liberq;.

Ser. Sulpitius Rufus & M. Claudius Marcellus Coſſ. 702. 50.

Bituriges, Bellouacique ſe dedere coguntur.

Vxellodunum occupatur: totaque Galliæ pacatur, atque in Prouinciæ formam redigitur, tributo 400000. aurorum impoſito.

L. Æmilius Paulus & Claudius Marcellus Coſſ.

Cæſar in Italiam excurrens, Antonium & ſeipſum honoremque ſuum municipijs Colonijſque commendat.

T. Labienum Galliæ togatæ præficit.

I. Annus Liberque Bell. Civil.

C. Claudius Marcellus & L. Calpurnius Piſo Cæſoninus Coſſ.

Cæſar Pompeio Senatuque in Græciam fugato, vrbem Rom. occupat.

Maſſiliam obſidet.

Petreium & Afranium Pompeianos du-

ces in Hiſpania vna cum exercitibus ipſorum deditione accipit.

II. Liber.

Maſſilia multis exagitata infortunijs, Cæſari ſeſe tandem dedit.

Hiſpania vlterior occupatur à Cæſare.

Curio occumbit in Africa.

II. Annus III. vero Lib.

705. 47. C. Iulius Cæſar II. Seruilius Iſauricus Coſſ. prælio Pharſalico deuictus Pompeius.

III. Annus.

706. 46. Q. Fuſius Calenus & P. Vatinius Nepos Coſ.

Pompeius in Ægyptum confugiens, perfide occiditur.

Eum Cæſar perſecutus circiter 9. menſes ibidem commoratur.

LIB. DE BELLO ALEXANDRINO.

In his Alexandriam occupat, Regnumque Ægyptium conſtituit, ac præſidio munit.

A Pharnace Ponti Rege cæduntur Romani.

Gabinius quoq; in Illurico cladem accipit.

Caſſius in Hiſpania variis modis graſſatus, ingentem ſibi conciliat inuidiam, tandemque in fluuio Ibero ſuffocatus interit.

Rerum

Rerum vrbanarũ ſtatus turbulentiſſimus.

Cæſar prouinciarum reliquiarum quidem ſtatum ordinat, pontum autem vi recipit.

Mithridatem Pergamenum, Boſphori Regem creat, tetrarchia Gallogræca addita.

Tandemq́ue Romam reuertitur.

LIB. DE BELLO AFRICANO.

C. Iulius Cæſar III. & M. Æmilius Lepidus Coſſ. 707. 45.

Rebus domi compoſitis in Africam traijcit Cæſar.

Scipione, Iuba, Catone, Petreio exuperatis, pereuntibuſq́ue, prouincijs ijs ordinatis, Cæſar domum redit.

LIB. DE BELLO HISPANICO.

Rebus domi compoſitis, perceptoq́; Pompeianorũ in Hiſpania apparatu, ac reb. geſtis.

Cæſar celeriter exercitum traijcit. 708. 44.

Vllenſibus præſidium ſummittit.

Multos recipit transfugas.

Ateguam deditione capit.

Burſauolenſes imprudenti incredulitate ſua, in maximam incidunt calamitatem.

Tandem prælio Mũdenſi victus Cn. Pompeius F. Carteiam ſe confert, Sextus in Celtiberiam aufugit.

Mundam recipit Cæſar, vt & Cordubam & Hiſpalim cæteraque oppida.

Cn. Pompeius in ſpelunca quadam deprehenſus necatur.

Atque hactenus Hirtiana ea quæ extant Commentaria. Cætera reperientur apud Dionem, Caſſium, Liu. epitom. Flor. Velleium, Plutarch. Cæſ. & Pomp. & Anton. Appian. Alexandr. Eutrop. Oroſ. Sueton. Goltz. &c.

NOMENCLATOR GEOGRAPHICVS

Omnium Galliæ, Germaniæ, & Britanniæ locorum, quorum apud Cæſarem fit mentio,

Excerptus potiſſimum ex theſauro Geographico

ABRAHAMI ORTELII.

A.

ADVATICI, Galliæ Belgicæ populi, Neruijs & Eburonib. vicini Dioni Ἀτουατικοι per τ in prima. Hos Rhenanus putat à Cicerone Atuas dici. Becano ſunt hodie ij Brabantiæ popu-

populi, qui Cameracensi diœcesi subsunt: vrbemque Aduaticum seu Atuatucum vt alij scribunt, Antvverpiam esse iudicat. Alij Bosleducenses Aduaticos faciunt. Pet. Dinæus ex Cæsare colligi ait: sedes ipsorum inter Neruios, Menapios, Eburones Treuirosq́; fuisse: vbi nunc sit Brabantia Gallica, silua Sonia, itemq́ue pars Hannoniæ Hasbaniæq́; & comitatus Namurcensis, ad vtramque Sambræ fluminis ripam.

ÆDVI vt antiquarij, seu vt alij Edui, seu vt vulgò hactenus scripsere Hedui, Celticæ populi sunt: quos hodie, Burguignons, seu Burgundos vocamus.

AGENDICVM Cæsari Agedicum Ptolemæo, inter Celtas opidum, Prouins Marliano auctore: Milly en Castinois potius videtur Vigenereo.

ALDVABIS, Sic enim legit Ful. Vrsin. apud Cæsarem; quo in loco alij codices, Alduasdubis, & Alduasdalis habent. Ptolemæo Dubis est. Atque ita restituendum in Iuliani Imp. epistolis, in quibus Danubin inuenies. Est autem Galliæ Narbonensis fluuius, quem Poldus & Marlianus hodie, le Doux, nomen habere aiunt.

ALEXIA Cæsari Mandubiorum in Celtis opidum. Alesia Paterculo scribitur, Diodoro, & Polyæno lib. 8. Strateg. L'Aussois en Burgogne, vocant. Paradinus vero dicit eius

nihil hodie exſtare propter nominis vmbram: Aliæ: cui ſubſcribit Vigenereus.

ALLOBROGES, ſeu Allobriges, vt Græci vocant, Galliæ Narbonenſis populi, Sauoie, Sabaudia, Schudo, Daulphinois, Delphinatus Marliano, Poldo & Rhenano.

ALPES, montes longiſſimi tractus, qui Italiam à Germania & Gallia velut muro quopiam natiuo ſeparant. Alpia & Apionia olim dictos fuiſſe ſcribit Strabo. Stephano etiam Alpeia & Alpeioi dicuntur. Olpia ſunt Fauorino. Hodie multis locis, in Germania etiamnum, Alben vocantur. Salpij videntur ab Lycophrone appellati: vt ſentit eius commentator Iſacius. Alpis ſingulari numero aliquando vſurpant Poetæ. Abax vocat Serapio cap. de reſina. De his vide Alciat. in commentarijs ad Tacit. de marib. German. Sed inprimis Ioſ. Simler. in libello quem de Alpibus inſcripſit.

AMAGETOBRIA, vide MAGETOBRIA.

AMBARRI, Celtarum populi, quinam hodie ſint, diſentiunt. Berry ab alluſione vocabuli: quidam alij Charrolois, Bourbonnois, hoc eſt, Burbonios aut Niuernois, hoc eſt Niuernenſes faciunt: nonnulli Semar & Monthar.

AMBIANI, Belgicæ gens. Amiens hodie Picardiæ vrbs. Ambianũ initio Sãmorobriam dictam,

dictam, ſcribit Sigebertus: ſi Samarobrinam voluerit dicere, falſe; cum ex Cæſare & Antonino diuerſas eſſe vrbes conſtet. Ambiano idem Antoninus tribuit LEG. XXIII. videatur & Dinæus.

AMBIBARII, Celtarum populi, inter Armoricos. Ambie, eo in loco ponitur à Vigenereo, prope montem S. Michaëlis.

AMBIALITES, aut Ambiliates, in Celtica, Marliano & Orontio, Auranthes, Cænali Lambelois.

*A*MBIVARITI, Belgicæ populi, *A*ntvverpen Petro Dinæo: qui populum potius eo nomine ſignificatũ putat olim, quam vrbem: Cum veteres *A*ndouerpos nomine multitudinis extulerint. Eumq; tractum incoluiſſe autumat, quo iam & *A*ntvverpia, & Boſcum & Grania, Breda & Bergæ ditionis Brabanticę opida ſita ſunt. Becanus verò, D. Lant van Ryen, interpretatur: dicitq; ea Brabantiæ opidula comprehendi, quæ in Berg terminantur: quæ ſunt, Bergen op zoom, Steenbergen, Seuenbergen, Geertruydenbergen, inter Moſam & Scaldim ſita.

*A*NARTES, Cæſanri ſunt populi Dacis vicini. VValachi, Seruij & Bulgari ſunt Blaſio Vigenereo.

ANCALITES, Britanniæ inſulæ populi. *Ank*elut Glareano. The hundred of Henley,

Camdeno, hoc eſt, Centuria Henleiana.

ANDES, Celtarum populi, Ondicæouæ Ptolemæo. Andecaui Tacito. Plinio, Andegaui. vulgo Andegauenſes. & hodie regio, Aniou: vrbs, Angiers.

ANTVATES, Finitimos Gebennæ opido & Allobrogibus exiſtimat Marlianus, & euſdem nominis adhuc extare vicum & præfecturam Monachorum inter Geneuam & Delpinatum affirmat. Pais de Vault Schudo. Pais de Aëlen Vigenereo.

AQVITANIA, Galliæ Comatæ pars tertia Iulij Cæſaris tempore, ab eodemq; deſcripta. Stephanus per y, ſcribit in ſecunda. Hodie Guienne vocatur. olim Aremoricam dictam ait Plinius. Vnde Rob. Conſtantinus fortaſſis etiamnum tractum quendam in ea, Armignac, ſeu Armeniacam dici conijcit.

ARAR, Galliæ Narborenſis fl. Plinio Virgilioq; Araris. Ab Ammiano Marcellino Sangonam dici ſcribit Paradinus: Sauconnam vero legit is qui Raphelengianam Cæſaris editionem adornauit. videturq; Scoras à Polybio appellari. Hodie Saone vocatur. Auctor de fluminibus tradit Brigulum antea nuncupatum. Fides ſit penes auctorem.

ARDVENNA, Galliæ ſaltus in Belgio maximus, nomen fere retinet, *Ardenne* namq; vocant. Franc. Irenicus Achter Waldt appellat, ſeu potius Acher Waldt, hoc eſt, A quiſ-

granenſem ſiluam. Eos namque attingit: locumque adducit ex Ligurino, qui Aquarum Granenſium mentionem facit, hoc diſticho.

Inde per Arduennæ ſaltus peruenit ad illum
Vſq; locum, cui nomen Aquis poſuêre priores.

Rhenanus Lutticher Waldt vocat: quaſi Leodienſium nemus dicas. Nam & ad hos quoque pertinet.

ARΕMICI, ſiue Artomici (niſi forte diuerſi ſint populi) ad fines Volgarum attingũt. Marlianus eoſdem putat qui principatui Auraſino, ſeu Vtanio, Orage, dicto ſubſunt. alij Armignac ſeu Armeniacos.

ARMORICAE, ciuitates ponuntur à Cæſare eo in tractu, qui Britannia minor Sigeberto vocatur. Hermionia etiam, & vulgò Bretagne, ſeu Britannia minor ſeu citerior: Rob. Cænali auctore. Antiqua Britannica lingua hodie Lhydavv appellatur, vt ſcribit Humfredus in ſuo Britannicæ deſcriptionis fragmento. Io. Lelandus, Armoria, idem ſignificare dicit, quod ſupra mare, ipſa Britannica lingua. Sunt Plinij Britanni, Pontico Virunico ſi fidendum. Letauia cur itidem dicta ſit, ex ijs facile coniectu eſt, quæ ſuprà allata ſunt ex Humfredo.

ARVERNI, Celtarum populi Atoerni Stephano, Græcorum linguæ, vti ſit flexura vocabuli accommoda. Hodie, *Auuergne* ſeu *Auernia.*

ATREBATES, Belgæ, Artois hodie eorum regionem vocant. quamuis Ptolemæus, qui Atribatios nominat, Austaliores eos faciat, quam nunc sint ij qui Arteliam seu Artois incolunt. vide & Dinæum.

ATVATICI; vide Aduatici.

AVARICVM, opidum in finibus Biturigum. Viarous Marliano. Sed Bourges vocant Io. Calamæus & Theob. Fagotius.

AVLERCI, Galliæ Lugdunensis populi, quos quidam, Orleans seu Antelianum, quidam Rouen seu Rhotomagum ciuitates esse volunt: alij regionem Auge seu Augiam. sed Vigenereus putat Aulerci pro nomen tantum aliquot populorum esse, itaque citra distinctionem legendum apud Cæsarem; Aulerci Eburonices (aut Eburones) Aulerci Brannouices, Aulerci, Cænomanni, & Aulerci Diablintres. atque huic opinioni suffragantur docti plærique.

AVSCI, in Aquitania. Aux, Orontio & alijs. quæ vrbs Augusta Ausciorum Ptolemæi, Villanouano & Mercatori est.

AXONA, Belgicæ fluuius, in Rhemorum finibus. Disne hodie, an Aisne, vel Auaix vocetur, discrepant.

B.

BACENIS. Germaniæ silua Cæsari, Cheruscos à Sucuis dirimens: quam Albhame-

tat Thuringervvaldt vbi forte Semana Ptolemæi. Confundunt quidam cum Hercynia ſilua & Marliana, & Schvvartzvvaldt nominant, hoc eſt, ſiluam nigram Qua de re rurſum infra ſub litera h...

B. A T A V I, Ptolemæo, Tacito & Cæſari Germaniæ inferioris populi, ad Rheni oſtia eã regionem incolentes, quæ hodie Holandia dicitur, ſed improprie. Ea namque Holandiæ pars, quæ hodie inter veterem Rhenum & Vahalim fluuios à Lobico ad Oceanum vſque velut brachiis duobus conſtringitur, Batauia olim dicta fuit. Atque hic tractus etiamnum veteris nomenclaturæ veſtigia retinet Nam Betuvve ab incolis vocatur. Hæc fere Lamb. Hortenſius in libello Vltraiectinarum ſeceſſionum. Batauorum inſula hæc vocatur à Plinio, Dione, Cæſare & Tacito. Battua ab Aimonio: & Badua à regione nuncupatur. Videatur Pet. Dinæus antiquit. Belg. & Hadrian. Iun. Batauicis. Et VVelſer. frag. tab. antiq.

B E L G A E ſeu Belgica, mox è principio commentar. Cæſ. innoteſcunt: dicti vernacule, de Belgen, ſeu VVelgen. Huberto Thoma, vt Dinæus teſtatur, autore. ſeu vt nos ſuperiores Germani enunciamus die VVelſchẽ, ſeu vt Heluetij hodierni, die VValchen, hoc eſt, peregrini.

BELGIVM, in quo ſcribit Cæſar ſe trei legiones collocaſſe, Hircius quatuor Marlianus & Glareanus pro vrbe, non pro regione accipiunt: quorum in ſententiam pedibus it Blaſ. Vigenereus in ſuis annot. lingua Gall. Cæſaris in commentar. ſcriptis, eamq; Bauay Hannoniæ opidum interpretatur. Beauuois, vrbs Picardica eſt Marliano. Aſt opidum vnicum I I I I. legionum capax eſſe: fortaſſe vix crederet Vegetius. Sed & ſub Belgio plures ciuitates comprehendi, docet ipſe Cæſ. lib. 5 vbi dicit Britanniæ maritimam partem ab ijs incoli, qui prædæ ac belli inferendi cauſſa, ex Belgio tranſierant: qui omnes fere ijs nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt. Nec etiam ſub Belgio totam Belgicam intelligit. A. Belgio enim eodem libro, Neruios, Morinos & Eſſuos (Belgicæ populos) diſtinguit. Partem Belgicæ itaque Belgium videtur vocare; eam forte, quæ verſus Septentriones eſt, quo in loco hodie Holandiam, Zelandiam, Brabantiam, Flandriam, Gellriam & Cliuiam habemus; vbi confluentia exiſtit maximorum fluminum, quorum oſtia facilè deſcenſum in Oceanum, indeq; in Britanniam præbent.

BELLOCASSI, aut Bellocaſſes, ſunt qui eandem cum Verocaſſibus aut Velocaſſibus

gentem

gentem faciant: eorumq́; rurſus quidam, Vergaſſins ſeu Vergaſſios ad Sequanam, quorum opidum primarium Giſors, eſſe volunt. quidam in vltimis Aremoricæ Galliæ finibus ponunt. Marlianus vero diſtinguit, & Bellocaſſos Celtas, ait, eos qui hodie Baiocenſes: Velocaſſes autem Belgas eosq́; qui hodie in comitatu Flandriæ territorium Caſſel obtinent.

BELLOVACI, in Belgica ſiti. hodie Beauuoiſin. vide Dinæum.

BIBRACTE, Æduorum longe maximũ & copioſiſſimum opidum. Beaul ne Orontio in ſua Galliæ tabula. item Vigenereo. Marlianus ſcribit nomen retinere. Iulia quondam dicta, incorruptus ſit panegryci Conſtantino dicti locus: vbi hæc in calce leguntur. Bibracte quidem hucusque dicta eſt Iulia. Bibracte & Auguſtodunum vnum eundemq́; locum deſignare vult Pet. Sanct-Iulianus in ſua Burgundia. Beuray d' Autum.

BIBRAX, Rhemorum opidum. Braine H. Leodio. Bray in comitatu Retellenſi alijs Vigenereo Breſne.

BIBROCI, pro quo nonnulli Bibrocaſſi legunt, Britanniæ populi Glareanus eos nominat Bibrogger. The Hundred of Bray. hoc eſt, Centuria Braienſis.

BIGERRIONES, Aquitani. Bigerri Plinio.

Begeritani Ausonio, & Bigerricus Ager Sidonio. Begorram eius ciuitatem habet Gr. Turonensis. 9. Bigorre.

BITVRIGES. Celtæ, Ligeri flumio ab Æduis diuisi. Hos Plinius cum Strabone & Ptolemæo Cubos vocatos scribit pays de Bery hodie est. Hos ambarros esse dicit Villanouanus ex Paulo Aemilio.

BOII, Transrhenani populi. Eorum pars qui cum Heluetijs Galliam inuaserat, in finibus Æduorum, ipsis Æduis deprecantibus, collocata, eos fines incoluisse creditur, qui hodie Bourbonnois seu Burbonia. Boia opidum etiam habet Cæsar,

BRANNOVICES, Celtæ Moriano, Marliano & Pingomo. Eosdem cum Brannouijs forte putat Marlianus. Sed Vigerenetis hos putat hodie Briancon occupare.

BRATVSPANTIVM, inter Bellouacos & Ambianos opidum. Existimat Car. Bouillus pagū esse qui hodie Granuilles vel Grate Pance dicitur. Sunt quibus videtur Clermont en Beauuoisins. alij malunt Beaumont sur Oyse Bratuspantij etiam mentio fit in vita S. Guiberti, item in Ausfredi Episcopi Vltraiectensis, apud Sigebertum.

BRITANNIA, Cæsaris tempore parum explorata regio: si alijs scriptoribus creditur: tamen accurate satis eam describit Cæsar. Vnde sunt

de sunt qui dubitant an commentarios istos scripserit ipse Cæsar. Vt vt sit, Britanniæ nomine veteres comprehendebant omnem illã maiorem insulam, cum circumfusis minoribus, quæ hodie in *Angliæ* & Scotiæ regna diuiduntur. Origo vocabuli varia quidem traditur: verisimillima autem est ea, quam affert doctiss. Camdenus qui Brith, veteribus incolis dictum ait, omne id quod depictum coloratumque sit. Quoniam igitur Britanni glasto (Glass autem etiamnum cœruleum ab ipsis vocari is ipse quoque annotat) sese depingere olim assolent: Britones, terraque ipsorum Brith. tania hoc est pictorum terraque dicta est

C.

CABILLONVM, Æduorum opidum Marliano, nomen retinens, Chalous sur Saonne.

CADETES, Inter *Armoricas* ciuitates Chasteau Briant, Orontio. *Alijs*, Quimpercorentim.

CADVRCI, & Heleuteri Cadurci (nisi diuersa sint) Celtæ ijdemque qui hodie, Cahors.

CAERESI, Germaniæ populi. Nunc Ripenses appellantur, inquit Hub. Leodius: vbi arx Cercy nuncupata, ad Mosam. Namur est Vigenereo.

CALETES, Belgicæ populi. Strabo eos ad Sequani ostia pertingere facit. Eorum regionem esse Dinæus putat, quæ hodie, L[illegible] de Caulx. Turnebus, eum tractum, in q[illegible] hodie Diepa & Iuliobona, & Caletenses.

CANTIVM, Britanniæ Insule promontorium orientale Straboni & Diodoro. Hodie The forelandt of Kent appellatur. Cæsar totum hunc tractum insulæ qui se versus ortum extendit, Cantium vocat. Cantiam vocat Beda. Hodie vulgò Kent nominatur. Littus Saxonicum in lib. Notitiar. est lib. 2. cap. 72. vt Pancirol. distinxit.

CARNVTES, Celtarum populi. Eorum vrbem puto Carnotum à Tibullo, & Carnutum à Zozimo vocari. Chartres.

CASSII, Britanniæ insulæ populi Gasseter Glareani. Caiskovv Camdeni.

CATVACI, Belgæ. Marlianus & alij putant eos esse qui Duacum, Donay vulgò, habitant. Aduatici legendum docet Dinæus.

CATVRIGES, Alpium incolæ. Nomen vetus, aliqua inflexione retinent, inquit Simlerus. Charges, enim opidum eorum Galli vocant, vt docet Vigenereus, prope Embrũ est.

CELTAE, qui Cæsari fuerint, satis ipse initio libri primi ostendit. Nomen ipsorum alias latius extenditur. Græci quidam eo & Germanos cõprehendebant & omnes Gallos.

CENI-

CENIMAGNI, Britanniæ populi. Glareanus eos Cunman appellat. Eoſdem cum Icenis eſſe vult Camdenus.

CENOMANI, vel Cenomanni, ſiue etiam Aulerci Cenomani: Celtæ. Le Mans, &, pais du Mayne.

CENTRONES, Neruiorum clientes Cæſari in Gallia Belgica, S. Truyden opidũ Brabantiæ, quod á Gallis hodie Centron vocatur, diœceſis Leodienſis, putat Hen. Leodius. Becanus vero Cortryck. Flandriæ ad Scaldim opidum.

CENTRONES item Cæſari & Antonino, populi ſunt in Graijs alpibus. Tarantaiſe Marliano, Vigenereo & Schudo. Sed hos nonnulli Centrones apud Cæſarem vocandos autumant.

CHERVSCI, Tacito, Patereulo & Straboni: Chæruſici Ptolemæo: quos Vib. Sequeſter Ceruecios nuncupat. Germaniæ populi, Baceni ſilua à Sueuis diuiſi. Mansfelder ſeu Mansfeldicos ſeſe exiſtimare ait is qui Raphelengianam adornauit editionem. Luneburgenſes mauult. Had. Iunius in ſua Batauia. Vide Althamernum in Tacitum.

CIMBRI, Germaniæ populi maxime Septentrionales. Iuthlanders ſeu Iuthlandi ſunt noſtra tempeſtate, ijdem cum Cimmerijs Straboni. Nominis originem eruditi hodie

ab Gomero, Iapheti F. Noachi N. deducunt, initioque dictos volunt Gomaros seu Gomeræos, seu Gomeritas. Vnde etiamnum superesse vocab. Kumero & Kumeri quo sese Britanni sua lingua, vt & mulieres Kumeraes vocent, pro quo alij inepte Cambros Cambrasque efferant, vti vult elegantiss. scriptor Gul. Camdenus. Sed & Cerberios ab Aristophanis commentatore Cimbros vocatos notat Becanus.

COCOSATES, (seu Cocossates Sexignani, vt Plinius nominat) Aquitaniæ populi.

CONDRVSI, & vt existimat Vigenereus, Condrusones, Germaniæ populi, seu potius Belgicæ. Condrotz hodie. Leodiensis diœcesis tractus est, in quo caput est Hoyum opidum, ad Mosam. Pet. Dinæus & H. Leodius. Condostrum Austrasiæ vocat Molanus in vita S. Beregisi.

CONFLVENS Mosæ & Rheni, in Belgica non longe ab opido Bommel.

CVRIOSOLITÆ. Inter Armoricos, ad Oceanum. Corisopitenses multis esse, tradit Marlianus. Vulgo Cornouaille.

D.

DIABLINTES vel Diablintres, Celtæ. eosdem cum Diablindis Plinij facit Vrsinus. Diaulitas Ptolemæ credit Villanouanus. Leondoui opidum ijs adscribit Marlianus. Becanus

canus vero in ſuis Atuaticis Linter interpretatur: qui pagus eſt Brabantiæ ad Getam flumen.

DVBIS vide Alduabis.

DVROCORTORVM, vel Duricortora, Durocortum, Durocordorum; varie enim & apud auctores alios nominatur, & in Cæſaris codicibus legitur, Rhemorum opidum: quod Reims appellant Cœnalis & Vigenereus.

E.

EBVRONES, qui & Aulerci Eburones, Belgæ, Treuirorum clientes. Eburi Dioni. Horum vrbs hodie Leodium & Leodicum dicitur; vulgo apud Gallos, Liege, Teutonibus, Luyck & Lüttich.

EBVROVICES, Celtæ, Eureux Marliano.

EDVI vide Ædui.

ELAVER, Celtarum flumen in Aruernis. Allier, Marliano. idem cum Eleari Sidonij. Vide Gabrielem Simeonium in Dialogo pio & ſpeculatiuo.

ELVSATES (ita enim emendant pro Eluſtates) Aquitaniæ populi, in comitatu de Foix.)

ESSVI, Celtarum populos, in Britannia aut Normannia, Retelois hodie dictos autumat Marlianus. Vigenereus ab alluſione vocis magis credit eſſe Beſſin prope Bayeux. Di-

næus comitatum de Eu putat. Bouillus eos in Belgica ponit, atque Tirache & Tereſſe appellari vult. quaſi dicas, Terram Eſſuorum. Hub. Leodius Hannoniæ vrbem Æthcos occupare exiſtimat.

G.

GABALI, inter Celtas à Marliano collocantur: quos etiamnum nomen retinere affirmat: atque vrbem eſſe Epiſcopalem prouinciæ Bituricenſis olim, nunc Arelatenſis.

GALLI, quinam illi Cæſari, apparet ex initio libri. I. comment. ipſius de bello Gallico

GARITES, Aquitani, vbi hodie opidum Agen oſtendit Orontius. Leſtore eſt Marliano.

GAROCELI, Inalpini populi. Marlianus & Pardinus eos in monte, Mont Cenis dicto, collocant. Valde Morienne Vigenereo.

GARVMNA, fluuius Celtas ab Aquitanis diuidens. Ptolemæo Garyna eſt. Garonne hodie. Garumnos, huius accolas nominat Cęſar.

GEBENNA, & Gebennici montes, qui Aruernos ab Heluijs ſeparant. Cemmenus mons Ptolemæo. Poldus Montaignes de Ceuennes appellat. Vinetus & alij, Montaignes d' Auuergne, montes Auernicos.

GENABVM, Celtarum opidum, ad Ligerim: Aimonio & Cœnali Orleans: Paradino & Vigenereo Gian.

GENEVA,

GENEVA, in Allobrogibus, nunc liberum opidum ad Lacum Lemanum. Incolis Geneue. Heluetiis & Germanis Ienff seu Genff.

GERGOVIA, duo opida sunt apud Cæsarem huius nominis: vnum in Aruernis ad flumen Elauer, quod Gergoie Gab. Simeonius, Clermont Belleforestus nominant: alterum in Boijs: quod Belleforesto & Paradino Molius est. Vigenereo Monlucon, vel Nerey, vbi Thermæ sunt multaque vetustatis Romanæ vestigia.

GERMANIA, Incolis Teutschland. ad verbum Tuisconum terra. Exteris Alemagna. ab eiusdem sc. parte, Allemannia: cuius reliquiæ supersunt in Algouia. Licet alij totam gentem sub inclinati imperij tempora eo nomine dictam velint. Etyma autem nominis Germanorum varia refert Had. Iun. Batau. cap. 21. ipse ab Tho-gorma seu The germa, deducens.

GORDVNI, Belgæ, sub Neruiorum imperio. Gandauũ seu Gendt putat Marlianus.

GRVDII Neruiorum clientes. Lannois Marliano. Brugge Flandriæ vrbs Becano, alijs Louanium seu Löuen.

H.

HARVDES, populi Transrhenani, Sequanis vicini. Costentz Roberto Cœnali.

Dubitat Vigenereus num ſint Charudes Ptolemæi.

Hedui vide Edui.

HELEVTERI, putat Vigenereus & alij Celtarum populum, qui hodie Viuetais incolit. Alij, nec inepte, prænomen tantum gentis putant, vt & Aulerci, legendum que connexim, Heleuteri Cadurci, Heleuterij Sueſſiones.

HELVETII, ſatis à Cæſare deſcripti, Schvveitzer & Eydtgenoſſen, incolis. Suiſſes Gallis.

HELVII, Aquitaniciæ populi. Albi Orontio. Albigeois Belleforeſto, qui putat Elicoccos Ptolemæi eſſe.

HERCYNIA. Silua in Germania maxima. Orcinia Eratoſtheni, teſte Apollonij Scholiaſte. Orcynium Ptolemæo. Hercynius ſaltus & Hercynium nemus Plinio. Rhellicanus in annotationibus ad Cæſarem & cum eo fere Althamerus ad Tacitum, hæc de iſto nemore afferunt. Vnam eandemque eſſe ſiluam, veterum Baceniam, Martianam, Gabritam, Semanam & Hercyniam: hodie vero diuerſis nominibus appellari. Nam iuxta Friburgum Brifgauiæ Schvvartzvvaldt, hoc eſt, ſilua nigra prope Heidelbergam Odenvvaldt, quaſi Othenvvaldt, hoc eſt, Othonis ſilua: prope Herbipolim Steygervvaldt: ad Lonam amnem

prope

prope confluentiam Westerwaldt, hoc eſt, occidua ſilua: prope Francfurdiam Speſnart: in Saxoniæ faucibus ad Mansfeldenſem ditionem, Auff dem Hartz, hoc eſt, ad verbum, ſuper reſina, id eſt ſilua reſinifera, Hartzvvaldt, vnde & nomen Hartziniæ ſcilicet ſiluæ, ſeu vt Latini ſcriptores extulere ſcripſereq; Herciniæ ſeu Hercyniæ: ab Thuringis denique Thuringervvaldt, Thuringorum ſilua, & Behemervvaldt, hoc eſt, ſilua Bohemica.

HIBERNIA, Inſula maris Oceani. Incolis Erin. Germanis Irlandt.

I.

ICCIVS PORTVS. Morinorum in Belgica nauale, vt ſcribit Strabo: ſed is Itium habet: vt etiam plæraque m ſſ. commentariorum Cæſaris. Hodie Calez eſt, vt Lhuydus oſtendit: quam vrbem vernaculo vocabulo Petreſſe quandoque vocatam ſcribit P. Oudergerſt in ſuis Flandrorum annalibus. Sunt qui S. Audomari olim Iccium portum fuiſſe credunt: perſuaſi partim ex loci ſitu; qui cum valde humilis ſit, præalta tamen littora vrbem quodammodo cingunt, & ſinum maris olim capaciſſimum fuiſſe indicant; partim & vetuſto vrbis nomine, quo Sithien vocitabatur q. d. ſinus Ithij. His addam diſtantiam, quæ eſt ab hoc opido ad proximum Britanniæ Inſulæ continentem, ad amuſſim cum CCXX. ſta-

dijs, quæ illi Strabo lib. 4. tribuit hodie quadrare. Tot namq; stadia XIII. miliaria nostratia efficiunt, quæ in hac distantia computantur. Cæsar eam XXX. mil. passuum facit, Plin. quinquaginta, Dio lib. 39. sex milibus auget. Hunc portum videtur Plinius alio loco Britannicum portum Morinorum vocare.

IOSEDVM, vide Metiosedum.

IVRA, Cæsari & Plinio. Iurassus Ptolemæo mons Galliæ Narbonensis. Ioux. Iurat Pirreport seu Piereport h. e. porta saxea & Mont Saint Glaude, hoc est, Mons S. Claudij aduersorum locorum accolis appellatur. Schudo & Poldo auctoribus. Rhellicanus scribit, eũ à Sabaudis accolis. ab ea nẽpe parte qua siluosissimus est, Iurten & ab Heluetijs Leerberg vocari, & ab altera parte Blamberg.

L.

LATORRIGI, Celtæ, finitimi Heluetijs. Losenne, ad Lemanum lacum, velit ijs tribuere Marlianus: Rhellicanus Wallisserlandt, & Schudus Cletgevv, seu Cletgovv, Cletgouiam.

LEMANVS, Lacus Heluetiorum. Limene Ptolemæo, & Lausonius in itinerario Antonini nominatur. Hodie à Gallis, Lac de Losanne & de Geneue, dicitur, à Germanis, der Genfferseе seu Ienfferseе.

LEMOVICES, Pictonibus vicini: Limosius

mosius hodie & vrbs primaria, quam Lemouicum Hirtius nominat, Limoges. videntur & inter Armoricos alij Lemouices à Cæsare numerari. Leonhi sunt R. Cænali.

LEPONTII, Rhetica gens Straboni, Heluetiæ populi, apud quos Rheni fontes sunt Cæsari Rhynvvalder; summa alpium habitantes, sunt Schudo. Lepontios Viberos nominat Plinius, qui Rhodani fontem accolunt. Forte Suitenses hodie dici putat Marlianus.

LEVACI, Belgæ Neruiorum clientes. Louen Brabantiæ vrbem interpretatur Marlianus. Becano vero sunt qui Slusam, Ardenburgum, Axellam & Oostburgum Flandriæ opida inhabitant.

LEVCI, Belgæ. Eorum vrbem vocat Ptolemæus Tullum: vt & itinerarium Antonini Toul in Lotharingia, Marliano & Dinæo.

LEXOVII, vel Lexobij, Celtæ. Lisieux in Normanniæ ducatu, vt Marliano & Vineto placet.

LIGERIS, & Liger Celtarum flumen maximum. Loire.

LINGONES, Celtæ. Longones habet Ptolemæus. Ligonicam vrbem nominat Greg Turonensis. Langres hodie.

LVTETIA, opidum Parisiorum in insula Parisiorum. vbi hodie sedem regiam locant

Francogalli, & Paris vocant Lucotetia Ptolemæo, & Leucetia Iuliano, in Misopogono est.

M.

MACETOBRIA, ſeu vt malunt, Amagetobria, in Celtis locus, quem Touar Marlianus vocat: Vigenereus Montbeliard. Bouillus Maſieres. Locus clade Gallorum nobilis.

MANDVBII, Celtarum populi, quorum caput Alexia, in ducatu Burgundico, vt putat Marlianus.

MARCOMANNI, Germaniæ populi qui cum Arioviſto Galliam inuaſerant, Merhern, hodie eſt Dubrauio & alijs.

MATISCONA, Æduorum ad Ararim ciuitas. Marlianus Maſcon interpretatur.

MATRONA, Galliæ fluuius, Celtas à Belgis diſterminans. hodie Marne.

MEDIOMATRICES, Belgæ, quos Weſtericher appellat Rhenanus. Eorum metropolis Metz dicitur in Lotharingia.

MELODVNVM, Senonum in Sequanæ inſula opidum, hodie Melun.

MENAPII, Belgæ, Morinis contermini, quos Marlianus & Leodius, Geldrenſes, Iuliacenſes & Cliuenſes putat. Ortelius Brabantos & Flandros.

METIOSEDVM, aut Ioſedum, ad Sequanam opidum. Marliano Corbeil eſt.

MONA,

MONA, inter Angliam & Hiberniam insula, dubium an illa, quæ medio cursu inter vtramque (vbi & Cæsar collocat) quæque hodie Meuan ab incolis, & Man ab Anglis vocatur: an illa quæ proximior Angliæ, quæq; Mon, & ab Anglis Anglesey dicitur.

MORINI, Belgæ. Teroanne idigitant Marlianus & alij; Bouillus Monstreul.

MOSA, Galliæ Belgicæ celebris fluuius, ex Vosago monte scaturiens. Gallis hodie Meuse. Germanis infer. Maese. superioribus die Maass.

N.

NANNETES, populi haud procul ab ostio Ligeris, hodie Nantes.

NANTVATES, Plinio & Cæsari Nantuatæ Straboni. populi ad Acronium lacum. Marlianus Costentz interpretatur: Schudus scribit eorum tractum hodie, de Waat & Vethlandt Germanice, pais de Vault Gallice. Idem putat eosdem esse cum Antuatibus. sed falli eum credit Vigenereus. Nantuatium regionem, & nomen scribit Paradinu hodie exstare in opidulo, quod etiamnum Nantua nuncupatur, non longe ab vrbe Chembery dicta.

NARBONA, prouinciæ Romanorum vrbs, à qua & Gallia Narbonensis nomen seruat, Narbone.

NEMETES Rheni populi Rhenano &

alijs, Spirenses, quorum vrbs Speir Spira in qua hodie summum Imperij Romano germanici tribunal est, quod Cameram vocant.

NEMETOCERNA, in Belgica opidum. putat Marlianus opidum in Nemetibus. Bonillus vrbem Namur, quam Teutones Namē vocant. Vigenereus ait hodie locum esse sine nomine. Scribunt alij Nemotocenna.

NERVII. Bellicosissima Belgicæ gens. Becanus Oudenaerde interpretatur. Cæteri Tournay & Doornik.

NITIOBRIGES, Galliæ Narbonensis populi. Montpellier & eius territorium hodie, vt Marlianus & Poldus docent, alij Vesez.

NORICVM, regio & Norica vrbs, in Germania hodie forte Norinberga vide Irenic. 1. cap. 20. Vbi nominis vestigium superesse ait in Norkey vt ipse scribit, seu vt alij rectius Nortgew, hoc est, Septentrionali tractu. Ita enim vocabulum id ab Germanis accipi autumo.

NOVIODVNVM, tria opida huius nominis habet Cæsar: Belgarum vnum, vicinum Suessionibus, hodie procuidubio Noyon. In Biturigibus alterum, quod Hotamannus & Vigenereus Neuuy soubs Baraneon censent Tertium Æduorum, quod ijdem Neuers indigitant.

OCELVM,

O.

OCELVM, Cæſari & Straboni in Alpibus opidum, quod Villanouanus & Varrerius Oulx appellari aiunt (Ours Itali dicunt) Iſilles vocat, Simlerus. Eſilles Vigenereus. Noualeſiam interpretatur Marlianus; & Chielano Caſtilioneus: ſed male, vt docet Varrerius. Non eſſe idem cum Oſcella Ptolemæi, quod in Lepontiis ponit, oſtēdit Schudus erudite.

OCTODORVS, Veragrorum Vicus. S. Mauritij hodie, inquit Marlianus. Valleſia Vallis Rhenanus & Schudus.

OSISINI, qui Plinio Oſiſmij: quoſque Timios vocat Pithœus apud Strabonem, cui etiam Siſmij ſunt. ad mare Britannicum populi. Landtriget nominat Cœnalis.

P.

PÆMANI, Belgij populi. Peelanders (hi in Brabantia ſunt) vertit Dinæus. H. Leodio in Arduenna ſilua ſunt, vbi nunc Pemont Vicus eſt.

PARISII, Ad Sequanam populi. hodie proprie l' iſle de France, & caput eius Paris de qua ſup. Lutetia.

PETROCORII (quos Petragorios dicimus, inquit Marlianus) in prouincia Burdegalenſi populi. Perigeux Orontio. Petrogo-

ri ſunt Plinio, Tarni amne à Toloſanis diſcreti.

PICTONES, Celtarum populi hodie Poictou & vrbs primaria Poitiers, Pictauium.

PLEVMOSII, Belgæ ſub Neruijs. Flandri Marliano. Sed Becano proprie ea Flandriæ Occidentalis plaga, vbi Ipera, Werma, Honſcota, & Dixmuda. H. Leodio Gortryck tantum eſt, ad Legiam opidum.

PRÆCIANI, Aquitani, verſus Hiſpaniam. Bearne hodie, aut Baionne, aut Precius vt aliis placet.

PROVINCIA Romanorum, ea Galliæ pars quæ etiam Narbonenſis dicta. Eius pars quædam hodieq; nomen retinuit, Prouence.

PYRENÆI, Pyrenæus ſaltus. Montes altiſſimi, qui Galliam ab Hiſpania ſeparant Los Pyreneos Hiſpani in vniuerſum vocant. partes tamen ſeparatim diuerſa nomina ſortiuntur.

R.

RAVRACI, Ad Rhenum populi, Heluetiis vicini. Baſſer ſunt Schudo, id eſt, Baſileenſis territorij incolæ.

RHEDONES, Inter Armoricos. Renes hodie, minoris Britanniæ caput.

RHEMI, Belgæ, adhuc nomen ſeruant, & vrbs primaria Reims.

RHENVS, Fluuius notiſſimus, Galliam à

Germania separans. Germanice Rhyn, seu vt Sueui enunciant, der Rhein.

RHODANVS, Galliæ celebris fluuius, prouinciam Romanorum à Celtis dispartiens. Rhosne hodie.

RVTHENI, Iidem Rhutani Ptolemæo in prouincia Romanorum populi, qui hodie Rouergne regionem habitant, teste Bellefo-resto. Rodes eius vrbem interpretatur Marlianus. hæc autem Rutena est apud Turonensem.

S.

SABIS, Belgicæ fluuius, Mosam influens, Sambre.

SAMAROBRINA, eadem Samarobriga Ptolemæo. Belgicæ vrbs in Ambianis; quã H. Leodius Cambray. Dinæus & Becanus Amiens, Bouillus & Chassanæus S. Quinctin. Ortelius vero Bray ad Somonam flumen asserunt.

SANTONES, Celticæ regio, Aquitaniæ vicina. hodie Saintogne.

SCALDIS hic Ptolemæo Tabuda fluuius Belgicæ nomẽ seruans apud Teutones Schelt, Gallos l'Escault.

SEDVNI, Galliæ populi, Alpibus vicini. Vallesia superior. item Sedunum metropolis: Sion Sabaudica lingua, & Germanica Sitten.

SEDVSII, Inter Germanos recenset Cæ-

ſar. Sunt qui pro Sedan aut Eſdan, vt perperam alij articulo cum loci nomine confuſo appellant, hodierno accipiant.

SEGNI, Belgæ nomen retinere eos vult Marlianus: vocantur enim Siney, vt Leodius, aut Seguey vt Dinæus tradunt. Limburch interpretatur Vigenereus.

SEGONTIACI, *A*ngliæ inſulæ populi; à Glareano Sengerer nominantur. *A*pud Belgas fuiſſe putat Camdenus, in tractu Holeſhot nunc dicto.

SEGVSIANI, vel Secuſiani, Celtæ. Lionnois hodie. Nam Lugdunum Seguſianorum vrbem appellat Ptolemæus. Breſſe eos vertit Villanouanus. Foreſiens P. San-Iulianus.

SENONES, Celtæ, Belgis finitimi, hodie vrbs ipſorum Sens dicitur.

SEQVANA, Straboni Sequanus flumen inter Celtas & Belgas. La Seyne.

SEQVANI, Celtarum populi ſunt Bourguignons ſeu Burgundos eos interpretatur Marlianus: ſed nos illos tantum, qui comitatum incolunt (quem Franche Comte vocãt) Ducatum non item. Cui adſtipulatur Philippus Bugnonius in Chron. ſuo Matiſconenſi. Munſterus in tabula ſua Baſileenſis territorij hos Sequanos diuidit in Ciſiuranos, quos in Obern Elſas & Suntgovv, ſtatuit, & Tranſiuranos,

ſanos, quos Burgundiæ comitatum inhabitare dicit.

SESVVII, Inter *Armoricos*. Exiſinos hodie dici putat Marlianus.

SIBVZATES, *Aquitaniæ* populi.

SICAMBRI, Belgicæ populi. Olim fuiſſe videntur (vt Marliano placet) vbi hodie Gelriæ ducatus eſt, inter Moſum nempe & Rhenum fluuios. Ptolemæo tamen (apud quem Syngambri ſcribuntur) ſunt ab altera parte Rheni, cui ſubſcribit Suetonius in *Augusto*. Zutphaniæ comitatum eos obtinuiſſe nonnulli volunt. Sugambros nominat Strabo. *Atque* ita plærunque vet. cod. Iunius in ſua Batauia putat Sigem opidum, Sigenburch arcem, & Sigenberch Cœnobium in Bergenſi comitatu gentis ſeruare nomen.

SOTIATES, vel Sontiates. *Aquitaniæ* populi, vbi nunc Laccedan, vt Vigenereo placet.

SVESSIONES, & Heleuteri Sueſſiones (niſi diuerſi ſint) Belgicæ populi. Soiſſons hodie. Veſſones Ptolemæi ſunt.

SVEVI, Maximam Germaniæ partem obtinebant: parum adhuc cognita ipſorum regio tempore Cæſaris. Hodie qui Schvvaben appellantur, proculdubio partem tantum veteris Sueuorum Dominij obtinent.

T.

TAMESIS, Ptolemæi Iamiſſa, maximus Angliæ fluuius. Incolis hodie etiamnum Thames ſcribitur, ſed Thems pronunciant.

TARBELLI, Gaſconiæ vrbem Tarbeas attribuit. Rob. Conſtantinus: diſſentit Ioſ. Scaliger in lect. Auſonianis: dicitq; non Tarbe deſignare, ſed eam ciuitatem, quam hodie Aquis vulgo vocāt ad oſtia Aturri, eandemq; ab Auſonio Aquas Tarbellas nominari.

TARVSATES, Aquitani. Credit Marlianus Turſæ vrbis eſſe incolas: quæ ciuitas Epiſcopalis eſt in Auſcitana prouincia.

TECTOSAGES, Hi apud Cæſarē Germani ſunt (nam & hoc nomine populi fuere in Gallia) circum Hercyniam. Hirci fluminis ripam eos accoluiſſe putat Rhenanus vbi adhuc hodie vetuſta arx eſt Theck dicta. Ful. Vrſin. in Cæſ. Aolcæ legit, pro Tectoſages. Volcæ Tectoſages alij, nec abſurde.

TENCHTERI, aliis Thenchteri, Appiano Tanchari, Plutarcho Tenterides: Tingri Ptolemæo, Germaniæ populi. Apud Willichium ſunt, qui hodie prope Rhenum Luppiani & Louam fluuios accolunt, vbi ſunt plæriq; Heſſi & nonnulli Franci. Had. Iunio ſunt, qui Drentam incolunt, non abludente vocabulo.

TIGVRINVS pagus. In Heluetijs eſt.

Rellica-

Rellicanus credit hodie Zürich nominari. Vſurpantq; id nomen incolæ cum latine ſcribunt.

TOLOSATES, populi Narbonæ finitimi, nomen retinere Thoulouſe.

TREVIRI Cæſari: Tribori Ptolemæo: Triberi in lib. Notit. Belgicæ populi, qui hodie Trieriſche poſſunt appellari, à metropoli Trier.

TRIBOCES, ita Cæſari: Ptolemæo Tribocci, Germaniæ populi, qui hodie Elſaſſer Pyramio: Strasburger ab eorum metropoli, Rhenano nominantur. Oſwaldo autem Molitori Zu den dreyen Buchen, ad tres fagos. Id enim nomen eius loci olim fuiſſe putant quidam, ſi recte memini, in quo nunc Argentina ſita eſt; vnde & ab Latinis ſit deſumpta Tribocum ſeu Tribocchorum (vti Strabo ſcribit) nomen. Quod autem pagum Ortelius putat hoc nomine in Alſatia etiamnum exſtare, quam longiſſime fallitur. Cæterum ſi quis alius quærendus ſit, qui nominis Latini ſimilitudinem gerat: haud alium nouerim quam vtrumq; Drubach ſeu Drubacenſem tam ſuperiorem inquam quam inferiorem, in Suntgowia ſitos.

TRINOBANTES, vel Trinouantes (mutua namque b & v lit. functio veteribus quibuſdam familiaris) Angliæ populi. Hodie

ſunt, vt Lelandus & Lhuydus affirmant, territorij Londinenſis: etiam Neuillus, qui tamen latius extendit, & illis Eſſex, & Middleſex adſcribit.

TVLINGI, Cæltæ Heluetijs finitimi. Lothringer, vt Germani pronunciant, vel Lorraius vt Galli, Marliano & Rhellicano ſunt. Stulingen & Nellenburg comitatus Schudo.

TVRONES, Celtæ. Turini ſunt Ammiano. Tours vrbs hodie ab ijs habitatur: & territorium Touraine, orbis regio amœniſſima.

V.

VANGIONES, Germaniæ populi ad Rhenum. Wormbſerbiſtumb B. Rhenano & Liechtenauio. Sed contrà affirmat Pirckhaimerus Vagiones eſſe Spirenſes, Nemetes vero Wormatienſes. Sig. Gemblacenſis tamen, qui ante annos ſcripſit circiter quingentos, Wormatiam Vangionum vrbem vocat. eandemq; Vangionum ſpeculam aliquãdo vocatam ex antiqua ibidem inſcriptione colligit Io. Heroldus.

VBII, Germaniæ populi, qui & Agrippinenſes Tacito, vbi hodie Colonia Agrippina. Vbich pagus in agro Iuliacenſi forte horum nomen ſeruat.

VBLAVNI, Celtæ. Hodie eorum tractus Vallania dicitur, & Velaye eorum opidum, vt docet

docet Poldus. S. Flour, Cœnalis.

VELLAVNODVNVM, Senonum opidum. Hodie Auxerre Cænali. Sed Vigenereo Chasteaulandon: alijs Villeneue en Lorraine.

VELOCASSES, vide Bellocasses, rursumque notato veteribus vsitatam v & b consonarum ἀντιστοιχείωσιν.

VENETI, inter Armoricos. Vannes hodie in Britannia minori.

VERAGRI, Alpium incolæ. Wallisser landt Paradino. Pais du Gauot Schudo. Chablachij Ducatus est Pingonio.

VERBIGENVS, Heluetiorum pagus. Vibienus suspicatur scribendum Rhenanus & Orba hodie vocari, opidum in Cisiurana Burgundia situm. vult Schudus Ergilo dici.

VEROMANDVI, sic Cæsar & Plinius. Ptolemæus Romandij. Belgæ, qui hodie Vermandois.

VESONTIO, vrbs Sequanorum maxima, Iulio teste. Visontium vocat Ptolemæus. Bicentiona (en rursum & b & v mutuas vices) in epistolis. Bisontios Marcellinus. Chrysopolim quoq; appellatam scribit Paradinus. Besancon hodie.

VIENNA, Allobrogum ad Rhodanum vrbs, sub Medulis, Vienne hodie.

VNELLI, Galliæ Lugdunensis populi,

Blasio, Vigenereo sunt qui hodie Percherons dicuntur.

VOCATES, Aquitaniæ populi, Marliano Basaz est Gasconiæ vrbs. Bigorre vertit Vigenereus, subdubitanter tamen.

VOCONTII, Allobrogibus vicini populi. valde vis Pinetus interpretatur. Belli fortis comitatus est Pingouio. Dubitat Simlerus num Vocontij & Siconij ijdem sint cum Vcennis Plinij. Strabo tamen Vocontios & Siconios distinguit.

VOGESVS, mons ortus in finibus Lingonum, indeq; inter Leucos & Sequanos Weissenburgum vsque protensus. Mons de faucilles dicitur Pineto: Germanis verò das Wasgawer geburg, hoc est, Montes Wasgoici: per synecdochen eius partis, quæ inter Motram Lutheramque fluuios interiacet, ac multis abundat fontibus atque lacubus vnde & nomen deductum arbitror. Wasser namque Germanis aqua dicitur: ac pro in Wass-gaw quasi Wasser seu wasserig-gavv, hoc est, tractus aquosus seu aquis abundans. Ita vt Vosagus aut Vosegus vt alijs placet, ab Latinis olim dictus videatur potius, quam Vogesus. Id enim vtrumque ab gemina scriptura nomenclatione que germanica abest propius.

VOLCAE vel volgæ, Celtarum populi ad Rhodanum. Vluscos apud Dionysium dici anno-

annotauit Helias Vinetus. Auignon ſeu Auenionem ibi collocat Marlianus.

VSIPETES, Germaniæ populi, quos Plutarch. in vita Iulij Huſipas vocat. Rhellicano ſunt intra Rhenum & montes in Haſſia, eo in loco qui Hochburg appellatur. Hos Vſipetes putat VVillichius eoſdem eſſe cum Vſipijs Taciti & Viſpiis Ptolemæi. item Syſipetibus Appiani. Vſipij tamen & Vſipetes ſunt apud Tacitum diuerſi populi. Nuſipi ſunt Straboni, vt cenſet H. Iunius in ſua Batauia, vbi eos Zutphen hodie vocari, quicquid alij dicant, affirmat. Viſpos Ptolemæi alios eſſe ab his docent eius tabulæ.

VAHALIS, ſiue Walis. Batauorum fluuius, aut potius pars Rheni. Wael hodie dicitur. Tacitus Nabaliæ fluminis etiam meminit. ſed Vahalis, ibi quoque legunt.

VXELLODVNVM, Celtarum in finibus Cadurcorum opidum. Cadenac en Quercy putatur hodie.

NOMINA VRBIVM QVARVNDAM, LOCORVMQVE HISPANIÆ.

ANAS fl. *Guadiana.*
Astures, *Asturia.*
Bætica, *El reyno de Grauatá.*
Bætis fl. *Guadalchibir.*
Baleares insulæ maior sc. & minor.
Barcinon, *Barcelona.*
Cæsarea Augusta, *Saragosa.*
Castilon, *Castiglia.*
Calpe, *Gibralterra.*
Cinga fl. *Ringa.*
Carthela, *Tariffa.*
Corduba, *Cordona.*
Carpentani montes, *Imonti de Segouia.*
Calleci, *Gallecia.*
Derthosa, *Tortosa.*
Durias fl. *El Duoro.*
Emporiæ, *Empurias.*
Ebusus, *Euizza.*
Girunda, *Girona.*
Hiberus fl. *Hibero.*
Hispalis, *Sibilia.*
Ilerda, *Lerida.*
Malaca, *Malaca.*

Numan-

Numantia, *Sora.*
Nerium promontorium. *S. Maria de finibus terra.*
Oſcenſes, *Oſca.*
Oliſippo, *Lisbona.*
Ophiuſa, *Frumentera.*
Pompeiopolis, *Pampaluna en Nauarra.*
Rhoda, *Roſes.*
Sagnutum, *Mon Vedro.*
Sacrum promontorium, *Capo S. Vincentio.*
Setabum, *Satiua.*
Sicoris fl. *El Segro.*
Tarraco, *Aragon.*
Tagus fl. *El Tago.*
Turdetani, *Andaluſia.*
Valentia, *Valenza.*

FINIS.

